
SIGONII DE ANIV
1567

ARTES VI, Ethicor. Cap. 3

Quinque sunt, quibus animus verum enuciat, vel affirmando: vel negando. ARTE. scia. prudentia. sapia. et intelligentia

~~Prano 39~~

Cimi. 5.910.

V
B J
C
5910
CIMELIA

4 II
30

CAROLI SIGONII

DE ANTIQVO IVRE CIVIVM ROMANORVM LIBRI DVO.

EIVSDEM DE ANTIQVO IVRE ITALIAE LIBRI TRES.

Ab ipso auctore multis in locis aucti.

Index rerum, & verborum copiosissimus.

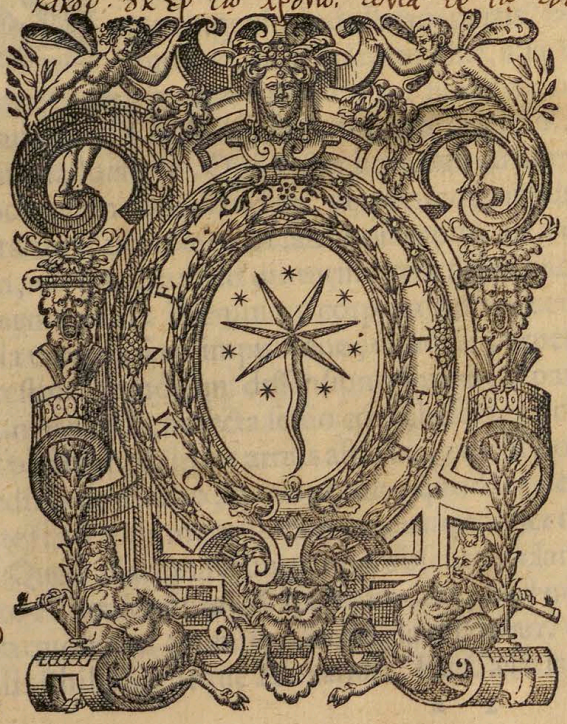

CVM PRIVILEGIIS.

Venetiis, ex officina Iordani Zileti, M D LXIII.

Cim. Qu 5910

Ad Pont. Max. Pium IIII.

IN LIB. DE ANTIQVO IVRE CIVIVM ROMANORVM,

CAROLI SIGONII PRAEFATIO.

RERVM humanarum, BEATISSIME PATER, magna varietas est, incredibilis inconstantia. possumus hoc tum omnibus in artibus, hominum ingenio, industriaq; partis, facile notare, cum oriantur aliæ, aliæ vero occidant, quæq; modo floruerint, nunc obsolescant: tum maxime in uniuersa imperii, ac reip. ratione animaduertere. Quæ enim homines ad hominum societatem conciliandam, perpetuoq; tuendam excogitarunt, uix tamen ea satis non modo ad æternitatem, verum etiam ad diuturnitatem firma hactenus inuenta sunt. Etenim ut corpora nostra cernimus alia externa ferri impulsione, ictuque peruerti, alia intestina humorum dissensione interire, pauca quædam naturali confecta senio contabescere: sic ciuitates partim hostilibus armis afflictas, partim domestico seditionis morbo, quasi occulto quodam veneno, ante senectutis maturitatem consumptas licet intueri. Quod aliarum rerump. non obscure, clarissime uero Athenienſium, & Romanorum, florentissimarum quondam ciuitatum, exempla testantur. quorum illis Philippi, atque Alexandri, his Cæsaris, atque

que Augusti inimica potentia, utrisque intestina perditæ cuiusdam luxuriæ, atque auaritiæ uis, ne diutius, possessam per tot sæcula, libertatem retinerent, impedimento fuerunt. Quod autem multo etiam miserabilius, atque acerbius est, non uetus modo Romani imperii ius, quod antiqua urbis, ac ciuitatis maiestate continebatur, sed eiusdem etiam memoria, nobilissimis annalium monumentis impressa, fere omnis intercidit, ita ut neque iura, neque leges, neque instituta, neque omnino ulla antiquæ reip. forma iam supersit. Accedit, quòd diuersa naturæ conditio per eosdem homines ea commode instaurari non permittit. Vt enim non ab iisdem & imperium partum est, & imperii memoria litteris consecrata, sic nec per eosdem simul & uetera imperii iura commode restitui, & eorum cognitio litterarum ope reuocari uidetur posse. ad eam enim rem uirtus, ac sapientia, ad hanc studii quædam assiduitas, perpetuaque opera, ac diligentia requiritur. Itaque qui obsoletam prope antiquitatum Romanarum notitiam hodie renouare conentur, fortasse multi, qui de uetere ciuitatis iure, atque imperio retinendo cogitent, præter eos, quibus hæc est honestissima cura ab immortali Deo commissa, nulli certe reperiuntur. Quod quidem ad munus cum Vestra paulo ante Sanctitas summa cũ omnium gentium, ac populorum approbatione, Deique præcipue nutu delecta sit, incredibile est, quantum ego præter ceteros inde uoluptatis acceperim. alios enim Christianæ religionis incolumitas, alios Italiæ, quæ ambæ summum in discrimen adductæ uidebantur, solicitos habebant: me uero & ea cum aliis grauissima cura tangebat, & litterarum præterea, quas iampridem

dem negligi, atque contemni in Italia cœptas esse con stabat, non leuis quædam cum paucis aliquot bonis uiris cogitatio commouebat. Quamobrem cum Chri stianis omnibus, atque Italiæ uniuersæ, tum iis præcipue, qui de antiqua litterarum laude soliciti sunt, etiam, atque etiam gratulor, quòd is, quem optabamus, ac uotis à Deo perpetuis poscebamus, & salutis auctorem, & dignitatis defensorem, & omnis antiquitatis instauratorem, nobis sit tandem singulari eiusdem Dei benignitate concessus. Atque huius quidem reliquas præclari muneris partes Vestræ Sanctitati ita curæ & esse, & fore intelligo, ut cum ex iis fundamentis, quæ iacta iam audiuntur, opinionem superet omnium, eandem antiquorum etiam studiorum neglectum antea patrocinium susceпturam esse, facile sperare possimus. Id quod quanquam mihi in primis, in sapientiam eius admirabilem intuenti, plane persuasum sit, tantus tamen huius erga optimas artes beneficii meus amor est, tantumque studium, ut admonitores quosdam, minime illos quidem necessarios, attamen, ut opinor, in tempore, ad Vestram Sanctitatem mittere ausus sim. Hi sunt libri duo, his mensibus a me de antiquo ciuium R. iure conscripti. misi autem, non ut eam erudiant, (quid enim tantam latere sapientiam possit?) sed ut maioribus occupatam curis modeste interdum appellent, ut latinis litteris, in quibus nunc unis uetusti Romani imperii si ta maiestas omnis est, amissam dignitatem restituat. quandoquidem honestissimarum actionum, & pulcherrimorum institutorum monumenta, quæ nobis non ad cognoscendum solum iucundissima, sed ad imitandum etiam utilissima uidebantur, uel tempo-

rum

rum iniuria fregit, uel hominum inertia labefecit. Quæ quidem licet ea fortunæ conditione sint, uix ut ope humana resarciri uideãtur posse, fit tamen, nescio quomodo, ut sperem, cum Vestra non iam humana, sed plane diuina auctoritas, quasi propitium numen aliquod, ad hanc se laudem penitus adiunxerit, fore, ut hæc breui in antiquum statum, & splendorem cum summa urbis Romæ, ac totius Italiæ dignitate restitu ta uideamus. Quam fore Sanctitati Vestræ curam antiquissimam, cum graues, & illustres superioris eius uitæ actiones, tum hæc noua in maximo Ecclesiæ Dei sacerdotio insignia ad omnem laudem nuper inita consilia non dubie pollicentur. Quæ Deum Opt. Max. bonis omnibus consentientibus, precor, ut ad totius Christianæ reip. salutem, fortunare in perpetuum uelit.

CAROLI SIGONII
DE ANTIQVO IVRE CIVIVM ROM. LIBRI PRIMI
CAPITA XXII.

De ciue Romano. Cap. I.
De urbe, & agro Romano. Cap. II.
De tribubus, & curiis. Cap. III.
De classibus, & centuriis. Cap. IIII.
De iis, qui ius ciuium Rom. constituerunt. Cap. V.
De iure libertatis. Cap. VI.
De iure gentilitatis. Cap. VII.
De iure sacrorum. Cap. VIII.
De iure connubiorum. Cap. IX.
De iure patrio. Cap. X.
De iure legitimi dominii. Cap. XI.
De iure testamentorum. Cap. XII.
De iure tutelarum. Cap. XIII.
De iure census. Cap. XIIII.
De iure militiæ. Cap. XV.
De iure tributorum, & uectigalium. Cap. XVI.
De iure suffragiorum. Cap. XVII.
De iure honorum. Cap. XVIII.
De sacerdotiis. Cap. XIX.
De magistratibus. Cap. XX.
De imperiis. Cap. XXI.
De triumphis. Cap. XXII.

Eiusdem

EIVSDEM LIBRI ARGVMENTVM.

His *libris consilium est, de iure ciuium Romanorum, quod libera potissimum floruit rep. disputare. Disputatio uero in duos libros conlata est. quorum altero definitionem ciuis Romani inuestigat, ac tradit, altero tripartitam ciuium R. diuisionem affert, ac persequitur. Et quoniam ciuis pars est ciuitas, ciuitatis uero descriptio resp. dicitur. rerump. autem genera multa traduntur, propterea primum, quod genus Romanæ reip. fuerit, quærit. ubi uero multas eius formas ex creberrimis ciuitatis mutationibus inuenit, cuius potissimum temporis remp. & quem in primis Romæ ciuem ex tam multis se informaturum, ac descripturum esse profiteatur, ostendit. Vnde ciuem Romanum, qui quidem optimo iure ciuis sit, definiendum esse confirmat, hominem liberum, urbis, agri ue Romani incolam, qui tribum cum honorum petitione sit consequutus. qua disputatione perfecta, partes ipsius definitionis declarare aggreditur. Quo fit, ut primum, quid sit urbs Romana, et quot modis dicatur, quid ager Romanus, & quot modis accipiatur, exponat, ac fines utriusq; diligentissime inuestiget, deinde ad maximã tribuum quæstionem descendat. quo loco quid sit tribus, quot modis dicatur, a quo institutæ, a quibus additæ, quot in genera distributæ fuerint, quæ iura obtinuerint, docet. et quoniam primarum tribuum partes fuerunt curiæ, classes uero ad tribuum, ut centuriæ ad classium diuisionem pertinuere, ciuis autem optimo iure nemo olim fuit, qui non tribum, curiam, classem, & centuriam obtinuerit, de curijs etiam, & classibus, & centurijs, eadem ratione disputandi seruata, breuiter disserit. Vbi uero ciues omnes intra hos tribuum, classiumque quasi cancellos incluſit, tum iura ipsa tribuum, & classium exorditur. ita tamen ut ante, quibus quasi e fontibus hæc iura manarint, aperiat. eaque regijs legibus,* XII *decemuirum tabulis, consularibus rogationibus, edictis prætorijs, plebiscitis, senatusconsultis, pontificum actionibus, iurisconsultorum formulis, more, & instituto maiorum contineri probet, atq; ex his reliquam omnem de iure ciuium Rom. disciplinam hauriendam esse demonstret. Iura autem hæc ita explicat, ut ea in duo genera digerat, unum, quod priuatam*

CAROLI SIGONII
DE ANTIQVO IVRE CIVIVM ROM. LIBER I.

De ciue Romano. Cap. 1.

OMANAE ciuitatis, quàm nobilis, tam obscura cognitio est; quippe quæ ne apud antiquissimos quidem illos, quorum tempora singulari quadam uirtute, ac studio prope incredibili honestissimarum artium floruerunt, satis certa, atque explorata fuerit. Nobis autem eò difficilior, atque obscurior existimanda est, quò longiori non sæculorum modo, sed ingeniorum etiam interuallo ab illorum laude præstantissima absumus; & quòd quæ illi de re tanta memoriæ prodiderunt, ea aut nullo modo ad nos, aut certe multis in locis manca adeo peruenerunt, ut cum nonnullam eorum temporum suscipere cogitationem uelimus, non tam uehementer de ueterum nobis, quæ apparent, monimentorum reliquiis colligendis elaborandum, quàm de iis, quæ interciderunt, dolenter conquerendum esse uideatur. Quare si quo in loco nobis in eorum uestigiis pulcherrimis insistentibus, dum antiquissima illius iura quærimus, labi forte contigerit, id non nostræ magis imbecillitati, qui tantas difficultates uix nostra superare industria, ac diligentia possumus, quàm aut illorum negligentiæ, quæ multis in rebus iusto grauior extitit, aut temporum insolentiæ, quæ in nostra studia multo, quàm oportuit, iniuriosius insultauit, tribui oportere censemus. Sed ad rem aggrediamur.

Placet Aristoteli, auctori omnis grauissimæ quæstionis locupletissimo, omnem, quæ instituitur de ciue, & ciuitate disputationem a rep. cuius illa est ciuitas, oportere deduci. scite illud quidem, & probe. Etenim si ciuis pars est eius societatis, quæ ciuitas appellatur, ciuitatis autem descriptio quædam respub. existimatur, profecto cum omnis de ciue oratio ad reip. quæstionem est referenda, tum uero reip. eius, cuius potissimum ciuem quærimus, nobis ante est ratio cognoscenda. Qui autem hactenus præcepta nobis de rep. reliquerunt, ii fere in

eo uniuersi consentiunt, ut tres rectas esse resp. statuant, & tres contra deprauatas. In bonis regem numerant, optimates, & populum; in uitiosis tyrannum, paucorum factionem, & plebem. bonas autem uocant respublicas, cum siue a rege, siue ab optimatibus, siue a populo bene, ac iuste, atque ad totius ciuitatis utilitatem accommodate res ipsa publica administratur; prauas uero, in quibus siue tyranni, siue paucorum, siue plebis libidine, atque utilitate omnia diriguntur. Itaq. recte tyrannum regi, paucorum factionem optimatibus, plebem populo oppositerunt, quòd unus uni, pauci paucis, multi multis ita aduersentur, ut ipsi inter se non de re leuissima, sed de totius reip. fine dissentiant. Vt autem rectas illas, quas dixi, uocarunt, sic quæ ex illis rectis esset temperata, atque confusa, multi optimam esse arbitrati sunt. Cui opinioni Cicero etiam in libris de rep. est assensus, cum se ueterem illam Romanam remp. quam propter temperationem optimam iudicauit, legibus, & institutis informaturum esse professus est. Quibus ex rebus satis intelligi potest, ut non unum perpetuo fuit Romanæ reip. genus, sic nec unam ciuium Rom. rationem extitisse. Etenim, cum complector animo, nunc unum, modo paucos, plerunque multos Romæ rerum potitos, eosque modo publica, plerunque priuata utilitate omnia esse metitos inuenio. Primum enim reges remp. tenuerunt, tum tyrannus: quo urbe pulso paucorum patriciorum inuasit factio. qui cum in plebem omni honorum aditu interdicto, impotentius dominarentur, eandem eò deduxerunt, ut non ante seditionibus in urbe agitandis conquieuerit, quàm & ipsa in partem magistratuum, & totius reip. uenerit. Tum uero inducta est illa, quam Scipio apud Ciceronem laudibus in cælum extulit, reip. temperatio. qua deinde per Gracchos tribunos pl. tentata, per reliquos omnino labefactata, ad plebem summa reip. recidit. cuius tandem opibus fretus C. Cæsar perditum unius dominatum inuadere non dubitauit. Ex quo fit, ut uarias reip. formas uaria etiam ciuium genera sint consequuta. Etenim, quod scribit Aristoteles, in quibus subiectæ res ita differunt, ut hæc sit prima, illa secunda, alia tertia, in iis aut nihil omnino, quatenus tales sunt, aut certe uix aliquid reperiri commune potest. respublicas autem inter se differre, & perditas bonis esse posteriores uidemus. Quanquam autem Rom. reip. status sæpe mutatus est, nunquam tamen nisi

duas

duas mihi formas ipsa habuisse ciuitas uidetur, unam, cũ unius, aut paucorum, alteram, cum multorum in potestate res fuit. Vt enim regibus, & patriciis dominantibus plebs honoribus caruit, sic iisdem facile, rerum potiente populo, abundauit. Itaque ut in illis rebuspublicis opifices, & sellularii ciuiũ e numero excludebantur, sic in his optimum etiam ius ciuitatis assequebantur. Quocirca nos, qui ciuem Rom. qui optimo iure ciuis sit, hoc loco quærimus, primam illam uel regum uel patriciorum remp. in ciuis Rom. definitione inuestiganda relinquemus, ad eam uero, quæ æquatis cum plebe maxime post bellum Tarentinum honoribus, est inducta, nec post, nisi imperatoribus omnia ex libidine administrantibus, commutata, omnem nostram hanc disputationem accommodabimus. Quod igitur in libris suis de rep. præclare scripsit Aristoteles, ciuium alios aliqua ex parte, alios omnino ciues esse, id in rep. etiam Romanorum uerissimum esse deprehenditur. Nam cum uaria ciuium Rom. iura fuerint, qui omnia obtinuerunt, ii optima, qui aliquot, ii non optima lege ciues Rom. fuerunt. Mihi uero in hanc quæstionem accuratius intuenti, qui ciuis Rom. præclarum hoc nomen usurparunt, liberi homines uidentur fuisse, qui urbem, agrumue Romanum inhabitarint. ex quibus is mihi demum optima lege ciuis Rom. uidetur, qui domicilium, qui tribum, qui honorum potestatem sit adeptus. Nam qui ciuem Rom. domicilio tãtum, aut tribu, aut honore definiunt, quanquam alius alio magis, tamen nemo huic quæstioni cumulate satisfacit. is enim demum optima lege ciuis Rom. iudicatur, qui non domicilium solum, sed tribum etiam, & honorum petitionem est consecutus. domicilium enim etiam inquilini, & tribum libertini obtinuerunt. quorum tamen illi nullum ius ciuitatis, hi uero non optimum habuerunt. libertinis enim quanquam tribus urbanæ, non tamen honores ullo tempore patuerunt. Qui autem e municipiis fuerunt, quanquam tribum, atque honorum petitionem sunt adepti, tamen quia domicilio caruerunt, non ingenui ciues Rom. sic enim hos appellat in Bruto Cicero, sed municipes, nisi si quando Romæ fortunarum suarum domicilium collocassent, nominati sunt. ut M. Porcius Cato Tusculanus quandiu fuit Tusculi, municeps fuit, idest non ingenuus ciuis Rom. sed ciuitate Rom. donatus; ubi uero Romam cum rebus suis commigrauit, ciuis Romanus. Quod idem de auo M. Ciceronis

ceronis est iudicandum. ille enim municeps fuit Arpinas. hic ciuis Rom. quòd ille in municipio uiuere maluerit, quàm Romæ. unde uox illa extitit Scauri consulis, cuius ipse Cicero in libris de legibus meminit: Vtinam, M. Cicero, iusto animo, atque uirtute in summa rep. nobiscum uersari, quàm in municipali maluisses. Huic autem definitioni eò libentius assentimus, quòd ne ab Aristotelis quidem definitione ciuis tradita longe recedit. Vt enim ille ciuem plenum, & perfectum honorum geredorum potestate descripsit, sic nos eundem domicilio, tribu, & honoribus definimus. Ad ciuitatis autem optimum ius domicilium maxime pertinere, docuit omnis huius iuris auctor, & conditor Romulus, ac deinceps reliqui reges, atque exactis regibus populus Romanus: qui, quos ciues fecerunt, omnes Romam transtulerunt, atque in tribus, &, quod probabile coniectura est, in curias descripserunt. In eo uero iure communicando hanc rationem sequuti sunt, ut ciuitatem dederint, aut oppidanis singulis, aut uniuersis. singulis, ut Hosto Hostilio Medullino Romulus, ut Lucumoni Tarquinio Tarquinienſi Ancus, ut Ser. Tullio Ocriculano Priscus, qui omnes singulis hominibus, quibus uoluerunt, iura ciuitatis impertiuerunt. anno uero post reges exactos sexto Ap. Claudio Sabino, neque ita multo post Octauo Mamilio Tusculano consulum rogatione populus. Vniuersis, ut Antemnatibus, Camerinis, Crustuminis, Sabinis Romulus, quibus ciuitatem ita dedit, ut, quod scriptum apud Dionysium est, qui tum Romam ex oppidis suis commigrare uellent, ii omnes in tribus descripti ciuitatis Rom. iura omnia possiderent; qui domi in patria remanerent, ii nullum ius Rom. ciuitatis haberent. atque hi quidem non municipes, sed ciues Rom. dicti sunt. ex his autem populis Romanus populus erat conflatus. siquidem Albanorum tria millia, aut certe paulo amplius Romulo ad urbem condendam affuisse tradit cum Plutarcho Dionysius, quos ille Ramnenses uocauit. reliqua omnis turba peregrinorum fuit, quos ille susceptit in ciuitatem, Tatiensium, & Lucerum, sed hi nunquam municipes, semper ciues Rom. uocati sunt. De quibus sic locutum esse uideo in Balbi defensione Tullium: Illud uero sine dubitatione maxime nostrum fundauit imperium, & populi Rom. nomen auxit, quod princeps ille creator urbis Romulus fœdere Sabino docuit, etiam hostibus recipiendis augeri hanc ciuitatem oportere, cuius auctoritate,

ctoritate, & exemplo nunquam est intermissa a maioribus nostris largitio, & communicatio ciuitatis. Post urbem autem a Gallis captam alio modo externo uniuerso populo communicari ciuitas cœpta est. institutum est enim, ut, quotquot essent alicuius oppidi ciues, quotiescunque Romam uenissent, quanquã Romæ domicilium nullum haberent, eodem, quo ciues Rom. loco ducerentur. ii uero dum domi suæ manserunt, municipes, si quando Romam domicilium transtulerunt, ciues Rom. hoc tamen, aut illo municipio oriundi uocati sunt, ut Porcii quidem Tusculo, Coruncanii Camerio, Marii, & Tullii Arpino. Sed de municipibus in libro de iure Italiæ differemus. Hoc uero idcirco in præsentia dictum est, ut intelligeretur, non tribum solum, & honorum petitionem, sed domicilium etiam ad ciuem Rom. ingenuum, cuius hoc in libro iura nobis quærenda proposuimus, pertinere. a quo domicilio cum multa alia commoda proficiscuntur, tum maxime sacrorum, libertatis, dignitatis, urbis, fori, ludorum, festorumq. dierum. ad quæ amplectenda & retinenda populum Rom. Cicero in agraria actione est cohortatus, cum eum ab agris a Rullo trib. pl. accipiendis deterreret, ne in colonias deductus urbis Ro. domicilium, & tanta præterea commoda posthaberet. sic enim dixit: Vos Quirites retinete istam possessionem gratiæ, libertatis, suffragiorum, dignitatis, urbis, fori, ludorum, festorum dierum, ceterorum omnium commodorum. Si ergo ciuitatis Romanæ quasi fundamentum quoddam Romani domicilii largitio fuit, id uero non nisi in urbe, aut agro Romano patuit, profecto, si traditam ciuis Rom. definitionem confirmare uolumus, in qua domicilium, tribum, honoresque posuimus, primum de urbis, agriue Rom. finibus, tum de tribuum Rom. numero, & iure, postremo de honorum petitione nobis est differendum. qua disputatione perfecta, tum demum ad ciuium ipsorum genera distinguenda, & dissimilitudines demonstrandas descendemus. Quare, quod nunc instat, de urbe, agroq. Romano agamus.

De urbe, & agro Romano. Cap. II.

VRBEM igitur appello tectorum, ut ait Cicero, coniunctionem, locis, manuq. septam, delubris, & spatiis communibus distinctam, in qua cœtus sit hominum, iuris consensu, & utilitatis

litatis communione sociatus. Romanam autem urbem intelligo, quicquid regionum, & collium pomœrio, & mœnibus Romanis includeretur. Pomœrium porrò quod fuerit, quanquam ita est in promptu, ut res expositione non egeat, tamen si Varronis, & Liuii uerba protulero, planius etiam, atque illustrius erit. Varro quidem scribit in libris de lingua Latina hoc modo: Oppida condebant in Latio, Etrusco ritu, multa, idest iunctis bubus tauro, & uacca, interiore aratro circumagebant sulcum. hoc faciebant religionis caussa die auspicato, ut fossa, & muro essent munita. terram, unde excalpserant, fossam uocabant, & introrsum factum murum. postea quòd fiebat orbis, urbs. principium, quod erat post murum, pomœrium dictum. eiusq. ambitu urbana auspicia finiuntur. cippi pomœrii stant circum Romam. Liuius autem ita libro primo: Pomœrium uerbi uim solam intuentes postmœrium interpretantur esse. est autem magis circa mœnium locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, quà murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant, ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc uulgo etiam coniungunt. & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis, quòd post murum, quàm murus post id, pomœrium Romani appellarunt. Hæc illi. Ego uero urbem Romanam iccirco pomœrio, & mœnibus circumscripsi, quia quanquam pomœrium urbis terminus quidam fuerit, tamen urbem ultra pomœrium etiam processisse accepi. Etenim, quod est apud Tacitum lib. XIII. & Gellium, duodecimo, pomœrii proferendi ius nemini datum est, nisi qui agro de hostibus capto rem Romanã auxisset. Quod decus pauci sibi admodum uindicarunt, cum qui urbem muniuerint, atque uariis comprehensis collibus dilatarint, multo plures extiterint. Palatium enim Romulus, Tarpeium montem, qui postea Capitolinus appellatus est, T. Tatius, Cœlium siue Tullus, siue Ancus, siue Priscus, (hæc enim omnia feruntur) Esquilinum, & Viminalem, & auctore etiam Liuio, Quirinalem Ser. Tullius reges pomœrio incluserunt. Nam Tarpeium, & Cœlium Romulus, & Ianiculum, atque Auentinum Ancus muro cinxerant illi quidem, non tamen pomœrio comprehenderant. Sulla autem, & Cæsar dictatores, & Augustus Imp. quos omnes pomœrium protulisse auctor est idem cum Tacito Gellius, quas eo regiones amplexi

amplexi sint, parum certa memoria est. Illud autem dubitationem non habet, Auentinum, quem Ancus rex Latinis habitandum concesserat, non nisi post multa sæcula a Claudio Imp. pomœrio esse inclusum, cum ante ab omnibus semper fuisset exclusus; nempe, quòd, ut tradit ex Messallæ sententia Gellius, in eo Remus urbis condendæ caussa auspicatus auibus irritis habitis, a fratre in auspicio fuerit superatus. Ex quo efficitur, urbis terminos aliquanto latius patuisse, quàm pomœrii. Quanquam ne spatium quidem illud solum, quod est aut pomœrio, aut mœnibus circumscriptum, sed etiam suburbana ipsa continentia cum muris urbis ædificia, uno Romæ nomine uidentur esse communi sermonis consuetudine appellata. Hoc autem tradit satis, ut mihi uidetur, aperte Marcellus iurisconsultus, his uerbis: Vrbs Roma est, quæ muro cingitur. Roma est etiam, qua continentia ædificia sunt. nam Romam non muro tenus existimari ex consuetudine quotidiana potest intelligi, cum dicamus, Romam nos ire, etiam si extra urbem habitemus. Quod idem ante etiam sensit Dionysius, cum de magnitudine urbis Romanæ differens lib. IV. ita scriptum reliquit: Ser. Tullius regum ultimus urbis ambitum dilatauit, duobus ad quinque collibus additis, auspicato, & re diuina rite perfecta. longius autem non processit, religionibus, ut fama est, impeditus. ceterum omnia suburbana ædificia, quæ multa, ac magna sunt, nullo uallo munita, hostium incursionibus exposita sunt. quæ si quis oculis lustrans, magnitudinem inde urbis colligere uelit, necessario decipietur, neque certum habebit signum, unde urbis initium, finem ue perspicere possit; adeo cum urbe coniunctus ager est, ac speciem in infinitum progredientis urbis intuentibus hominibus præbet. Sed de urbis Romanæ magnitudine, situque alii fortasse copiosius. nos his paucis contenti ad agrum Romanum describendum, sicut ab initio proposuimus, ueniemus.

Remus.

Roma.

Agrum autem Romanum proprie uocamus, quicquid montium, camporumq. extra urbem Romanam ex omni parte sociorum fines attingeret. Vt autem non iidem semper urbis Romanæ termini fuerunt, sic nec huius agri eosdem fines extitisse statuendum est. Eosdem uero reges, qui urbis, agri etiam fines protulisse, ego facile existimauerim. nam de eo post Ser. Tullium regnantem aucto nihil comperti habeo. Principio quidem angustissimus fuit, adeo ut Pictor nescio quis scriptum reliquerit,

Ager.

agrum

agrum Romanum ætate Romuli arcus formam, cuius chorda esset Tiberis, reddidisse. egregie. Etenim ultra Tiberim in Etruria nullus erat, nec Latium uersus multum patebat. eundem tamen etiam Romulum trans Tiberim Romanum agrum proue-xisse, inde apparet, quòd Veientibus uictis, qui late trans Tiberim imperabant, agrum, qui septem pagi dicebatur, ademit. Quod idem ab Anco rege post factum indicat Liuius, cum scribit, Anco rege non urbem tantum creuisse, sed etiam agrum, finesq. Mœsia sylua Veientibus adempta usque ad mare imperium prolatum; itemq. Dionysius, cum ait, Politorium, & Ficanam, quæ, auctore Festo, uia Ostiensi ad duodecimum ab urbe milliarium fuit, priscorum Latinorum oppida, Romæ uicina, ab eodem esse deleta. Quin etiam de L. Tarquinio Prisco possumus aliquid suspicari, quem Apiolas, & Corniculum propinqua oppida Latinorum incendisse, & reip. fines propagasse auctor est cum Dionysio Valerius. Eutropius certe scribit, Priscum Sabinis uictis non parum agrorum urbis territorio adiunxisse. is autem ager trans Anienem fuit, quem Liuius credo intellexit, cum scripsit, Collatiam, & quicquid citra Collatiam agri, Sabinis fuisse ademptum. Qui autem ex regibus ultimus pomœrium terminauit, eundem agro etiam modum imposuisse arbitror. siquidem Veientes, Cærites, & Tarquinienses Etruscos finitimos agro ab eo multatos, atque eo nouos ciues donatos apud Dionysium inuenio. Illud autem sine dubitatione confirmauerim, agrum Rom. in multas partes, quas pagos nominauit, Ser. Tullium diuisisse. Verum, siue Tullius, siue Romulus, siue quiuis regum alius agrum hunc circumscripserit, satis constat, eum non late admodum patuisse. Strabo quidem regnante Romulo intra quintum, aut sextum lapidem a Latio, locum Festos nomine, tanquam terminum Romani, qui tum erat, agri monstratum ait, ac sacerdotes ibi, & aliis plerisque in locis, ut in finibus eodem die sacrificium feciisse, quod Ambaruale diceretur. Qui si postea ab ea parte accessionis aliquid accepit, certe non ultra Tiburtinum, Gabinum, Tusculanum, Lanuuinum, Ardeatem, & Ostiensem agrum pertinuit. Nam trans Anienem, Sabinos uersus, Fidenatem, Antemnatem, & Collatinum attigit. trans Tiberim uero Veientem, & Cæritem usque ad mare. Eundem autem uel Romuli temporibus a mari fuisse plurimum scribit Festus, cum ait: Petusci Palati dicta est ea regio urbis, quam Romulus obuersam

ſam poſuit ea parte, qua erat plurimum Romani agri ad mare uerſus, & qua molliſsime adibatur urbs, cũ Etruſcorum agrum a Romano Tiberis diſcluderet, ceteræ uicinæ ciuitates colles aliquos haberent oppoſitos Proximus autem ager cis Anienem fuit Tiburtinus, poſt Tiburtinum Gabinus. quãquam Gabii Tibure ab urbe Roma uiæ dimidio propius abfuerunt, nimirum citra Præneste, in uia ipſa Prænestina, procul ab urbe ſtadiis, ut inquit Dionyſius, centum. de quo loquutus eſt etiam Varro, cum de generibus agrorum diſputauit, his uerbis: Vt noſtri augures publici dixerunt, agrorum ſunt genera quinque, Romanus, Gabinus, Peregrinus, Hoſticus, Incertus. Romanus dictus, unde Roma, ab Romulo. Gabinus autem ab oppido Gabiis. Peregrinus ager pacatus, qui extra Romanum, & Gabinũ, quòd uno modo in his feruntur auſpicia, dictus peregrinus a pergendo, ideſt progrediendo. eò enim ex Romano agro primum progrediebantur. quocirca Gabinus, ſiue peregrinus ſecundum hos auſpicia habent ſingularia. ab reliquo diſcretus hoſticus, dictus ab hoſtibus. Incertus is ager, qui de his quattuor qui ſit ignoratur. Hæc ille. Ceterum Gabinum agrum Romanus is uidetur contigiſſe, qui Pupinia dictus eſt, octo millia paſſuum ab urbe diſtans. quod oſtendit Liuius, cum Annibalem ex Gabino agro in Pupiniam ait deſcendiſſe. Gabinum porro agrũ ſequitur Tuſculanus, Tuſculanum Albanus, quos & ipſos Romano adhæſiſſe agro oſtendit Strabo, cum ait: Poſt Tuſculana iuga eſt mons Albanus, cui ſubeſt planicies. deinde campi ſunt, qui partim Romam, & eius ſuburbia attinguut, partim ad mare pertinent. Albanus autem cum Romano coniungebatur ad eum locum, qui foſſæ Cloeliæ dicebantur, quinque millia paſſuum ab urbe, unde Albani bello Albano, & Coriolanus bello Volſcoin agrum Romanum feciſſe impreſsionem dicuntur. Romanũ autem agrum haud ita multo latius patuiſſe, indicant oppida, quæ ab ea parte ſuis etiam temporibus urbi uicina Cicero nominat, ut in agraria Lauicos, Fidenas, Collatiam, Lanuuium, Ariciam, Tuſculum; & in Planciana Gabios, Bouillas, & Lauicos, quibus e municipiis uix, qui carnẽ Latinis peterent, tum inuentos fuiſſe ait. Quin etiam hoc eſſe cauſſæ puto, cur Latini, cum urbe exirẽ a conſulibus iubebantur, quinque millia paſſuum ab urbe abeſſe iuberentur. quòd hoc minimum interuallo a Latino Romanus ager ſeiungeretur. Inde uero erat ager Solonius, Ardeas,

Ostiensis. quorum agrorum meminit Liuius bello Latino secun do, cum ait, Antiates in agrum Ostiensem, Ardeatem, Soloniũ incursiones feciſſe. Agrum autem Solonium uia Ostiensi ad XII. lapidem fuiſſe, narrat Feſtus. nam, Ostiam ad XVI, Ardeam ad XVIII fuiſſe, in Eutropii hiſtoria ſcriptum eſt. Iam uero trans Anienem erant Sabini, uls Tyberim Etruſci. In Sabinis uicina oppida Fidenæ, Antemnæ, Collatia, Cruſtumium. In Etruria Veiens ager procul a mari, ad mare uero Cære oppidum. Cum ergo poſtremis etiam temporibus horum aut oppidorum, aut agrorum fieri mentionem uideamus, profecto ne ultra hos quidem agros Romanum agrum propagatum fuiſſe, licet ſuſpicari. Cum autem trans Anienem Fidenæ quinque millia paſſuum ab urbe abfuerint, certe nec ab ea parte Romanus ager fuit ampliſſimus. Nam Cæritem cum Romano agrum coniunctum fuiſſe, ex eo ducor ad ſuſpicandum, quòd ſcribit Liuius libro VI: Cognitum eſt, depopulatum agrũ circa Romanas ſalinas, prædæq. partem in Cæritum fines auectam.

An igitur ciues Rom. urbem tantum tenuerunt, atque hunc ſolum, quem circumſcripſi, agrum? non, opinor, immo uero multos etiam in Latio, & Italia agros coluerũt uel publicos, uel priuatos, uel ſuos, uel alienos. Neque enim illud dubium eſt, maiorem Italicorum, Latinorumque partem agris a Romanis eſſe multatam, eosq. agros aut plebi Rom. eſſe diuiſos, aut publicos factos arandos ciuibus Rom. datos. Huius enim rei teſtis optimus eſt Liuius, cum ſcribit, bello Latino ſecũdo Tiburtes, Præneſtinos, & totum fere Latium, ac Priuernum, Capuamq. agro multatos, Latinum, Campanum, Falernum, & Priuernatem agrum plebi R. diuiſum. unde non multo poſt Palæpolitanos multa hoſtilia aduerſus Romanos agrum Campanum, & Falernum colentes feciſſe. et cum lib. XLII, L. Poſtumium conſulem ad agrum publicum a priuato dirimendum in Campaniam miſſum, cuius ingentem modum poſsidere priuatos, paullatim proferendo fines, conſtabat, prodit, & cum lib. VIII, T. Quinctium, patricium uirum, agrum in agro Tuſculano coluiſſe, & lib. XLII, Sp. Liguſtinum ciuem R. in tribu Cruſtumina in Sabinis habitaſſe narrat. Neque uero Liuius ſolum, ſed etiam Cicero, qui in agrariis dixit, Campanum agrum coli, & poſsideri a Romana plebe modeſtiſsima aratorum, & militum. Nec Cicero tantum, ſed etiam Varro, qui in primo de re ruſtica, inquit M. Catonem ita

ſcripſiſſe

scripsisse in originibus: Ager Gallicus Romanus uocatur, qui uiritim datus est ultra agrum Picenum. Quibus ex locis omnibus nemo est, qui non intelligere possit, ciues R. etiam extra agri eius, de quo diximus, terminos alterum agrum inhabitasse, quē nescio, cur non Romanum etiam, præsertim cum a Romanis possideretur, & coleretur ciuibus, nominemus. siquidem agrum Hernicum a Liuio uidemus aliquando etiam Romanum appellari. ut lib. XXVII: Frusinone natus Adrogynus. aruspices eum extorrem agro Romano procul terræ contactu alto immergendum responderunt. quo ex loco quis non uidet, Frusinatem agrum, qui fuit in Hernicis, pro Romano ab aruspicibus esse acceptum? mitto, quòd alio loco dictatorem negat, nisi in agro Romano dici potuisse, agrum autem Romanum Italia termina ri interpretatum esse. Quod igitur, ut ad rem redeam, ciuem R. urbis, agriue R. incolam definiui, id non habet eam uim, ut si is extra hos fines, negotii fortasse gerendi caussa, aliquando habitarit, eum ius ipsum ciuitatis R. statim amissurum esse constituã, sed ut illud intelligatur, si in aliam ille urbem profectus, ab ea in ciuium numerum recipi se permiserit, eum continuo ciuem R. esse desiturum. neque enim, ut scribit Cicero pro Cæcina, iure Quiritum idem duarum ciuitatum ciuis esse potuit. Vnde illa sunt apud Nepotem de Attico; factum esse, ut cum ei omnes honores, quos possent Athenienses publice haberent, ciuemq. facere studerent, eo beneficio ille uti noluerit. quod nonnulli ita interpretarentur, amitti ciuitatem R. alia ascita. At Roma, & Romano agro abesse, quando cuique libuit, licuit, dummodo aut præsens, aut absens censeretur, ne si census non esset, ciuium tum Romanorum in numero non fuisse iudicaretur. cuius generis controuersiæ multæ forum olim Romanum exercuerunt. quemadmodum satis magno esse documento is, quem modo nominaui, T. Pomponius Atticus, eques Rom. potest, qui cum Athenis habitaret, Romam tamen sæpe, & ad comitia amicorum, & ad censum ciuium, iuris retinendi gratia uentitauit.

De tribubus, & curiis. Cap. III.

VRBE, agroque Romano constituto, deinceps sequitur, ut quemadmodum polliciti sumus, de tribubus, & earum partibus

bus disputemus. De tribubus autem ita scribemus, ut & quid tribus fuerit, & a quo institutæ, quando quæque additæ, unde nominatæ, in quot genera diuisæ fuerint, tum exquiramus, tum etiam, quantum ex ueteribus intelligi monimentis possit, aperiamus. Tribus igitur nomen latius apud Romanos potuisse inuenio. Etenim & locum, & homines, & ius eos hoc nomine comprehendisse auctor est Gellius. Quare si de loco quærimus, tribum partem quandam esse urbis Rom. dicemus, si homines, partem Rom. ciuitatis. siquidem Aristoteles etiam in primo eorum librorum, quos de rep. scripsit, ciuitatem perfectam esse societatem ex multis uiciniis constantem, uicinitatē uero ex multis familiis iunctam societatem definiuit. Si ius, tribum esse definiemus ius, quo donati sunt ii, qui in eam partem ciuitatis a censoribus fuerint distributi. Qua de triplici ratione mihi intelligo deinceps esse dicendum. Primum enim uideo, tribus Romæ ita usurpatas, ut partes essent urbis, agriq. Romani, deinde uero non urbis, sed ciuitatis. Vrbs enim primum a Romulo in tres partes distributa est, unde tribus dictæ. quāquam alii a tributo, quod populus Rom. in tribus diuisus conferre solitus fuerit, dictas esse existimāt. Harum autem tam diuersarum opinionum duos grauissimos uiros Dionysium, & Liuium auctores habemus. inter quos ne de tempore quidem, quo tribus nomen inuentum fuerit, uideo conuenire. Nā Dionysius, quem plerique sequuntur, Romulum, Liuius unus Ser. Tullium regem tribuum profitetur auctorem. Ac Dionysio quidem placet, Romulum, ubi primum ab agresti illa Albanorum, conuenarumque multitudine rex declaratus est, omnem populum in tres tribus, tribus autem singulas in decem curias diuisisse. agrum porro excepta ea parte, quam publicis, & quam sacris muneribus obeundis addixit, æqualiter ipsis triginta curiis partitum esse. post autem Antemnati, Cæninensi, Cameri no, Fidenati, Sabino, & Veienti bello confecto, cum multos ex eis populis ciuitate donatos in tribus, atque in curias conie cisset, iisdem agri etiam capti partem distribuisse. quibus autē nihil forte a Romulo fuerat assignatum, iis Numam Pompiliū, qui Romulum consecutus est, cumulatissime satisfeciſſe. Liuius autem non nisi Sabino confecto bello, atque consociato cum T. Tatio imperio, tres equitum centurias, ac xxx curias a Romulo factas, easque a mulieribus Sabinis appellatas prodit

dit. cuius, ut apertior sententia sit, uerba etiam ipsa ex primo libro subscribam: Romulus cum populum in curias xxx diuideret, nomina Sabinarum curiis imposuit. Id non traditur, cum haud dubie aliquanto numerus maior hoc mulierum fuit, ætate ne, an dignitatibus suis, uirorum ne, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. ab eodem etiam centuriæ equitum tres conscriptæ sunt, Ramnenses ab Romulo, ab T. Tatio Tatienses appellati. Lucerum nominis, & originis causſa incerta est. Quibus ex uerbis apparet, qnas Dionysius tribus nominauit, eas a Liuio centurias equitum appellari. Plutarchus uero, qui utriusque historias uidetur accurate legisse, Dionysium se quutus scripsit, tribus tres, curias triginta a Romulo, uerum non nisi post ciuitatem Sabinis datam descriptas; atque illas quidem Ramnensium, Tatiensium, & Lucerum, has uero non a Sabinis, ut multi putarint, mulieribus, sed a locis pleraſque sumpsisse nomen. Quæ si uera sunt, profecto Dionysii sententia illa subuertitur, qui populum a Romulo, antequam rei bellicæ quicquam attingeret, in tres tribus esse descriptum dixit. nisi forte tribus ipsas, & curias ante Sabinum bellum institutas illas quidem, uerum non nisi post Sabinam pacem his nominibus fuisse insignitas uelit. Etenim & Varro, quem auctorem in ea re ipse sequutum se inquit, cum rationem, cur ita nominatæ tribus fuerint, in libris de lingua Latina reddit, eas Sabino demum perfecto bello ita appellatas significat; quid enim aliud ea uerba uolunt? Ager Romanus primum diuisus in partes tres, a quo tribus appellatæ, Tatiensium, Ramnium, Lucerum nominatæ, ut ait Ennius, Tatienses a Tatio, Ramnenses a Romulo, Luceres, ut ait Iunius, a Lucumone. Quamobrem ego facere non possum, quin Asconium Pædianum, uirum eũ, quem alias in antiquitate demonstranda accuratissimum ipse soleo nominare, hoc loco aut inscitiæ arguam, aut imprudẽtiæ. qui hæc uerba in commentario Diuinationis reliquerit: Principio tribus tres fuerunt, Tatiensium a Tatio rege, Ramnensis altera ab Romulo, Luceres altera ab Lucumone, siue Lucero, siue a Luco, quem Asylum uocauerat Romulus. egregie hoc quidẽ. at quod sequitur, absurde: Post de nominibus Sabinarum plures fuere, quibus deprecantibus parẽtum bellum, maritorumq́. finitum est. ad extremum quinque & triginta factæ. cur autem absurde? quia tribus, quod nemo prodidit, a Sabinis mulieribus nun-

nuncupatas tradit, nisi forte curias falso easdem esse, ac tribus uoluit. Fuerunt ergo ab initio tres Romæ tribus, eæq. a generibus hominum, qui tum urbem tenerent, nominatæ: Ramnenses Albani erant, qui ad tria mill. peditum, ccc, cum Romulo Romam coloniam condiderunt. Tatienses Sabini, qui haud ita multo post cum T. Tatio Sabinorum rege Romam commigrarunt. Luceres siue Etrusci erant, qui cum Lucumone Etrusco, siue Ardeates, qui cum Lucero, regnante Romulo, (nam & hæc traduntur) fortunarum suarum Romæ domicilium collocarunt, siue præter Albanos, Sabinosq. reliquus aduenticius populus omnis, qui in urbem confluxerat, atque in lucum confugerat, unde etiam Luceres appellati, qui regionem, quæ inter Palatium, & Capitolium sita est, ac deinceps, aucta urbe, reliquos colles omnes obtinuerunt. Nam quòd Liuius Lucerum nominis, & originis incertam caussam esse tradiderit, id ita accipiendum est arbitror, non quòd nullam ipse tenuerit, sed quòd incertam eam diuersos feciſſe auctores existimarit. Quoniam autem ex singulis tribubus singulæ equitum centuriæ cõscriptæ sunt, hinc factum est, ut eadem nomina primarum tribuum fuerint, ac centuriarum equestrium. Id quod Liuio fortasse caussam, ut, nulla facta tribuum mentione, tres a Romulo equitum centurias conscriptas libro primo tradiderit, easq. postea lib. x tres tribus appellarit. Has deinde siue tribus, siue centurias sub iisdem nominibus auxit L. Tarquinius Priscus, ac sex fecit, primos & secundos (ut ait cum Liuio, & Dionysio Festus) Ramnenses, primos & secundos Tatienses, itemq. Luceres. neque enim per Attium Nauium augurem, id quod optabat, suo insignes relinquere nomine potuit. Hic ergo siue centuriarum, siue tribuum numerus usque ad Ser. Tullium regem permansit incolumis, a quo eodem tum, cum tribuum, ac centuriarum numerus auctus est, ipsæ inter se aperte distinctæ sunt. id quod his uerbis nõ obscure fert Liuius: Seruius pedestri exercitu ornato, distributoq. equitum ex primoribus ciuitatis XII conscripsit centurias. sex item alias centurias tribus ab Romulo institutis sub iisdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. Quadrifariam autem urbe diuisa regionibus, collibusque, quæ habitabantur partes, tribus eas appellauit, ut ergo arbitror, ab tributo. nam eius quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Quamobrem, si Liuium attendamus, Seruium regem, urbe in quattuor partes diuisa,

Ramnen. Tacien. Lucer. Seruius

diuisa, primum tribus, ac tribus quattuor a collium, regionũque nominibus appellatas, instituisse dicemus, Palatinam, Suburanam, Collinam, & Esquilinam; si Dionysium, urbem, quam trium Romulus tribuum fecerat, Seruium in quattuor diuisisse, non gentium, ut ille, quæ habitarent, sed locorum, in quibus habitarent, habita ratione. Id autem quemadmodum factum sit, quia non minimi momenti res est, uerbis item Dionysianis allatis, exponam. Seruius, inquit, cum pomœrium protulisset, urbem in IIII regiones diuisam quattuor tribuum fecit, easque a regionibus nominauit, Palatinam, Suburanam, Esquilinam, Collinam; cum eò usque trium tantum fuisset. qui autem singulas earum partium incolebant, eos aliò commigrare, atque alibi censeri, aut tributum conferre uetuit, neque in posterum per tribus generales, ut ante, sed per quattuor locales (sic enim Γενικὰς, & Τοπικὰς uertemus) a se institutas rem militarem administrauit, ac singulis partibus præsides, qui ubi quisque habitaret, cognoscerent, præfecit. Quorum uerborũ satis plana sententia est: Romulum tres tribus γενικὰς fecisse, cum uniuersam populi multitudinem in III quasi gentium partes diuisisset, Seruium in IIII τοπικὰς, cũ totam urbem in IIII regiones distribuisset, atque idcirco neminem e sua regione in alteram transire, ne tribus ipsæ forte perturbarentur, uoluisse. Hunc autem, ut a Romuli ratione, atque instituto discederet, hæc, ut opinor, caussa adduxit. Vidit Ramnenses, qui Palatiũ, & Tatienses, qui Capitolium tenebant, a Luceribus nouo, atque aduenticio populo longe numero superari. etenim quicunque in urbem quotidie confluebant, sese Luceribus adiungebant. Igitur ut omnes inter se tribus æquaret, ac parem in omnibus multitudinem redderet, qui Palatium, & Capitolium, & quicquid inter eos colles spatii erat, habitarent, in unam omnes tribum coniecit, quam a nobiliori Palatii nomine, quòd in eo primum urbs sita fuerit, appellauit, qui sub urbem ueterem, quæ regio Subura dicebatur, in Suburanam, qui Esquilias, in Esquilinam, qui Quirinalem, Viminalemque collem, in Collinam. quam ne alteri horum collium, qui dignitate pari erant, iniuria fieret, non Quirinalem, aut Viminalem, sed Collinam nuncupauit. His rebus ita constitutis, sequitur, ut quoniam Seruium omnia fere tribubus ornamenta dedisse comperimus, quam multas ille tribus, & quot generum fecerit, quæramus.

Ac

Ac plures quidem, quàm quattuor ab eo inſtitutas, atque has quidem, quas commemorauimus, urbanas, reliquas uero ruſticas appellatas, auctor eſt Dionyſius. ſcribit enim eundem regem in multas item partes agrum Rom. eſſe partitum, quas tribus nominarit, easque urbanis ipſis quattuor adiunxiſſe. Verum ne ipſe quidem toti huic quæſtioni ſatisfacit. recitat enim parum inter ſe conſtantes aliorum ſententias, ut Fabii, ut Vennonii, ut Catonis, qui de numero ruſticarum tribuum ſcripſerunt. quid autem ipſe exiſtimet, non adſcribit. uerba uero eius, ſi Latine reddantur, hæc ſunt: Diuiſit agrum etiam uniuerſum
Ager. 24. ut Fabius inquit, in XXV partes, quas & ipſas tribus appellat. cumque ipſis urbanas quattuor addidiſſet, triginta ex utriſque fecit. (Cato quidem has regnante Tullio fuiſſe omneis narrat) ut autem Vennonius prodit, in unam, & triginta tribus. qui, cum auctor ſit melior, numerum tamen partium certum non aſcribit. Quæ ſi Dionyſii ſententia fuit, (nam libri mendam uerba ipſa Græca uulgata ſubindicant) profecto apparet, tribus ex eorum ſententia a Ser. Tullio aut triginta, aut amplius eſſe factas. Cui opinioni nec Varro, nec Liuius, nec Dionyſius eſt aſſenſus. Varro quidem, quia libro de uita populi Ro. primo, teſte Nonio, ita ſcriptũ reliquit: Extra urbem in regiones XXVI agros uiritim liberis attribuit. quod, ni mea me coniectura fallit, de Seruio dictum eſt. ut ex his uerbis intelligamus, agrum in partes illum quidem XXVI diuiſum eſſe, ſed regiones eas, non tribus appellatas, & numerum tribuum cum numero regionum non conueniſſe. ſiquidem Vaticanus ager non ſolum fuit Romanus, ſed propè etiam ſuburbanus, at inde tamen tribus nulla nomen traxit. Nam Liuium tribus a Seruio plures quattuor, pauciores triginta inſtitutas exiſtimaſſe, multis argumentis doceri poteſt. ſed maxime, quòd tribum Claudiam, quæ ruſtica fuit, ſexto poſt reges exactos anno, qui fuit ab V. C. CCXLIX, cum uetus eſſet tribus, Claudiam appellatam ſcribit. deinde, quòd apud eundem ſcriptum eſt, anno demum CCLVIII, Claudio, Seruilioq. cos. Romæ XXI tribus eſſe factas; Dionyſium uero, quia in iudicio Coriolani exponendo, quod quadriennio poſt, Sempronio, Minucioque cos. a plebe factum eſt, ſcribit tribus XXI ſuffragium tuliſſe, ita ut nouem eum abſoluerint, reliquæ condemnarint. Ergo, cum, id quod omnem huius dubitationis ſcrupulum euellere poterat, Liuius ita locutus ſit, ut nec

quot,

quot, nec quæ tribus additæ sint, ne tum quidem, cum XXI factæ sunt, explicet; nec Dionysius hac de re quicquam adiiciat, unde peruenire in suspicionem aliquam ueritatis possimus, fingamus nos duas opiniones extitisse, unam, ut dixi, Fabii, alteram Vennonii, quibus aut triginta, aut una & triginta tribus a Seruio factæ dicantur. tertiam uero Varronis, Dionysii, & Liuii statuamus. quorum postremos tantum numerum tribuum non approbare inde liquet, quod post reges exactos minorem multo ambo commemorent. Dicamus autem, exempli gratia, XIX tribus a Seruio esse factas. Hoc enim si constituerimus, a Dionysii non multum, a Liuii certe nihil sententia recedemus, qui nisi CCLVIII demum anno, Claudio, & Seruilio cos. XXI tribus factas scriptum reliquit. Harum autem XIX nomina hæc, ut puto, fuerunt. Vrbanæ, quas commemorauimus, quattuor, Suburana, Palatina, Esquilina, Collina. reliquæ rusticæ, Romilia, Læmonia, Pupinia, Veientina, Galeria, Pollia, Voltinia, Aemilia, Cornelia, Fabia, Menenia, Papiria, Sergia, Veturia, & quæ post dicta est Claudia. Hæc igitur tribuum prima fuit a Seruio instituta diuisio, ut alteræ urbanæ essent, alteræ rusticæ. urbanæ a collibus, & regionibus urbis, rusticæ ab ruris, ideſt agri partibus nuncupatæ. Itaque scite Varro in libris de lingua Latina, ubi de locis egit, tribus omnes a locis nomen traxisse significat, cum ait: Ab hoc quoque quattuor partes urbis dictæ, & ab locis, Suburana, Esquilina, Collina, Palatina. sic reliquæ extra ab his rebus. de quibus in tribuum libris scripsi. Quod autem a Varrone uno omnium, qui res Romanas tractarunt, diligentissimo eodem, atque doctissimo traditum est, ratione etiam in plerisque earum confirmari potest. fuisse enim hæc nomina fere uel urbis, uel agri regionum satis constat. Ac de regionibus quidem urbis quattuor, quo locupletiore utar teste, quam eodem met Varrone, non habeo, qui eodem in loco ita scribit: Reliqua urbis loca olim discreta. e queis prima est regio Suburana, secunda Esquilina, tertia Collina, quarta Palatina. In Suburanæ regionis parte princeps est Cœlius mons. eidem regioni attributa Subura, quòd sub muro terreo Carinarū. Suburam Iunius scribit ab eo, quòd fuerit sub antiqua urbe, cui testimonium potest esse, quod subest ei loco, qui terreus murus uocatur. Sed ego a pago potius Sucusano dictam puto Sucusam. nunc scribitur tertia littera B, non C. Pagus Sucusanus, quòd

opinio.

ſuccurrit Carinis. Secundæ regionis Eſquilinæ ab Eſquiliis. alii has ſcripſerunt ab excubiis regis dictas, alii ab eo, quòd excultæ a rege Tullio eſſent. Tertiæ regionis colles ab quinque deorum fanis appellati, e queis nobiles duo colles, Viminalis a Ioue Viminio, quòd ibi aræ ſunt eius, aut quòd ibi uimineta fuerunt. collis Quirinalis, ubi Quirini fanum, qui a Curetibus, qui cum T. Tatio Curibus uenerunt Romam, quòd ibi habuerunt
Palat. caſtra. Quartæ regionis Palatium, quò Palantei, cum Euandro uenerunt, quòd Palatini, qui & Aborigines, ex agro Reatino, qui appellatur Palatium, ibi conſederunt. Sed hoc alii a Palatia uxore Latini putarunt. eundem hunc locum a pecore dictum putant quidam. Itaque Næuius Balantium appellat. Hactenus Varro. Suburanam ergo tribum ex urbanis primam fuiſſe, cum Plinius, Varro, & Feſtus, qui eam ceteris anteponunt, docent, tum maxime Cicero in agraria, cum inquit: A Suburana ad Arnienſem nomina ueſtra proponat. quod nihil aliud eſt, niſi a prima tribu uſque ad extremam. Vt autem inter urbanas Suburana primam ſedem obtinuit, ſic inter ruſticas Romilia. Hoc oſtendit eodem in loco Cicero, cum Rullum reprehendit, qui ſe agrariæ diuiſionis initium a Romilia tribu facturum eſſe reſponderat, cum, ut ipſe interpetatur, aut urbanas præteriret, aut certe, quòd a ruſticis inciperet, ordinem immutaret. quod idem non obſcure tulit etiam Varro, cum Romiliam quintam tribum, quòd ſub Roma eſſet, & Feſtus, quòd ex eo agro cenſerentur, quem Romulus ex Veientibus ceperat, ſcripſit. Sequuntur deinceps tres, Læmonia, Pupinia, Veientina, quas omnes ab agri Rom. partibus nomina duxiſſe, quis ignorat? de iis enim ſic Feſtus: Læmonia tribus a pago Læmonio, qui eſt a porta Capena uia Latina, dicta eſt, Pupinia ab agro Pupinio. cuius nos ante, & ſæpe etiam Liuius alias, & Valerius meminerunt. Veientinam, cuius meminit in Planciana Cicero, ab agro Veientum dictam exiſtimarim, quem Veientibus Ser. Tullius ipſe ademit, & nouis ciuibus, ut tradit Dionyſius, dedit. Quod idem de Galeria, Pollia, Voltinia, quanquam ſcriptum nihil extat, poſſumus ſuſpicari. Dicet aliquis. Quid ceteræ? a pagis ne, & locis, an potius uirorum, familiarum ue nominibus appellatæ ſunt? Ego quidem exiſtimo a locis omnes, ut ſcripſit Varro, a Ser. Tullio rege nominatas, uerum uindicata poſt in libertatem ciuitate, multas earum uetere relicto nomine illuſtrium

ſtrium aliquot familiarum ſibi nomina aſciuiſſe. Hoc me docuit Claudia tribus, quæ, ut ait Liuius, cum uetus eſſet tribus, eaque a pago ante forte aliquo appellata, adiectis poſtea nouis tribulibus, Claudia uocitata eſt. Nam Papiriam quidem quid eſt, cur a Papirio duxiſſe nomen dubitemus, cum Feſtum auctorem habeamus? Neque uero hoc cuiquam mirabile debet uideri, Papirios, Cornelios, Aemilios, Sergios, Fabios, Menenios, Veturios, qui patricii remp. uniuerſam primis illis reip. temporibus in poteſtate habebant, quibus ipſi erant præditi opibus, nomina ſua tribubus, quæ tum erant, diuerſis rerum cauſsis, atque euentibus impoſuiſſe. Inde duæ adiectæ ſunt anno, ut dixi, CCLVIII, Cruſtumina, ut opinor, & Ocriculana. quibus tribus XXI factæ. quattuor anno CCCLXIX Stellatina, Tormentina, Sabatina, Arnienſis. duæ anno CCXCV, Pomptina, & Poplilia, ſiue Popillia, ſiue Poblilia, duæ an. CCCCXXI, Mæcia, & Scaptia, duæ an. CCCCXXXV, Vfentina, & Falerina, duæ an. CCCCLIIII, Anienſis, & Terentina, duæ demum an. DXII, Velina, & Quirina. quibus numerus XXXV tribuum eſt expletus, qui integer uſque ad extrema reip. tempora penetrauit. Omnium autem harum Liuius auctor eſt, præter Cruſtuminam & Ocriculanam. quarum cum ego nomina celebrari partim in libris, partim in lapidibus ueteribus uiderem, neque tempus aliud, quo eas adiectas eſſe ueriſimile eſſet, reperirem, eo potiſsimum, quo dixi, anno additas arbitratus ſum. Eſt autem Cruſtumina dicta ab oppido Cruſtumio, ut inquit Feſtus. Ocriculana ab Ocriculis. Eſt enim intelligendum, ut XIX tribus, quas Seruius deſcripſit, omnes aut in urbe, aut in agro Rom. fuerunt, ſic reliquas XVI extra agrum, aut in Sabinis, aut in Etruria, aut in Latio, aut in Campania fuiſſe. Cruſtuminam autem in Sabino agro poſitam, docet Liuius, apud quem Sp. quidam Liguſtinus ſe ex tribu Cruſtumina eſſe in Sabinis ait. Ocriculana uero aliquanto remotior etiam in Sabinis fuit, aut certe in Vmbria, ita fortaſſe appellata, quòd ex iis agris homines in ciuitatem aſciti, in easque tribus, ut de Ap. Claudio, & clientibus eius e Sabinis uenientibus paulo ante factum erat, coniecti ſint. quod ſemel fieri coeptum inde ſæpiſsime celebratum eſt. neque enim quenquam negaturum eſſe arbitror, Stellatinæ, Tromentinæ, Sabatinæ, Arnienſis nomina ab Etruſcis locis eſſe impoſita, qui hæc Liuii uerba conſiderauerit: Eo anno in ci-

uitatem accepti, qui Veientium, Capenatium, ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque iis nouis ciuibus assignatus. tribus quattuor ex nouis ciuibus additæ Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arniensis, eraque uiginti quinque tribuum numerum expleuere. Quod si quis ex his uerbis haud satis id, quod proposui, confirmari putauerit, tribus, inquã, has quattuor non ab agro eis assignato, sed ab eo, unde noui ciues uenerant, nominatas, his adiiciat Fabii, & Catonis nescio quorum auctoritatem, qui Stellates populos, Sabate lacũ, Arnum fluuium in Etruria posuerunt. Cato quidem in uulgatis Originum fragmentis ita: Vmbro in monte Sena Colonia, Pistorium, Vmbro amnis, Stellates, Fluentini, qui & Arnienses. Fabius uero sic: In area inter colles sunt uicus Longus, uicus Arnienſis, uicus Stellatinus, Sabatinus, Lartenianus, qui & Veiens, Faliscus, quorum cognomina a Tuscis sunt commigrantibus in ciuitatem Romanam. Iudicet præterea, quam uerisimile sit, si hi populi uicos aliquos urbis Romæ, quos obtinuerunt, suis nominibus decorarunt, eosdem tribus etiam, in quas relati sunt, suo insignes nomine relinquere potuisse. Nam Sabatinam quidem tribum a Sabate lacu dictam aperte scribit Festus. quem lacum non longe a Roma in Etruria collocat Strabo. Tromentinam autem cum a loco Cœlii Etrusci eius, qui cum Romulo uixit, nominatam Fabius auctor sit, profecto & hanc ab Etruriæ, ut ait Festus, campo Tromento dictam licet suspicari. Nam Arnienſem, siue Arnenſem ab Arno flumine appellatam nemo dubitare merito poterit. Quod cum ita sit, sane ratio apparet, cur in agraria Cicero dixerit: à Suburana ad Arnienſem, ideſt, ut supra admonui, a prima tribu ad ultimam. neque enim nouissimam Arnienſem intellexit, quæ ultimo loco addita sit, & quæ numerum triginta quinque tribuum expleuerit, sed quæ longe ab urbe Roma abfuerit. Arnienſem autem omnium remotissimam esse, facile quisque intellexerit, qui locorum interualla, unde aliæ sunt appellatæ, notauerit. Iam Pomptinam a Pometia Latino oppido nomen sumpsisse scribit Festus. Quod idẽ de Mæcia, & Scaptia suspicari possumus, de quibus hæc litteris prodidit Liuius: Lanuuini, Aricini, Nomentani, Pedani ciuitate donati. census actus. noui ciues censi. tribus propter eos additæ Mæcia, & Scaptia. Atqui Mæciam Festus a castro quodam, Scaptiam ab oppido dictam refert. Castrum autem est Mæ

cium,

cium, non procul ab Lanuuio, ut auctor est Liuius libro sexto. Vbi cum ad Metium uulgo legeretur, fuit tempus, cum ex Diodoro, & Plutarcho Marcium legendum esse duxi, quòd in eorum libris inuenirem Μάρκιον. nunc autem Mæcium; & Μαίκιον utrobique legi oportere, ueteribus admonitus lapidibus puto. Scaptiam autem in Latio oppidum numerat cum aliis Plinius. Quod autem de his, idem etiam de Vfentina, & Falerina licet iudicare. quarum altera ab Vfente flumine, altera a Falerno agro (horum ille in Latio, hic in Campania est,) nomen traxit. Vfentinæ testimonium nobile est apud Festum: Oufentinæ tribus, inquit, initio causſa fuit nomen fluminis Vfentis, quod est in agro Priuernate intra mare, & Tarracinam. Lucretius: Priuerno Vfentina uenit, fluuioque Vfente. postea deinde a censoribus alii quoque diuersarum ciuitatum eidem tribui sunt adscripti. Erat autem Priuernatibus decem ante annis ciuitas, auctore Liuio, a Romanis communicata. eodem autem modo Campanos aliquot tum in ciuitatem ascitos, atque eorũ causſa Falerinam adiectam possumus suspicari. Vtriusque non tam Liuius, quàm Diodorus meminit. Sequuntur Anienſis, & Terentina, atque extremæ Velina, & Quirina. de quibus, quod sciam, nihil aliud extat, quàm quod est apud Festum de Quirina, quam a Curensibus Sabinorum populis ait esse uocatam. Anienſem porrò ab Aniene flumine deriuatam, Terentinam a Terento loco, Velinam a lacu Velino Subinorum existimauerim, quippe quæ una cum Quirina, quæ & ipsa in Sabinis fuit, anno DXII a censoribus C. Aurelio Cotta, & N. Fabio Buteone, auctore in epitomis Liuio, sit adiecta. an autem Terentina a Terento manarit, qui locus ad Tiberim in campo Martio fuit, quemadmodum ne de Poblilia quidem, a loco ne, an a uiro aliquo nominata sit, affirmare non ausim. Hactenus de triginta quinque tribuum nominibus, quæ mihi proxime ad ueritatem accedere uisa sunt, exposui. De ceteris autem, quæ præter has ueteribus in monimentis leguntur, ut Horatia, Papia, Camilla ita, ut nunc quidem est, sentio: nomina esse tribuum XXXV. sed multas tribus duobus fuisse fortasse nominibus insignitas, altero, quod loci esset, altero quod familiæ. easque ab aliis hoc, ab aliis illo fuisse appellatas. siquidem constat, tres ex his alio fuisse nomine uocitatas ab Augusto, Vespasiano, & Traiano, Iuliam, Flauiam, & Vlpiam. qua tamen

men cauſſa, aut quo tempore in prioribus hoc factum ſit, cum
" ne diuinatione quidem aſſequi me poſſe confidam, in aliorum
" ſuſpicione malo relinquere, quàm in oratione mea ponere.

Reliquum eſt, ut deinceps quid inter urbanas tribus, & ruſticas interfuerit, dicendum eſſe uideatur. Quod igitur ſupra diximus, urbanis tribubus eos, qui urbem, ruſticis, qui rus haberent, comprehenſos, id ueriſsimum fuiſſe Seruio regnante, ac primis illis temporibus poſſumus affirmare. Huius enim antiquitatis teſtem Dionyſium habemus. qui Seruium facta urbis, agriq́ue diuiſione in ſua quenque urbis, agriq́ue regione habitare uoluiſſe ſcripſit. ſic enim de utraque diuiſione loqui-
4. lib. tur: Tullius muro uno ſeptem colles complexus urbem in quatuor partes diuiſam, quas Palatinam, Suburanam, Collinam, & Eſquilinam uocauit, quattuor tribuum fecit, quæ eouſque trium fuerat. cauitq́ue ne, qui in quacunque quattuor partium habitarent, aut aliud domicilium ſumerent, aut uſpiam alibi contribuerent, uel in delectu militari, uel in pecuniis in bellum, aut alios uſus, quos unumquenque reip. præſtare oporteret, conferendis. neque amplius per tribus generales, ut ante, ſed per quattuor locales, quas ipſe deſcripſerat, rem militarem adminiſtrauit. cum curatores uniuſcuiuſqne regionis creaſſet tribuum, atque uicorum principes, quos ubi quiſque incoleret, cognoſcere iuſsit. Diuiſit uero agrum etiam omnem, ut Fabius inquit, in partes ſex, & uiginti, quas & ipſas uocat tribus, & cum ipſis urbanas quattuor adieciſſet, triginta fecit ex utriſque. (Cato quidem has regnante Tullio fuiſſe omneſ narrat.) ut autem Vennonius prodit, in unam, & triginta tribus. qui cum auctor ſit melior, numerum tamen partium certum non adſcribit. Cum igitur Tullius in quaſcunque uelis partes agrum diuiſiſſet, in montanis, & firmiſsimis in primis colli-
Pagos. bus perfugia quædam diſpoſuit, quæ græce pagos nominauit.
quò ſe agreſtes ex agris per hoſtiles irruptiones reciperent, atque ibi pernoctarent. erant autem horum etiam curatores, quibus negotium datum erat, ut agricolarum in pagum contribuentium nomina, ac prædia, quibus eorum uita ſuſtentabatur, nota haberent, & ubi res poſtularet, eos ad arma excirent, ac tributa uiritim exigerent. Vt autem eorum multitu-
Aræ. do facilius inueniri, ac dirimi poſſet, aras ab eis iuſsit extrui diis iis, quorum in fide pagus eſſet, atque eos communi ſacrificio

cio a conuenientibus quotannis rusticanis coli, die ad id festo, qui Pagnalia dictus est, instituto, iusit, ac leges quasdam de sacris illis, quas in hanc etiam ætatem Romani tenent, dedit. Adhoc autem sacrificium omnes, qui eiusdem essent pagi, uiri tim nummum conferre, unum uiros, alterum mulieres, tertium impuberes statuit. ex quorum numero facile a curatoribus pagorum subduci ratio, & generum, & ætatum potuit. Adiicit Piso, eundē, cum uellet ciuium, qui urbem incolerent, numerum nosse, & qui noscerentur, & qui e uita decederent, & qui inter uiros ascriberentur, constituisse, ut pro cuiusque ortu cognati numerum in arcam Iunonis Lucinæ inferrent, pro interitu, in Veneris Libitinæ, pro iis autem, qui togam uirilem sumerent, in Iuuentæ. ex quibus facile, quam multi quotannis omnes, & qui ex his ætate militari essent, cognitururus erat. His autem rebus ita constitutis, æstimare sua quenque bona, eamque æstimationem iuratum profiteri, ac sua, patrum, uxorum, liberorumque, nomina, & qua in urbis regione, quo ue in agri pago habitarent, deferre. qui secus feciſſet, ipsum uerberatum uenire iusit. Hæc igitur Dionysius. ex quibus per spicue liquet, urbanas tribus tum fuisse eorum, qui urbem. rusticas illorum, qui rura, & quidem colendi causſa haberent. ita ut tribus nihil aliud, quàm pars aliqua urbis, uel agri Rom. esset, eaque habitationem sequeretur, & mutata habitatione mutaretur, quique in agris iidem in aliqua tribu essent, siquidem tot ferè rusticæ tribus, quot agri partes numerarentur. unde dixit Festus, Viatores appellatos, qui magistratibus apparerent, eo quia initio omnium tribuum, cum agri in propin quo erant urbis, atque assidue homines rusticabantur, crebrior opera eorum erat in uia, quàm in urbe. quòd ex agris plerunque homines uocabantur a magistratibus. Quo eodem etiam respexisse A. Gellium arbitror, cum tributa comitia esse definiuit, cum ex regionibus & locis suffragium ferretur. Post autem mutata tota hæc tribuum ratio est. primum enim qui urbem inhabitabant, urbanas, qui agrum, rusticas obtinebāt. deinde uero relictis urbanis optimus, ac præstantissimus quisque in rusticis censeri uoluit. ita ut tum tribus non urbis, sed ciuitatis partes haberi cœptæ sint. Mutationi autem huic duæ res causſam, meo iudicio, attulerunt. Vna uitæ rusticæ commendatio, altera censoria potestas, & notio. De utraque dicemus

Pagnal. sac. Viat. trib. com.

cemus breuius. Ac magno quidem in honore uitam rusticam
vit rust apud priscos illos Romanos fuisse, neminem esse puto, qui ne sciat. Hoc Romuli uetus institutum probat, qui Dionysio auctore, sellullarias, & sordidas artes omnes seruis, ac peregrinis, militarem, ac rusticam liberis, & ciuibus tantummodo concesit, ita ut iidem rei bellicæ, ac rusticæ operam darent, ac pacato quidem tranquilloque ciuitatis statu in agris essent, nisi si quando eis in urbem ueniendum esset, cui muneri nonum diem, qui Nundinæ dictus est, attribuit; ingruenti autem bello ad militiam nomina darent. unde factum est, ut Nundinas Macrobius paganorum, idest rusticorum fuisse ferias scripserit, qui conueniunt negotiis propriis, uel mercibus prouisuri. Quin etiam alio loco Dionysius scribit, ciues Rom. ita in agris fuisse, ut aut agros suos colerent, aut alienos, atque utroque ad militiam ire coactos. mitto interea ex iis, qui urbem habitarent, quàm multi quanta cum laude patricii etiam uiri manibus suis agrum suum coluerint, atque ex agro ad honores uocati, ab honoribus ad agri culturam reuerterint. Hinc ergo factum est, ut uita agrestium urbanorum uitæ anteposita sit, quòd illa laboris, hæc desidiæ plena esset. id quod significari uideo a M. Varrone in secundo de re rustica libro his uerbis: Viri magni maiores nostri non sine caussa præponebant rusticos Romanos urbanis. ut ruri enim qui in uilla uiuunt, ignauiores, quàm qui in agris uersantur in aliquo opere faciendo, sic qui in oppido sederent, quàm qui rura colerent, desidiores putabant. Itaque annum ita diuiserunt, ut nonis modo diebus urbanas res usurparent, reliquis VIII, ut rura colerent. & lib. III: Non sine caussa maiores nostri ex urbe in agros redigebãt ciues suos, quòd & in pace a rusticis Romanis alebantur, & in bello ab his tuebantur. Vt ergo rustica uita honestior urbana haberi cœpta est, sic rusticæ tribus urbanis honoratiores. itaque urbanis libertinorum ordini relictis in rusticas ab ingenuis commigratum est. Quod quidem Plinius grauissimus omnis antiquitatis auctor, ubi laudes agriculturæ narrat, aperte demonstrat, cum ait: Iam distinctio, honosque ciuitatis ipsius non aliunde erat. Rusticæ tribus laudatissimæ eorum, qui rura haberent, urbanæ uero, in quas transferri ignominiæ esset, desidiæ probro. Itaque quattuor solæ erant, a partibus urbis, in queis habitabant, Suburana, Palatina, Collina, Esquilina.

nundinæ

Annus.

nundinis

nundinis urbem reuisitabant. & ideo comitia nundinis haberi non licebat, ne plebs rustica auocaretur. Ergo cum tantum honoris rusticis tribubus accessisset, tum suspicor commutata tota Seruii ratione eos etiam, qui urbem incolerent, nobiles homines in rusticas tribus transferri cœptos esse. quid enim? non ne Ap. Claudius, cui ex Sabinis in ciuitatem uenienti pars urbis ad ædes construendas, & ager ad colendum datus est, in rusticam tribum, quæ postea a se Claudiæ nomen accepit, coniectus est? certe. sic enim de eo scriptum reliquit Dionysius: Claudio, qui ex Regillo Sabinorum oppido Romam cum clientibus suis commigrauit, urbis partem, quantum uoluit, ad construendas ædes populus dedit, & agrum publicum inter Fidenas, & Picentiam, ut partem clientibus suis distribueret. Ex quibus tribus etiam facta est temporis interuallo ea, quæ Claudia nominatur, quæ in hunc usque diem nomen retinet. Iam uero illi, quos supra commemorauimus, Etrusci, qui in ciuitatem accepti uicos multos urbis tenuerunt, quos etiam suo nomine decorarunt, nonne in quattuor tribus rusticas distributi sunt? Neque uero nouos solum ciues in rusticas tribus honoris caussa translatos esse, sed ueteres etiam ex urbanis in rusticas transtulisse, existimare possumus. Nam si Iulia gens Romam a Tullo Hostilio rege, Octauia a Tarquinio Prisco transducta est, id quod a Dionysio, & Suetonio accepimus, quid esse caussæ potest, cur non utraque urbanas demum tribus obtinuerit, in quas quicunque tum Romæ domicilium haberent, Ser. Tullius distribuerit? profecto, nisi quòd ipsi procedente tempore ex urbanis in rusticas Fabiam, & Scaptiam transferint. Nam Scaptienses, & Fabianos Augusti tribules prodit Suetonius. credo quòd alteram ille a Iulia, alteram ab Octauia gente tribum acceperit. Etenim qui adoptatus erat, ut nomen, sic etiam tribum eius, qui se adoptauerat, assequebatur. Neque uero ego aliunde tribum Papiriam, Corneliam, Aemiliam, Fabiam, Meneniam, Sergiam, & Veturiam appellatas existimauerim, quàm quòd in eas copiosissimæ hæ, ac nobilissimæ familiæ se coniecerint. nisi uero M. Liuium Salinatorem. qui Poliam, & C. Claudium Neronem, qui Arnienſem, Ser. Sulpicium Rufum, qui Læmoniam, C. Curionem, qui Pobliliam, C. Verrem, qui Romiliam, nobiles homines agros, non urbem incoluisse, ac propterea rusticas, non urbanas tribus obtinuisse existimemus.

Rusticarum uero tribuum honorem ex eo maxime tempore increbuisse crediderim, ex quo tribus censorum arbitrio sunt permissæ, ita ut ii & nouas tribus addere, & nouos ciues in tribus coniicere, & ueteres tribu mouere possent. quam eorum potissimum fuisse potestatem accepimus. inde enim eam quisque tribum tenuit, quam sibi non urbis, aut agri habitatio, sed censorium arbitrium detulisset. ostendit aperte id Festus, qui in Vsentinam tribum, ex aliis post etiam ciuitatibus homines a censoribus, quàm qui ex Vsentina regione uenerant, ait esse translatos. docet Diodorus, qui Appium Cæcum censorem potestatem dedisse ciuibus, ut in quam uellent tribum distribuerentur, in qua uellent, censerentur, scripsit. Vrbanas autem cum multis ante annis ignominiosas esse cœpisse putauerim, tum maxime post annum CCCCXLIX, quo Q. Fabius censor humillimos homines ex omnibus tribubus, in quibus dispersi erant, excretos in IIII urbanas coniecit. cuius rei auctor optimus est Liuius, qui ita scribit: Ap. Claudius censor humilibus per omnes tribus diuisis forum, & campum corrupit. & ex eo tempore in duas partes discessit ciuitas. aliud integer populus fautor, & cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat. donec Q. Fabius, & P. Decius censores facti. & Fabius simul concordiæ caussa, simul, ne humillimorum in manu essent comitia, omnem forensem turbam excretam in quattuor tribus coniecit, urbanasque eas appellauit. Adde quòd libertini, sordidum hominum genus, iam inde a Ser. Tullio rege in IIII urbanas tantum erant translati. ut si urbanæ tribus libertinorum, atque humilium, forensiumque hominum fuerunt, intelligamus rusticas ingenuis, modestis, bonisque, siue urbem, siue rus incolentibus relictas. Vt autem urbanis tribubus rusticæ digniores, sic ex rusticis aliæ aliis nobilitate uidentur præstitisse. neque enim iis, qui de ambitu quenquam condemnassent, quasi præmium Crustumina tribus fuisset constitum, idque L. Cornelio Balbo ab accusatoribus eius, ut inuidiosum obiectum, si pari omnes honore, fuissent ac dignitate. quod factum fuisse, inquit Cicero in defensione Balbi hoc modo: Obiectum est etiam, quòd in tribum Crustuminam peruenerit. quod hic assecutus est legis de ambitu præmio, minus inuidioso, quàm qui legum præmiis prætoriam sententiam, & prætextam togam consequuntur. Legis autem præmio hoc uidetur esse concessum, ut, qui de ambitu damna-

damnaretur, is tribu moueretur, qui eum damnaret, is eam asſequeretur. Quod ſi Cruſtumina tribus inuidioſa Balbo obiecta eſt, certe, quia multis aliis nobilitate excelluit. unde autem nobilitatis iſtius cauſſa manarit, etiam, atque etiam quærendum exiſtimo.

Hactenus, quod ad hunc locum attinet, ſit dictum de tribubus. reliquum eſt, ut deinceps de curiis diſſeramus. Eſt autem ut tribus, ſic curiæ ſignificatio triplex, nam & locum ſignificat, curiæ 3. & cœtum quendam ciuium, qui inde curiales dicti ſunt, & ius, quo curiales ipſi donati ſunt. Curias autem idem, ut dixi, Romulus inſtituit, ut eſſent partes tribuum. ſingulas enim tribus in decem curias diſpertiuit, unde triginta fuerunt. Docet hoc cum Dionyſius, ut paulo ante admonui, tum M. Varro, & poſt Varronem Sex. Pompeius. Varro quidem ita: Curiæ duorum generum. nam & ubi curarent ſacerdotes res diuinas, ut curiæ ueteres, & ubi ſenatus humanas, ut curia Hoſtilia, quam primus ædificauit Hoſtilius rex ante roſtra. Pompeius uero hoc modo: Curia locus eſt, ubi publicas curas gerebant. Curiæ etiam nominantur, in quibus uniuſcuiuſque partis populi Romani quid geritur, quales ſunt eæ, in quas populum Romulus diſtribuit numero xxx, ita ut in ſua quiſque curia ſacra publica faceret, feriasque obſeruaret. Nominatas porro curias Liuius a Sabinarum mulierum, quæ raptæ erant, nominibus ſcribit, & Liuium fortaſſe ſequutus Pompeius, ac Pædianus. quam opinionem ita auctore Varrone Dionyſius, & poſt Dionyſium Plutarchus refutauit, ut eas partim a locorum, partim a uirorum nominibus appellatas eſſe tradiderint. Quoniam autem Romulus urbis pomœrio Palatinum tantum montem comprehenderat, curiasque omnes intra urbem conſtruxerat, hinc factum eſt, ut omnes triginta curiæ primis tẽporibus in Palatio fuerint. poſt autem, cum ad populi, qui iam creuerat, frequentiam capiendam uix ſatis amplæ uiderentur, nouæ totidem ampliores aliæ ædificatæ ſunt, in quas ex ueteribus ſacra ſunt euocata. quattuor autem fuerunt, ex quibus per religiones ſacra euocari non potuerunt, Forienſis, Rapta, Velienſis, & Velitia, quæ inde Veteres curiæ quattuor dictæ ſunt. Quod ex Feſto maxime cognoſcitur, cum ſcribit: Nouæ curiæ proxime compitum Fabricii ædificatæ ſunt, quòd parum amplæ erant ueteres a Romulo factæ, ubi is & populum, & ſacra in partes xxx diſtribuerat, ut

in iis ea sacra curarent, quæ quando ex ueteribus in nouas euocarentur, quattuor curiarum per religiones euocari non potuerunt. Itaque Forienſis, Raptæ, Velienſis, Velitiæ res diuinæ fiunt in ueteribus curiis. Ceterum præter harum quattuor nomina tres etiam aliæ alibi inueniuntur, Saucia, Titia, Tifata. Sauciæ meminit Liuius lib. 1 x his uerbis: Atque ei legem curiatam de imperio ferenti triſte omen diem diffidit, quòd Sauciæ curiæ fuit principium, duabus inſignis cladibus, captæ urbis, & Caudinæ pacis. Reliquarum Feſtus Titiam enim curiam a Tiro Tatio rege nuncupatam, Tifatam Romæ curiam fuiſſe ait. Apparet autem ex his, antiquam illam Romuli diuiſionem aliqua ex parte retentam eſſe, aliqua etiam immutatam. Nam triginta curiarum numerus idem perpetuo manſit. curiæ uero tribuum partes non ſemper fuerunt. Nam auctо tribuum numero, curiarum tamen non eſt amplificatus. Præterea uero cum tribus quattuor factæ eſſent urbanæ, reliquæ uero ruſticæ x x x 1 a partibus agri nominatæ, tamen ne ullæ quidem curiæ in agro ſunt conſtitutæ. Itaque curiæ tantum in urbe ædes fuerunt, in quibus, qui urbem colerent, ſigillatim in ſua quiſque ſacra facerent. Vt enim poſt Ser. Tullius tribubus urbanis ſacra quædam, quæ Compitalia, & ruſticis alia, quæ Paganalia dicta ſunt, aſsignauit, ſic curiis ſingulis Romulus ſua ſacra conſtituerat, ſuis cuique diuis, quos colere deberent, demonſtratis, & ſacris faciundis certas pecunias ex ærario ſumendas attribuerat, & ut rei diuinæ curiales cum ſuis curionibus intereſſent, unaque feriis in curialibus tricliniis epularentur, inſtituerat. fuiſſe enim ſuas cuique curiæ ædes ſcribit auctor optimus huiuſce inſtituti Dionyſius, in quibus communis ueluti focus ſingulis curiis erat conſecratus, quæ ædes curiarum, & ipſæ curiæ ſua etiam ætate nominarentur. Quo reſpexit Cicero in primo de oratore, cum dixit; tantum in Craſſo humanitatem fuiſſe, ut, cum lauti accubuiſſent, tolleretur omnis illa ſuperioris triſtitia ſermonis; eaque eſſet in homine iucunditas, & tantus in iocando lepos, ut dies inter eos curiæ fuiſſe uideretur, conuiuium Tuſculani. Ergo cum curiæ procedente tempore nihil ad tribuum rationem pertinerent, factum eſt, ut multi tribus obtinerent, curiarum tamen expertes eſſent. inter quos maxime erant municipes, qui extra urbem agrumque Rom. domicilium habuerunt. Qui ſi ſacra eadem cum ciuibus Rom. non habebant, profecto ne

iidem

iidem quidem erant omnino, ac ciues Ro. Quod & a principio huius disputationis attigimus, & post in libris de antiquo Italiæ iure apertius ostendemus.

De classibus, & centuriis. Cap. IIII.

VT autem tribus, & curiæ a Romulo sunt institutæ, sic classes, & centuriæ a Ser Tullio. omnem enim populum in sex classes distribuit, classes autem omnes in centum tres, ac nonaginta centurias. primæ enim classis octoginta peditum fecit centurias, quadraginta quidem iuniorum, totidem uero seniorum, & decem atque octo equitum. secundæ ex senioribus, iuniorib⁹q. uiginti peditum, & duas fabrum. tertiæ item eodem ætatis discrimine habito peditum uiginti, item deinceps duabus tubicinum additis quartæ, triginta inde peditum qnintæ, postremo sextæ unam proletariorum, & capite censorum. ex quo factum est, ut omnes centurias centum tres, ac nonaginta reddiderit. Dionysium enim potius sequi placet, quàm Liuium, qui tres tubicinum prodit centurias, ut essent CXCIIII. nam numerus impar in centuriis, ut etiam in tribubus quæritur. In classibus autem, & centuriis describendis non regionem, aut sacrorum communionem sequutus est, sed censum. qui ut in quoque uariatus est, sic uarios ille fecit classium gradus. Nam in primam, qui centum millium æris, aut maiorem censum haberent, coniecit. unde Asconius censos more maiorum dictos prodit, qui centum millia professione detulissent. & infra classem dictos refert Pompeius, qui minore summa, quàm centum, & uiginti millium censi essent. Secunda intra centum usque ad quinque, & septuaginta millium censum instituta. classis. 6.

Tertiæ millium quinquaginta censum esse uoluit. Quartæ quinque & uiginti millium. Quinta undecim millibus censa. inde Sexta proletariorum, & capite censorum effecta. Quanquam autem sex descriptæ classes sunt, tamen non nisi quinque sunt celebratæ. quoniam ultimæ non est habita ratio. Hoc ostendit apud Gellium Tubero, qui dixit, Tullium classes quinque census faciendi causa instituisse. & Liuius, cum ait, tribunos pl. decem creatos binos ex singulis classibus; & Asconius, qui in commentario Cornelianæ, quinque primum tribunos creatos prodit, binos ex singulis classibus; & Salustius ad Cæsarem, qui

qui C. Gracchum promulgaſſe inquit, ut ex confuſis quinque claſsibus ſorte centuriæ uocarẽtur. Quod autem dixi, Seruium diſcrimina ætatum feciſſe, aliosq. ſeniores, alios iuniores appellaſſe, intelligendum eſt, id me non ſolum ex Liuii ſententia, ſed eius etiam, quem modo nominaui, Tuberonis prodidiſſe, qui (ut eſt apud Gellium lib. x.) ſcriptum reliquit, Seruium pueros exiſtimaſſe, qui minores eſſent annis ſeptendecim. atque inde ab anno XVII, quos idoneos iam eſſe reip. arbitraretur, milites ſcripſiſſe, eoſque ad annum quadrageſimum ſextum iuniores, ſupraq. eum annum ſeniores appellaſſe. Præterea uero non eoſdem fuiſſe proletarios, & capite cenſos, quos ſextam expleuiſſe claſſem demonſtrauimus, docet idem auctor diligentiſsimus Gellius lib. XVI ex Iulii Pauli ſententia. Nam qui in plebe, inquit, Romana tenuiſsimi, pauperrimiq. erant, neque amplius, quàm mille quingentum æris in cenſum deferebant, proletarii appellati ſunt. qui uero nullo, aut per quàm paruo ære cenſebantur, capite cenſi uocabantur. extremus autem cenſus capite cenſorum æris fuit CCCLXXV. Vt ergo tribus cum curiis omnem ciuium multitudinem ſunt complexæ, ſic etiam alia ratione claſſes cum centuriis. Quanquam autem claſſes cum tribubus, & centuriæ cum curiis commune nihil a principio habuerunt, tamen procedente tempore inſtitutum eſt, ut claſſes quodammodo tribuum eſſent partes. Hoc autem factum eſſe poſt expletas quinque & triginta tribus Liuius ſignificat, libro primo, cum ait: Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc eſt, poſt expletas quinque & triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis iuniorum, ſeniorumq. ad inſtitutam ab Ser. Tullio ſummam non conuenire. quadrifariam enim urbe diuiſa regionibus, collibusq. quæ habitabantur partes, tribus eas appellauit. neque hæ tribus ad centuriarum diſtributionem, numerumq. quicquam pertinuere. Cum ergo ait, tribus a Seruio inſtitutas nihil ad centuriarum diſtributionem ualuiſſe, poſt autem tribus XXXV expletas pertinuiſſe, ſatis oſtendit, Seruii tempore populum uno modo in tribus, curiasque, altero in claſſes, centuriasq. diuiſum, ita ut alteram diuiſionem altera non attingeret, poſt autem utranque in unum eſſe collatam. populum enim in tribus XXXV, ſingulas autem tribus in quinque claſſes, easq. in ſuas quanque centurias eſſe deſcriptas, adeo ut centuriarum numerus duplicatus ſit, manente numero claſsium.

Qua

Qua de re post etiam, ubi de iure suffragii agemus, accuratius disputabimus. Hæ igitur, ut hunc locum aliquando concludamus, tribus, curiæ, classes, & centuriæ fuerunt, in quas uniuersus populus Rom. erat diuisus. & quas omnes ciues Rom. necessario obtinebant. ex quibus satis intelligi potest id, quod iam etiam a principio significauimus, latissimum totius Rom. ciuitatis seminarium fuisse tribum. nã qui tribum erat adeptus, is eodem etiam tempore & classem, & centuriam obtinuerat. sed ad reliqua pergamus.

De iis, qui ius ciuium Rom. constituerunt. Cap. v.

TRIBVBVS, & earum partibus expeditis, sane relinquitur, ut de iure tribuum, siue ciuium Rom. agamus. quo uno proposito ciuis Rom. definitio continetur. Ius ergo ciuium Rom. appello, uniuersum ius, quo utebantur, qui optima lege ciues Rom. erant, quod est aliud nihil, quàm qui tribus, & maxime rusticas obtinebant. Huius autem duæ potissimum partes feruntur. una, quæ scripto constitit, altera, quæ sine scripto in consuetudinem uenit. Ac scriptum quidem ius reges, x uiri, iurisconsulti, pontifices, consules, tribuni pl. senatus, & prætores constituerunt. non scriptum uero mos maiorum, & instituta in remp. inuexerunt. dicamus autem primum de priore, ita ut partes eius nullas prætereamus, quæ fuerunt, regiæ leges, XII tabulæ, ius ciuile, legis actiones, leges, plebiscita, senatusconsulta, & edicta.

Regiæ leges eædem, quæ curiatæ fuerunt, a Romulo, & reliquis deinceps regibus partim ad imperium stabiliendum, partim ad religionem constituendam, & omnino ad uniuersam fundandam remp. comitiis curiatis perlatæ, quæ a Sex. Papirio, qui Superbo regnante uixit, collectæ Iuris Papiriani nomen adeptæ sunt. Exactis autem regibus has omnes leges rogatione tribunicia abrogatas, Pomponius tradit ille quidem, uerum non omnes tamen sublatas eum intelligere existimo, sed L. Bruto tribuno Celerum ferente eas, quæ ad regiam dominationem constituendam pertinerent, esse abolitas. Neque enim si quæ aut res humanas, aut diuinas continerent, quæ plurimæ, & eæ e rep. fuerunt, sublatas esse crediderim. Tuetur autem coniecturam meam Dionysius, qui leges Ser. Tullii regis de commerciorum

ciorum, & contractum ratione, a Superbo rege refixas, a Bruto consule primo repositas prodit. confirmat etiam Liuius, qui post incensam a Gallis urbem fœdera, & leges conquisitas ait, fuisse autem æreas XII tabulas, & quasdam regias leges; & L. Valerius tribunus pl. qui apud eundem li. XXXIIII ita agit: Ex utro tandem genere ea lex est, quam abrogamus? an uetus regia lex simul cum urbe ipsa nata? an, quod secundum est, a decemuiris ad condenda iura creatis in XII tabulis scripta.

Anno autem post remp. recuperatam LIIX, post urbem autem conditam CCCII decemuiri duodecim legum tabulas con- ·12·tabl· scripserunt, easq. in foro proposuerunt. Eius rei causſam attulit C. Terentius Arsa tribunus pl. qui anno ante undecimo L. Lucretio, T. Virginio cos. cum nimium consulum in plebem imperium esse, idque imminui oportere contenderet, legem promulgauit de quinqueuiris, qui leges consulari imperio conscriberent, creandis. Quæ lex cum per sexennium a tribuuis pl. frustra iactata, tandem pro concessa sibi duplicandorum tribunorum potestate deferbuisset, post tamen Romilio, Veturioque Cos. in plebem militiam detractantem impotentius se gerentibus, placuit ea sententia, cuius auctor T. Romilius fuisse dicitur, ut legum latores crearentur, qui iura patribus, & plebi æqua scriberent, quæque ab iis essent decreta, ea plebem, & patres tenerent. Plebe autem assentiente, missi sunt legati tres in Græciam, qui Athenienſium, & aliarum Græciæ ciuitatum leges, institutа, moresque cognoscerent, eaque descripta Romam deferrent. Missi Tarpeio, Aterioque cos. tertio anno, quo Menenius, & Sestius consulatum gerebant, cum legibus reuertuntur. Cum autem instarent tribuni, ut tandem legum scribendarum initium fieret, iamque in alterum annum designati consules essent Ap. Claudius, & T. Genucius, tum in Ap. Claudii sententiam senatusconsultum factum est, ut reliquis abrogatis magistratibus cum imperio consulari, ac regio sine prouoca- Xuiij· tione decemuiri crearentur, qui ex patriis moribus, & peregrinis legibus optimas seligentes, & reip. maxime utiles, iura populi Rom. constituerent. quæque ii scripsissent, ea, si Senatus, populusque Rom. accepisset, in perpetuum populum ipsum Rom. astringerent. Quo senatusconsulto a populo comprobato, consules abdicarunt. in eorum locum decemuiri consulares facti leges, quas commemoraui, ad populum pertulerunt. de quibus

quibus hæc ad uerbum lib. III. Liuius: Decemuiri ingenti hominum expectatione propositis decem tabulis, populum ad concionem aduocauerunt. & quod bonum, faustum, felixque reip. ipsis, liberisque eorum esset, ire, & legere leges propositas iussere. se, quantum decem hominum ingeniis prouideri potuerit, omnibus summis, infimisque iura æquasse. plus pollere multorum ingenia, consiliaque. uersarent in animis secum unamquanque rem, agitarent deinde sermonibus, atque in medium, quod in quaque re plus, minusue esset, conferrent. eas leges habiturum populum Rom. quas consensus omnium non iussisse latas magis, quàm tulisse uideri posset. Cum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis correctæ uiderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatæ sunt. quæ nunc quoque in hoc immenso aliarum super alias aceruatarum legum cumulo fons omnis publici, priuatique est iuris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas, quibus adiectis absolui posse uelut corpus omnis Romani iuris. Postero anno & hæ comitiis centuriatis sunt perlatæ. His autem legibus quantum tributum auctoritatis sit, docet Cicero in primo de oratore, apud quem Crassus loquitur in hæc uerba: Siue quem hæc aliena studia delectant, plurima est in omni iure, & in pontificum libris, & in XII tabulis antiquitatis effigies. quòd & uerborum prisca uetustas cognoscitur, & actionum genera quædam maiorum consuetudinem, uitamq. declarant. siue quis ciuilem scientiam contempletur, quam Scæuola non putat oratoris esse propriam, sed cuiusdam ex alio genere prudentiæ, totam hanc descriptis omnibus ciuitatis utilitatibus, ac partibus XII tabulis contineri uidebitis. siue quem ista præpotens, & glorioſa philosophia delectat, hosce habet fontes omnium disputationum suarum, qui iure ciuili, & legibus continentur. Fremant omnes licet. dicam quod sentio. bibliothecas mehercule omnium philosophorum unus mihi uidetur XII tabularum libellus, si quis legum fontes, & capita uiderit, & auctoritatis pondere, & utilitatis ubertate superare. Merito. his enim uniuersi, quod proposui, iuris diuini, humaniq. partes comprehensæ sunt. cuius rei cum alia testimonio sunt, tum tritus ille Ausonii uersus.

Ius triplex, tabulæ quod ter sanxere quaternæ,
Sacrum, priuatum, & populi commune quod usquam est.

Quocirca factum est, ut propter iuris præstantiam, cum quid

in lege scriptum esse dicerent, XII tabularum legem aliquam intelligerent, & legitimas hereditates, & legitimas tutelas appellarent, quæ legibus XII tabularum constituerentur, & legis actiones, quæ a XII tabularum potissimum lege proficiscerentur.

Quoniam autem mirifica quædam eas implicabat obscuritas, propterea multi ingenio, & doctrina præstantes uiri ad eas populo interpretandas se contulerunt. unde noua alia iuris pars fluxit, quæ proprium Iuris ciuilis nomen adepta est. Ac huius quidem obscuritatis testem habemus Ciceronem, qui in II de legibus ait: Quid legum XII tabulæ appellarent, ueteres earum interpretes Sex. Aelius, & L. Acilius non satis intelligere se dixerunt. & Gellium, apud quem Phauorinus lib. XX. queritur, in iis legibus uerba multa tam fuisse obscura, ut uix ea quisquam posset interpretari. Ius autem inde nouum emanasse a Pomponio ipso cognouimus, qui in hunc modum subdit: XII legum tabulis latis euenit, ut interpretatio desideraret prudentium auctoritatem, necessariamque disputationem fori; hæc disputatio, & hoc ius, quod sine scripto uenit, compositum a prudentibus, propria parte aliqua non appellatur, ut ceteræ partes iuris suis nominibus designantur, sed communi nomine Ius ciuile appellatur. Hoc autem ius ciuile, quòd a iuris peritis est constitutum, intellexit etiam Cicero in III de officiis, cum dixit: De iure prædiorum sancitum est apud nos in iure ciuili, ut in his uendendis uitia etiam dicerentur, quæ nota essent uenditori. nam cum ex XII tabulis satis esset cautum, ea præstari, quæ essent lingua nuncupata, quæ qui inficiatus esset, dupli pœnam subiret, a iurisconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta. & paulo post: Hoc propter deprauationem consuetudinis neque more turpe habetur, neque aut lege sancitur, aut iure ciuili. & Paullus lib. sententiarum IIII, cap. VIII, cum inquit, Feminæ ad hereditates legitimas ultra consanguineas successiones non admittuntur, idque iure ciuili, uel Voconia rogatione uidetur effectum. ceterum lex XII tabularum nulla discretione sexus cognatos admittit. Verum hæc iuris pars priuati tantum iuris rationem uidetur attigisse. paucæ enim de iure priuato leges post XII tabulas latæ sunt, unde gloria iurisconsultorum, qui ius ciuile condiderunt, & maxime Scæuolarum, manauit.

Vt autem ius ciuile iurisperiti, sic legis actiones pontifices intu-

intulerunt. cum enim omnem a principio legum interpretatio nem pontifices publice fuſcepiſſent, legis actiones, quibus ciues inter ſe diſceptarent, compoſuerunt. quibus de rebus tandiu a populo ſunt conſulti, quoad Cn. Flauius ſcriba Ap. Claudii actiones in uulgus publicauit. cuius rei apud Liuium lib. IX fieri mentionem inuenio hoc pacto: Cn. Flauium forenſis factio ædilem curulem creauit, quòd ius ciuile in penetralibus pontificum repoſitum uulgauit, & faſtos circa forum in albo repoſuit; & Valerium lib. I. I. ita: Ius ciuile per multa ſæcula inter ſacra, cæremoniaſque deorum immortalium abditum, ſoliſque põtificibus notum Cn. Flauius libertino patre natus uulgauit, & faſtos penè toto foro expoſuit, & apud Ciceronem lib. VI ad Atticum hoc modo: Sex libros de repub. tibi ualde probari gaudeo. e quibus unum ἐφορικὸν requiris, de Cn. Flauio, C. F. Ille uero ante Decemuiros non fuit, quippe qui ædilis curulis fuerit, qui magiſtratus multis annis poſt decem uiros inſtitutus eſt. quid ergo profecit, quod protulit faſtos? occultatam putant quodam tempore iſtam tabulam, ut dies agendi peterentur a paucis. Nec uero pauci ſunt auctores, Cn. Flauium ſcribam faſtos protuliſſe, actioneſque compoſuiſſe. Hactenus iſti. At uero legis Actiones dictæ ſunt, quòd earum rerum, de quibus lex XII tabularum ſcripta erat, priuatim agendarum formulã præſcribebant. unde Cicero in defenſione Murenæ aduerſus Sulpicium iuriſconſultum dixit. Gloria militaris ueſtris formulis, atque actionibus anteponenda eſt, & de eodẽ Sulpicio in XI Philippica: Neque cõſtituere litium actiones malebat, quàm cõtrouerſias tollere. Ceterum, ut quod dicimus planius ſit, & illuſtrius, uerba ipſa etiã Pomponii, unde hæc omnis ducta diſputatio eſt, ſubiungemus. Deinde ex his legibus, inquit, eodem fere tẽpore actionescõpoſitæ ſunt, quibus homines inter ſe diſceptarent. quas actiones ne populus, prout uellet, inſtitueret, & certas, & ſolennes eſſe uoluerunt. & appellatur hæc pars iuris, Legis actiones. & ita eodem pæne tempore tria hæc iura nata ſunt, leges XII tabularum, ex his cœpit fluere ius ciuile, ex iiſdem legibus Actiones compoſitæ ſunt. omnium tamen harum & interpretandi ſcientia, & actiones apud collegium pontificum erant, ex quibus conſtituebatur, quis quoquo anno præeſſet priuatis. & ferè populus propè annis centum hac conſuetudine uſus eſt. poſtea cum Ap. Claudius propoſuiſſet, & ad formam re-

Flauius. degiſſet has actiones, Cn. Flauius ſcriba eius, libertini filius, ſurreptum librum populo tradidit. & adeo gratum fuit id munus populo, ut tribunus pl. fieret, & ſenator, & ædilis curulis. hinc liber, qui actiones continet, appellatur Ius ciuile Flauianum. augeſcente ciuitate & qui aderant, quædam genera agendi compoſuerunt, nec poſt multum temporis ſpatiũ Sex. Aelius alias actiones compoſuit, & librum populo dedit, qui appellatur Ius Aelianum. Quibus e Pomponii uerbis illud etiam tacite poteſt intelligi, quod in re non dubia ne teſtibus quidem debet non neceſſariis confirmari: actiones ipſas ita tum ſolemnes fuiſſe, ut qui agere lege uellent, ii & impetrationis rationem habere, & formularum deberent. Impetrationis autem ea uis fuit, ut nemini liceret iudicio experiri, niſi prius a pontificibus, aut, quod poſtea factitatum eſt, a prætore agendi formulam impetraſſet. unde illa trita Prætorum ſunt: Iudicium dabo, aut non dabo: formularum uero, ut formulæ quædam adhiberentur, quarum ductu in iudiciis experirentur, ut qui uno uerbo erraſſet, is tota cauſſa cecidiſſe uideretur. Hinc enim illud eſt Ciceronis in oratione pro Murena: Poſſet agi lege nec ne, pauci quondam ſciebant. faſtos enim uulgo non habebant. erant in magna potentia qui conſulebantur. a quibus etiam dies tanquam a Chaldæis petebantur. inuentus eſt ſcriba quidam Cn. Flauius, qui cornicum oculos confixerit, & ſingulis diebus ediſcendos faſtos populo poſuerit. & ab ipſis cautis iuriſconſultis eorum ſapientiam compilarit. Itaque irati illi, quòd ſunt ueriti, ne dierum ratione peruulgata. & cognita ſine ſua opera lege poſſet agi, notas quaſdam compoſuerunt, ut omnibus in rebus ipſi intereſſent. Actionum autem cum multa genera extiterunt, tum illa præcipua, quòd aliæ in rem fuerunt, aliæ in perſonam, aliæ miſtæ. Actio in rem, quæ, auctore Vlpiano, uendicatio dicebatur, eſt per quam rem noſtram, quæ ab alio poſſidetur, petimus. in perſonam, quæ condictio uocabatur, per quam cum eo agimus, qui obligatus eſt nobis, ut faciat, uel det. quarum illa ex iure poſſeſsionis, hæc ex obligatione dictorum, factorumq. emanat. prioris actionis hæc formula fuit, cuius pro Murena Cicero meminit: FVNDVS, qui eſt in agro, qui Sabinus uocatur, meus eſt, eum ego ex iure Quiritium meum eſſe aio. inde ibi ego te ex iure manu conſertum uoco. cui is, unde petebatur: VNDE tu me ex iure manu conſertum uocas, inde ibi

ibi ego te reuoco. Quibus prætor: VTRISQVE superstitibus istam uiam dico, inite uiam. item: Redite uiã. Posterioris hæc; cuius mentionem facit Probus: AIO te mihi dare, facere oportere. Ad actiones autem in rem pertinent interdicta, quæ ut a ueteribus iurisconsultis accepimus, nihil aliud erant, quàm nõ perpetuæ, sed ad tempus interim dictæ sententiæ de possessionibus. quarum adiudicatio tantisper durabat, dum de iure proprietatis pronunciabatur, euicto enim dominio sequebatur possessio. Interdicti autem uerba fuerunt: VTI NVNC POSSIDETIS. quorum meminit Festus hoc modo: In legitimis actionibus, nemo ex iis, qui litigant, possessionem suam uocare audet, sed ad interdictum uenit, ut prætor his uerbis utatur. VTI NVNC possidetis, eum fundum, quo de agitur, quod nec ui, nec clam, nec precario alter ab altero possidetis, ita possideatis, aduersus ea uim fieri ueto. Sed de actionibus quidem, quod ad hunc locum attinet, hactenus. Actionibus porro adiuncta sunt senatusconsulta, ideſt, quæ senatus consulibus maxime, aut magistratibus illis, per quos haberi senatus poterat, referentibus decreuit. quæ tanti semper in rep. ponderis, ac momenti fuerunt, ut merito partem magnam Ro. iuris occuparint. Cum senatusconsultis autem connexæ sunt leges, & plebiscita. Leges uocarunt rogationes, quas populus uniuersus, consulibus, uel alio patricio rogante magistratu, ut dictatore, atque interrege centuriatis comitiis, unde etiam centuriatæ dictæ sunt, iussit. Plebiscita, quas, ut ait Festus, plebs tributis comitiis, sine patribus, plebeio magistratu, nimirum tribuno pl. rogante accepit. quibus tantum accessit roboris, ut quæ plebs sciuisset, ea omnes Quirites, maxime post legem a Q. Hortensio dictatore paulo ante Tarentini belli tempora latam, tenuerint. Neque uero prætereunda, atque ab hoc numero excludenda edicta sunt. ideſt, quæ cum magistratus ceteri, ut consules, ædiles, tribuni, tum potissimum prætores edixerunt. quos consulum loco ad iura in urbe reddenda creatos accepimus. Hi uero, auctore Pomponio, ut scirent ciues, quod ius de quaque re quisque dicturus esset, seq. ad id præmunirent, edicta proponere soliti erant, quæ tantæ fuerunt auctoritatis, ut inde Iuris honorarii nomen inuenerint. Eorum porro duo genera fuerunt, perpetuum, & peculiare. Perpetuum, quod initio magistratu proponebant, & quo ciuibus, quemadmodum ius

Senatusc.

Leges.

Plebisc.

Perp.

ius anno suo de quaque re dicturi essent, denunciabant. peculiare, quod ob certum negotium obortum proponebatur. Perpetui meminit Cicero in secundo de finibus, cum ait: Quid enim mereri uelis iam, cum magistratum inieris, & in concionem ascenderis. est enim tibi edicendum, quæ sis obseruaturus in iure dicendo. & Asconius in Cornelianam: cum scripsit, C. Cornelium in tribunatu tulisse, ut prætores ex edictis suis perpetuis ius dicerent. eamque rem tum gratiam ambitiosis prætoribus, qui uarie ius dicere assueuerant, sustulisse. quibus uerbis significat, prætorem, quod K. Ianuariis edictum proposuerat, id lege Cornelia obseruare in reliquum anni coactum fuisse. peculiaria uero edicta ea sunt, de quibus Cicero scribit in quinto in Verrem: Cur iam addictis decumis, cum iam ad summam decumarum nihil, ad tuum quæstum multum posset accedere, subito, atque ex tempore noua nascebantur edicta? Item: Q. Septicio affirmante, sed plus decuma non daturum, exoritur peculiare edictum repentinum: Nequis frumentum de area tolleret, antequam cum decumano pactus esset. de toto autem hoc prætorio iure post, ubi de magistratibus agemus, latius differemus. Atque de iure quidem scripto, & iis, qui illud scripserunt, hæc satis.

Instit. Institutа autem, mosq. maiorum (has enim non scripti iuris partes summas fuisse diximus) tantam uim habuerunt, ut cum antequàm in consuetudinem uenirent, sine crimine præteriri possent, postquàm tacita omnium assensione sunt comprobata, pro grauissimis legibus sanctissime custodita sint. Vnde scripsit in quinto de rep. Cicero, ante suam memoriam & morem ipsum patrium præstantes uiros adhibuisse, & ueterum morem, ac maiorum instituta excellentes uiros retinuisse. Neque uero me in hanc opinionem probabilis solum coniectura, sed graue etiam Dionysii testimonium ducit. apud quem scriptum inuenio, Romulum rempublicam non legibus magis scriptis, quàm non scriptis fundasse; Numam uero leges omnes, & instituta Romuli obseruasse. Ac si quæritis, quid institutum a more differat, non est difficile dictu. Nam qui primus egregii quicquam in rep. gesit, adeo ut eius exemplum posteri ultro sint sequuti, is auctor instituti prædicatur, ubi uero consuetudo aliqua teneri ignorato exempli auctore cœpit, mos maiorum appellatus est. quem alium quidem a lege fuisse, idem tamen, ac legem

ualuisse

ualuisse ostendit Cicero in III de legibus, cum ait: Si quæ leges forte a me hôdie rogabuntur, quæ non sint in nostra rep. nec fuerint, tamen erant fere in more maiorum, qui tum, ut lex ualebat. Quod idem postea confirmauit etiam Vlpianus, cum diceret, Diuturnam consuetudinem pro iure, ac lege, in iis, quæ non ex scripto descendunt, obseruari solere, & ratione etiam comprobauit Iulianus, cum adderet, quòd ipse leges nulla ex alia causa nos teneant, quàm quòd iudicio populi receptæ sunt, merito & ea, quæ sine ullo scripto populus probauit, omnes tenere. Si ergo institutum antiqua obseruatio est, cuius auctor aliquis celebratur, profecto nihil inauspicato agere, instituto agebatur, quia Romulus, & deinceps ceteri nihil non captatis ante auspiciis est unquam aggressus. collegam in demortui collegæ locum sibi subrogare, instituto custodiebatur, quia Valerius mortuo Bruto id fecit, eumq. posteritas omnis est imitata. diuortium cum uxore liberum quærendorum causa, instituto tenebatur, quia C. Caruilio Ruga auctore factitatum ab omnibus est. More autem maiorum cum alia fieri dicuntur, tum ea, quæ iam inde a maioribus instituta sine ulla interruptione consuetudinis etiam usurpantur. ut petitores in toga candida, eosdemque discinctos petere; ut seniores a iuuenibus domo in curiam deduci, atque inde reduci; ut prætorem urbanum consulare imperium absentibus consulibus sustinere; ut ne quis se inter consulem, & proximum lictorem, quamuis officii causa una pro grederetur, interponeret; ut quæstori prætor parentis loco esset. Itaque scite Varro, ut scriptum est apud Macrobium, morem in animi iudicio esse, eumq. sequi debere consuetudinem dixit. non male etiam Festus, qui morem institutum patrium definiuit, quod ad religionem, & cærimonias pertineret. Leges autem opponi moribus, ac institutis, ut ius scriptum non scripto, quanquam res est ita certa, ut de ea dubitari non possit, ostendit tamen etiam Liuius lib. XXVI. Tribuni pl. inquit, appellati, negarunt, se in mora esse, quo minus, quod ei more maiorum permissum esset, seu legibus, seu moribus mallet, anquireret. & Cicero in II de legibus: Hoc habemus in duodecim, reliqua sunt in more. & in III: Sunt posita deinceps quæ habemus in publicis institutis, atque legibus. & Quinctilianus: Præterea, quæ legibus cauta sunt, quæ persuasione etiam si non omnium hominum, eius tamen ciuitatis, aut gentis, in qua

qua res agitur, in mores recepta sunt. ut pleraque in iure non legibus, sed moribus constant. & Pomponius: Hoc ius moribus, non legibus introductum est. Quibus ex rebus illud intelligi potest, omnia ciuium Rom. iura ita nobis esse persequenda, ut ea non alibi, quàm in his quasi latibulis indagemus. Neque enim aliud ius Romanis est, quàm quod ab his, quos indicaui, fontibus est profectum.

De iure libertatis. Cap. VI.

SEQVITVR, ut iuris Romani auctoribus demonstratis, ipsius iuris partes singulas, in quibus præcipua ciuis Romani ratio cernitur, persequamur. Sic igitur sentio, ius omne Romanum aut priuatam rem attigisse, aut publicam. ad priuatam rem pertinet, intelligere, ut sui quisque dominus sit, quo sanguine ortus, quæ sacra colat, quam potestatem in uxorem, quam in liberos habeat, ut de bonis, liberisque suis statuere queat. ad publicam ratio census, unde & militum ætas, & bonorum æstimatio cognoscitur, quibus bella geruntur. unde etiam honores in rep. suffragio, aut aliis mandantur, aut ab aliis accipiuntur. Verum alia suo loco. nunc de libertate Romana dicamus. cuius uaria iura, eaque non satis, ut opinor, comperta nostris, fuerunt. Dico igitur libertatis Romanæ ius quinque partitum fuisse. ita enim ciues Romanos fuisse liberos, ut nec dominorum potestati, nec tyrannorum imperio, nec magistratuum potentiæ, nec creditorum libidini, nec ciuium suorum gratiæ essent obnoxii. Quibus rebus in singulis quæ uis posita sit, a prima exorsi consideremus.

Omnes homines, qui urbem, agrumque R. inhabitarunt, aut liberi fuerunt, aut serui. Liberi uocati, qui naturale adepti, quid cuique liberet, faciendi arbitrium erant, nisi quod aut ui, aut iure prohiberetur. Serui contra, qui in dominorum erant potestate constituti, quos quidem aut natos, aut factos accepimus, natos ex ancillis dominorum, factos aut iure ciuili, si quis se pretii habẽ di caussa uenire passus esset, aut iure gentium, si qui bello capti aut ab imperatore donati, aut sub hasta uenditi essent. quæ una iusta seruitus a ueteribus habita est. neque enim si qui a prædonibus, aut latronibus capti uenissent, serui iudicabantur. Quin etiam seruorum in numero illos habitos esse inuenio,

uenio, qui ex mulieribus essent nati, cum quibus connubium nullum esset. quod ex his Liuii uerbis ostenditur lib. XLII: Ex militibus Romanis, & ex Hispanis mulieribus, cum quibus connubium non esset, natos se memorantes supra quattuor millia hominum orabant, uti sibi oppidum, in quo habitarent, daretur. Senatus decreuit, uti nomina sua apud L. Canuleium prætorem profiterẽtur. eorum si quos manumisisset, eos Carteiam ad Oceanum deduci placere. qui Carteiensium domi manere uellent, potestatem fore, uti numero colonorum essent, agro assignato. Latinam eam coloniam esse, Libertinorum appellari. Hos igitur quacunque ratione seruos nullum unquam ciuitatis Rom. partem habuisse, nisi libertate donatos, satis constat. ex quo intelligitur, ciues Rom. ut dicebam initio, ita liberos fuisse, ut dominorum imperio nulli parerent. Liberorum autem duo genera excelluerunt, ingenuorum, & libertinorum. Ingenui erant, qui statim ut nascebantur, erant liberi, quique ex duobus ingenuis erant geniti. significat hoc Ap. Claudius, homo patricius apud Liuium lib. VI. cum inquit: An hoc si Claudiæ familiæ non sim, nec ex patricio sanguine ortus, sed unus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum, & uiuere in libertate sciam, reticere possim? & P. Decius plebeius lib. x. cum ait: An unquam fando audistis, patricios primo esse factos, non de cœlo demissos, sed qui patrem ciere possent, id est nihil ultra, quàm ingenuos? Neque uero aliud etiam uoluit Cincius apud Pompeium, cum patricios eos, qui post ingenui dicti sunt, esse appellatos prodidit. In libris autem ueterum iurisconsultorum scriptum est, ingenuum esse non solum, qui ex duobus ingenuis natus sit, sed etiam qui ex duobus libertinis, siue altero libertino, altero ingenuo. Quod ipsum quale sit, ni si qui libertinus fuerit, exposuerimus, uix intelligi poterit. Libertinos ergo illi definiunt, qui ex iusta seruitute erant manumissi. manumissionem uero, quasi de manu dationem. nam quandiu aliquis in seruitute erat, manui, & potestati suppositus erat, manumissus uero liberabatur potestate. Hanc porrò manumissionem tribus modis celebratam censu, uindicta, & testamento, docet Cicero in Topicis, cum ait: Si neque censu, neque uindicta, neque testamento liber. Quo in loco confirmat Seuerinus interpres, tribus modis manumitti seruos consueuisse, aut siquis consentiente, uel iubente domino, nomen

ferui in censu detulisset, aut uirga in caput serui a prætore imposita, quæ uindicta dicebatur, in libertatem uindicatus esset, aut a domino testamento liber relictus esset. Manumissionem per censum Ser. Tullius rex, ut opinor, instituit. is enim & census auctor fuit, & seruis liberandis, ut post dicam, initium attulit. De eiusmodi autem libertate Cicero ita locutus est in primo de oratore: Quid de libertate? quo iudicio nullum grauius esse potest? non ne ex iure ciuili potest esse contentio, quum quæritur is, qui domini uoluntate census sit, si lustrum non sit conditum, sit ne liber? Locutus est etiam Vlpianus. serui, inquit, qui in peculio centum haberent, aut quibus eas facultates domini impartirent, si eos domini in censum ciuium a censoribus ascribi iuberent, libertatem consequebantur. Vindictæ rationem intulisse fertur P. Valerius Poplicola anno post reges exactos, cum de præmiis Vindicis serui, qui coniurationem indicauerat, ad populum tulisset. a quo etiam uindictæ nomen ductum existimant. inter quos est Liuius, qui ita scribit: Præmium indici pecunia ex ærario, libertas, & ciuitas data. Ille dicitur uindicta liberatus. quidam uindictæ quoque nomen tractum ab illo putant, Vindici ipsi nomen fuisse. post illum obseruatum, ut qui ita liberati essent, in ciuitatem accepti uiderentur. Quæ uerba, cum, ut opinor, Plutarchus legisset, ea ita in Poplicola explanauit, ut scripserit, Valerium decreuisse, ut Vindex primus libertinus Romanus ciuis fieret, &, in qua uellet tribu, suffragium ferret. Itaque in libro etiam, quem de sera Dei uindicta reliquit, scripsit, Romanos eorum corporibus, quos in libertatem assererent, tenuem festucam imposuisse. Hæc autem potestas post a consule ad prætorem urbanum translata est, ut uindicta, idest uirga in caput imposita manumitteret, quam intellexit Persius in Satyra quinta, cum cecinit:

Vindicta postquam meus a prætore recessi,
Cur mihi non liceat, iussit quodcunque uoluntas?

Et Cicero in Rabiriana, cum dixit: Seruos nostros omnium supplicium metu dominorum benignitas una uindicta liberat. Inuenio etiam apud Isidorum scriptum libro nono, Romanos ueteres, quos manumittebant, alapa percussos circumegisse, atque ita de manu misisse. Quod uerum esse Appianus in quarto Ciuilium libro comprobat, qui Labeonem ait, ciuem egregium, ne in manus Antonii uictoris ueniret, semet seruo occidendum

dendum præbuisse, cum dextra eius apprehensa ipsum circumegisset, ut mos Romanis erat in manumittendo. quod uoluit etiam sine dubio Persius, cum eodem in loco dixit:

Quibus una Quiritem
Vertigo facit. & post:
Verterit hunc dominus, momento temporis exit
Marcus Dama.

Eorum, qui testamento liberi a dominis relicti sunt, multa exempla sunt. nescio autem, an hoc originem a XII tabulis duxerit. in quibus cum esset: VTI SVAE REI QVISQVE LEGASSIT, ITA IVS ESTO, interpretatur Pomponius, etiam ad manumissiones pertinere, ut quot quot e suis quisque seruis liberos relinquere uellet, posset. His rebus ita constitutis, dico, qui aliquo pacto se ex seruitute in libertatem uindicassent. libertinos uocatos esse. hoc enim etiam his uerbis tradit Iustinianus in Institutionibus: A primis Romæ cunabulis una, atque simplex libertas competebat, idest eadem, quam habebat manumissor. nisi quòd libertinus fit, qui manumittitur, licet qui manumittit, ingenuus sit. Suetonius autem non hos, sed qui ex his procreati essent ingenui, libertinos primis temporibus dictos ostendit, cum de D. Claudio ita scribit: Latum clauum libertini filio tradidit, cuius rei reprehensionem uerens, etiam Ap. Cæcum censorem generis sui proauctorem libertinorum filios in senatum allegisse docuit, ignarus temporibus Appii, & deinceps aliquandiu libertinos dictos non ipsos, qui manumitterentur, sed ingenuos ex his procreatos. Cuius uiri, & scriptoris auctoritati quanquam ego repugnare non audeo, tamen ne assentire quidem satis possum. Nam si, ut illi placuit, libertinos manumissorum filios ingenuos homines esse statueri mus, efficietur, ut idem fuerit ingenuus, & libertinus. quod tamen qui fieri potest, cum ingenuo libertinus ita opponatur, ut liber seruo? Quamobrem ego libertinos uocatos putauerim eos, qui ex seruitute fuerant manumissi, qui autem ab iis generati fuerant, quòd proprium nomen non haberent, libertinorum filios nuncupatos, non libertinos. Quod ni ita sit, cur non Cicero dixerit, M. Antonium ex libertina liberos suscepisse potius, quàm libertini filia, cum id ad Antonii contumeliam diceret? Quòd si qui sunt manumissi, libertinorum nomine appellati non sunt, quo tandem alio sunt? non seruorum, cum essent

libertate donati, non ingenuorum, cum ex ingenuis non sint geniti, non libertinorum, quòd libertus patrono opponatur, non ingenuo, & libertus respectum significet eius, a quo liberatus est, non hominis, de qua nunc agimus, conditionem. itaque eundem hominem dicimus libertum, & libertinum, sed libertum quidem eius, a quo est liberatus, genere uero, & conditione libertinum, ideſt ex iis unum, qui seruitute, quam aliquando seruierunt, liberati sunt. Vnde Cicero in Verr. III: P. Trebonius fecit heredem libertum suũ. & post de eodem: Equiti Ro. libertinus homo sit heres? cum enim dixit libertum, cuius patronus esset, cum libertinum, generis conditionem notauit. Quamobrem statuamus, ingenuos eos fuisse, qui uel ex duobus ingenuis, uel libertino altero procreati essent, libertinos autem, qui libertatem aut censu, aut uindicta, aut testamento recepissent. Libertinorum autem filios ingenuos fuisse, non libertinos, inde apparet, quòd ingenuus libertinam ducere non poterat, libertini filiam poterat. siquidem, ut est apud Liuium, Hispalæ libertinæ s. c. concessum est, ut ob Bacchanalia indicata ingenuo nubere posset, & M. Antonio consuli obiecit in maledictis Cicero, quòd homo nobilis Q. Fabii, libertini hominis, filiam in matrimonio habuerit, atque ex ea liberos suscepit. & libertini quidem ad honores nũquam, at libertinorum filii iam inde ab initio sunt admissi. Adde quòd Macrobius ait, Priscum pueris ingenuis bullam, & prætextam, tanquam ingenuitatis insignia permisisse, libertinorum filiis, qui iusta duntaxat matrefamilias nati fuissent, togæ prætextæ, & lori in collo pro bullæ decore gestandi ius indulsisse, libertinis ipsis non aliter, quàm peregrinis utrunque interdixisse. Ex quo efficitur, tres ciuium fuisse conditiones, libertinorum, ex libertinis genitorum, & ingenuorum. ex quibus infima admodum fuit conditio libertinorum, commodissima ingenuorum, media mediorum. nam ingenui quidem fuerunt, sed tamen libertinæ conditionis aliquid retinuerunt. quia patronus in liberti quoque sui filium iuris aliquid habebat. Sed de libertinorum honoribus post alio loco pluribus. Nunc quod instituimus, peragamus. Adeo igitur proprium ciuium Rom. libertatis hoc genus fuit, ut non modo seruus unquam, sed ne primis quidem temporibus libertinus quisquam ciuis fuerit. Romulus enim rex solos ingenuos, Ser. Tullius aliquot post annis etiam libertinos in ciuitatem

uitatem aſcitos in tribus rettulit. ſeruos nemo unquam ciuium Ro. nomine dignos exiſtimauit. Vt autem priores reges peregrinis ciuitatem impertiuerant, ſic Seruius, credo, ut libertinorum ordinem, unde ipſum oriundum eſſe fama erat, efferret, ſeruos, & quos ipſe, & quos alii manumiſiſſent, ciuitate donauit. Sed, ut dixi, libertatem per cenſum ille intulit. id enim non ſolum cenſus ab eo inſtitutus oſtendit, ſed etiam lex ab eo lata, ut liber, qui incenſus eſſet, ueniret, & libertatem amitteret. Poſt autem lege, ut dixi, Valeria inſtitutum eſt, ut qui uindicta liberati eſſent, iidem & cum libertate ciuitatem adepti intelligerentur. Quam libertatem ſignificauit in Corneliana Cicero, cum dixit: Seruos bene de rep. meritos perſæpe libertate, ideſt ciuitate publice donari uidimus. itemq. Iuſtinianus, cum in Inſtitutionibus ſcripſit: Iuſtam & maiorem libertatem uocari, cum una & liberi fiebant, & ciues Rom. & Liuius, cum ſcriptum reliquit, Latinos ciuitatis Rom. cupiditate flagrantes filios ſuos ciuibus Rom. ſæpe uendidiſſe, cum eo, ut manumitterentur, ac manumiſsi ciuitatem Rom. aſſequerentur. & alio loco, cum Romanos a Carthaginienſibus captos, capite diminutos, & iure ciuium abalienatos ſcribit, ſatis ſignificauit, ut ſerui a ciue Rom. liberati ciuitatem Rom. aſſequuntur, ſic ciuem Rom. liberum in ſeruitutem redactum ius ipſum ciuitatis amittere. Huius autem libertatis ius eiuſmodi fuit. ut qui libertatem, ciuitatemq. ſemel eſſet adeptus, is ea, niſi ipſe auctor factus eſſet, non poſſet amittere. cuius rei multa habemus, eaque grauiſsima Ciceronis teſtimonia. ſic enim ille in oratione pro domo: Hoc iuris a maioribus proditum eſt, ut nemo ciuis Rom. aut libertatem, aut ciuitatem poſsit amittere, niſi ipſe auctor factus ſit. & infra: Ius a maioribus noſtris ita comparatum eſt, ut ciuis Rom. libertatem nemo poſſet inuitus amittere. quin etiam ſi decemuiri ſacramentum in libertatem iniuſtã iudicaſſent, tamen quotieſcunque uellet quis, hoc in genere ſe rem iudicatam referre poſſe uoluerunt. & poſt: Maiores noſtri de ciuitate, & libertate ea iura ſanxerunt, quæ nec uis temporum, nec potentia magiſtratuum, nec res tum iudicata, nec denique uniuerſi populi poteſtas, quæ ceteris in rebus eſt maxima, labefactare poſsit. & pro Balbo ita: Iure noſtro neque mutare ciuitatem quiſquam, neque ſi uelit, mutare non poteſt. Item: O iura præclara, atque diuinitus iam inde a principio Romani

Serui.

Lex Valer.

Lat. fer.

mani nominis a maioribus noſtris comparata, ne quis inuitus, ciuitate mutetur, neue in ciuitate maneat inuitus. hæc ſunt enim fundamenta firmiſsima noſtræ libertatis; ſui quenque iuris, & retinendi, & dimittendi eſſe dominum. & pro Cæcina: " Primum illud concedis, non quicquid populus iuſſerit, ratum " eſſe oportere. deinde nihil rationis affers, quamobrem, ſi liber " tas adimi nullo modo poteſt, retineri libertas non poteſt. qui enim poteſt iure Quiritum liber eſſe is, qui in numero Quiritium non eſt? Quid plura? perſequitur multa tempora, quibus Romana ciuitas mutari, & libertas adimi poſſet, atque omnino nemine inuito fieri id poſſe concludit. Itaque ita addit: Certe hoc quæri ſolere me non præterit, quemadmodum ſi ciuitas adimi non poſsit, in colonias Latinas ſæpe ciues noſtri profecti ſint. aut ſua uoluntate, aut legis multa profecti ſunt. quam multam ſi ſufferre uoluiſſent, tamen manere in ciuitate potuiſſent. Quid? quem pater patratus dedit, aut pater, populusue uendidit, quo is iure amittet ciuitatem? ut religione ciuitas ſoluatur, ciuis Rom. traditur, qui cum eſt acceptus, eſt eorum, quibus eſt deditus. ſi non accipiant, ut Mancinum Numantini, retinet integram cauſam, & ius ciuitatis; ſi pater uendidit eum, quem in ſuam poteſtatem ſuſceperat, ex ſua poteſtate dimittit. Iam populus cum eum uendit, qui miles factus non eſt, non adimit ei libertatem, ſed iudicat non eſſe eum liberum, qui ut liber ſit, adire periculum noluit. quum autem incenſum uendidit, hoc iudicat, cum ii, qui in ſeruitute iuſta fuerint, cenſu liberentur, eum, qui cum liber eſſet, cenſeri noluerit, ipſum ſibi libertatem abiudicaſſe. Quod ſi maxime iiſce rebus adimi libertas, aut ciuitas poteſt, non intelligunt, ſi per has rationes adimi maiores poſſe uoluerunt, alio modo noluiſſe. Nam ut hæc ex iure ciuili protulerunt, ſic afferant uelim, quibus lege aut Romana ciuitas, aut libertas erepta ſit. nam quod ad exilium attinet, perſpicue intelligi poteſt, quale ſit. exilium enim Exilii. non ſupplicium eſt, ſed profugium, portuſque ſupplicii. nam qui uolunt pœnam aliquo modo ſubterfugere, aut calamitatẽ, eo ſolum uertunt, hoc eſt ſedem, ac locum mutant. Itaque nul" la in lege noſtra reperietis, aut apud ceteras ciuitates, malefi" cium ullum exilio eſſe multatum. ſed cum homines uincula, ne" ces, ignominiaſque uitant, quæ ſunt legibus conſtitutæ, con" fugiunt quaſi ad aram in exilium. qui ſi in ciuitate legis uim ſu-

bire

bire uellent, nõ prius ciuitatem, quàm uitam amitterent. quia nolunt, non adimitur his ciuitas, ſed ab his relinquitur, atque deponitur. nam cum ex iure noſtro duarum ciuitatum nemo eſſe poſsit, tum amittitur hæc ciuitas denique, cum is, qui profugit, receptus eſt in exilium, hoc eſt in aliam ciuitatem. Hæc Cicero pro Cæcina. in eandem autem etiam ſententiam locutus eſt idem iterum in oratione pro domo: Qui ciues Rom. in colonias Latinas proficiſcebantur, fieri non poterant Latini, qui non erant auctores facti, nomenque dederant. qui erant rerum capitalium damnati, non prius hanc ciuitatem amittebãt, quàm erant in eam recepti. quo uertendi, hoc eſt mutandi ſoli cauſſa uenerant. id autem ut eſſet faciendum, non ademptione ciuitatis, ſed tecti, & aquæ, & ignis interdictione faciebant. Hoc quidem in orationibus Cicero ad cauſſam illam, quam tũ in manibus habebat, defendendam accommodate. at in primo de oratore aperte uidetur negare, eum, qui deditus hoſtibus ſit, ciuem remanere. ſic enim inquit: Si C. Mancinum propter inuidiam Numantini fœderis pater patratus Numantinis dedidiſſet, eumque illi non recepiſſent, poſteaque Mancinus domum reueniſſet, neque in ſenatum ire dubitaſſet, P. Rutilius M. F. tribunus pl. de ſenatu iuſsit educi, quòd eum ciuem negaret eſſe, quia memoriæ ſic eſſet proditum, quem pater ſuus, aut populus uendidiſſet, aut pater patratus dediſſet, ei nullum eſſe poſtliminium. Itaque Pomponius quoque Iuriſconſultus ad legem ultimam de legatis ſic ſcriptum reliquit: Eum, qui legatum pulſaſſet, Q. Mucius dedi hoſtibus, quorum erant legati, utilius eſſe ſolitus eſt reſpondere. quem hoſtes ſi non recepiſſent, quæſitum eſt, an ciuis Rom. remaneret quibuſdam exiſtimantibus remanere, aliis contra. quia quem populus iuſsiſſet dedi, ex ciuitate expuliſſe uideretur, ſicut faceret, cum aqua, & igni interdiceret. in qua ſententia uidetur P. Mucius fuiſſe. id autem maxime quæſitum eſt in Hoſtilio Mancino, quẽ Numantini ſibi deditum non receperunt. de quo tamen lex poſtea lata eſt, ut eſſet ciuis Rom. & præturam quoque geſsiſſe dicitur. & Vlpianus: Maxima capitis minutio eſt, per quam & ciuitas, & libertas amittitur. ueluti cum incenſus aliquis uenierit. Satis ergo apparet ex his, ciuitatem, atque libertatem inuito fere nemini eripi licuiſſe. Proprium præterea fuit eiuſmodi libertatis, immunem a priuatorum uerberibus eſſe. Itaque

que iudicium de libertate constitutum fuit, cum quis liber uerberibus, ut seruus, esset cæsus. cuius meminit Asconius in argumento Cornelianæ, his uerbis: Cum quendam ciuem Metellus seruum esse contendens, ui arripuisset, ac uerberibus affecisset, Curio assertorem ei comparauit, deinde cum appareret, eum exitum illius iudicii futurum, ut liber is iudicaretur, quem Metellus uerberibus affectum esse negare non poterat, inter Metellum, & Curionem facta pactio est, ut neque arbitrium de libertate urgeret in Metellum Curio, neque Metellus perstaret in accusatione Curionis. Eadem etiam ratione iudicium illud, quod Vindiciæ secundum libertatem dictum est, huc referendum est. Quod ius institutum esse a L. Bruto, primo consule, Valerii collega, prodit Pomponius in persona Vindicis Vitelliorum serui, qui proditionis coniurationem indicio suo detexerat, atque inde a x uiris in xii tabulas esse translatum. Sed pace Pomponii dixerim, alias uindicias Brutus, alias x uiri instituerunt. Bruti enim uindiciis cautum est, ut seruus uindicta liberatus, e dominorum potestate exiret, quòd Vindici seruo parum tutum esset in dominorum, quos indicio suo læserat, potestate manere, at x uirum Vindiciæ eam uim habuerunt, ut nõ modo liber, de cuius statu controuersia esset, interea dum de libertate eius disceptaretur, in sua libertate maneret, sed etiam ut seruus, qui in libertatem ab aliquo iusto uindice asseretur, interea pro libero haberetur, & dominus libertatis assertori possessione cederet. Has autem uindicias scribit Dionysius libro xi, e iure gentium in xii tabulas esse translatas, idest, ut cum corpus ex libertate in seruitutem traheretur, non qui libertatem eriperet, sed qui conseruaret, usque ad iudicium in potestate haberet. Quas uindicias cum iniuste secundum seruitutem in Virginiam ingenuam Ap. Claudius decemuir decreuisset, seditionem plebis Romæ, & in castris, & alteram in montem Auentinum secessionem excitauit. qua decemuirum imperium abrogatum, & prouocatio populo, tribunicia potestas plebi restituta est. Quin etiam xii in tabulis legẽ fuisse facile adducor ad suspicandum, qua de liberis quæstionẽ iudicii causa haberi uetaretur. Est certe antiquo more obseruatum, ut soli serui in iudicio torquerentur. Itaque qui aliquid, unde pœnam timerent, commiserant, continuo seruos, quorum indicio, & quæstione coargui possent, manumittebant.

Metel. *Appius.* *Serui.*

& is,

& is, qui quæstionem exercebat, ne id fieret, suspicatus, domi nis denunciare solebat, ut familiam ne manumitterent, aut, ut illi loquebantur, ut eam in potestate haberent. quod uerba Li uii ostendunt de Minucia Vestali libro VIII. quæ insimulata ab indice seruo, cum decreto pontificis iussa esset sacris abstinere, familiamque in potestate habere, facto iudicio uiua sub terram defossa est. quod idem de seruis Milonis feciſſe Pompeium, nar rat Pædianus. Neque uero de liberis solum quæstio haberi, sed ne de seruis quidē in dominos potuit. Itaque Cicero in oratione pro Deiotaro sic queritur: Nam cum more maiorum de ser uo in dominum ne tormentis quidem quæri liceat, exortus est seruus, qui quem in eculeo appellare non posset, eum accuset solutus. & in Miloniana: Sed tamen maiores nostri in dominū de seruo quæri noluerunt, non quia non posset uerum inueniri, sed quia uidebatur indignū esse, & domini morte ipsa tristius: in reum de seruis accusatoris cum quæritur, uerum inueniri po test? Neque uero ab hoc genere libertatis aliena lex Fabia fuit de plagiariis; quam ante Ciceronis tempora latam inde liquet, quòd eius ipse in oratione Rabiriana meminit, cum dixit: An de seruis alienis contra legem Fabiam retentis plura dicenda sunt? cuius tamen legis multiplicē fuisse uim ex ueteribus Pandectarum libris intelligimus, quo loco de manumissis agitur; nempe, Vt qui ingenuum, aut libertinum hominem sciens emis set, uendidisset, inuitum celauisset, uinctum habuisset, seruum alienum retinuisset, uel persuasisset, ut a domino fugeret, iudi cio, pœnaque damnaretur. ne seruus, qui plagium admisisset, pro quo dominus pœnam intulisset, intra decem annos manumitteretur. Sed de primo genere libertatis Romanæ hactenus, cuius præcipuum id ius extitit, ut non solum ciuitatem secū at tulerit, sed ne adimi quidē inuito fere, ut dixi, nemini potuerit.

Alterum genus libertatis fuit, quo se R. ciues a regum, & tyrannorum impotenti dominatione liberauerunt, & legibus se, ac magistratibus annuis obstrinxerunt. Quæ libertas, L. Tarquinio Superbo rege cum filiis urbe pulso, inita est, L. Bruto, & P. Valerio in primis auctoribus, tum cum populus a Bruto cos. iureiurando adactus est, se neminem regnare Romæ passurum, atque rogationem iussit, ut sacrum cum bonis caput eius esset, qui regni occupandi consilia iniisset. Itaque pro hac liber tate tuenda incredibile est, quantas populus R. dimicationes,

quanta bella susceperit, quantum sudoris, quantum sanguinis effuderit. Siquidem & cum Porsena rege, & cum Latinis populis Tarquinios exules reducentibus, & cum Pœnis, cum Cimbris, & Teutonibus, & aliis infestissimis exterarum gentium populis armis sæpe acerrime decertauit: Sp. uero Cassium, Sp. Mælium, M. Manlium, & Catilinæ socios ciues Rom. extremo etiam supplicio affecit, cum Cassius agris dandis, Mælius annona largienda, Manlius ære alieno plebem sua pecunia eximendo, Catilina pernicioſa reip. consilia agitando, in affectati regni suspicionem incidissent. C. autem Cæsar priuatorum etiam consilio interfectus est, quòd dictatoria potestate abusus, non ferendas in libera ciuitate opes sibi comparasset. Sed tamen hæc libertas dominante Sylla concussa, Cæsare uero regente labefactata, Augusto demum imperante funditus euersa est. quod fuit nihil aliud, nisi cum plus ille unus in ciuitate potuit, quàm uniuersa resp. pro qua libertate retinenda cum alias alii contenderunt, tum maxime contra Sullam Lepidus, & contra M. Antonium Cicero. cuius rei in primis pulcherrimas has uoces testes reliquerunt. Lepidus quidem apud Salustium ait: Præclara Brutorum, atque Aemiliorum, & Lutatiorum proles, geniti ad ea, quæ maiores uirtute peperere, subuertenda. Nam quid a Pyrrho, Annibale, Philippoque, & Antiocho defensum est aliud, quàm libertas, neu cui nisi legibus pareremus. quæ cuncta sæuus iste Romulus quasi ab externis rapta tenet. Cicero uero in Philippicis in hunc modum: Res in extremum adducta est
" discrimen. de libertate decernitur. aut uincatis oportet Quiri
" tes, quod profecto & pietate uestra, & tanta concordia conse-
" quemini, aut quiduis potius, quàm seruiatis. aliæ nationes seruitutem pati possunt; populi Ro. est propria libertas.

3. Tertium huic libertatis genus consequens est, quo se Romani ciues aduersus nimium magistratuum, & præsertim consulũ imperium muniuerunt. quod ius multis legibus esse uideo constitutum. quarum aliæ aliam uim habuerunt. Prima autem fuit
1. Lex. Valeria a P. Valerio Poblicola cos. primo anno publicæ libertatis lata, ut si quis magistratus ciuem Rom. necare, uerberare, multare uellet, priuatus eum ad populi iudicium uocare posset. interea uero a magistratu damni nihil acciperet, nisi ubi populus statuisset. cuius legis Liuius, Dionysius, & Plutarchus meminerunt. Inde uero haud ita multo post sacratæ leges consequutæ

quutæ sunt, omnes pro ciuium Rom. libertate latæ, quas sacratas dictas esse censet Festus, aut quòd eas plebes, cum a patribus secessissent, Casio, Cominioque cos. anno ab. v. c. CCLX, iurata in monte Sacro sciuerit, aut quòd iis sancitum est, ut si quis aduersus eas feciſſet, sacer alicui deorum esset. Homo autem sacer, eodem teste alio loco, is est, quem populus iudicauit ob maleficium, neque fas est, eum immolari, sed, qui occiderit, parricidii non dãnatur. cui opinioni assentitur Cicero, cum in Corneliana inquit, sanctiones sacrandas esse aut legis obtestatione, aut pœna, cum caput eius, qui contra facit consecratur. Fuerunt autem multæ, quarum tres pro plebis, reliquæ pro populi libertate sunt latæ. Primæ pro plebe fuerunt, una ut tribuni pl. quotannis quinque de plebe crearentur, qui auxilio plebi aduersus consules essent, altera, ut iidem tribuni sacrosancti essent; tertia, ne is honor nisi plebeiis pateret. Quod cum ex II Liuii, tum ex VI Dionysii libro colligitur. Primam legem asserit Gellius, apud quem scriptum est, tribunos pl. tantum prehensionem habuisse, uocationem uero nequaquam. quòd antiquitus creati sint non iuri dicundo, nec causis, quereliſque de absentibus noscendis, sed intercessionibus faciendis, quibus præsentes fuissent. ut iniuria, quæ coram fieret, arceretur. Vnde Plutarchus in Catone Vticensi scripsit, Ius tribuniciæ potestatis magis ad impediendum ualuisse, quàm ad agendum. quippe cum ceteris omnibus collegis uolentibus, unus, qui nolit, & intercedat, plus possit. Duplicatus inde post annum XXXVI est numerus tribunorum, lege, ut inquit Liuius a Trebonio tribuno pl. lata, ut qui plebem Rom. tribunos pl. rogaret, is usque eò rogaret, dum decem tribunos pl. faceret. Secundam legem de sacrosanctis tribunis confirmat Festus, cum ait: Sacrosanctum est, quod iureiurando interposito instituitum est, siquis id uiolasset, morte pœnas penderet. cuius generis tribunos pl. ædilesque eiusdem ordinis fuisse. Verba porro quibus sacrosanctos tribunos reddiderunt, hæc affert Dionysius: Ne quis tribunum ui quasi priuatum facere cogito, neue uirgis cædito, neue cædi, occidiue iubeto. qui aduersus ea fecerit, sacer esto. bonaq. eius Cereri sacra sunto. eumq. occidere ius, fasque esto. cum Dionysio uero facit Liuius, qui libro tertio, pulsis magistratu xuiris tribuniciam potestatem restituam cum scripsisset, ita subiunxit: Et cum plebem hinc prouo-

catione, hinc tribunicio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis, ut sacrosancti uiderentur, cuius rei iam prope memoria aboleuerat, relatis quibusdam ex magno interuallo cerimoniis, renouarunt, & cum religione inuiolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, ut qui tribunis plebis, ædilibus, iudicibus nocuisset, eius caput Ioui sacrum esset, familia ad ædem
.3. Cereris, Liberi, Liberæque uenum iret. Tertia uero lex adeo custodita est, ut tribunatum nunquam ferè patricii ceperint, nisi ad plebem uel adoptione, uel alia fortasse ratione, ut de Minucio Augurino tradit cum Plinio Liuius, se contulerint. In his autem legibus plebis libertatem fuisse positam, indicat Cicero in III de legibus, qui cum de tribunatu loqueretur, ita conclu
" sit: Quamobrem aut exigendi reges non fuerunt, aut plebi re,
4. non uerbo danda libertas. Quarta inde lex sacrata fuit, ne de ca
.5. pite ciuis Rom. nisi centuriatis agi comitiis posset. Quinta, ne priuilegia irrogari liceret. Hæ uero eædem leges post in XII tabulas sunt translatæ. de quibus in oratione pro domo hoc modo uideo Ciceronem uerba feciſſe: Quo exemplo, quo more, quo iure legem nominatim de capite ciuis indemnati tulisti? uetant leges sacratæ, uetant XII tabulæ, leges priuatis hominibus irrogari. item: Hoc iuris in hac ciuitate etiam tum, cum reges essent, dico fuisse, hoc nobis esse a maioribus traditum, hoc esse denique proprium liberæ ciuitatis, ut nihil de capite ciuis, aut de bonis sine iudicio senatus, aut populi, aut eorum, qui de quaque re iudices constituti sunt, detrahi possit. & in Sextiana. Cur cum de capite ciuis, & de bonis proscriptio ferretur, cum & sacratis legibus, & XII. tabulis sancitum esset, neque priuilegium irrogari liceret, neque de capite nisi comitiis centuriatis rogari, nulla uox est audita consulum? & in tertio de legibus: Tum leges præclarissimæ de XII tabulis tralatæ duæ. quarum altera priuilegia tollit, altera de capite ciuis rogari, nisi maximo comitiatu, uetat. nondum inuentis seditiosis tribunis trinis pl admirandum, tantum maiores in posterum prouidisse. in priuatos homines leges fieri noluerunt. id est enim priuilegiũ. quo quid est iniustius? cum legis hæc uis sit, scitum esse & iussum in omnes? ferri de singulis, nisi centuriatis comitiis noluerunt. descriptus enim populus censu, ordinibus, ætatibus plus adhibet ad suffragium cõsilii, quàm fuse in tribus conuocatus. Atque his quidem legibus firmata in primis libertas ciuis Ro.

putatur,

putatur, quòd caput eius nec magistratuum libidini, nec plebis arbitrio, sed totius populi Ro. iudicio esset cõmissum. Hinc Liuius bello Punico II. narrando ait, hoc obseruatũ in Cãpanis, cum senatorem quẽdam Ro. ita loquentem facit: Per senatum agi de Cãpanis, qui ciues Ro. sunt, iniussu populi non uideo posse. idq. apud maiores nostros in Satricanis factum est. At de capite tamen Ciceronis priuatim legem tulit P. Clodius trib. pl. comitiis tributis. quid mirũ? si per uim, ac iniuste. quod idem eodem in loco ipse admonuit, his uerbis: Quo uerius in caussa nostra L. Cotta dicebat, nihil omnino actũ esse de nobis. præter enim quàm, quòd comitia illa essent armis gesta ciuilibus, præterea neq; tributa capitis comitia rata esse posse, neq; ulla priuilegia. quocirca nihil nobis opus esse lege, de quibus nihil omnino actũ esset legibus. & in Sextiana his: Princeps rogatus Sententiam L. Cotta, dixit, nihil de me actũ esse iure, nihil more maiorum, nihil legibus. Non posse quenquam de ciuitate tolli sine iudicio, de capite non modo ferri, sed ne iudicari quidem posse, nisi comitiis centuriatis. Inde lex altera Valeria lata est, a L. Valerio, qui cum M. Horatio consul fuit, anno post urbem conditam CCCIIII. Lata est aũt de prouocatione, & de tribunatu plebis, quæ a x uiris sublata fuerãt, restituendis. De qua libet Liuiana uerba subiicere. Legẽ de prouocatione, unicum præsidiũ libertatis, decẽuirali potestate euersam, consules non restituunt modo, sed etiã in posterum muniunt, sanciẽdo noua lege, ne quis ullum magistratũ sine prouocatione crearet. qui creasset, eũ ius, fasq. esset occidi, neue ea cædes capitalis noxæ haberetur. & cum plebem, hinc prouocatione, hinc tribunicio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis, ut sacrosancti uiderentur, cuius rei iam prope memoria aboleuerat, relatis quibusdam ex magno interuallo cærimoniis, renouarunt. & cum religione uiolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, ut qui tribunis plebis, ædilibus, iudicibus nocuisset, eius caput Ioui sacrum esset, familia ad ædem Cereris, Liberi, Liberæq. uenum iret. Eadem uero de prouocatione lex post etiam relata est a M. Valerio Coruo consule. de qua item, quid idem ille scripserit libro decimo, recitabo. Eodem anno (is fuit ab. v. c. quadringentesimus quinquagesimus tertius) M. Valerius consul de prouocatione legem tulit diligentius sanctam. tertium ea tum post reges exactos lata est, semper ab eadem familia.

Vat lex.

caussam

cauſſam renouandæ ſæpius haud aliam fuiſſe reor, quàm quòd plus paucorum opes, quàm libertas plebis, poterãt. ea qui prouocaſſet, uirgis cædi, ſecuriq. percuti uetuit. ſiquis aduerſus ea feciſſet, nihil aliud, quàm improbe factum adiecit. id uiſum uinculum ſatis ualidum legis. Quo fit, ut mirandum non ſit id, quod extat apud Valerium, ſenatum milites, qui Rhegium iniuſto bello (id paulo ante Punicum primum bellum factum eſt) occupauerant, mortuoq. duce Iubellio M. Cæſium ſcribam eius ultro imperatorem delegerant, carcere incluſiſſe, ac M. Fuluio Flacco tribuno pl. denunciante, ne in ciues Romanos aduerſus morem maiorum animaduerteret, nihilominus propoſitum executum eſſe. Neque enim dum lex Porcia lata erat, quæ poſt graui pœna, ut eodem in libro ſcriptum reliquit Liuius, ſiquis magiſtratus uerberaſſet, necaſſetue ciuem Rom. ſanxit, ſed exilium irrogari ab eo permiſit. Quæ duo capita his, quæ ſequuntur, teſtimoniis uideo confirmari. primum Ciceronis, qui cum Rabirium perduellionis reum conſul defenderet, dixit, plura ſibi non eſſe dicenda de ciuibus Romanis contra legem Porciam uerberatis, aut necatis, & poſt, Legem Porciam uirgas ab omnium ciuium corpore amouiſſe, libertatem ciuium lictori eripuiſſe, deinde Saluſtii, qui illud poſuit in oratione Cæſaris: Quamobrem in ſententiam non addidiſti, uti prius uerberibus animaduerteretur in eos? an quia lex Porcia uetat? at aliæ leges item condemnatis ciuibus non animam eripi, ſed exilium permitti iubẽt. & poſt: Maiores noſtri Græciæ morem imitati uerberibus animaduertebant in ciues. de condemnatis ſummum ſupplicium ſumebant. poſtquam reſp. adoleuit, & multitudine ciuium factiones ualuere, circumueniri innocentes, alia huiuſcemodi fieri cœpere. tunc lex Porcia, aliæq. leges paratæ ſunt, quibus legibus exilium damnatis permiſſum eſt. Hanc autem legem M. Porcius Cato, ille cenſorius tulit, in conſulatu ne, an in tribunatu? parum enim compertum eſt. Quocirca ille hanc legem Pro ſcapulis appellauit. ſic enim ſcribit Feſtus: Pro ſcapulis cum dicit M. Cato, ſignificat pro iniuria uerberum. nam conſulares leges erant in ciues rogatæ, quibus ſanciebatur pœna uerberum. is ſignificabat prohibuiſſe multos ciues in ea oratione, quæ eſt contra M. Cœlium. Liuius loco prolato, pro tergo latam ait. Plinius lib. VII. Cap. XLIII, de iure, ut opinor, uirgarum uocauit, cum dixit, L. Cornelium Balbum Gaditanum

num accusatum, & de iure uirgarum in eum in consilium missum. quibus uerbis accusatum Balbum significat, quòd falso ciuitatem Romanam usurparet, cum esset peregrinus. In peregrinum enim ius erat uirgarum, non in ciuem. Vnde M. Marcellus consul Nouocomensem quendam uirgis multandum curauit in Cæsaris contumeliam, a quo erant Nouocomenses ciuitate donati. Porciam inde legem Semproniæ sunt consequutæ, a C. Sempronio Graccho, iuris plebis retinentissimo, in tribunatu latæ, Vna, Ne de capite ciuium Romanorum iniussu populi iudicaretur. Altera, ut, qui magistratus indicta caussa in ciuem Romanum animaduertisset, de eo populi quæstio constitueretur. Tertia, Ne quis coiret, conueniret, quo quis iudicio publico circumueniretur. primæ legis meminit Cicero in oratione pro Rabirio, & pro domo. secundæ Plutarchus in uita eius, eāque, ut P. Popillium, a quo consule Tiberii fratris socii misere fuerant diuexati, ulciscereturatque urbe, ut fecit, expelleret, esse latam adiicit. tertiæ Cicero in Cluentiana; quo loco eandem in senatores pro plebe esse latam adiungit. Quin etiam, si, quo me coniectura trahit, eò inclinē, addiderim, quartam Porciā, ne magistratus ciuem Rom. uirgis cæderet, aut securi feriret, uetustate iam fortasse obsoletscentem, ab eodem esse relatam. me uero in hanc opinionem adducunt uerba eius, quæ citat Gellius ex oratione de legibus promulgatis, libro decimo: Legebamus, inquit, orationem Gracchi de legibus promulgatis, in qua M. Marium, & quosdam ex municipiis Italicis honestos uiros uirgis per iniuriam cæsos a magistratibus populi Rom. quanta maxima inuidia potest, conqueritur. Verba hæc sunt, quæ super ea rē fecit: Nuper Teanum Sidicinum consul uenit. uxorem dixit in balneis uirilibus uelle lauari. quæstori Sidicino M. Mario datum est negotium, uti balneis exigerentur, qui lauabantur. uxor renunciat uiro, parum cito sibi balneas traditas esse, & parum lautas fuisse. Iccirco palus destitutus est in foro, eoq. adductus suæ ciuitatis nobilissimus homo M. Marius. uestimenta detracta sunt. uirgis cæsus est. Caleni, ubi id audierunt, edixerunt, ne quis in balneis lauisse uellet, cum magistratus Rom. ibi esset. Ferentini ob eandem caussam prætor noster quæstores arripi iussit. alter se de muro deiecit, alter prehēsus, & uirgis cæsus est. Hæc ex Gellio, ex quibus quis non intelligit, Gracchum hæc tum in concione dixisse, cum leges a se de libertate

tate ciuium Rom. quæ neglecta lege Porcia, a magistratibus Rom. uiolabatur, promulgatas suaderet? Vnde Cicero in actionibus in Verrem, harum legum memor, ita exclamauit: „ Cædebatur uirgis in foro Messanæ ciuis Romanus. ò nomen „ dulce libertatis, ò ius eximium nostræ ciuitatis. ò lex Porcia, „ legesq. Semproniæ. His igitur siue legibus, siue institutis liber„ tas Romana aduersus magistratuum patriciorum siue libidinẽ, „ siue potentiam fuit uallata. Illud enim sapienter ab illis prouisum est, ne, cum ipsi se a libidine regia exoluissent, consulum, aut aliorum magistratuum intoleranda superbia opprimerẽtur. Quod adeo proprium fuit ciuium Ro. ut nomen ciuis Rom. in prouinciis, & externis regionibus multos a summis sæpe cruciatibus corporis, & nece acerbissima a magistratibus ostentata uindicarit. Hinc enim illa sunt in Verrem: Ceruices in carce „ re frangebantur indignissime ciuium Ro. ut etiam illa uox, & „ illa imploratio ciuis Rom. quæ sæpe multis in ultimis terris opẽ „ inter barbaros, & salutem tulit, ea mortem illis acerbiorem, „ & supplicium maturius ferret. Item: Nulla uox audiebatur, ni si hæc: Ciuis Ro. sum. & in epistola Asinii ad Ciceronem: Cum illi misero quiritanti, Ciuis Ro. sum, responderet: abi nunc, populi fidem implora. Ex his autem legibus Sempronian, Ne quis iudicio publico circumueniretur, qua lege senatores, & ii, qui magistratum gesserant, soli tenebantur, a Sylla dictatore retentam ait in Cluentiana Cicero. Reliquas ille mihi uictoria parta non solum labefactasse uidetur, sed etiam funditus sustulisse, quibus munita plebis, populique Ro. libertas fuit. nam proscriptione ciuium Ro. nouo exemplo proposita, cæde eorum acerbissima facta, agris plebi ereptis, iudiciis commutatis, tribunicia potestate debilitata; quid reliqui iuris ciuibus Romanis fecit? Tulit autem, ne tribunis plebis legum ferendarum ius esset, ne ue iis, qui tribuni plebis fuissent, alios postea magistratus capere liceret. ut scriptum est in Liuii, & Appiani historia. Nam Cicero lib. III. de legibus, potestatem iniuriæ faciendæ ademptam, auxilii ferendi relictam auctor est. quod exposuit Cæsar, cum ius intercessionis á Sulla tribunis relictum in primo ciuilium dixit. Tribunorum tamen iura post restituta sunt partim a Cotta, partim a Pompeio, & Crasso consulibus C. enim Cottam consulem non multis post Sullæ mortem annis tulisse prodit Pædianus, ut tribunis alios magistratus capere liceret.

Trib.

ceret. Itaque C. Macer tribunus, apud Saluſtium, per ea tempora hæc plebis iuris detrimenta deplorans, ita in concione dixit: An dubium habetis, ne officere quid uobis uno animo pergentibus poſsit, quos languidos, ſecordeſque pertimuere? niſi forte C. Cotta ex factione media conſul aliter, quàm metu iura quædam tribunis plebis reſtituit, & quanquam L. Cincius primus de poteſtate tribunorum loqui auſus, muſſantibus uobis, circumuentus erat, tamẽ prius illi inuidiam metuere, quàm uos iniuriæ pertæſum eſt. quod ego nequeo ſatis mirati Quirites. nam ſpem fruſtra fuiſſe intellexiſtis, Sulla mortuo, qui ſceleſtum impoſuerat ſeruitium. finem mali credebatis. ortus eſt longe ſæuior Catulus. tumultus interceſsit Bruto, & Aemilio Mamerco coſ. Denique C. Curio ad exitum uſque inſontis tribuni dominatus eſt. Lucullus ſuperiore anno quantis animis ierit in L. Quintium, uidiſtis, quantæ denique nunc mihi turbæ concitantur. quæ profecto incaſſum agerentur, ſi prius, quàm uos ſeruiendi finem, illi dominationis facturi erant, preſertim cum ciuilibus armis dicta alia, ſed certatum utrinque de dominatione in uobis ſit. Itaque cetera ex licentia aut odio, aut auaritia in tempus arſere. permanſit una res modo, quæ utrinque quæſita eſt, & erepta in poſterum, uis tribunicia, telum a maioribus libertati paratum. Neque uero haud ita multo poſt Cn. Pompeius, & M. Craſſus conſules priſtinum ius, quod ante Syl habuerant, reſtituerunt. cuius rei breui poſt Põpeium pœnituit, cum a P. Clodio tribuno pl. uexari acerrime, ac ſine ullo dignitatis ſuæ reſpectu exagitari cœpit. auctor cum aliis Pædianus.

Quartũ genus libertatis fuit, qua ſe aduerſus fœneratorũ, & creditorum impotentiã non ferendam armarũt. Erat enim hoc ius iã inde a condita, ut opinor, urbe, uel lege, uel more cõſtitutum, ut liberi, qui pecuniam deberent, cum ſoluendo nõ eſſent, trahi a creditoribus, atq; ad operas in ſeruitute præſtãdas cogi poſſent. qua licentia abuſi multi, in terga etiam miſerorum crudeliſsime ſæui erunt. unde plebis in montem Sacrum ſeceſsio anno poſt R. E. XVI nata eſt. de qua ita Liuius: Magno natu quidam in forum uenit. Sabino bello ait, ſe militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, ſed uilla incenſa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo ſuo tempore imperatum, æs alienum feciſſe. id cumulatum uſuris primo ſe agro paterno, auitoque exuiſſe, deinde fortunis a-

liis, postremo uelut tabem peruenisse ad corpus. ductum se ab creditore non in seruitium, sed in ergastulum, & carnificinam esse. inde ostentante tergum fœdum recentibus uestigiis uerberum. ad hæc uisa, auditaq. clamor ingens oritur. non iam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem peruadit. nexu uincti, solutiq. se in publicum proripiunt. Dionysius item eundem hominem immanitatem, & sæuitiam creditoris enarrantem inducit. se cum duobus filiis, qua æs alienum dissoluere non potuerit, abductum a fœneratore, ac quia difficilia imperantis domini opera facere recusarit, ab eodem uerberibus affectum. Itaque ad hunc tumultum multos, qui in seruitute operas dabant, cathenas, & compedes trahentes, nullo retinente, prodiisse. Atque hæc fere ante, quàm XII tabulæ scriberentur. Post autem in eas hæc uerba relata sunt, teste Gellio lib. 2. XX. Cap. AERIS confessi, rebusq. iudicatis XXX dies iusti sunto. post deinde manus iniectio esto. in ius ducito, ni iudicatũ facit. aut quis pro eo in iure uindex sit. secum ducito, uincito, aut neruo, aut compede. XV pondo ne minore, aut si uolet, maiore uincito. si uolet, suo uiuito. ni suo uiuit, qui eum unctum habebit, libras farris in dies dato. tertiis nundinis partes secanto. si plus, minus ue secuerint, sine fraude esto. Huius autem legis pars una tantum obseruata est, ut debitores addictos in uincula abducerent, altera more publico abrogata, ne secarent. Prius illud uerba Liuii indicant, qui postea, ubi de seditione M. Manlii leuando plebis fœnore conflata scribit, ita ait: Acrioris quippe æris alieni stimulos esse, qui non egestatem modo, atque ignominiam minentur, sed neruo, ac uinculo corpus liberum territent. & æris alieni magna uis, res damnosissima etiam diuitibus, ædificando contracta. & paulo post de eadem re: Centurionem nobilem iudicatum pecuniæ cum duci uidisset M. Manlius medio foro cum caterua sua occurrit, & manũ iniecit, uociferatusque de superbia patrum, ac crudelitate fœneratorum, & miseriis plebis, ego nequicquam, inquit, hac dextra Capitolium, arcemque seruauerim, si ciuem, commilitonemq. meum tanquam Gallis uictoribus captum in seruitutem, ac uincula duci uideam. & infra: An placeret fœnore circunuentam plebem, ni potius, quàm sortem, creditum soluat, corpus in neruum, ac supplicium dare. & gregatim quotidie de foro addictos duci? & repleri unctis nobilium domos? & ubicunque

bicunque patricius habitet, ibi carcerem priuatum esse? Qui uero hoc modo seruiebant, ii uero non serui, sed addicti dicebantur. inter quos quid interfit, egregie demonstrauit Quintilianus lib. VIII. Cap. IIII. his uerbis: Circa propria, ac differentias magna subtilitas. ut cum quæritur, an addictus, quem lex seruire, donec soluerit, iubet, seruus sit. altera pars finit ita: Seruus est, qui est iure in seruitute, altera, qui in seruitute est eo iure, quo seruus. aut, ut antiqui dixerunt, qui seruitutem seruit. quæ definitio etiam si constat æquo, nisi tamen propriis, ac differentiis adiuuetur, inanis est. Dicet enim aduersarius, seruire eum seruitutem aut eo iure, quo seruum. uideamus ergo propria, differentiasque liberorum. Seruus cum manumittitur, fit libertinus, addictus recepta libertate est ingenuus. seruus inuito domino libertatem non consequitur, addictus soluendo citra uoluntatem domini consequetur. ad seruum nulla lex pertinet, addictus legem habet. propria liberi, quæ nemo habet, nisi liber, prænomen, nomen, cognomen, tribum, habet hæc addictus. Hoc autem ius obseruatum est usque ad annum CDXXVII, quo consules L. Papirius fuerunt, & C. Pœtelius Visolus. quo anno, ut inquit Liuius, plebi Rom. uelut aliud initium libertatis factum est, quòd necti desierunt. mutatum autem ius ob unius fœneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit. cui cum se C. Publilius ob æs alienum paternum nexum dedisset, quem ætas, formaque ad misericordiam elicere poterant, ad libidinem, & contumeliã animum accenderunt. cuius libidini cum iuuenis non cederet, laceratus ab eo se in publicum proripuit, libidinem, crudelitatemque conquerens fœneratoris. Ea causa excito in urbe tumultu, consules ex s. c. ad populum tulerunt, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus, aut in neruo teneretur. pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus obnoxium esset. Itaque nexi soluti, cautumque in posterum, ne necterentur. Atque hoc illud est, quod Varro intellexit, cum scripsit in libris de lingua Latina: Liber, qui suas operas in seruitute pro pecunia, quam debet, dum solueret, dat, nexus uocatur. Hoc C. Pœtelio Visolo rogante cautum, ne fieret, & omnes, qui bonam copiam eiurarent, ne essent nexi, dissoluti. Tantum autem abfuit, ut postea hoc nomine plebs detrimentũ aliquod libertatis acceperit, ut sæpe etiam de ære alieno eius

Seruus. Pap.

uel creditoribus ipsis inuitis relaxando agitatum sit. quam legem Romani nouas tabulas appellarunt. quam ut nemo unquam nisi perturbandæ reip. cupidus promulgauit, sic optimus semper quisque & ocii amantissimus repudiauit. Itaque de ea re sic Cicero in III de legibus: Nunquam uehementius actum
" est, quàm me consule, ne solueretur. armis, & castris tentata
" res est ab omni genere hominum, & ordine. quibus ita restiti,
" ut totum hoc malum de rep. tolleretur. nunquam nec maius æs
" alienum fuit, nec melius, aut facilius dissolutum est. fraudandi enim spe sublata, soluendi necessitas consecuta est. Vnde etiam querelæ illæ coniuratorum in remp. eodē anno sunt natæ,
Salust. de quibus ita Salustius: Deos hominesq. testamur, nos arma cepisse, uti corpora nostra ab iniuria tuta forent, qui miseri, egentes, uiolentia, atque crudelitate fœneratorum plerique patria, sed omnes fama, atque fortunis expertes sumus. neque cuiquam nostrum licuit, more maiorum lege uti. neque amisso patrimonio, corpus liberum habere. tanta sæuitia fœneratorū, atque prætoris fuit. De secandis autem debitoribus, quod nunquam usurpatum esse dixi, illud Cæcilii Iurisconsulti adductus auctoritate feci: cuius etiam uerba subscribam: Vinctis debitoribus ius erat paciscendi. ac nisi pacti forent, habebantur in uinculis dies LX. inter eos dies trinis nundinis continuis prætorem ad comitium producebantur. quantæque pecuniæ iudicati essent, prædicabatur. tertiis autem nundinis capite pœnas dabant, aut trans Tiberim peregre uenum ibant. sed eam capitis pœnam sanciendæ fidei gratia, horrificam atrocitatis ostentu, nouisque terroribus metuendam reddiderunt. Nam si plures forent, quibus reus esset iudicatus, secare si uellent, atque partiri corpus addicti sibi hominis permiserunt. & quidem uerba ipsa legis dicam, ne existimes inuidiam me istam forte formidare. Tertiis, inquit, nundinis parteis secanto. si plus, minus-
" ue secuerunt, sine fraude esto. nihil profecto immitius, nihil
" immanius, nisi ut re ipsa apparet, eo consilio tanta immanitas pœnæ denunciata est, ne ad eam unquam peruueniretur. Addici namque nunc, & uinciri multos uidemus, quia uinculorum pœnam deterrimi homines cōtemnunt. dissectum esse antiquis neminem neque legi, neque audiui. quoniam sæuitia ista pœnæ contemni non quita est. Idem notauit etiam Quintilianus libro tertio, cum scripsit: Sunt quædam non laudabilia natura, sed iu

re

re conceſſa, ut XII tabulis debitoris corpus inter creditores diuidi licuit. quam legem mos publicus repudiauit.

Extremum genus libertatis attulerunt leges tabellariæ. quarum in uniuerſum ea uis fuit, ne ſuffragia poſthac a populo uoce, ſed tabella, ideſt, ne palam, & aperte, ſed clam, & occulte ferrentur: recte. Etenim ſi libertatis ratio in eo poſita eſt, ut facias, quod uelis, idq. ipſum tabella præſtat, profecto maxima e tabellaria lege pars libertatis proficiſcitur. id quod etiam non obſcure tradidit Cicero in Planciana, cum dixit: Populo grata eſt tabella, quæ frontes aperit hominum, mentes tegit, datque eam libertatem, ut, quod uelint, faciant. Quin etiam Saluſtius, ubi de conſtituenda rep. præcepta dat, tabellam iis laudibus effert, ut dicat, eam obtentui fore, quo magis libero animo facere populus audeat. unde ſcite in II agraria Cicero tabellam uindicem tacitæ libertatis, & in Corneliana, legem Caſsiam tabellariam principium iuſtiſsimæ libertatis appellauit. Leges autem tabellarias idem in III de legibus nominat multas, Gabiniam de mandandis magiſtratibus, Caſsiam de populi iudicio, Papiriam de iubendis legibus, & uetandis, Cœliam de perduellione, quem Caſsius in ſua lege exceperat. inde multas alias, ne quis inſpiceret tabellam, ne rogaret, ne appellaret. Has autem leges omnes libertatis retinendæ gratia populum expetiſſe, illud eſt argumento, quod ait idem, legem tabellariam a populo libero nunquam fuiſſe deſideratam, ab eodem oppreſſo dominatu, ac potentia principum flagitatam. Prima autem Gabinia Piſone, & Lænate coſ. lata eſt. ſiquidem, auctore eodem in loco Cicerone, biennio ante Caſsiam lata eſt. ex quo intelligi poteſt, populum Rom. ſero admodum uere ſe ſuffragiorum in libertatem uindicaſſe, in qua populo poteſtas, honeſte bonis gratificandi datur. nam ii conſules in annum ab Vrbe cond. DCIIII in faſtis conſularibus referuntur. Caſsia enim Lepido, & Mancino coſ. ut ait idem in Bruto, neque multis poſt annis Papiria & Cœlia lata eſt. Atque de ciuium quidem R. libertate, & iis, quibus ea ſtabilita eſt, legibus hactenus diſputatum ſit.

De iure gentilitatis. Cap. VII.

Ivs libertatis neſcio, an ullum aliud ius propius attingat, quàm gentilitatis. neq; id ſine cauſſa. ſunt enim ab eodem ambo

bo fonte deducta, ideſt a Romulo. qui quos liberos in tribus, curiasue deſcripſit, ideſt, quos omnino ciuitate donauit, eoſdem in duas gentes ſimul diuiſit, quarum unam patres, plebem alteram nominauit, patres quidem, ex Dionyſii ſententia, eos, qui in noua ciuitate ceteris genere, uirtute, & copiis antecellerent, plebem uero, qui his omnibus rebus inferiores eſſent. patres autem uel ab ætate, quaſi ſenes, uel quòd ſoli filios haberent, uel denique Athenienſium exemplo, qui ſummo loco natos εὐπατρίδας, infimo ἀγροίκους nominarunt. neque uero patres eos ſolum, & plebem, ſed patricios etiam, & plebeios, quaſi patrum, & plebis progeniem nuncupauit. quanquam patricios idem Dionyſius, & præter Dionyſium Plutarchus dictos aſſerunt, quòd ſoli patres ſuos ciere, ideſt nominare poſſent, id quod plebeiis genti obſcuriſsimæ, & prope e terra natæ non liceret. Ex quo intelligi poteſt, patricios tum aliud nihil fuiſſe, quàm ingenuos. id quod P. Decius etiam apud Liuium lib. x. ſignificauit, cum dixit, patricios primum eſſe factos, non de cælo demiſſos, ſed qui patrem ciere poſſent, ideſt, nihil ultra, quàm ingenuos. & apud Feſtum Cincius, qui aperte primis temporibus patricios eoſdē fuiſſe cum ingenuis ſcribit. egregie. nam ſi ingenui ſunt, qui ex duobus ingenuis orti ſunt, profecto patricium neminem facere Romulus, niſi ingenuum potuit, cum patricius ille tum fuerit, qui patrem ciere potuerit. Quod ſi ita eſt, ſatis liquet, patricios primum, deinde plebeios gentem habuiſſe ſiquidem gentiles ſunt, auctore, ut eſt apud Ciceronem, Scæuola, qui inter ſe eodem nomine ſunt, quorum nemo ſeruitutem ſeruiuit, nec capite diminutus ſit. de patriciis illud argumento eſt, quod ait P. Decius apud Liuium, qui cum aduerſus patricios loqueretur, ita demum intulit: Semper iſta audita ſunt eadem, uos ſolos gentem habere. de plebeiis id, quod App. Claudius, uir patricius, dixit: An hoc ſi Claudiæ familiæ non ſim, nec ex patricio ſanguine ortus, ſed unus Quiritum quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum ſciam, reticere poſsim? ex quibus uerbis colligi licet, ſi qui ſe ab ingenuis ortum oſtendere poteſt, is gentem habet, profecto plebeios, ubi patres indicare potuerunt, & ipſos gentem habere cœpiſſe.

His rebus expoſitis, nunc duo illa intelligenda ſunt, primum alia fuiſſe iura gentilitatum, atque agnationum, deinde alia gentium patriciarum, ac plebeiarum. Ego autem inter gētilitates, &

& agnationes, quarum iura cognouisse centumuiros Cicero in primo de oratore testatur, illud interfuisse opinor, quod inter gentis, & familiæ iura interesse alio libro admonui. quippe, ut, quemadmodum familia nos propius attingit, quàm gens, sic agnati arctiore nobiscum, quàm gentiles, necessitudine iuncti sint. cuius rei argumento esse, quòd lex duodecim tabularum furiosorum tutelam primum agnatis, deinde gentilibus commisit; eademque patrisfamilias intestato mortui pecuniam primum ad agnatos, post ad gentiles uoluit peruenire. Itaque cum Cicero homines arctissimo cum diis ipsis necessitudinis quasi uinculo constrictos esse in primo de legibus uellet ostendere, eos deorum agnatione, & gente teneri dixit. pro qua agnatione eundem in primo de oratore stirpem posuisse existimo, cum scripsit: Quid? qua de re inter Marcellos, & Claudios patricios centumuiri iudicarunt. cum Marcelli ab liberti filio stirpe, Claudii patricii eiusdem hominis hæreditatem gente ad se rediisse dicerent, non ne in ea causa fuit oratoribus de toto stirpis, & gentilitatis iure dicendum?

Patriciarum autem, & plebeiarum gentium cum multa alia iura, eaq. inter se longe diuersa fuerunt, tum celebre illud extitit, quòd plebis iura simul cum ciuitatis adeptione impetrabantur. (nam eodem tempore qui ciuium, idem etiam plebeiorum iure donabatur) patricius autem fieri nisi lege nominatim ad populum lata nemo poterat. quod fuit aut regum, aut consulum, aut Imperatorum amplissimum beneficium. Patricios enim Romulus bis, teste Dionysio, legit, primum ex Albanis, quos socios urbis condendæ habuit, deinde ex Sabinis iis, quos cum eorum rege T. Tatio in ciuitatem aduocauit. quo tempore Iulii, Pinarii, Potitii, Aemilii, Nautii, Fabii, Antonii in patriciorum numerum esse uidentur relati. quem morem deinceps sequuti ceteri, Numa ex Sabinis Valerios, & Marcios, Tullus ex Albanis, Alba excisa, Iulios iterum, & Seruilios, Geganios, Atilios, Curiatios, Quinctilios, & Clœlios, Ancus ex Etruria L. Tarquinium, Priscus ex Latio Ser. Tullium, & Octauios in patriciorum numerum acceperunt. Imminutis autem cæde, exiliisq. a Superbo patriciorum familiis L. Brutus, qui primus exactis regibus consul fuit, legisse patricios dicitur. inde, sexto post liberatam remp. anno, App. Claudius ex Sabinis Romam commigrans, lege item consulari patricius factus est. postremo

C. Cæsar

C. Cæsar dictator lege Cassia, & Diuus Augustus lege Sænia, & D. Claudius patricios iam magna ex parte extinctos suppleuerunt. Vnde apud Liuium Canuleius tribunus pl. inuidiose quõdam in patres dixit, Nobilitatem patricios plerosque ex Albanis, & Sabinis non genere, nec sanguine, sed cooptatione in patres habuisse, aut a regibus lectos, aut post reges exactos iussu populi. de patriciis autem a Cæsare, & ab Augusto adlectis scribit cum Dione Suetonius. de omnibus ferè Tacitus in hunc modum: D. Claudius in numerum patriciorum uetustissimum quẽque a senatu asciuit, paucis iam reliquis familiarum, quas Romulus maiorum, & L. Brutus minorum gentium appellauerant. exhaustis etiam, quas dictator Cæsar lege Cassia, & princeps Augustus lege Sænia sublegere.

Ad hæc uero fuit etiam illud a Romulo institutum, ut quoniam patricios extulerat, plebeios uero depresserat, ne aut illis horum inuidia obesset, aut hi illorum potentia circumuenirentur, ambo inter se sanctissimo quodam necessitudinis uinculo astringerẽtur. quo tandem? nimirum eo, quo & plebeiis patricii, & patricii plebeiis sunt commendati. patricios enim patronos plebis, plebeios patrum clientes esse constituit. atque amborum in ea colenda necessitudine officia, diligentissime demonstrauit; patronorum, ut clientibus incognita iura traderent, caussam eorum in foro, re postulante, defenderent; clientum, ut patronos domo deducerent, domumq. reducerent, eosq. in collocandis filiabus, si ita opus esset, pecunia subleuarent. neutris autem licere uoluit, se inter se aut nomen deferendo, aut testimonium dicendo, aut suffragium ineundo, aut cum inimicis sentiendo lædere. alioquin eum lege a se de proditione lata teneri, eumq. sacrum Deo esse, idest impune occidi licere. Quæ necessitudo usque ad Gracchorum memoriam sancte adeo, teste Dionysio, obseruata est, ut in multis, & magnis plebis, patrumq. de rep. contentionibus nulla tamen unquam uis, nulla cædes extiterit. quòd clientes patronorum uel suadentium auctoritati, uel rogantium uoluntati facile etiam iuris sui cum aliqua diminutione obtemperauerint.

Auſp. priu. Iam uero ne illud quidem est contemnendum, quòd patricii soli ex Romuli instituto auspicia habuerunt. quod ex oratione P. Decii plebeii aduersus patricios apud Liuium satis aperte cognoscitur. qui inquit: Semper ista audita sunt eadem: penes

uos

uos auſpicia eſſe. uos ſolos iuſtum imperium domi, militiæq. habere. & ex oratione Claudii aduerſus plebeios, cum ait: Penes quos ſunt auſpicia? nempe penes patres. nam plebeius qui dem magiſtratus nullus auſpicato creatur. nobis adeo propria ſunt auſpicia, ut non ſolum quos populus creat, patricios magiſtratus aliter, quàm auſpicato creet, ſed nos quoque ipſi ſine ſuffragio populi auſpicato inter regem prodamus, & priuatim auſpicia habeamus, quæ iſti ne in magiſtratibns quidem habẽt. quid igitur aliud, quàm tollit ex ciuitate auſpicia, qui plebeios conſules creando, a patribus, qui ſoli ea habere poſſunt, aufert? Idem ex eodem loco: Interroganti tribuno, cur plebeium con ſulem fieri non oporteret, reſpondit, quòd nemo plebeius auſpicia haberet, ideoque decemuiros connubium diremiſſe, ne incerta prole auſpicia turbarentur. plebs ad id maxime indigna tione exarſit, quòd auſpicari tanquam inuiſi diis immortalibus negarentur poſſe. Quibus uerbis quid aliud docetur, quàm patriciorum adeo propria fuiſſe auſpicia, ut & ipſi ſoli auſpicaren tur, ipſi ſoli auſpicato magiſtratus crearentur, ab ipſis ſolis, nulli cum eſſent patricii in rep. magiſtratus, auſpicato interrex proderetur, qui rogandis magiſtratibus comitia centuriata au ſpicato haberet? Quorum duo priora iura procedente tempore interiiſſe, poſtremum uero perpetuum fuiſſe inuenio. Nam ubi primum plebs in partem patriciorum magiſtratuum uenit, ut conſulatus, tum uero ad plebeios ita tranſlata auſpicia ſunt, ut & auſpicato crearentur, & ipſi auſpicarentur. cuius rei con firmandæ gratia notiſsimo uno Liuii loco ero contentus, ne in re non maxime dubia argumentis utar non neceſſariis. Verba eius ſunt lib. VII: In expectatione erat ciuitas, quòd Genucius primus de plebe conſul bellum ſuis auſpiciis geſturus eſſet. per inde ut eueniret res, ita communicatos honores probe, aut ſe cus conſulto habitura. Forte ita tulit caſus, ut Genucius ad ho ſtes magno conatu profectus, in inſidias præcipitaretur. Legio nibus nec opinato pauore fuſis conſul circumuentus ab inſciis, quem interficerent, occideretur. quod ubi eſt Romam nuncia tum, nequaquam tantum publica calamitate mœſti patres, quã tum feroces infelici conſulis plebeii ductu, fremunt omnibus locis, irent, crearent conſulem ex plebe. transferrent auſpicia, quo nefas eſſet; potuiſſe patres plebiſcito pelli honoribus ſuis, num etiam in deos, immortales inauſpicatam legem ualuiſſe?

Conſul.

I uindicaſſe

uindicasse ipsos suum numen, sua auspicia, quæ ut primum contacta ab eo sint, a quo nec ius, nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde turbato gentium iure auspicia turbarentur. Neque uero dubium est, si Genucius plebeius consul est factus, quin auspicato factus sit. nam centuriata comitia, quibus consules creabantur, auspicata erant, ut tributa inauspicata, eademq. ratione ne illud quidem ullam habere dubitationem debet, si Genucius consul rem gesserit, quin captatis ante auspiciis gesserit, cum consules teste in Philippicis Cicerone & spectionem, & nunciationem haberent. quod idem de ceteris est iudicandum. Cur enim priore consulatu C. Flaminium e plebe inauspicato consulem factum, posteriore sine auspiciis ad bellum profectum, quæ ne in externo quidem solo noua, atque integra concipere posset, atque eundem auspiciis neglectis cum hoste congressum, insimularent annales, nisi plebeiis post cum magistratibus patriciis essent auspicia ipsa patriciorum communicata? at quæ auspicia contempsit Flaminius? tripudium. sic enim agit Cicero in primo de diuinatione: C. Flaminius, cum tripudio auspicaretur, pullarius diem prælii committendi differebat. tum Flaminius ex eo quæsiuit, sine postea quidem pulli pascerẽtur, quid faciendum censeret. cum ille quiescendum respondisset, Flaminius, præclara uero auspicia, si esurientibus pullis res geri poterit, saturis nihil geretur. Itaque signa conuelli, & se sequi iussit. At uero perpetuũ illud ius patricii defenderunt, ut, nulli cum essent in rep. patricii magistratus, ad ipsos auspicia redirẽt. quod erat nihil aliud, nisi ut patricii senatores coirent, atque ex se auspicato, qui comitia rogandis consulibus haberet, interregem proderent. unde illa sunt Liuii libro IIII: Patricii, cum sine curulibus magistratibus resp. esset, coiere, & interregem creauere. & Cicero nis illud ad Brutum: Dum unus erit patricius magistratus, auspicia ad patres redire non possunt. & Pædiani in Milonianam illud: Cum mense Ianuario nulli dum neque consules, neque prætores essent, & Pompeius, ac T. Munatius tribunus pl. referri ad senatum de patriciis conuocandis, qui interregem proderent, non essent passi.

Flam.

Rogi fuit ad pt.

Postremo uero cum idem etiam Romulus patriciis solis senatum, sacerdotia, magistratus, iudicia, ac totam denique remp. tradidisset, plebeiis agriculturam, & rem pecuariam, ac quæ-

stuarias

ſtuarias artes, eodem Dionyſio teſte, commiſiſſet, ne hoc quidem inſtitutum diu admodum eſt ſeruatum. ſiquidem plebs interiecto tempore, & in ſenatum peruenit, & magiſtratus, ac ſacerdotia cepit, & res iudicauit, & omnino remp. ipſam capeſſiuit. id quod quando, & quo pacto adepta ſit, poſt ſuo loco aperietur.

Nunc uero illud tantum admonuiſſe, ſatis ſit, plebem, cum omnia fere patriciorum iura eſſet conſequuta, illud tamen impetrare nunquam potuiſſe, ut aut interregem ex ſe, quemadmodum antea dixi, aut flamines maiores, Dialem, Martialem, & Quirinalem proderet, aut regem ſacrificulum faceret, aut in Saliorum collegium cooptaretur. quos locos ut integros uſque ad extrema tempora patricii poſſederunt, ſic proprium illud uſque ad extremum plebeiis reliquerunt, ut comitia tributa ab auſpiciis, atque a patribus libera haberent, & tribunatum, atque ædilitatem plebis ſoli caperent. quibus fere de rebus omnibus ita lib. v Liuius: Patres contra non pro communicatis, ſed pro amiſsis honoribus fremendo, negare, ſi ea ita ſint, liberos tollendos eſſe. qui pulſi maiorum loco, cernentesq. alios in poſſeſsione dignitatis ſuæ, ſalii, flaminesque, nuſquam aliò, quàm ad ſacrificandum pro populo ſine imperiis, ac poteſtatibus relinquantur. & Cicero pro domo ſua, cum Clodium patricium a plebeio adoptatum reprehenderet, ita: Probate genus adoptionis, iam omnium ſacra interierint, quorum cuſtodes uos eſſe debetis. iam patricius nemo relinquetur. cur enim quiſquam uellet tribunum pl. ſe fieri non licere? anguſtiorem ſibi eſſe petitionem conſulatus? in ſacerdotium cum poſsit uenire, quia patricio non ſit locus, non uenire. ut cuique aliquid acciderit, quare commodius ſit, eſſe plebeium, ſimili ratione adoptabitur. Itaque populus Rom. breui tempore neque regem ſacrorum, neque flamines, neque ſalios habebit, nec ex parte dimidia reliquos ſacerdotes, neque auctores centuriatorum, & curiatorum comitiorum. auſpiciaq. populi Rom. ſi magiſtratus patricii creati non ſint, intereant neceſſe eſt, cum interrex nullus ſit, quòd & ipſum patricium eſſe, & a patricio prodi neceſſe eſt. Quomodo autem ab auſpiciis plebeii liberi fuerint, alio loco dicendum eſt.

Neque uero alienum eſt, ut duo patriciarum gentium genera fuerint, intelligere. ſi quidem ſatis conſtat patricios alios ma

iorum gentium dictos, alios minorum. Sunt autem qui maiorum gentium appellatos putent, quos Romulus tantum prima lectione ex Albanis adlegit, reliquos inde, & quos ipse, & quos alii reges deinceps asciuerunt, minorum. Liuius quidem quos Priscus rex, Tacitus, quos Brutus consul patricios fecit, eos minorum gentium nuncupauerunt. peruasisse autem hanc usque ad postrema etiam tempora differentiam, optimus testis est Cicero, qui in epistola ad Papirium, Papirios aliquot patricios fuisse tradit, sed minorum gentium. neque uero aliud quic quam his credo uocibus expressserunt, quàm patricios maioris, & minoris antiquitatis. nam eiusdem, ut puto, & hi, & illi iuris fuerunt.

Neque uerò illud etiam esse prætermittendum uidetur, familias multas easdem patricias fuisse & plebeias, ut Claudiam, Papiriam, Corneliam, & Octauiam. de Claudia enim scripsit præter ceteros Suetonius in Tiberio, de Papiria Cicero in epistola ad Pætum, de Cornelia idem in secundo de legibus, ubi Cornelios patricios ita nominat, ut plebeios etiam aliquot fuisse significet, de Octauia idem in Augusto Suetonius. Cuius rei causas exquirenti non erit difficile multas & quidem probabiles omnes inueuire. Mihi uero hæ potissimum reddi uidentur posse. Vna, quòd non ab eodem ambæ fonte fluxerint, ut de Tullia Longorum, & Ciceronum familia alio libro dixi, quarum patricia illa a Ser. Tullio rege, hæc plebeia a Tullio Atio Volscorum rege, teste Plutarcho, ex aliquorum opinione traxit originem. Altera, quòd cum patricii lecti sunt, non omnes unius gentis lecti sint, uerum aliquot in patricios ascitis, reliqui plebeiorum iura tenuerint. Tertia, quòd posteaquam patricii facti fuerint, nonnulli eo iure non contenti ad plebem se contulerint. fuisse enim a plebe ad patricios aditum, & ab iis ad plebem reditum, ostendit Suetonius, cum de Octauia gente ita loquitur: Gens octauia a Tarquinio Prisco inter Romanas gentes allecta, mox a Ser. Tullio in patricias transducta, procedente tempore ad plebem se contulit, ac rursus magna ui per D. Iulium in patriciatum rediit. Quod idem significauit etiam Cicero in Bruto, cum dixit: Transitiones a plebe sunt, cum homines humiliores in alienum eiusdem nominis infunduntur genus, ut si ego me a M. Tullio esse dicerem, qui patricius cum Ser. Sulpicio consul fuit. & Plinius, cum L. Minucium Auguri-

num,

num, hominem patricium ad plebem se contuliſſe, & tribunum pl. undecimum factum esse scribit. Hoc autem factum esse existimo, uel patriciorum iura repudiando, uel se in diuersam gentem adoptando. quo pacto effectum est, ut aut plebeius in patricii familiam transiuerit, ut Liuius in Mamerci Lepidi, & Brutus in A. Albini, aut patricius in plebeii, ut P. Clodius in M. Fonteii, P. Dolabella in Liuiæ transmigrarunt. qua una ratione patricii ad tribunatum pl. aspirarunt, ideſt si patriciorum se ante iure abdicassent, ac plebis iura sumpsissent. sed de adoptione post alio loco pluribus. Postremo uero ciuitatis etiam largitionem hanc diuersitatem intuliſſe opinior. nam qui ciuitatem beneficio alicuius patricii hominis obtinebant, ii nomen eius tantum, non gentem assequebantur, sed in plebe, cuius iura cum ciuitate adepti erant, remanebant.

Ex his autem fontibus primæ illæ reip. seditiones omnes emanarunt. Nam cum patricii, qui plebis patroni fuerant constituti, eam superbe, uiolenterq. uexarent, atq; liberata rep. plebs, ut ante regibus, sic tunc consulibus, patriciisq. seruiret, conflatis seditionibus, cum se aduersus eorum impotentiam instituto tribunatu muniuit, tum eorum, ut dixi, iura fere omnia sibi asciuit. Hinc enim secessio in montem Sacrum ob libertatem suam aduersus patricios creditores defendendam, hinc in Auentinum, ob conseruandam ab patriciorum libidine pudicitiam extiterunt. hinc denique motus alii urbani excitati, de communicandis connubiis, quæ x uirali lege dirempta fuerant, de consulatu uulgando, quem soli patricii obtinebant. quibus de rebus non proprie inter ordines, sed inter gentes est concertatum. cum alteram partem consules, tribuni pl. alteram tuerentur, illius in senatu, huius in concione præsidium omne esset constitutum. Sed iam ad alia pergamus.

De iure sacrorum. Cap. VIII.

DEINCEPS sequitur, ut de iure sacrorum dicendum esse uideatur, quod est cum libertatis, & gentilitatis iure coniunctum. Siquidem qui ciuitate R. donatur, is eodem tempore non omnia solum aut libertatis, aut gentilitatis iura adipiscitur, sed omnino sacrorum etiam, & cerimoniarum patriarum in partem

tem uocatur. de quibus quoniam res est cognitu dignissima, quæ nos inuenerimus, breuiter, ut instituimus, exponemus.

Sacra. Primum igitur intelligendū est, sacra omnia aut publica fuisse, aut priuata. Publica censet Sex. Pompeius ea, quæ publico sumptu pro populo fierent, quæque pro montibus, pagis, curiis, & sacellis; priuata, quæ pro singulis hominibus, & familiis. Publicum focum totius urbis Vestales uirgines sanctissime obseruarunt. publicos curiarum focos triginta cum suis curialibus curiones, pagorum uero ipsi singulorum pagorum sacerdotes, priuatos autem familiarum singularum lares suos quisq; domi paterfamilias coluit. Vestam alii a Romulo, alii (quæ, ut ait Dionysius, frequentior fama est) a Numa rege in foro consecratam putant. Penatibus, inter quos & Vestam quidam retulerunt, Lauinii quotannis post R.C. a regibus, ac post reges exactos a consulibus rem diuinam factam satis constat; curiarum sacra Romulus instituit, Compitalitia in urbe, & Paganalia in agris Ser. Tullius. Priuata uero sacra Romulus iam tum uidetur cōstituisse, cum uxorem sociam mariti pecuniæ, sacrorumque, teste Dionysio, statuit. Deos autem neque nouos, neque alienigenas, nisi publice a Romanis ascitos Cicero in II de legibus scribit. Asciuit autem publice eosdem fere, quos Græci, deos auctor ipse urbis Romulus, fabulis tamen, & probris, quæ de diis narrabantur a Græcis, ut Dionysius ait, repudiatis, Saturnum, Iouem, Iunonem, Martem, Mineruam, Mercurium, Apollinem, & Herculem. Itaque prima templa Ioui Feretrio, & Statori ab eo in Capitolio sunt dicata. Nouos autem deos, & quasi Romanorum uernaculos Consum idem consecrauit, Cloacinā, ut apud Arnobium est, Tatius. Quirinum, Terminum, & Fidem Pompilius. Pauorem, & Pallorem Hostilius. quid de Pico, Tiberino, Pilumno, Picumno, Larentia, Flora ceterisq. reliquis eiusmodi Græciæ inauditis diis differam, quos Romani alii aliis temporibus dedicauerunt? Aesculapium autem fero populus ex Epidauro ad pestilentiam aduertendam aduexit, ac Cybelen ex Phrygia uictoriæ causa multo serius, quin eandem, ut etiam Cererem, coli eorum ritu, a quibus acceperant, uoluit. ut illud demum intelligatur, ne omnes quidem Græcorum deos ab initio esse cultos, neque eos nisi publica auctoritate esse consecratos. Sacra uero quemadmodum, ac quo ritu essent peragenda, difficile esset in tanta præsertim rerum, & temporum uetustate expo-

exponere. quibus rebus tum rituales, & pontificales commentarii erant referti. hoc tantum ostendam, nouos deos, nouosq. colendorum deorum ritus a priuatis illatos sæpe esse publica auctoritate damnatos. ostendam autem uerbis ipsis Liuii libro IIII: Nec corpora, inquit, modo affecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, & pleraque externa inuasit, nouos ritus sacrificandi, uaticinando inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi, donec publicus iam pudor ad primores ciuitatis peruenit, cernentes in omnibus uicis, sacellisq. peregrina, atque insolita piacula pacis deum, exposcendæ. datum inde negotium ædilibus, ut animaduerterent, ne qui nisi Romani dii, neu quo alio more, quàm patrio colerentur. & lib. XXV, bello Punico II: Quo diutius trahebatur bellum, & uariabant secundæ, aduersæq. res non fortunam magis, quàm animos hominum, tanta religio, & ea magna ex parte externa ciuitatem incesit, ut aut homines, aut dii repente alii uiderentur facti. nec iam in secreto modo, atque intra parietes, ac postes contemnebantur Romani ritus, sed in publico etiam, ac foro, Capitolioq. mulierum turba erat nec sacrificãtium, nec precantium deos patrio more. sacrificuli, ac uates ceperant hominum mentes. Incusati ab senatu grauiter ædiles, triumuiriq. capitales, quòd non prohiberent, cum euomere eam multitudinem e foro, ac disiicere apparatus sacrorum conati essent, haud procul abfuit, quin uiolarentur. ubi potentius iam esse id malum apparuit, quàm ut per minores magistratus sedaretur, M. Atilio prætori urbano negotium ab senatu datum est, ut & his religionibus populum liberaret. Is & in concione senatus consultum recitauit, & edixit, ut quicunque libros uaticinos, precationesue, aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnes, litterasq. ad se deferret. neu quis in publico, sacroue loco, nouo, aut externo ritu sacrificaret. Atque hæc quidem ille. ex quibus illud intelligi uolo, sacra publica Romanos ciues ab aliis omnibus separata habuisse, iusq. sacrorum ad ciuis Romani definitionem pertinere. Quod conditor ipse & urbis, & ciuitatis Romulus indicauit. quem Sabinos ita in ciuitatem ascisse Dionysius ait, ut eis tribus, & curias, & sacra ipsa Romana communicarit. ex quo facile intelligere possumus, domicilii communicatione sacra esse etiam impertita. Itaque municipes post aliquot tempora, quanquam

Romana

Romana ciuitate donabantur, non tamen optimo iure ciues Rom. esse iudicabantur, quòd sacra alia haberent, quàm ciues ii, qui urbem, agrumq. obtinerent, nisi posteaquam Romam domicilium transtuliissent. Nam colonos, quanquam e ciuitate Romana erant, tamen alios dies festos, ideſt alia sacra seruasse ostendit Cicero, cum in agraria II, adhortans plebem Rom. ne se deduci in colonias patiatur, ait: Vos uero Quirites retinete istam possessionem gratiæ, libertatis, suffragiorum, dignitatis, urbis, fori, ludorum, festorum dierum, ceterorum omnium commodorum. Hactenus de sacris publicis.

Nunc de priuatis agamus. Fuerunt autem priuata singularum familiarum, uel gentium propria. Itaque de his Macrobius lib. I Saturnaliorum, ita scripsit: Sunt præterea feriæ propriæ familiarum, ut Claudiæ familiæ, uel Aemiliæ, seu Iuliæ, siue Corneliæ, & si quas ferias proprias quæque familia ex usu domesticæ celebritatis obseruat. sunt singulorum, ut natalium, fulgurũq. susceptiones, item funerum, & expiationum. Et hæc eadem gentilicia sacra Cicero, & Liuius nominauit, Cicero, cum de aruspicum responsis diceret, his uerbis: Multi sunt etiam in hoc ordine, qui sacrificia gentilicia in illo ipso sacello, statuto loco, anniuersaria factitarint; Liuius libro v. apud quem ita loquitur instaurator ille uerbis Camillus: Quam par uestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio conspectum est. cum inter Gallica tela degressus ex arce solemne Fabiæ gentis in colle Quirinali obiit? an gentilicia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra, & Romanos deos etiã in pace deseri placet? Atqui paulo ante scripserat Liuius: Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiæ. Quo eodem spectans, credo, Ti. Gracchus tr. pl. apud Plutarchum, in concione dixit, imperatores Romanos frustra in castris ciues ad dimicationem pro sepulchris, & sacris suscipiendam hortari, quippe quibus nec aræ patriæ, nec auita sepulchra præ inopia rerum essent relicta. Hæc autem sacra patresfamilias pro arbitratu suo, priuata religione, sibi constituebant, quare ut qui emancipabantur a patre, iidem a sacris etiã
" patris dimittebantur, sic qui adoptabantur, sacris iis, quæ pa-
" ter adoptiuus colebat, obstringebantur. quemadmodum pri-
" scorum in iurisconsultorum commentariis scriptum est. unde
" Valerius lib. VII dixit: M. Anei filius in Suffenatis familiam,

& sacra transierat. Cicero quidem in II de legibus priuata sacra ita pontificio iure constituta ait, ut ad quem pecunia, ad eundem etiam sacrorum obligatio perueniret. omnino enim diligentissime esse animaduersum, ne priuata sacra interirent, sed familiis deinceps proderentur. quod ipse etiam lege sanxit, cum dixit: Sacra priuata perpetua manento. quam legem eum ex XII tabulis sumpsisse apparet. Itaque iurisconsultos multa eorum genera excogitasse addit, qui sacris obligarentur, ut heredes, ut qui tantundem cepissent, atque heredes, ut qui usu plurimum cepissent de bonis eius, qui esset mortuus, ut eiusmodi alios, quos hoc loco non uidetur necesse commemorare, quin etiam idem pro domo, pontificum curam fuisse ait, nequid per adoptiones de sacrorum religione minueretur, sed ut adoptionem sequerentur hereditates nominis, pecuniæ, sacrorum. erant enim sacra graue ipsius hereditatis onus. unde iure apud Plautum nescio quis lætatur, se hereditatem adeptum esse sine sacris opulentissimam.

Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin sacra priuata quædam fuerint, nunc uero ad eadem patriciorum, plebeiorumq. fuerint, merito ambigi poterit. Liuius quidem diuersa ea fuisse innuit, cum patricios de connubiorum communicatione secum indignantes hoc modo lib. IIII facit: Quam aliam uim promiscua connubia habere, nisi, ut ferarum prope ritu uulgentur concubitus plebis, patrumque? ut qui natus sit, ignoret, cuius sanguinis, quorum sacrorum sit, dimidius patrũ sit, dimidius plebis. itemq. libro decimo, cum Virginiam patriciam plebeio nuptam L. Volumnio consuli, a matronis, quòd e patribus enupsisset, a sacris, quæ in sacello Pudicitiæ patriciæ fiebant, prohibitam, ipsamq. nouam aram alio loco Pudicitiæ plebeiæ dicasse tradit. Quis tamen sacrorum patriciorum, plebeiorumq. ritus fuerit, haud procliue dictu existimo.

Ad hunc autem etiam locum sepulchra pertinent, quæ non aliter quam sacra sanctè custodita a familiis sunt. ostendit Cicero in primo de officiis, cum ait: Magnum est, eadem habere monimenta maiorum, iisdem uti sacris, sepulchra habere communia. Fuisse autem alia familiaria, alia hereditaria, atque illa quidem, quæ sibi, & familiæ, hæc quæ sibi, & heredibus constituerentur, & Caius tradit, & ex ueteribus sepulchrorum titulis cognoscitur. Cautum porro legibus uendendorum prædiorum

Sepult. ueteres iuriſconſulti docent, ut fundo uendito ius ſepulchri ex ceptum, & retentum intelligeretur. alioqui ſepulchrum haben ti uiam ſingulari iure dari. Itaque Cicero in Roſciana conque- ritur, publicatis Sex. Roſcii bonis ne iter quidem ad ſepulchrũ patrium filio eſſe relictum. & in 11 de legibus adiicit: Tanta re
" ligio eſt ſepulchrorum, ut extra ſacra, & gentem inferri fas ne
" gent eſſe. idq. apud maiores noſtros A. Torquatus in gente Po pillia iudicauit.

Quod autem ſupra ſcripſi, municipes, dum in municipio fue runt, alia ab ingenuis ciuibus Rom. ſacra obſeruaſſe, ne quis ita intelligat, ut eos, ſi Romam commigraſſent, municipalia deſerturos fuiſſe ſacra arbitretur. ſiquidem ea ne Romæ qui- dem reliquerunt. quod oſtendit Feſtus, cum ait: Municipalia ſacra dicta ſunt ea, quæ ab initio habebant ante ciuitatem Rom. acceptam. quæ obſeruare eos uoluerunt pontifices, & eo mo- re facere, quo adſuiſſent antiquitus. Vnde de ſe & Arpino mu- nicipio ſuo loquens Tullius in 11 de legibus merito ait: Hic gens, hic ſacra, hic maiorum multa ueſtigia.

De iure connubiorum. Cap. 1x.

DIXI, ut ſui quiſque dominus eſſet, nunc dicam, ut fue- rit aliorum. primum autem de poteſtate agam in uxores. neque enim idem ciuium Rom. ius fuit, ac populorum aliorum. quod ego diuturna potius antiquitatis Rom. obſeruatione, quam cer ta aliqua ueterum ſcriptorum admonitione intellexi. Etenim neque cum omnibus mulieribus connubium habuiſſe, nec ſpon ſaliorum, & totius rei uxoriæ celebrandæ eadem cum ceteris
Conub lex. uſi eſſe ratione Romani uidentur. Connubiorum uero ratio ea fuit, ut & nationis, & conditionis, & gentis, & ſanguinis reſpe ctus haberetur. Nationis, ne Romanus niſi Romanam duceret, quemadmodum in Inſtitutionibus Iuſtiniani eſt ſcriptum. Quã quam, quos ille Romanos hoc in loco uocet, haud ſatis intel- ligo. ego enim cum omnibus fere Italis fuiſſe Romanis connu- bia, niſi ſi qua forte de cauſſa nonnullis id iuris eſſet ademptũ, inuenio. nũ enim melior antiquitatis auctor Iuſtinianus, quàm Strabo, accuratior, quam Dionyſius? at ille Romanos, & Alba nos ſumma inter ſe ſacrorum, connubiorum, & ſermonis neceſ ſitudine fuiſſe deuinctos narrat, hic bello Latino, quod ad la-

cum

cum Regillum non ita multo post reges exactos gestum est, multas Romanas mulieres apud Latinos, & Latinas apud Romanos fuisse ait, factaq. potestate, ut omnes relictis maritis ad parentes redirent, nullam Latinam a Romanis, plerasq. Romanas a Latinis discessisse. idq. pro omine futuræ uictoriæ acceptum esse. quid Festus, testis haud quaquam contemnendus, non ne Q. Fabium, eum, qui CCCVI Fabiis ad Cremeram interfectis superfuit, Otaciliam Numerii Otacilii Maleuentani filiam in matrimonium duxisse refert, cum eo, ut qui primus filius nasceretur, Numerii aui materni prænomen ferret, unde postea Numerius in Fabia gente fuit celeberrimus? nam quid de Liuio dicam, qui Canuleium tribunum pl. dum legem de patriciorũ, plebeiorumq. communicandis connubiis, quam ferebat, suaderet, ita loquentem facit: Altera lege connubium petimus, quod finitimi, externisq. dari solet. Adde, quòd hoc iuris post permissum quoque esse Campanis uidetur. siquidem bello Punico II, idem Pacuuium Calauium, nobilem Campanum liberos ex Ap. Claudii uiri consularis filia habuisse, & filiam Romæ nuptum M. Liuio etiam triumphali uiro dedisse affirmat. Post autem cum aperta defectione Campani hoc iure spoliati essent, eodem confecto bello, M. Messalla, & C. Salinatore cos. a senatu petiisse, ut sibi ciues Romanas ducere uxores liceret, & si qui prius duxissent, ut habere eas, & ante eam diem nati, uti iusti sibi liberi, heredesq. essent, idq. impetrasse. Postremo fuisse etiam ciuibus Rom. cum municipibus Latinis ius connubii, nonne Cicero satis idoneus esse in Philippicis testis potest? qui in M. Antonium ita ait: Quæ amentia est, eum dicere aliquid de uxorũ ignobilitate, cuius pater Numitoriam Fregellanam proditoris filiam habuerit uxorem, ipse ex libertini filia fusceperit liberos? sed hoc clarissimi uiri uiderint, L. Philippus, qui habet Aricinam uxorem, C. Marcellus, qui Aricinæ filiam, quos certo scio dignitatis feminarum non pœnitere. Ex quibus rebus illud intelligi potest, ciui Rom. nisi cum ciue fuisse connubium, nisi si qua rogatione hoc beneficii aliis etiam populis fuisset impertitum. unde dixit Cicero in Topicis: Si mulier cũ fuisset nupta cum eo, cui connubii ius non esset, nuntium remisit, quoniam qui nati sunt, patrem non sequuntur, pro liberis manere nihil oportet. Qui uero ex mulieribus susceptí essent, cum quibus connubium non esset, eos ne liberos quidem,

nedum ciues fuisse, satis eorum, qui ex militibus Romanis, & Hispanis mulieribus nati erant, Liuiano exemplo, de quo supra diximus, liquet.

Conditionis autem ea ratio ducta est, ne ingenuus libertinam, aut libertinus ingenuam duceret, Quod declarat senatus consultum, de quo dixi: quo Hispalæ libertinæ permissum est, ut enubere, idest ab ingenuo duci posset, neque ei, qui eam duxisset, id fraudi esset; itemq. lex Papia Poppæa sero admodum, nempe Augusto iam omnia tenente, lata; Vt omnibus ingenuis præter senatores, eorumq. liberos uxores libertinas habere liceret. id quod scriptum est in Taciti, & Dionis annalibus.

Quod autem ad gentes attinet, narrat Dionysius libro XI, decemuiros in duas postremas legum tabulas hoc etiam contulisse: Ne patriciis cum plebeiis Romæ connubium esset. idq. ab Ap. Claudio decemuiro esse adiectum, ut in perpetuum patres a plebe diuelleret. quam legem quinto post anno contraria rogatione abrogatam fuisse satis constat. quam tulit C. Canuleius tribunus pl. auctore Liuio. apud quem idem Canuleius ita de hoc toto iure differit: Hoc ipsum, ne connubium patribus cũ plebe esset, non decemuiri tulerunt paucis his annis, pessimo exemplo publico, cum summa iniuria plebis? an esse ulla maior, aut insignior contumelia potest, quam partem ciuitatis, uelut contaminatam, indignam connubio haberi? quid est aliud, quàm exilium intra eadem mœnia, quàm relegationẽ pati? ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, cauẽt; ne societur sanguis, cauent. Gradus porro sanguinis quosdam in ducenda uxore seruatos, docent antiqui iurisconsulti, quorum in libris, quæ duci, quæ non duci possit, explicatur. mihi quidem quæ sanguinis coniunctione, & necessitudine proxima duci per leges, aut mores posset, patrui filia uidetur fuisse. ut de Antonia C. Antonii filia, M. Antoni sorore, & uxore Cicero in Philippicis: Frequentissimo senatu Kal. Ian. sedente patruo, hanc tibi esse cum Dolabella odii caussam ausus es dicere, quòd ab eo sorori, & uxori tuæ stuprum oblatum esse comperisses. nam Aemilius Probus germanam sororem duci fas fuisse negat. Atque de iis quidem, quibus cum connubii ius esset, hactenus.

Nunc antiquam sponsaliorum rationem & morem exquiramus. Sponsalia uero quæ fuerint, ex Ser. Sulpicii uerbis apparet,

ret, quæ extant apud Gellium lib. IIII, Cap. IIII: Qui uxorē, inquit, ducturus erat, ab eo, unde ducenda erat, ſtipulabatur, eam in matrimonium ductum iri. qui daturus erat, itidem ſpondebat. Is contractus ſtipulationum, ſponſionumq. dicebatur ſponſalia. Tunc quæ promiſſa erat, ſponſa appellabatur, qui ſpoponderat ducturum, ſponſus. Sed ſi poſt eas ſtipulationes uxor non dabatur, aut non ducebatur, qui ſtipulabatur, ex ſpō ſu agebat, iudices cognoſcebant. Iudex, quamobrem data, acceptaue non eſſet uxor, quærebat. ſi nihil iuſtæ cauſſæ uidebatur, litem pecuniæ æſtimabat, quantiq. interfuerat, eam uxorem dari, aut accipi, eum, qui ſpoponderat, aut qui ſtipulatus erat, condemnabat. Hoc ius ſponſaliorum obſeruatum eſt ad id tempus, quo ciuitas uniuerſo Latio lege Iulia data eſt. Ex quibus uerbis illud intelligi poteſt, ſponſalia mutuam eſſe repromiſsionem futurarum nuptiarum recte, atque ordine inter eos, quibus iure ciuili licet, factam. an uero quam in Latio obſeruatum eſſe ait ſponſaliorum rationem Seruius, eadem etiam Romæ ſit cuſtodita, merito reuocari in dubium poſsit. equidem aliquid interfuiſſe facile ex ultimis de lege Iulia uerbis crediderim. & Romano more actionem in eum datam, qui ſpōſalia etiam ſine cauſſa remiſiſſet.

Iam ritus, ac ſolemnia multa ducendarum uxorum ſilentio non uidentur eſſe prætereunda. neque enim aliena ſunt ab eo iure connubiorum, quod quærimus, & cognitu ſunt etiam iucundiſsima. Primum ergo auſpices adhibebantur. ſic enim Valerius, ubi antiqua inſtituta perſequitur: Nuptiis etiamnum auſpices interponuntur, qui quanuis auſpicia petere deſierint, ipſo tamen nomine ueteris conſuetudinis ueſtigia uſurpantur. unde notum illud Tullii pro Cluentio: Nubit genero ſocrus, nullis auſpicibus, nullis auctoribus, funeſtis ominibus omniū. unde auſpiciorum nuptialium mentio nata eſt apud eundem in primo libro de diuinatione. Refert præterea Plutarchus in quæſtionibus, uirginem, cum duceretur, aquam, & ignem attigiſſe; ut id quaſi generationis omen haberetur, quæ calore, atque humore perficitur. atque hunc morem expreſsit, credo, etiam M. Varro libro de uita populi Rom. ſecundo, cum dixit, teſte Nonio: Contra a nouo marito cum item e foco in titione ex felici arbore, & in aquali aqua allata eſſet. Scitum eſt etiam illud Feſti, nouam nuptam dicis cauſſa rapi ſolitam, aut le ſinu matris,

tris, aut, si mater non esset, ex proxime necessariæ, boni item ominis caussa, quòd ea res Romulo feliciter euenisset. Quò re spectans dixit Catullus: Qui rapis teneram ad uirum uirginẽ. Quin etiam eadem flammeo caput obnubebat, perpetui connubii ominandi ergò. quòd flammeum assidue gereret flaminica, cui a flamine discedere diuortii caussa non liceret. unde Catullus: Flammeum cape. Deducebatur autẽ a prætextatis pueris tribus. quorum unus facem spineam præferebat, pastores, qui Sabinas rapuerant, imitatus, ut lib. XVI testatur Plinius. ex quo illud Catullianum: Manu spineam quate tædam. faces autem adhibitas addit Plutarchus, quòd non, nisi ubi contene brassset, in mariti domum deduceretur. quas potissimum quinque usurpatas, ut numerum indiuiduis nuptiis conuenientem, scribit. reliqui uero duo nouæ nuptæ brachia sustinebant. atque omnes, respondentibus uicissim pueris, puellisque, clara uoce concinebant: Hymen o hymenæe. quod ostendit Catullus, eum ait: Ite. concinite in modum: Hymen o hymenæe. Vbi uero ad mariti limen peruenerat, tum postes oleo perungebat, eosdemq. laneis uittis exornabat. unde antiqui uxorem appellatam putarunt. Limen autem attingere religiosum habebatur, ne, ut Varro censet, a sacrilegio initium ducerent, si deposituræ uirginitatem pedibus premerent rem Vestæ numini castissimo sacram. unde Catullus: Transfer omine cum bono limen. Rasilemq. subi forem. Ingrediente porro illa Talasio magna uoce clamabatur, quòd in raptu Sabinarum ea uox celebrata uirginem forma excellentem ab imperitu aliorum defenderit. quod extat apud Liuium libro primo. Ea uero in cubiculum deducta, ut ait Festus, prætextati eius, qui prælux dicebatur, fax rapi erat solita ab utriusque amicis, ne aut uxor eam sub lecto uiri ea nocte poneret, aut uir in sepulchro comburendam curaret. quo utroque mors propinqua alterutrius captari putabatur. Ipsa uero ingressa dicebat marito, ubi tu Caius, ego Caia. quasi uero, ut ait Plutarchus, cum uiro fortunarum, bonorũq. communionem depacisceretur. Maritus autem sponsæ comam hastæ cuspide distinguebant. cuius rei caussas Plutarchus ad matrimonii item felicitatem traducit. Interea prætextati duo brachia eius dimittebant, pronubæ uero eam in lecto collocabant. quod significat Catullus his uersibus:

Mitte

Mitte brachiolum teres
Prætextate puellæ.
Iam cubile adeat uiri.
Vos unis ſenibus bonæ
Cognitæ bene feminæ
Cognitæ bene feminæ
Collocate puellam.

Lectum autem ipſum, quòd nuptiis ſterneretur in honorem genii, genialem uocarunt, auctore Feſto. unde eſt illud in Cluentiana: Lectum illum genialem, quem biennio ante filiæ ſuæ nubenti ſtrauerat, in eadem domo ſibi ornari, & ſterni iubet. Tum maritus pueris nuces ſpargebat, ut Iouis omine, quod ſcribit Varro, matrimonium celebraretur. quia nuces in Iouis tutela erant. Quocirca Virgilius: Sparge marite nuces. Inde cingulum uirgineum ſponſæ ſoluebat. de quo ita Feſtus: Cingulo nouna nupta præcingebatur, quod uir in lecto ſoluebat, factum ex lana ouis, ut ſicut illa in glomos ſublata coniuncta inter ſe ſit, ſic uir ſuus ſecum cinctus, uinctusq. eſſet. Hoc Herculano nodo uinctum uir ſoluit, ominis gratia, ut ſic ille felix ſit in ſuſcipiendis liberis, ut fuit Hercules, qui LXX liberos reliquit. & alio loco: Cinxiæ Iunonis nomẽ ſanctum habebatur in nuptiis, quòd initio cõiugii ſolutio erat cinguli, quo noua nupta erat cincta. Vnde Catullus: Quod zonam ſoluit diu ligatam. item: Tibi uirgines zonula ſoluunt ſinus. & alibi:

Ne quærendum aliunde foret neruoſius illud,
Quod poſſet zonam ſoluere uirgineam.

Hos autem ritus facile poſsis etiam ex nuptiis Marciæ, & Catonis colligere apud Lucanum libro ſecundo. Atque hoc quidem pacto quæ ſponſa fuerat, fiebat uxor.

Vxorum autem duo genera ſtatuit Cicero in Topicis, unum, quod proprie uxor dicebatur, alterum, quod materfamilias. uerba, quibus hoc docet, hæc ſunt: Si ita Fabiæ pecunia legata eſt a uiro, ſi ea uxor materfamilias eſſet, ſi ea in manum uiri nõ cõuenerat, nihil debetur. genus eſt enim uxor. eius duæ formæ. una matrumfamilias. hæ ſunt, quæ in manum conuenerunt. altera earum, quæ tantummodo uxores habebantur, Quem locum his uerbis exponit Boetius: Tribus modis uxor habebatur, uſu, farre, coemptione. ſed confarreatio ſolis pontificibus conueniebat. quæ autem in manum per coemptionem uenerant,

rant, hæ matresfamilias uocabantur, quæ usu, uel farre, minime. coemptio uero certis solemnitatibus peragebatur, & sese in coemendo inuicem interrogabant. uir ita: an sibi mulier materfamilias esse uellet. illa respondebat, uelle. itaque mulier uiri conueniebat in manum. & uocabãtur nuptiæ per coemptionem, & erat mulier materfamilias uiro loco filiæ. Hæc ille. Vsus autem, & coemptionis meminit idem Cicero in oratione pro Flacco: In manum conuenerat. quæro, utrum usu, an coemptione, usu non potuit. nihil enim potest de tutela legitima sine omnium tutorum auctoritate diminui. coemptione? omnibus ergo auctoribus.

Vsu autem fieri matrimonium dicebatur, cum tutoribus auctoribus mulier in matrimonium conueniebat, & cum uiro ita consuescebat, ut cum iusto marito adeo ut si usus ille intra annum non interrumperetur, pro usucapta iam haberetur. qua de re nonnihil scriptum fuisse in XII tabulis, satis locus hic Gellii indicat lib. III, cap. II: Q. Mucium Iurisconsultum dicere solitum legi, non esse usurpatam mulierem, quæ cum Kal. Ianuariis apud uirum caussa matrimonii esse cœpisset, ante diem IIII Kal. Ianuarias sequentes usurpatum isset. Non posse impleri trinoctium', quod abesse a uiro usurpandi caussa ex duodecim tabulis deberet. quoniam tertiæ noctis posterioris sex horæ alterius anni essent, qui inciperet ex Kalendis. Ex his enim uerbis apparet, ut aliarum rerum, sic etiam uxorum usucapionem fuisse. & si uxor per annum integrum nullo interrupto usu apud uirum fuisset. in manum mariti ueniisse, & ex tutorum potestate exisse. usum uero, si per tres noctes ab eo abfuisset, interruptum fuisse. hoc enim ueteres usurpari dixerunt.

De confarreatione loquitur Dionysius in Romulo, sacras nuptias scribens Farracia esse dicta, quòd eodem farre coniuges uescerentur, quo etiam uictimas respergerent. Itaque Vlpianus titulo IX Institutionum, Farre, inquit, conuenitur in manum certis uerbis, & testibus decem præsentibus, & solemni sacrificio facto, in quo panis quoque farreus adhibetur. & Plinius lib. XVIII, capite III: In sacris nihil religiosius confarreationis uinculo erat, nouæq. nuptæ farreum præferebant, & Tacitus lib. III, Confarreandi consuetudinem aut omissam, aut inter paucos retentam ait. Hinc diffarreatio apud Festum dissolutio matrimonii dicitur confarreatione contracti.

Far.

Coemptionis

Coemptionis porrò hæc ratio fuit. Veteri Romanorum lege, ut Varro tradit, nubentes mulieres tres ad uirum asses ferre solebant, atque unum quidem, quem in manu tenebant, tanquam emendi caussa marito dare, alium, quem in pede habebant, in foro larium familiarium ponere, tertium in sacciperio cum condidissent, compito uicinali solebant resignare. huius autem rei meminit etiam Cicero pro Murena, Putarũt, inquit, Iurisconsulti, omnes mulieres, quæ coemptionem facerent, Caias uocari, & in 11 de oratore: Mirandum non est, qui quibus uerbis coemptio fiat nesciat, eundem eius mulieris, quæ coemptionem fecerit, caussam posse defendere. Ex hoc ergo fiebat, ut mulier in manu, mancipioq́. mariti esset, aut eius, cuius in manu, mancipioq́. maritus erat, suaq́. illi heres fieret. uir autem non in manum, idest potestatem uxoris erat, sed quòd coemptus erat, id ei sui heredis ius tribuebat.

Gellius præterea uxorum duo genera tradit, matronam, & matremfamilias. Matronam dictam ait proprie, quæ in matrimonium cum uiro conueuisset, quoad in eo matrimonio maneret, etiam si sibi liberi nondum nati forent. dictamq́. esse ita a matris nomine non adepto, sed cum spe, & omine mox adipiscendi. unde ipsum quoque matrimonium dicitur. matrem autem familias appellatam esse eam solam, quæ in mariti manu, mancipioq́ue, aut in eius, in cuius maritus manu, mancipioq́. esset. quoniam non in matrimonium tantum, sed in familiam quoque mariti, & in sui heredis locum uenisset. Festus autem Matremfamilias inquit non ante dictam, quàm uir eius paterfamilias dictus esset, nec posse hoc nomine plures in una familia præter unam appellari. sed nec uiduam hoc nomine, nec quæ sine filiis est, appellari posse. Ceterum cum uxorem in manu mariti esse dicimus, eam in mariti potestate ita esse intelligimus, ut sine eo auctore nec testari, nec contrahere posset. Hæc autem iura constituisse Romulus rex uidetur, si Dionysio credimus. sic enim de eo scriptum reliquit: Romulus mulierem nuptam, quæ ex sacratis legibus in manum mariti conuenisset, omnium rerum, ac sacrorum participem esse lege sanxit. nominabant autem prisci Romani sacras nuptias Farracia, quòd cõiuges eodem farre uescerentur, quo uictimas etiam respergũt. Ita hæc lex uxores, quòd non haberent, quo confugerent, cogebat se in unius mariti mores fingere, uir autem sic habere u-

xores, ut rem neceſſariam, & nullo tempore diuellendam. uxor enim pudica, & marito ſemper obſequens, æque ac ille domus erat domina, & in eius mariti bona ſuccedebat heres, ſicuti parentis filia, ex aſſe quidem, ſi is ſine liberis, ac inteſtato decederet, ſi prolem relinqueret, ex æquo cum liberis. unde manauit illud, ubi tu Caius, ego Caia.

Vxorum porro delicta duo, ut idem ait, grauiſsima eſſe Romulus ſtatuit, ſi pudicitiam uiolaſſent, & uinũ bibiſſent. utrunque autem damnauit, ratus e ſtupro naſci inſolentiam, ſtuprum e uinolentia. earum uero, quæ conuictæ eſſent, pœnam mariti arbitrio permiſit, ubi cauſſam cum propinquis cognouiſſet. Itaque Gellius eandem uim in hæc uerba eſt perſecutus lib. x: Qui de uictu, atque cultu populi Rom. ſcripſerunt, mulieres Romæ, atque in Latio abſtemias egiſſe, hoc eſt uino ſemper, quod temetum priſca lingua appellabatur, abſtinuiſſe dicunt. inſtitutumque, ut cognatis oſculum ferrent, reprehendendi cauſſa, ut odor indicium faceret, ſi bibiſſent. Bibere autem ſolitas ferunt, loream, paſſum, murinam, & quæ id genus epotant, potu dulcia. Atque hæc quidem in iis, quos dixi, libris peruulgata ſunt. Sed M. Cato non ſolum exiſtimatas, ſed multatas quoque a iudice mulieres refert, non minus ſi uinum bibiſſent, quàm ſi probrum, & adulterium admiſiſſent. uerba M. Catonis adſcripſi ex oratione, quæ inſcribitur de dote, in qua id quoque inſcriptum eſt: in adulterio uxores deprehenſas ius fuiſſe maritis necare, Vir, inquit, cum diuortium fecit, mulieri iudex pro cenſore eſt. imperium, quod uidetur, habet. Siquid peruerſe tetreq. factum eſt a muliere, multatur. ſi uinum bibit, ſi cum alieno uiro probri quid facit, condemnatur. De iure autem occidendi ita ſcriptum eſt: In adulterio uxorem tuam ſi deprehendiſſes, ſine iudicio, impune necares, illa te, ſi adulterares, digito non auderet contingere neque ius eſt. Eadẽ uero etiã recitat Athenæus ex Polybio. Quo factũ eſt, ut Suetonius ſcripſerit, Tiberiũ, matronas proſtratæ pudicitiæ, quibus accuſator publicus deeſſet, ut propinqui maiorum more de cõmuni ſententia coercerent, auctorem fuiſſe. Valerius quoties inter uirum, & uxorem aliquid iurgii interceſſerat, in ſacellum deæ Viriplacæ, quod erat in Palatio, ueniſſe, & ibi inuicem locutos, quæ uoluerunt, contentione animorum depoſita cõcordes reuerſos ſcribit. inde nomen deam a placãdis uiris aſſecutã.

Illud

Illud memorabile, cum Dionysius, qui res Romuli diligentissime litteris est persecutus, nihil de diuortio a Romulo instituto dicat, Plutarchum tamen legem ab eo de diuortio latam prodidisse. Siquidem ait, inter alias leges Romuli illam fuisse acerbissimam, quæ uxori potestatem a uiro discedendi ademit, uiro uxorem exigendi dedit, si eam aut stuprum fecisse, aut uenenum parasse, aut filios, aut claues subiecisse comperisset. Itaque postea quoque in XII tabulis diuortium esse permissum, ex eo licet suspicari, quod inquit Cicero in Philippicis de Antonio: frugi factus est. mimam illam suam suas sibi res habere dixit ex XII tabulis, claues ademit, exegit. & Caius ad legem Iuliam de adulteriis: si ex lege repudium missum non sit, & idcirco mulier adhuc nupta uideatur, tamen si quis eam uxorem duxerit, adulter non erit. Quod autem inquit de repudio ex lege misso, significat cum alia multa, tum maxime diuersas repudii, ac diuortii formulas, atque solemnem ipsam matrimonii renunciationem. Inter repudium autem, & diuortium illud interfuisse, Paullo, & Modestino placuit, quòd repudium sponsæ remitteretur, diuortium cum uxore fieret. Itaque repudii formula fuit, CONDITIONE tua non utar; diuortii, RES tuas tibi habeto, uel, Res tuas tibi agito. quod & Cicero loco citato significauit, & Caius cap. II. de diuortiis tradidit. Renunciatio autem matrimonii eiusmodi fuit, ut aut uir uxori, aut uxor marito, uel præsenti, uel absenti nuncium remitteret. unde illa sunt apud Ciceronem in I de Oratore: Cum paterfamilias uxorem prægnantem in prouincia reliquisset, Romæq. alteram duxisset, neque nuncium priori remisisset. & in Topicis: Si uiri culpa factum est diuortium, & si mulier nuntium remisit, pro liberis manere nihil oportet. Quãquam autem diuortium lege concessum erat, nemo tamen ante annum DXX diuortium cum uxore fecisse perhibetur. qui autem primus fecit, is Sp. Caruilius Ruga fuit. qui M. Pomponio, C. Papirio, uel, ut aliis placet, M. Atilio, P. Valerio consulibus uxori nuncium noua de causa remisit, nempe quòd eam sterilem esse diceret, seq. quærendorum liberorum causa uxorem habere iurasset, ut in Dionysii, Gellii, & Valerii commentariis perscriptum uidemus. A quo tempore, ut inquit Gellius, rei uxoriæ cautiones Romæ necessariæ sunt uisæ, cum ante nullæ fuissent. quod ius prætoriis præsertim edictis esse existimo constitutum. Inde autem il-

la certe fluxerunt, quod soluto hoc modo matrimonio dotem reddi uoluerunt. nisi quid caussæ incideret, cur retinenda esset. siquidem scriptum est apud Paullum de dotibus, si diuortium sine culpa mulieris fiat, dotem integram repeti; si contra, in singulos liberos sextam partem dotis a marito usq; ad mediam eius partem duntaxat retineri. Quod uetus institutum fuisse apparet ex uerbis Ciceronis, quæ sunt in Topicis: Si uiri culpa factum est diuortium, pro liberis manere nihil oportet. Quo ex fonte manauit arbitrium rei uxoriæ ab eodem celebratum, in quo hæc uerba excelluerunt: Quid æquius, & melius esset dari. cuius formulæ meminit in III de off. & in topicis. unde illa quæstio apud eundem lib. I de oratore tractata: Paterfamilias cum uxorem prægnantem in prouincia reliquisset, Romæq. alteram duxisset, neque nuncium priori remisisset, mortuusq. esset intestato, & ex utraque filius natus esset, mediocrisne res in controuersiam adducta est? cum quæreretur de duorum ciuium capitibus, & de puero, qui ex posteriore natus erat, & de eius matre, quæ si iudicaretur certis quibusdam uerbis, non nouis nuptiis fieri cum superiore diuortium, in concubinæ locum duceretur. unde multas alias etiam quæstiones extitisse uerisimile est, præsertim uero cum post Caruilianum diuortium uulgo ita dimitti uxores cœperint, ut etiam sine magna admodũ caussa ab iis discesserint. Paullus quidem Aemilius cum Papiriam dimitteret, mirantibus amicis, & caussam quærentibus (erat enim non tam pulchra, quam fœcunda) nullam certam attulit, sed se tamen ab ea læsum significauit. Pudicitiæ uero uitium magnam repudiandæ uxori attulisse caussam, C. Cæsaris, qui postea dictator fuit, exemplo confirmari potest. qui Pompeiæ nuncium remisit, quam Clodius adamabat, cum diceret, Cæsaris uxorem non modo peccato, sed peccati etiam suspicione uacare oportere. erat autem suspicio, ne ei P. Clodius stuprum intulisset, qui muliebri ueste, domi Cæsaris, tum Pontificis Maximi, cum sacra Bonæ deæ pro populo fierent, fuerat deprehensus, atque ancillarum manu eductus. Quarum rerum si quis testimonia postulabit, ea fere in Dionysii, Valerii, & Plutarchi libris reperiet.

De

De iure patrio. Cap. x.

DIXIMVS de iure, quo ciues Rom. in uxores habuerunt, nunc dicamus de eo, quod in liberos. Id enim prope infinitum, & Quiritum proprium fuit. Neque enim bona solum eorum, quod tradit Dionysius libro VIII, sed uita etiam in potestate parentum fuit. Scriptum autem hoc inuenio cum in aliis ueteribus libris Iurisconsultorum, tum maxime libro primo Institutionum Iustiniani hoc modo: Ius potestatis, quod habemus in liberos, proprium est ciuium R. nulli enim sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus. Hanc autem potestatem non recentem fuisse, sed iam inde a Romulo permissam his uerbis tradidit Dionysius: Romulus omnem parentibus in liberos potestatem in perpetuum dedit, coercendi, uerberandi, rusticis in operibus habendi, ac demum etiam occidendi. quamuis ipsi uel remp. administrarent, uel summos honores gessissent, atque ex iis maximam laudem consequuti essent. quo factum est, ut illustres sæpe uiri ex rostris, cum conciones haberent senatui quidem aduersas, plebi uero secundas, a patribus per uim abducti, atque ab iisdem eo, quo libuit, supplicio affecti sint. quibus ne ullus quidem magistratus auxilio fuit. mitto quam multi filios, quia imperata sua neglexerant, necauerint: quod de Torquato, aliisq. multis accepimus. Neque uero hac licentia contentus Romulus potestatem etiam filiorum uendendorum patribus usque ad tertiam auctionem concesit. quæ potestas multo maior est, quàm domini in seruum. nam seruus a domino uenundatus recepta libertate liber est, filius iterum, atque iterum in potestatem patris reuertitur. post tertiam uero uenditionem, si se in libertatem uindicarit, e potestate patris egreditur. Addit deinceps, Numam Pompilium hanc ad legem Romuli exceptionem adiecisse, ne pater filium, qui suo consensu uxorem duxisset, uendendi ius haberet. Hasq. leges post a x uiris probatas, & in quartam tabulam ex XII esse relatas. Id quod apud Vlpianum etiam scriptum esse inuenio in hunc modum in titulis, cap. x: Liberi parentum potestate liberantur emancipatione, ideſt, si posteaquam emancipati fuerint, manumissi sint. Sed filius quidem ter mancipatus, ter manumissus sui iuris fit. Idenim lex XII tabularum iubet his uerbis: SI PATER FILIVM TER VENVNDAVIT,

DAVIT, FILIVS A PATRE LIBER ESTO. Ceteri autem liberi, præter filium tàm masculi, quam feminæ, una mancipatione, manumissioneq. sui iuris fiunt. Quin etiam Iustinianus, tit. Quibus modis ius potest. soluatur, cum emancipationem per antiquam legis obseruationem processisse ait, quæ per imaginarias uenditiones, & intercedentes manumissiones celebraretur, obseruationem legis XII tabularum intelligit. Priorem porrò patriæ potestatis partem, qua ius in filium pater habet uitæ, necisque, Cicero expressit, cum in Clodium pro domo sua ita egit: Credo te esse interrogatum, auctor ne esses, ut in te P. Fonteius uitæ, necisque potestatem haberet. Posteriorem de tribus auctionibus, & de emancipatione declarat Caius libro primo Institutionum, his uerbis: Emancipatio, hoc est manu traditio quædam similitudo uenditionis est, quia & in emancipationibus præter certum patrem alius pater adhibetur, qui fiduciarius uocatur. ergo iste naturalis pater filium suum fiducia rio patri mancipat, hoc est manu tradit, a quo fiduciario patre naturalis pater unum, aut duos nummos, quasi in similitudinem pretii accipit, & iterum eum acceptis nummis fiduciario patri tradit. hoc secundo, & tertio fit. cum fiduciario patri mancipat, ac tradit, & sic de patris potestate exit. tamen cum tertio mancipatus fuerit filius a patre naturali fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater, ut a fiduciario patre mancipe tur, & a naturali patre manumittatur, ut si filius ille mortuus fuerit, ei in hereditate naturalis pater, non fiduciarius succedat. Ex quibus rebus intelligitur, fiduciam esse contractum, quo fidem alterius sequuti rem ei aliquam dicis caussa mancipamus, ita dictum, quòd nulla alia re, quàm fide ac probitate emptoris freti eam uenditionem celebramus.

Emancip.

Ad hunc autem locum pertinet etiam Adoptio, & Arrogatio filiorum. quæ quid essent, aut quemadmodum fierent, elegantissime docet Gellius lib. v. cuius etiam uerba subscribam. sunt autem hæc: Cum in alienam familiam, inq. liberorum locum extranei sumuntur, aut per prætorem fit, aut per populũ. quod per prætorem fit, adoptio dicitur, quod per populum, arrogatio. adoptantur autem, cum a parente, in cuius potestate sunt, tertia mancipatione in iure ceduntur. atque ab eo, qui adoptat, apud eum, apud quem legis actio est, uindicantur. arrogantur ii, qui cum sui iuris sint, in alienam sese potestatem

Adoptio.

tradunt,

tradunt, eiusq. rei ipsi auctores fiunt. sed arrogationes non temere, nec inexplorate committuntur. nam comitia arbitris etiam pontificibus præbentur, quæ Curiata appellantur. ætas quoque eius, qui arrogare uult, an liberis potius gignendis idonea sit, bonaq. eius, qui arrogatur, ne insidiose appetita sint, consideratur. iusq. iurandum a Q. Mucio, pont. max. conceptum dicitur, quod in arrogando iuraretur. sed arrogari non potest, nisi iam uesticeps. arrogatio autem dicta, quia genus hoc in alienam familiam transitus per populi rogationem fit. eius rogationis uerba hæc sunt. VELITIS, iubeatis, uti L. Valerius L. Titio tam iure, legeq. filius sibi siet, quàm si ex eo patre, matreq. familias eius natus esset. utique ei uitæ, necisque in eum potestas siet, uti patri endo filio est. hoc ita, ut dixi, ita uos Quirites rogo. neque pupillus autem, neque mulier, quæ in parentis potestate est, arrogari possunt. quoniam & cum feminis nulla comitiorum communio est, & tutoribus in pupillos tantam esse auctoritatem, potestatemq. fas non est, ut caput liberum fidei suæ commissum alienæ ditioni subiiciant. libertinos uero ab ingenuis adoptari quidem iure posse, Massurius Sabinus scripsit. Sed id neque permitti dicit, neque permittendum esse unquam putat, ut homines libertini ordinis per adoptionem in iura ingenuorum inuadant. alioqui si iuris ista antiquitas seruetur, etiam seruus a domino per prætorem dari in adoptionem potest. idq. ait plerosq. iuris ueteris auctores posse fieri scripsisse. animaduertimus in oratione P. Scipionis, quam censor habuit ad populum de moribus, inter ea, quæ reprehendebat, quòd contra maiorum instituta fierent, id etiam eum culpauisse, quòd filius adoptiuus patri adoptatori inter præmia patrum prodesset. uerba ex ea oratione hæc sunt: In alia tribu patrem, in alia filium suffragium ferre. filium adoptiuũ tam procedere, quàm si senatum habeat. Hactenus Gellius. ex quibus facile quæ iura adoptionis, quæque arrogationis essent, liquere opinor. Quanquam autem ille adoptionem apud prætorem, arrogationem apud populum factam asserit, tamẽ hanc nominum obseruationem sæpe esse neglectam, facile quisque intelliget, qui cum antiquorum iurisconsultorum libros, tum etiam scriptorum ueterum monimenta paulo attentius legerit. Ac primum quidem apud Cornelium Tacitum, lib. XVII, Galba Imp. ad Pisonem, quem arrogaturus erat, ita loquitur, ut adoptionem

doptionem lege etiam curiata factam significet, cum inquit: Si te priuatus, lege curiata apud pontifices (ut moris est) adoptarem. & Cicero P. Clodium a P. Fonteio adoptatum scribit, cum tamen uere fuerit arrogatus. siquidem & iuris sui fuit, & legem curiatam adhibuit. Dum autem hanc Clodianam ille adoptionem insectatur, multa nobis ueteris adoptionis iura patefecit, quæ in adoptando Clodio prætermissa esse contendit. quæ ut omnibus nota sint, proferam uerba eius, quibus in hac doctrina tradenda nihil potest esse illustrius. Quod est, inquit, pontifices ius adoptionis? nempe, ut is adoptet, qui neque pro creare iam liberos possit, & cum potuerit, sit expertus. quæ deinde causa cuique sit adoptionis, quæ ratio generum, ac dignitatis, quæ sacrorum, quæri a pontificum collegio solet. tum ne qua calumnia, ne qua fraus, ne quis dolus adhibeatur, ut hæc simulata adoptio filii quàm maxime ueritatem illam suscipiendorum liberorum imitata esse uideatur. Ex his autem apparet, causas ante legitimas adoptionis quæri, de iisq. pontificum collegium cognoscere oportuisse. quas si illi probassent, tamen auctoribus pontificibus lex curiata ad populum a magistratu aliquo, ut a consule ferebatur. in qua ferenda omnia seruari oportebat, quæ ceteris in legibus ferendis seruari mos erat. id quod ex eodem met Ciceronis loco post intelligitur. Præterea uero aliquos etiam & adoptatos, & arrogatos fuisse accepimus, ut C. Octauium, qui postea Imp. Cæsar Augustus dictus est. Hunc enim scribit Appianus, audita Cæsaris patris adoptiui nece, ex Macedonia Romam reuersum, primum in foro apud C. Antonium prætorem urbanum se Cæsaris adoptionem accipere professum esse. fuisse enim morem, ut prætoribus testibus adoptiones fierent. post autem consulem cum Q. Pedio declaratum rursus se in patris Cæsaris nomen lege curiata adoptasse. quam legem ferri moris fuisse iis, qui patre carerent. Quoniam autem adoptiui idem ius habebant, ac naturales filii, ut & propinquos, & libertos adoptatorum assequerentur, & C. Cæsari cum aliæ res præclaræ, tum multi, iiq. locupletes liberti erant, propterea Octauium, ut priorem adoptionem testamento factam posteriore hac confirmaret, esse adductum. Adiicit etiam de ætate aliquid Modestinus, qui non tantum, eum qui adoptat, sed & eum, qui arrogat, maiorem esse debere ait eo, quem sibi per adoptionem, uel per arrogationem filium facit,

Ius adopt.

Cooc.

facit, sed utique plena pubertate, ideſt XVIII annis eum præcedere debere. Nam ut qui adoptaretur, prænomen, nomen, & cognomina adoptatoris assumeret, satis multis exemplis in libro de nominibus demonstrauimus. Quoniam autem mancipatio, ut post dicemus, ære, & libra interiecta fiebat, in adoptiones uero quædam mancipationis imago incurrebat, quòd pater adoptiuus filium adoptiuum dicis caussa a naturali patre emebat, propterea obseruatum est, ut adoptiones etiam ære, & libra celebrarentur. quem morem aperte significauit Sueto. cum scriptum reliquit, Augustum Lucium, & Caium adoptasse domi emptos per æs, & libram a patre.

De iure legitimi dominii. Cap. XI.

DIXI de potestate in uxores, & liberos, deinceps sequitur, ut quo iure bonorum fortunarumq. suarum quisque dominus fuerit, uideamus quod ius tum multiplex, ac uarium, tum ciuium Rom. maxime proprium fuisse inuenio. Hoc autem sex in rebus positum fuisse, hereditate, mancipatione, in iure cessione, usucapione, sub corona emptione, & auctione, docet Varro lib. II de re rustica. cuius uerba proponam. In emptionibus, inquit, sex fere res dominum legitimum perficiunt; si hereditatem iustam adiit; si, ut debuit, ab eo accepit, a quo iure ciuili potuit; aut si in iure cessit, qui potuit cedere, & id ubi oportuit; aut si usu cepit; aut si e præda sub corona emit; tũue cum in bonis, sectioneue cuius publice uenit. Quibus uerbis, Emptionum uoce omnem dominii acquirendi modum uidetur intelligere. quod si quo horum modorum esset parum, nihil a litibus fore periculi intellexit, quod a iure ciuili præstaretur. quod eò magis credo, quia docet etiam Pomponius lege de Statuliberis, emptionis uerbo legem XII tabularum alienationem omnem esse complexam. dicamus autem sigillatim de omnibus.

Hereditatẽ in Topicis Cicero definiuit pecuniam, quæ morte alicuius ad quempiam peruenit iure, nec ea aut legata testamento, aut possessione retenta. quibus uerbis res eum potius quàm ius ipsum hereditarium esse complexum constat. Itaque assentior potius Iuliano iurisconsulto, qui hereditatem inquit, successionem esse in uniuersum ius, quod defunctus habuerit.

Ius autem hereditarium est, quo quis quid, quia heres relictus est, possidet. Iusta autem hereditas est legitima hereditas, quæ ad solos ciues Ro. iure ciuili peruenire potest. Etenim qui ciues Ro. non erant, nec testamentum facere, nec testamento testes interesse, neque ex testamento quicquam capere poterant. id quod in libris iurisconsultorum positum, grauissima etiam Ciceronis auctoritate uideo comprobatum. Is enim Archiam poetam ciuem Ro. fuisse eo argumento ostendit, quòd hereditates adisset ciuium Ro. & Aebutius negabat Cæcinam Volaterranũ, ut idem in defensione Cæcinæ ait, heredem Cæseniæ esse posse, quòd Volaterranis ciuitas a L. Sulla dictatore esset adempta. cui ille respondit, Sullam ita tulisse de ciuitate Volaterranorum, ut non tolleret hereditates. iussisse autem, ut essent eodem iure, quo Ariminenses, quos constaret, a ciuibus Ro. hereditates capere potuisse. atque hoc est, quod in oratione pro domo, Quiritum legitimum ius hereditatem uocauit.

mancip. Mancipatio autem, uel Ius mancipi quale fuerit, satis aperuero, si uerba Ciceronis in Topica, & in ea Boetii expositionem attulero. Abalienatio, inquit Cicero, est eius rei, quæ mãcipi est, aut traditio alteri nexu, aut in iure cessio, inter quos ea ciuili iure fieri possunt. quid in hæc Boetius? Iure ciuili aliquid non inter alios, nisi ciues Ro. potest, quorum est ius ciuile, quod XII tabulis continetur. omnes res, quæ abalienari possunt, idest a nostro ad alterius dominium transire, mancipi dictæ sunt. Mancipi uero res ueteres appellabant, quæ ita abalienabantur, ut ea abalienatio per quandam nexus solennitatem fieret. Nexus uero est quædam iuris solemnitas, quæ fiebat eo modo, quo in Institutionibus Caius exponit. cuius hæc uerba sunt: Mancipatio est imaginaria quædam uẽditio, quod ipsum ius Romanorum est ciuium, eaq. res ita agitur. adhibitis non minus quinque testibus ciuibus Rom. puberibus, & præterea alio eiusdem conditionis, qui libram æneam teneat, qui appellatur libripens. is qui mancipium accipit, æs tenens ita dicit: Hunc ego hominem ex iure Quiritum meum esse aio. isq. mihi emptus est hoc ære, æneaq. libra. deinde ære percutit libram. idq. æs dat ei, a quo mancipium accipit, quasi pretii loco. quæcunque igitur res lege XII tabularum aliter nisi per hanc solennitatem abalienari non poterat. Idem uero ostendunt etiam Varro, & Festus. Varronis quidem hæc uerba sunt lib. IIII de

lingua

lingua Latina: Aes raudus dictum. ex eo in ueteribus mancupiis scriptum, Rauduſculo libram ferito. Festi uero hæc: Raudus uulgus in usu habuit non modo pro ære imperfecto, sed etiam pro signato, cum dicitur in mancipando: Rauduſculo libram ferito. ideſt asse tangito libram. Idem innuit Plinius libro XXXIII, cap. III, cum ait: Quin & militum stipẽdiorum, hoc est stipis ponderandæ pensatores, libripendes dicuntur. qua cõsuetudine in iis emptionibus, quæ mancipii sunt, etiam nunc libra interponitur. Hæc illi. ex quibus quod mancipationis ius fuerit, satis esse perspicuum potest. His adde, more fuisse receptum, ut auctor, ideſt uenditor nexu se dicis causſa obligaret ad rem perpetuo mancipi, hoc est emptori præstandam. unde Cicero in Murenæ defensione dixit: Quod si in iis rebus repetendis, quæ mancipi sunt, is periculum iudicii præstare debet, qui se nexu obligauit. Qui autem mancipio uendebat, eũ cuictionis periculum in se recepisse, Plautus in Persa ostendit, apud quem ita scriptum est:

Ac suo periculo is emat, qui eam mercabitur
Mancipio, neq; promittet, neq; quisquam dabit. & post:
Nihil mihi opus est litibus,
Nisi mancipio accipio. quid eo mihi opus
Mercimonio? Tox. nihil pericli uidetur, ne metuas,
Ne quis uero ex Arabia penitissima persequatur eam.

Ergo non solum ius est mancipi, sed etiam nexi. de nexo autem sic scribit Festus: Nexum est, ut ait Gallus, quodcunque per æs, & libram geritur, idq. necti dicitur. quo in genere sunt hæc, testamenti factio, nexi datio, nexi liberatio. Nexum æs dicebatur pecunia, quæ per nexum obligatur. sic ille. Obligatio uero nexi, de qua scribit, in hunc modum fiebat: manceps ideſt is, cui res abalienabatur, stipulabatur ab altero: DARE spondes? & alter respondebat, spondeo, simulq. dicis causſa spondentem alligabat. ac nectebat. Quæ causſa est, ut sæpe apud Latinos mancipium, & nexus coniungantur. sic enim Cicero libro VII ad Curium: Attici te proprium esse scribis mancipio, & nexu, meum autem usu, & fructu. & in oratione de aruspicum responsis: Multæ sunt domus in hac urbe, atque haud scio an fere cunctæ iure optimo, sed tamen iure priuato, iure hereditario, iure auctoritatis, iure mancipi, iure nexi. & in Paradoxis: Non enim ita dicunt, eos esse seruos, ut mancipia, quæ

sunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure ciuili. Nexi liberationis hoc aptissimum, credo, erit exemplum. Liuius libro VI, de M. Manlio: Centurionem nobilem iudicatum pecuniæ cum duci uidisset, manum iniecit. inde rem creditori palam populo soluit, libraque, & ære liberatum emittit. Ius autem nexorum proprium ciuis Ro. fuisse, Cicero ostendit, cum ait pro Cæcina, L. Sullam ita ademisse ciuitatem Volaterranis, ut nexa reliquerit.

In iure cessio, auctore Vlpiano, communis alienatio est, & mancipi rerum, & nec mancipi, quæ fit per tres personas, in iure cedentis, uindicantis, addicentis. De ea uero ita scribit, credo, ex Caio Boetius: Ceteræ res, quæ sui iuris erant, nec mancipi uocabantur. eædem uero in iure etiam cedebantur. Cessio uero tali fiebat modo: apud prætorem populi Ro. is, cui res in iure ceditur, rem tenens, ita uindicat: HVNC ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio. deinde postquam hic uindicauerit, prætor interrogat eum, qui cedit, an contra uindicet. quo negante, aut tacente, tunc ei, qui uindicauerit, eam rem addicit. idq. legis actio dicitur. Varro autem loco citato uidēdum ait, an cesserit in iure, qui potuerit cedere, & ubi oportuerit, ideſt apud eum, apud quem actio sit.

Vsucapio. Vsucapio est acquisitio per usum legitimi temporis iure ciuili constituta. unde Vlpianus: Vsucapio est adeptio dominii per continuationem possessionis anni, uel biennii, rerum mobilium anni, immobilium biennii. Hanc autem legem e XII tabulis sumptam esse, multis argumentis demonstrari potest. uno, quòd Cicero in or. pro Cæcina ait: Lex usum auctoritatem fundi iubet esse biennium. & utimur eodem iure in ædibus, quæ in lege non appellantur. Legem enim XII tabularum intel
Hostis. ligit; altero, quòd idem in primo de officiis ait: Hostis apud maiores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant XII tabulæ: ADVERSVM hostem æterna auctoritas esto. Vnde etiam intelligitur, ius usucapionis ciuis tantum Ro. esse, peregrinum rem alienam possidendo usucapere, ideſt usu ius auctoritatis acquirere non potuisse. tertio, quòd in XII tabulis rerum furtiuarum usucapio inhabita est. quod idem etiã
" lege Atinia cautum est. in qua ita scriptum fuit: QVOD surre-
" ptum erit, eius rei æterna auctoritas esto. de qua Gellius libro XVII, cap. VII. Paullus legem Atiniam necessariam fuisse ait,

ut

ut caput, quod erat in XII prætermissum, adiungeretur. id autem fuit eiusmodi: FVRTIVA res non usucapiatur, nisi in potestatem eius, cui subrepta est, reuertatur. quarto, quòd Cicero in secundo de legibus ait, lege XII tabularum forum, ideſt uestibulum sepulchri, usucapi nõ licuisse. Adde quòd idem in primo scribit, in controuersia de finibus, XII tabulas usucapionem intra quinque pedes esse noluisse, de quibus post lex Mamilia lata est, quam a tribuno pl. C. Mamilio, qui propterea Limitanus est appellatus, bello Iugurthino latam opinor. Duas autem res hæc lex complectitur ad usucapionem necessarias, possessionem, & tempus. nam usum uocat possessionem. ut tamen usucapio sit, oportet nullam esse usurpationem, ideſt nullam possessionis interruptionem, sed cõtinuam possessionem, & usum non interruptum fuisse.

Emptio sub corona quam uim habuerit, docet Gellius lib. VII, cap. IIII. cuius, quo res pateat illustrius, uerba recitabo: Pileatos seruos uenum ire solitos, quorum nomine uenditor nihil præstaret, Cœlius Sabinus iuris peritus scriptum reliquit. cuius rei causſam esse ait, quòd eiusmodi conditionis mancipia insignia esse in uendundo debent, ut emptores errare, & capi non possent. neque lex uendundi opperienda esset, sed oculis iam perciperent, quodnam esset mancipiorum genus. sicuti, inquit, antiquitus mancipia iure belli capta coronis induta uenibant, & iccirco dicebantur sub coronis uenire. Namq. ut ea corona signum erat captiuorum uenalium, ita pileus impositus demonstrabat eiusmodi seruos uenundari, quorum nomine emptori uenditor nihil præstaret. Est autem alia rationis huius opinio, cur dici solitum sit, captiuos sub corona uenundari, quòd milites custodiæ causſa, captiuorum uenalium greges circunstarent, eaq. circunstatio militum corona appellata sit. sed id magis uerum esse, quod supra dixi, Cato quoque in libro, quẽ composuit de re militari, docet. uerba sunt hæc Catonis: Vt populus sua opera potius ob rem bene gestam coronatus supplicatum eat, quàm re male gesta coronatus ueneat. Hæc ex Gellio. Hinc sæpe etiam Liuius: Oppidum captum. ciues sub corona uenierunt. & Cæsar: Omni senatu necato, reliquos sub corona uendidit.

Ius auctionis earum rerum fuit, quæ publice per præconem sub hasta præsente, & addicente magistratu uenderentur, in auctionibus

ctionibus enim ei, qui plurimum auget, res addicitur. & quoniam ex auctione illa dominum sibi iustum in eam rem comparant, hinc etiam auctoritas in auctione quæsitum dicitur, & auctoris appellatur, a quo quis auctoritatem, ideſt ius dominii in quampiam rem accepit. Cicero VII in Verrem: Tum illi intellexerunt, se id, quòd a malo auctore emissent, diutius obtinere non posse. ideſt ab eo, qui uendendi nullam potestatem habebat. Inde enim auctoritatis pro iusto dominii iure postea usurpata est. quod ex iis, quæ ante recitaui, exemplis cognosci potest. Cur autem in auctione hasta usurparetur, in hunc modum tradit Festus in epitomis: Hastæ subiiciebantur ea, quæ publice uenundabant. quia signum præcipuum est hasta. Nam & Carthaginienses cum bellum uellent, Romam hastam miserũt, & Romani uiros fortes sæpe hasta donarunt. Hinc Cicero dixit in II de officiis: Hastam in foro ponere, & bona ciuium subiicere uoci præconis. & in II Philippica: Hasta posita pro æde Iouis Statoris bona Cn. Pompeii Magni, uoci acerbissimæ subiecta præconis. Inde hasta pro auctione, ut Nepos de Attico: Ad hastam nunquam accessit. & Cicero de lege agraria: Num obscure uidentur prope hasta præconis insectari Cn. Pompeii exercitum?

Hæc igitur omnia fiebant iure ciuili. quoniam autem ius ciuile non nisi inter ciues Ro. esse potest, quorum est ius ciuile, propterea hæc eadem inter solos ciues Rom. fiebant. Dicet aliquis. an igitur inter peregrinos nulla erat ratio possessionis, & dominii? erat illa quidem, sed non iure ciuili, ut iam ostendimus. quid autem ex iure ciuili commodi accedebat? nimirum, ut optimo iure possiderent, ac litium periculis uacui essent. neque enim patris institutio liberabat litibus, sed iusta, & legitima hereditas, ideſt quæ iure ciuili relicta esset. itemq. in ceteris. quem locum diligentissime in oratione pro Cæcina a Cicerone esse uideo perpolitum. cuius hæc uerba sunt: Nihil est in
" ciuitate tam diligenter, quam ius ciuile retinendum. etenim
" hoc sublato, nihil est, quare exploratum cuiquam possit esse,
" quid suum, aut quid alienum sit. nihil est, quod æquabile, atque
" que unum omnibus esse possit. Itaque in ceteris controuersiis,
" atque iudiciis, cum quæritur aliquid factum ne sit, uerum, an
" falsum proferatur, & fictus testis subornari solet, & imponi fal
" sæ tabulæ, nonnunquam honesto, ac probabili nomine bono

uiro

uiro iudici error obiici, improbo facultas dari, ut cum sciens perperam iudicarit, testamentum, aut tabulas sequutus esse uideatur. in iure nihil est eiusmodi, non tabulæ falsæ, non testis improbus, denique nimia ista, quæ dominatur in ciuitate potentia in hoc solo genere quiescit. illud enim potest dici iudici ab aliquo non tam uerecundo homine, quam gratioso. indica hoc factum esse, aut nunquam esse factum, uel cogitatum. crede huic testi. has comproba tabulas. hoc non potest. cui filius agnatus sit, eius testamentem non esse ruptum iudica. quod mulier sine tutore auctore promiserit, deberi, non est aditus ad huiuscemodi res, neque potentiæ cuiusquam, neque gratiæ. denique quo maius hoc, sanctiusq. uideatur, ne pretio quidem corrumpi iudex in eiusmodi causa potest. O rem præclaram, uobisq. ob hoc retinendam Recuperatores. quod enim est ius ciuile? quod neque inflecti gratia, neque perfringi potentia, neque adulterari pecunia posset? quod si non modo oppressum, sed etiam desertum, aut negligentius ad seruatum erit, nihil est, quod quisquam se habere certum, aut a patre accepturũ, aut relicturum liberis arbitretur. quid enim refert, ædes, aut fundum relictum a patre, aut aliqua ratione habere bene partum, si incertum sit, cum tua iure mancipii sint, ea possis ne retinere? si parum sit communitum ius? si ciuili, ac publica lege contra alicuius gratiam teneri non potest? quid, inquam, prodest, fundum habere, si quæ decentissime descripta a maioribus iura finium, possessionum, aquarum, itinerumq. sunt, hæc perturbari aliqua ratione, commutariq. possunt? mihi credite, maior hereditas uenit unicuique uestrum in iisdem bonis a iure, & a legibus, quàm ab iis, a quibus illa ipsa bona relicta sunt. nam ut perueniat ad me fundus, testamento alicuius fieri potest, & usucapio fundi, hoc est finis solicitudinis, ac periculi litium non a patre relinquitur, sed a legibus. aquæductus, haustus, iter, actus a patre. sed rata auctoritas harum rerum omnium a iure ciuili sumitur. Hæc pro Cæcina. Huc autem eodem spectans dixit etiam pro Flacco: Illud quæro, sint ne ista prædia censui censendo? habeant ius ciuile? sint nec ne sint mancipi? subsignari apud ærarium, apud censorem possint? Ius autem ciuile alio modo ius Quiritium dictum est, quod satis aperte, cum hunc locum tractaret, ostendit Vlpianus tit. primo, his uerbis: In bonis tantum alicuius seruus est, uelut hoc modo.

si ciuis

si ciuis Romanus a ciue Romano seruum emerit, isq. traditus ei sit, nec tamen mancipatus ei, neque in iure cessus, neque ab ipso anno possessus sit. nam quandiu horum quid fiat, is seruus in bonis quidem emptoris est, ex iure Quiritium autem uenditoris est.

De iure testamentorum. Cap. XII.

QVO iure ciues Rom. uiuentes bona sua possiderent, expo sui. nunc quo in morte in iis statuerent, perquiramus, neque enim ius proprium in auctoritate solum acquirenda, sed etiam in relinquenda usurparunt. Hoc autem uniuersum ius testamentorum continet. quæ & ipsa ad ciuis Ro. iura pertinuisse, inde intelligi potest, quòd neque testamentum facere legibus Rom. neque aliquid testamento a ciue accipere, nisi ciuis Rom. potuit. Itaque Cicero cum Archiam in iure ciuium uersatum esse contenderet, ea maxime ratione nisus est, quòd eum testamentum legibus Romanis, iis presertim temporibus, quæ accusator criminabatur, fecisse affirmaret. & in oratione pro domo, cum sui etiam in exilio, ut ciuis habitam esse rationem, rogatione Clodia neglecta, ostendere uellet, dixit: Quis in locum meum iudicem subdidit? quis meorum amicorum testamentum discessu meo fecit, qui mihi non idem tribuerit, quod & si adessem? Huius autem totius testamentarii iuris rationem e XII tabularum fonte manasse, satis constat. fuit enim lex in iis eiusmodi, quod in Rhetoricis ad Herennium, & de Inuentione, itemq. apud Pomponium, Vlpianum, & Iustinianum inuenitur, quanquam apud alios plenius, alios uero exilius, sed omnes fere in hunc modum: PATER FAMILIAS VTI LEGASSIT SVPER FAMILIA, TVTELAVE SVAE REI, ITA IVS ESTO. Quibus in uerbis illud primum attendendum est, non cuilibet legandi potestatem lege permitti, sed patrifamilias tantum, idest ciui Rom. qui e patris potestate exierit. hunc enim illi patrem familias appellarunt. Itaque filios familias esse exclusos. usque adeo ut Cicero etiam in Topicis, mulierem, quæ se capite non diminuisset, idest, quæ emancipata non esset, si testamentum fecisset, secundum eas tabulas possessionem ex edicto prætoris dari non posse concluserit. Quod autem VTI LEGASSIT scriptũ est, legare sumptum uidetur pro eo, quod iurisconsulti dicunt Testari,

Testari, cum de ultimis loquuntur uoluntatibus. Quo fit, ut hac lege paterfamilias & heredem instituere, & legatum relinquere, & libertatem dare, & tutorem instituere possit. immo uero hac lege latissimam potestatem dandi legata, & libertates tributam Pomponius aperte interpretatur, sed fuisse aliis postea legibus angustatam, & constrictam. Leges autem intelligit, Furiam de testamentis, cuius meminit Cicero in oratione pro Balbo, & in prætura urbana, quam latam esse legis XII tabularum coercendæ caussa, qua uti quisque legassit suæ rei, ita ius erat, idem Iustinianus refert. ea uero fuit, ne cui nisi manumissoris cognato, certisq. aliis personis supra mille asses legare, mortisq. caussa donare liceret. quod si quis maiorem summã sibi legatam accepisset, quadruplum eius, quod plus, quàm licebat, accepisset, redderet. intelligit etiam Voconiam, quam Q. Voconius tribunus pl. anno DLXXXIIII tulit, Cæpione', & Philippo cos: Ne quis census uirginem, neue mulierem supra quadrantem suorum bonorum heredem instituere, plusq. cuiquam legaret, quàm ad heredem, heredesue perueniret. cuius legis Dio lib. LVI, Gellius lib. XVII, Liuius lib. XLI, Cicero sæpe meminerunt. intelligit etiam Falcidiam, a P. Falcidio tribuno pl. anno DCCXIIII, Domitio, & Asinio cos. latã, cuius hæc capita memorantur. QVI ciues Ro. sunt, qui eorum post hanc legem rogatam testamentum facere uolet, ius, potestasq. esto, ut hac lege licebit. Quicunque ciuis Rom. post hanc legem rogatam testamentum faciet, is quantum cuique ciui R. pecuniã iure publico dare, legare uolet, ius, potestasq. esto, dum ita detur, legetur, ut ne minus, quàm quartam partem hereditatis ex eo testamento heredes capiant. eis, quibus ita datum, legatum erit, eam pecuniam sine fraude sua capere liceto. isq. heres, qui eam pecuniam dare iussus, damnatusue erit, eam pecuniam debeto dare, quam damnatus est. si quis aliter, quàm hac lege liceat, pecuniam dederit, legauerit, heredi quartam partem eius pecuniæ, quæ data, legata erit, ex eo testamento retinere liceto. Hæc Paullus lege I. D. ad legem Falcidiam Dio uero lib. XLVIII cautum ait, ut heres quartam partem bonorum sibi relictorum, si grauiter oneratus sit legatis, accipiat, cetera legatariis relinquat. Postremo intelligit etiam Fusiam, Caniniam de manumittendis seruis Augusto itẽ rerum potiente latam; Vt in testamento ex tribus seruis non

plures, quàm tres manumitti liceat, si plures essent, certus alius modus seruaretur, quem postea, ubi de libertinis agemus, referemus. Quod autem ait, ITA IVS ESTO, eam uim habet, ut cum testamentum sit iusta sententia, siue constitutio de eo, quod post mortem nostram fieri uelimus, ne hæc uoluntas, tum cum ex possessione exierimus, infirmetur. quasi enim hoc reip. interesset, supremas uoluntates ratas esse lex uoluit. unde Papinianus lib. II de testamentis, iuris publici esse testamenti factionem dixit. & Vlpianus de uerborum significatione admonuit, non improprie nos dicere posse, lege obuenire hereditatem, quæ ex testamento deferretur, quia lege XII testamentariæ hereditates confirmentur.

Iustam autem sententiam testamentum definiunt, quod certis iuris solemnibus constet. cuius rei ratio triplex ab antiquis usurpata fertur. Gellius enim lib. XV, ex Lælio Felice, tria genera testamentorum fuisse tradit, unum, quod calatis comitiis, in concione populi ferret, alterum in procinctu, cum uiri ad prælium faciendum in aciem uocabantur, tertium per familiæ emancipationem, cui æs, & libra adhiberetur. De duobus prioribus sic Theophilus lib. II Institutionum: Duo erant apud ueteres testamentorum genera, unum, quod calatis comitiis fiebat, & dicebatur, alterum, quod in procinctu. testamentum calatis comitiis tempore pacis fiebat, bis in anno, hoc modo: præco uniuersam circumibat ciuitatem, populum conuocans. tumq. qui testamentum condere uolebat, in concione populi ipso teste populo testamentum scribebat. ex quo etiam dictum est, calatis comitiis. nam calare est uocare. comitia uero populi congregatio. quoniam igitur uocati congregabantur, appellatum est testamentum calatis comitiis. Secundi meminit Plutarchus in Coriolano. ex quo ipsum XII tabulis antiquius fuisse apparet. Fuit autem, inquit, illis temporibus mos apud Romanos, ut in aciem prodeuntes, antequam scuta caperent, & togis se præcingerent, tribus, aut quattuor audientibus, simul sine scriptis testamenta facerent, atque heredes nominarent. unde Velleius libro II: Facientibusq. omnibus in procinctu testamenta, uelut ad certam mortem eundum foret, Metellus non deterritus proposito, quem moriturum miserat, uictorem recepit. & Cicero libro primo de oratore: Ac se tanquã in procinctu testamentum faceret, sine libra, atque tabulis populum

pulum Romanum tutorem instituere dixisset illorum orbitati. Eiusmodi uero testamenta suo tempore periisse significauit idem libro secundo de natura deorum, cum scripsit: sed negligentia nobilitatis auguriorum disciplina omissa, ueritas auspiciorum spreta est, species tantum retenta. itaque maximæ reip. partes, in his bella, quibus reip. salus continetur, nullis auspiciis administrantur, nulla perennia seruantur, nulla ex acuminibus, nulli uiri uocantur. ex quo in procinctu testamenta perierunt. In procinctu uero significat, auctore Festo, cum ex castris in prœlium exitum est, procinctos, quasi præcinctos, atque expeditos. nam apud antiquos togis incincti pugnasse dicuntur. De tertio loquitur Festus, cum ait, scriptum fuisse in XII tabulis: QVI NEXVM FACIET, MANCIPIVMQ. VTI LINGVA NVNCVPASSIT, ITA IVS ESTO. Item: Nexum fuisse, quodcunque per æs, & libram gereretur, ut testamenti factionem. Fuit autem testamentum per nexum, quod fiebat adhibito libripende, & eo, qui familiæ emptor dicebatur, cum quinque testibus. familiæ autem emptor imaginarius, siue fiduciarius adhibebatur, qui deinde heredi uero, tanquam legatario hereditatem restituebat. Atque hoc ipsum etiam uoluit Plutarchus, cum in libro de sera dei uindicta dixit, Romanos, cum testamenta conscribunt, alios heredes relinquere, aliis uero patrimonium ipsum uendere. id quod carere ratione uideatur. Quo modo autem testamentum fiebat per æs, & libram, sic etiam soluebatur. quod his uerbis ostendit Cicero, quæ sunt in II de legibus: Hoc uero est e medio iure ciuili, ut per æs, & libram heredem testamenti soluant, & eodem loco res sit, quasi ea pecunia legata non esset. Formula uero testamenti nuncupandi hæc ab Vlpiano traditur Institutionum cap. XX: Tabulas testamenti testator tenens ita dicit: HAEC uti in his tabulis, cerisue scripta sunt, ita do, ita lego, ita testor. Itaque uos Quirites testimonium præbitote.

De iure tutelarum. Cap. XIII.

QVONIAM autem, dum testamentorum iura persequeremur, tutelarum etiam iuris fecimus mentionem, non uidetur ab instituto nostro alienum, ut seperatim aliquid hoc loco de tutelis etiam, & earum generibus exponamus. Tutelam ergo

definiunt ueteres iurisconsulti, a quibus magna huiusce disputationis nostræ pars emanauit, Vim, ac potestatem in caput liberi ad tuendum, qui propter ætatem suam sponte se defendere nequit, iure ciuili datam, ac permissam. Tutores autem, qui liberis impuberibus dantur, ut illorum res administrẽt, quoad pubertatem inierint. Hi uero nihil aliud sunt, quàm qui uocantur pupilli. nimirum, qui cum impuberes sunt, desierunt in patris potestate esse aut morte, aut emancipatione. Tutelam autem, tutoris in rem pupilli potestatem ita esse asserunt, ut eius rationibus seruiat. unde Cicero dixit in primo de officiis, Vt tutelam, sic procurationem reip. ad utilitatem eorum, qui cõmissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, esse gerendam.

Esse porrò tutoris dandi ius, ut cetera, quæ supra collegimus, cuius Rom. proprium, illud argumento est, quòd a lege XII tabularum est profectum. & quòd si tutores aut pupilli ciues Rom. esse desiissent, tutela tolleretur. Neque tamen ita de tutelis XII tabulis cautum est, ut non multo etiam ante Romæ hoc ius obseruatum uel lege, uel more sit. siquidem Ancum Marcium regem L. Tarquinium liberis suis tutorem reliquisse in Liuii, & Dionysii annalibus legimus. In XII autem, de tutelis scriptum extat. ita, ut supra rettulimus, PATERFAMILIAS VTI LEGASSIT SVPER PECVNIA, TVTELAVE REI SVAE, ITA IVS ESTO. Quem locum, credo, interpretans Caius, capite primo de testament. tutelis. Lege, inquit, XII tabularum permissum est parentibus liberis suis, siue feminis, siue maribus, si modo in potestate sint, tutores testamento dare. Hoc autem idem tradit etiam Paullus cap. XX. Testamento, inquit, quemlibet possumus tutorem dare, siue is prætor, siue consul sit, quia lex XII tabularum id confirmat. quin etiam sequenti capite addit, eum demum tutorem dari posse, cum quo testamenti factio est. quo in genere Vlpianus Latinum Iunianum excipit, qui testamenti factionem habet, & tamen tutor dari non possit.

Quibus ex rebus perspicue intelligitur, tutoris dandi ius partim ex testamenti iure, partim ex patriæ potestatis iure pendere, ut quanuis pater priuatus sit, tamen tutorem per legem ex testamento relinquere liberis suis possit. Quod si testamento pater nullum forte tutorem dederit, tum lex dat eum, qui legitimus tutor uocatur. Etenim agnatum proximum, ut heredem, sic etiam tutorem esse iubet. Vnde Vlpianus cap. I de legitima

gitima tutela, Legitimæ tutelæ, inquit, lege XII tabularum agnatis delatæ sunt, & consanguineis. & cap. V: Legitimos tutores nemo dat, sed lex XII tabularum fecit tutores. & Paullus cap. VI: Intestato patre mortuo agnatis defertur tutela. & Caius cap. IX: Si plures sint agnati, proximus tutelam nanciscitur, & si eodem gradu plures sint, omnes tutelam nanciscuntur. Quod si neque testamentarius, neque legitimus adsit tutor, tum datur ab eo magistratu, cui tutoris dandi ius lege mandatum est, ut à prætore urbano, & consulibus. Vnde nota uox illa est prætoris Verris apud Ciceronem: Pupillos, & pupillas certissimam esse prædam prætoribus. & illud Capitolini: M. Antoninum Imp. primum fecisse prætorem tutelarem, ut diligentius de tutoribus tractaretur, cum anteà tutores a consulibus poscerentur.

Addo etiam, quod ad iura tutelarum maxima uidetur pertinere, mulieres apud Romanos in perpetua tutela fuisse. Quod sensit Cicero, cum pro Murena dixit: Mulieres propter infirmitatem consilii maiores in tutorum potestate esse uoluerunt. & M. Cato apud Liuium lib. XXXIIII: Maiores nostri nullam ne priuatam quidem rem agere feminas sine auctore uoluerũt. Narrat autem Vlpianus titulo XI, lege Atilia sancitum, ut mulieribus, & pupillis tutores non habentibus a prætore, & maiore parte tribunorum darentur. Quam legem latam ante Philippum, & Albinum cos. anno post R. C. DLXVII, inde coniicio, quòd in eius anni historia referenda Liuius de Hispala libertina ita scribit: Quin eò processerat consuetudine capta, ut post patroni mortem, quia in nullius manu erat, tutore a tribunis, & prætore petito, cum testamentum faceret, unum Aebutium instituere heredem. Huic autem post pro bacchanalium indicatorum præmio S. C. concessum scribit Liuius, ut tutoris optionem ita haberet, quasi ei uir testamento dedisset. sed de hac re, ubi de iure libertinorum agemus, pluribus differemus.

Hæc autem, quæ hucusque diximus, ad ius ipsum Quiritium, quo maxime priuata ciuium Rom. iura comprehensa sunt, breuiter demonstrandum, satis, ut opinor, ualebunt. quod à Plinio significatum puto lib. XXXIX, cap. I. cum dixit: Casius Hemina ex antiquis auctor est, primum e medicis uenisse Romam Peloponneso Archagatum Lysaniæ filium, L. Aemilio, M. Liuio cos. anno urbis DXXXV. eique ius Quiritium datum.

De iure census. Cap. XIIII.

NVNC reliquum est, ut quemadmodum polliciti sumus, iura ea, quæ publicam potius rationem, quàm priuatam attingunt, exequamur: quæ quanquam multa sunt, tamen quia omnia ferè a censu ducuntur, uidetur faciendum, ut ante de censu, post de ceteris, disputemus. Censum autem Ser. Tullius rex in remp. intu lit. atque ut hoc modo ageretur instituit. Populum uniuersum iureiurando adactum fortunarum suarum æstimationem apud se profiteri iussit. qua cognita eundem in sex classes, & centum tres ac nonaginta centurias ita distribuit, ut in primas centurias, qui maximo essent censu coniecerit, in reliquas uero deinceps qui minore, seruato eo census, & centuriarum gradu, quem supra in classibus, & centuriis exponendis, ostendi. Inde uero censendi mansit institutum, ut ciues omnes in sua quisque tribu, classe, centuria, iureiurando dato, apud eum, penes quem ius censendi populi esset, nomina sua, uxorum, liberorum, libertorum, seruorumque suorum profiterentur. præterea ætatem omnium, regionem, quam habitarent, & fortunarum suarum æstimationem deferrent. Hoc autem ius primum regum, deinde consulum, & dictatorum, postremo, proprio ad id magistratu creato, censorum fuit. Itaque Seruius quater censum egit, quintum P. Valerius, & T. Lucretius consules anno post reges exactos secundo, sextum decennio post T. Lartius dictator. Cum autem consules post quater, interiectis temporibus, populum censuissent, neque cõtinentibus bellis gerendis occupati per annos undecim ei muneri uacare potuissent, tum anno demum CCCX ab urbe condita censores a populo creati L. Papirius, & L. Sempronius id negocii susceperunt, atque censum, lustrumq. XI condiderunt. Itaque post semper censoria cura fuit, ut cum tribus recognoscerent, singulorum in singulis tribubus censum perspicerent. quod cum ex multis aliis locis, tum maxime ex censura Neronis, & Salinatoris cognosci facile potest.

HIC autem census duas opportunitates reip. attulit, omnium, meo iudicio, maximas. nam & numerum eorum, qui arma ferre possent ostendit, & pecuniarum magnitudinem, quibus bellorum sumptus sustinebantur, indicauit. Etenim, quod ad capita censenda pertinet, non solum ciues omnes cen-

censeri consueuisse, sed etiam, si quis, qui non esset ciuis, nomen suum clam in censorias tabulas referendum curasset, ea re ciuitatem adeptum esse comperio. Quocirca in Sextiana Cicero de Sex. Atilio Gauiano, qui in tabulas censoris nomen suum furtim intulerat, ita ait: Alter uero non ille Serranus ab aratro, sed ex deserto Gauii Oleli horreo, calatis granis, in Calatinos Atilios insitus, subito nominibus in tabulas relatis nomen suum de tabula sustulit. & idem, cum Gracchus propterea ciuem Romanum esse Archiam negaret, quòd eum Romæ censum non inueniret, ad caussam, quàm ad ueritatem aptius respondit, censum non ius ciuitatis confirmare, sed qui sit census, ita se iam tum gessisse pro ciue. quin etiam Liuius lib. XLII, multos Latinos in ciuitatem Ro. per migrationem, & censum transisse ait. atque etiam seruos, cum consensu domini deferebant nomen in censum, una cum libertate ciuitatem consequutos esse supra ostendimus. Profitebantur autem nomen suum in censu omnes, atque omnium, quos in potestate haberent. uerum censores in summa ciuium subducenda eos tantum numerasse, qui ferre arma possent, Fabius Pictor putauit. de quo ita Liuius scribit in primo censu referendo, quem Ser. Tullius fecit: Censa LXXX millia ciuium dicuntur. adiicit scriptorum antiquissimus Fabius, eorum, qui ferre arma possent, cum numerum fuisse. Quem numerum si quisquam, ut illis presertim temporibus, immodicum iudicarit, is tum denique, opinor, acquiescet, cum Romulum morientem XLVI millia peditum & paulo minus, quam mille equites reliquisse a Dionysio, & Plutarcho acceperit. & cum post aliquot annos, regnante Hostilio, Albæ urbis excido, Albanis omnibus in ciuitatem acceptis, duplicatas esse Romanorum uires intellexerit. Hos autem esse, qui puberes essent, Dionysius indicat, cum singulis in censibus primorum temporum referendis puberum capita censa scribit. Nam censu quinto, qui factus est anno secundo ab exactis regibus, censa ait puberum (sic enim uertimus, quos ille uocat ἐν ἥβῃ), ad CXXX millia. & censu sexto centum quinquaginta millia, ac septingentos. & censu septimo supra centum decem millia. & octauo paulo plures, quam centum tria millia. Quin etiam quodam in loco ex hoc numero pueros aperte, & feminas omnes, & seruos, & mercatores, & opifices excludit. siquidem de censu septimo

ita

ita ait: Ciuium tum, qui puberes essent, supra centum decem millia erant, ut proximo censu compertum fuerat. mulierum autem, & puerorum, seruorumque, & mercatorum, & sordidas artes exercentium (siquidem Romanorum nemini caupona-riam, aut operosam artem tractare licuit) triplo plus, quàm turbæ ciuilis. & de octauo censu ita: Ciuium, qui se, & bona, & puberes filios in censum detulerunt, paulo plus, quàm centum, & tria millia fuerunt. Nomine autem puberum tam seniores, quàm iuniores esse comprehensos, idem ille ostendit, cum de quinto censu ita loquitur: T. Lartius dictator censum egit. quo inuenta sunt Romanorum, qui in pubertate essent constituti, amplius CL millia, & septingenti. Itaque cum eos, qui militari ætate essent, a senioribus secreuisset, atque centuriasset, peditum, & equitum quattuor partes fecit. Aetatem autem militarem a XVII anno usque ad XLVI, ex Seruii institu-to, eosdemque etiam iuniores, ut post eam ætatem seniores appellarunt. Hi uero non tam urbani erant, quàm rustici. & ex rusticis non solum, qui agrum Romanum incolebant, sed etiã, qui extra agrum Romanum, uel publicum uel priuatum agrum ciues Romani in Latio, atque adeo in Italia possidebant, uel negotii gerendi caussa extra Italiam habitabant. unde dixit Liuius lib. XIII. multitudinem iuniorum ingentem ex foris, & conciliabulis esse conscriptam. Aliquando etiam Latini clã Romæ censi sunt, sed re patefacta, in suas ciuitates statim edicto redire iussi sunt. quod demonstrat Liuius lib. XLII, his uerbis: Lustrum conditum. censa sunt ciuium capita CCLXIX millia. minor aliquanto numerus, quia L. Postumius consul edixerat, qui socium Latini nominis ex edicto C. Claudii cos. redire in ciuitates suas debuissent, ne quis eorum Romæ, & omnes in suis ciuitatibus censerentur. Præsentes præterea censeri opus erat, nisi si censores etiam absentibus censendi facultatem permisissent, ut Nero, & Salinator, de quibus Liuius: Lustrum serius conditum est, quia per prouincias dimiserunt censores, ut ciuium Romanorum in exercitibus, quantus ubique esset, referretur numerus. P. etiam Scipionem Aemilianum, censorem in oratione ad populum de moribus hæc posuisse auctor est Gellius: Absenteis censeri iubere, ut ad censum nemini necesse sit uenire.

Census autem fortunarum eam habuit uim, ut singuli patres fami-

familias singula prædia, & urbana, & rustica in censum deferrent, pecuniæ summam, seruorum, pecudumque numerum, fundorum instrumenta sigillatim profiterentur. Hoc enim ueterum historiarum exempla declarant. Liuius lib. septimo: Quia solutio æris alieni multarum rerum mutauerat dominos, censum agi placuit. & libro xxxix de Catone censore: In censibus accipiendis aspera in omnes censura fuit. ornamenta, & uestem muliebrem, & uehicula, quæ pluris, quàm quindecim millium æris essent, in censum referre uiatores iussit. item mãcipia minora annis xx, quæ post proximum lustrum x millibus æris, aut eo pluris ueniissent, uti ea quoque decies pluris, quàm quanti essent, æstimarentur. & his omnibus terni in millia æris attribuerentur. & Cicero in Planciana: Illud quæro, sint ne ista prædia censui censendo? subsignari apud ærarium, apud cẽsorem possint? in qua denique tribu ista prædia censuisti? census es præterea numeratæ pecuniæ centum triginta millia. census es mancipia Amintæ. & P. Scipio Aemilianus in oratione de multa contra Ti. Asellum, ex Gellio: Tu in uno scorto maiorem pecuniam absumpsisti, quàm quanti omne instrumentum fundi Sabini in censum dedicauisti. Quin etiam Vlpianus Pandectarum libro l, titulo de censibus, non aliam fuisse censendi rationem demonstrat. Forma censuali, inquit, cauetur, ut agri sic in censum referantur. nomen fundi cuiusque, & in qua ciuitate, & in quo pago sit. & quos duos uicinos proximos habeat. & aruum, quod in x annos proximos satum erit, quot iugerum esse uideatur. uinea quot uites habeat. oliuetum quot iugerum, & quot arbores habeat. pratum quoque, quod intra x annos proximos sectum erit, quot iugerum pascua esse uideantur, item sylua cædua. Omnia ipse, qui defert, æstimet. Illam enim æquitatem debet admittere censitor, ut officio eius congruat, releuare eum, qui & in publicis tabulis delato modo frui ex certis caussis non possit. quare etsi agri portio casmate perierit, debebit per censitorem releuari. Postremo Liuius quoque ubi de censoribus Nerone, & Salinatore scribit, ita scribit: Duodecim coloniam, quod nunquam antea factum erat, deferentibus coloniarum censoribus, censum receperunt, ut quantum numero militum, quantum pecunia ualerent, in publicis tabulis monimenta extarent. Quo factum est, ut Varro recte dixerit, censorem esse, ad cuius censionem, idest arbi

forma cẽs.

cens.

trium censeretur populus; & Festus, censores dictos, quod rem suam tanti quisque æstimare solitus sit, quantum illi censuerint. Etenim censores sæpe censum multiplicabant, ut ante de Catone Liuius, & lib. III de iis, qui octuplicato censu M. Aemilium dictatorem ærarium reliquerunt. Et quoniam dixi, singulos solemni a censoribus iureiurando adactos, illud quoque addo, nouo aliquando, eoque inusitato obstrictos. quod tradit Liuius lib. XLIII, in hunc modum: Censores, ut delectum adiuuarent, ita in concione edixerunt: Legem censu censendo dicturos esse, ut præter commune omnium ciuium iusiurandum hæc adiurarent: TV MINOR ANNIS SEX ET QVADRAGINTA ES. TVQVE EX EDICTO C. CLAVDII, TI. SEMPRONII CENSORVM AD DELECTVM PRODITO. ET QVOTIESCVNQVE DELECTVS ERIT, SIMILES FACTVS NON ERIS, IN DELECTV PRODIBIS.

Moris autem fuit, primum, ut in foro, deinde in uilla publica, quæ erat in campo Martio census ageretur. quem morem a Cæsare labefactatum ostendit Suetonius, cum ait: Recensum nec more, nec loco solito, sed uicatim per dominos insularum egit: ac ne qui noui cœtus recensionis caussa moueri quandoque possent, instituit, quotannis in demortuorum locum ex iis, qui recensiti non essent, subsortitio a prætore fieret. Pœna incensi maxima fuit. is enim publicatis bonis, lege Ser. Tullii, uerberatus, uenibat, ut inquit Dionysius. Quocirca Zonaras, qui se, aut bona sua in censum non detulissent, ipsos a consulibus, bona a censoribus uenundata scribit. & Vlpianus maximam capitis minutionem esse, per quam ciuitas, & libertas amittitur, ait, ut cum incensus aliquis uenierit.

De iure militiæ. Cap. XV.

ERGO cum ex censu commoditates duæ præcipuæ pararentur, quibus bellorum propè quotidianorum rationes, & copiæ sustinerentur, unum delectus, alterum tributorum, danda nobis opera est, ut primum de delectu, ideſt de ipso iure militiæ disputemus, deinde quid de tributis in bellum conferendis inuenerimus, exponamus. Quoniam autem ius militiæ nihil est aliud, quàm ius legionis, (in hac enim soli ciues Romani, in auxiliis Latini socii meruerunt) primum quid, & quanta

ta legio fuerit, ac quibus e ciuium generibus scripta sit, ostendamus, deinde eius conscribendæ rationem, ac summa conscriptorum ciuium iura patefaciamus. Vniuersus Romanus exercitus in duas partes fuit distributus, legiones, & turmas. Legio certa peditum manus fuit, Varrone, & Plutarcho auctoribus, a delectu fortissimorum militum appellata. Ea uero iam inde a Romulo rege instituta est trium millium. ex singulis enim tribubus mille conscripti sunt pedites. unde tribuni, qui singula millia ducerent, nominati. Vt autem treis ille peditum legiones, sic idem treis turmas equitum scripsit. quas etiam treis centurias appellauit, ut singulis legionibus singulæ equitum centuriæ adderentur. Quoniam autem legionem a Romulo acceptis in ciuitatem Sabinis auctam scribit cum Dionysio Plutarchus, propterea eandem etiam a Romulo ad quattuor millia redactam existimauerim, quæ inde Quadrata legio dicta est, auctore Festo. Neque enim Plutarcho legionem geminatam, & sex millium a Romulo factam affirmanti assentior. Variatam tamen legionem pro usu reip. & senatus arbitrio, ut modo quattuor, modo quinque, modo sex millium scriberetur, Liuio potissimum testi credo. Is enim libro sexto, Volsco bello, quattuor legiones quaternum millium scriptas prodit. libro autem VII, bello Gallico, non urbana tantum, sed etiam agresti iuuentute decem legiones scriptas, quaternum millium & ducentorum peditum, equitumque trecentorum ait. libro octauo, bello Latino, per ea tempora scriptas quattuor fere legiones quinis millibus peditum, equitibus in singulas legiones trecenis, alterum tantum ex Latino delectu adiici solitum. libro uicesimo primo, bello Punico, Sempronio duas legiones datas, ea quaterna millia fuisse peditum, & trecenos equites. libro XXV, eodem bello, exercitum ciuium, sociorumque minui iussum, ut ex duabus legionibus una legio quinque millia peditum, & trecenti equites essent, dimissis, qui plurima stipendia haberent, & sociorum septem millia peditum, & trecenti equites relinquerentur. libro XLII, bello Persico: Legiones quattuor nouas scribi placuisse, binas singulis consulibus. Id præcipue prouinciæ Macedoniæ datum, quòd cum alterius consulis legionibus quina millia, & duceni equites ex uetere instituto darentur in singulas legiones, in Macedonia sena millia peditum scribi iussa, equites treceni æqualiter in singulas legio-

nes. libro XLIIII, eodem bello, in macedoniam peditum Romanorum sex millia, sociorum nominis Latini sex millia. equites Rom. CCL, socios CCC, ueteres milites dimissos, ita ut in singulas Romanas legiones ne plus sena millia peditum, CCC equites essent. Alteri consuli nullum certum finitum numerum ciuium Romanorum, quem in supplementum legeret. id modo finitum, ut duas legiones scriberet, quæ quina millia peditum, & ducenos haberent, equites trecenos. Peditum Latinorum maiorem, quàm collegæ decretum numerum, peditum x millia, & DC equites. quattuor præterea legiones scribi iussas, quæ, si quò opus esset, educerentur. In Hispaniam tria millia peditum Romanorum in supplementum, CCC equites decretos. Finitum ibi quoque in legiones militum numerum, peditum quina millia, trecenos, & xxx equites. & post, exercitum ad collegam primo quoque tempore mittere in Macedoniam consulem iussum, neque in ea prouincia plus, quàm duas legiones esse, eas repleri, ut sena millia peditum, trecenos haberēt equites. Ex quibus locis satis intellectum puto, senum millium numerum adhuc nisi extra ordinem esse decretum. Nam Polibius etiam, qui post bellum Persicum cum P. Aemiliano uixit, legiones conscribi memoria sua ex quinis millibus rettulit. & Festus C. Marium primum legionem sex millium conscripsisse testatur. quod non senatus decreto, sed imperatoris consilio factum ostendit Salustius, cum ait: Igitur Marius cum aliquanto maiore numero, quàm decretum erat, in Africam profectus. Vnde legio sex millium fuisse a multis traditur, quòd hic maximus eius numerus stante rep. fuerit. Atque de magnitudine quidem legionis hæc hactenus.

Obseruatum est præterea, in legione nisi ingenuos, & ex ingenuis nisi iuniores, & ex iunioribus nisi qui in quinque classibus censerentur, & ludicræ artis expertes essent, ordine esse cēturiatos. ex quo sequitur seruos, libertinos, pueros, seniores, capite censos, & histriones, si quando ad arma uocati sunt, non nisi cogente necessitate, in dubiis rebus reip. esse uocatos. Id quod ex annalibus Liuii facile intelligetur. ut libro XXV, bello Punico secundo: Q. Fuluius, Ap. Claudius consules, cum ægre delectum conficerent, quòd inopia iuniorum non facile in utrunque, ut & nouæ urbanæ legiones, & supplementum ueteribus scriberetur, sufficiebat, senatus absistere eos in cœpto uetuit,

tuit, & triumuiros binos creari iusſit, alteros, qui citra, alteros, qui ultra quinquageſimum lapidem in plateis, foriſque, & in conciliabulis omnem copiam ingenuorum inſpicerent. & ſi qui roboris ſatis ad ferenda arma habere uiderentur, etiam ſi nondum ætate militari eſſent, milites facerent. Tribuni pl. ſi iis uideretur, ad populum ferrent, ut qui minores ſeptem, & decem annis ſacramento dixiſſent, iis perinde ſtipendia proce derent, ac ſi ſeptem, & decem annorum, aut maiores milites facti eſſent. ex hoc S. C. creati triumuiri bini conquiſitionem ingenuorum per agros habuerunt. & libro quinto, L. Valerio quartum, M. Camillo, M'. Aimilio tribunis militum conſulari poteſtate: Omnium primum tribunis militum fuit, delectũ haberi. nec iuniores modo conſcripti, ſed ſeniores etiam coacti nomina dare, ut urbis cuſtodiam agerent. & libro decimo, bello Samnitico, & Etruſco: Senatus iuſtitium indici, delectũ omnis generis hominum haberi iuſsit. nec ingenui modo, aut iuniores ſacramento adacti ſunt, ſed ſeniorum etiam cohortes factæ, libertiniq. centuriati. & libro XXVII, Punico bello ſecundo: Et aliam formam noui delectus inopiam liberorum capitum, ac neceſsitas dedit. octo millia iuuenum ualidiorum ex ſeruitiis, prius ſiſcitantes ſingulos, uellent ne militare, empta publice armauerunt. Quoniam autem mos, ut opinor, increbuerat, ut minores annis ſeptemdecim aliquãdo ſcriberentur, propterea C. Gracchus in tribunatu legem, teſte Plutarcho, tulit, ne quis ante unum decimum ſeptimum ad militiam cogeretur. qua ætate qui conſcribebantur, tirones, ut contra, qui legitima omnia, uel certe plurima ſtipendia confecerant, ueterani dicebantur. Vt autem ceteros extra ordinem militare coactos, ſic etiam tenuiſsimum hominum genus, capite cenſos aliquando eſſe conſcriptos animaduertimus. Id autem a C. Mario factum eſt. de quo ita Saluſtius: Marius milites ſcribere nõ more maiorum, neque ex claſsibus, ſed uti cuiuſque libido erat, capite cenſos pleroſque. Id factum alii inopia bonorum, alii per ambitionem conſulis memorabant, quòd ab eo genere celebratus, auctuſque erat. & homini potentiam quærenti egentiſsimus quiſque opportuniſsimus. Quibus ex locis apparet, ingenuos tantum, eosq. iuniores ordine, reliquos uero extra ordinem militaſſe. nunc illud addo, ne ingenuos quidem omnes fuiſſe conſcriptos. ſiquidem hiſtriones omnes, præter Atellanos,

tellanos, a ſtipendiis militaribus repulſos libro ſeptimo tradidit Liuius. Neque uero hi ſolum extra ordinem, ſed qui emeritis etiam erant ſtipendiis ſæpe ad arma uocati ſunt. hos enim ſcribit Saluſtius Marium ambiendo ſecum proficiſci coegiſſe. Emeritis autem ſtipendiis dicebantur, qui legitima ſtipendia confecerant omnia, quæ triginta fuiſſe lex Tullia indicat, quæ iuniorum ætatem annis triginta definiuit, quos militare coegit. quò ſpectans Saluſtius, Cæſarem dictatorem admonet, ut uideat, ne uti adhuc, militia iniuſta, aut inæqualis ſit, cum alii triginta, pars nullum ſtipendium faciat. Qui uero emeritis ſtipendiis rurſus militare cogebantur, ii, auctore Dione libro quadrageſimo quinto, Euocati dicebantur. Atque de eorum quidem, qui in legione militarent, generibus hactenus diſputatum ſit. nunc de ipſa conſcribenda legione dicamus.

Trib. mil. Deſignatis conſulibus, ut ſcribit Polybius, tribunos militũ quattuor, & uiginti legebant, quattuor quidem, ac decem ex iis, qui ſtipendia quinque haberent, decem uero ad hos, qui decem. egregie. nam quod ille tribunos uicenos quaternos profitetur, id ad eius tempora referendum eſt. cum ante memoriã eius tribunorum numerus uariauerit. Nam primi tantum tres fuere, qui ſingulis millibus præeſſent. inde ſex facti. hoc autẽ oſtendit Liuius lib. VII: Et quum eo, inquit, anno placuiſſet tribunos militum ad legiones ſuffragio fieri (nam & antea, ſicut nunc, quos Rufulos uocant, imperatores ipſi faciebant) T. Manlius, qui poſtea Torquatus appellatus eſt, ſecundum in ſex locis tenuit. id autem factum eſt anno urbis CCCXCII, Q. Seruilio iterum, L. Genucio iterum conſulibus. Inde uſque ad ſexdecim auctus eorum numerus eſt, C. Bubulco tertium, Q. Barbula iterum coſ. quod tradit idem libro IX, his uerbis: Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum, utraque ad rem militarem pertinentia, unum, ut tribuni militum ſexdecim in quattuor legiones a populo crearentur, quæ antea per quam paucis ſuffragio populi relictis locis, dictatorum, & conſulum ferme fuerant beneficia. tulere eam rogationem tribuni L. Atilius, & C. Marcius; alterum, ut duumuiros nauales idem populus iuberet. at lib. XLII, P. Licinio, C. Caſsio coſ. In tribunis militum nouatum eo anno propter Macedonicum bellũ, quòd conſules ex S. C. ad populum tulerunt, ne tribuni militum eo anno ſuffragiis crearentur, ſed conſulum, prætorumq. in iis faciendis

ciendis iudicium, arbitriumq. esset. & sequenti anno: Tribunos militum non permissum, ut consules facerent. populus creauit. Hic autem numerus tandiu obseruatus est, quandiu legiones quattuor scribi cœptæ sunt, ex quaternis militum millibus singulæ. ubi uero legiones ex quinis millibus, & amplius scribi cœperunt, tum uero tribunorum ad uigintiquattuor perductus est numerus. ut singulis legionibus seni tribuni præessent. ex quibus quattuordecim, ut ait Polybius, stipendia minus quinque, reliqui saltem decem feciſſent. Creatis ergo tribunis (redeo enim eò, unde digressus sum) cum delectum habituri consules erant, diem, ut placet Polybio, edicebant, quò omneis militari ætate præditos conuenire oporteret. quæ ubi aduenit, omnes in Capitolium coibant. Tum iuniores tribuni iussu populi, imperatorumue quattuor in partes distribuebantur. ac qui primi quattuor lecti erant, primæ legioni præficiebantur, tres qui deinceps, secundæ, quattuor subsequentes tertiæ, tres ultimi quartæ. ex iis autem, qui natu grandiores erant, duos primos primæ præponebant, tres secundos secundæ, duos obsequentes tertiæ, tres ultimos quartæ. Hac diuisione facta singuli tribuni seorsum sedentes tribus sigillatim sortiebantur, eamq. quæ sorte exierat, citabant. unde iuniores quattuor ætate, & corporis habitu similes excernerent. quibus prodeuntibus, primum primæ legionis tribunum, deinde secundæ, inde tertiæ, postremo quartæ, atque ita deinceps cooptabant. Vbi uero certum numerum fecerant, (erat autem, ut dixi, modo quattuor millium ac ducentorum, modo quinque millium, si durior esset fortuna reip.) tum equites designabant. quos olim post pedites, inde uero ante pedites legere cœperunt, quòd ex censu a censoribus legerentur, ac trecenos singulis legionibus adiiciebant. Hac descriptione perfecta, tribuni suos quisque in suas legiones uocantes, unum ex omnibus maxime idoneum lectum, iureiurando obstringebant, se, quoad posset, mandata ducum executurum. inde reliqui omnes procedẽtes, singuli se omnia facturos in uerba primi iurabant. Quo facto, indicto militibus ad conueniendum loco, eos dimittebant.

Hæc ferè Polybius libro sexto. quæ cum ipsius auctoritate quæ summa est, tum uero aliorum etiam scriptorum, quorum monimenta contemnere nec possumus, nec debemus, satis certo testimonio uideo comprobari. Liuius libro secundo: Dimis-

so

so senatu consules in tribunal ascendunt. citant nominatim iuniores. cum ad nomen nemo responderet. libro quarto: Delectum haberi non ex toto passim populo placuit. decem tribus sorte ductæ. ex his scriptos iuniores duo tribuni ad bellum duxere. libro septimo: Acerbitas in delectu non damno modo ciuium, sed etiam laceratione corporum lata, partim uirgis cæsis, qui ad nomina non respondissent, partim in uincula ductis, inuisa erat. libro quadragesimo secundo: Delectus consules multo intentiorem, quàm alias curam habebant. Licinius uetes quoque scribebat milites, centurionesque, & multi uoluntate nomina dabant, quia locupletes uidebant, qui priore Macedonico bello, aut aduersus Antiochum in Asia stipendia fecerant. cum tribuni militum centuriones, sed primum quenque citarent, tres, & uiginti centuriones, qui primos pilos duxerant, citati tribunos plebis appellarunt. Gellius libro XI: M. Varro uerba hæc legitima, quibus minima multa diceretur, cõcepit: M. TERENTIO, quando citatus neque respondit, neque excusatus est, ego ei unum ouem multam dico. Valerius libro sexto: M'. Curius consul cum subitum delectum edicere coactus esset, & iuniorum nemo respondisset, coniectis in sortem omnibus, Pollix, quæ proxima exierat, primum nomen urna extractum citari iussit, neque eo respondente, bona adolescentis hastæ subiecit. Dionysius libro decimo: Decemuiri consulares in locum occisorum conscribunt ex omnibus tribubus eos, qui arma ferre possent, ut centuriæ expleantur. Festus: In delectu primi uocabantur boni nominis, ut Saluius, Valerius, Statorius. Cicero in primo de diuinatione: In delectu consules obseruant, ut primus miles fiat bono nomine.

Atque hæc quidem de citandis, conscribendisq. militibus exempla satis sint. de militari uero sacramento hæc, ut opinor, erunt, quæ dicentur. cuius formulam animaduertimus apud Gellium, libro sextodecimo, hanc fuisse, ab eo ex libro Cincii de re militari quinto relatam: Cum delectus antiquitus fieret, & milites scriberentur, in ius iurandum eos tribunus militaris adigebat, hoc modo: In magistratu C. Lælii C. F. consulis, L. Cornelii P. F. cõsulis, in exercitu, decemq. millia passuum prope furtum non facies dolo malo, solus, neque cum pluribus, pluris nummi argentei in dies singulos. extra hastam, hastile, ligna, pabulum, utrem, follem, faculam, si quid ibi inueneris, sustu-

fustulerisue, quod tuum non erit, quod pluris nummi argentei erit, uti tu ad C. Lælium, C. F. consulem, Luciumue Cornelium P. F. consulem, siue ad quem eorum alter iusserit, perferas, aut profitebere in triduo proximo, quicquid inueneris, sustulerisue dolo malo, aut domino suo, cuium id censebis esse, reddes, uti quod recte factum esse uoles. deinde ita concipiebatur iusiurandum, ut adessent, his additis exceptionibus, ni si harumce aliqua caussa erit, funus familiare, feriæ denicales, Kalendæque, quæ non eius rei caussa in eum diem collatæ sint, quo is eo die minus ibi esset. morbus sonticus, auspiciumue, quod sine piaculo præterire non licet, sacrificiumue anniuersarium, quod recte fieri non posset, nisi ipsus eo die ibi sit, ius, hostisue, status, condictusue dies cum hoste. si cui eorum harunce quæ caussa erit, tum se postridie, quàm per eas caussas licebit, eo die uenturum, aditurumq. eum, qui eum pagum, uicum, oppidumue delegerit. Hæc apud Gellium. unde Liuius libro VII: Dictator omnes iuniores nullo detrectante militiam sacramento adegit. & lib. IX. Is, prout rei magnitudo postulabat, omnes iuniores sacramento adegit. &. Romamq. is metus manauit, adeo ut omnes iuniores sacramento adigerent. Quantum autem uis habuerit militare sacramentum. & ut sine sacramento pugnari cum hoste more maiorum haud licuerit, ostendit multis uerbis Cicero in primo de officiis. cuius memorabile illud hoc loco non præteribo: P. Aemilius imperator tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis filius tiro militabat. Cũ autem P. Aemilio uideretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad P. Aemelium scripsit, ut si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento. Quid quòd sæpe nouo etiam iureiurando milites esse adactos, docet Liuius? ut bello Punico II, Paullo, & Varrone cos. Milites, inquit, tunc, quod nunquam antea factum erat, iureiurando a tribunis militum adacti, iussu consulum conuenturos, neque iniussu abituros. nam ad eam diem nihil præter sacramentum fuerat. & ubi ad decuriatum, aut centuriatum conueniissent, sua uoluntate ipsi inter se equites decuriati, centuriati pedites coniurabant, sese fugæ, atque formidinis ergo non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi, aut petendi, aut hostis ferien-

di, aut ciuis seruandi caussa. id ex uoluntario inter ipsos fœdere a tribunis ad legitimam iurisiurandi adactionem translatum. Huc etiam sine dubio referendum est, quod extat in commentario Seruiano ad VIII Aeneidos, tria fuisse militiæ genera, sacramentum, coniurationem, & euocationem. sacramentum eorum, qui singuli iurabant, pro republica se esse facturos, nec discedebant, nisi confectis stipendiis; coniurationem, si esset tumultus, id est bellum Italicum, uel Gallicum, quo tempore quia singulos interrogare non uacabat, qui fuerat ducturus exercitum ibat ad Capitolium, & exinde proferens duo uexilla, unum roseum, quo pedites euocabat, alterum cæruleum, quo equites, dicebat: qui uult saluam remp. me sequatur. & qui cõ ueniissent, simul iurabant, unde dicebatur ista militia coniuratio; Euocationem, cum ad diuersa loca diuersi propter cogendos mittebantur exercitus. Neque uero ab hoc loco aliena est lex sacrata militaris C. Marcio, Q. Seruilio cos. lata, cuius meminit huius lib. VII, Ne cuius militis scripti nomen, nisi ipso uolente deleretur. Pertinet etiam huc, credo, lex ea, Ne quis loco ab imperatore assignato cederet, atque ordinem desereret. cui rei capitalem pœnam propositam fuisse animaduerto, cum A. Postumius dictator eo nomine de filio extremum supplicium sumpserit. ut Diodorus libro XII tradit.

De indicendo autem ad conueniendum die Liuius libro uicesimo tertio: Inde de exercitibus ita decretum est, ut duabus legionibus urbanis Ti. Sempronius consul Cales ad conuenien dum ediceret. Item libro XXIIII: His per magistrum equitum scriptis diem Tibur ad conueniendum edixit.

Vt autem conscribendorum militum, sic etiam dimittendorum diligens obseruata ratio est. missionum uero genera fuerunt duo, honesta, & caussaria. Honesta fuit eorum, quibus iusta militiæ uacatio esset, caussaria, quibus necessaria. Iusta est, cum quis aut legitima confecit stipendia, aut maior est annis quinquaginta. Necessaria, cum aut morbo, aut imbecilla ualetudine impeditus in castris esse non potest. Vtriusque aptissima proferam exempla, quibus res, quanquam minime dubia, confirmetur. Liuius libro septimo: Consul educto in æstiua milite exercitum purgare missionibus turbulentorum hominum instituit, aliis emerita dicendo stipendia esse, alios graues iam ætate, aut uiribus parum ualidos. & libro quadragesimo

mo ſecundo, apud eundem ita ueteranus miles loquitur, Sp. Liguſtinus: Viginti duo ſtipendia annua in exercitu emerita habeo, & maior annis ſum quinquaginta. quod ſi mihi nec ſtipendia omnia emerita eſſent, nec dum ætas uacationem daret, tamen cum quattuor milites pro me uno dare poſſem, æquum erat, me dimitti. & poſt: Senatum ueteres centuriones quam plurimum ad id bellum ſcribere cenſuiſſe, nec ulli, qui non maior annis quinquaginta eſſet, uacationem militiæ eſſe. & libro uigeſimo quarto: Nomina omnium ex iuniorum tabulis excerpta, qui quadriennio non militaſſent, quibus neque uacatio iuſta militiæ, neque morbus cauſſa fuiſſet. Præter has fuerunt aliæ quoque uacationes extra ordinem gratiæ cauſſa, uel a ſenatu, uel ab imperatoribus datæ. a Senatu, ut idem libro XXXIX: Senatuſconſultum factum eſt, ut conſul cum tribunis plebis ageret, ut P. Aebutio emerita ſtipendia eſſent, ne inuitus militaret, ne ue cenſor ei equum publicum aſſignaret. & libro uicesimo tertio: Prænestinis militibus ſenatus duplex ſtipendium, & quinquennii uacationem decreuit. & Cicero de natura deorum: P. Vatienus agro a ſenatu, & uacatione donatus. ab imperatore, ut illud in epitoma Liuiana LV: Tribuni plebis, quia non impetrarent, ut ſibi denos, quos uellent, milites eximere liceret, conſules in carcerem ducere iuſſerunt. Mitto commeatus, quos in caſtris pro arbitratu imperatores, uel domus reuiſendæ, uel negotii priuati gerendi cauſſa petentibus militibus conceſſerunt. quibus quoniam nihil in hoc genere poteſt eſſe uulgatius, de iis neminem puto expectare, dum ſcribam. Quin etiam ſenes, & ſacerdotes perpetuam militiæ uacationem habuiſſe, excepto Gallico tumultu, memoriæ prodidit Appianus in ſecundo, & Plutarchus in Camillo. Qua ratione ductus Cicero in octaua in Antonium, grauius eſſe tumultum, quàm bellum, hinc intelligi poſſe concluſit, quòd bello Gallico uacationes ualerent, tumultu non ualerent. Vt autem ſacerdotũ, & ſenum uacatio tumultu Gallico infirmata eſt, ſic aliis etiam tumultibus aliæ. unde ſcripſit lib. VII Liuius: Quod per magnos tumultus fieri ſolitum erat, inſtitio indicto, delectus ſine uacationibus habitus eſt. & libro octauo: Mamercinus conſul, cui Gallicum bellum euenerat, ſcribere exercitum ſine ulla uacationis uenia iuſſus. & libro quarto: Cognitio uacantium militiæ munere poſt bellum differtur. & libro ſexto: Ter-

tius exercitus ex cauſſariis, ſenioribusque ſcribatur. Eſt autem memorabile illud, uacationes has a cenſoribus fuiſſe cognitas: quod oſtendit idem libro quadrageſimo tertio cum de cenſoribus uerba faciens, ait: In cenſu accipiendo populi milites ex Macedonico exercitu, qui quàm multi abeſſent ab ſignis, cenſus docuit, in prouinciam cogebant. cauſſas ſtipendiis miſſorum cognoſcebant, & cuius nondum iuſta miſsio niſa eſſet, ita iuſiurandum adigebant: EX TVI animi ſententia ex edicto C. Claudii, Ti. Sempronii cenſorum in prouinciam Macedoniam redibis, quod ſine dolo malo facere poteris?

Diximus de uocationibus militum, nunc de præmiis eorundem dicamus. præmia autem uoco munera militaria, cohortis prætoriæ communionem, ſtipendium, prædam, & donatiua imperatoria. Munera militaria appello, ut centuriatus, & præfecturas. de quibus ii dixerint, qui ſe de magiſtratibus eſſe profitentur ſcripturos. Quod autem ad cohortem attinet, intelligendum eſt, ſi legio nemini, niſi ciui Romano patuit, multo minus cohortem prætoriam niſi ciui Romano fuiſſe permiſſam. ex qua qui fuiſſet, in beneficiis ab imperatore ad ærarium deferretur. quod pro certo ciuitatis argumento attulit Cicero pro Archia. Iis temporibus, inquit, quæ tu criminaris, ne ipſius quidem iudicio in ciuium Romanorum iure eſſe uerſatum, in beneficiis ad ærarium delatus eſt a L. Lucullo prætore, & conſule. Quocirca ad Verris contumeliam dixit idem in frumentaria, Verrem ipſum prætorem è cohorte ſua Artemidorum medicum Cornelium, pictorem Tlepolemum, & eiuſmodi recuperatores dediſſe, quorum nemo ciuis Romanus erat. Stipendium neque ab initio urbis milites Romani meruerunt, neque eodem anno equites, quo pedites acceperunt. peditibus enim datum eſt anno urbis trecenteſimo quadrageſimo ſeptimo, Anxure Volſcorum oppido capto, ac direpto, equitibus anno trecenteſimo quinquageſimo, bello Veienti. De utroque inſtituto uerba ipſa Liuii recitabo. de peditibus; Additum omnium maxime tempeſtiuo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis, tribunorum ue decerneret ſenatus, ut ſtipendium miles de publico acciperet, cum ante id tempus de ſuo quiſque functus eo munere eſſet de equitibus uero: Clade ad Veios accepta, mœſtis patribus, repente quibus cenſus equeſter erat, equi publici non erant aſſignati,

ti, senatum adeunt. equis suis stipendia facturos promittunt. Inde ad curiam concursus fit plebis. pedestris ordinis se aiunt nunc esse, operamque reip. se extra ordinem polliceri. Gratiis a senatu actis placuit, omnibus uoluntariam extra ordinem profesis militiam æra procedere. & equiti certus numerus æris est assignatus. tum primum equis merere equites cœperunt. Itaque libro uicesimo tertio, Punico bello, ait, senatum decreuisse, ut eo anno duplex tributum imperaretur, simplex confestim exigeretur, ex quo stipendum præsens omnibus militibus daretur, præterquam qui milites ad Cannas fuissent. & libro uicesimo septimo, eodem bello illis omnibus equos ademptos qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant. addidisse, acerbitati etiam tempus, ne præterita stipendia procederent iis, qui equo publico meruerant, sed dena stipendia equis priuatis facerent. Stipendium porro millitare quantum fuerit, haud procliue dictu existimo. Polybius enim diurnum peditis quæstum obolos duos statuit, centurionis duplex, equitis drachmam, quæ eadem est fere apud Græcos, ac denarius apud Romanos. an uero ille ὀβόλιον (hac enim uoce utitur) pro integro stipendio accipiat, parum liquet. Quod si postremorum temporum consuetudine, quæ sunt antiquissima, metiamur, diurnum peditis Romani stipendium fuisse denarium statuemus. Nam apud Tacitum libro primo post obitum Augusti ita miles quidam gregarius Percennius loquitur: Enimuero militiam ipsam grauem, infructuosam, denis in diem assibus animam, & corpus æstimari. hinc uestem, arma, tentoria, hinc sæuitiam centurionum, & uacationes munerum redimi. Denarius autem decem assibus æstimatus est. atque semper in militari stipendio pro decem assibus datus est, quanuis bello Punico secundo placuisset, ut sex decim assibus permutaretur quod scriptum est apud Plinium libro tricesimo tertio, capite tertio. Illud autem non habet dubitationem, quin centurionis stipendium fuerit duplex, equitis triplex. ciuius rei cum Polybius testis est, eo, quem protuli, loco, tum etiam Liuius. primum, qui anno urbis trecentesimo quinquagesimo quarto triplex stipendium equitibus a Cn. Cornelio tribuno militum consulari primum datum scribit, deinde qui libro septimo id, ut iam uulgo factitatum, commemorat. Aeque impotens, inquit, postulatum fuit, ut de stipendio equitum (merebant autem triplex

Mag. stip.

ea

ea tempestate) æra demerentur, quòd aduersati coniurationi fuissent. Adiicit Polybius, frumentum, uestes, arma sæpe militibus data, detracta tamen a quæstore ex diurna mercede rata pecuniæ summa. Qua re adductus C. Gracchus tribunus pl. homo inter ceteros plebis Romanæ studiosissimus, legem tulit, teste Plutarcho, ut uestes militibus darentur, nec quicquam propterea de stipendio minueretur. Animaduertimus etiam, prædam ex hostibus captam, partim ab imperatore in publicum relatam, partim militibus donatam. quin etiam sæpenumero euenisse, ut imperatoribus ipsis ob eam aut maligne diuisam, aut alio modo interceptam dies ad populum dicta sit. Dona uero militaria erant, quæ militibus singulis uirtutis ergo ab imperatore triumphaturo dabantur, ut coronæ, quarum multa erant genera, ciuicæ, murales, obsidionales, castrenses, aureæ, rostratæ, ut torques, armillæ, hastæ puræ, phaleræ, cornicula, & cetera generis eiusmodi. erant etiam, quæ uniuersis, ut pecunia. de coronis notum est illud Gellii de Sicinio Dentato, qui uixit ante decemuiros: Is pugnasse in hostem dicitur cẽ tum, & uiginti prœliis. cicatricem auersam nullam, aduersas quinque & quadraginta tulisse. coronis esse donatum aureis octo, obsidionali una, muralibus tribus, ciuicis quattuordecim, torquibus tribus & octoginta, armillis plus centum sexaginta, hastis duodeuiginti. phaleris item donatus est quinquies, uicies que. quin etiam apud Liuium scriptum est libro decimo, L. Papirium consulem equites omnes ob egregiam in bello operam donasse corniculis, armillisque argenteis. & libro quadragesimo secundo, Sp. Ligustinus apud populum gloriatur, se quater, & uicies uirtutis caussa ab imperatoribus esse donatum, sex ciuicas coronas accepisse, uiginti duo stipendia annua in exercitu emerita habere. Adde quæ de Augusto rettulit Suetonius: Dona militaria aliquanto facilius, phaleras, & torques, quicquid auro, argentoq. constaret, quàm uallares, & murales coronas, quæ honore præcellerent, dedisse, has quàm parcissime, & sine ambitione, & sæpe etiam caligatis tribuisse. M. Agrippam in Sicilia post nauale uictoriam cæruleo uexillo donasse. Sed de coronis militaribus quæ fuerint, ac quam ob caussam singulæ datæ sint, cum satis Polybius libro sexto, Gellius libro quinto, Zonaras libro secundo tradiderint, ut in re satis eorum sermone nota, ac peruulgata non consumam tempus exemplis.

plis. Imperatores autem ante triumphum pecuniam militibus consueuisse diuidere, Liuianis uerbis confirmabo. libro uicesimo octauo: Pecuniam in ærarium tulerunt sestertium tricies octoginta millia æris, M. Liuius militibus quinquagenos senos asses diuisit. tantundem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, cum ad exercitum rediisset. & sequenti libro: P. Scipio triumpho omnium clarissimo urbem est inuectus. argenti tulit in ærarium pondo centum millia, militibus ex præda quadragenos diuisit. & libro tricesimo quarto: Milites sequuti currum frequentes. his duceni quinquageni æris in pedites diuisi. duplex centurioni, triplex equiti. & libro tricesimo septimo: Militibus quini uiceni denarii dati, duplex centurioni, triplex equiti. & stipendium militare, & frumentū duplex post triumphum datum. & libro quadragesimo secundo: Militibus pro cos. denarios quinos uicenos, duplex centurioni, triplex equiti diuiserunt.

Vt autem præmia, sic animaduersiones etiam multæ in militem Romanum fuerunt. atque earum quidem aliæ leniores, aliæ acerbiores. Non enim ut in urbe lex Porcia ciues Romanos a magistratuum uirgis, & securibus, sic etiam in castris, uindicauit. aliam enim disciplinā militarem esse uoluerunt, aliam urbanam, itemq. alium ad parendum terrorem exercitui, aliū populo esse. propositum siquidem ab imperatoris imperio nulla erat prouocatio. Lenis autē animaduersio fuit, quæ ignominiam tantum inusit, ut stipendio legitimo spoliari, hastam dare, tendendi locum mutare, extra oppidum hibernare, cibum stantem capere, fossam fodere, discinctum destitui, hordeo pasci, sanguinem mitti. Grauior, quæ detrimentum intulit, ut uirgis cædi, uenire, fuste, & securi percuti, decimari, in crucem tolli. quarum omnium exempla, quàm maxime idonea poterimus, referemus. De fraudatione stipendii satis notum est. hinc enim ærediruti appellabantur, teste Nonio, milites, quibus propter ignominiam stipendium, id est merces menstrualis, aut annua, quæ esset in nummis æris, subtrahebatur. Vnde Varro de uita populi R. II: Stipendium appellabatur, quod æs militi semestre, aut annuum dabatur, cui datum non sit propter ignominiam, ære dirutus esset. & Liuius libro XL: Caussa ignominiæ, uti semestre stipendium in eum annum esset, ei legioni decretum. Aere dirutum autē militem ab antiquis dictum tradit Festus,

Festus, cui stipendium ignominiæ causſa non erat datum, quòd æs diruebatur in fiscum, non in militis sacculum. De hasta dan da scribit Festus in hunc modum: Censio hastaria dicebatur, cum militi multæ nomine ob delictum militare indicebatur, quòd hastas daret. De mutando tentorii loco narrat Polybius, quos ignominia afficere uoluerint, eos extra castra tendere iussos. unde apud Liuium, lib. uicesimo quinto, Cannenses milites
" queruntur ita: Nũc deteriore conditione sumus, quã apud pa-
" tres nostros fuerunt captiui. quippe illis arma tantũ, atq; ordo
" militandi, locusq. in quo tenderent in castris, est mutatus, quæ
" tamen semel nauata reip. opera & uno felici prœlio recuperarunt. De hibernis Liuius libro XXVI: Additum utrorumq. ignominiæ, ne in oppidis hibernarent, neue hiberna propius ullam urbem decem millibus passuum ædificarent. De cibo, libro uicesimo quarto: Nomina eorum, qui detractatæ pugnæ memores secessionem paulo ante fecerunt, referri ad me iubebo, citatosq. singulos iureiurando adigam, nisi quibus morbus causſa erit, non aliter, quàm stantes, cibum, potumque, quo ad sti
" pendia facient, capturos esse. De fodiendo, auctor est Plutarchus in Lucullo, antiquum militaris ignominiæ genus fuisse, ut tunicis interioribus solutis, fossam fodere inspectante reliquo exercitu cogerentur. De reliquis Liuius, libro uicesimo septimo: Cohortibus, quæ signa amiserant, hordeum dari iussit, centurionesq. manipulorum, quorum signa amissa fuerant, districtis gladiis discinctos destituit. Hordeum item pro tritico ignominiæ causſa datum narrat Polybius. De mittendo autem sanguine sic Gellius libro decimo: Fuit hæc quoque anti-
Sãguis. quitus militaris animaduersio, iubere ignominiæ causſa militi uenam solui, & sanguinem dimitti. cuius rei ratio in litteris ueteribus, quas equidem inuenire potui, non extat. sed opinor hoc factum primitus in militibus stupentis animi, atque a naturali habitu declinantis, ut non tam pœna, quàm medicina uideretur. postea tamen ob pleraque alia delicta idem factitatum esse credo per consuetudinem, quasi minus sani uiderentur omnes, qui delinquerent. Quocirca scriptum est etiam apud Frontinum libro quarto, M. Catonem memoriæ prodidisse, in furto deprehensis inter commilitiones dextras esse præcisas, aut si lentius animaduertere uoluissent, principis sanguinem missum. De grauioribus autem ceteris, hæc erunt documento. Liuius

epitoma

epitoma libri LVIII, de Scipione disciplinam militarem ad Numantiam corrigente: Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, uitibus, si extraneus, fustibus cæcidit. lib. XI: Qui miles ad exercitum non rediisset, eum ipsum, bonaque eius uendere consul iussus. libro quinquagesimo quinto: P. Nasica, & D. Bruto cos. delectum habentibus, in conspectu tironum res saluberrimi exempli facta est. Nam C. Matienus accusatus est apud tribunos plebis, quòd exercitum in Hispania deseruisset, damnatusque sub furca diu uirgis cæsus est, & sestertio nummo ueniit. & Cicero tertia in Antonium: Si consul ille, fustuarium meruerunt legiones, quæ consulem reliquerunt. Fuste autem cædebantur, auctore Polybio, hoc pacto: Accepto fuste tribunus uix tantum attingebat damnatum. quod ubi factum erat, omnes, qui in castris erant, cædentes fustibus, lapidibusque, pleroque in ipsis castris conficiebant. at si qui euasissent, ne sic quidem seruari poterant. quippe quibus neque in patriam redire liceret, neque a propinquis domum recipi possent. Antiquissimum porro decimationis exemplum inuenio apud Liuium, libro secundo, ab Ap. Claudio consule, ferocissimi ingenii uiro, nescio an primum editum, non multis post reges exactos annis. cuius etiam libet uerba apponere: Ap. Claudius consul aduocata concione inuectus haud falso in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorum signorum, ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos, ad hoc centuriones, duplicariosque, qui reliquerant ordines, uirgis cæsos securi percussit. cetera multitudo, decimus quisque ad supplicium lecti. Rationem autem huius exequendi imperii cum Polybius libro sexto, tum Liuius libro XXVIII exponit, ubi de Scipione pœnas de seditioso exercitu apud Sucronem repetente scribit, & quidem ita: Præconis audita uox citantis nomina damnatorum in consilio. nudi in medium protrahebantur. & simul omnis apparatus supplicii expromebatur. deligati ad palum, uirgisq; cæsi, & securi percussi. Cur autem decimatio instituta sit, rationem reddit noster ille elegantissime in Cluentiana. Statuerunt, inquit, ita maiores nostri, ut si a multis esset flagitium rei militaris admissum, sortitione in quosdam animaduerteretur, ut metus uidelicet ad omnes, pœna ad paucos perueniret. nam miles, qui locum non tenuit, qui hostium impetum

petum, uimque pertimuit, potest idem postea & ciuis esse melior, & uir bonus, & ciuis utilis. quare ne in bello propter hostium metum delinqueret, amplior ei mortis, & supplicii metus est a maioribus cõstitutus. ne autem nimium multi pœnam capitis subirent, idcirco illa sortitio comparata est. De cruce Liuius libro tricesimo: De perfugis grauius, quàm de fugitiuis consultum. Nominis Latini qui erant, securi percussi, Romani in crucem sublati sunt. Atque hæc quidem militarium animaduersionum genera sunt. quæ usque ad extrema etiam pene trasse reip. tempora, satis idoneus testis est Suetonius, cum inquit de Augusto: Cohortes, si quæ cessissent loco, decimatas hordeo pauit. centuriones statione deserta itidem, ut manipulares capitali animaduersione puniuit. pro cetero delictorum genere uariis ignominiis affecit, ut stare per totum diem iuberet ante prætorium, interdum tunicatos, discinctosque, nonnunquam cum decempedis, uel etiam cespitem portantes. Sed de iure ueteris Romanæ militiæ hactenus.

De iure tributorum, & uectigalium. Cap. XVI.

ALTERA census commoditas est tributum, quod ex censu a ciue Ro. conferebatur. de quo mihi hoc loco, ut etiam de uectigalibus, intelligo necessario nonnihil esse dicendum. Omnis pecunia, quæ a ciue Romano publice pendebatur, fere aut tributi nomine pendebatur, aut uectigalis. Tributum, inquit Varro, erat pecunia populo imperata, quæ tributim a singulis pro portione census exigebatur. Vectigal ea pecunia, quæ uel portus, uel uenditionis, uel omnino circumuectionis nomine exigebatur.

Trib.

Vect.

Ceterum tributorum, ut ait Festus, tria genera fuerunt. unum quod in capita, alterum, quod ex censu collatum est, tertium, quod extra ordinem imperatum, idque temerarium dictum. Ac ante Seruium quidem regem tributum conferri in capita consueuit, adeo ut cum regi pecunia opus esset, æquo pauperes, ac diuites onere tributi premerentur, ut auctor est in Seruio Dionysius. sed eam consuetudinem omnino immutauit Seruius. Etenim qui censum instituit, idem etiam tributi æqualiter ex censu conferendi rationem iniuit. id quod scriptũ extat apud Liuium: Quadrifariam, inquit, urbe diuisa, regionibus,

Trib. extra.

nibus, collibusque, quæ habitabantur partes, tribus appellauit, ut ego arbitror, ab tributo. nam eius quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Varro tamen non a tributo tribus, sed tributum a tribubus ductum, ut dixi, existimat. Superbus autem rex antiquum institutum, Seruiano neglecto, rettulit, atque pro capite cuiusque denarios decem, Dionysio teste, exegit. Superbo uero urbe excluso, ac regio dominatu rep. liberata, tributorum collationem, quam Seruius intulerat, una cum ceteris eius institutis relatam esse crediderim. me uero in hanc opinionem adducit Plutarchus, qui de Poplicola consule, anno post reges exactos, ita scribit: Quoniam ciues ex bonis suis pecunias in bellum conferre oportebat, Poplicola consul, quòd eam curationem nec ipse attingere, nec amicis committere uellet, nec omnino in domum priuati cuiusquam pecunias publicas peruenire, in æde Saturni ærarium constituit, quæstoresque duos populo creandos concessit. creati M. Minucius, P. Veturius. & pecuniarum magna uis exacta est. centum enim & triginta millia redegerunt, uiduis, & pupillis collatione tributorum remissa. Adde, quòd Liuius secundo anno ab exactis regibus plebem tributo exolutam ait, ut diuites conferrent, qui oneri ferendo essent. & Dionysius tertio anno decretum scribit, ut pauperes omnium uectigalium uacationem haberent, quæ regibus pependissent, neque in bellum quicquam conferrent. satis enim esse, si ipsi pro rep. militarent. Vnde apud eum Appius consul, anno urbis ducentesimo quinquagesimo nono, in sententia dixit, plebem nimis multa postulare, postquam regiis tributis esset relaxata. Plebem autem hoc loco intelligamus oportet homines rei familiaris angustiis impeditos, quorum maior pars è plebe erat. siquidem eodem anno de quodam plebeio tributum conferente ita loquitur Liuius: Magno natu quidam cum omnium maiorum suorum insignibus se in forum proiecit. obsita erat squallore uestis, fœdior corporis habitus pallore, ac macie perempti. ad hoc prolixa barba, & capilli efferauerant speciem oris. noscitabatur tamen in tanta deformitate, & ordines duxisse aiebant. aliaque militiæ decora uulgò miserantes eum iactabant. ipse testes honestarum aliquot locis pugnarum cicatrices aduerso pectore ostentabat. Scisitantibus unde ille habitus, unde deformitas, cum circunfusa turba esset propè in

concionis modum, Sabino bello, ait, se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed uilla incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse. Hunc ergo hominem quanquam e plebe, tamen inter diuites referre debemus, quòd agrum habuerit, quodque tributum contulerit, ut eos etiam, de quibus loquitur Dionysius, K. Fabio, T. Virginio cos. anno CCLXXIIII, cum ait, ærarium continuis bellis exinanitum, priuatos tributo conferendo exhaustos fuisse. Hic autem rerum status, nimirum, ut urgente necessitate tributum imperaretur, ciuitatem obtinuisse usque ad annum CCCXLIX uidetur. quo anno senatus consulto prouisum est, ut plebi, quæ eo usque suis sumptibus meruerat, stipendium quotannis de publico numeraretur. quo facto coacti omnes sunt tributum ex censu quotannis in stipendium militare conferre. Qua de re sic Liuius libro quarto extremo: Additum omnium maxime tempestiue principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis, tribunorumue decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet. cum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset. & infra: Igitur indicto tributo edixerunt tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. patres bene cœptam rem perseueranter tueri, conferre ipsi primi, & quia nondum argentum signatum erat, æs graue plaustris quidam ad ærarium conuehentes speciosam etiam collationem faciebant. cum senatus summa fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici ex composito conferre incipiunt. quos cum & a patribus collaudari, & a militari ætate, tanquam bonos ciues conspici uulgus hominum uidit, repente spreto tribunicio auxilio, certamen conferendi est ortum. Hinc ergo institutum opinor, ut ab omnibus tributum ex censu in bellum quotannis ex ordine exigeretur. Quod tamen primis illis temporibus per tribunos plebis sæpe impeditum, ut etiam delectum, & comitia, liquet. quemadmodum triennio post apud eundem: Romæ simul de delectu, simul de tributo conferendo laboratum est. & infra: Quantum augebatur ciuium numerus, tanto maiore pecunia in stipendium opus erat. eaque tributo conferebatur, inuitis conferentibus, qui domi remanebant. & post: Et cum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus

toribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles, haud procul erat, quin castra quoque urbanæ seditionis contagione turbarentur. nec multo post: Tribuni plebis agrariam legem promulgant, tributumque conferri prohibent. cumque ut unus è plebe tribunus militum consulari potestate P. Licinius crearetur, obtinuissent, quod maxime remp. impediebat, de tributo remiserunt. collatum obedienter, missumque ad exercitum est. & anno CCCLXXVIII. Conditiones, inquit, impositæ patribus, ne quis quoad debellatum esset, tributum daret. & post: Tantum abesse spes leuandi fœnoris, ut tributo nouum fœnus contraheretur in murum a censoribus locatum saxo quadrato faciundum. Vt autem tributum sæpe a tribunis plebis impeditum, sic contra a senatu aliquando etiam est remissum. ut anno CCCLXI, quo Falisci in stipendium militum eius anni, ut populus Rom. tributo uacaret, pecuniam narrat Liuius esse imperatam. Et ut idem sæpe remissum, sic propter bellorum magnitudinem iusto grauius aliquando imperatum, ut anno DXXXVIII, bello Punico secundo, quo senatus decreuit, ut duplex stipendium præsens omnibus militibus daretur. & sequenti anno, quo consules edixerunt ex S. C. ut qui L. Aemilio, C. Flaminio censoribus millibus æris quinquaginta ipse, aut pater eius census fuisset, usque ad centum millia, aut cui postea res tanti esset facta, nautam unum daret cum sex mensium stipendio. qui supra centum millia usque ad trecenta millia, tres nautas cum stipendio annuo. qui supra trecenta millia usque ad decies æris, quinque nautas. qui supra decies, septē: senatores octo nautas cum annuo stipendio darent. Vnde illa apud eundem eodem in loco: Tributo sumptus suppeditari. uerum cum ipsum tributum conferentium numerum tātis exercitum stragibus imminutum, tum, qui supereſſent, pauci, si multiplici grauarentur stipendio, alia perituros peste. Atque hoc quidem tributum ex censu dictum est, cum æqualiter pro ratione census omnes contulerunt.

Fuisse autem & tertium temerarium, Festus auctor est. nimirum cum re cogente omnes quicquid auri, atque argenti habuerunt, sine discrimine in ærarium contulerunt, sic enim scribit ille: Est autem quoddam tributum temerarium, ut post urbem a Gallis captam collatum est. quia proximis quindecim annis alius census non erat. item bello Punico secundo, Valerio

Valerio Læuino, M. Claudio Marcello cos. cum & senatus, & populus in ærarium quod habuit detulit. Quibus uerbis temerarium tributum definit, cum temere, atque extra ordinem propter periculi magnitudinem qui habẽt, quæcunque habent, in commune sine discrimine conferunt. Ego uero de tributo post captam urbem collato nihil inuenio de eo uero, quod Læuino, & Marcello cos. anno DXLIII collatum est, in hunc modum scripsisse Liuium uideo. Tum Læuinus consul, Vt classem, inquit, habeat, quam ornare uolumus, populus Rom. priuatos sine recusatione remiges dare nobis met ipsis primum imperemus. aurum, argentum, æs signatum omnes senatores crastina die in publicum conferamus. ita ut annulos sibi quisque & coniugi, & liberis, & filio bullam, & quibus uxor, filiæue sunt, singulas uncias auri, pondo relinquant argenti. qui curuli sella sederunt, equi ornamenta, & libras pondo, ut salinum, patellamque deorum caussa habere possint. ceteri senatores libram argenti tantum, æris signati quina millia in singulos patresfamiliæ relinquamus. Ceterum omne aurum, argentum, æs signatum ad triumuiros mensarios extemplo deferamus, nullo ante senatus consulto facto. ut uoluntaria collatio, & certamen adiuuandæ reip. excitet ad æmulandum animos primum equestris ordinis, dein reliquæ plebis. In hæc tanto animo consensum est, ut gratiæ ultro consulibus agerentur. Senatu inde misso, pro se quisque aurum, argentum, & æs in publicum conferunt, tanto certamine iniecto, ut prima inter primos nomina sua uellent in publicis tabulis esse. Hæc Liuius. Quæ cum ita sint, profecto temerarium etiam tributum uocatum est, cum matronæ aurum, & ornamenta sua contulerunt, ut eæ, quæ Veiis captis, cum decimarum nomine, quas Camillus uouerat, aurum Apollini Delphico mitti oporteret, neque emendi facultas esset, contulerunt. & quæ post in capta urbe, ut mille pondo auri, quæ Gallis pro obsidione Capitolii dissoluenda debebantur, explerunt, in ærarium contulerunt. quorum Liuius, & Valerius testes sunt. Quin etiam temerarium illud fuisse crediderim, cum pupillorum, & uiduarum pecuniæ sunt collatæ. quod eodem bello, Fabio, & Marcello cos. factum memoriæ prodidit Liuius. Cum hæc, inquit, inclinatio animorum plebis ad sustinendam inopiam ærarii fieret, pecuniæ quoque pupillares primo, deinde uiduarum cœptæ conferri

ferri nusquam eas tutius, sanctiusque deponere credentibus, qui deferebant, quàm in fide publica. & alibi libro XXXIIII: Proximo bello uiduarum pecuniæ adiuuerunt ærarium. Huius autem temerarii tributi uis ea ferè fuit, ut post rep. durissimo bello perfuncta, & locupletato ærario, pecuniæ suæ cuique redderentur. quod bello Punico confecto tribus pensionibus factum esse animaduertimus. sed de temerario tributo satis.

Redeo ad annuum. quod tandem aliquando imperari, aut exigi desitum esse comperio. Hoc autem uictoria L. Paulli Macedonica factum est, post annum urbis DLXXXVI. Etenim cum ærarium annuis Italiæ, & prouinciarum Siciliæ Sardiniæ, Hispaniarum, Galliæ uectigalibus, ac quotidianis uictoriis, & imperatorum manubiis uberius esset factum, diuitias autem L. etiam Paulli de rege Perse uictoria cumulasset, finis tandem tributorum conferendorum est factus. Hoc uero docet optimus antiquitatis omnis auctor Cicero in libris de officiis ita: Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus est Paullus. tantum in ærarium pecuniæ inuexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum. quem sequutus credo Plinius libro XXX, cap. III scripsit: Intulit & Aemilius Paullus, Perseo rege Macedonico deuicto, prædam pondo trium millium. a quo tempore populus Romanus tributum pendere desiit. Antias certe teste Liuio, & eum sequutus Velleius ducenties millies ab eo in ærarium tradidit esse inuectum. Nam quod narrat Plutarchus, tantam pecuniam a Paullo esse illatam, ut populus Rom. usque ad consulatum Hirtii, & Pansæ tributo conferendo uacarit, ut uerum esse possit, non uideo. primum n. inuenio apud Orosiũ lib. v, bello Marsico adeo exinanitũ cõtinentibus sumptibus ærariũ fuisse, ut loca, quæ circum Capitolium pontificibus, auguribus, Xuiris, & flaminibus fruenda erant data, publicæ pecuniæ inopia uenierint, & modicam pecuniæ summam, qua ad tempus resp. subleuaretur, esse redactam. deinde uix uerisimile puto, ærarium ullum tam refertum, atque opulentum esse potuisse, ut immoderatæ Cinnæ, aut Marii, aut Sullæ dominantium, atque assiduis bellis ciuilibus rempublicam perturbantium libidini, auaritiæque suffecerit. Sylla certe mortuo exhaustum fuisse ærarium, indicat Asconius, cum in commentario Cornelianæ ita scribit: Quia defuerat superioribus temporibus in ærario pecunia publica, multa & sæpe eius rei

Paul. trib. mil.

rei remedia erant quæsita, in quibus hoc quoque, ut pecuniæ publicæ, quæ residuæ apud quenque essent, exigerentur. id autem maxime pertinebat ad Cornelium Faustum Dictatoris filium, quia Sylla per multos annos, quibus exercitibus præfuerat, & remp. tenuerat, sumpserat pecunias ex uectigalibus, & ex ærario populi Romani. eaque res sæpe erat agitata, sæpe omissa, partim propter Syllanarum partium potentiam, partim quòd iniquum uidebatur, post tot annos, quàm quisque pecuniam acceperat, eius reddere rationem. Ex quibus apparet, Paulli pecuniam in ærarium illatam multo ante consulatum Hirtii, & Pansæ esse consumptam. Quin etiam ærarium post a Pompeio bello ciuili apertum, a Cæsare refractum, pecuniam que depromptam, idque adeo ante Hirtium, & Pansam consules, constans omnium opinio est. Post eorum certe consulatum tributi collati magna mentio fit. si quidem eodem anno ad Cornificium ita scripsit Cicero: De sumptu, quem in rem militarem facere, & feciſſe scribis, nihil sane tibi possum opitulari, propterea quòd & orbus senatus Hirtio, & Pansa consulibus, & incredibiles angustiæ pecuniæ publicæ, quæ conquiritur undique, ut optime meritis militibus promissa soluantur, quod quidem fieri posse sine tributo non arbitror. & eodem anno in Antonium: Vbi est septies millies HS, quod in tabulis, quæ sunt ad Opis, patebat? funestæ illius quidem pecuniæ, sed tamen si iis, quorum erat, non redderetur, quæ nos a tributis posset uindicare. & item ad M. Brutum: Maximus nodus est in rep. rei pecuniariæ. obsurdescunt enim magis quotidie boni uiri ad uocem tributi, quod ex centesima collatum impudenti censu locupletum in duarum legionum præmiis omne consumitur. Itaque idem ille cum eodem tempore præcepta filio de officiis daret, de tributo, ita scripsit: Danda opera est, ut, (quod apud maiores nostros sæpe fiebat) propter ærarii tenuitatem, assiduitatemque bellorum tributum sit conferendum. idque ne eueniat, multo ante erit prouidendum. si qua necessitas huius muneris reip. euenerit, danda erit opera, ut omnes intelligant, si salui esse uelint, necessitati esse parendum. Atque de tributis quidem satis hucusque sit disputatum.

Nunc, quod reliquum est, uectigalia persequamur. Quæ uero pecuniæ a ciuibus Romanis uectigalium nomine exigebantur, eæ uel portorii nomine, uel decumarum, & scripturæ, uel salis,

is,uel uicesimæ sunt exactæ.

Portoria pecuniæ erant, quæ portitoribus pendebantur, id est iis, qui mercedes ex mercibus in portum deuehendis exigebant.unde circumuectionis quoque portorium celebratum est. Hæc autem portoria etiam a regibus fuisse exacta indicat Plutarchus,qui pauperes narrat a Poplicola in primo consulatu ciuilibus uectigalibus, & Dionysius, qui scribit, tertio anno post reges exactos pauperes uectigalium omnium soluendorum, quæ regibus pependissent, & tributi in bellum conferendi esse onere liberatos. quod exponit Liuius, inquiens, plebi portoria, & tributa esse remissa. Idem autem lib. XXXII auctor est,Africanum,& Pætum censores portoria uenalium Capuæ, Puteolisque,item castrorum portorium fruendum locasse.& libro quadragesimo narrat,Lepidum, & Nobiliorem censores portoria, & uectigalia multa instituisse. Hæc tamen omnia Afranio demum, & Metello cos.idest anno postquam Pompeius ingenti ui pecuniæ in ærarium illata tertium ex Asia, & Ponto triumphauit, lege Q.Metelli Nepotis prætoris sublata esse opinor. siquidem Dionis hæc uerba sunt libro XXXVII: Quoniam ciuitatem,& Italiam reliquam portoria offendebant, Q. Metellus Nepos prætor legem omnibus gratam tulit, ut ea tollerentur. Senatus autem Nepoti latori iratus nomen eius lege eximere uoluit, & alterum subscribere. nec tamen fecit. cum satis indicaret, se ne beneficio quidem a malis ciuibus affici uelle. Cui uiro uix temere assentirem,nisi me excellens Ciceronis auctoritas cogeret,qui in secundo epistolarum ad Atticum scribit: Iam illa caussa publicanorum quantam acerbitatem afferat sociis, intelleximus ex ciuibus, qui nuper in portoriis Italiæ tollendis non tam de portorio, quàm de nonnullis iniuriis portitorum querebantur. Itaque in eandem sentẽtiam, alio loco, Portoriis Italiæ sublatis, agro Campano diuiso, nullum uectigal supereſſe domesticum ait præter uicesimam.

Decumæ autem exigebantur ab ciuibus Rom. uel Latini nominis sociis,qui in Italia aut extra Italiam publicum agrum arabant, cum eo ut frumenti decumas soluerent. scriptura uero erat uectigal, quod pendebatur ab iis, qui syluis, & pascuis publicis fruebantur,ut in Italia sylua Scantia, & salictis ad Minturnas. Hæc uero uectigalia multis post modis aut omnino sublata sunt, aut aliqua certe ex parte imminuta. quod quemad-

modum factum sit, narrat pluribus in primo Ciuiliũ Appianus, nos uero ne hanc quidem historiam prætereamus. neque enim quicquam potest esse ad cognoscendum utilius. Sic igitur dico, populum Romanum, quos agros bello atque armis hostibus ademisset, eos ferre, si culti essent, ciuibus diuisisse, si inculti, Italicis hominibus, atque adeo etiam plebi Romanæ per censores fruendos locasse, ea tamen conditione, ut qui ararent, decimam frumenti, quintam ceterarum frugum persoluerent. qui uero maiora, aut minora pecora alerent, certum stipendium penderent. Cum autem euenisset, ut incredibili locupletum impudentia, atque libidine aratores antiquis pulsi possessionibus, quas diuites aliis temporibus alias ementes continuarunt, & populus Romanus uectigalibus annuis, & pauperes propriis alimentis essent spoliati, lex fuit necessaria, quam
1. lex. tulit C. Licinius Stolo tribunus pl. anno urbis CCCLXXVII: Ne quis plus quingenta iugera agri, centum pecoris maioris capita, quingenta minoris possideret. cuius legis Varro, Liuius, atque omnes denique meminerunt. Quam legem cum negligi uulgo cum magno plebis Rom. detrimento Ti. Sempronius Gracchus tribunus pl. animaduerteret, noua sibi muniendam lege duxit, P. Scæuola, L. Pisone cos. anno DCXX. tulit enim
2. primum, Ne quis ex publico agro plus quingenta iugera possideret, quod lege Licinia sanctum fuerat. deinde addidit illud,
3. ut dimidium filiis attribueretur. quod reliquum esset, id pauperibus, qui nihil haberent, diuideretur. Quod si quis agrum latius patefaceret, ut triumuiri quotannis ad id creati iudicarent, qua publicus ager, qua priuatus esset. Atque hæc eadem lex, credo, quòd Tiberio occiso contemneretur, a fratre eius C. Graccho post etiam in triumuiratu defensa est. Quem cum pariter optimates commodis suis aduersantem interfeciissent, haud ita multo post legem parum plebis rationibus aptam intulerunt, qua permissum est, ut ager a possessoribns, id quod Tiberii lex prohibuerat, uenderetur. quo pacto rursus agri in diuitum a pauperibus ementium potestatem redacti sunt. cui in commodo subuenire cupiens Sp. Thorius tribunus plebis tulit, Ne agri amplius diuiderentur, sed possessores in iis relicti uectigalia pro iis penderent, eaque pecunia plebi diuideretur. Neque tamen hoc loco res stetit, sed longius lapsa libido est. Nam, quod scribit Appianus, tribunus pl. alius uectigal illud

totum

totum lege alia sustulit. quam legem Thoriam Cicero uocare uidetur in Bruto, cum ita scribit: Sp. Thorius satis ualuit in populari genere dicendi, is qui agrum publicum uitiosa, & inutili lege, uectigali leuauit. Relinquebatur adhuc in possessione populi Rom. ager Campanus, quem neque colonis distribui, neque a priuatis locupletibus emi fuerat passus. & hoc igitur etiam fructu, cum à Cæsare consule esset diuisus, resp. spoliata, atque nudata est. unde merito dixit Cicero, portoriis Italiæ sublatis, agro Campano diuiso, uectigal nullum superesse domesticum præter uicesimam.

Dicet aliquis: quid de salis uectigali? de eo non deest, quid opiner, sed quid pro certo affirmem. nam hoc uectigal, quanquam de eo nihil, quod quidem extet, memoriæ proditum sit, sublatum iisdem Ciceronis uerbis mihi iampridem est persuasum. Salis autem meminit Liuius libro secundo, cum ait, altero post reges exactos anno salis uendendi arbitrium, quia impenso pretio uenibat in publicum, omni sumptu adempto concessum priuatis. bello autem punico secundo uectigal nouum a censoribus Nerone, & Salinatore institutum ex salaria annona scribit. Etenim cum sextante sal & Romæ, & per totam Italiã esset, Romæ eos pretio eodem, pluris in foris & conciliabulis, & alio alibi pretio præbendum locasse, ac pretio salis tribus oneraſſe. sublatum autem esse eò magis puto, quòd idem factum de uectigali macelli accepi; magnum nimirum illud Romæ fuisse, donec plebis incusantis apud omnes principes remissum est portorium mercis eius. Macelli autem nomine res omnes, quæ ad uictum hominum pertinerent, comprehenderunt.

Neque uero ciues Romani uectigalium solum, quæ in Italia caperentur, immunes fuisse existimauerim, sed etiam eorum, quæ extra Italiam a sociis exigerentur. Id enim cum coniectura probabile est, tum uestigiis etiam non obscurissimis indicatur. est autem formula fœderis cum Ambracienſibus icti, cuius meminit Liuius lib. XXXVIII: Vt Ambracienses portoria, quæ uellent, terra, mariqúe caperent, dum eorum immunes Romani, ac socii nominis Latini essent. ex quo idem in ceteris euenisse consentaneum est.

Restat ergo uicesima, quam unam retentam esse, significat Cicero, credo, quòd ea libertini tantum astringerentur. Est autem instituta anno urbis CCCXIII, teste Liuio, cuius hæc

uerba sunt libro VIII: Cn. Manlius consul legem nouo exemplo ad Sutrium in castris tributim de uicesima eorum, qui manumitterentur, tulit. Patres, quia ea lege haud paruum uectigal inopi ærario additum esset, auctores fuerunt.

Hæc autem tam tributa, quàm uectigalia locabantur publicanis a censoribus exigenda. Liuius de Catone, & Flacco censoribus libro XXXIX: Vectigalia summis pretiis, ultro tributa infimis locauerunt. quas locationes cum senatus precibus, & lacrymis publicanorum uictus induci, & de integro locari iussisset, censores edicto summotis ab hasta, qui ludificati priorem locationem erant, omnia eadem paululum imminutis pretiis locauerunt. & libro XLIII, in censura Claudii, & Sempronii: Edixerunt, ne quis eorum, qui Q. Fuluio, A. Postumio censoribus publica uectigalia, aut ultro tributa conduxissent, ad hastam suam accederet. Item: Contentione orta, cum ueteres publicani se ad tribunum contulissent, rogatio repente sub unius tribuni nomine promulgatur: Quæ publica uectigalia, ultro tributa C. Claudius, & Ti. Sempronius locassent, ea rata locatio ne esset, de integro locarentur, & ut omnibus redimendi, & conducendi promiscue ius esset. Vnde Varro: Lustrum nominatum tempus quinquennale a luendo, hoc est soluendo. quòd quinto quoque anno uectigalia, & ultro tributa per censores persoluebantur. Quanta uero publicani pecuniæ summa, uectigalia uel tributa redemerãt, tantam reip. repræsentare debebant. repræsentabant autẽ quæstoribus ærariis, penes quos tabulæ ærarii, atque adeo ærarium ipsum erat.

.3. Ærariu. Aerarium autem in æde, ut supra apparuit, Saturni fuit. quod tamen non unum Romæ, sed tria fuisse comperio, cum .1. diligentius ueterum annalium uerba considero; unum, in quo ciuium tributa, ac sociorum uectigalia, & præda imperatorum asseruabatur, quo sumptus bellorum ordinarii sustinebantur. .2. alterum, sanctius ærarium appellatum. in quo aurum uicesimarium custodiebatur. cuius meminit Liuius bello Punico II, anno DXLIIII, Fabio quintum, & Flacco quartum consulibus. Cetera, inquit, expedientibus, quæ ad bellum opus erant, consulibus aurum uicesimarium, quod in sanctiore ærario ad ultimos casus seruabatur, promi placuit. prompta ad quattuor .3. millia pondo auri. tertium, in quo pecunia Gallici belli caussa seruabatur. quam Gallico bello collatam refert Appianus lib. secundo,

secundo, cum execrationibus publicis, eam motum non iri, nisi bellum Gallicum impenderet. Secundum ærarium, quod sanctius dictum est, a Pompeio apertum tradit Cicero libro septimo epistolarum ad Atticum: Capuam, inquit, C. Cassius tribunus pl. uenit. attulit mandata ad consules, ut Romam ueniret, pecuniam de sanctiore ærario auferrent, statim exirent urbe relicta. & Cæsar libro primo belli ciuilis: Quibus rebus Romam nunciatis tantus repente terror inuasit, ut cum Lentulus consul ad aperiendum ærarium uenisset, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam, protinus aperto sanctiore ærario ex urbe profugeret. Reliqua duo a Cæsare refracta sunt. nam Appianus insimulat eum ex Gallico ærario pecuniam abstulisse, quòd diceret, nihil esse, quòd amplius de Gallis metueretur, quos ipse funditus sustulisset. Dio uero, & Plutarchus ærarium in uniuersum ab eo expilatum scribunt. id autem, in quo uniuersa populi Rom. uectigalia reconderentur, fuisse, ostendit Lucanus his uerbis, cum de Cæsare loquitur:

- Tunc conditus imo
Eruitur templo multis intactus ab annis
Romani census populi, quem Punica bella,
Quem dederat Perses, quem uicti præda Philippi,
Quod tibi Roma fuga Pyrrhus trepidante reliquit.
Quo te Fabricius regi non uendidit auro.
Quicquid parcorum mores seruastis auorum,
Quod dites Asiæ populi misere tributum,
Victoriqúe dedit Minoia Creta Metello.
Quod Cato longinqua uexit super æquora Cypro,
Tunc orientis opes, captorumque ultima regum,
Quæ Pompeianis prælata est gaza triumphis,
Egeritur, tristi spoliantur templa ruina.

Plinius autem Cæsarem ex ærario protulisse ait laterum aureorum XXVI millia, & in numerato pondo CCC.

Sed de ærariis hactenus. Redeo ad tributum. Cum ergo tributum ex ordine conferebatur a ciuibus, id in tribu conferebatur, & quoniam tribuum quodam modo partes classes diximus, classium uero centurias, in classe etiam, & centuria. Vnde Asconius de iis loquens, quos censores in ærarios notæ caussa referebant, ait: Censores ciues sic notabant, ut qui plebeius esset, in Cæritum tabulas referretur, & ærarius fieret,

ac

ac per hoc non esset in albo centuriæ suæ, sed ad hoc esset ciuis, tantummodo ut pro capite suo tributi nomine æra penderet. Nam ærarii etiam relicti sunt a censoribus multi, tum cum populus conferendo tributo erat liberatus. siquidem P. Africanus, censor Asellum ærarium reliquit, quem L. Mummius ex ærariis exemit. cum tamen tum propter ingentes ærarii copias nullum a ciuibus tributum penderetur.

De iure suffragiorum. Cap. XVII.

SEQVITVR ius suffragii, in quo magnum momentum non Romanæ solum, sed omni etiam semper ciuitati positum fuit. quoniam autem suffragia nusquam, nisi in comitiis populus tulit, comitia uero a Romulo sunt instituta, propterea eundem Romulum suffragiorum auctorem iure optimo possumus nominare.

Comitia uero cœtus populi fuerunt, quem magistratus legi time conuocasset, ut aliquid suffragio suo uel iuberet, uel prohiberet. Eorum uero tria, ut accepimus, genera extiterunt, curiata, centuriata, & tributa. Curiata Romulus, centuriata Ser. Tullius, tributa tribuni pl. in remp. intulerunt. & curiata quidem dicta sunt, cum populus in curias, centuriata, cum in centurias, tributa, cum in tribus discriptus suffragium iniit. quæ autem curiæ, quæ centuriæ, quæ tribus fuerint, satis supra esse demonstratum existimo. Nunc autem illud tantum intelligi uolo, quia ciuis nemo erat, qui non tribum, non curiã, non centuriam obtineret, ne ciuem quidem fuisse quenquam, qui suffragii iure exclusus esset. quanquam alia in aliis comitiis ciuium ipsorum inter se potestas, atque auctoritas esset. In curiatis enim etsi omnes pariter aduocati sunt, tamen prævalente pauperum multitudine, pauperum etiam opes excelluere. at uero in centuriatis contra. Quoniam enim ut maximo quisque censu fuit, ita primus in suffragia missus est, eorumque plurimæ centuriæ fuere, propterea omnis centuriatorum auctoritas penes diuites fuit. quorum octo, & nonagintæ primæ classis centuriæ ita uocatæ sunt, ut, siquid uariassent, reliquæ deinceps ex sequentibus classibus citarentur, si conueniissent, non esset, cur aliæ introuocarentur, cum longe numero illis antecellerent. Tributa uero non uere comitia, sed plebis concilium

cilium dictum est. quòd ad ea non uniuersus populus uocare tur, sed plebs tantum, patriciis exemptis. unde illud est Liuianum libro II: Insignem annum maxime tributa comitia efficiunt, res maior uictoria suscepti certaminis, quàm usu. plùs enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, patribus ex concilio summouendis, quàm uirium, aut plebi additum, aut dem ptum patribus. Ea præterea communis comitiorum omnium fuit ratio, ut qui plura puncta in singulis curiis, uel centuriis, uel tribubus tulisset, is eam curiam, uel centuriam, uel tribum tulisse iudicaretur. qui autem a pluribus curiis, uel centuriis, uel tribubus esset lectus, is ab omnibus lectus existimaretur. Sed de comitiis scripserunt alii luculente. nos uero quoniam iura suffragiorum, non rationem comitiorum exquirimus, pauca hæc dixisse satis habebimus. quorum auctoritatem si quis postulabit, ab iis quibus hæc indagare operæ fuit, repetere facile poterit.

Conferamus igitur rem in pauca, & quod alii iustis prope uoluminibus sunt complexi, nos uerbo tantum significemus. Curiatis comitiis reges omnes, & ceteri magistratus, ut quæstores, tribuni plebis, ædilesque eiusdem generis primi creati, pariterque leges omnes usque ad Ser. Tullium regem sunt iussæ. postremis autem temporibus duæ potissimum rogationes curiatim perlatæ, una de imperio, altera de adoptione. Vt enim curiæ, de quibus diximus, sic etiam comitia curiata diuturnitate temporis uidentur exoleuisse, adeo ut postremis temporibus non triginta, ut quondam, curiæ ad comitia conuenirent, sed ad usurpandam iuris uetustatem, triginta curiarum lictores, quemadmodum est in secunda Ciceronis agraria, suffragia pro curiis ipsis inirent. quippe quæ auspiciorum causa tantummodo sint retenta, cum centuriata iam & tributa auctoritate & fama florerent. Centuriatis uero consules, decemuiri, tribunique militum consulares, censores, & prætores designati, legesque, quæ a maioribus magistratibus duæ ad populum essent ferendæ, his fere comitiis latæ inueniuntur, de bello, & de perduellione. Tributa primum usurpari cœpta sunt A. Sempronio, M. Minucio cos. post Romam conditam anno CCLXIII, instituto Sp. Sicinii tribuni pl. in iudicio Coriolani, uiri patricii, tum cum tribus una, & uiginti erant. quibus comitiis damnatus ille exilii causa solum uertit. deinde Voleronis

nis tribuni pl. rogatione & tribuni ædilesque plebis his comitiis declarari cœpti, cum per aliquot ante annos curiatis essent designati. atque inde magistratus minores, ut ædiles curules, quæstores, III uiri capitales, nocturni, & monetales, & eius generis reliqui. ac præter regem sacrorum omnes sacerdotes. quin etiam leges fere de pace, & ciuitate danda, & de multa irroganda his comitiis sunt perlatæ. Vt autem centuriata comitia nisi a maioribus, sic tributa & a maioribus, & a minoribus magistratibus haberi licuit. Quarum rerum rationem si- Grucchij.
quis requirat, Nicolai Grucchii pereruditos de comitiis commentarios perlegat.

Cui uiro ut multis in rebus assentior, sic ab eo in binorum comitiorum ratione explicanda ualde diuersus sum. quod non gloriæ quærendæ, sed antiquitatis illustrandæ caussa, cuiusmodi sit, hoc loco pluribus mihi exponendum putaui. Est ergo quæstio huiusmodi, cum trina fuerint comitia, quid sit id, quod Cicero in secunda agraria, de binis comitiis, quibus magistratus singuli crearentur, scripsit his uerbis: Maiores de omnibus magistratibus bis uos sententiam ferre uoluerunt. nam centuriata lex censoribus ferebatur, cum curiata ceteris patriciis magistratibus. tum iterum de iisdem iudicabatur, ut esset reprehendendi potestas, si populum beneficii sui pœniteret. nunc quia prima illa comitia tenetis, centuriata, & tributa, curiata tantum auspiciorum caussa remanserunt. hic autem tribunus pl. quia uidebatur, potestatem neminem iniussu populi, aut plebis habere posse, curiatis eam comitiis, quæ uos non initis, confirmauit, tributa, quæ uestra erant, sustulit. ita cum maiores binis comitiis uoluerint uos de singulis magistratibus iudicare, hic homo popularis ne unam quidem pupulo comitiorum potestatem reliquit. Hæc Cicero. Hunc igitur locum dico obscurissimum esse, & quam ex eo sententiam Nicolaus Grucchius collegit, putare me ab ipsa consuetudine Romani moris, atque ab ipsa demum rei ueritate abhorrere. Quis autem eius sensus sit, ex loci huius lectione, quam ille ex ingenio, ut uideo, ac nulla antiqui libri fultus auctoritate, attulit, facile intelligi potest. est autem hæc: Nam centuriata lex consulibus ferebatur, & ceteris patriciis magistratibus, tributa plebeiis. Tum curiata iterum de iisdem iudicabatur. Qua ex lectione apparet, placere Grucchio, patricios quondam magi-

stratus

ſtratus binis comitiis eſſe creatos, centuriatis, & curiatis, plebeios item binis, tributis, & curiatis. poſt autem curiatis comitiis obſoletis magiſtratus omnes binis item comitiis declaratos, centuriatis, & tributis. Quam ſententiam ſi ille etiam alterius loci auctoritate firmaret, quod nec facit, nec facere poteſt, tamen quia eam multis interiectis ex ingenio uerbis inducit, ego uix in re tanta probare poſſem. neque enim ſimile ueri uidetur, ſi ſinguli magiſtratus binis, iiſque diuerſis fuiſſent comitiis declarandi, non aliquam aliquando annalium ſcripto res eorum inter ſe contentionem literis prodituros fuiſſe, ſi aut curiata, aut tributa comitia centuriatorum ſententiam infirmaſſent. Quamobrem ego incolumi uulgata lectione ita hunc locum interpretor. Reprehendit Rullum tribunum pl. Cicero, qui x uiros creari iubebat tributis comitiis, ita ut non omnes xxxv tribus uocarentur, ſed xvii tantum ſorte ducerentur. deinde ut qui a nouem tribubus eſſet deſignatus, lege curiata, ideſt imperio ornaretur. reprehendit autem acute magis, ut ſolet in orationibus, quàm uere, & quòd tributa comitia imperfecta attulit, & quòd curiata obſoleta rettulit. id quod eò grauius eſſe ſignificat, quòd cum maiores binis quondam comitiis de omnibus magiſtratibus uoluerint iudicari, hic neutra afferat. quæ ſint autem hæc comitia bina, exponit, centuriata, & curiata. nam conſules (ſic enim cum Grucchio legendum puto, non cenſores) centuriatis creabantur, quando ceteri patricii magiſtratus declarabantur curiatis. deinde iterum de iiſdem magiſtratibus iudicabatur, ut priora comitia reprehenderet populus poſſet. Quod autem ait, conſules centuriatis comitiis creatos, cum ceteri patricii magiſtratus curiatis, recte ait. ſiquidem conſtat, primos conſules, atque inde reliquos a populo per centurias conuocato declaratos. ceteros autem patricios magiſtratus intelligit quæſtores, quos iccirco patricios uocat, quia prius patriciis ea poteſtas patuit, quàm plebeiis. Plutarchus enim Poplicolam conſulem Bruti collegam quæſtores duos populo creandos permiſiſſe ait, P. Minucium, & M. Veturium, quas gentes tum patricias conſtat fuiſſe. creatos autem eſſe curiatis comitiis patet, primum, quia nondum tributa inſtituta erant; deinde, quia Gellius ſcribit, minoribus magiſtratibus comitiis tributis magiſtratum dari, ſed iuſtius curiatis; poſtremo, quia Tacitus libro xi prodidit,

quæstores regibus imperantibus esse institutos. idque legem curiatam ostendere, a L. Bruto repetitam. Quod autem ait, bis iudicatum esse de omnibus magistratibus, id non habet eã uim, ut significet, diuersis comitiis esse iudicatum, centuriatis, & curiatis. sed illud uult intelligi, qui magistratus centuriatis comitiis creati erant, ut consules, de his bis centuriatis comitiis esse iudicatum, qui curiatis, bis curiatis. ut qui prioribus comitiis aliquem creassent, iidem posterioribus, si pœniteret, mutata sententia abrogare eundem possent. Deinde addit: Nunc uero quia magistratus creantur, non ut olim, alii centuriatis, alii curiatis, sed alii centuriatis, alii tributis, curiata obsoleuerunt, nam ea propter auspiciorum religionem tantum remanserunt. Rullus autem curiata comitia, quæ non populus, sed pro populo triginta curiarum lictores ineunt, re uocauit, tributa imperfecta attulit. Ita cum maiores binis comitiis uoluerint de eadem re iudicari, Rullus ne una quidem comitia populo reliquit. nam in utrisque peccauit.

Neque uero illam rationem perpetuo obseruatam esse existimandum est, quam apud maiores ait fuisse, ut iisdem comitiis bis de eodem candidato iudicaretur, sed effigiem tantum, ac similitudinem eius retentam. Nam cum prærogatiuæ centuriæ suffragationem instituissent, eam pro unis comitiis habuerunt, reliquarum autem quæ iure uocatæ dictæ sunt, pro alteris. sic enim celerius suffragia a populo iniri posse iudicarunt, si eadem comitia partirentur, quàm si eadem bis integra haberentur. Hoc autem intellexit, & docuit Asconius his uerbis in secundam Verrinam: Prærogatiuæ tribus sunt, quæ primæ suffragium ferunt ante iure uocatas. mos enim fuerat, quo facilius in comitiis concordia populi firmaretur, bina omnino de iisdem candidatis comitia fieri, quorum tribus prærogatiuæ dicebantur, quòd primæ rogarentur, quos uellent consules fieri, secundæ iure uocatæ, quòd in his sequente populo, ut sæpe contigit, prærogatiuarum uoluntatem, iure omnia complerentur. His enim uerbis significat bina quidem comitia esse habita, sed non integra, uerum speciem tantum binorum comitiorum esse usurpatam. in tributis enim sorte tribum, in centuriatis ex tribu sorte centuriam eduxerunt, quæ prima suffragium iniret. quæ centuria, quoniam ante alias rogabatur, prærogatiua dicta est, & tribus ea, unde sumpta est, prærogatiua etiam appellata

lata. prærogatiuæ autem tribus, uel centuriæ prærogatiuæ sententiam pro unis comitiis habuerunt, reliquarum quæ deinceps citabantur, & iure uocatæ dicebantur, iudicium, ut dixi, pro alteris. Plerunque autem fiebat, ut iure uocatæ sententiam prærogatiuarum sequerentur, raro autem rescinderent. Vnde illud est Ciceronis pro Murena; Tantam comitiis centuriatis fuisse religionem, ut semper omen prærogatiuæ ualuerit. Harum uero centuriarum multi meminerunt. ut Liuius libro decimo: Cum primo uocatæ Q. Fabium consulem omnes dicerent centuriæ. & post: Q. Fabium & prærogatiua, & primo uocatæ omnes centuriæ consulem cum L. Volumnio dicebant. & libro XXVI: Fuluius Romam comitiorum causa accersitus cum comitia consulibus rogandis haberet, prærogatiua Veturia iuniorum declarauit T. Manlium Torquatum, & T. Otacilium. & post: Citatis Veturiæ senioribus. & de eadem: Tum centuria auctoritate mota uiri. est enim Veturia tribus nomen, unde centuria prærogatiua ducta est, ut Galeria. unde idem dixit libro XXVII. Galeria iuniorum, quæ sorte prærogatiua erat, Q. Fuluium, & Q. Fabium consules dixerat. & Cicero in Antonium: Ecce Dolabellæ comitiorum dies, sortitio prærogatiuæ, quiescit. renunciatur, tacet. prima classis uocatur. deinde, ut assolet, suffragia, tum secunda classis. & in primo de diuinatione: Prærogatiuam maiores omen iustorum comitiorum esse uoluerunt. Postremo meminit etiam prærogatiuarū Festus, cum scribit: Prærogatiuæ centuriæ dicuntur, ut docet Varro, quòd rustici Romani, qui ignorarent petitores, facilius eos animaduertere possent. Verrius probabilius iudicat esse, ut cum essent designati a prærogatiuis, in sermonem res ueniret populi de dignis, indignisue, & fierent ceteri diligentiores ad suffragia de his ferenda. sed de binis comitiis hactenus. Neque uero assentior iis, qui ad rationem binorum comitiorum locum orationis pro Plancio transferunt. quanquam enim binorum ibi comitiorum, quibus de ædilitate Plancii actum est, meminit, tamen non id, quod nunc agimus, intelligit. neque Plancium, ut illi putant, tributis, & centuriatis comitiis factum ædilem curulem significat, sed tributis binis. priora autem subito extra ordinem a consule habita esse, nec aliqua de causa perfici potuisse ostendit. unde ait: Sed cur ego sic ago? quasi non comitiis iam superioribus

sit Plancius designatus ædilis. quæ comitia primum habere cœpit consul tum omnibus in rebus summa auctoritate, tum harum ipsarum legum ambitus auctor. deinde habere cœpit subito, præter opinionem omnium, ut ne si cogitasset quidem quispiam largiri, daretur spacium comparandi. uocatæ tribus, latum suffragium, descriptæ, renunciatæ, longe plurimum ualuit Plancius. nulla largitionis nec fuit, nec esse potuit suspicio. an tandem una centuria prærogatiua tantum habet auctoritatis, ut nemo unquam prior eam tulerit, quin renunciatus sit; tu aut his ipsis comitiis consularibus, aut certe in illum annum ædilem Plancium factum miraris, in quo non exigua pars populi, sed uniuersus populus uoluntatem suam declararit? cuius in honore non unius tribus pars, sed comitia tota comitiis fuerint prærogata? quo quidem tempore, si id Terensis facere uoluisses, aut si grauitatis esse putasses tuæ, quod multi nobiles sæpe fecerunt, ut cum minus ualuissent suffragiis, quàm putassent, postea prolatis comitiis prosternerent se, & populo Rom. fracto animo, atque humili supplicarent, non dubito, quin omnis ad te conuersura se fuerit multitudo.

Nunc, quod quæri potest, caussam exponamus, cur centuriatis in comitiis, quibus populum in classes, centuriasque distributum suffragia inire docuimus, tribus adhibeantur. unde quidam omnes fere magistratus integris binis comitiis designari existimarunt, tributis, & centuriatis. Quid est enim tam
" uulgare, tam omnibus notum, quàm consulem, censorem,
" prætorem comitiis centuriatis declarari? at tamen eos a tribu-
" bus aliquando declaratos uidemus. Cicero enim de se consu-
" le in secunda agraria dixit: Me non extrema tribus suffragiorum, sed primi illi uestri concursus consulem declararunt. & in Miloniana de comitiis consularibus Milonis: Clodius tota comitia suis humeris sustinebat, conuocabat tribus, se interponebat. & Liuius lib. xxix: Salinator præter Mæciam tribũ, quæ se nec condemnasset, neque condemnatum aut consulem fecisset, populum R. omnem, quattuor, & triginta tribus ærarios reliquit. de prætura Plutarchus testis est. Vt prima, inquit, tribus uocata Catonem prætorem declarauit, statim Põpeius ementitus auspicia, comitia dimisit. & tamen Cicero se ter prætorem primum comitiis centuriatis renunciatum gloriatur

riatur in Pompeiana, & prætores collegas esse consulum, iisdemque comitiis creatos scimus. Vt ergo hunc difficultatis scrupulum, siquis est, euellamus, repetenda nobis, aut apertius explicanda sunt ea, quæ de centuriis, & tribubus supra diximus. Est ergo intelligendum ex Seruii instituto, tribus nihil ad cẽturiata comitia pertinuisse, post expletas autem xxxv tribus, cum omnis populi honos in iis consisteret, mutatam esse Seruii rationem, & tribus ad centuriarum diuisionem esse traductas. Vt autem ante populus in sex classes, & centum tres ac nonaginta centurias diuisus uocabatur, sic postea in xxxv tribus dispertitus citari cœptus est, ita tamen, ut singulæ tribus suas classes, suasque centurias haberent. Quocirca supra diximus, ex xxxv tribubus unam esse sorte eductam, atque ex ea, cum in unaquaque tribu aliquot essent e quinque classibus ciues, omnium uero classium multæ centuriæ, unam esse ex omni centuriarum numero lectam centuriam, uel iuniorum, uel seniorum, quæ prima rogaretur, & prærogatiua diceretur. cuius auctoritatem, quasi omen quoddam reliquæ sequerentur. unde dixit Cicero: Ecce comitiorum dies. sortitio prærogatiuæ, quiescit. renunciatur, tacet. prima classis uocatur. Quibus uerbis ostendit prærogatiuam ante primam classem esse suffragatam. Et in Planciana prærogatiuam centuriam unius tribus partem uocauit: Vocatæ tribus, latum suffragium, descriptæ, renunciatæ, longe plurimum ualuit Plancius. an tãdem una centuria prærogatiua tantum auctoritatis habet, ut nemo unquam prior eam tulerit, quin renunciatus sit, tu autem his ipsis comitiis consularibus, aut certe in illum annum ædilem Plancium factum miraris, in quo non exigua pars populi, sed uniuersus populus uoluntatem suam declarauerit. cuius in honore nõ unius tribus pars, sed comitia tota comitiis fuerint prærogata? Inde etiam illa sunt apud Suetonium, Cæsarem dictatorem edidisse per libellos circum tribum missos scriptura breui: Cæsar dictator illi tribui: commendo uobis illum, & illum, ut suffragio uestro dignitatem suam teneat. & illa apud Lucanum de simulatis comitiis eiusdem Cæsaris:

Fingit solemnia campus.
Et non admissæ dirimit suffragia plebis,
Decantatque tribus, & uana uersat in urna.

Neque uero aliud est id, quod scriptum est apud Ciceronem in

III de legibus: Censores populi partes in tribus distribuunto, exin pecunias, æuitates, ordines partiunto. ideſt primum in tribus, deinde in claſſes ex censu, & centurias ex ætate, & ordine distinctas. Hanc enim legem scripsit Cicero apte ad eam remp. quam in suis libris finxerat, ad eam inquam, quam P. Scipio, quem loquentem fecerat, & æquales eius administrarunt post sexcentesimum ab urbe condita annum, tum cum tribuum nomen late in urbe patebat. Quanquam autem in centuriatis comitiis pariter, atque in tributis tribus citabantur, atque suffragia inibant, non eodem tamen modo inibant. nã in tributis cuiusque tribus unum erat suffragium, in centuriatis tot obseruabantur suffragia, quàm multæ tribuum ipsarum erant centuriæ.

Si ergo, ut locum hunc aliquando concludamus, ex tribus comitiorum generibus curiata nisi primis temporibus obseruata sunt, extremis autem auspiciorum causſa paucas quasdam ad res adhibita sunt, siqúe tributa, & centuriata nisi citatis tribubus non sunt habita, profecto, qui tribum non habuit, is suffragio caruit. Ex hoc autem numero pueros, & senes sexagenarios, & ærarios excipio. pueros, quia consentaneum non uidetur, qui ante XVII annum in legione non meruerint, eos in tribu suffragium pertuliſſe. sexagenarios autem, quia de iis ita proditum eſt a Varrone de uita populi Ro. lib. II. teſte Nonio: Cum in quintum gradum peruenerant, atque habebant sexaginta annos, tum denique erant a publicis negotiis liberi, atque expediti, & ocioſi. Ideo in prouerbium quidam putant
" ueniſſe: sexagenerarios de ponte deiici oportere. ideſt quòd suf
" fragium non ferant, quod per pontem ferebant. Idem autem ille quartum gradum ætatis fecit seniores usque ad annos LX, in de quintum, auctore Censorino, usque ad extremum ætatis senes. Feſtus autem hoc idem aliquanto apertius. Exploratiſsimum illud causſæ eſt, quo tempore primum per pontem cœpe-
" runt comitiis suffragium ferre, iuniores conclamauere, ut de
" ponte deiicerentur sexagenarii, quia nullo publico munere fun
" gerentur, ut ipsi potius sibi, quàm illis deligerent imperium, cuius sententiæ eſt etiam Sinnius Capito. Quo eodem alludens Cicero dixit pro Roscio Amerino: Habeo etiam dicere, quem contra morem maiorum minorem annis LX de ponte in Tiberim deiecerit. Quanquam autem alia etiam causſa affertur huius

ius moris, tamen hæc celebratior, ac uulgatior uidetur, quam attigit quoque Ouidius in quinto Fastorum, his uerbis:

Pars putat, ut ferrent iuuenes suffragia soli,
Pontibus infirmos præcipitasse senes.

Pontes autem in comitiis fuisse ad tempus constructos, per quos populus suffragaturus transiret, satis aliorum præceptione iam tritum est. Accedit, quòd Aristoteles pueros, & senes e numero remouet germanorum ciuium, pueros, quòd ciues sint imperfecti, senes, quòd effœti. Aerarios autem uoco, qui a censoribus notæ caussa in ærariorum numerum erant relati. quibus, ut ait Asconius interpres, nullum munus erat relictũ, nisi ut essent in albo centuriæ suæ tantummodo, ut tributi nomine æra penderent. quasi uero omnia alia iura ciuium Rom. præterquàm tributi conferendi amisissent.

Hoc autem suffragiorum ius imminuit aliquantum Cæsar dictaturam perpetuam consequutus. Ille enim (ut inquit Suetonius) comitia cum populo partitus est, ut exceptis consulatus competitoribus de cetero numero candidatorum, pro parte dimidia, quos populus uellet, pronunciarentur, pro altera parte, quos ipse dedisset. & edebat per libellos circum tribum missos scriptura breui: Cæsar dictator illi tribui: Commendo uobis illum, & illum, ut uestro suffragio suam dignitatem teneãt. D. autem Augustus comitiorum pristinum ius restituit, ac multiplici pœna coercito ambitu Fabianis, & Scaptiensibus tribulibus suis die comitiorum, ne quid a quopiam candidato desiderarent, singula millia nummum diuidebat. Tiberius autem omnino comitia populi sustulit. quod scripsit Tacitus libro primo: Tum primum è campo comitia ad patres translata sunt. nam ad eam diem etsi potissima arbitrio principis, quædam tamen studiis tribuum fiebant. neque populus ademptum ius questus est, inani rumore, & senatus largitionibus, ac precibus sordidis exolutus libens tenuit, moderante Tiberio, ne plures, quàm quattuor candidatos commendaret, sine repulsa, & ambitu designandos.

De iure honorum. Cap. XVIII.

TANDEM aliquando peruenimus ad id, quo uno optimum ipsum ius ciuitatis expletur. Hoc est autem, ut ab initio dixi-

diximus, ius honorum, quod qui in urbe, agroue Rom. habuit, is quàm pleniſsimum ius ciuitatis obtinuit. Itaque ſcite, ut omnia, Ariſtoteles; qui uerum, ac germanum ciuem honorum adiſcendorum, ut dixi, poteſtate circunſcripſit. Honores autem uoco curationes omnes publicas ciuium ſuffragio, aut ſtudio alteri ciui delatas. quorum duo genera ſunt, unum, quod in rebus diuinis cernitur, alterum, quod in humanis. eo ſacerdotia continentur, hoc magiſtratus, imperia, & triumphi. Neque enim hæc decora, atque inſignia dignitatis quiſquam, niſi ciuis Rom. aſſequi potuit, uſque adeo, ut, qui furtim hoc eſſent adepti, ii re comperta honorum gradum cum toto ciuitatis honore Papia lege amiſerint. id quod M. Perpernæ contigiſſe notauit his uerbis Valerius: Non paruus conſulatus rubor M. Perperna, ut pote, qui conſul antequam ciuis, cum interim cuius uita triumphauit, mors Papia lege damnata eſt. Nanque patrem eius nihil ad ſe pertinentia ciuis Rom. iura conplexum, Sabelli iudicio petitum, redire in priſtinas ſedes coegerunt. Ita M. Perpernæ nomen adumbratum, falſus conſulatus, caliginis ſimile imperium, aliena in urbe improbe peregrinatus eſt. Quibus ex uerbis ſatis liquet, Romæ honores niſi ciuibus R. non patuiſſe, & qui ciuitate priuati erant, eoſdem honorum etiam inſignia perdidiſſe.

De ſacerdotiis. Cap. XIX.

QVONIAM autem multa honorum genera propoſuimus, relinquitur, ut quid ipſa inter ſe differant, ac quid ſingula ſint, differamus. primum autem de ſacerdotiis more maiorum agamus. Sacerdotia omnes curationes uocamus eorum, qui res ſacras, & diuinas tractarent. Hos uero aut ſingulis diis operatos eſſe inuenimus, aut ſingulas eorum res curaſſe, aut promiſcue omnium deorum, & omnium cæremoniarum colendarum rationem tenuiſſe. Singulorum deorum ſacra curarunt Luperci, qui Panis, Potitii, qui Herculis, Sodales Titii, qui Sabinorum deorum, Salii, qui Martis, Flamines, qui ſigillatim Iouis, Martis, & Quirini, Veſtales uirgines, quæ Veſtæ ſacra peregerunt, & pro populo ſacrificium fecerunt. Singulis de rebus, ut Fratres Aruales, qui pro aruorum frugibus, Curiones, qui pro curiis ſacrificarunt, Augures, qui auſpiciorum, Aruſpices

ſpices qui extorum, Fetiales, qui belli, & pacis diſciplinam tenuerunt. Duumuiri Sibyllini, qui ſacra librorum Sibyllinorum, Rex ſacrificulus, qui ſacra regia, Epulones, qui ludorum epulare ſacrificium adornarunt. quo factum eſt, ut pontifices ſoli ſacra omnia promiſcue commendata habuerint. Quod indicat Cicero in II de legibus, cum ita fert: Diuiſque aliis alii ſacerdotes, omnibus pontifices, ſingulis flamines ſunto. & idem in exordio orationis pro domo ſua ad pontifices, cum inquit: Cum multa diuinitus Pontifices a maioribus noſtris inuenta, atque inſtituta ſunt, tum nihil præclarius, quàm quòd uos eoſdem & religionibus deorum immortalium, & ſummæ reip. præeſſe uoluerunt, ut ampliſsimi, & clariſsimi ciues remp. bene gerendo, pontifices religiones ſapienter interpretando remp. conſeruarent. Quod ſi ullo tempore magna cauſſa in ſacerdotum populi Rom. iudicio, ac poteſtate uerſata eſt, hæc profecto tanta eſt, ut omnis reip. dignitas, omnium ciuium ſalus, uita, libertas, aræ, foci, dii penates, bona, fortunæ, domicilia ueſtræ ſapientiæ, fidei, poteſtatique commiſſa, & credita eſſe uideantur. & paulo poſt ita Lentulum pontificem alloquitur: Te appello Lentule, tui ſacerdotii ſunt thenſæ, curriculæ, præcentio, ludi, libationes, epulæque deorum. Voſque pontifices, ad quos epulones Iouis optimi maximi, ſiquid eſt prætermiſſum, aut commiſſum, adferunt, quorum de ſententia illa eadem reuocata, atque inſtaurata celebrantur, qui ſunt ludi minus diligenter facti? quanto, aut quo ſcelere polluit? reſpondebis & pro te, & pro collegis tuis, & pro collegio pontificum, nihil cuiuſquam aut negligentia contemptum, aut ſcelere eſſe pollutum. Dionyſius quoque pontifices ait de omnibus cauſsis ad ſacra pertinentibus iudicaſſe, nouaſque leges de ſacris arbitratu ſuo condidiſſe, ac ſacerdotes omnes, penes quos cæremoniæ fuerint, examinaſſe, & palam de religione, ac cultu deorum reſpondiſſe, adeo ut perinde ac ſacri iuris interpretes, atque doctores extiterint. Itaque Liuius lib. I. de ponificis iure merito ita differuit: Pontifici Numa ſacra omnia exſignataque attribuit, quibus hoſtiis, quibus diebus, ad quæ templa ſacra fierent, atque unde in eos ſumptus pecunia erogaretur. cetera quoque omnia publica, priuataque ſacra pontificis ſcitis ſubiecit, ut eſſet, quo conſultum plebs ueniret. ne quid diuini iuris, negligendo patrios ritus, peregrinosque

aſciſcendo, turbaretur. nec cæleſtes modo cæremonias, ſed iu ſta quoque funebria, placandoſque manes ut idem pontifex e- doceret. Ex his autem ſacerdotibus antiquiſsimi fuerunt Luperci, itemque Potitii, iam inde ab Euandro ipſo ante Aeneæ in Italiam aduentum inſtituti. proximi ab his fratres aruales XII, & tres augures, & aruſpices octo, & curiones triginta, a Romulo omnes illati. Sodales enim Titios T. Tatius Sabinorum rex Romuli ſocius dedit. Flamines tres Dialem, Martialem, & Quirinalem, & ueſtales uirgines quattuor cum ueſtali maxima, ſalios Palatinos XII, fetiales XX cum patre patrato, pontifices quattuor cum pontifice maximo Numa creauit. II uiros Sibyllinos Superbus rex, Regem ſacrorum anno poſt exactos reges L. Brutus conſul. III uiros epulones anno DLVIII, L. Purpureone, M. Marcello coſ. T. Romilius tribunus pl. Ex his autem augurum, flaminum, pontificum, ueſtalium, III uirum, & epulonum numerus procedente tempore auctus eſt. augures enim nouem lege Ogulnia, teſte lib. x Liuio, creari cœpti ſunt an. CCCCLIIII: Q. Panſa, N. Coruo coſ. ad tres Flamines adiecti ſunt XII, Volcanalis, Volturnalis Palatualis, Furinalis, Floralis, Falacer, Carmentalis, Portumnalis, Virbialis, Laurentialis, Lauinalis, Pomonalis. Veſtalibus additæ duæ a Tarquinio Priſco, ut eſſent ſex cum uirgine ueſtali maxima. pontificibus quattuor, ut eſſent octo cum pontifice maximo eadem lege, qua augurum numerus auctus eſt. poſt autem a Sulla dictatore, Liuio in epitomis auctore, quindecim effecti. II uiri ſacrorum anno urbis CCCLXXXVIII, lege Sextia Licinia decem, poſtremo, ut puto, Sullana quindecim redditi, quomodo epulones etiam a tribus ad ſeptem aſcenderunt.

Illud porro ſacerdotum omnium proprium fuit, ut nec imperium, nec poteſtatem haberent, ut perpetui eſſent, ut tam ex plebeiis, quàm ex patriciis fierent, & ut a collegio cooptarentur. Poteſtate & imperio uacuos fuiſſe oſtendit Liuius libro quarto, apud quem patricii conqueruntur, pontifices, augureſque plebi communicari, & graue putant eſſe, ſi ſalii, flaminesque nuſquam aliò, quàm ad ſacrificandum pro populo ſine imperiis, ac poteſtatibus relinquantur. Perpetuitatem eorum indicat, quòd ſacerdos non niſi in demortui, aut abeuntis ſacerdotis locum ſufficiebatur. quin etiam fratrum arualium ſacerdotium exules, captoſque eſſe comitatum lib. XVIII pro

dit

dit Plinius. Nam omnes quidem tam ex plebeiis, quam patriciis creatos esse satis constat, præter regem sacrorum, & flamines maiores tres, & salios Palatinos, quos memoria etiam sua ex solis patriciis creatos esse satis perspicue significat Cicero in oratione pro domo, cum ait: Itaque populus Rom. breui tempore neque regem sacrorum, neque flamines, nec salios habebit, nec ex parte dimidia reliquos sacerdotes. nimirum si pro libidine omnibus licebit patriciis ad plebem transire. Pontifex autem maximus, & rex sacrificulus, & flamines a populo etiam creati, pontifex quidem tributis comitiis, rex centuriatis, flamines curiatis, tum cum reliqui sacerdotes a collegiis cooptarentur. quos omnes postea Cn. Domitius ad comitia populi tributa transtulit an. DC LI Mario, & Oreste cos. quam legem post a Sylla sublatam, & iterum a T. Labieno tribuno plebis, Cicerone consule, relatam iterum M. Antonius consul post Cæsaris dictatoris necem abrogauit. qua insequenti anno una cum cæteris Antonianis legibus S. C. sublata res rursus ad populi comitia rediit. Quam rem Manutius in libro suo de legibus elegantissime persecutus est.

De magistratibus. Cap. XX.

HACTENVS de sacerdotibus. nunc de magistratibus. quorum ius paucis, ut uideo, uerbis in tertio de legibus Cicero est complexus, cum dixit: Magistratus omnes iudicium, & auspicium habento. quod est aliud nihil, quàm iudicandi, & auspicandi potestatem habento. Iudicium autem dicitur habere, qui potest & ius dicere, & edictum interponere. Ius uero dicere, in primis est iudicii dandi potestatem habere, atque ei formulam iudicandi præscribere. Quicunque enim iusreddebat, audita facti serie, aut concedebat actionem, aut negabat. Qua re in edictis prætoriis hæc uerba celebrabantur: IVDICIVM dabo, Iudicium non dabo. unde illud est Ciceronis in Verrem: Si quis eum pulsasset, edixit, se iudicium iniuriarum non daturum: quicquid ab eo peteretur, iudicem de sua cohorte daturum: ipsi autem nullius rei actionem sese daturum. Edictum autem interponebat, cum res longiorem disquisitionem non desiderabat. cuius generis est illud alterum apud Liuium de Ap. Claudio consulari decemuiro: Vt iam sciret, non id petu-

lantiæ ſuæ, ſed Virginio abſenti datum, ius eo die ſe non dictu
rum, neque edictum interpoſiturum, & hoc Ciceronis de An-
tonio conſule: Cum tot edicta propoſuiſſet, edixit, ut adeſ-
A.d. ſet ſenatus frequens a. d. VIII Kal. Dec. eo die ipſe non affuit.
at quomodo edixit? hæc ſunt, opinor, uerba in extremo: Si-
" quis non affuerit, hunc omnes exiſtimare poterunt, & interi-
" tus mei, & perditiſsimorum conſiliorum auctorem fuiſſe. Hoc
" autem ius qui magiſtratus habuerunt, ii poteſtatem dicuntur
" habuiſſe, qui præter hoc aliquid etiam amplius, imperium. Et-
Vide d imp. enim legimus dictatoris, conſulum, decemuirum, tribunorum
que militum conſularium, ac prætorum non poteſtatem ſolum,
ſed etiam imperium extitiſſe. cenſorum uero, & ædilium, &
quæſtorum, & tribunorum pl. poteſtatem tantum. merito. di
ctator enim ius uitæ, neciſque ſine prouocatione habet. & eo
dicto omnes alii abdicant. conſules autem quanquam in ciuẽ
animaduertere non poſſunt, itemque prætores, tamen prehen
ſionem habuerunt, & uocationem, tribuni uero pl. prehenſio
nem tantum, itemque ædiles, atque omnino qui magiſtratus
lictores cum faſcibus habuerunt, ut dictator, conſules, præto
res, & reliqui, quicum poteſtate conſulari fuerunt, amplius
ius habuerunt, quàm qui uiatore tantum, ut cenſores, tribu-
ni pl. & ædiles, aut qui neutro, ut quæſtores. Itaque ut dictato
ri conſul, ſic conſuli, ut ſcribit libro ſexto Polybius, reliqui
magiſtratus paruerunt, præter tribunos plebis, non quia maio
re eſſent tribuni, quàm conſules poteſtate, ſed quia ad eorum
euertendam poteſtatem eſſent creati. Quæ autem de prehen-
ſione, & uocatione magiſtratuum dixi, ea ex Varronis ſenten
tia dixi, qui apud Gellium ita ſcribit: In magiſtratu habent alii
uocationem, alii prehenſionem, alii neutrum. uocationem,
ut conſules, & ceteri, qui habent imperium, prehenſionem,
ut tribuni pl. & alii, qui habent uiatorem. neque uocationem,
neque prehenſionem, ut quæſtores, & ceteri, qui neque licto-
rem habent, neque uiatorem. qui uocationem habent, iidem
prehendere, tenere, abducere poſſunt, & hæc omnia, ſiue ad-
ſunt, quos uocant, ſiue acciri iuſſerunt. tribuni pl. uocatio-
nem habent nullam. Cuius rei rationem reddit Gellius, quòd
antiquitus creati uidentur, non iuri dicundo, nec cauſsis, quę
reliſque de abſentibus noſcẽdis, ſed interceſsionibus faciendis,
quibus præſentes fuiſſent, ut iniuria, quæ coram fieret, arcere
tur.

tur. ac propterea ius ad se uocandi ademptum, quoniam, ut uim fieri uetarent, assiduitate eorum, et præsentium oculis opus erat. & alio loco Varro: Qui potestatem neque uocationis populi uiritim habent, neque prehensionis, eos magistratus a priuato in ius quoque uocari est potestas. M. Læuinus ædilis curulis a priuato ad prætorem in ius est eductus. nunc stipati seruis publicis non modo prehendi non possunt, sed etiam ultro summouent populum. Cur autem uelit Cicero omnes magistratus habere auspicia, ipse declarat in legibus: Vt multos, inquit, inutiles comitiatus probabiles impediant moræ. sæpe enim populi impetum iniustum auspiciis dii immortales repressérunt. Confirmat hoc idem M. Varro libro Rhetoricorum uicesimo, ut est apud Nonium: Eo die, inquit, cis Tiberim redeundum est, quòd de cælo auspiciari ius sit nemini præter magistratum. Ex quibus locis apparet, non omnia eum auspicia intelligere, sed tantum obseruationem de cælo. ea enim potissimum impedita, atque infirmata comitia sunt. unde edicto consulari in comitiis centuriatis habendis cauebatur, ne magistratus ullus minor de cælo seruasse uellet. quòd etiam minores magistratus, ut tribuni pl. auspicium, ideſt spectionem, & nunciationem haberent, quibus rebus inutilia comitia obnuntiando facile possent impedire. quod lege Aelia, quæ obnunciationi parere coegit, erat prouisum. Reliqua uero auspicia non omnes magistratus habuisse illud indicio est, quòd plebeii magistratus neque augures, neque pullarios adhibuerunt, ut tribuni, & ædiles plebis. alioquin plebeii auspicia habuissent, quod supra negauimus. Quocirca ego in eam adductus sum opinionem, ut, cum inquit Zonaras libro annalium secundo, tribunis pl. auspicia a patriciis esse concessa, de obseruatione de cælo esse accipiendum putem. Hoc autem factum scribit M. Horatio, & P. Valerio cos. abdicatis x uiris, anno CCCIIII, his uerbis: Quin etiam tribunis pl. in comitiis auspiorum usum concesserunt. id quod eis uerbo quidem honorem ac dignitatem attulit, (id enim ius ab antiquo solis patriciis fuit) re autem uera impedimento fuit, ne facile tribuni plebis, & plebs ipsa quæcunque uellet, ageret, sed per causſam auspiciorum aliquando impedirentur. Tribunatum autem plebis Liuius libro II, & Plutarchus in quæstionibus magistratum esse negarunt. Quod si ita est, profecto ne proconsules quidem, & pro

prætores

prætores magiſtratus fuerunt, quia auſpiciis caruerunt. unde ſcitum eſt illud Ciceronis in ſecundo de diuinatione: Bellicam rem adminiſtrari maiores noſtri niſi auſpicato noluerũt. quàm multi anni ſunt, cum bella a proprætoribus, & proconſulibus adminiſtrantur, qui auſpicia non habent. Itaque nec amnes tranſeunt auſpicato, nec tripudio auſpicantur. atque illud in primo: Magiſtratus Romanos auſpiciis uſos eſſe coactis. coactum autem dictum eſſe auſpicium, tripudium ſoliſtimũ. Adeo uero magiſtratuum propria auſpicia fuerunt, ut magiſtratus ipſos inter ſe diſtinxerint, ac ſegregarint. ut enim auſpicia alia maiora fuerunt, alia minora, ſic magiſtratus partim maiores, partim minores: maiores, qui maiora auſpicia habuerunt, ut conſules, prætores, conſules; minores, qui minora, ut reliqui. Maiora autem dicuntur auſpicia habere, quia eorum auſpicia magis rata ſunt, quàm aliorum. quod ex libris Meſſallæ, & Tuditani commentariis Gellius prodidit libro XIII.

Magiſtratus autem uarii in remp. hoc pacto illati ſunt. primum, cum reſp. in poteſtate regum fuit, omnia regum arbitrio adminiſtrata ſunt. penes enim eos ſummum ius uitæ, necisque, & omne gerendi belli imperium fuit. penes eoſdem uniuerſa iuriſdictio fuit. ſiquidem, quod eſt in annalibus Dionyſii, Romulus rex alia iudicauit, alia aliorum iudicio permiſit. Neque uero alius regibus magiſtratus fuit, quàm tribunus celerum, qui rem militarem cum eo curaret, &, quod multis placuit, etiam quæſtores, qui publicam pecuniam tractarent. ubi uero urbe abfuturus rex erat, præfectus urbi cum poteſtate relinqui, & rege mortuo, interreges prodi ſoliti ſunt, qui remp. interea dum rex alius crearetur, gubernarent. exactis autem regibus conſules duo creati ſunt in omnibus rebus pari cum regibus poteſtate, atque imperio, præterquam quòd illi perpetui, hi annui, ille unus, hi duo erant. neque enim ſolum, quod in promptu eſt, bella geſſerunt, ſed etiam ius dixerunt. Inde enim ſcripſit libro II Liuius: Appius conſul quàm aſperrime ius de creditispecuniis dicere. Itaque cum nimium eorum imperium uideretur, multis modis undique diminutum eſt. primum enim lex de prouocatione lata, qua a conſulibus ad populum prouocatio data eſt, cautumque, ne in caput ciuis Rom. conſul animaduertere poſſet, deinde poſt annũ XVI tribuni pl. creati multum de imperio conſulum detraxerunt. ſi quidem ad plebem a

conſularibus

consularibus iniuriis prohibendum, & ad intercessiones faciendas, & consulum dissoluendum imperium instituti sunt. eodemque anno creati ædiles plebis ad ædes sacras, in quibus plebis scita seruarentur, teste Pomponio, tuendas, unde etiam ædiles uocati sunt, aliquantum etiam de auctoritate consulum diminuerunt. cum senatus mandauit, ut quod extat in tertio libro apud Liuium, senatus consulta ad ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur, quæ ante pro arbitrio consulum supprimerentur. Anno inde ab urbe condita CCCX, cum consules perpetuis bellorum curis impediti censum in ciuitate peragere nequirent, censores duo, qui quinto quoque anno censum, lustrumque facerent, instituti eam quoque curationis publicæ partem consulibus ademerunt. Quod idem post annos etiam octoginta prætor, & ædiles curules creati fecerunt. prætor enim ad ius in urbe dicendum, cui rei uacare iam consules propter bellicas curas non poterant, est creatus. ædiles uero ludorum Rom. curationem, quam primum reges, post consules habuerant, ædiles autem plebis recusabant, susceperunt. quo facto, inde urbi, annonæ, aliarumque etiam sibi rerum curationem, & cognitionem uindicarunt. Et quoniam intellexerunt, tempora sæpe incidere, quibus opus esset reip. magistratu, qui summum imperii ius haberet, quale reges habuerant, instituerunt etiam, ut dubiis in rebus reip. dictator diceretur, isque sibi magistratum equitem diceret, qui dictatori esset idem, qui fuerat tribunus celerum regi. primus autem seditionis sedãdæ, & rei gerendæ caussa creatus est anno post reges exactos siue sexto, siue, (non enim satis inter scriptores conuenit) nono. Reliquos autem, qui regum tempore erant, magistratus tenuerunt, ut quæstores, & præfectum urbi, quem maxime, dum consules in monte Albano feriis Latinis operam darent, crearе, ut, cum nulli essent consules, aut alii patricii magistratus, interreges prodere soliti sunt. Succrescentibus autem negotiis post minores alii magistratus etiam multi creati, ut triumuiri nocturni, monetales, agrarii, capitales, qui res diuersas pro usu reip. curarent, & de iis ius dicerent. Quibus ex rebus illud intelligi potest, munera publica inter diuersos magistratus ita fuisse partita, ut primæ tamen partes consulum, prætorumque fuerint. quid autem inter utriusque ius differentiæ interceserit, paucis, ut institui, demonstrabo.

Maior

Maior fuit imperii uis, atque auctoritas in consule, quàm in prætore. Hoc & Liuius lib. XLIIII scriptum reliquit, & res ipsa declarat. consules enim duodecim fasces præferebant, prætores urbani binos, prouinciales senos. sic enim inuenio apud Censorinum: M. Plætorius tribunus plebis scitum tulit, in quo scriptum est: Prætor urbanus, qui nunc est, quique post hac erit, duos lictores apud se habeto. prouincialem autem prætorem Polybium ἑξαπέλεκυν solet uocare, quasi cui sex secures præferantur. iidem magistratibus omnibus intercedebant, iis solis non intercedebatur. ab omnibus magistratibus & comitiatum, & concionem auocare poterant, nullus ab eis poterat. uitæ tamen necisque ius non babebant, nisi nobili illo senatus consulto armati, quo decerni solet, ut uideant consules, nequid detrimenti resp. capiat. de quo sic scripsit Salustius in Catilinæ coniuratione: Itaque quod plerunque in atroci negocio solet, senatus decreuit, darent operam consules, nequid resp. detrimenti caperet. ea potestas per senatum more Romano magistratui maxima permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios atque ciues, domi, militiæque summum imperium, ac iudicium summum habere. aliter sine populi iussu nullius earum rerum consuli ius est. Ad hæc idem, ut est apud Polybium libro VI, legationes in curiam introducebat, quæ celeriter statuenda erant, statuebant, quæ de tiberationem desiderabant, ad senatum referebant, patrum de Icreta curabant, quæ de rep. per populum transigenda erant, proponebant, conciones, quoties opus erat, aduocabant, senatum habebant, senatusconsulta populo referebant, in re bellica summum imperium habebant, sociis quicquid uisum fuerat, imperabant, tribunos mil. creabant, delectum habebant, de iis qui sub suo imperio erant, in castris supplicium sumebant, comite quæstore publicæ pecuniæ, quantum res ipsa ferret, impendebant.

Prætorum autẽ propria iurisdictio fuit. ea uero fuit duplex, urbana una, peregrina altera. unde prætores duo instituti sunt, unus, qui urbanam exerceret iurisdictionem, alter, qui peregrinam, quorum ille urbanus dictus est, hic peregrinus. Vrbanus. n inter ciues, peregrinus inter ciues, & peregrinos ius dicebat. unde Liuius lib. XXII: Romæ iuris dicundi urbana sors Pomponio, inter ciues Rom. & peregrinos P. Furio euenit. & lib.

lib. XXIII: Prætores prouincias sortiti, L. Apustius Fullo urbanam iurisdictionem, M. Acilius Glabrio inter ciues, & peregrinos. Inde alii creati quatuor, qui ad regendas prouincias mitterentur. postremisque temporibus ita institutū est, ut præter urbanum prætorem, & peregrinum, qui ius in urbe dicerent, sex alii essent prætores, qui de criminibus publicis quærerent, postero anno prouincias sorte administrarent. omnium autem prætorum maxima semper auctoritas fuit prætoris urbani, adeo ut sint, qui putent, prætorem peregrinum ex edicto prætoris urbani ius dixisse. Cum autem prætoria munera duo fuerint, iurisdictio, & quæstio, uisum est faciendum, ut hoc loco de iurisdictione dicerem, quæstionum autem exercendarum rationem, ut in secundum librum, ubi de iudiciis ago, reiicerem. Sic igitur dico, omnem prætoriam iurisdictionem his tribus uerbis esse expressam, do, dico, addico. sed hæc quidem in promptu. interiora illa: prætorem dedisse, ut bonorum possessionem, ut iudices, recuperatores, & arbitros; dixisse, ut uiam in formulis, ut tutorem ex lege Atilia, ut cum interdicto cauebat, uel cum ferias indicebat; addixisse, ut dum in iure cessio fiebat. Vnde Tulliana illa sunt de Verre prætore urbano: Domus erat plena. noua iura, noua decreta, noua iudicia petebantur. mihi det possessionem, mihi ne adimat. in me iudicium ne det, mihi bona addicat. & illa: Simul in iure dicendo bonorum, possessionumque contra omnium instituta addictio, & condonatio. Atque urbanus quidem, & peregrinus prætor priuatas tantum controuersias cognouerunt, & iuris Quiritium custodes, ac uindices, in quo uno iurisdictio posita fuit, fuerunt. sunt autem qui putent, urbanum tantum fuisse, apud quem lege agere liceret, ut filios emancipare, seruos manumittere, in iure cedere, bonorum possessionem, & tutorem postulare, & cetera obire, quæ iure Quiritium a nobis expositio continerentur. Reliqui certe prætores in urbe publicorum criminum quæstiones singuli singulorum exercuerunt, de maiestate, de sicariis, de ambitu, de repetundis, de peculatu, de ui, & ceteris eiusmodi, de quibus post in iudiciorum disputatione agemus. prouinciales autē non solum ius dixerunt, sed de publicis etiam criminibus quæsiuerunt, & cum consilio cognouerunt. Vniuersam autem iurisdictionis suæ formulam, ex qua de quacunque re in magistratu ius redditurus

esset, prætor urbanus K. Ian. in foro proponere consueuit, id quod prætoris edictum est nominatum. quod, præter Pomponium, ostendit, ut supra dixi, Cicero in II de finibus, cum scripsit: Quid enim mereri uelis iam, cum magistratum inieris, et in concionem ascenderis (est enim tibi edicendum, quæ fis obseruaturus in iure dicendo) quid merearis igitur, ut te dicas in eo magistratu omnia uoluptatis caussa facturum esse? Ac primis quidem temporibus hæc edicta mutare prætoribus licuit, quod tamen probri loco Verri Cicero obiecit, cum dixit, eum ne ex edicto quidem suo ius semper dixisse. post autem lege C. Cornelii tribuni plebis anno urbis DCLXXXVI cautum est, Dione, & Pædiano auctoribus, ut ex edictis suis perpetuis prætores ius dicerent. qua lege addit Pædianus multum auctoritatis, & gratiæ ademptum ambitiosis prætoribus, qui ius uarie dicere solerent. Quare quoniam edicta in annum tantum ualuerunt, dixit id in Verrem Cicero: Qui plurimum tribuunt edicto prætoris, edictum legem annuam dicunt esse. in edicto plus complecteris, quàm in lege. si finem edicto prætoris afferunt Kal. Ianuariæ, cur non initium quoque edicti nascitur a Kal. Ianuariis? Forma porro perpetui edicti prætoris urbani, ut de flamine diali, & de sacerdote Vestæ, talis est apud Gellium libro x: sacerdotem Vestalem, & flaminem dialem in omni mea iurisdictione iurare non cogam. & de fluminibus retandis illa: Qui flumina retanda publice redempta habent. si quis eorum ad me eductus fuerit, qui dicatur, quod eum ex lege locationis facere oportuerit, non feciſſe. reliqua desiderantur. Quod præterea Romæ edixerant prætores urbani, id eosdem sine reprehensione mutare in prouincia, si quam postea obtinuissent, non potuisse inuenio. Quod ex actionibus in Verrem intelligitur, in quibus orator acutissimus ita agit: Cur ea capita in edictum prouinciale transferre noluisti? utrum digniores homines existimasti eos, qui habitabant in prouincia, quàm nos, qui æquo iure uteremur? an aliud Romæ æquum est, aliud in Sicilia? non hoc potest hoc loco dici. multa esse in prouinciis aliter edicenda, non de hereditatum quidem possessionibus, non de mulierum hereditatibus. Formam autem prouincialis edicti ille in epistolis ad Atticum expressit, cum de se Ciliciæ prætore loqueretur in hunc modum: Multa sum secutus Scæuolæ: in iis illud, ut Græci inter se disceptent suis legibus. breue autem edictum

ctum est propter hanc meam διαίρεσιν, quòd duobus generibus e dicendum putaui. quorum unum est prouinciale, in quo est de rationibus ciuitatum, de ære alieno de usura, de syngraphis, in eodem omnia de publicanis. alterum, quod sine edicto satis commode transigi non potest, de hereditatum possessionibus, de bonis possidendis, magistris faciundis, uendendis, quæ ex edicto & postulari, & fieri solent. tertium de reliquo iure dicendo ἄγραφον reliqui. dixi me de eo genere mea decreta ad edicta urbana accommodaturum. Hactenus de iurisdictione prætorum. Reliqui uero magistratus de ceteris rebus, quæ ad ipsum magistratum pertinerent, ius dixerunt. quorum etiam diuersa edicta feruntur. Quod demonstrat Asconius, cum in commentario Diuinationis ait: Subsellia sunt tribunorum, triumuirorum, quæstorum, & huiusmodi minora iudicia exercentium, qui non in sellis curulibus, sed in subselliis considebant. itemq. Plutarchus in quæstionibus, cum tribunos pl. negat magistratus esse, quia ex sella curuli, ut magistratus, ius non redderent. & in Catone maiore, cum tribunos pl. ait in basilica Porcia ius dixisse. Aediles porro de annonæ ratione, de urbis, uiarum, aquarum, ædificiorumq. curatione, & rerum uenditione cognouisse satis multa historiarum exempla demonstrant. unde illud Tullianum est in IX Philippica: Senatum censere ædiles curules edictum, quod de funeribus habeant, Ser. Sulpicii funeri remittere. & in III. de officiis: In mancipiorum uenditione fraus omnis excluditur. Quod enim sciri debuit de sanitate, de fuga, de furtis præstatur edicto ædilium. Nam quæstores crimina scribarum cognouisse testis est locupletissimus in Catone minore Plutarchus. Atque hæc quidem de magistratibus, quod ad hunc locum pertinere mihi uisum est, hactenus. Nam singulorum magistratuum ius, atque auctoritatem persequi doctissimi uiri, Paulli Manutii est, qui se de magistratibus scripturum esse iampridem pollicitus est. Manut.

De imperiis. Cap. XXI.

NVNC dicendum est de imperiis. est enim hoc ex propositis honorum generibus tertium. Imperium autem non iam maiorem quandam prehendendi, & coercendi potestatem, sed exercitum habendi, & belli gerendi facultatem appello. quo- Imper.

modo intellexit in Antonium Cicero, cum dixit: Demus igitur imperium Cæsari, sine quo res militaris administrari non potest. Quod ipsum quantum ab illo differat, inde intelligi potest, quòd imperium illud in urbe, hoc nisi extra urbem habetur. nisi forte senatusconsulto summo illo, de quo dixi, muniti fuerint consules, ut prouideant, ne quid resp. detrimenti accipiat. & magistratus quidem, qui illud habet, nullo alio honoris titulo, nisi, qui magistratus nomine continetur, ornatus est, hoc qui adeptus est, idem Imperatoris nomen usurpat. & illud quidem cum magistratu & cum fascibus ipsis mandatur (est enim ius magistratus) hoc alia ratione, atque aliis comitiis, quàm ipse magistratus defertur. Mandatur autem aut magistratibus, aut priuatis, illis ordine, ut prætoribus, consulibus, & dictatoribus, his extra ordinem, ut qui consulatu, aut prætura abierint, aut alio modo priuati fuerint. Est autem operæ pretium intelligere, quemadmodum cum consulatus & prætura centuriatis comitiis, dictatura uero consulis appellatione deferatur, ipsorum tamen imperium curiata lege, non centuriata firmetur. Hoc docet Liuius, qui libro quinto dixit, comitia curiata rem militarem continere; & Cicero, qui in secunda agraria, consuli, si legem curiatam non haberet, rem militarem attingere non licere; item, consulibus legem curiatam ferentibus a tribunis plebis sæpe intercessum esse; & iterum Liuius libro nono, qui scriptum reliquit, dictatori Papirio legem curiatam de imperio ferenti triste omen diem diffidisse, quòd Saucia curia principium fuerit, ex quo suspicari facile possumus, idem in prætoribus etiam euenisse. An uero hoc perpetuum in consulibus fuerit, ut imperium habere, id est bellum gerere, nisi lata lege curiata, nequiuerint, merito reuocari in quæstionem possit. primum enim illud mouet admirationem, quòd ex infinita prope consulum multitudine, quos ad bella quotannis missos produnt historiæ, neminem præcipua hac curiata de imperio lege ornatum uidemus. deinde extant uerba Ciceronis, ex quibus apparet, legem curiatam consulis rebus aptam fuisse, necessariam non fuisse. sunt autem in epistola ad Lentulum: Appius consul dictitat, sese, si licitum esset, legem curiatam ferre, sortiturum cum collega prouinciam, si curiata lex non esset, comparaturum cum collega, & tibi successurum, legem curiatam consuli ferre opus esse,

se, necesse non esse. se, quoniam ex S. C. prouinciam haberet, lege Cornelia imperium habiturum, quoad in urbē introiisset. Sunt qui putent, te non posse decedere, quòd sine lege curiata tibi succedatur. & libro III ad fratrem: Appius sine lege curiata confirmat, se Lentulo nostro successurum. & lib. IIII ad Atticum: Appius sine lege, suo sumptu in Ciliciam cogitat. Quibus uerbis significat, consuli fuisse utilem legem curiatam, uerum non necessariam. nam etiam sine ea imperium obtinuisse. probe. Nam ante legem quidem Corneliam, qui prouinciam habebat, si ultra annum eam obtinuisset, prorogatione imperii eguit, lege autem Cornelia, donec in urbem reuersus esset, imperium, ut ille innuit, tenuit. præterea uero qui legem curiatam non habebat, is ne senatus quidem consulto eo ornatus fuit, quo sumptus de publico suppeditabatur, qui autem habebat, uiaticum a senatu obtinuit. Quocirca legem curiatam utilem quidem appellauit, quia sine ea uiaticum obtineri non poterat, non necessariam uero, quia etiam sine ea haberi in prouincia imperium poterat. Age uero magistratus sine lege curiata imperium habuerunt, num uero priuati eam desiderarunt? multo, ut mea fert opinio, minus. Hoc cum multa confirmant, tum maxime uerba Ciceronis in secūda agraria, cum ait, inauditum, & plane nouo more esse, uti curiata lege magistratus detur, cui nullis ante comitiis sit datus. ideſt, ut imperium priuato lege curiata tribuatur. at qua lege priuati imperium a populo acceperunt? nempe tributa. ut de continuando P. Scipioni imperio Liuius: Consules iussi cum tribunis pl. agere, ut, si iis uideretur, populum rogarent, quem uellent in Africa bellum gerere. omnes tribus P. Scipionem iusserunt. & de Lentulo, ac Stertinio: Plebs Cornelio Lentulo, & L. Stertinio procos. imperium esse in Hispania iusit. sic Cn. Pompeio Magno contra piratas lege Gabinia, aduersus Mithridatem regem lege Manilia. Animaduerto etiam imperium priuato sæpe senatusconsulto mandatum, ut Cn. Pompeio pro cos. aduersus Sertorium in Hispaniam, Cn. Pisoni, auctore Salustio, propræto re in eandem, C. Octauiano propr. ex sententia Ciceronis aduersus M. Antonium Mutinam coloniam oppugnantem. Qui autem a senatu imperium accepissent, eos nomen tantum imperii sine ullo uiatici subsidio assecutos, nescio an ex Pompeii epistola coniici possit, quam ad senatum ex Hispania procos. misit,

&

& ſtipendium petiit. quæ eſt apud Saluſtium: Equidem fateor
" me ad hoc bellum maiore ſtudio, quàm conſilio profectum. qui
" nomine modo imperii a uobis accepto diebus quadraginta exer
" citum paraui. Cur autem priuati lege curiata imperium ac-
" cipere non potuerunt? credo, quia curiata comitia auſpicata
erant, proconſules autem & proprætores, utpote, qui teſte
Cicerone, priuati, & ſine magiſtratu eſſent, auſpicia non ha-
bebant. tributis autem comitiis recte accipiebant, quæ erant,
ut dixit, inauſpicata. Nam P. Scipionis, quem priuatum cun
Scip. ctis centuriis cum imperio in Hiſpaniam miſſum eſſe, inquit
Liuius, nouum plane, ac ſingulare exemplum eſt. Atque hæc
quidem mea de imperio ſententia eſt. Neque enim ſatis pro-
bare poſſum eruditi hominis in primis, ac diſerti Nicolai
Gruch. Gracchii opinionem, qui his duntaxat, quas propoſui, auctori
tatibus fretus, neminem omnino cenſet ſine curiata lege impe
rium habuiſſe, cum tamẽ iiſdem teſtimoniis priuatos homines
tributa lege imperium accepiſſe, facile reuincatur. Neque ue-
ro in eo etiam illi aſſentior, quòd ait, legem curiatam bis eſſe
latam, primum magiſtratus mandandi cauſſa, deinde imperii
tranſmittendi. quod quoniam unius Ciceronis ex ſecunda in
Rullum teſtimonio niſus affirmat, an is fuerit in ea re Cicero-
nis ſenſus, paulo diligentius, quod etiam ſupra, cum de ſuffra
giis ageremus, fecimus, exquiramus. ſic loquitur Cicero: Pri-
mum lege curiata decemuiros ornat. Iam hoc inauditum, &
plane nouo more, uti curiata lege magiſtratus detur, cui nullis
comitiis ante ſit datus. Dico igitur, Ciceronem, ut ſæpe alias
ſolet, captioſe agere, atque argute, aliamque, quàm quæ erat,
Rulli ſententiam demonſtrare. Rullus enim decemuiros agra-
rios legi comitiis tributis uolebat, curiatis autem imperio de-
corari. Sed quoniam non omnes ille tribus aduocari iubebat,
propterea ea comitia Cicero pro nullis eſſe habenda exiſtimat,
ac reprehendit, quòd nouo more imperium detur lege curiata
ei, cui magiſtratus nullis ante comitiis datus ſit. Inde alteram
affert captionem. perinde enim uerba legis Seruiliæ accipit,
quaſi Rullus magiſtratum decemuiris binis comitiis mandari
juberet, tributis, & curiatis, non autem magiſtratum tributis
mandaret, imperium curiatis, & uitio dat, quòd tributa co-
mitia imperfecta afferat, curiata obſoleta referat. idque eo in-
dignius eſſe oſtendit, quòd cum apud maiores bina eſſent co-

mitia

mitia, centuriata, quibus consules creabantur, & curiata, qui bus reliqui magistratus, eaq. bis haberentur, ut esset reprehen dendi potestas, si populum beneficii sui pœniteret, hic tamen comitia bina adhibuerit ille quidem, sed aut manca, aut obso leta. Ex quo intelligi potest, Ciceronē aptius ad caussæ, quàm ad ueritatis rationem ita disputasse. idq. eum, cum apud impe ritam multitudinem ageret, facile efficere potuisse. Ne uero nos fallant uaria, quæ in hoc genere comitia usurpantur, intelligendum est, aliud esse iubere bellum, aliud imperatorem ad bellum deligere, uel alicui imperium belli gerendi caussa com mittere. Bellum enim iubebatur comitiis tantum centuriatis. imperator uel lege curiata ornabatur, si magistratus erat, uel tributa, aut senatus consulto, si priuatus. unde Liuius libro quarto: Controuersia fuit, utrum populi iussu indiceretur bellum, an satis esset senatus consulto. Peruicere tribuni, denunciando, se impedituros delectum, ut Quinctius de bello ad po pulum ferret. omnes centuriæ iussere. item: Rogatio de bello Macedonico primis comitiis ab omnibus ferme centuriis antiquata est.

De triumphis. Cap. XXII.

HACTENVS de imperio. deinceps de triumpho, qui ab imperio diuelli uix potest, differendum est. Honorum, qui suffragio, aut studio ciuium deferrentur, omnium amplissimus fuit triumphus. Qui institutus a Romulo usque ad extrema nō solum reip. sed etiam imperii tempora permanauit. Fuit autem genus honoris, qui haberi solitus est iis, qui imperium a popu lo acceptum summa cum uirtute, ac felicitate administrassent. nimirum, ut domum redeuntes magna cum celebritate, & pōpa in urbem inirent. pompa uero, quanquam alia aliis temporibus pro rerum, ac uictoriarum conditione fuit, tamen in hoc fere fuit semper eadem, ut senatus, qui ad portam obuiam prodierat, anteiret. tum spolia de hostibus capta, & præda omnis auri, atque argenti, & oppidorum captorum simulachra, & captiuorum hostium duces uincti subsequerentur, imperator autem ipse auratis quadrigis, laurea coronatus, dextra lauri ramum tenens, & toga triumphali indutus ueheretur. currum uero legati, & tribuni quidem in equis, & pedibus exercitus omnis

nis uictor laureatus cum cantu, & clamore assectaretur. hanc uero pompam per urbem in Capitolium imperator duceret ubi taurum immolaret, ac splendidum conuiuium appararet. Quē quidem pompæ ordinem cum Cicero demostrauit breuiter in Pisonem, cum dixit: Differis de triumpho. quid tandem habet iste currus? quid uincti ante currum duces? quid simulachra oppidorum? quid aurum? quid argentum? quid legati, & tribuni in equis? quid clamor militum? quid tota illa pompa? quid uehi per urbem? tum uero longo post Ciceronem interuallo Zonaras libro secundo annalium copiosissime descripsit, si quidē ita scriptum reliquit: Re bene gesta, iustaq. uictoria parta, dux statim a militibus Imperator appellabatur, & laureatos fasces per tabellarios uictoriæ nuncios in urbem mittebat. Ipse uero domum regressus, senatu habito triumphum postulabat. quem si a senatu, & populo obtinuisset, nomen imperatoris confirmabat. Quod si adhuc in magistratu eo esset, quo uictoriam peperisset, eo etiam in celebritate utebatur. sin tempus magistratus abierat, aliud nomen ei accommodatum assumebat. neque enim priuato triumphare licebat. Triumphali uerò habitu ornatus armillis sumptis laurea redimitus, & ramum dextra tenens, populum conuocabat, & militibus suis aliis communibus, aliis propriis laudibus oneratis pecuniam, & ornamenta diuidebat, cum armillas aliis, aliis hastas puras, aliis coronas aureas, aliis argenteas, expressum uiri nomen, ac facinus ferentes largiretur. Nam siquis murum primus ascenderat, muri; si castellum aliquod expugnarat, castelli speciem corona gerebat; si nauali prælio uicerat, rostris corona exornabatur; si equestri, equestre quicquam præ se ferebat. Qui autem ciuem in acie, aut in obsidione, aut in alio periculo conseruasset cum summam laudem assequebatur, tum quernam coronam accipiebat, cuius honos argentis, & aureis omnibus excellebat. Neque uero hæc dona singulis tantum uirtutis caussa dabantur, sed & cohortibus, & exercitibus uniuersis. spoliorum autem magna pars militibus distribuebatur. Quin etiam quidam uniuersum populum donarunt, & sumptus in ludorum publicorum aparatus fecerunt. & siquid reliqui erat, in porticus, templa, aut alia eiusmodi opera publica consumpserunt. His rebus perfectis triumphans currum conscendebat. currus autem neque bellicarum, neque ludicrarum quadrigarum, sed turris rotun-

rotundæ instar erat constructus. Quo non ipse solus uehebatur, sed si liberos, aut cognatos aliquos habebat, etiam illorum uirgines, & pueros ascisebat, natu uero grandiores in equis iugalibus imponebat. Si autem plures erant, equis singularibus uecti ipsum prosequebantur. reliquorum uero ciuium nemo uehebatur, sed laureati omnes pedibus ingrediebantur. Quin etiam minister publicus in ipso curru aduehebatur, qui pone coronam auream, gemmis distinctam sustinens, admonebat eum, ut respiceret. idest ut reliquum uitæ spacium prouideret, nec eo honore elatus superbiret. Appensa quoque erat currui nola, & flagellum, quibus notabatur, ipsum in eam calamitatem incidere posse, ut & flagris cæderetur, & capite dãnaretur. Nam qui ob facinus suppremo supplico afficiebantur, nolas gestare solebant, ne quis inter eundum contactu illorum piaculo se obstrigeret. Hoc autem ornatu urbem inibant, spoliis, & trophæis, & simulachris castellorum, urbium, fluminũ, montium, portuum, marium, & reliquorum omnium, quæ in ditionem redegerant, prælatis. Quod si dies unus ad hanc pompam transferendam non esse satis, secundus etiam, & tertius assumebatur. Illis autem præcedentibus triumphans in forum Romanum delatus, ac captiuis inde aliquot in carcerem duci, atque necari iussis, in Capitolium ascendebat, ibiq. nescio quo sacrificio facto, & donis consecratis, in iis porticibus cænatus, ad uesperam domum, tibiis, & fistulis præcinentibus reuertebat. Hæc Zonaras. Addit Plinius libro XXXIII, capite VII, ex Verrii auctoritate, quod idem etiam apud Isidorum inueni, triumphantum corpora minio illini solita. sic Camillum triumphasse. Atque hæc quidem quanquam adeo certa sunt, ut confirmatione non egeant, placet tamen instituti tenendi caussa, locis etiam aliquot Liuii insignioribus comprobare. sic loquitur ille libro XXX IIII, de T. Flaminini triumpho Macedonico: Triduum triumphauit. die primo arma, tela, signaq. ærea, & marmorea transtulit. secundo aurum argentumq. factum, infectumque, & signatum. tertio die coronæ aureæ, dona ciuitatum, translatæ CXIIII, & hostiæ ductæ, & ante currum multi nobiles captiui, obsidesque, inter quos Demetrius, regis Philippi filius fuit. ipse deinde Quinctius in urbem est inuectus, milites secuti currum frequentes, ut ex omni prouincia exercitu deportato. his duceni quinquageni æris in pedites diuisi, du-

T plex

plex centurioni, triplex equiti. & libro XLV in concione M. Seruilii de triumpho L. Paulli Macedonico, qui antiquabatur. Militum quidem propria est causſa, qui & ipſi laureati, & quiſque donis, quibus donati ſunt, inſignes, triumphum nomine ciẽt, ſuas, & imperatoris laudes canentes per urbem incedunt. & poſt: Et legiones ex Illyrico laureatæ urbem inibunt, & nauales ſocii, Macedonicæ legiones ſuo abrogato triumpho alienos ſpectabunt? Quid deinde tam opimæ prædæ, tam opulentæ uictoriæ ſpoliis fiet? quonam abdentur illa tot millia armorum detracta corporibus hoſtium, an in Macedoniam remittentur? Quo ſigna aurea, marmorea, eburnea, tabulæ pictæ, textilia, tantum argenti cælati, tantum auri, tanta pecunia regia, an noctu tanquam furtiua in ærarium deportabuntur? qui illud ſpectaculum maximum? nobiliſsimus, opulentiſsimusque rex captus ubi uictori populo oſtenditur? & infra: Pars non minima triumphi eſt uictimæ præcedentes, ut appareat, diis grates agentem imperatorem ob remp. bene geſtam redire. omneis illas uictimas, quas traducendas in triumpho iudicauit, alias alio cædente mactare. illas quidem epulas ſenatus, quæ nec priuato loco, nec publico profano, ſed in Capitolio eduntur, utrum hominum uoluptatis cauſſa, an deorum, hominumq. turbaturi eſtis? L. Paulli triumpho portæ claudentur? rex Macedonum Perſeus cum liberis, & turba alia captiuorum, ſpolia Macedonum circa flumen relinquentur? L. Paullus priuatus tanquam rure rediens a porta domum ibit? & deinde ubi de pompa triumphi agitur: Ipſe poſtremo Paullus in curru, magnam cum dignitate alia corporis, tum ſenecta ipſa maieſtatem præ ſe ferens. poſt currum inter alios illuſtres uiros filii duo Q. Maximus, & P. Scipio. deinde equites turmatim, & cohortes peditum ſuis quæque ordinibus. Pediti in ſingulos dati centeni, duplex centurioni, triplex equiti. Poſtremo quod ſcriptum eſt apud Zonaram de captiuis necandis iuſſu Imperatoris in Capitolium aſcendentis, idem eſt etiam apud Ciceronem in oratione de ſuppliciis contra Verrem: At etiam, inquit, qui triumphant, eoq. diutius hoſtium duces ſeruant, ut his per triumphũ ductis pulcherrimum ſpectaculum, fructumq. uictoriæ populus R. percipere poſsit, tamen cum de foro in Capitolium currum flectere incipiunt, illos duci in carcerem iubent, idemq. dies & uictoribus imperii, & uictis uitæ finem facit.

Hic

Hic autem de quo dixi, honos fuit, ut ego quidem uideo, duplex, unus triumphus, alter ouatio dictus: maior ille, hic minor: ille ob insignem uictoriam, hic etiam ob leuem concessus. Qui enim, auctore Gellio, libro VI, bellum aut non rite in dictum, aut non cum iustis hostibus, aut cum humilibus, aut non idoneis, ut seruis, & piratis gessisset, aut deditione repente facta, incruenta uictoria, negotium confeciſſet, aut, ut addit in Marcello Plutarchus, uerbis, non armis rem peregisset, aut, ut sæpe Liuius, qui sine magistratu, aut alienis auspiciis, aut in aliena prouincia rem gessisset, aut exercitum non deportasset, ei concedebatur, ut ouans urbem ingrederetur. quod erat nihil aliud, nisi ut non quadrigis, sed uel pedibus, uel, ut aliis placuit, equo uectus, non senatu, sed equitibus Romanis præeuntibus, non tubis, sed tibiis præcinentibus, non laurea, sed myrtea corona redimitus iniret, neque taurum, sed ouem in Capitolio immolaret. quod ex Dionysio, Plutarcho, Gellio & Dione, quorum uerba in fastorum consularium commentario recitaui, cognoscitur. unde Plinius lib. XV. cap. XXIX ait: Triumphans de Sabinis Postumius Tubertus in consulatu, (qui primus omnium ouans urbem ingressus est, quòd rem leuiter sine cruore gessisset,) myrto, Veneris genitricis coronatus incessit. hæc postea ouantium fuit corona, excepto M. Crasso, qui de fugitiuis, & Spartaco laurea coronatus incessit. Triumphauit autem hic anno urbis ducentesimo quinquagesimo primo. quanquam Dionysius hunc ei leuiorem honorem habitum esse ait, quia male ante rem gesserat, ac prope in fuga cum ceteris captus fuerat.

ouans.

Vt autem imperium mandatum est consulibus, prætoribus, dictatoribus, & priuatis hominibus, iisq; item omnibus prorogatum est, sic consules, dictatores, prætores primum, deinde etiam reliqui triumpharunt. primus consul prorogato imperio triumphauit Q. Publilius Philo de Palæpolitaneis. prætor primus Q. Valerius Falto de Siculeis. P. Scipioni, qui priuatus in Hispaniam cum imperio fuerat missus, triumphus est negatus. at non multis post annis L. Lentulo, ut ouans urbem rediret, permissum est. postremo uero maior etiam triumphus iis, qui sine magistratu rem gessissent, tributus, ut Cn. Pompeio ex Africa, Hispania, & Asia. De P. Scipione sic Liuius: Ob res gestas magis est tentata triumphi spes, quàm petita pertinaci-

ter, quia neminem ad eam diem triumphasse, qui sine magistra
tu res gesisset, constabat. de Lentulo uero ita: Lentulus cum
in senatu res ab se per multos annos fortiter, feliciterq. gestas
exposuisset, postulassetque, ut triumphanti sibi urbem inuehi
liceret, res triumpho dignas esse censebat senatus, sed exem-
" plum a maioribus non accepisse, ut qui neque dictator, neque
" consul, neque prætor res gesisset, triumpharet. pro consule il
" lum prouinciam Hispaniam, non consulem, aut prætorem ob-
" tinuisse. decurrebatur tamen eo, ut ouans urbem iniret. inter
cedente Ti. Sempronio Longo tribuno pl. qui nihilo magis id
more maiorum, aut ullo exemplo futurum dicebat, postremo
uictus consensu patrum tribunus cessit, ex S. C. Lentulus ouãs
urbem est inuectus. Ex iis, qui cum magistratu, atque adeo
cum imperio summo fuerunt, soli decemuiri, & tribuni mili-
tum consulares triumphum nullum egerunt.

Fuerunt etiam alia præclara, & ad memoriæ æternitatem il-
lustria triumphantium iura, de quibus scriptum extat apud Va
lerium. ut illud: Ne quis triumpharet, nisi quinque millia ho-
stium una acie cæcidisset. Vnde lex extitit, quam L. Marius, &
M. Cato tribuni plebis tulerunt, qua pœnam imperatoribus
minati sunt, qui aut hostium occisorum in prœlio, aut amisso-
rum ciuium falsum numerum ad senatum scripsissent, & iusse-
runt, eos quam primum ad urbem accessissent, apud quæstores
urbanos iurare, de utroque numero uere se ad senatum scripsis-
se. item illud: Ne qui pro altero rem gesisset, sed is cuius au-
spiciis res gesta esset, triumpharet. Quod exemplo Q. Valerii
prætoris, & Q. Lutatii consulis, bello Punico primo confirma-
tur. & illud, quod more potius retentum, quàm lege obserua-
tum uidetur: Ne pro recuperato, sed pro aucto imperio trium
" pharetur: ut Q. Fuluio consuli de Capua recepta, & L. Opimio
prætori de Fregellis in ditionem redactis, negatus est. Item:
Vt de externis hostibus, non de ciuibus triumphus ageretur.
quo factum est, ut neque L. Sulla de inimicis suis, neque Q. Ca
tulus consul de M. Lepido, neque C. Antonius de L. Catilina,
quanquam illi aduersus remp. steterant, atque arma tulerant,
triumpharint.

Hic autem honos primum a senatu, post etiam repugnante
senatu a populo datus est. primum sine senatus consulto, colle
ga intercedente, triumphasse P. Seruilium Priscum consulem
de

de Volſcis anno urbis CCCLVIII, teſtis eſt Dionyſius. Primi uero patribus inuitis, iubente populo, de Sabinis M. Horatius, de Aequeis L. Valerius anno CCCIIII.

Quin etiam illud eſt obſeruatum, ut aut ex terreſtri uictoria, aut ex nauali, itemque aut in urbe, aut cum id non daretur, in monte Albano triumpharetur. primus naualem triumphum egit C. Duilius bello Punico primo. in monte Albano triumpha uit primus C. Papirius Maſo conſul de Corſeis. de quo ita Valerius: Papirius Maſo cum bene geſta rep. triumphum a ſenatu non impetraſſet, in Albano monte triumphandi & ipſe initium fecit, & ceteris poſtea exemplum præbuit, proque laurea corona, quum alicui ſpectaculo intereſſet, myrtea uſus eſt. Cuius ueſtigia M. Marcellus bello ſecundo Punico perſecutus de Syracuſanis in monte Albano triumphauit.

Quoniam autem ſine magiſtratu, aut certe ſine imperio triũphare nemo poterat, qui ſine magiſtratu urbem triumphi cauſſa inituri erant, eis legem de imperio ferre neceſſe erat, ideſt, ut eo die, quo in urbem inirent, cum imperio eſſent. quam legem tributis comitiis latam conſtat. unde Liuius de Marcello: Tribuni pl. ex auctoritate ſenatus ad populum tulerunt, ut M. Marcello, quo die urbem ouans iniret, imperium eſſet. & de L. Paullo: L. Paullo, L. Anicio, & Cn. Octauio decretus eſt ab ſenatu triumphus. mandatumque Q. Caſsio prætori cum tribunis pl. ex auctoritate patrum ageret, rogationem ad plebẽ ferrent, ut iis, quo die triumphantes urbem inueherentur, imperium eſſet. & de Pontinii triumpho Cicero ad Atticum: Pontinius uult ante diem IIII Non. Nouemb. triumphare. huic obuiam Cato, & Seruilius prætores aperte, & Mucius trib. plebis. Negant enim latum de imperio. & eſt hercle latum inſulſe. Recte. nam, ut eſt apud Dionem in hiſtoria, Galba prætor clam ſub lucem quoſdam in ſuffragium miſerat. cum tamen ante primam horam nihil agi cum populo poſſet. Sed de honorum quidem Romanorum ratione, & iure hæc a nobis breuiter dicta ſint.

CAROLI SIGONII
DE ANTIQVO IVRE CIVIVM ROMANORVM
LIBER II.

De ordinibus ciuium Rom. Cap. 1.

SVPERIORE libro ciuis Rom. definitionem, qua initio propoſueram, ita confirmaui, ut nihil fere, quod ad ſummum eorum ius illuſtrandum ualeret, omiſerim. hoc libro treis eorum diuiſiones, unde magna eorundem inter ſe diſſimilitudo perſpici poſsit, expediam. Earum uero unam ciuitatis ordines intulerũt, alteram magiſtratuum imagines, tertiam reip. factiones. ita enim diuiſi ſunt in ordines, ut omnes aliquem ex tribus obtinuerint, aut ſenatorium, aut equeſtrem, aut plebis; ita imagines habuerunt, ut aut nobiles fuerint, aut noui; ita factiones coluerunt, ut aut optimates habiti ſint, aut populares.

Dicamus autem primum de ordinibus, & uetera eorum, ut cœpimus, iura literis perſequamur. Hos tres fuiſſe, ſenatores, equites Romanos, & plebem ſatis conſtat. Teſtes enim ſunt omnes, ſed maxime, ur ab antiquioribus ordiar, Cicero in oratione in toga candida in Catilinam, cum inquit: A quibus conſulatum petis? a ſenatoribus, qui te auctoritate ſua ſpoliatum ornamentis omnibus, uinctum penè Africanis oratoribus tradiderunt? ab equeſtri ordine, quem trucidaſti? a plebe, cui ſpectaculum eiuſmodi tua crudelitas præbuit, ut nemo ſine luctu aſpicere, ſine gemitu recordari poſſet? & in oratione pro domo: Senatus decreuit, ut omnes, qui remp. ſaluam eſſe uellent, ad me unum defendendum uenirent. proximus eſt huic dignitate ordo equeſter, omnes omnium publicanorum ſocietatis de meo conſulatu ampliſsima decreta fecerunt. nullum eſt in hac urbe collegium, nulli pagani, aut montani, (quoniam plebi quoque urbanæ maiores noſtri conuenticula, & quaſi conſilia quædam eſſe uoluerunt) qui non ampliſsime de mea ſalute decreuerint. & Liuius libro uiceſimo ſexto: Conſenſum ſenatus

tus equeſter ordo eſt ſequutus, equeſtris ordinis plebs. & Valerius lib. III: Scipio ſenatum totum, & uniuerſum equeſtrem ordinem, & cunctam plebem comitem habuit. & Paterculus libro primo: Tum ſenatus, atque equeſtris ordinis pars melior, & intacta pernicioſis conſiliis plebs in Gracchum irruere. Quid de Appiano dicam, qui libro primo, equites inter ſenatum, & plebem interiectos fuiſſe prodidit? aut de Auſonio, qui cecinit?

" Martia Roma triplex equitatu, plebe, ſenatu.

aut de Plinio qui ſcripſit, annulos plane medium ordinem, tertiumq. plebi, & patribus inſeruiſſe?

Horum autem trium ordinum cum ſummus ſenatorius fuerit, infimus plebs, medius equeſter, factum eſt, ut quem ex amplisſimo ordine eſſe ſignificare uellent, eum ſenatorem, ſiue ſenatorii ordinis, quem è medio, equitem Romanum, ſiue equeſtris ordinis, quem ex infimo, e plebe hominem, ſiue plebeium appellarent. ſic enim Cicero, qui in Cluentiana dixit, M. Bebrium ſenatorem, & L. Plætorium ſenatorem. & Aſconius qui in Milonianam: Sex. Tedium ſenatorem, C. Vbienum ſenatorem. & item in Bruto Cicero: equitem Romanum C. Titium, & in Verrem. C. Muſtium equitem Romanum. & iterũ in Bruto: noſtri ordinis Q. Sertorium, equeſtris C. Gorgonium. eademque ratione pro Cluentio, ſenatorii ordinis Fidiculanium. & pro Milone: Eques Romanus unus, duo de plebe noui homines. & in Verrem: P. Iunii erat hominis de plebe Romana filius. & Suetonius in Claudio: E plebe homo iuxta cubiculum eius cum pugione deprehenſus eſt, reperti & equeſtris ordinis duo. & in Nerone: Adoleſcentes equeſtris ordinis, & quinque millia e plebe. poſtremo Aſconius: Senatora cenſore ſenatu mouetur, eques Rom. equo ſpoliatur, plebeius in ærarios refertur.

Præterea uero, quorum maiores ſenatores fuerunt, ii ſenatorio, quorum equites, equeſtri loco, atque familia orti dicebantur. Itaque & Cicero in defenſione Murenæ patrem Ser. Sulpicii, & in prima agraria, ſe conſulem equeſtri loco ortum profitetur. & Suetonius, Auguſtum, ſe nihil amplius, quàm equeſtri familia, in qua & primus ſenator pater ſuus fuerit, tradidiſſe ait. & Tacitus libro quinto, Vinicium patre, atque auo conſularibus, cetera equeſtri familia fuiſſe prodit. & in Verrẽ quarto

to Cicero: Legem ab homine non noſtri generis, non ex equeſtri loco, ſed nobiliſsimo promulgatam. Quando igitur tantum hi ordines auctoritatis adepti ſunt, ut diuerſas inter ſe familias reddiderint, ſane uidendum eſt, a quo, & quemadmodum initia, & incrementa acceperint, quid ad remp. ponderis, quid ad ciuitatem Romanam momenti attulerint. quæramus autem primum de ſenatoribus.

De ſenatoribus. Cap. II.

ORDINVM uarietatem intuliſſe Romulus uidetur. idem enim ſenatum, idem equites inſtituit. ex quo intelligi poteſt, qui neque ſenatores, neque equites eſſent, eos ab eodem in tertio plebis ordine relictos fuiſſe. Senatores autem, ut de his primum agamus, nominauit, quos ad conſultationes de rep. aduocauit. quòd ſenes fere, & maiores natu acciuerit, ad quos de ſumma rep. referret, atque ex eorum auctoritate omnia ageret, quæ publice ſibi ſuſcipienda exiſtimaret. Eoſdem autem etiam patres appellauit, nempe a curæ ſimilitudine, ut ſcripſit in Catilinæ coniuratione Saluſtius: Delecti, inquit, quibus corpus annis infirmum, ingenium ſapientia ualidum erat, reip. conſultabant. hi uel ætate, uel curæ ſimilitudine patres appellabantur. Vnde procedentibus temporibus patres etiam conſcripti nuncupati, qui in nouum ſenatum erant lecti. quanquam poſtremo uſus obtinuerit, ut omnes ſenatores uno patrum conſcriptorum nomine uocarentur.

Senatorum uero lectio fuit uaria. nam penes & reges, & conſules, & cenſores legendi ſenatus, aliis, atque aliis temporibus, arbitrium fuit. Dionyſius Romulum ſenatores centum ita legiſſe ſcribit, ut ipſe unum ex omnibus præſtantiſsimum deſignarit, cui ipſe ad bellum egrediens ciuitatis procurationem committeret. reliquos autem ſingulis tribubus ternos prudentia, ac nobilitate claros, totidemq. ſingulis curiis ex patriciis maxime idoneos cooptandos permiſerit. Quam autem in legendo reges alii ſequuti ſint rationem, parum ex annalibus liquet: Sed, ſi Feſto auctori non contemnendo credimus, non ſolum reges, ſed etiam conſules, quos uoluerunt, pro arbitrio ſibi ſublegiſſe dicemus. Eius autem uerba ſunt hæc: Præteriti ſenatores quondam in opprobrio fuerunt, quòd ut reges ſibi legebant,

sublegebantque, quos in consilio publico haberent, ita post ex actos eos, consules quoque & tribuni militum consulari potestate coniunctissimos sibi quosque patriciorum, & deinde plebeiorum legebant. donec Ouinia tribunicia interuenit, qua sancitum est, ut censores curiatim in senatum legerent.

Neque uero numerus senatorum idem omnibus temporibus factitatus est. Dionysius, qui bis a Romulo senatum lectum scribit, primum ex Albanis, quos socios urbis condendæ habuit, lectos centum ait, deinde ex Sabinis, quos fœdere cum Sabinis icto ciuitatem assumpsit, alteros centum, ut omnino essent ducenti, Priscum inde regem alios centum allegisse, factosq. esse trecentos, postremo Brutum consulem primum, Valerii collegam, eum numerum a Tarquinio Superbo cædibus, & expulsionibus imminutum expleuisse. quarum lectionum meminit etiam Liuius. in eo tantum discrepat, quòd centum a Romulo, ducentos a Prisco, trecentos a Bruto adlectos tradit. cum quibus ne dissentit quidem Festus, cum ait: Qui patres, quique conscripti uocati sunt in curiam, quo tempore regibus urbe expulsis, P. Valerius consul propter inopiam patriciorum ex plebe allegit in numerum senatorum centum & sexaginta quattuor, ut expleret numerum trecentorum. Quod autem scribit, cœptum tum dici, Qui patres, quique conscripti, idē confirmat etiam Liuius, patres conscriptos esse uocatos asserens, qui a Bruto in nouum senatum erant lecti, cum tamen alii, quos Romulus ex Sabinis, alii quos Priscus rex legit, conscriptos prodant. Constans ergo opinio est, senatores omnino post reges exactos fuisse trecentos: quem numerum per multos post annos esse inuenio obseruatum. Sunt tamen qui a C. Gracho trib. pleb. allectis ex equestri ordine trecentis sexcentos lege primum factos scribant. quod & apud Plutarchum est, & in epitoma Liuiana. quam ego legem aut a populo antiquatam, aut haud ita multo post abrogatam esse inde ducor ad suspicandum, quòd eandem post a M. Liuio Druso tribuno pl. relatam inuenio apud Appianum. is enim, quod Gracchus ante tentasse dicitur, ut iudicia inter senatores, equitesq. communicaret, legem tulisse fertur, ut ad trecentos, qui tum erant, senatores trecenti ex equitibus ascriberentur, atque ex sexcentis, ex quibus uniuersus senatus esset, iudicum decuriæ legerentur. Verum & hanc etiam legem una cum ceteris Drusi legibus Philippo

po cos. referente, uno S. C. sublatam, satis certum est. Inde uero duas senatus lectiones inuenio, unam, Sulla, & Rufo cos. factam, alteram Sulla dictatore. Vtriusque meminit Appianus. Prioris ita, ut in senatum tum maxime propter infrequentiam contemnendum trecentos ex optimatibus ipsos legisse consules dicat. quam tamen lectionem ego a censoribus, qui tum erant, Cæsare, & Crasso, non a consulibus factam esse existimo. Posterioris ita, ut senatum exhaustum trecentis principibus equestris ordinis lectis dato tribubus de singulis suffragio ipsum dictatorem suppleuisse subiiciat. Ex quo intelligi potest, senatorum numerum omnino esse a Sulla amplificatum. Quanquam autem certum Sullani senatus numerum afferre nullum possum, tamen supra quadringentos ab eo lectos, mihi non imbecilla nixus coniectura affirmare uideor posse. siquidem Cicero in epistola quadam, quam ad Atticum Messalla, & Pisone cos. scripsit, satis aperte hoc docet, cum ait: Homines ad xv Curioni nullum S. C. facienti assensserunt. facile ex altera parte cccc affuerunt. Et auctum inde usque ad nongentos a Cæsare dictatore senatum, & post necem Cæsaris a triumuiris reip. constituendæ indignissima etiam turba repletum, & Dionis, & omnium propè loquuntur historiæ: ex quibus scitum, & elegans illud est Suetonii: Augustum senatorum affluentem numerum deformi, & incondita turba, (erant enim, inquit, super mille, & quidam indignissimi, & post necem Cæsaris per gratiam, & præmium allecti, quos orciuos uulgus uocabat) ad modum & splendorem pristinum redegisse. Quoniam autem alius aliis temporibus numerus senatorum est celebratus, hinc obseruatum lege est, ut non omnibus temporibus idem senatorum numerus ad senatusconsulta facienda requireretur. siquidem ante Sullæ tempora centum, ante Cæsaris, ducentis, Augusti ætate quadringentis opus fuit. Ac de centum quidem uideo elici posse ex Liuio, apud quem libro xxxix scriptum est, senatusconsultum factum, ne quis sacrum Bacchanalium faceret, nisi ei permissum esset, cum in senatu centum non minus essent. de ducentis argumento est lex Cornelia in consulatu Cottæ, & Torquati, teste Asconio, lata: ne quis legibus solueretur nisi ducenti affuissent. nam de quadringentis auctor est Dio, qui scribit, Augustum legisse senatum. & cum uideret nō semper frequentes senatores conuenire, senatusconsulta ut etiam

tiam a paucioribus, quàm quadringentis fierent, cum hic ante numerus, ut rata essent, quæreretur, statuisse. ex quo moris illud manauit, de quo Festus: Senatorem quenque consuli, ut numeraret, senatum præcepisse, cum impedimento esse uolebat, quominus faceret s. c. si tot non essent senatores, quo numero liceret perscribi senatusconsultum. Dio uero Augustum scribit senatum legisse, & cum uideret non semper frequentes senatores conuenire, senatusconsulta ut etiam a paucioribus, quàm quadringentis fierent, cum hic ante numerus, ut rata essent, quæreretur, statuisse.

In senatoribus porrò legendis generis, ordinis, census, ætatis & magistratus habitam esse rationem reperio. Generis, ut ex iis familiis legerentur, quibus senatus pateret. patuit autē primum patriciis, post etiam plebeiis. Romulus enim, & Priscus non nisi ex patriciis quenquam legisse dicuntur, ideſt ex iis, quos ante in patriciorum numerum retulissent. Quod si Zonaram historicum audias, Ser. Tullium primum plebeios in senatum uocasse statues. is enim plebeios ab eo rege in senatum lectos tradit, ut gratiam eis referre, quòd rogationem de suo regno magno animorum consensu iussissent. si autem Festi uerba attendas, anno primo libertatis hoc fieri cœptum existimabis, qui Poplicolam consulem, Bruti collegam, primum in senatum plebeios patriciorum inopia allegisse scribit. quod nescio, an ita intelligendum sit, plebeios tum quidem esse in senatum ascitos, sed qui antequàm asciscerentur, patricii essent facti. nam id ita factum aperte prodit Dionysius. Quod si Dionysium ipsum sequamur, aliquanto serius plebi senatum communicatum esse dicemus. is enim in exponenda patrum aduersus plebem pro Coriolano contentione, quæ in secundo Minucii, & Sempronii cōsulatu anno ab urbe condita ducentesimo sexagesimo suscepta est, ita loquitur, ut multo post eum annum id iuris plebi impertitum esse significet. nam ubi Coriolanum, uirum patricium, a plebe, tributis comitiis, nouo exemplo, urbe pulsum narrauit, ita subdit: Atque hinc quidem plebis opes creuerunt. optimates autem multas partes antiquæ dignitatis amiserunt, cum & senatus, & magistratuum, & sacerdotiorum partem plebeiis feciſſent, & alia etiam ornamenta communicassent, quæ propria patriciorum fuerant. significat autem, ut aliquot post annos honores, sic etiam senatum plebi esse permissum.

missum. Factum autem hoc esse ante annum trecentesimum ui gesimum inde apparet, quòd Liuius de Sp. Mælio, plebeio homine loquens in seditione eius explicanda ait: Quem senatorem uix concoquere ciuitas posset, eum regem quomodo ferret? Quod si coniecturæ locus dandus est, id ego x uirum maxime consularium tempore institutum esse crediderim, ex quibus aliquot è plebe fuerunt. quos post in senatum propter magistratus ipsius amplitudinem ascitos esse, atque eorum exemplo post alios etiam ascriptos, facile existimauerim, presertim uero postquam plebeii de tribunatu militari, quæ erat par consulatui potestas, capiendo peruicerunt.

Ordinis autem ea fuit ratio, ut cum in senatum legendi essent, maxime ex equestri ordine, qui proximus dignitate erat, legerentur. Hoc Liuius ostendit, qui libro secundo, senatum ex primoribus equestris ordinis a Bruto consule scribit esse suppletum. & libro XLIII, Persæum Macedoniæ regem ita facit loquentem: Equites Romanos principes iuuentutis, equites seminarium senatus, inde lectos in patrum numerum consules, inde imperatores creant. indicat lex Drusi, qua tulit, ut singuli senatores, qui tum uix erant trecenti, uiritim sibi quisque senatorem equitem Rom. legerent. demonstrat lex Syllæ, quem senatum ex equestri ordine suppleuisse in epitomis, atque in Appiani annalibus extat.

Censum præterea in legendo senatu spectatum, non est dubium. Declarat hoc Seneca declamationum libro II. Senatorum, inquit, gradum census ascendere facit. census Romanum equitem a plebe discernit. census in castris ordinem promouet. censu in foro iudex legitur. An uero hoc antiquum fuerit institutum, in dubium reuocare uidetur Plinius lib. XIIII, cum ait: Posterius laxitas mundi, & rerum amplitudo damnofuit. postquam senator censu legi cœptus, pessum iere uitæ pretia. Laudatur autem census in senatore, ne splendor amplissimi ordinis rei familiaris augustiis obscuretur. Ceterum ante Augustum censum senatorium sestertium octingenta millia fuisse, eumque ab Augusto ampliatum, tradit his uerbis Suetonius: Senatorium censum ampliauit, ac pro octingentorum millium summa duo decies HS taxauit, suppleuitque non habentibus. qua de re Dio ita: Inde senatus lectus est. postquam enim iis census primum centum millium præfinitus erat, quòd multi pa-

patrimonia bellis amisissent, procedente autem tempore diuitiis magnis partis usque ad CCL millia perductus erat, nemo reperiebatur, qui legi uellet. immo uero & filii, & nepotes senatorum afflicta re familiari non solum senatoriam dignitatem non appetebant, sed ea quoque se abdicabant. scite. Non enim solum, si quis senatorium censum non haberet, senator legi non poterat, sed si posteaquam lectus esset, censum labefactasset, ordinem amittebat. unde præclara illa sunt in epistola Ciceronis ad Q. Valerium: C. Curtius habet in Volaterrano possessionem. hoc autem tempore Cæsar eum in senatum legit, quem ordinem iste ista possessione amissa uix tueri potest.

Quin etiam ætatem in legendo senatore certam esse obserua tam, inde suspicari possumus, quòd scribit Gellius lib. XIIII, præfectum urbis ea ætate factum, quæ non esset senatoria. & ex eo, quod dixit Cicero de Pompeio in Maniliana: Quid tam præter consuetudinem, quàm homini peradolescenti, cuius a senatorio gradu ætas longe abesset, imperium, atque exercitum dari? At quæ tamen ætas hæc esset, nondum me pro certo inuenisse profiteor. Cum autem maxime, qui magistratus ceperint, legi in senatum consueuerint, quæstura autem primus urbanus fuerit magistratus, fit, ut ego ætatem quæstoriam eandem propè, ac senatoriam fuisse existimem. legitimum autem capiendæ quæsturæ annum fuisse uicesimum septimum ætatis, satis ab aliis demostratum est. Tuetur autem coniecturam meã Valerius, cum ait: P. Crasso Q. Fabius narrauit, quod in curia erat actum, memor, eum triennio ante quæstorem factum, ignarusque nondum a censoribus in ordinem senatorum electum. sustinet etiam Cicero in Philippicis, qui de Octauiani præmiis differens ita censet; C. Cæsarem C. F. pont. propr. senatorem esse, sententiamque loco prætorio dicere, eiusque rationem, quæcunque appetet, ita haberi, prout haberi lege liceret, si anno superiore quæstor fuisset. itemque in oratione pro domo, in qua P. Clodium nondum tribunum pl. sed tantum, ut suspicari licet, quæstorium senatorem adoptatum ait.

Ex quibus uerbis illud præterea intelligi potest, senatorem legi ex ordine, nisi qui magistratum gessisset, non fuisse solitũ. cui mori congruenter Cicero sanxit in legibus suis. e magistratibus senatum esse oportere. unde illud est in oratione de signis apud eundem cum de senatorio loquitur ordine: Populi Rom.

Rom. beneficio nos in hunc ordinem uenimus. quod est aliud nihil, nisi per magistratum populi Rom. Itaque idem in senatu post reditum dixit, se populi R. honoribus in amplissimo consilio, & in altissimo gradu dignitatis, atque in ipsa omnium terrarum arce collocatum.

Est tamen illud animaduertendum, quanquam hæc omnia in aliquo constarent, non tamen iccirco necessario senatorem eum fuisse. opus enim fuit lectione censoris, usque adeo, ut ne qui magistratus quidem gessissent, nisi a censoribus lecti essent, senatores esse possent. quod loco supra citato aperte tradit Valerius, subiiciens: Ignarusque nondum a censoribus in ordinem senatorum electum, quo uno modo etiam iis, qui iam honores gesserant, aditus in curiam dabatur. Neque uero solum legendi senatoris arbitrium fuit censorium, sed etiam præteundi, & mouendi. ita ut, quem in recitando senatu nominassent, is lectus in senatum, quem præteriissent, idem senatu motus putaretur. exemplorum autem plena est omnis historia.

Atque hæc quidem legendi senatus ordinaria ratio fuit, ut & a censoribus, & eo, quo demonstraui, modo legeretur. fuerunt autem extraordinariæ præterea multæ; ut Ap. Claudii Cæci censoris, qui libertinorum filios legit. quæ lectio a sequentibus censoribus non est obseruata. de qua Liuius libro IX. & altera Fabii Buteonis dictatoris senatus legendi causa dicti, bello Punico II. de qua idem ita libro XXIII: Buteo dictator negauit, se quenquam e senatu moturum ex iis, quos C. Flaminius, & L. Aemilius censores in senatum legissent, & ita in demortuorum locum subiecturum, ut ordo ordini, non homo homini prælatus uideretur. Recitato ueteri senatu inde primum in demortuorum locum legit, qui post L. Aemilium, C. Flaminium censores curulem magistratum cepissent, nec dum in senatum lecti erant, ut quisque eorum primus creatus erat. tum legit qui ædiles, tribuni pl. quæstoresue fuerunt, tum ex iis, qui spolia ex Romano hoste fixa domi haberent, aut ciuicam coronam accepissent. Ita centum septuaginta septem cũ ingenti approbatione hominum in senatum lectis extemplo magistratu se abdicauit. Quibus ex uerbis apparet, qui curulem magistratum gesserant, iis prælatos, qui plebeium; hos uero iis, qui egregie se in bello gessissent. tertia fuit siue Gracchi, siue Drusi. quarta Syllæ dictatoris, qui senatum ex equitibus

bus eo, quo dixi, modo suppleuerunt. quinta Cæsaris dictatoris, qui, ut ait Suetonius, ciuitate donatos, & quosdam e semibarbaris Gallorum; ut Dio, milites, & libertinorum filios recepit in curiam. sexta triumuirum reip. constituendæ, qui L. Marcio, C. Sabino cos. non socios solum, ac milites, & libertinorum filios, sed seruos etiam ipsos, teste Dione, in senatum susceperunt. sexta Augusti Cæsaris. de qua ita, ut dixi, scripsit Suetonius: Senatorum affluentem numerum deformi, & incondita turba (erant enim super mille, & quidam indignissimi, & post necem Cæsaris per gratiam, & præmium allecti, quos orciuos uulgus uocabat) ad modum pristinum, & splendorem redegit duabus lectionibus, prima ipsorum arbitratu, quo uir uirum legit, secunda suo, & Agrippæ. Hoc autem factum P. & Cn. Lentulis consulibus narrat Dio. In consulatu uero Tiberii, & Quinctilii rem ita actam scribit: Inde senatus lectus est. cum enim amissis per bella patrimoniis census centum millibus esset præfinitus, post autem magnis partis diuitiis usque ad ducenta millia esset perductus, nemo iam reperiebatur, qui ultro senator esse uellet. quin etiam filii, & nepotes senatorum afflicta re familiari non solum senatoriam dignitatem non appetebant, sed ea etiam se abdicabant. peregrinante autem Augusto decretum factum est, ut xx uiri ex equitibus designarentur. Quare nemo eorum in senatum ascriptus est, qui non alium magistratum ex iis, per quos patet curia, adeptus esset. xx uiri autem sunt triumuiri capitales, & triumuiri monetales, & quattuoruiri uiarum curandarum, & decemuiri litibus iudicandis. & quoniam nemo amplius ultro tribunatum petebat, ut ex quæstoriis, & nondum annos XL natis aliqui fierent, omnes ipse perquisiuit, & qui supra XXXV annos nati erant, præteriit, qui uero infra eam ætatem erant, & censum habebant, senatores esse coegit, nisi si quis membris captus esset. Narrat etiam Suetonius, Augustum equites in senatum legisse. facta eis copia, ut transacta potestate, in utro uellent, ordine manerent.

Insigne autem senatorum fuit tunica lati claui, qua ab equitibus sunt separati. cuius rei exemplis uetera abundant monimẽta. Plinius libro XXXIII: Annuli distinxere alterum ordinem a plebe, ut semel cœperunt esse celebres, sicut tunica ab annulis senatum tantum. Suetonius in Augusto: Sumenti uirilem togam

gam tunica lati claui resuta ex utraque parte ad pedes decidit. fuerunt, qui interpretarentur, non aliud significare, quàm quòd is ordo, cuius insigne id esset, quandoque ei subiiceretur, id est ordo senatorius. & in Tiberio: Senatori latum clauum ademit, quum cognouisset sub K. Iulii demigrasse in hortos, quo uilius post diem ædes in urbe conduceret. & in Claudio: Latum clauum quanuis initio affirmasset, non lecturum se senatorem, nisi ciuis Romani abnepotem, etiam libertini filio tribuit, sed sub conditione, si prius ab equite Rom. adoptatus esset. Hanc autem tunicam post palmatam dictam tradit Festus, cum ita scribit: Tunica palmata a latitudine clauorum dicebatur, quæ nunc a genere picturæ appellatur. Clauis autem quasi floribus quibusdam uariatam, ac distinctam fuisse ostendit Martialis, cum inquit de mapalibus.

Et lato uariata mapalia clauo,

Quæstum porrò omnem in senatore indecorum fuisse refert Liuius libro XXI, ubi anno urbis conditæ DXXXV, Ti. Sempronio, P. Cornelio cos. legem a Q. Claudio tribuno pl. latam ait, ne quis senator, qui ue senatoris pater fuisset, maritimam nauem, quæ plus, quàm trecentarum amphorarum esset, haberet. Id satis uisum ad fructus ex agris uectandos. quæstum omnem patribus indecorum esse uisum. Quò spectans Cicero in VII in Verrem dixit: Noli metuere Hortensi, ne quæram, qui licuerit nauem ædificare senatori. antiquæ sunt istæ leges, & mortuæ. quemadmodum tu soles dicere, quæ uetant. fuit ista resp. quondam, fuit ista seueritas in iudiciis, ut istam rem accusator in magnis criminibus obiiciendam putaret.

Senatores autem in petendis honoribus fuisse occupatos, unde multa ornamenta domi, forisq. pepererint, indicat in Cluentiana Cicero, dum ita agit: Iniquum esse, eos, qui honorum ornamenta propter periculorum multitudinem prætermisissent, populi beneficiis esse priuatos, iudiciorum nouorum periculis non carere. Senatorem hoc queri non posse, propterea quòd ea conditione proposita petere cœpisset. quodq. permulta essent ornamenta, quibus eam mitigare molestiam posset, locus, auctoritas, domi splendor, apud exteras nationes nomen, & gratia, toga prætexta, sella curulis, insignia, fasces, exercitus, imperia, prouinciæ. & pro Postumo: Delectat amplissimus ciuitatis gradus, sella curulis, fasces, imperia, triumphi, deni-

que imago ipsa ad posteritatis memoriam prodita. Quæ quidem senatorum esse ornamenta dicimus, non ut in senatum ueniunt, sed ut honores ceperunt, a quibus reliqui ordines abstinuerunt.

Neque uero illud hoc loco prætereundum est, qui in senatū uenirent, non omnes senatores fuisse, uerum eos duntaxat senatores appellatos, qui a censoribus, aut ab iis, qui ius senatus legendi haberent, lecti essent; alios enim fuisse senatores, alios eo gradu, ut in senatu sententiæ dicendæ ius haberent. Hi uero erant, qui magistratibus functi in senatum uenire, & sententiam dicere poterant, senatores tamen a censoribus lecti non erant. de quibus in hunc modum scribit ex Varronis sententia Gellius libro III, cap. XVIII: Varro in Satyra Menippea equites quosdam dicit pedarios appellatos, uideturq. eos significare, qui nondum a censoribus in senatum lecti, senatores quidem non erant, sed quia honoribus populi usi quidem erant, in senatum ueniebant, & sententiæ ius habebant. Nam & curulibus magistratibus functi, qui nondum a censoribus lecti erant, senatores non erant. & quia in postremis scripti erant, non rogabantur sententias, sed quas principes dixerant, in eas descendebant. Hoc significabat edictum, quo nunc quoque consules, cum senatores in curiam uocant, seruandæ consuetudinis causa, translatitio utuntur. uerba edicti hæc sunt: Senatores, quibusque in senatu sententiam dicere licet. Huius uero edicti meminit etiam Liuius libro XXXIII. Consules, inquit, edixerunt, quoties senatum uocassent, uti senatores, quibusque in senatu sententiam dicere liceret, ad portam Capenam conuenirent & libro XXXVI: P. Cornelius consul edixit, qui senatores essent, quibusque in senatu sententiam dicere liceret, ne quis eorum ab urbe abiret. Hunc autem, credo, etiam morem respexit, cum dixit de Salinatore: A censoribus coactus in senatum uenire. sed tum aut uerbo assentiebatur, aut pedibus in aliorum sententiam ibat. Quanquam Gellius eodem in loco pedarios senatores dictos ab aliis subiicit; qui non sententiam in senatu dicerent, sed ab aliis dictam mouentes se loco adprobarent, ab aliis, qui curules magistratus nondum gessissent, unde in curiam non curru, ut ceteri ueherentur, sed pedibus irent. Festus autem edici solere ait, ut senatores adsint, quibusque in senatu sententiam dicere licet. quia ii, qui post lustrum ex iu-

nioribus

nioribus magistratum ceperunt, & in senatu sententiam dicunt, & non uocantur senatores, antequam in senioribus sunt censi, quos, credo, etiam intellexit Cicero in Cluentiana, cum dixit: Cluentius eques Rom. causſam dicit, qua lege senatores, & ii, qui magistratum habuerunt, soli tenentur.

Fuisse autem etiam tribunos pl. sine lectione censoria senatores post Atinium plebiscitum existimo, cuius meminit Gellius li. XIIII, cap. VIII ita, ex Capitone: Tribunis plebis senatus habendi ius erat. quanquam senatores non essent ante Atiniũ plebiscitum. Hunc uero C. Atinium Labeonem tribunum pl. opinor fuisse, qui cum timeret, ne a sequentibus censoribus in senatu legendo præteriretur, quòd Q. Metellum Macedonicum censorem, a quo præteritus fuerat, de saxo Tarpeio deii ci iusserat, eam rogationem tulerit in tribunatu, ut ui ipsa gesti tribunatus, non censoris beneficio senator esset. Vnde scribit Liuius libro XLV, Cn. Trebellium tribunum pl. petitioni censorum, quia lectus in senatum non fuerat, interceſsisse.

Hactenus de senatoribus. senatus autem cognitionem, atque auctoritatem qui requirit, is quid libro VI Polybius scribat, attendat. quo loco ait, ærarium, ac uectigalia omnia in potestate senatus fuisse, atque omnes publicos sumptus ex eius esse arbitrio factos. iam uero maleficia, ac crimina per Italiam commissa, de quibus publicum iudicium constitui oportebat, ut proditionis, coniurationis, beneficii, cædis, atque insidiarum ad senatum relata, eiusque de his cognitionem fuisse. Quod si qua in Italia controuersia dirimenda, si publice, uel priuatim quispiam, uel ciuitas obiurganda, sicui auxilium ferendum erat, de his omnibus senatum statuisse. eodemque modò siqua extra Italiam ad aliquos legatio erat mittenda, aut ad aliquid decidendum, aut ad fœdus faciendum, aut ad cohortandum, aut ad imperandum, aut postremo ad res repetẽdas, & ad bellum indicendum, hæc senatum curasse. præterea quid de legatis exterarum gentium agendum, quid eis respondendum esset, decreuisse. Postremo Dionysius omnem remp. in potestate senatus scribit fuisse, nisi quòd neque magistratus ab eo crearentur, neque leges ferrentur, neque bellum, aut pax decerneretur.

De Equitibus Romanis. Cap. III.

VT autem senatores à Romulo, sic equites instituti sunt. Docet hoc Dionysius, cum ita scribit: Romulus cum senatum ex uiris natu grandioribus centum constituisset, intelligeretque se armata iuuentute ad corporis custodiam, & ad ea, quæ instarent, opera indigere, trecentos uiros, quos ex clarissimis familiis robore præstantissimos selegit, eosque a curiis eodem modo, quo senatores declarandos curauit, ex singulis curiis denos, quos circa se perpetuo habuit. Celeres autem dicti sunt, uel a celeritatis officio, uel, ut Antias prodidit, a duce Romuli Celere, qui his tribus centuriis præpositus est. In bellis autem sæpe strenue se gesserunt cum primi prælium inirent, ultimi confecto prælio excederent, & modo equis, modo pedibus, prout loci natura dabat, pugnarent. docet etiam, sed aliquanto breuius Liuius: Trecentos Romulus, inquit, armatos ad custodiam corporis, quos Celeres nominauit, non in bello solum, sed etiam in pace habuit. Eosdem autem post a Numa, teste Plutarcho, sublatos alii restituisse reges uidentur. siquidem L. Brutus L. Superbo regi præfectus Celerum fuisse traditur. Hos autem Flexumines postea, inde Trossulos, tum equites dictos inuenio apud Festum, & Plinium. Verba Festi hæc sunt: Celeres antiqui dixerunt, quos nunc Equites dicimus, a Celere interfectore Remi, qui initio a Romulo iis præpositus fuit, qui primitus electi fuerunt ex singulis curiis deni, ideoque omnino trecenti fuere. & alio loco: Trossuli Equites dicti, quoòd oppidum Tuscorum Trossulum sine opera peditum ceperint. Plinii uero lib. XXXIII hæc: Equitum nomen sæpe uariatum est in iis quoque, qui ad equitatum trahebantur. Celeres sub Romulo, regibusq. appellati sunt, deinde Flexumines, postea Trossuli, cum oppidum in Tuscis citra Volsinios passuum nouem millia sine ullo peditum adiumento cepissent eius uocabuli. idque durauit ultra C. Gracchum. Iunius certe, qui ab amicitia eius Gracchanus appellatus est, scriptum reliquit his uerbis: Quod ad equestrum ordinem attinet, antea Trossulos uocabant, nunc equites uocant, ideo quia nõ intelligunt Trossulos nomen, quid ualeat, multos pudet eo nomine appellari, & causam, quæ supra indicata est, exponit, in-

Celeres.

Celeres Romuli

inuitosque etiam num tamen Trossulos uocari. Hæc Plinius.

Hæc ergo sunt ordinis equestris, qui senatorio oppositus est, primordia, ac fundamenta. cuius ab initio exiguæ opes, ac copiæ adeo postremo creuerunt, ut cum senatoribus, & cum plebe non contenderint solum, sed acerbas etiam inimicitias exercuerint. Rara autem eorum mentio est sub regibus. Liuius tantum Prisco regnante loca in circo patribus, equitibusque diuisa scribit. Zonaras Superbum pleroſque patrum, atque equestris ordinis sustuliſſe prodit. Liberata autem regno rep. huius ordinis memoriam usurpari a Liuio uideo, cum primores equestris ordinis a Bruto cos. in senatum lectos scribit. itemque a Dionysio, cum in describenda coniuratione, quæ Ser. Sulpicio, M'. Tullio cos. facta est, anno post reges exactos decimo, senatoribus, & equitibus a consule negotium custodiēdarum urbis partium datum tradit. & iterum a Liuio, M. Papirio, C. Nautio cos. an. CCCXLII, cum scribit, non plus singulis senatoribus in legationes inuentis coactos esse binos equites adiicere. Inde equitum in bello crebra mentio, in ciuitate nisi post Gracchorum tempora rara.

De quibus antequam dicam, illud, quod huius quæstionis caput est, proponendum uidetur, Equites, & equestrem ordinem Romæ duobus modis esse acceptum. uno, quo, ut diximus, equites senatoribus in ciuitate, altero, quo peditibus in acie opponuntur. Vtraque autem diuisio a Romulo in remp. illata est. Idem enim, cum legionem constituisset ex tribus peditum millibus, legioni equites trecentos adiecit, auctore Plutarcho. Hos autem equites nihil aliud fuisse apparet, quàm tres illas equitum centurias ab eodem conscriptas Ramnensium, Tatiensium, & Lucerum, quas post auctas sub iisdem nominibus a Prisco rege, & sex factas Liuius, Dionysius, & Festus prodidere. Itaque huc intuens Valerius dixit, Priscum regem senatum auxisse, & ordinem equestrem uberiorem reliquisse. quasi uero Priscus equitum, qui senatui opponuntur, non qui peditatui, numerum auxerit. cum inter utrumque genus plurimum interfuerit. Nam senator merere equo potuit, senator autem eques esse Romanus, ubi in senatum erat ascitus, desiit. Neque tamen nego, quin & hoc & illud equitum genus bella frequentarit, sed hoc dico, longe alia decora illorum equitum, quàm horum & militiæ, & domi fuisse. Vnde autem distinguerentur

rentur, nos in magna uetuſtatis obſcuritate quæramus. Mihi quidem ueterum, quos poſt nominabo, auctoritate ita perſua ſum eſt, Equites alios equo publico meruiſſe, alios priuato. illos autem in ciuitate ſenatoribus, hos in exercitu peditibus reſpondiſſe: Vtroſque autem, aut regum, aut conſulum, aut cenſorum, aut denique eorum, qui cenſendi ius haberent, arbitrio fuiſſe ſubiectos, ut ex cenſu, & ætate, quemadmodum pedites, legerentur. Quod ipſum Ciceronem uideo docuiſſe, cum in III de legibus ita ſciuit: Cenſores pecunias, æuitates, ordines partiunto. equitum, peditumque prolem deſcribunto. ordines enim cum dixit, ſenatum, plebem, & equites equo publico intellexit, cum peditum, equitumque prolem, qui priuato equo, quique pedibus ſtipendia facerent, ſignificauit. De utroque autem genere præclare Liuius lib. VI hoc modo: Clades ad Veios accepta Romam nunciata ſenatui curam, metumque iniecit, ne tum uero ſuſtineri, nec in urbe ſeditio, nec in caſtris poſſet. cum repente quibus cenſus equeſter erat, equi publici non erant aſsignati, ſenatum adeunt, & equis ſeſuis ſtipendia facturos promittunt. quibus cum ampliſsimis uerbis gratiæ eſſent actæ, ſubito ad curiam concurſus fit plebis. pedeſtris ordinis ſe aiunt nunc eſſe, operamque extra ordinē reip. polliceri. patres laudare equites, laudare plebem, uictā eſſe fateri comitatem ſenatus. Gratiæ peditibus, equitibuſque actæ. Placuit omnibus his uoluntariam extra ordinem militiā profeſsis æra procedere. & equiti certus numerus æris aſsignatus. tum primum equis merere equites cœperunt. Fuiſſe autem equites aliquot, qui equites equo publico dicerentur, teſtis eſt Cicero in VI Philip. Altera ſtatua eſt, inquit, equitum Rom. equo publico, qui item aſcribunt: PATRONO. quem unquam patronum iſte ordo adoptauit? ſi quenquam, me debuit. quibus uerbis nos admonet, ordinem illum equeſtrem, quem ipſe in conſulatu ſuo in gratiam cum ſenatu reduxerat, ex iis equitibus fuiſſe, qui equo publico & fuerunt, & dicti ſunt. Quos equites Aſconius in Diuinationem equites Rom. militares appellauit, cum dixit, populum Rom. Sulla uictore iudicandi iure ſpoliatum, quod habuit per equites Ro. militares. unde Plinius lib. XXXIII equum publicum equum militarem uocauit, cum de hoc ordine uerba faceret. Annuli, inquit, plane medium ordinem, tertiumque plebi, & patribus inſeruere. & quod

Munus Cenſorum

antea militares equi nomen dederant, hoc nunc pecuniæ iudires tribuunt. Item: Equitum nomen subſtitit in turmis equorum publicorum. intelligit enim, equites primum ab equis publicis, poſt a cenſu Iudices dictos. Non omnes autem, qui equo mererent, ex hoc ordine fuiſſe, oſtendit in prima Philippica Cicero, qui in legem Antonii, qua centuriones in tertiam iudicum decuriam coniiciebat, ita diſputat: At quæ eſt iſta decuria iudicum? centurionum, inquit. quid? iſti ordini iudicatus lege Iulia, etiam ante Pompeia, Aurelia non patebat? cēſus præfiniebatur, inquit. non centurioni quidem ſolum, ſed etiam equiti Rom. Itaque uiri honeſtiſsimi, atque fortiſsimi, qui ordines duxerunt, res & iudicant, & iudicauerunt. non quæro, inquit, iſtos. quicunque ordinem duxit, iudicet. At qui ſi ferretis, quicunque equo meruiſſet, quod eſt laudatius, nemini probaretis. in iudice enim ſpectari & fortuna debet, & dignitas. Hæc ille. quibus ſatis perſpicue demonſtrat, non quicunque equo mereret, equeſtrem ordinem expleuiſſe. nam equeſter ordo alteram iudicum decuriam obtinebat. cui tertiam centurionum cum addere Antonius uellet, inquit Cicero: Atqui ſi ferretis, ut quicunque equo meruiſſet, nemini probaretis. quod hercle non dixiſſet, ſi quicunque equo mereret, iudicia obtinuiſſet. oſtendit idem Valerius, qui bello Pun. II. quadringentos iuuenes equeſtris, ut ait, ordinis magnam partem equis publicis ſpoliatos ſcribit. cum tamen qui equo mererent, iis temporibus innumeri eſſent. Erant igitur Equites Rom. de quibus nunc diſputamus, non quicunque equo mererent, ſed qui publico & militari, quem equum eis a cenſore aſſignatum inuenio. ſic enim Liuius lib. triceſimo nono: S. C. factum, ut tribuni pl. ferrent, ut P. Aebutio, cuius pater equo publico meruerat, emerita ſtipendia eſſent, ne inuitus militaret, neue cenſor ei equum publicum aſsignaret. Quid autem fuerit equus publicus, parum compertum eſt. Varro in libris de lingua Latina equum publicum mille aſſarium uocat. quibus uerbis ſtipendium fortaſſe aliquod uel alendi, uel emendi equi cauſſa de publico conſtitutum ſignificat. Fuiſſe autem & hos in centurias diuiſos, oſtendit Cicero in Philippica ſeptima. qui cum in ſexta dixiſſet; Triginta quinque tribus, equites Rom. equo publico, & tribunos militares L. Antoniū patronum aſcripſiſſe, repetit ita in ſeptima: Sed, ut uideo,

dominabitur

dominabitur Lucius. est enim patronus xxxv tribuum, patronus centuriarum equitum, patronus eorum, qui tribuni militares fuerunt. Atque ex his quidem puto satis intelligi posse, qui fuerint equites Romani illi, quos quærimus.

Vt autem senatores, sic etiam equites a censoribus lectos esse inuenio, eosque ex utroque genere familiarum, patriciis, & plebeiis. primum enim C. Claudium Neronem patricium, & M. Liuium Salinatorem plebeium equum publicum habuisse testis est li. xxix Liuius, deinde uero, quod multo certius est, Ser. Sulpicii Rufi patrem, uirum patricium equestri loco natum scribit Cicero in defensione Murenæ.

Præterea ut senatores ex censu legebantur, sic etiam equites. fuit autem equestris census, quantum ex ueteribus monimentis suspicari licet, senatorio minor, nimirum sestertium quadringẽtorum millium. Censum autem equestrem iam inde a primis etiam reip. temporibus celebratum, nemo est, qui reuocare in dubium possit, qui Liuium, bello Veienti, scribentem meminerit, repente quibus census equester erat, equi publici non erant assignati, senatum adiisse, & equis se suis stipendia facturos esse. quod idem memoria sua factum Cicero innuit libro nono epistolarum, cum ait: Res familiaris alteri exigua est, alteri uix equestris. Quadringenta porro millia equites esse censos ante initum ciuile bellum Suetonius testis est, apud quem ita legimus de Cæsare ad Rubiconẽ exercitum alloquente, Existimatur etiam equestres census pollicitus singulis. quod accidit opinione falsa. Nam cum in alloquendo, exhortandoq. sæpius digitum læuæ manus ostentans affirmaret, se ad satisfaciendum omnibus, per quos dignitatem suam defensurus esset, annulum quoque æquo animo detracturum sibi, extrema concio, cui facilius erat uidere concionantem, quàm audire, prodicto accepit, quod uisu suspicabatur, promissumq. ius annulorum cum millibus quadringentis dixit. Quod idem Augusto etiam imperante seruatum Horatius in prima epistola indicat, qui fuit eius æqualis, cum cecinit:

Si quadringentis sex, septem millia desunt,
Plebs eris.

Ad hæc uero ut per censum equestrem ordinem impetrabãt equestrem, sic eosdem consumpto patrimonio equestris dignitatis insignia perdidisse licet suspicari. Huc autem, credo, respexit,

pexit Cicero in Sextiana, cum dixit de quodam luxurioſo: Equeſtris ordinis nomen retinet, ornamenta confecit. & Sueto nius, cum in hunc modũ ſcripſit: Cum plerique equitum attri to bellis ciuilibus patrimonio ſpectare ludos è XIIII non auderent metu pœnæ theatralis, Auguſtus pronunciauit, non teneri ea, quibus ipſis, parentibusve equeſter cenſus unquam fuiſſet.

Iam uero ut ſenatores non niſi ex iis fere, qui magiſtratus geſsiſſent, legebantur, ſic contra equites magiſtratus non capiebant, ubi uero cepiſſent, equites eſse, aut uocari deſinebãt. Id quod, ut multa alia, egregie Cic. in Cluentiana oſtendit his uerbis: Conuerte te nunc ad equeſtrem ordinem, atque in ceteros ordines. eaſdem uitæ conditiones, quas ſenatores non perferent. putant enim minus multos ſibi laqueos legum, & conditionum, ac iudiciorum propoſitos eſse oportere, qui in ſummum locum ciuitatis aut non potuerunt aſcendere, aut nõ petiuerunt. & de equitibus quibuſdam paulo poſt: Cum palam dicerent, ſe potuiſse iudicio populi Rom. in ampliſsimum locum peruenire, ſi ſua ſtudia ad honores petendos conferre uoluiſsent, ſeſe uidiſse inuita ſenatoria qualis ſplendor ineſſet, quanta ornamenta, quæ dignitas, quæ ſe non contempſiſse, ſed ordine ſuo, patrumque ſuorum contentos fuiſse. & uitam illam tranquillam & quietam remotam a procellis inuidiarum, & huiuſmodi iudiciorum anfractu, ſequi maluiſse. aut ſibi ad honores petendos ætatem integram reſtitui oportere, aut, quoniam id non poſſet, eam conditionem uitæ, quam ſequuti petitionem reliquiſsent, manere. iniquum eſse eos, qui honorum ornamenta propter periculorum multitudinem prætermiſiſsent, populi beneficiis eſse priuatos, iudiciorum nouorum periculis non carere. ſenatorem hoc queri non poſse, propterea quòd ea conditione propoſita petere cœpiſsent. quòdque permulta eſsent ornamenta, quibus eam mitigare moleſtiam poſſet, locus, auctoritas, domi ſplendor, apud exteras nationes nomen, & gratia, toga prætexta, ſella curulis, inſignia, faſces, exercitus, imperia, prouinciæ. Hæc Cicero. Quam ſententiam ſequutus item Cornelius Nepos dixit de Attico: Is contemptis honoribus, quos facillime conſequi potuiſset, perpetuo acceptam a maioribus dignitatem equeſtrem obtinuit. & Suetonius de Octauiano: Duplex Octauiorum familia. alii fun

cti sunt summis honoribus. alii in equestri ordine constitere usque ad Augusti patrem. ipse Augustus se nihil amplius, quàm equestri familia ortum scribit, in qua & primus senator pater suus fuerit. & de Sulpicio Cic. in oratione pro Murena: Tua
" nobilitas Sulpici hominibus literatis notior, populo obscurior
" est. pater. n. fuit equestri loco: auus nulla illustri laude celebra
" tus. Quare ego te semper in nostrum numerum aggregare soleo,
" quòd uirtute, industriaque perfecisti, ut cum equitis R. esses filius, summa tamen amplitudine dignus uiderere. Hoc uero in genere fuit etiam Cicero. nam pater, & maiores eius equestri tantum dignitate contenti fuerunt, honores nullos ceperunt, ut ipse sæpe testatur. quid plura? Hoc sensit Velleius, cũ dixit, Vinicium Calibus ortum, patre atque auo consularibus, cetera equestri familia fuisse. nimirum equestrem appellans familiam, in qua nulli honores extiterant. Veterem autem equitem uocarunt, cuius maiores equites fuerint. ut in Planciana Cicero: Cum sit Cn. Plancius eques Rom. ea primum uetustate equestris ordinis, ut pater, ut auus, ut maiores eius omnes equites Rom. fuerint, deinde ut ipse in legionibus P. Crassi imperatoris inter ornatissimos homines equites Rom. summo splendore fuerit.

Quod autem dixi, magistratu capto equites esse desiisse, id refelli exemplis multis uidetur posse, sed maxime Neronis, & Salinatoris censorum, & Pompeii Magni consulis, quos in iis magistratibus equum publicum habuisse legimus. scribit enim ita Liuius: Equitum deinde census actus est. & forte ambo censores equum publicum habebant. Itaque Nero Liuium, Liuius Neronem equum uendere iussit. & Valerius de iisdem: Cum equitum centurias recognoscerent, & ipsi propter robur ætatis etiam num eorum e numero essent, alter alterum equum uendere iussit. Pompeium autem narrat Plutarchus, cum primum consul esset, ad censores Lentulum, & Gellium equum manu ducentem uenisse, atque ab iis ex ordine interrogatum, legitima a se omnia stipendia se imperatore confecta, respondisse. Quæ exempla ita interpretari uidemur posse, ut dicamus, facile euenire potuisse, ut aut propter robur ætatis post captos magistratus equum publicum tenuerint, & tamen senatores fuerint, siquidem inuenio apud Suetonium, Augustũ reddendi equi gratiam feciſse eis, qui maiores annorum quinque,

&

& quadraginta, eum retinere nollent. aut, quod malim, in senatum illi quidem, sed iure magistratus, non lectione censoria uenerint. nam Salinatorem diserte scribit Liuius a censoribus L. Veturio, P. Licinio in senatum uenire coactum, sed tum aut uerbo assensum, aut pedibus in aliorum sententiam esse profectum. recte. neque enim legisse eum potuerunt, cum nullo senatu lecto abdicarint. Pompeium autem perspicuum est consulem factum, cum adhuc eques Rom. esset, ideſt, ut inquit Dio, cum nondum senator esset. neque uero quanquam quæsturam gesserat, legi in senatum ante consulatum potuit. cum per annos XVII nulli censores fuissent, qui senatum legerent. neque ante dictatore Sylla legi per ætatem potuisset. Fuisse autem hoc moris scribit Isidorus lib. IX. ut quanuis quis senatoria origine esset, tamen usque ad legitimos annos eques Rom. esset. deinde ordinem senatorium iniret. Itaque & Pompeius hic Magnus Pompeii Strabonis uiri consularis, ac triumphalis filius eques tamen Rom. fuit. atque equestris ordinis homines sæpe senatorum filios apud Liuium fuisse animaduertimus. & in Verrem Cicero Cn. Calidii equitis Rom. filium senatorem, & iudicem nominat.

Postremo uero ut insigne senatorum, quo ab equitibus Rom. distinguerentur, fuit latus clauus, sic equitum Ro. quo a plebe discernerentur, annulus aureus. Itaque Plinius scriptum reliquit, annulos medium ordinem, tertiumque plebi inseruisse, eosdemque, ubi celebres esse cœperunt, alterum ordinem a plebe distinxisse. Idem primum uestigium annullorum in urbe notauit P. Sempronio, P. Sulpicio cos. an. quadringentesimo quadragesimoquarto, cum Cn. Flauio libertini filio ædili curuli creato senatus, uel, ut alii prodiderunt, nobilitas annulos, & phaleras indignatione commota deposuit. quorum alterum senatorem, alterum equitum insigne fuerit. secundum notat bello Punico II, cum Annibal tres modios annulorum, quos clade Cannensi collegerat, Carthaginem misit. ex quo Plinius tum promiscui usus annulos fuisse coniicit, quòd aliter summa illa annulorum confici nequiuerit. At Liuius Magonem Pœnum eos annulos in curia Carthaginensium effundentem dixisse refert, neminem nisi equitem, atque eorum ipsorum primores aurei annuli ferre insigne. primores autem, credo, intellexit, qui equo publico militarent. hoc tamen glorio

Annuli.

Annul. se ab eo dictum iudicat Plinius, qui annulos etiam senatoribus cum equitibus fuisse communes scribit, ita ut senatores ab equitibus tunica distinxerit, equites a plebe annulus aureus. quanquam ne senatores quidem omneis Drusi tempore, ideſt Marsico bello annulos gestasse addit. Extat etiam in Dionis historia quadragesimaoctaua, nemini quondam Romanorum nō libertino solum, sed ne ingenuo quidem annulis uti aureis, præterquam senatoribus, & equitibus fuisse permissum. Annulos autem equitum fuisse ornamentum possum etiam Liuiano testimonio comprobare. qui libro nono ait: Extemplo sine ulla publica auctoritate concessum in omnem formam luctus est. Lati claui, annuli aurei positi. & libro quadragesimo tertio: Equites in conspectu populi aureis annulis positis uestem mutarunt. Ne autem temere omnes ferrent, uideo sero tandem, nimirum dominante Tiberio, esse prouisum. siquidem apud Plinium libro XXXIII ita scriptum est: Tiberii demum principatus nono anno in unitatem uenit equester ordo, annulorum que auctoritati forma constituta est, C. Asinio Pollione, C. Antistio Vetere cos. anno urbis conditæ DCC septuagesimo quinto, quod miremur, futili pene de caussa, cum C. Sulpicius Galba, dum iuuenalem famam apud principem popinarum pœnis aucupatur, questus esset in senatu, uulgo institores eius culpæ defendi annulis. hac de caussa constitutum, ne cui ius id esset, nisi cui ingenuo ipsi, patri, auoque paterno HS quadringenta census fuisset, & lege Iulia theatrali in XIIII ordinibus sedendi.

Annul. Cum ergo equestris dignitatis insigne annulus aureus esset, hinc factum est, ut is uulgo a magistratibus datus sit, non ut eos, quos donarent, equites Rom. facerent, quos a censoribus fieri equo publico attributo ostendimus, sed ut eos eo iure afficerent, quo quidem essent, si lecti equites a censoribus essent. quorum illud est præcipuum, ut lege Roscia in XIIII gradibus considerent. Hoc pacto L. Sullam dictatorem Q. Roscium comœdum, C. Verrem prætorem scribam suum, Cæsarem dictatorem D. Laberium annulo aureo donasse accepimus. De Laberio autem placet Suetonii uerba subscribere: Ludis D. Laberius mimum suum egit, donatusque quingentis HS, & annulo aureo, sessum in quattuordecim e scena per orchestram transiit. & Macrobii: Cum Laberius in fine ludorum annulo aureo

aureo honoratus a Cæsare, e uestigio in quattuordecim gradus ad spectandum transisset, uiolato ordine, & cum detractus esset eques Romanus, & mimus remissus, ait Cicero prætereunti Laberio sedile quærenti: Reciperem te, nisi anguste sederem. Neque uero solum ingenui, sed etiam libertini sæpe aureo annulo sunt donati, eo nimirum consilio, ut eis non equestria modo ornamenta, sed etiam ingenuorum iura ea largitione tribuerent. Vnde scriptum reliquit Vlpianus, capite de iure annulorum aureorum, qui tali iure affectus esset, eum tanquam ingenuum uiuere, tanquam libertum mori. nimirum, quòd patronus præteritus aduersus eius tabulas possessionem obtineret. Quare cum dicat Dio, Menam Sex. Pompeii libertum post proditam patroni sui classem annulo aureo ab Augusto esse donatum, & in equitum censum ascriptum, eo munere in ingenuitatem ascitum interpretatur Suetonius, cum scribit, Augustum neminem unquã libertinorum cænæ adhibuisse excepto Mena, sed aserto in ingenuitatem. Quo de iure hæc eodem in loco Dio adiicit; Nemini quondam Romanorum non libertino solum, sed ne ingenuo, quidem, annulos ferre aureos, præterquam senatoribus, & equitibus licuisse. eaque de re libertinos, quos imperator uoluerit, quanquam alia de causa aurum gerant, honoris tamen ergo, ut qui meliorem conditionem, quàm quæ libertinorum est, nanciscantur, & equites fieri possint, annulis aureis donari. Ex quo intelligi potest, cum annulorum aureorum usus propterea increbuisset, merito Tiberium imp. constituisse, ut, quod apud Plinium est, ne cui id ius esset, nisi cui ingenuo ipsi, patri, auoque paterno HS quadringenta fuisset, & lege Iulia theatrali in quattuordecim ordinibus sedendi. qua de lege post agam, ubi de ordinum spectaculis agam.

De Publicanis. Cap. IIII.

NEQVE uero alienum est, quoniam de equitibus Rom. dicere cœpimus, de publicanis etiam, qui equites Rom. fuerunt, pauca subiungere. Sic igitur sentio, publicanorum ordinem equitum Rom. ordine constituisse, ideſt publicanos nullos alios fere fuisse, quàm equites Romanos. Hoc uero cum aliorum multorum testimoniis planum facere possum, tum maxime Plinii

nii, qui lib. XXXIII scribit: Iudicum appellatione separari equestrem ordinem primi omnium instituere Gracchi discordi popularitate in contumeliam senatus. mox ea debellata auctoritas nominis uario seditionum euentu circa publicanos substi tit, & aliquando tertiæ uires publicani fuerunt. M. Cicero demum stabiliuit equestre nomen in consulatu suo, ei senatum cõ cilians, ex eo ordine se profectum celebrans, & eius uires peculiari popularitate quærens. & Ciceronis in Planciana, qui ait: Adiungam etiam, si uis, id quod tu etiam huic obesse putas, patrem publicanum, qui ordo quanto adiumento sit in ho nore, quis nescit? si os enim equitum Romanorum, ornamentum ciuitatis, firmamentum reip. publicanorum ordine conti netur. & pro Postumo: C. Curius princeps equestris ordinis, fortissimus, & maximus publicanus. & pro domo: Proximus est equester ordo. omnes omnium publicanorum societates am plissima de me decreta fecerunt. & Liuii lib. XLIII, qui inquit: Censores Gracchus, & Claudius, cum equis ademptis equestrem ordinem offendissent, flammam inuidiæ adiecere edicto, quo edixerunt, ne quis eorum, qui Q. Fuluio, A. Postumio cen soribus publica uectigalia, aut ultro tributa conduxissent, ad hastam suam accederet, sociusue, aut affinis eius conductionis esset. sæpe id querendo ueteres publicani, cum impetrare nequissent ab senatu, ut modum potestati censoriæ facerent. & c. Erant ergo publicani equites Romani ferè, qui ultro tributa, ut supra ostendimus, & publica uectigalia populi Romani quæstus sui caussa conducebant. Ex his alii mancipes erant, alii præ des, alii socii, teste Polybio, Mancipem definit Festus, quis- *Mancip.* quis a pouulo aliquid emit, conducitue, quia sublata manu significat se auctorem emptionis esse. & Pædianus mancipes prin cipes publicanorum esse ait, qui quæstus sui caussa exigenda a sociis suo periculo exigant, & reip. repræsentent. Præs, teste *Præs.* Festo, est, qui populo se obligat, interrogatus a magistratu. & manceps etiam præs est, quia tam debet populo præstare, quod promisit, quàm is, qui pro eo præs factus est. socii erant, qui in partem quæstus, & iacturæ a mancipibus, & prædibus uocabantur. Hi ergo omnes conducebant in foro a censoribus, quo rum arbitrio hoc a senatu mandatum muneris erat, certa se obligantes pecunia, quam quæstoribus urbanis repræsentabant. unde dixit contra Rullum Cicero, Censoribus uectigalia loca-

re,

re, nisi in conspectu populi Romani non licet, x uiris uendere uel in ultimis terris licebit?

De tributis, & uectigalibus ciuilibus, atque adeo etiam Italicis supra diximus. nunc & de Italicis, & de prouincialibus pauca restat ut adiungamus. horum autem duo genera fuerunt, unum certum, alterum incertum. certum pecuniæ, incertum aliarum rerum. Quod uoluit Cicero, cum dixit in v in Verrem: Inter Siciliam, ceterasq. prouincias in agrorum uectigalium rationibus hoc interest, quòd ceteris aut impositum uectigal est certum, quod stipendiarium dicitur, ut Hispanis, & plerisque Pœnorum, quasi uictoriæ præmium, ac pœna belli, aut censoria locatio constituta est, ut Asiæ lege Sempronia. Quæ uero incerta fuerunt, ea multarum rerum fuerunt, ut frumentorum, quorum decumæ sunt exactæ, portoriorum, pascuorum, metallorum, & eiusmodi reliquorum, de quibus egregie Polybius libro VI; ubi de potestate senatus disputat. Cum in Italia, inquit, multa sint uectigalium genera, quæ censores in sumptus, apparatusq. publicos locare solent, ea uero non satis facile aliquis per censuerit, ut flumina, portus, hortos, metalla, atque, ut paucis comprehendam, quæcunque sub Romanorum ditione sunt, hæc omnia populus exercere, atque exigere, & fermè, ut ita dicam, totus in his conducendis, & curandis occupatus, atque implicitus esse consueuit. Adiicit Appianus libro primo, Romanos, quos bello cepissent, agros, si culti essent, colonis, quos eò deduxissent, diuisisse, aut ciuibus Rom uendidisse, aut locasse, si inculti, cuius generis erant multi, colendos iis, qui uellent, dedisse, impositio annuo uectigali, decima quidem frumentorum, quinta uero frugum. quin etiam ab iis, qui maiores, & minores pecudes aluissent, certum uectigal exegisse. quod idem de Sicilienſibus, Gallicis, & Asianis factum esse perspicuum est.

Hæc autem ita esse ostendunt nomina ipsa publicanorum, decumani, portitores, pecuarii, itemque uectigalium, decumæ, portoria, scripturæ. Quocirca recte Asconius in Diuinationem, Mancipes, inquit, sunt publicanorum principes, qui quæstus sui causſa si decumas redimunt, decumani appellantur, si portum, aut pascua publica, portitores, aut pecuarii, quorum ratio scriptura dicitur. & Cicero in Maniliana: Asia tam fertilis est, ut ubertate agrorum, & uarietate fructuum, & magnitudine

tudine pastionis, & multitudine earum rerum, quæ exportantur, facile omnibus terris antecellat. & post: Cum hostium copiæ non longè absint, etiam si irruptio facta nulla sit, tamen pecora relinquuntur, agricultura deseritur, mercatorum nauigatio conquiescit. Ita neque ex portu, neque ex decumis, neque ex scriptura uectigal conseruari potest. quare sæpe totius anni fructus uno rumore periculi, atque uno belli terrore amittitur. quo tandem animo esse existimatis, aut eos, qui uectigalia uobis pensitant, aut eos, qui exercet, & exigunt, cum duo reges cum maximis copiis propè adsint, cum una excursio equitatus perbreui tempore totius anni uectigal auferre possit, cum publicani familias maximas, quas in salictis habent, quas in agris, quas in portubus, atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur? & in Flacci defensione: Mirandum uero est, homines eos, quibus odio sunt nostræ secures, nomen acerbitati, scriptura, decuma, portorium morti, libenter arripere facultatem lædendi. & libro 11 ad Atticum: Illa causa publicanorum quantam acerbitatem afferat sociis, intelleximus ex ciuibus, qui nuper in portoriis Italiæ tollendis non tam de portorio, quam de nonnullis iniuriis portitorum querebantur. Adde, quòd Festus scriptuarium agrum definit, in quo ut pecora pascantur, certum est æs. quòd publicanis scribendo confecit rationem cum pastore. nam proprie scripturam pecuariorum rationem dici. De pascuis notum illud est Plinii libro XVIII: Etiam nunc in tabulis censoriis pascua dicuntur omnia, ex quibus populus redditus habet, quia diu hoc solum uectigal fuerat. unde Cicero contra Rullum de silua Scantia: Vtrum tandem hanc siluam in relictis possessionibus, an in censorum pascuis, inuenisti? Vt autem publicani, qui decumas redimebant, decumani, qui pascua, pecuarii, sic ii a quibus decumas exigebant, aratores, atque agricolæ, cum quibus pascuorum rationem conficiebant, pastores appellati sunt. Vnde illa sunt in Fonteiana: Referta est Gallia negociatorum, plena ciuium Romanorum. unum ex toto negociatorum, colonorum, publicanorum, aratorum, pecuariorum numero testem producant. Item: Omnes illius prouinciæ publicani, agricolæ, pecuarii, ceteri negociatores Fonteium defendunt. Aratores autem fere, & pastores ciues Romanos fuisse satis ex actionibus in Verrem patet. sed maxime ex IIII, cum ait, Siciliam ciues Rom.

partim

partim cum quæstu, compendioq́. dimittere, partim retinere, ut arare, pascere, ut negociari libeat, ut denique sedes, ac domicilium collocare. Addit Asconius mancipi pro frumento ab aratoribus pecunias accipere non licuisse.

Neque uero solum publicani uectigalia hæc, quæ diximus, publica redimebant, sed alia quoque præterea multa. ut bello Punico II, quæ ad exercitum Hispaniensem opus essent, auctore Liuio libro XXIIII: Prodeundum in concionem Fuluio prætori esse, indicandasq́. populo publicas necessitates, exhortandosque, qui redempturis auxissent patrimonia, ut reip. ex qua creuissent, ad tempus commodarent, conducerentq́. ex lege præbenda, quæ ad exercitum Hispanienſem opus essent, ut cum pecunia in ærario esset, iis primum solueretur, hæc prætor in concione edixit, qua die uestimenta, frumentum Hispanienſi exercitui præbenda, quæque alia opus essent naualibus sociis, esset locaturus. ubi ea dies uenit, ad conducendum tres societates aderant hominum undeuiginti, quorum duo postulata fuere, unum, ne alii eo triennio publicani essent, alterum, ut quæ in naues imposuissent, ab hostium, tempestatisq́. ui publico periculo essent. utroque impetrato conduxerunt. & libro XXVII, Cethegum, & Tuditanum censores reficienda locasse, quæ circum forum incendio consumpta erant, VII tabernas, macellum, atrium regium. & lib. XXXIX, de Catone, & Flacco censoribus: Opera facienda ex pecunia in eam rem decreta, lacus sternendos lapide, detergendasque, qua opus esset, cloacas in Auentino, & in aliis partibus, qua nondum erant, faciendas locauerunt, & uectigalia summis pretiis, ultro tributa infimis locauerunt. quas locationes cum senatus precibus, & lacrymis publicanorum uictus induci, & deintegro locari iussisset, censores edicto summotis ab hasta, qui ludificati priorem locationem erant, omnia eadem paulum imminutis pretiis locauerunt.

Societates publicanorum.

Quod autem mentio facta est societatum publicanorum, intelligendum est, publicanos in multas societates diuisos conduxisse. Etenim, ut libro VI narrat Polybius, alii conducebant, alii cum his societatem coibant, alii pro his bona, fortunasque suas reip. obligabant. Vnde Tulliana illa sunt, ad Crassipedem: Volo te existimare, me cum uniuerso ordini publicanorum multum semper liberalissime tribuerim, tum in primis ami-

cum esse huic Bithynicæ societati. quæ societas ordine ipso, hominum genere pars est maxima ciuitatis. constat enim ex ceteris societatibus. & casu permulti sunt in ea societate ualde mihi familiares, in primisque P. Rupilius P. F. Men. qui est magister in ea societate. & in Planciana, de Cn. Plancio: Maximarum societatum auctor, plurimarum magister. & in Sextiana: Nulla erat Romæ societas uectigalium, quæ non honestissime decreuisset de mea salute. & pro Murena: Quid si omnes societates uenerunt, quorum ex numero multi hic sedent iudices. & in Bruto: Familia, & liberi societatis eius, quæ picearias de censoribus redemisset. & in epistolis ad fratrem: Non desistũt nobis quotidie agere gratias honestissimæ, & maximæ societates. Ex his autem sociis unus fuit, qui magister societatis dictus est, qui Romæ societati ita præerat, ut & socios, quasi senatum cogendi, & ad eos de societatis negotiis referendi potestatem haberet, curamque omnem gereret tabularum, & rationum, quæ undique ab iis, qui publicanorum societati operas dabant, Romam mitterentur. Etenim, ut inquit Cicero in frumentaria, ea est ratio decumarum, ut sine plurimis literis confici non possit. singula enim nomina aratorum, & cum singulis pactiones decumarum literis persequi, & conficere necesse est. Hic porrò quendam habuit pro magistro in prouincia, quasi sui muneris uicarium, & societatis præfectum. unde Cicero Plancii patrem dixit maximarum societatum auctorem, plurimarum magistrum. & in epistolis P. Rupilium magistrum in Bithynica societate, Cn. Pupium in operis societatis. & alio loco: P. Terentius Hispo operas in scriptura pro magistro dat. & de eodem ad Atticum: Terentius magnas operas in portu, & scriptura Asiæ pro magistro dedit. & in Verrem: In scriptura Siciliæ pro magistro est L. quidam Carpinatius. item: L. Vibius eques Ro. uir primarius, quem reperiebam magistrum fuisse eo ipso anno. & Valerius lib. v: P. Rupilius non publicanum in Sicilia egit, sed operas publicanis dedit. idem ultimam inopiam suam auctorato sociis officio sustentauit. ab hoc post modum consule leges uniuersi Siculi acceperunt. et quem diurnas capturas exigentem animaduerterunt, eundem iura dantem, classesque, & exercitus regentem uicerunt. Cum ergo publicani, quemadmodum ex his patet, equites fere fuerint, non tamen equites omnes publicani fuerunt. cuius rei argumento

est

est id, quod extat apud Nepotem de Attico equite Romano: Ad hastam publicam nunquam accessit, nullius rei neque præs, neque manceps factus est. & apud Varronem libro primo de re rustica: offendi ibi C. Agrium equitem Romanum, & P. Agrasium publicanum.

Atque hæc quidem de publicanis, & eorum operis. Factum est autem, ut summa publicanorum auaritia, & prope impudentia singulari non solum prouinciæ, in quibus uectigalia exercerent, sed etiam urbs ipsa, in qua ea conducerent, turbaretur. Vnde Paullus Aemilius, (ait Liuius libro XLV.) in Macedonia ordinanda, metalli Macedonici, quod ingens uectigal erat, locationesque prædiorum rusticorum tolli censuit. quòd intelligeret, sine publicano ea exerceri non posse, & ubi publicanus esset, ibi aut ius publicum uanum, aut libertatem sociis nullam esse. Præterea P. etiam Rutilium, uirum innocentissimum ab equitibus, qui tum soli iudicabant, condemnatum accepimus, quòd legatus Q. Mucii pro cos. Asiam a publicanorum iniuriis defenderat. & Cicero ad fratrem scribens ita ait: Huic tuæ uoluntati, ac diligentiæ difficultatem magnam afferunt publicani, quibus si aduersamur, ordinem de nobis optime meritum, & per nos cum rep. coniunctum, & a nobis, & a rep. disiungimus. sin autem omnibus in rebus obsequimur, funditus eos perire patiemur, quorum non modò saluti, sed etiam commodis consulere debemus. & post: Hic ita te uersari, ut & publicanis satisfacias, presertim publicis male redemptis, & socios perire non sinas diuinæ cuiusdam uirtutis esse uidetur. & post: Potes etiam tu id facere, ut commemores, quanta sit in publicanis dignitas, quantum nos illi ordini debeamus, ut remoto imperio, ac ui potestatis, & fascium, publicanos cum Græcis gratia, atque auctoritate coniungas. Atque hæc eadem auaritiæ uis caussam postremo attulit, ut ipsi a senatu equites Rom. alienarentur. Nam cum publicani, qui Asiana uectigalia Messalla, & Pisone cos. a censoribus conduxerant, questi in senatu essent, auctore in epistolis ad Atticum missis Cicerone, se cupiditate prolapsos ea nimium magno conduxisse, atque, ut ea inducerentur locatio, postulassent, neque id repugnante Catone assequi potuissent, a senatu disiuncti sunt, ægre ferente maxime, qui concordiam eorum ordinum consul reconciliarat, Cicerone. donec C. Cæsar. consul eos remissionem petentes lege ad popu-

lum lata, tertia mercedum parte, testibus cum Suetonio, Dione & Appiano, releuauit. quam, credo, legem Cicero, cum pro Plancio diceret, intellexit, cum ita locutus est: Nam quòd primus sciuit legem de publicanis, tum cum uir amplissimus consul illi ordini per populum dedit, quod per senatum, si licuisset, dedisset, si in eo crimen est, quis suffragium non tulit, quis non tulit publicanus? Atque de equitibus hactenus.

De plebe Romana. Cap. v.

RESTAT tertius ordo eorum, qui de plebe Rom. dicti sunt. quos nescio an commodius describere possimus, quàm si, qui neque senatores, neque equites Romani essent, statuamus. Et sane ita est, ut, si ciuium Rom. omnium multitudinem trium horum ordinum discriptio est complexa, quos priores duo nō comprehenderunt, eos necessario constitisse in tertio concludamus. Tertius autem plebs est dictus, non quomodo plebem patriciis opponi supra docuimus, ut gentem genti, sed quomodo senatoribus, & equitibus aduersatur, ut ordo ordini. Itaque ut senatorium ordinem, & equestrem tam plebeii, quam patricii expleuerunt, sic plebeium infimum non ex plebeiis solum, sed etiam patriciis aliquot constitisse dicendum est, nempe eis, quos paupertatis caussa neque in senatum censores legerunt, neque equo publico donauerunt. nisi forte aut L. Tarquitium L. Cincinnati dictatoris equitum magistrum, quem pedibus stipendia propter paupertatem feciſſe Liuius ait, aut M. Scauri patrem, quem propter tenuissimas opes carbonariam feciſſe in libro de uiris illustribus scriptum est, ambos patricios uiros, aut senatores, aut equites fuisse existimemus. quos gradus qui assequi potuerunt, si censores in utroque legendo ordine censum, ut dixi, respexerunt? Hunc autem ordinem in duas partes diuidimus, plebem rusticam, & plebem urbanam. Rusticam uocamus, quæ agros, urbanam, quæ urbem inhabitet. de quibus rerum ordo postulat, ut sigillatim dicamus.

De plebe rustica. Cap. VI.

ACAMVS autem ante de plebe rustica. quæ ut simplicior, sic honestior, atque integrior fuit. hinc enim scitum est illud Ca-

Catonis in principio librorum de re ruſtica: Ex agricolis, & uiri fortiſsimi, & milites ſtrenuiſsimi gignuntur, maximeq. pius quæſtus, ſtabiliſsimusq. conſequitur, minimeq. inuidioſus. minimeq. male cogitantes ſunt, qui in eo ſtudio occupati ſunt. Ruſticam autem, ut dixi, uoco plebem, quæ rura teneat, idque agri colendi cauſſa. colat autem uel ſuum agrum, uel alienum, ſiue publicus is fuerit, ſiue priuatus. Neminem enim adeò rerũ Romanarum rudem eſſe, & imperitum opinor, qui ignoret, quanto ſtudio ab iis, primis temporibus, res ruſtica culta ſit. Docet quippe hoc diſertè Dionyſius, qui Romulum inſtituiſſe ſcribit, ut ciues Romani artem militarem, & rem ruſticam tantum tractarent. demonſtrat non obſcure Plutarchus, qui Numam ſumma diligentia populum Rom. ad agriculturæ, id eſt ad pacis, & honeſtatis ſtudium traduxiſſe ait, adeò ut ſolertes etiã in ea re homines præmiis excitarit, ignauos autem ignominiæ metu deterruerit. oſtendit Liuius, qui caritatem annonæ ex incultis per ſeceſsionem plebis in montem Sacrum agris ciuitatẽ inuaſiſſe tradit. Probat iterum Dionyſius, qui M. Fabium, L. Valerium conſules non audientes dicto ciues, qui fundos habebant, pecunia multaſſe, & eorum agros uaſtaſſe, & domos diſturbaſſe, qui alienum agrum colerent, eorum domeſticam ſuppellectilem, & ruſtica ad colendam terram inſtrumenta corrupiſſe ait. Quin etiam idem L. Cincinnati, & T. Quinctii Claudi, hominum patriciorum, quos agrum manibus ſuis coluiſſe, memoriæ proditum eſt, præclariſsimis, atque notiſsimis exemplis poſſumus confirmare. Nam quid Curium, Fabricium, Regulum, Serranum, conſulares, ac triumphales uiros, Tarentini, & Punici belli æquales commemorem? de quibus ſic loquutus eſt Cicero in Roſciana: Næ tu Erucci accuſator eſſes ridiculus, ſi illis temporibus natus eſſes, cum ab aratro accerſebantur, qui conſules fierent. etenim qui præeſſe agro colendo flagitium putes, profecto illum Atilium, quem ſua manu ſpargentem ſemen, qui miſsi erant, conuenerunt, hominem turpiſsimum, atque inhoneſtiſsimum iudicares. at hercules maiores noſtri longe aliter & de illo, et de ceteris talibus uiris exiſtimabant. Itaque ex minima, tenuiſsimaq. rep. maximam, et floretiſsimam nobis reliquerunt. ſuos enim agros ſtudioſe colebãt, non alienos cupide appetebant. Hanc autem plebem Liuius intellexit, cum Sp. Poſtumium conſulem de bacchanalium ſacer

dotibus

dotibus his uerbis populum R. alloquentem fecit: Iam ubi uos dilapsi domos, et in rura uestra eritis, illi coierint. et Appianus, cum scripsit, Ti. Gracchum rusticos ad comitia aduocasse, sed eos colligendis æstate fructibus occupatos non affuisse. Ceterum hoc studium ætate sua intermissum conqueritur M. Varro lib. II. de re rustica. Igitur, inquit, quòd nunc intra murum fere patres familiæ correpserunt, relictis falce, et aratro, et manus mouere maluerunt in theatro, ac circo, quàm in segetibus, ac uinetis, frumentum locamus, qui nobis aduehat. Hoc autem ait, quia quos agros senatores, equitesq. Romani, et multi urbana e plebe locupletes possidebant, eos ipsi non per liberos homines, sed per seruos fere colebant. quorum familias magnas in eum usum alebant, eo consilio, ut inquit Appianus, ne aliquo ingruenti bello, delectus causa, agri cultoribus desererentur, cum serui ad militiam non euocarentur. unde illud præclare apud Liuium libro VI, ubi de fœcundissimo militum Volsco solo agit: Simile ueri est, innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, quæ nunc uix seminario militum relicto seruitia Romana ab solitudine uindicant. Neque tamen ita nouissimis temporibus agricultura seruis erat commissa, ut non etiam liberi multi in agris uel priuatis, uel publicis colendi causa uersarentur. Id enim cum aliorum multorum docemur exemplis, tum maxime P. Nasicæ eius, qui cum Iugurtha bellum gesit. qui, ut a Valerio traditum est, cum ædilitatem curulem adolescens peteret, manumq. cuiusdam rustico opere duratam, more candidatorum tenacius apprehendisset, ioci causa interrogauit eum, num manibus solitus esset ambulare? quod dictum a circumstantibus exceptum ad populum manauit, et causam repulsæ Scipioni attulit. omnes nanque rusticæ tribus paupertatem sibi ab eo exprobratam iudicantes iram suam aduersus contumeliosam eius urbanitatem distrinxerunt. Quo loco rusticas tribus uocat plebem rusticam, quæ manibus suis agros excoleret, ac maximas in tribubus rusticis opes haberet. quam eandem intellexit Liuius lib. VII, cum apud eum milites Romani ita loquuntur: An æquum esse, Campanos dediticios illa fertilitate, atque humanitate perfrui, se militando fessos in pestilenti, atque arido solo luctari? et Cicero ad Brutum: Dicq. homines rusticos, sed fortissimos uiros, ciuesq. optimos dementes fuisse. primum milites ueteranos, deinde legionem

Scip.

Mar-

Martiam, & quartam. & iterum Liuius libro XXV: Numerum auxit rustica plebs ex incultis diutino bello, infestisq. agris egestate, & metu in urbẽ compulsa. Quocirca Marcus Cicero oratoris nostri filius per epistolam iocans cum liberto Tirone, qui rusticum prædium emerat, ait: Rusticus Romanus factus es. quasi uero eum agrum more maiorum manibus suis esset Tiro culturus. Hi autem agri plebi Romanæ uel a triumuiris lege fuerant assignati, ut quondam Licinia lege de quingentis iugeribus, post Sempronia, aut a censoribus erant ciuibus Romanis pauperibus fruendi dati, ita ut decumas frumenti annuas soluerent, quos supra aratores, & agricolas uocitatos diximus. Atque hoc quidem id est, quod scripsit Plutarchus in Tiberio; populum Rom. finitimorum agros bello partos alios uendidisse, alios publicatos fruendos pauperibus ciuibus assignasse, non admodum magna mercede reip. persoluta. Priores intellexit Liuius, cum Sp. Liguſtinum ita loquentem fecit libro XLII: Sp. Liguſtinus tribus Cruſtuminæ ex Sabinis sum oriundus. pater mihi agri iugerum reliquit, & paruum tugurium, in quo natus, educatusq. sum, hodieq. ibi habito. & Pædianus, cum in Diui nationis commentario ita scriptum reliquit: plebs rustica partim agros, partim ius ciuitatis amisit, partim omnino proscripta est, uictore Sylla, quòd plebs Romana de Marianis partibus fuerat. et Saluſtius in Catilina: Præterea iuuentus, quæ in agris manuum mercede inopiam tolerauerat, priuatis, & publicis largitionibus excita urbanum ocium ingrato labori prætulerat. et Cicero in agraria secunda: Quæ est ista contumelia, ut ager ante rusticis detur, qui habent, quàm urbanis, quibus ista agri spes, & iucunditas ostenditur? Posteriores idem intellexit, cum hoc modo subiecit: Deinde in hac assignatione agrorum ne illud quidem dici potest, quod in ceteris, agros desertos a plebe, atque a cultura hominum liberorum esse non oportere. sic enim dico; si Campanus ager diuidatur, exturbari, & expelli plebem ex agris, non constitui. totus enim ager Campanus colitur, & possidetur a plebe, & plebe optima, & modestissima quod genus hominum optime moratorum, optimorum aratorum, & militum ab hoc plebicola tribuno funditus eiicitur. et lib. VIII epistolarum ad Atticum: Multum mecum municipales homines loquuntur, multum rusticani. nihil prorsus aliud curant, nisi agros, nisi uillulas suas. et libro nono: Municipia,

&

& Rustici Romani Cæsarem metuunt. Atque de rustica quidem plebe hæc hactenus.

De plebe vrbana. Cap. VII.

PLEBS autem urbana est, quæ intra urbem habitauit. Quã non eandem fuisse cum rustica, etsi satis ex iis, quæ dicta sunt, esse perspicuum potest, tamen exemplo etiam ex seditione Appuleiana petito planius faciam. de qua sic scriptum esse uideo apud Appianum: Appuleius legi ferendæ diem edixit. atq. eos, qui in agris uersarentur, aduocauit, iis enim maxime, quòd Mario imperatore stipendia meruissent, confidebat. maiores autem esse Italicorum opes populus ægre ferebat. ac die legis ferendæ, quicunque tribunorum legi intercedebant, ab Appuleio contumelia affecti se ex tribunali proiiciebant. urbana uero turba clamorem sustulit, quasi tonitruum audisset. cum autem Appuleiani uim facerent, urbani abiectis uestibus, atque arreptis lapidibus in rusticos se intulerunt. illi uero iterum ab Appuleio coacti, & ipsi cum fustibus in urbanos impetum fecerunt, ac per uim legem iusserunt. hactenus ille. Huius autem plebis quoniam multas fuisse partes comperi, puto me eorum studia, qui de antiquitate Romana cogitant, non minimum adiuturum, si sigillatim de omnibus disseruero. Partes autem sunt, quæ sequuntur, Tribuni ærarii, Scribæ, Mercatores, & negotiatores, Argentarii, & fœneratores, Artifices, & opifices, Turba forensis, Libertini, & magistratuum apparitores. quas partes plebis urbanæ propterea uoco, quoniam omnes fere, qui e plebe fuerint, in aliquo horum munerum occupatos fuisse comperio. Huius autem præceptionis quem locupletiorem, aut certiorem possum producere testem, quàm Ciceronem? Is autem in quarta in Catilinam, in senatu ita agit: omnes adsunt omnium ordinum homines, plenum est forum, pleni omnes aditus huius loci, atque templi. Quid ego hic equites Rom. commemorem? pari studio defendendæ reip. conuenisse uideo tribunos ærarios, scribas item uniuersos. quos cum casu hic dies ad ærarium frequentasset, uideo ad expectationem sortis, ad communem salutem esse conuersos. omnis ingenuorum adest multitudo etiam tenuissimorum. operæprecium est, libertinorum hominum studia cognoscere, qui sua uirtute

te fortunam ciuitatis consequuti hanc uere suam patriam esse iudicant. Quod si auditum est, lenonem quendam Lentuli concursare circum tabernas, pretio sperantem solicitari posse animos egentium, atque imperatorum, est id quidem cœptum, atque tentatum. sed nulli sunt inuenti tam aut fortuna miseri, aut uoluntate perditi, qui non ipsum illum sellæ, atque operis, & quæstus quotidiani locum, qui non cubile, lectulum suum, qui denique non cursum hunc ociosum uitæ saluum esse uelint. multo uero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt, immo uero genus hoc uniuersum amantissimum est otii. etenim omne eorum instrumentum, omnis opera, ac quæstus frequentia ciuium sustinetur, alitur ocio. quorum si quæstus occlusis tabernis minui solet, quid tandem incensis futurum fuit? Loquitur ad senatum Cicero. omnium ordinum homines conuenisse ait. primum equites Romanos, deinde tribunos ærarios, scribas, liberti nosque, opifices autem tentatos. Ergo tribuni ærarii, scribæ, libertini, & opifices plebis ordinem obtinuerunt. Confirmat hoc idem in Rabiriana, cum ait: Quid dicam de equitibus Rom. qui una cum senatu salutem reip. defenderunt, quid de tribunis ærariis, ceterorumque ordinum hominibus. confirmat etiam Q. Frater in libello de petitione: Primum, inquit, id, quod ante oculos est, senatores, equitesque Romanos, ceterorum ordinum homines nauos, & gratiosos complectere. multi homines urbani, & industrii, multi libertini gratiosi. in foro nanque uersantur. deinde habe oratores urbis totius, collegium omnium pagorum, uicinitatum. ex iis principes ac amicitiam tuam si adiunxeris, per eos reliquam multitudinem facile tenebris. Pagorum autem collegium dixit, quonia m plebs urbana in pagos est a Ser. Tullio, teste Dionysio, distributa. unde illud est pro domo sua: Nullum est collegium in hac urbe, nulli pagani, aut montani, (quoniam plebi quoque urbanæ maiores nostri conuenticula, et quasi consilia quædam esse uoluernnt,) qui non amplissime de mea salute decreuerint. sed de singulis ordine disputemus.

De tribunis ærariis. Cap. VIII.

TRIBVNOS ærarios ordines quendam apparet fuisse eorum, quibus, ut ait Varro, attributa erat pecunia, ut militi a redderent.

redderent. Pecuniam autem attributa definit in tertiam Verrinam Pædianus, quæ in ſtipendium militum de ærario a tribunis ærariis adnumerari quæſtori ſoleret. Quæſtores porrò ærarii Varro dictos ſcribit, qui pecunias conquirerent publicas. Et certe in tabulas pecuniam publicam referendi quæſtoris munus fuiſſe, multorum teſtimoniis planum fieri poſſet. ex quo intelligi licet, quæſtores curaſſe pecuniam, quam in ærarium inferrent, tribunos ærarios, quam ex ærario ſumptam quæſtori proconſulis, atque exercitui maxime erogarent. unde Cicero procoſ. illud ſcripſit ad Caninium: Pecunia, quæ mihi attributa eſt, a quæſtore curatur. Fuit autem horum ordo ſane antiquus, quippe quorum meminerit etiam Cato, (auctore Gellio libro VII) in primo epiſtolicarum quæſtionum, his uerbis: Pignoriſcapio ob æs militare, quod æs a tribuno ærario miles accipere debebat. Quamobrem ſatis conſtituere non poſſum, quod ſit eorum conſilium, qui ex ſententia Ciceronis tribunos ærarios inter minores magiſtratus iccirco referunt, quod is in tertio de legibus ita ſcriptũ reliquit: Minores magiſtratus partiti iuris plures in plera ſunto. militiæ quibus iuſſi erunt, imperanto. eorumque tribuni ſunto. domi pecuniam publicam cuſtodiunto. quid ita? quia intelligo, hoc loco non tribunos ærarios, ſed tribunos militum, & quæſtores ærarii eſſe deſcriptos. Hos autem e plebe fuiſſe, non locus ſolum, quem ante protuli ex oratione Ciceronis in Catilinam oſtendit, ſed etiam lex Aurelia, qua communicata iudicia feruntur inter tres ordines, ſenatores, equites Rom. & tribunos ærarios. quos, cum hunc locum explicaret, perſpicue e plebe fuiſſe Dio in hiſtoria ſcribit. Videntur autem a Cotta in iudices e plebe illi relati, qui honeſtiore in plebe ordine, ac loco eſſent commodiore, ut cũ ſenatoribus, & equitibus apte conferrentur,

De ſcribis. Cap. IX.

TRIBVNORVM porro ærarii ordini honore proximus ſcribarum ordo fuit. Hos Feſtus definit librarios, qui rationes publicas ſcribunt in tabulis. Apparuerunt autem ſingulis magiſtratibus eo nomine, ut rationes publicas in tabulas referrent, & leges, actaque omnia perſcriberent. unde dixit in V in Verrem Cicero, ſcribarum ordinem eſſe honeſtum, quòd eorum hominum

hominum fidei tabulæ publicæ, periculaq. magistratuum committantur. & pro domo: Scribæ, qui nobiscum in rationibus, monimentisque publicis uersantur, non obscurum de meis in rempub. beneficiis suum iudicium, decretumque esse uoluerunt. & in Pisonem: Rationes ita sunt perscriptæ scite, & literate, ut scriba ad ærarium, qui eas rettulit, perscriptis rationibus, secum ipse caput perfricans, commurmuratus sit. ratio quidem hercle apparet. argentum οἴχεται. Leges autem quodãmodo in manibus scribas habuisse, & magistratibus ius suggessisse, ostendit idem, cum in tertio de legibus extremo scribit: Animaduerto quosque in magistratibus ignoratione iuris sui tantum sapere, quantum apparitores uelint. quod ipsum de scribis esse dictum, docet Plutarchus, ubi scribarum arrogantiam a M. Catone minore fractam, ac repressam esse narrat, in hæc uerba: Cato cum quæsturam iniisset, ministros, & scribas coercuit, qui publicas tabulas, legesque tractantes, cum adolescentes nacti essent, quibus magistratibus apparerent, quòd ii propter inscientiam magistris egerent, potestate non cedebant, sed ipsi erant magistratus. Eos uero Cato apparitorum loco, ut erant, tractauit. cum alios fraudis, alios inscitiæ insimularet. cumque illi auxilio collegarum Catonis usi resisterent, Cato primum eorum damnatum de fraudata hereditate ab ærario expulit, alterum uero de inertia postulauit. qui cũ gratia Catuli censoris fultus euasisset, eo nunquam usus est Cato. Addo illud, scribas fere a quæstoribus mercedem apparitionis accipere solitos. id quod ex fragmento ueteris huius tabulæ, quæ Romæ est, intelligitur.

Q. VRB. QVEI. AERARIVM. PROVINCIAM. OPTINENT. EAM MERCEDEM. DEFERTO. QVAESTOR QVE. QVEI. AERARIVM. PROVINCIAM OPTINEBIT. EAM. PEQVNIAM. EI. SCRIBAE. SCRIBEIS QVE. HEREDIVE EIVS. SOLVITO. IDQVE. EI. SINE. FRAVDE. SVA. FACERE. LICETO. QVOD SINE. MALO. PEQVLATV. FIAT. OLLEISQVE. HOMINIBVS. EAM. PEQVNIAM. CAPERE. LICETO.

Quin etiam quæsitorum fuisse scribas indicat in Cluentiana Cic. inquiens: Quid sibi illi scribæ, quid lictores, quid ceteri, quos apparere huic quæstioni uideo, uolunt? Omnium autẽ,

ut scribit Festus, minimæ dignitatis fuit scriba naualis, quòd periculis quoque eius ministerium esset obiectum.

Cum ergo multi essent scribæ in ciuitate, factum est, ut in de curias multas sint translati, quæstoriorum, ædiliciorum, prætoriorum, prout a quæstoribus, ædilibus, prætoribus essent lecti. nam hoc ius eorum magistratuum fuisse, non obscure innuit Cicero in Cluentiana, his uerbis: Nuper hominem tenuẽ scribam ædilicium D. Matrinium cum defendissem apud M. Iunium, Q. Publicium prætores, & M. Pletorium, C. Flaminium ædiles curules, persuasi, ut scribam iurati legerent eum, quẽ iidem isti censores ærarium reliquissent. & Liuius libro XL: Q. Petillius prætor urbanus eos libros a L. Petillio scriba sumpsit. & erat familiaris usus, quòd scribam eum quæstor Q. Petillius in decuriam legerat. Sed tamen aliquot etiam decurias pretio emptas fuisse, apparet ex oratione quinta in Verrem, in qua ille ita disserit: Ad eos me scribas reuoca, si placet; noli hos colligere, qui nummulis corrogatis de nepotum bonis, ac de scenicorum corollariis, cum decuriam emerunt, ex primo ordine explosorum in secundum ordinem ciuitatis se ueniisse dicunt. eos scribas tecum disceptatores huius criminis habebo, qui istos scribas esse molestè ferunt. tametsi cum in eo ordine uideamus esse multos non idoneos, qui ordo industriæ propositus est, & dignitati, mirabimur turpes aliquot in eo esse, quo cuiuis licet pretio peruenire?

Non admodum autem grauem, atque honestum fuisse Romæ scribarum ordinem, duæ res indicio sunt: una quòd Probus in Eumene, scribarũ munus multo apud Græcos honorificentius fuisse, quàm apud Romanos prodit. nam apud Romanos re uera, sicut essent, mercenarios habitos apud Græcos neminem, nisi honesto loco, & fide, & industria cognita admissum. altera, quòd Piso apud Gellium de Cn. Flauio scriba ita scribit: Cn. Flauius, patre libertino natus scriptum faciebat. isque in eo tempore ædili curuli apparebat, quo tempore ædiles subrogantur. eumque primæ tribus ædilem curulem renunciauerunt. atque ædilis, qui comitia habebat, negat accipere, neque sibi placere, qui scriptum faceret, eum ædilem fieri. Cn. Flauius dicitur tabulas posuisse, scriptu sese abdicasse. isque ædilis curulis factus est. Non tamen aditum omnino scribis ad maiores honores fuisse intercluſum, Cicereii, qui Scipionis

pionis Africani maioris scriba fuerat, exemplum ostendit. qui auctore Valerio, cum in campum Africani filium candidatum prætoriis comitiis deduxisset, seque omnibus centuriis Scipioni anteferri uidisset, e templo descendit. quin etiam Cicero in libris de officiis, quendam memorat, qui cum in Sullæ dictatura scriba fuisset, post in Cæsaris prætor urbanus fuit.

De mercatoribus, & negotiatoribus. Cap. x.

SCRIBIS nescio an alios e plebe honestiores homines adiunxerim, quàm mercatores. Mercatores autem appello, qui iis rebus, quibus abundamus, exportandis, & iis, quibus egemus, inuehendis quæstum faciunt. quem quæstum laudat Cicero in primo de officiis his uerbis: Mercatura si tenuis est, sordida putanda est, sin magna, & copiosa, multa undiq. apportans, multisq. sine uarietate impartiens, non est admodū uituperanda. atque etiam, si satiata quæstu, uel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, ex portu ipso se in agros, possessionesq. contulerit, uidetur iure optimo posse laudari. quid autem dixi Ciceronem? Cato ille senior tale de mercatoribus reliquit in principio librorum de re rustica testimonium: Est interdum, inquit, præstare populo, mercaturis rem quærere, ni tam periculosum siet. neque ita multo post: Mercatorem strenuum, studiosumq. rei quærendæ existimo, uerum, ut supra dixi, periculosum, & calamitosum. Quocirca Cicero etiam in Paradoxis, honestos quæstus eorum appellauit, qui mercaturam facerent, operas darent, publica sumerent. Horum uero duo genera fuisse inuenio, unum eorum, qui proprio nomine mercatores appellati sunt, alterum, qui negotiatores & negotia gerentes. inter quos illud potissimum, ni me coniectura fallit, interfuit, quòd mercatores Romæ domicilium, familiamq. habuerunt, quanquam interdum quæstus caussa in prouinciis per aliquot mensium spatium uersarentur. negotiatores uero eundem sequuti quæstum in prouinciis sedem, ac domicilium fortunarum suarum collocarunt. neque fere Romam, nisi censendi caussa, decesserunt. Itaque ut Romæ fuit mercatorum collegium, sic in prouinciis conuentus negotiatorum. Mercatorum uero collegium institutum esse anno CCLIX post Romam conditam, Claudio, Seruilioq. cos. Liuii testimonio cognitum est, qui inquit: Certamē consulibus

consulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem. senatus a se rem ad populum reiecit: utri eorum dedicatio iussu populi data esset, eum præesse annonæ, mercatorum collegium instituere, solemnia pro pontifice iussit suscipere. Itaque Festus mercatorum diem festũ Idus Maias appellat, quòd eo die Mercurii ædes esset dedicata. Eosdem uero a Mercurio, quem coluerint, deo Mercuriales appellatos, iuuat suspicari, de quibus Ouidius in v Fastorum, ubi de Mercurii æde consecrata loquitur, ita scribit:

Te quicunque suas profitentur uendere merces,
Thure dato, tribuas ut sibi lucra, rogant.

& Cicero in epistolis ad fratrem, ita: M. Furium Flaccum, equitem Romanum, hominem nequam, Mercuriales, & Capitolini de collegio eiecerunt. Nam Capitolinorum collegium a M. Camillo dictatore ludis Capitolinis, eodem teste Liuio, constitutum satis constat. Fuisse tamen aliquot etiam equites Rom. in Mercurialium collegio. ex his Ciceronis uerbis apparet.

Negociatorum porro crebra in lib. Tullianis est mentio. in epistolis ad fratrem: Constat Asia ex eo genere ciuium, qui aut quòd publicani sunt, nos summa necessitudine attingunt, aut quòd ita negociantur, ut locupletes sint, nostri consulatus beneficio, se incolumes fortunas habere arbitrentur. in Manilia-na: Ac ne illud quidem negligendum est, quod ad multorum bona ciuium Romanorum pertinet. nam & publicani suas rationes, & copias in illam prouinciam contulerunt, deinde ceteris ex ordinibus homines naui, & industrii partim in Asia negotiãtur, partim suas, suorumq. in ea prouincia pecunias magnas collocatas habent. pro Fonteio: A ciuibus Rom. qui negotiantur in Gallia, referta est Gallia negotiatorum, plena ciuium Rom. unum ex toto negotiatorum, colonorum, publicanorũ, aratorum, pecuariorum testem producant. Item: Nemo est ciuis Romanus, qui sibi ulla excusatione utendum putet. omnes illius prouinciæ publicani, agricolæ pecuarii, ceteri negotiatores Fonteium defendunt. Vnde illa sunt etiam in Verrem de laudibus prouinciæ Siciliæ: Quid, quòd multis locupletioribus ciuibus utimur, quòd habent propinquam, fidelem, fructuosamq. prouinciam, quo facile excurrant, ubi libenter negotium gerant, quos illa partim mercibus suppeditandis cum quæstu, compendioq. dimittit, partim retinet, ut arare, pascere,

re, ut negotiari libeat, ut denique sedes, ac domicilium collocare. & alio loco: Vexisti negotiatores. inuiti enim Romam, raroq. decedunt. Fuisse autem aliquot etiam equites Romanos, e negotiatoribus, non est cur sit dubitandum, presertim cum dicat idem in Verrem: L. Pretius splendidissimus eques Romanus, qui Panormi negotiatur. & Q. Minucius eques Rom. qui Syracusis. Nam quod de censendo dixi, id scriptum est in epistolis ad Atticum, ubi adhortans eum, ut aliquando se reuisat, concluſit: Sub lustrum autem censeri, germani negotiatoris est.

Legi etiam consueuisse iudices a prætoribus in prouinciis ex conuentu ciuium Rom. qui in prouincia negotiarentur, significat sæpe idem in Verrinis, sed maxime in oratione de iurisdictione, Ceterarum, inquit, rerum selecti iudices ex ciuium R. conuentu proponi solent. & post: Selecti e conuentu, aut propositi ex negotiatoribus iudices, nulli. & postea: Habebat in consilio homines honestos e conuentu Syracusano, qui Sacerdotis prætoris quoque in consilio fuerant, cum esset hic idem Sopater absolutus. Item: M. Petilium equitem Romanum, quem habet in consilio, iubet operam dare, quòd rei priuatæ iudex esset. & in frumentaria: Scandilius postulat de conuentu recuperatores. Verres negat, se de existimatione sua cuiquam, nisi suis commissurum, & plus existimat apud lectissimos senatores pecuniam, quàm apud tres recuperatores metum ualere.

Neque uero solum ex negociatoribus legi iudices soliti sunt, sed etiam patroni. quod exemplo Q. Minucii, equitis Romani, quem Syracusis negotiatum scribit Cicero, potest confirmari, a quo eodem in loco Sopatrum Siculum apud Verrem prætorem defensum narrat.

Negotiatores autem in prouinciis multo, quàm mercatores erant notiores, unde maiora mercatoribus, quàm negotiatoribus ad ea adeuntibus loca pericula impendebant. Id quod Cicero his uerbis contra Verrem conqueritur: Hæccine plebi Romanæ te prætore est constituta conditio? hæc negotii gerendi spes? hoc capitis uitæq. discrimen? parum ne multa mercatoribus sunt necessario pericula subeunda fortunæ, nisi etiam hæ formidines ab nostris magistratibus, atq. in nostris prouinciis impendebunt? Item: Homines tenues, obscuro loco nati nauigant, adeunt ad ea loca, quæ nunquam antea uiderunt. ubi neque noti esse iis, quo uenerunt, neque semper cum cognitoribus

bus esse possunt. hac una tamen fiducia ciuitatis non modo apud nostros magistratus, sed quocunque uenerint, hanc sibi rẽ præsidio sperant futurum.

Neque uero solum mercatores ciues Romani fuerunt, sed etiam institores mercis. qualem fuisse C. Terentium Varronem, qui consul exercitum ad Cannas pulcherrimum amisit, prodit Liuius. Institorem uero quæstuariæ negotiationis præfectum, ut procuratorem non quæstuariæ appellarunt. quos ambos eorum numero comprehensos patet, quos Cicero dixit, operis dandis quæstum fecisse.

De argentariis, & fœneratoribus. Cap. XI.

IAM uero argentarios eosdem esse, ac nummularios constat. Sunt, qui patrum, atque adeo nostra memoria literis prodiderint, argentarios eosdem fuisse cum mensariis. ad quam opinionem unde illi, aut qua ratione uenerint, satis constituere non possum. Ego enim inter illos, atque hos plurimum opinor interfuisse. id quod hoc loco non redarguendi alicuius studio ductus, sed rei illustrandæ cupiditate incensus, paucis ostendam. Res autem uno uerbo patebit, si intellexerimus, mensarios publicani rationem confecisse, argentarios priuatam. illos rei nummariæ publicæ curatores fuisse, hos negotiationis priuatæ. Itaque eos Romæ, ut res tulit, modo quicunque uiros, modo triumuiros esse creatos, hos, ut, etiam reliquos mercatores, nullius lectione, iudicio suo, quæstu tantum priuato inductos, rem nummariam iam inde ab initio urbis exercuisse.

Mensariorum autem prima, ut opinor, mentio fit apud Liuium P. Valerio Poplicola, C. Marcio Rutilo cos. anno post urbem conditam quadringentesimo primo. eos uero ille creatos leuandi fœnoris causa tradit. idque his uerbis: Inclinatis semel in concordiam animis, noui consules fœnebrem quoque rem, quæ distinere unanimos uidebatur, leuare aggressi, solutionem alieni æris in publicam curam uerterunt, quinque uiris creatis, quos mensarios ab dispensatione pecuniæ appellarunt: meriti æquitate, curaque sunt, ut per omnium annalium monimenta celebres nominibus essent. fuere autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, & Ti. Aemilius,

milius, qui rem difficillimam tractatu, & plerunque parti utrique semper certe alteri grauem, cum alia moderatione, tũ impendio magis publico, quàm iactura sustinuerunt. tarda enim nomina, & impeditiora inertia debitorum, quàm facultatibus, aut ærarium mensis cum ære in foro positis dissoluit, ut populum prius caueretur, aut æstimatio æquis rerum preciis liberauit, ut non modo sine iniuria, sed etiam sine querimoniis partis utriusque exhausta uis ingens æris alieni sit. Alterum monimentum eorum extat L. Postumio, Ti. Sempronio, cos. anno urbis quingentesimo tricesimo octauo, bello Punico, quo anno idem ait, Romæ propter penuriam argenti triumuiros mensarios rogatione Minucii tribuni pl. factos. Quocirca quinquennio post, eodem bello, apud eundem, M. Valerius Læuinus cos. cum de conferendo in bellum promiscue omni auro, argento, atque ære in senatu ageret, dixit: Ceterum omne aurum, argentum, æs signatum ad triumuiros mensarios extemplo deferamus. & post: Senatu misso pro se quisque aurum, argentum, æs in publicum conferunt, tanto certamine iniecto, ut prima inter primos nomina sua uellent, in tabulis publicis esse, ut nec triumuiri accipiendo, nec scribæ scribendo sufficerent. Quibus ex locis patet, mensarios nihil, nisi publicæ rationis attigisse. quod etiam in Græcia, atque Asia factitatum ostendit Cicero ab iis, quos illi τραπεζίτας uocarent, ipse, cum de Asia diceret, mensarios Latino uocabulo appellauit in oratione pro Flacco: Cum ciuitate, inquit, mihi res est conscientissima literarum. in qua nummus moueri nullus potest sine quinque prætoribus, tribus quæstoribus, quattuor mensariis, qui apud illos a populo creantur. & post: Si prætor dedit, ut scriptum est, a quæstore numerauit, quæstor a mensa publica, mensa aut ex uectigali, aut ex tributo. Cum autem inquit, mensarios apud Asianos a populo esse creatos, tacite Romæ aliter obseruatam esse, nos admonet.

Argentarii uero fuerunt, qui argentariam fecerunt. sic enim Cicero pro Cæcina, de quodam dixit: Romæ argentariam non ignobilem fecit. erant autem dites & copiosi homines, qui quæstum faciebant aut permutandis pecuniis, aut fœnerãdis. permutatio pecuniæ, unde lucrum petebant, à Græcis collybus dicta est. quam uocem probauit Cicero in epistolis ad Atticum: De Cœlio, inquit, uide quæso, ne qua lacuna sit in au-

ro, sed certe est in collybo detrimentum. & in Verrem: Ex omni pecunia, quam aratoribus soluere debuisti, certis nominibus deductiones fieri solebant. primum pro spectatione, & collybo, deinde pro nescio quo cerario. hæc omnia Iudices non rerum certarum, sed furtorum improbissimorum sunt uocabula. nam collybus esse qui potest, cum utantur omnes eodem genere nummorum?

Argentarios porrò fœneratores intellexit Plautus in Curgulione cum scripsit:

Sub ueteribus, ibi sunt, qui dant, quique accipiunt fœnore.

Veteres enim intellexit, argentarias tabernas, quòd erant etiam nouæ. Tabernas autem argentarias in foro constituxit L. Tarquinius Priscus rex, teste Dionysio. ex quo intelligere possumus, iam tum negociationem argentariorum numariam Romæ esse factitatam. Earum uero tabernarum meminit post sæpe Liuius; ut libro nono: Eius triumpho longe maximam speciem captiua arma præbuere. tantum magnificentiæ uisum in iis, ut aurata scuta dominis argentariarum ad forum ornandũ diuiderentur. & libro uicesimo sexto, bello Punico: Annibal uocato præcone tabernas argentarias, quæ circum forum tũc essent, iussit uenire. Et post: Eodem tempore septem tabernæ, quæ postea quinque, & argentariæ, quæ nunc Nouæ appellantur, arsere. Vnde Varro de lingua Latina quicto: Sub nouis dicta pars in foro ædificiorum. & alio loco: Argentarii tabernas occludant. In hos ergo argentarios, eosdemque fœneratores respiciens Plautus iterum scripsit in Asinaria:

Quia triduum hoc unum modo foro operã assiduam dederĩ,
Dum reperiam, qui quæritet argentum in fœnus.

& Cicero æs circumforaneum æs in foro fœnore sumptum uocauit cum ad Atticum scriberet: Tusculanum, inquit, & Pompeianum ualde me delectant, nisi quòd me ipsum illum uindicem æris alieni ære non Corinthio, sed hoc circumforaneo obruerunt. & in Maniliana: Hæc ratio pecuniarum, quæ Romæ, quæ in foro uersatur, implicita est cum pecuniis Asiaticis. Argentarii cuiusdam L. Fuluii bello Punico meminit Plinius libro xxxi, cap. iii: L. Fuluius argentarius, inquit, bello Punico secundo cum corona rosacea interdiu e pergula sua in forum prospexisse dictus, ex auctoritate senatus, in carcerem adductus, non ante finem belli emissus est.

Ad

Ad argentariorum autem tabernas auctiones fieri solitas Ciceronis, & Quintiliani testimonio patet. ille enim in oratione pro Cæcina ita ait: Aebutio negotium datur. adest ad tabulam, licetur Aebutius. deterrentur emptores multi, partim gratia Cæcinæ, partim precio. fundus addicitur Aebutio'. pecuniam argentario promittit Aebutius. hic uero Institutionum lib. VI, hoc modo: Et forsitan in hoc sunt adiuti, qui auctione dimissa, quod nunquam uendidissent, testibus argentariorum tabulis reddiderunt. Ex qua etiam consuetudine coactores profecti sunt, quippe ministri argentariorum in auctionibus. qualem patrem suum Horatius fuisse memorat, libro sermonum primo:

Nec timuit, sibi ne uitio quis uerteret olim,
Si præco paruas, aut, ut fuit ipse, coactor
Mercedes sequerer.

Quem locum interpretans Acro ait, præcones dictos qui starent ad hastam, nunciarentque precia oblata. coactores autem mercenarios eorum fuisse, qui argentariam haberent. argentarios uero, qui haberent summam rerum uenalium. dici enim argentarium, qui habet summam diuitiarum, a quo accipiunt forani. coactorem, qui exigit nummos a circumforaneis. aliter coactores dici argentarios in auctionibus, qui pecunias cogunt. Eorundem autem coactorum meminit Cicero in Cluentiana, cum dixit: Quidam ex amicis Sassiæ recordatus est, se nuper in auctione quadam uidisse, in rebus minutis aduncam ex omni parte ferrulam, qua illud potuis se ita circumsecari uideretur. ne multa. perquiritur a coactoribus. inuenitur ea ferrula ad Stratonem peruenisse.

Argentariam autem artem parum honestam apud Romanos ciues habitam esse, inde existimari potest, quòd, ut ait Suetonius, a M. Antonio Cæsari Octauiano auus argentarius in maledictis obiectus est, & quòd eundem Cassius Parmensis nummularii nepotem ad contumeliam appellauit. Cuius rei causam ego eam fuisse crediderim, quòd argentariam iidem, iidem fœnerationem exercerent, quorum quæstus in odia hominum incurrisse Cicero in libris de officiis tradidit. scite. tenebat enim memoria, maiores suos, Romanos adeo fœnerationes pecuniarum improbasse, ut usurarum licentiam multis legibus si non omnino frangerent, at certe ualde reprimerent. quas le

ges nescio an breuius quisquam commemorare potuerit, quàm Tacitus annalium libro quinto, in hunc modum: Saeuetus urbi fœnebre malum, & seditionum, discordiarum creberrima caussa. eoque cohibebatur antiquis quoque, & minus corruptis moribus. nam primo duodecim tabulis sanctum, nequis unciario fœnore amplius exerceret, cum antea ex libidine locupletium agitaretur, dein ratione tribunicia ad semuncias redacta, postremo uetita uersura multisque plebis scitis obuiam itum fraudibus est. Quæ uerba placet fœneris antiqui ostendi caussa, pluribus explanare. Primum ergo inquit, ante XII tabulas fœnus pro libidine esse agitatum. idque seditionibus caussam præbuisse. egregie. probant enim hoc querelæ pauperis eius, cuius oratione secessionem plebis in montem Sacrum factam prodit Liuius. Sabino enim bello, questus est, se militantem, quia propter populationes agri nō fructu modo caruisset, sed uilla incensa fuisset, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse id cumulatum usuris, primo se agro paterno, auitoque exuisse, deinde fortunis aliis, postremo uelut tabem peruenisse ad corpus. ductum se ab creditore non in seruitium, sed in ergastulum. Deinde addi, XII tabulis cautum, nequis unciario fœnere amplius exerceret. Vnciariam autem usuram, siquis hoc fortasse requirat, dixerunt, respicientes centesimam, quàm maximā usuram æstimarunt. quæ est, cum pars sortis centesima singulis mensibus penditur. idest cum quotannis duodeni pro centenis usuræ nomine numerantur. Hanc uero quasi usurarum assem quendam esse uoluerunt. unde aliæ minores usuræ, quasi assis partes, aut particulæ fluxerunt; semis, cum dimidia pars centesimæ in menses singulos soluitur; quadrans, cum quarta; quincunx, cum quinta; triens, cum tertia; unciaria, cum duodecima; semunciaria, cum uicesima quarta. Hac tamen lege non contenta plebs fuit. quin etiam C. Licinius, L. Sextius tribuni pl. anno urbis CCCLXXVI legem promulgarunt, eamque post decennium pertulerunt, auctore Liuio, Vt deducto eo de capite, quod usuris pernumeratum esset, id, quod supereſſet, triennio æquis portionibus persolueretur. Hanc tamen unciariam legem nefaria libidine fœneratorum, atque auaritia prævalente, post omnino obsoleuisse, ex eo existimari licet, quòd eadem anno urbis trecentesimo nonagesimo sexto relata est, C. Marcio,

Marcio,& Cn. Manlio cos. M. Duilio, & L Mænio tribunis pl. eam ferentibus. Quod autem addit,uerſuram inde ab unciario fœnore ad ſemunciariam redactam, legem intelligit T. Manlio Torquato, & C. Plancio cos. poſt decennium latam, qua dicitur, eodem teſte Liuio, ſemunciarium ex unciario fœnus factum eſſe. Hoc autem loco illud uenit in mentem quærere, quid M. Cato uoluerit, cum in principio librorum de re ruſtica ſcripſit, maiores in legibus poſuiſſe, fœneratorem quadrupli condemnari. ego uero ea uerba in hanc ſententiam accipio, ut putem, non omnino aut decemuiros, aut tribunos pl. legibus ſuis fœnerantes quadrupli condemnaſſe, ſed cum adiunctione, qui fœnus unciario, aut ſumunciario maius exercerent. me uero in hanc ſententiam prope manu ducit Aſconius, cum inquit, quadruplatores uocatos, qui grauioribus uſuris fœnerantes accuſabant, & pœna lege conſtituta in quadruplum condemnari curabant. Quod autem adiicit Tacitus, proſtremo uetitam eſſe uerſuram, legem fortaſſe Genuciam notauit, quam ſe in quibuſdam annalibus inueniſſe narrat Liuius. tuliſſe enim Q. Seruilio, C. Marcio cos. anno urbis quadringenteſimo primo, L. Genucium tribunum pl. ad populum, ne fœnerare liceret. Itaque eodem anno DLVIII Fabio, & Decio cos. aliquot fœneratoribus ab ædilibus curulibus diem dictam, eoſque multatos prodit; & anno DLXI iudicia in fœneratores multa ſeuere accuſantibus priuatos ædilibus curulibus facta. Verſuram autem hoc loco pro quocunque fœnerationis genere uidetur Tacitus accepiſſe. idem enim eſt re fœneratio, ac uerſura, ratione diuerſa. fœneratur enim, qui dat; uerſurã facit, qui accipit mutuo. Quod autẽ idẽ concludit, multis plebiſcitis obuiã itũ eſſe fraudibus, nimirũ inter cetera Semproniũ etiã plebiſcitũ ſignificat, cuius eſt mẽtio apud Liuiũ eodẽ loco, priore anno, L. Cornelio, Q. Minutio coſ. hoc modo: Inſtabat tum, quòd ciuitas fœnore laborabat. & cum multis fœnebribus legibus cõſtricta auaritia eſſet, uia fraudis inita erat, ut in ſocios, qui non tenerentur iis legibus, nomina tranſcriberent. ita libero fœnore obruebant debitores. cuius cernendi cum ratio quæreretur, diem finiri placuit, fœneralia, quæ proxime fuiſſent: ut qui poſt eam diem ſocii ciuibus Romanis credidiſſent pecunias, profiterentur. & ex ea die pecuniæ creditæ, quibus debitor uellet legibus, ius creditori diceretur. deinde poſtquã profeſsionibus detecta eſt magnitudo

gnitudo æris alieni per hanc fraudem contracti, M. Sempronius tribunus pl. ex auctoritate patrum, plebem rogauit, plebesq. sciuit, ut cum sociis, ac nomine Latino pecuniæ creditæ ius idem, quod cum ciuibus Romanis, esset. Cum ergo multæ essent de fœnore leges, atque aliæ aliis aut mitiores, aut acerbiores, fiebat, ut prætores urbani modo hanc, modo illam in dicendo iure obseruarent, prout uel creditoribus, uel debitoribus æqui essent. Itaque anno urbis sexcentesimo sexagesimo quarto, Cn. Pompeio, L. Porcio cos. cum ære alieno oppressa esset ciuitas, prætor, quoniam secundum debitores ius dicebat, ab iis, qui fœnerabantur, in foro occisus est. Quod breuiter scriptum in epitoma Liuianorum septuagesima quarta, aliquanto magis libro primo Ciuilium Appianus dilatauit, in hanc sententiam. Eodem tempore, inquit, creditores in urbe seditionem fecerũt, cum creditas pecunias cum usuris exigerent, antiqua lege uetante, ne usuras creditarum pecuniarum acciperent, & illos qui ea conditione dedissent, multante. Cum autem usuras longa consuetudo firmasset, creditores quidem eas ex consuetudine repetebant, debitores uero partim usuras negabant, partim multas etiam se ab iis, quòd fœnerati essent, petituros minabantur. Asellio uero prætor, cuius hæc erat iurisdictio, dedit illis inter se iudicia, legis, & consuetudinis difficultate ad iudices reiecta. fœneratores autem ægre ferentes, legem ab eo ueterem renouatam, ipsum in foro sacra facientem interfecerunt. Contra autem post in coniuratos, Catilinæ socios, obseruatũ est. qui apud Salustium queruntur, sibi more maiorum uti lege non licuisse, neque amisso patrimonio corpus liberum habere. tanta sæuitia fœneratorum, atque prætoris fuit.

Postero uero anno P. Sulpicius in tribunatu legem tulit, teste Plutarcho in Sylla, Ne quis senator plus H-S duobus millibus deberet. biennio uero interiecto, L. Valerius Flaccus consul alteram, quam appellat Velleius turpissimam, qua creditoribus quadrantem solui iussit. Gabiniam autem legem hoc loco non numero, quòd ad leuandum non ciuium, sed prouincialium fœnus pertinuit. Quin etiam M. Cicero cum de nouis tabulis promulgassent tribuni plebis, quod scriptum est apud Dionem, in consulatu de creditarum pecuniarum iure se aliquid sanxisse significat, cum in libris de legibus scribit: Nunquam uehementius actum est, quàm me consule, ne solueretur. armis, & castris

ſtris tentata res eſt ab omni genere hominum, & ordine. quibus ita reſtiti, ut totum hoc malum de rep. tolleretur. nunquam nec maius æs alienum fuit, nec melius, aut facilius diſsolutum eſt. fraudandi enim ſpe ſublata ſoluendi neceſsitas conſecuta eſt. Quod idem poſtea dictator Cæſar uidetur prouidiſse, ne fieret, cum tulit, teſte Suetonio, ut diſiecta nouarum tabularum expectatione, quæ crebro mouebatur, debitores creditoribus ſatiſ facerent per æſtimationem poſſeſsionum, quanti quaſque ante ciuile bellum comparaſsent, deducta ſumma æris alieni, ſiquid uſuræ nomine numeratum, aut perſcriptum fuiſset, qua conditione quarta fere crediti deperibat. quam eandem rem idem ipſe his uerbis memoriæ mandauit in principio tertii libri de bello ciuili: Cum fides tota Italia eſset anguſtior, neque creditæ pecuniæ ſoluerentur, conſtituit, ut arbitri darentur, per eos fierent æſtimationes poſſeſsionum, & rerum, quanti quæque earum ante bellum fuiſsent, atque eæ creditoribus traderentur. Hoc & ad timorem nouarum tabularum tollendum, minuendumque, qui ferè bella, & ciuiles diſsenſiones ſequi conſueuit, & ad debitorum tuendam exiſtimationem aptiſſimum exiſtimauit. Leges autem fœnebres labefactatas eſse Ciceronis ætate, inde facile intelligitur, quòd idem libro VI epiſtolarum ad Atticum uſuræ trientis, & beſsis meminit, cum ait: Fœnus ex triente Idibus Quinctilibus factum erat beſsibus. & quòd ad Sextiũ ſcribens, ſemiſsis, inquiens: Omnino ſemiſsibus magna copia eſt. & iterum ad Atticum libro primo, centeſimæ, cum inquit, a Cæcilio nummum moueri ne a propinquis quidem minore cẽteſimis poſſe. quanquam fœnus adeo maiores improbaſſent, ut ſenex Cato interrogatus quondam, quid de fœneratione ſentiret, reſponderet, idem eſſe fœnerari, atque hominem interficere. adeo mores ſenſim praua conſuetudo, atque peccandi licentia ipſa corruperat.

De opificibus, & artificibus. Cap. VII.

MERCATORIBVS autem, & argentariis aliquanto indigniores in ciuitate fuerunt opifices, artificeſque. de quibus ſequitur, ut deinceps, quemadmodum propoſuimus, diſſeramus. Vt autem ſordidæ & illiberales eorum artes habitæ ſint, docet in primo de officiis Cicero; quem puto utile eſſe loquentem audire,

dire: Illiberales, inquit, & sordidi quastus mercenariorum omnium, quorum operæ, non quorum artes emuntur. est enim in illis ipsa merces auctoramentum seruitutis. sordidi etiam putãtur, qui mercantur a mercatoribus, ut statim uendant. opifices quoque omnes in sordida arte uersantur. nec uero quicquam in genuum potest habere officina. minimeq. artes probandæ, quæ ministræ sunt uoluptatum, cetarii, lanii, coqui, fartores, piscatores, ut ait Terentius. adde his, si placet, unguentarios, saltatores, totumq. ludum talarium. Quibus uerbis summa opificum, artificumq. omnium genera perstrinxit, qui quin e plebe Romana, & maxime urbana fuerint, non est, cur in dubium adducatur. Hi uero ex antiquissimo instituto erant in multa collegia distributi, cuius institui auctorem inuenio regem fuisse Numam, qui, quod est scriptum apud Plutarchum, ut differentiã illam tolleret, qua ciuium Romanorum alii Quirites, alii Romani, alii a Tatio, alii a Romulo dicebantur, artium diuisionẽ excogitauit, tibicinum, aurificum, architectorum, tinctorum, sutorum, cerdonum, fabrum ærarium, & fictorum. reliquas uero artes in unum redigens, unum ex his collegium constituit. quibus cum sodalitates, & conuentus, & sacra unicuique genere apta tradidisset, nomen Romanorum, Sabinorumq. deleuit. Hanc autem Plutarchi orationem confirmat quoque Valerius, qui capite de institutis, collegii tibicinum meminit; tuetur Plinius, qui libro XXXIIII, capite primo, tertium fabrum ærarium collegium, & libro XXXV, cap. XII, septimum figulorum a Numa constitutum prodit. Quanquam Florus Ser. Tullium potius, quàm Numam Pompilium horum, ut uidetur, collegiorum auctorem asserit, cum de eo ita scribit: Ab hoc rege populus Rom. relatus in censum, digestus in classes, decuriis, atque collegiis distributus, sũmaq. regis solertia ita ordinata est resp. ut omnia patrimonii, dignitatis, ætatis, artium, officiorumq. discrimina in tabulas referrentur ac si maxima ciuitas minimæ domus diligentia contineretur. Atque hæc quidem siue a Numa, siue a Seruilio instituta, artificum, opificumq. collegia fuerunt. de quibus intellexerit sine dubio Caius, cum leges XII tabularum interpretans, ita scripsit: Sodales sunt, qui eiusdem collegii sunt, quam Græci ἑταιρίαν uocant. his autem potestatẽ facit lex, pactionem, quam uelint, sibi ferre, dum nequid ex publica lege corrumpant. Inde uero facta alia multa sunt, sed ea ferè,

ferè, quia aduersus remp. esse uidebantur, sublata. quod his uerbis prodit in Cornelianam Asconius: Frequenter cœtus factio sorum hominum sine publica auctoritate, malo publico, fiebant. propter quod postea collegia senatusconsultis, & legibus pluribus sunt sublata præter pauca, atque certa, quæ utilitas ciuitatis desideraſſet, ut fabrum, fictorumque. Hoc autem quando potissimum factum sit, inuenio scriptum apud eundem in commentario Pisonianæ. L. Cæcilio, inquit, Q. Marcio cos. senatusconsulto collegia sublata sunt, quæ aduersus remp. uidebantur esse. solebant autem magistri collegiorum ludos facere, sicut magistri uicorum faciebant compitalicios, prætexta ti. qui ludi sublatis collegiis discussi sunt. post nouem deinde annos, quàm sublata erant, P. Clodius tribunus pl. non solum lege lata restituit collegia (quod idem a Dione scriptum uideo libro quadragesimo) sed etiam alia noua adiecit ex omni fece urbis, ac seruitio, ut testis est Cicero in Pisoniana. Quæ porrò restituta a Clodio fuerant, ea iterum a Cæsare dictatore sublata facile intelligere ex Suetonio possumus, si eum loquentem attendamus. inquit enim, Cæsarem cuncta collegia præter antiquitus constituta detraxisse. cuius lex cum in maximis reip. motibus postea ad nihilum recidisset, eandem ab Augusto repositam existimare debemus. siquidem idem Suetonius auctor est, cum plurimæ societates titulo tenus collegii noui ad nullius non facinoris societatem coirent, Augustum collegia præter antiqua, & legitima dissoluisse. Timebant scilicet sapientissimi homines factiosorum hominum cœtus, ne iure collegii ad res nouandas, & remp. perturbandam abuterentur. Quocirca Plinius ad Traianum de instituendo Nicomedensium fabrum ad ignes arcendos collegio ita scripsit: Tu domine dispice, an instituendum putes collegium fabrorum duntaxat hominum CCL. ego attendam, nequis nisi faber recipiatur, neue iure concesso in aliud utatur. nec erit difficile custodire tam paucos. Iura uero collegiorum horum a Caio descripta sunt, XII tabulas interpretante. cuius placet uerba subiicere: Neque societatem, inquit, neque collegium, neque huiusmodi corpus passim omnibus habere conceditur. nam & legibus, & senatusconsultis, & pricipalibus constitutionibus ea res coercetur. paucis admodum in causis concessa sunt huiusmodi corpora. ut ecce uectigalium publicorum sociis permissum est corpus habere, uel

aurifodinarum, uel argentifodinarum, & salinarum. item collegia Romæ certa sunt, quorum corpus senatusconsultis, atque constitutionibus principalibus confirmatum est, ueluti pistorum, & quorundam aliorum, & nauicullariorum, qui & inprouinciis sunt. quibus autem permissum est corus habere collegii, societatis, siue cuiuscunque alterius nomine, eorum proprium est, ad exemplum reip. habere res communes, arcam cõmunem, & actorem, siue syndicum, per quem tanquam in rep. quod communiter agi, fieriq́ue oporteat, agatur, & fiat. Hæc ille. Nunc illud addo, sodalitii, aut sodalitatis nomen uarie esse apud ueteres usurpatum. unde Cicero sodalitatum meminit in Catone, easq́ue Catone ipso quæstore institutas scripsit, sacris Magnæ matris acceptis, & sodalitiorum in Planciana, quæ legem Liciniam coercuisse innuit. sed quoniam eæ ad sacra pertinuerunt, hæc ambitus crimen attigerũt, propterea nobis hoc loco uidentur relinquenda.

Si ergo antiqua iam inde a Numa instituta artificũ, opificumq́. collegia, in quæ ille populum plebem ue coniecit, usque ad Augusti memoriam integra peruaserunt, quis est, qui negare, nisi plane rerum omnium rudis possit, ciues Romanos, maxime, qui de plebe erant, artes operosas, sordidas, humilesq́. tractasse? At duobus in locis repugnat Dionysius, atque artes eiusmodi longe a ciue Romano remouet. unus est lib. II, ubi de Romuli institutis disputat: Romulus, inquit, ciuibus Romanis agriculturã, & artem militarem commisit, seruis uero, & peregrinis artes sellularias, & sordidas, & turpium uoluptatum ministras, quippe quæ non magis corpora, quàm animos eorum, a quibus colerentur, læderent. ac diu hæc artificia infamia flagrarunt apud Romanos, neque ab ullo indigena Romano sunt exculta; alter est libro VI, ubi de septimo lustro differit, aliquot annis post reges exactos. Ciuiũ, inquit, hoc lustro, qui tum puberes essent, supra centum millia censa. mulierum autem, seruorumq́, & mercatorum, & sordidas artes exercentium, (siquidem Romanorũ nemini cauponariam, aut operosam artem tractare licuit) triplo plus, quàm turbæ ciuilis. Repugnat ille certe, & quæstionẽ ponit ad explicandum difficilem. est tamen opera danda, ut ueritatem in re non minimi momenti quàm certissimis possumus uestigiis persequamur. Ego igitur, qui artifices, atque opifices ciuium Rom. e numero fuisse censeo, Dionysio optimo in primis

mis auctori ita occurrendum existimo. primum Romuli, cuius ille meminit, institutum, aut Numæ, aut Seruii instituto fuisse abrogatum. non enim seruos, aut peregrinos illi in collegia digessi se dicuntur, sed ciues Romanos. Probro tamen primis temporibus eiusmodi artium usum fuisse, atque inde factum, ut a ueris ciuibus, & germanis secernerentur, non negauerim. quoniam eiusmodi operibus occupati homines neque ad militiam propter ignauiam uocabantur, nec fere tributi onere ullo propter tenues ipsorum opes premebantur, propterea ne in censorum quidem ciuium numerum a censoribus fuisse relatos, perinde atque ne puerorum quidem, mulierumque, creddierim. si quidem census ad iuniorum copiam, qui ad bellum conscriberentur, & pecuniarum magnitudinem, quibus bellorum facultates sustentarentur, dispiciendam, est celebratus. at uero peregrinorum, atque seruorum prope alterum Romæ populum esse obuersatum, qui his quæstibus operam dederit, agriculturam uero, & rem militarem ciuibus liberis solis reliquerit, uix mihi consentaneum uidetur. præsertim uero cum peregrini ciuitate, serui libertate, & ciuitate facile donari possent, quam quid erat, cur tantopere expeterent, si lucrum ex arte antiqua amissuri essent? opifices autem, & sellularios a militia esse repulsos non lege, sed consuetudine, quòd parum bello idoneum genus illud hominũ putaretur, ex uerbis ipsis Liuianis colligi mihi uidetur posse, quæ sunt libro VIII: Quin opificum quoque uulgus, & sellularii minime idoneũ militiæ genus exciti dicuntur, Veiosque ingens exercitus cõtractus, ut inde obuiam Gallis iretur. & his Salustianis, de C. Mario consule bello Iugurthino loquitur: Plebs sic accensa est, ut opifices omnes, agrestesque, quorum res, fidesque in manibus sitæ sunt, relictis operibus frequentarent Marium. Etenim quæro. an consules opificum turbam centuriasset, si serui, ac peregrini fuissent quorum illi nunquam, hi non in legione, sed in auxiliis meruerunt? at raro hoc usurpatum est; fateor. neque enim eius modi hominum genus conscribi, qui non idonei militaribus operibus uiderentur, solebat, nisi aut asperis in rebus, aut ab ambitioso consule, ut a Mario, qui etiam capite censorum infimam plebem centuriasse fertur. Eosdem uero tributo conferendo uacasse, non quòd ciuitatis, sed quòd facultatis essent expertes, satis aperte demonstrat Plutarchus, qui

scribit Poplicolam cos. pauperes ciues tributi conferendi onere exolutos, alacrius opificia sua tractare iussisse. Cur igitur a censoribus, teste Dionysio, sint præteriti, dubii iam nihil relinquitur. Quòd si quis non optimo eos iure ciuitatis usos esse in prima illa siue regum, siue patriciorum rep. affirmarit, non repugnabo. quid enim id mirum, in ea rep. quæ non esset legibus temperata, sed humilibus neglectis, tota in principum, & diuitum esset potestate sita? At postquam plebi uniuersa est communicata resp. tum & hanc plebis partem meliora iura, quàm ante sibi parasse, quis negare possit, nisi qui plane in tota antiquitate Romana peregrinetur? quæro enim. quod ius præstantius est suffragio, quod melius honore? At si postremis temporibus partem hanc ciuitatis ad tribus, & ad suffragia, & ad honores admissam doceo, non ne ciues Romanos etiam sordidis in artibus occupatos fuisse, probauero? De tribubus autē quid est, quòd dubitemus, cum auctorem optimum T. Liuium habeamus. is autem libro XL, censores Lepidum, & Nobiliorem mutasse suffragia scribit, regionatimq. generibus hominum, cauſsis, & quæstibus tribus descripsisse. nimirum enim quæstus cum dixit, collegia plebis intellexit. Vnde Cicero merito se collegiorum suffragiis in patriam reuocatum gloriatur. Nullum est, inquit, in hac urbe collegium, quod non amplissime non modo de salute mea, sed etiam de dignitate decreuerit. At uero cum idem pro domo ait de eadem re, homines in campum non tabernis, sed municipiis clausis ueniisse, non ne satis ostendit, opifices clausis tabernis in campum suffragii causſa uentitare solitos esse? & cum Quinctus frater in libro de petitione ait: Habes equestrem ordinem, multa municipia, multos abs te defensos cuiusque ordinis homines, aliquot collegia, non ne significat, ut equites Rom. & municipes, sic opificum collegia suis eum suffragiis consulem facere posse? Iam uero cur hæc pars populi a seditiosis hominibus tantopere coleretur, nisi ipsa ponderis aliquid ad suffragandum afferret? Audiamus, quid in oratione pro domo idem noster ille in Clodium loquatur: An tu populum Rom. esse illum putas, qui constat ex iis, qui mercede conducuntur, qui impelluntur, ut uim afferant magistratibus, ut obsideāt senatum, optent quotidie cædem, incendia, rapinas? quem tu tamen populum nisi tabernis clausis frequentare non poteras. Itaque alio loco L. Sergium Clodii satellitem, tabernariorum con-

concitatorem uocat. & Pædianus in argumento Milonianæ scribit, Plancum tribunum pl. cohortatum esse populum, ut clausis tabernis postero die ad iudicium adesset, nec pateretur elabi Milonem. & in Lucullo inquit noster, seditiosos tribunos claudi tabernas iubere solitos esse. cur ita? nimirum, ut plebem infimam, quæ in tabernis est, quæque facile impelli ad quodcunque facinus potest, secum habeant. Vnde illud est in Catilinam: Quod si auditum est, lenonem quendam Lentuli concursare circum tabernas, pretio sperantem solicitari posse animos egentium, atque imperitorum, est id quidem cœptum, atque tentatum. sed nulli sunt inuenti tam aut fortuna miseri, aut uoluntate perditi, qui non ipsum illum sellæ, atque operis, & quæstus quotidiani locum, qui non cubile, ac lectulum suum, qui denique non cursum hunc ociosum uitæ saluum esse uelint. multo uero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt, immo uero genus hoc uniuersum amantissimum est ocii. etenim omne eorum instrumentum, omnis opera, ac quæstus frequentia ciuiũ sustinetur, alitur ocio. quorum si quæstus occlusis tabernis minui solet, quid tandem incensis futurum sit? Atque hæc quidẽ dicta sint de suffragio? quid dicam de honoribus? non ne P. Rupilius ex operis publicanorum, consulatum adeptus, imperium etiam in Sicilia gesit, idemque triumphauit? non ne Terentius Varro, qui cladem Cannensem cos. accepit, patrem lanium habuit, ipse uero institor mercis fuit? num uero hi minus ciues fuerunt, quia in sordido quæstu uersati sunt, quàm unus quilibet e patriciis, cum etiam consulatum administrarint? quid M. Scaurus uir patricius, qui consul, & censor fuit, non ne patrem habuit, qui carbonariam propter paupertatem, & C. Octauius, qui postea Augustus appellatus est, auum, qui argentariam fecit? an igitur Scaurus patre, Octauius auo geniti sunt, non ciue, sed peregrino? quid? an uero Fabius ille, qui quòd pingeret, Pictor est appellatus, ciuis non fuit, cum fuerit etiam patricius? de quo Cicero ita in prima Tusculana: An censemus, si Fabio nobilissimo homini laudi datum esse, quòd pingeret, non multos etiam apud nos futuros Polycletos? At fuerunt hæ artes probro. non nego. Plebs etiam uniuersa reliquis ordinibus minus honesta fuit. & in plebe commodiore alii aliis in causa fuerunt. Si quidem histriones omnes, præter Attellanos, tribu motos, & a stipendiis militaribus repulsos fuisse ante diximus.

ximus. unde Q. Roſcium comœdum Cicero dignum eſſe dixit, qui aut ſemper in ſcena eſſet, aut eò nunquam ueniret.

De turba forenſi. Cap. XIII.

HVIC autem plebi pars illa plebis adiuncta eſt, quam forenſem turbam, & factionem Liuius, Cicero peculiari nomine urbanam plebem ſolet uocare. in qua homines uerſati ſunt non ſolum egentes, & rebus domeſticis impediti, ſed nocentes etiã, & furioſi. cuius de commodis lege ſua agraria Ti. Gracchus tulit, cum diceret, feras quidem, ac beſtias luſtrum, ac tectum, quo ſe reciperent, in Italia habere; qui uero aſsidue pro libertate pugnarent, præter aerem, lucemq́. nihil in Italia poſsidere, ſed ſine lare, ſine ſede, cùm liberis, coniugibusq́. uagari. mentiri autem imperatores Rom. cum milites hortarentur, ut pro aris, focisq́. pugnarent. neque enim lares paternos, nec monimenta maiorum eos tenere, ſed pro aliena luxuria dimicare, atque orbis terrarum dominos uerbo appellari, reuera autem ne glebam quidem terræ poſsidere. Quam eandem legem cum in tribunatu L. Philippus ferret, dixit, teſte in 11. de officiis Cicerone, non eſſe duo millia hominum in ciuitate, qui rem haberent. Quin etiam hæc illa plebs fuit, cuius ſtudio P. Clodius, tribunus plebis, Ciceronem ex urbe expulit, ac remp. diuexa
Clod. uit. de qua ſic ille pro domo: P. Clodius conſulari homini adimere potuit ciuitatem concilio aduocato, conductis operis nõ ſolum egentium, ſed etiam ſeruorum, Sedulio principe, qui primus ſciuit. quod facile potuit, propter inopiam tecti in foro pernoctans. & pro Milone: Plebem, & infimam multitudinem quæ P. Clodio duce fortunis ueſtris imminebat, eam quo tutior eſſet uita ueſtra, ſe feciſſe commemorat, ut non modo uirtute flecteret, ſed etiam tribus ſuis patrimoniis deliniret. Neque uero alia eſt ea, quam intellexit Saluſtius. cum in coniuratione
Cat. ita ſcripſit: Plebs coniuratione patefacta, Catilinæ conſilia execrari, Ciceronem ad cælum tollere nanque alia belli facinora prædæ magis, quàm detrimento fore, incendium uero crudele, immoderatum, ac ſibi maxime calamitoſum putabat, quippe cui omnes copiæ in uſu quotidiano, & cultu corporis erant. Hæc autem plebs urbana agrorum inops, atque inanis, cum

agros

agros ex lege aliqua accipiebat, tum in agros deduci, siue in agris constitui ab ipso latore legis dicebatur. Neque uero solũ, quos paupertatis humilitas depresserat, sed quos etiam flagitiosa, ac turpis uita signauerat, plebs hæc, ut dixi, urbana complexa est. Quod idem Salustius eodem in libro demonstrat, cum inquit: Sed urbana plebs præceps erat multis de causis: primũ omnium, qui ubiq. probro, ac petulantia maxime præstabant, item alii, qui per dedecora patrimoniis amissis, postremo omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat, hi Romam, sicuti in sentinam confluxerant. Quo factum est, ut Cicero epistolarum ad Atticum libro 1, bonis sordem, fecemq. urbis oppositum, cum dixit: Apud bonos iidem sumus, quos reliquisti, apud sordem, & fecem urbis multo melius, quàm reliquisti. Ergo cum hanc plebem uel sentiam, uel sordem, uel fecem urbis uocarent, recte etiam cum de emittenda infima tenuissimorum hominum multitudine, atque in agros deducenda loquerẽtur, plebem exhaurire dicebant. unde notum illud Ciceronis est in Rullum: Et nimirum illud est, quod ab hoc tribuno pl. dictum est in senatu, urbanam plebem nimium in rep. posse, exhaurien dam esse. hoc enim uerbo est usus, quasi de aliqua sentina, ac non de optimorum ciuium genere loqueretur. Hanc autem forensem turbam uocauit Liuius libro XI, credo, quòd in foro ociosa, quasi agrariis, & frumentariis largitionibus inhians uersaretur, atque seditiosissimo cuique magistratui uel concionẽ habenti, uel cum populo agenti, facillime se dederet, eamq. in quattuor urbanas tribus concluſam ait. Q. Fabius censor, inquit, ne humillimorum in manu comitia essent, omnem forensem turbam excretam in quattuor tribus coniecit, urbanasque has appellauit. Ego tamen ex urbanis tribubus quattuor eam exisse, atque in omnes diffusam esse, inde ducor ad opinandum, quòd nec Gracchi, nec Clodius, nec ceteri furiosi, amentesque tribuni pl. quicquam in rep. moliri huius plebis suffragiis, & studio potuissent, si quattuor tantum tribus in potestate habuissent, præsertim cum uni tribui unum suffragium conduceretur, in quod maioris partis ex ipsa tribu sententiæ inclinassent. Neque uero ex alio etiam, quàm ex hoc quasi corpore proletarios, & capite censos fuisse existimarim, quos in sextam classem, ultimamque centuriam reiecit Ser. Tullius, de quibus supra satis disputauimus cum de centuriis

de centuriis diximus. poſtremo uero & hunc eſſe populum illum, quem tunicatum in Satyris popellum appellauit Horatius, quòd non toga, ſed tunica ex ipſa ciuitatis uteretur, exiſtimo. unde Tacitus in dialogo de oratoribus, uulgus imperitum populum tunicatum uocarit.

De libertinis. Cap. XIIII.

SEQVITVR ordo libertinorum. quem in hunc locum iccirco reieci, quòd quæ hactenus dicta ſunt, omnia ad ingenuos pertinuerunt. libertinorum autem, ut ſupra dixi, iura multo, quàm ingenuorum, fuerunt deteriora. Quod hoc etiam loco multo planius exponemus. Etenim cum priore libro, qui libertini uocarentur, docuerimus, in hoc quam ciuitatis, aut quã reip. partem habuerint, ac quot turbas iuris ſui amplificandi cauſſa in rep. excitarint, demonſtrabimus.

Satis igitur conſtat, qui cum libertate ciuitatem adepti eſſent, eos patroni quidem nomina, per quem erant liberati, eſſe aſſecutos, at iura non omnino eadem eſſe adeptos. Non ſolum enim qui a patricio erat manumiſſus, non patriciorum ius acquirebat, ſed ne qui a plebeio quidem, prorſus plebeii homi nis conditionem aſſequebatur. Erant enim omnes libertini plebeii, & iure priuato, ideſt iure Quiritium eodem utebantur, ac illi, ſed a tribubus ruſticis, ideſt ob optimo iure ſuffragiorum, & a ſtipendiis, & ab honoribus erant repulſi. unde non admodum commoda eorum fuiſſe conditio intelligitur. quam ut meliorem redderent, ſæpe, ſed fruſtra magiſtratuum Rom. ope tentarunt. In quattuor autem tribus urbanas primus is, qui libertinos etiam ciuitate donare inſtituit, Ser. Tullius coniecit. quæ cum propterea parum honoratæ haberi eſsent cœptæ, inde ab ingenuis, ut dixi, in ruſticas frequenter eſt migratum, & ruſticis eo nomine plurimum decoris, & ornamenti adiectum. Itaque libertini, quorum iam numerus in rep. percrebuerat, cum ſe eo contemni nomine intelligerent, quòd urbanas tribus ab ingenuis ſegregati tenerent, ſæpius ut in omnes diuiderentur, pugnarunt. primus autem Ap. Claudius in cenſura, quã geſsit anno urbis conditæ CCCCXLI, eos ex quattuor urbanis, in quas a Ser. Tullio tranſlati fuerant, in omnes diſperſiſſe, populari aura prouectus exiſtimatu. uſqueadeo, ut Plutarchus

carthus propterea in Poplicola Ap. Claudium primum libertinorum ordini suffragium dedisse dicat. Cuius factum cum ingenui, & tota nobilitas iniquissimo animo ferret, uisum est Q. Fabio Rulliano, censori nouem post annis eos excernere, atque iterum in quattuor urbanas redigere. quam rem adeo gratis animis acceptam esse a tota ciuitate inquit Liuius, ut Maximi cognomen, quod tot uictoriis non pepererat, eo facto inuenerit. Eos tamen post censorum, qui sequuti sunt uel temeritate uel negligentia ex iis exiisse, inde coniici potest, quòd L. Aemilius Papus, & C. Flaminius censores, anno urbis quingentesimo trigesimo secundo, libertinos, qui in omnes tribus dispersi essent, in quattuor urbanas, teste Liuio, reuocarint. Immutatam autem hanc etiam rationem esse postea, inuenio ita, ut quibus filius quinquenni maior esset, in rusticis censerentur, qui prædium, prædiaue rustica pluris sestertium x x x millium haberent, in quattuor urbanis, reliqui tribubus omnibus excluderentur. Itaque Ti. Gracchus, censor, anno post Romam conditam quingentesimo octogesimo quinto, cum omnes libertinos omnibus pellere tribubus uellet, resistente C. Claudio collega, tandem eò descendit, ut in Esquilinam omnes referret. Hæc autem ex his Liuii uerbis elici mihi uidentur posse, quæ sunt lib. x L v: In quattuor urbanas tribus descripti erant libertini, præter eos, quibus filius quinquenni maior esset. ex S. C. eos, ubi proximo lustro censi essent, censeri iusserunt. & eos, qui prædium, prædiaue rustica pluris H-S triginta millium haberent, censendi ius factum est. Hoc cum ita seruatum esset, negabat Claudius suffragii lationem iniussu populi censorem adimere cuiquam homini, nedum uniuerso ordini posse. neque enim si tribu mouere posset, quod sit nihil aliud, quàm iubere mutare tribum, ideo omnibus quinque & triginta tribubus emouere posse. id esse ciuitatem, libertatemque eripere, non ubi censeantur finire, sed censu excludere. Hæc inter ipsos desceptata. postremo eo descensum est, ut ex quattuor urbanis tribubus unam palam in atrio Libertatis sortirentur, in quam omnes, qui seruitutem seruissent, coniicerent. Esquilinæ sors exiit. in ea Ti. Gracchus pronunciauit, libertinos omnes censeri placere. Itaque hunc intuens Cicero in primo de oratore dixit: Ti. Gracchus, censor, Gracchorum pater, non accurata quadam orationis copia, sed nutu, atque uer

bo libertinos in urbanas tribus transtulit. quod nisi fecisset, remp. quam nunc uix tenemus, iam diu nullam haberemus. significauit autem eos, qui in rusticis essent, in urbanas esse redactos. quam unam ex quattuor Esquilinã fuisse scribit Liuius. Hoc autem decreto ne diu quidem stetisse eos, inde intelligo, quòd M. Scaurum consulem anno DCXLV legem de libertinorum suffragiis tulisse, ideſt, ut ego opinor, in IIII urbanas eos dispersisse, in libro de uiris illustribus scriptum est. cur autem ita putem, hæc causa est, quòd ni hoc ille tulisset, P. Sulpicio tribuno pl. legem ferre anno DCLXV, necesse non fuisset, ut libertini in omnes tribus distribuerentur. id quod in epitoma Liuiana, & apud Asconium, & Pædianum scriptum inuenitur. quam tamen legem eodem anno a L. Sulla consule, Mario, Sulpicioque aduersæ factionis ducibus urbe per arma pulsis, una cum ceteris eius legibus abrogatam, cum docet Appianus, tum inde etiam patet, quòd C. Carbone iterum consule, Sullæ inimico, triennio post libertini in omnes tribus descripti in epitoma Liuiana traduntur. Verum & hanc legem haud ita multo post a Sulla dictatore sublatam, ex eo suspicari libet, quòd C. Manilius tribunus pl. an. DCXXCVI, eandem legem tulisse dicitur, quæ quia postridie, ideſt K. Ianuariis senatusconsulto, Dione, & Pædiano testibus, est sublata, propterea P. Clodius ferre in tribunatu suo illo turbulentissimo proposuerat, ut libertini, qui non plusquam in urbanis tribubus suffragium ferebant, possent in rusticis quoque tribubus (sic enim loquitur Pædianus) quæ ingenuorum essent, ferre. Quibus ex rebus illud efficitur, libertinos in tribubus urbanis perpetuo fere esse censos, quod etiam memoria sua obseruatum prodit Dionysius.

Vt autem suffragiorum iure, sic etiam stipendiorum caruisse, ex eo suspicor, quòd non ex ordine, sed difficillimis tantum reip. temporibus conscripti sunt. neque enim credendum est, si ex ordine meruissent, ita de iis Liuium lib. x in bello Samnitico, & Etrusco exponendo scripturum fuisse: Senatus iustitium indici, delectum omnis generis haberi iussit. nec ingenui modo, aut iuniores sacramento adacti sunt, sed seniorum etiam cohortes factæ, libertinique centuriati. Quod cum ait, quippe illud significat, ut seniores, sic libertinos extra ordinem fuisse conscriptos. An uero idem lib. XXI, bello Punico secundo,

scriptum

scriptum reliquisset, Libertinos etiam, quibus liberi essent, & ætas militaris in uerba iurasse? unde scripsit Macrobius libro Saturnalium primo, post cladem ad lacum Trasimenum acceptam libertinos quoque in sacramentum uocatos. aut libro XL, bello Liguſtino, literis prodidisset, rei naualis curam non omissam, duumuiros in eam rem consules creare iussos, per quos uiginti naues deductæ naualibus sociis ciuibus Rom qui seruitutem seruissent, complerentur, ingenui tantum iis præessent? aut bello Persico, lib. XLII, permissum tradidisset, ut supplementum legeretur in classem ex libertinis? Neque uero Appianus bello Marsico per libertinos oram a Cumis ad urbem esse custoditam, libertinis tum primum propter ingenuorum inopiam merere incipientibus, dixisset. quem locum attigit etiam, eodem, quem commemoraui, in loco Macrobius, cum addidit: Bello sociali cohortum XII ex libertinis conscriptarum operam memorabilis uirtutis apparuisse. Quibus ex locis quid aliud admonemur, quàm libertinos, nisi extra ordinem, asperis reip. temporibus esse centuriatos?

At caruerunt suffragio, num uero honorum petitionem habuerunt? multo minus. hoc enim uix libertinorum filius patuit. unde hoc probatur? unde, nisi ex historia? Docet hoc Liuius libro IX, cum de Cn. Flauio ita loquitur: Eodem anno Cn. Flauius C. F. scriba, patre libertino, humili fortuna ortus, ceterum callidus uir, & facundus, ædilis curulis fuit, tribunatu ante gesto, triumuiratuque nocturno, altero coloniæ deducendæ. ceterum Flauium ædilem dixerat forensis factio Ap. Claudii censura uires nacta. qui senatum primus libertinorum filiis lectis inquinauerat. quam lectionem nemo ratam habuit. docet Appianus, qui P. Furium, eum, qui tribunus pl. Q. Metelli Numidici restitutioni se opposuit, libertino patre natum prodit. docet Tacitus, apud quem D. Claudius libro undecimo ita loquitur: Libertinorum filiis magistratus mandati, non, ut plerique falluntur, recens, sed priori populo factitatum est. demonstrat postremo diligens, atque assidua obseruatio antiquitatis, quæ constantissime libertinum ab honorum petitione repellit. nisi forte apte apparitiones magistratuum, in numero honorum habeamus, de quibus post dicemus.

Verum ne in senatum quidem libertinos lectos esse inde apparet, quòd ne libertinorum quidem filii lecti sint. unde illud

est in Cluentiana: Lentulus censor Popillium, quòd erat libertini filius, non legit. locum quidem senatorium ludis, & cetera ornamenta reliquit.

Libertinorum autem numerum cum in omni tempore magnum fuisse inuenio, tum Sullanis temporibus maximum. Etenim L. Sulla recuperata rep. omnes eorum, qui in bello cecidérant, seruos, atque in primis robustissimum quenque manumisit, atque eis plebis iura dedit. qui omnes ab eo Cornelii, auctore Appiano, sunt appellati. unde Cicero in Corneliana prima dixit, Cornelios tam multos esse, ut iam collegium esset constitutum.

Itaque cum post eorum iam numerus ferri in urbe non posset, manumittendi modus ab Augusto imp. præscriptus est. Etenim magni æstimans, ut est apud Suetonium, syncerum, atque ab omni colluuione peregrini, ac seruilis sanguinis incorruptũ seruare populum, & ciuitatem R. parcissime dedit, & manumittendi modum terminauit, seruos non contentus multis difficultatibus a libertate iusta remouisse. cum & de numero, & de conditione, ac differentia eorum, qui manumitterentur, curiose cauisset, hoc quoque adiecit, ne uinctus unquam, tortus ve quis ullo libertatis genere ciuitatem adipisceretur. Significauit autem tres, ut opinor, leges de seruorum manumissionibus Augusto imperante latas, unam Iuliam, alteram Fusiam Caniniam, tertiam Aeliam Sentiam. Iuliam Augustus ipse tulisse existimatur, ut cum seruum imperator manumittit, non uindictam imponat, sed simpliciter liberum esse iubeat. qua lege tam manumissoris, quam manumissi ætatem definiuit, iuraque, quibus patroni aduersus libertos uterentur, constituit. cuius legis Paullus meminit lege XIIII de manumissionibus, Dio lib. LV. Furiam Caniniam qui, & quo anno tulerint, parum certum est. fuit autem, ut in testamento ex tribus seruis non plures, quàm duos manumittere liceret, usque ad decem, dimidiam partem. a decimo usque ad triginta, tertiam partẽ, ut tamen adhuc quinque mauumittere liceat, æque ut ex priori numero, a triginta usque ad centum, quartam partem, æque ut decem ex priore numero liberari possint. a centũ usque ad quingentos, partem quintam similiter, ut ex antecedenti numero uiginti quinque possint fieri liberi. eademq. præcipit, ne plures numero, quàm centum ex cuiusquã testamento fierent

fierẽt, et ut libertates seruis testamẽto nominatim darentur. sic enim scriptum est apud Vlpianum, & Caium in Instituit. Paulum sentent. IIII. Aeliam Sentiam uidentur tulisse Sex. Aelius, C. Sentius cos. an. DCCLVI, Vt qui serui pœnæ caussa uincti a domino, quibusue inustæ notæ fuerant, quiue propter noxam torti, nocentesue inuenti, quiue traditi, ut ferro, aut cum bestiis depugnarent, quique in custodia fuissent, ii si manumitterentur, non ciues Romani, sed dedititiorum numero essent. id est, ut neque connubium, neque commercium, neque testamenti factionem haberent. ut minorem triginta annorum seruum uindicta, aut testamento, nisi caussa apud consilium probata, manumittere non liceret. Ne dominus annis uiginti minor seruum, nisi caussa apud consilium probata, manumitteret. Vt Seruus ab eo domino, qui soluendo non esset, testamento liber esse iussus, & heres institutus, etsi minor esset triginta annis, uel in ea caussa esset, ut dedititius fieri deberet, ciuis Rom. & heres sit, si tamen alius ex eo testamento nemo heres sit. Quod si duo, pluresq. liberi, heredesq. iussi sint, primo loco scriptus liber, & heres sit. Vt si patronus libertum inopem non aluerit, primum libertatis caussa impositis tam ipse, quàm is, ad quem ea res pertinebit, multetur, dein ipsius hereditate, tum ipse, tum ipsius liberi priuentur, nisi heres institutus sit. postremo a bonorum possessione remouentur, præterquam secundum tabulas. Ne dominus in manumittendo seruo, seruaue legem ei de contrahendo matrimonio, quæ ciuis Rom. libertatem immi nuat, imponat. si secus faxit, ad eius legitimam hereditatem ne admittatur. quæ omnia in Vlpiani, Iuliani, & Paulli ueterum iurisperitorum commentariis scripta reperiuntur. Atque hæc quidem imperante Augusto in libertinos constituta sunt. Inde Tiberio imperante lex Iunia Norbana est lata a consulibus M. Iunio Silano, & C. Norbano Flacco. qua media quædam libertinorum cõditio introducta est, qui neque ciues Romani essent, neque dediticii, idest, qui neque optima, neque deterrima conditione libertatis uterentur. Quò spectans Iustinianus in Institutionibus, tripartitum libertinorum statum fuisse dixit: Nam qui manumittereutur modo maiorem, & iustam libertatem consequutos esse, & factos ciues Rom. modo minorem, & Latinos ex lege Iunia Norbana factos, modo inferiorem, & factos lege Aelia Sentia dediticios. Qui locus ut certius intelligatur, non igno-

ignorandum est, aliud fuisse ius ciuium Rom. siue ius Quiritiũ, aliud Latinorum populorum. multas uero, magnasq. inter utrunque differentias intercesisse, sed quæ ad hunc locum pertineant, eas esse, quæ a Caio iurisconsulto in Institutionibus attinguntur. cuius non sententiam, sed uerba ipsa libet ascribere. Ingenuorum, inquit, omnium unus status est. Libertorum uero ideo non unus, quia tria sunt genera libertatum. quia liberti aut ciues R. sunt, aut Latini, aut dediticii. Ciues Romani sunt, qui his tribus modis aut testamento, aut in æde sacra, aut ante consulem fuerunt manumissi Latini sunt, qui aut per epistolam, aut inter amicos, aut conuiuii adhibitione manumittuntur. dediticii uero, qui post admissa crimina suppliciis subditi, & pro criminibus cæsi, aut in quorum facie, uel corpore quæcunque indicia aut igne, aut ferro impressa sunt, & ita impressa, ut deleri non possint, hi si manumissi fuerint, dediticii appellantur. sed inter hæc tria genera libertatum ideo ciues Romani meliorem statum habent, quia & testamenta facere possunt, & ex testamento quibuscunque personis succedere. Nam Latini, & dediticii, nec testamenta condere, nec sibi ex testamento aliorum aliquid demissum possunt ullatenus uindicare. tamen Latini certis rebus priuilegia ciuium Romanorum libertorum consequi possunt. dediticii uero nulla ratione possunt ad ciuium Romanorum libertorum priuilegia peruenire. Nam Latini patronorum beneficio, idest, si iterum ab ipsis testamento, aut in æde sacra, aut ante consulem manumittantur, ciuium Rom. priuilegia consequuntur. Hæc ille. Quod autem ait, qui ius Quiritium habebant, heredes fieri potuisse cuiusque, etiam Romani ciuis intelligi oportet, unde Cicero in III in Verrem dixit, P. Trebonium libertum suum heredem fecisse, nimirum quia iusta libertate liberatus erat. Quod uero addit, Latinos libertos testamentum facere non potuisse, legibus Romanis accipiendum est, in quibus ius Quiritium continetur. Ex his autem non est difficile intellectu, ut Latini quondam populi deterius ius ciuitatis Rom. habuerunt, quàm ciues Rom. sic libertinos Latinos incommodiore in caussa fuisse, quàm qui uindicta liberati ciues Rom. erant facti. illi enim optimum ius ciuitatis habebant, hi imperfectum. præterea uero, ut Latini populi optimum ius ciuitatis Romanæ lege Iulia adepti sunt, qua ciuitas Romana uniuerso Latio, bello Marsico, data est, sic libertinos Latinos tum optimum

optimum ius libertatis asecutos, cum noua concesione ius Quiritium obtinuerunt. unde Suetonius cum dixit, D. Claudium ciui uacationem legis Papiæ Poppææ, Latino ius Quiritiũ dedisse, Latinum libertinum intellexit. & Plinius, cum Traianum imp. in epistolis rogauit, ut daret ciuitatem Harpocrati, quòd esset peregrinæ conditionis, manumissus a peregrina; & ut ius Quiritium largiretur libertis Antoniæ Maximillæ, ciuitatem Chrysippo Mithridatis; & ut indulgeret ius Quiritium L. Satrio Abascanto, & P. Cæsio Phosphoro, idq. se uolentibus patronis petere addidit, satis significauit, peti ciuitatem peregrinis, ius Quiritium libertis Latinis. qua in re quia ius patronorum lædebatur, idest, si ex iure Quiritium libertis Latinis testandi potestas data esset, propterea addit, se uolentibus patronis, quorum res agebatur, id petere. Neque uero aliud quicquam Tacitus lib. XIII intellexit, cum in oratione cuiusdam senatoris hæc uerba posuit: Manumittendi duas species a maioribus institutas, ut relinqueretur pœnitentiæ, aut nouo beneficio locus. quos uindicta patronus non liberauerit, uelut uinculo seruitutis attineri. Nimirum enim uoluit, qui uindicta liberati essent, eos seruitute omnino exemptos, ius ciuitatis optimum retinere, qui non uindicta, ut Latinos, eos respectum alium patronorum habere. neque enim heredem ex testamento alium, quàm patronum poterant instituere. Itaque tales libertos patroni constituebant, ut esset pœnitentiæ, aut nouo beneficio locus nempe nouum beneficium iuris Quiritium largitionem appellantes.

Plin.

Addo hoc etiam, quod scriptum apud Isidorum inuenio, nescio an satis in hac re auctorem idoneum, lib. XLIX, nullis libertinis præter Romanos, non modo in urbe, sed ne propius quidem urbem septem millia passuum commorari licuisse.

De apparitoribus magistratuum. Cap. XV.

APPARITORES autem magistratuum dicebantur, qui magistratuum imperio præsto erant, ut scribæ, accensi, interpretes, præcones, uiatores, lictores, carnifices. Hinc enim illa sunt in Verrem prætorem de iurisdictione: Comites illi tui delecti manus erant tuæ. & in Rullum: Ornat apparitoribus, scribis, librariis, præconibus, architectis. Hæc autem munera liber-

tis

tis fere suis magistratus quisque more maiorũ mandauit. Quod cum ex aliis multis locis colligitur, tum maxime ex oratione senatoris cuiusdam, apud Tacitum, de libertinorum ordine ita differentis, libro XIII: Hinc plerunque tribus, decurias, ministeria magistratibus, & sacerdotibus, cohortes etiam in urbe conscriptas, & plurimis equitum, plerisq. senatoribus non aliunde originem trahi. Quibus uerbis satis planum fecit, libertinis tribus, & decurias, credo, scribarum, & præconum, & uiatorum, aliquando esse repletas. ex libertinis ministros esse magistratibus, ac sacerdotibus datos. eosdem esse aliquãdo in cohortes ad bellum descriptos, atque inde plurimos equites, multos senatores originem deduxisse.

De scribis autem ante diximus, eosq. ex hoc numero exemimus; non quòd non apparitorum numero fuerint, sed quòd eorum ordinem ex ingenuis potius, quàm ex libertinis constitisse animaduertimus. siquidem & antiquus ille scriba pontificum Cn. Flauius non libertinus fuit, sed libertini filius, & Cicereius scriba Scipionis prætor legi non potuisset, nisi ingenuus fuisset. neque enim stante rep. magistratus ulli libertinorum ordini patuerunt. Cicero tamen M. Tullio liberto suo scriba usus est.

Accēsi. Accensos porro hoc loco intelligimus magistratuum ministros, qui accirent. sic enim Varro de lingua Latina: Consul loquitur ad exercitum: Impero, qua conuenit ad comitia centuriata. Quare hic accenso, illic præconi dicit. hæc est caussa. in aliquot rebus item ut præco, accensus acciebat. a quo accẽsus quoque dictus. Accensum solitum ciere Bœotia ostendit. Vbi primũ accensus clamarit meridiem. & Cic. in epistola illa nobili ad fratrem: His rebus nuper Cn. Octauius iucundissimus fuit. apud quem primus lictor quieuit, tacuit accensus quoties quisque uoluit, dixit, & quã uoluit, diu. Quo in loco cũ de accenso Tacuit, dixit, significat, accensi officium fuisse non solum, ut acciret ad Acc' offm. prætorem, qui ius poscerent, sed etiam ut molestis interpellatoribus silentium imponeret. Libertis autem hoc muneris datum esse, idem ille in eadem ostendit: Accensus sit, inquit, eo etiam numero, quo eum maiores nostri esse uoluerunt. qui hoc non in beneficii loco, sed in laboris, & muneris, non temere nisi libertis suis deferebant. quibus illi quidem non multo secus, ac seruis imperabant. unde ad Appium cum scri-

scribit, Pausaniam Lentuli libertum, accensum suum uocat. Neque uero cum dixit in Verrem: Homo, ordinis sui frugalissimus, qui tum accensus C. Neroni fuit, P. Tettius, alium ordinem, quàm libertinorum, ut opinor, intellixit. in quibus ut in seruis frugalitas commendatur.

Interpretes fuerunt, quos inter exteras gentes, ad externorum populorum orationem interpretandam adhibuerunt. quos ex apparitorum, & libertinorum numero fuisse, Ciceronis uerba, quæ sequuntur, ostendunt. primum ad Thermum, inquit, se pro cos. in Cicilia in longa apparitione singularem, & propè incredibilem interpretis sui Marcilii fidem cognouisse, deinde in Corneliana ait, C. Publicium Menandrum, libertinum hominem, apud maiores legatos in Græciam proficiscentes interpretem secum habere uoluisse. Munus autem interpretis declarat in frumentaria, cum ait: A. Valentius est Sicilia interpres, quo iste interprete non ad linguam Græcam, sed ad furta, & flagitia uti solebat.

Præconum in ciuitate usus fuit uarius, ac multiplex. in auctionibus, ut ad hastam starent, & pretia oblata nunciarent. in concionibus, ut audientiam facerent. in comitiis magistratuum, ut tribus ad suffragia ineunda citarent, & eos, qui designati erant, renunciarent. in legibus ferendis, ut subiiciente scriba leges populo recitarent. in iudiciis, & quæstionibus, ut iudices, reos, & accusatores, & testes citarent. quod unicuique planum esse potest, qui non cursim, sed attente antiquorum scripta perlegerit. Liberos autem fuisse præcones, exemplo sit Sex. ille Næuius, contra quem uenit Cicero in Quinctiliana defensione, cum dixit: Neque parum facetus scura Sex. Næuius, neque inhumanus præco est unquam existimatus. quid ergo est? cum ei natura nihil melius, quàm uocem dedisset, pater nihil præter libertatem reliquisset, uocem in quæstum contulit, libertate usus est, quo impunius dicax esset. quibus uerbis eum libertini filium mihi uidetur subinuere. Vt autem præcones a consulibus ex ciuibus Romanis legerentur, & eorum multæ decuriæ essent, atque mercedem a magistratibus acciperent, post indicabo.

Lictoribus usi sunt consules, prætores, interreges, & dictatores, & si qui alii magistratus non potestatem solum habuerũt, sed etiam imperium. uiatoribus ii, quorum potestas potius,

quàm imperium extitit. Eorom munus erat, ut populum ſummouerent, ſontes uirgis cæderent, & ſecuri ferirent. quæ ex Liuio eliciuntur, cũ ait: Et ſummo uere populum lictores iuſsi. unde lib. XLV lictorem aditus ſummotorem uocauit. Aſſuetis, inquit, regio imperio formam terribilem præbuit tribunal, ſummotor aditus, præco, accenſus, inſueta omnia. & alio loco: Lictor apparuit. ſummouente eo inceſſerunt. uirgæ, & ſecures prælatæ. & libro XXV: Fuluius præconi imperauit, ut lictorem lege agere iuberet. ita de iis quoque, qui Calibus erãt, ſumptum ſupplicium. inde: Miſsiſque lictores ad ſumendum ſupplicium, nudatos uirgis cædunt, ſecuriſque percutiunt. Hos autem e plebe Romana fuiſſe idem libro ſecundo oſtendit, apud quem neſcio quis e plebe queritur, quattuor, & uiginti lictores apparere conſulibus, & eos ipſos plebis homines. Punico autem bello confecto, qui magiſtratibus in prouincia apparerent, eos fere e Bruttiis fuiſſe, unde Bruttianos dictos, tradit Gellius, qui cauſſam exponens, cur quendam a Bruttianis uerberatum Cato dixiſſet, ait, Romanos ægre paſſos Bruttios populos totius Italiæ ad Annibalem defeciſſe, pulſis, uictiſque Pœnis, Bruttios ignominiæ cauſſa nec milites ſcripſiſſe, nec pro ſociis habuiſſe, ſed magiſtratibus in prouinciam euntibus parere, & præminiſtrare ſeruorum uicem iuſsiſſe. quòd autem e Bruttiis eſſent, Bruttianos appellatos.

Viatores alios a lictoribus fuiſſe argumento eſt antiqua utrorumque origo. Lictor enim a ligando, Viator a uia, unde accerſebant, eſt appellatus. Teſtis eſt in Catone Cicero: E uia ad ſenatum accerſebantur Curius, & ceteri ſenes, ex quo qui eos accerſebant, uiatores nominati ſunt. Valgius tamen eoſdem fere uiatores cum lictoribus exiſtimauit, ut eſt apud Gellium. Lictorem enim dicit a ligando appellatum eſſe, quòd cum magiſtratus populi Rom. uirgis quempiam uerberari iuſsiſſent, crura eius, & manus ligari, uincirique a uiatore ſolita ſint, iſque qui ex collegio uiatorum officium ligandi haberet, lictor ſit appellatus, utiturque ad eam rem teſtimonio M. Tullii uerbaque eius refert ex oratione, quæ dicta eſt pro C. Rabirio. Lictor, inquit, colliga manus. Quod autem ſupra dixi, lictorem conſulis fuiſſe, intelligendum eſt, ita fuiſſe, ut etiam uiatorem haberit; ſiquidem de conſulibus loquens libro octauo Liuius dixit: Quibus in forum delatis, & ad uiginti matronis, apud quas

quas deprehensa erat, per uiatorem accitis, & lib. XXIII: Consul uiatorem misit, qui patri nunciaret, ut sine lictoribus ad consulem ueniret. ex quibus tamen apparet, uiatoribus eos usos uocandi, & nunciandi caussa, non ligandi. Viatorum porro, ut etiam ante præconum, decurias fuisse, easque a consulibus lectas, & mercede affectas fuisse, testis est antiqua ea tabula, cuius supra memini, cum de scribis dicerem, cuius reliquū, quod ad præcones, & uiatores pertinet, quoniam res est memoria digna, hic adscribam:

Cos. quei.nunc.sunt.iei.ante.k.decembreis.primas.de.eis quei
ciues.romanei.sunt.uiatorem.unum.legunto.quei.in
ea.decuria. uiator.appareat.quam.decuriam.uiatorum
ex. noneis. decembribus. primeis. quaestoribus. ad aerarium
apparere.oportet.oportebit.eidem. cos.ante.k.decembr
primas.de.eis.quei.ciues.romanei.sunt.praeconem.unum
legunto.quei.in.ea.decuria.praeco. appareat.quam
decuriam. praeconum.ex.noneis.decembribus.primeis
quaestoribus.ad.aerarium. apparere.oportet.oportebit
deinde.eidem.consul.ante.k.decembreis.primas.uiatorem
unum.legunto. quei.in.ea.decuria.uiator.appareat. quam
decuriam.uiatorum.ex.noneis.decembribus.secundeis
quaestoribus.ad.aerarium.apparere.oportet.oportebit
eidemque.cos. ante.k.decembreis.primas.praeconem
unum.legunto.qui.in.ea. decuria.praeco.appareat.quam
decuriam.praeconum.ex.noneis.decembribus.secundeis
quaestoribus.ad.aerarium.apparere.oportet.oportebit
deinde.eidem. cos.ante.k.decembreis.primas.uiatorem
unum.legunto.quei.in.ea.decuria.uiator. appareat
quam. decuriam. uiatorum. ex. noneis. decembribus tertieis
quaestoribus.ad.aerarium. apparere. oportet.oportebit
eidemque.cos.ante. k.decembreis.primas.praeconem

unum.legunto.quei.in.ea.decuria. praeco.appareat.quam
decuriam. praeconum.ex.noneis.decembribus.tertieis
quaeſtoribus.ad.aerarium.apparere.oportet. oportebit
eoſque.uiatores.eoſque.praecones.omneis.quos.eo
ordine.dignos.arbitrabuntur.legunto.quam.in.quiſque
decuriam.ita.uiator.lectus. erit.is.in.ea.decuria.uiator
eſto.item.ut.ei.ceteri.eius.decuriae.uiatores.erunt
quamque.in.quiſque.decuriam.ita. praeco.lectus.erit
is.in.ea.decuria.praeco.eſto.ita.ut.ei.ceterei,eius.decuriae
praecones.erunt.ſirempsque.eis.uiatoribus.de.que
eis.uiatoribus.q.omnium.rerum.iuus.lexque.eſto.quaſei
ſei.ei.uiatores.in.eam.decuriam.in.tribus.uiatoribus
antea.lectei.ſublectei.eſſent.quam.in.quiſque.decuriam
eorum.ex.hac.lege.uiator.lectus.erit.ſirempſque.eis
praeconibus.de.que.eis.praeconibus.quaeſtori.omnium
rerum.iuus.lexque.eſto.quaſei.ſei.ei.praecones.in.eam
decuriam.in.tribus.praeconibus.antea.lectei ſublectei
eſſent.quam.in.quiſque.decuriam.eorum,ex.ac.lege
praeco.lectus.erit
Quos.quomque.quaeſtores.ex.lege.plebeiue.ſcito.uiatores
legere.ſublegere.oportebit.ei.quaeſtores.eo.iure.ea.lege
uiatores.IIII legunto.ſublegunto.quo.iure.qua.lege
quei. nunc. ſunt. uiatores. I I I. legerunt. ſublegerunt.
quoſque
quomque.quaeſtores,ex.lege.plebeiue.ſcito.praecones
ſublegere. oportebat.ei. quaeſtores. eo. iure. ea. lege.
praecones
I I I I. legunto. ſublegunto.quo.iure.qua.lege.quaeſtores.
quei
nunc. ſunt.praecones. I I I. legerunt.ſublegerunt. dum. ni.
quem
in.eis.uiatoribus.praeconibus. legundeis. ſublegundeis. in.
eius

uiatoris

uiatoris.praeconis.locum.uiatorem.praeconem.legant
ſublegant. quoius . in . locum . per . leges . plebeiue . ſcita.
uiatorem
praeconem . legei . ſublegei . non . licebit . itaque . de. eis.
quattuor
uiatoribus.quaeſtor. quei. quomque. erit.uiatores. ſumito
habeto . utei . ante . hanc . legem. rogatam. de. tribus. uia-
toribus
uiatores.habere.ſumere.ſolitei.itaque. de.eis.quattuor
praeconibus . quaeſtor . quei . quomque . erit . praecones .
ſumito
habeto . utei . ante. hanc . legem . rogatam . de. tribus .
praeconibus
praecones . habere . ſumere . ſolitei . ſunt . itemque . eis .
uiatoribus
praeconibus.qui.ex.hac.lege.lectei.erunt.uicarium.dare
ſubdere . ius . eſto . liceto.que . uti . cetereis . uiatoribus .
praeconibus
qua . in . quiſque . decuria . eſt . uicarium . dare . ſubdere .
iuus.erit
licebitque . itemque . quaeſtores . ab . ieis . uicarios . acci-
piunto
utei. aa.cetereis. uiatoribus. praeconibus. uicarios . accipei
oportebit
Viatores.praecones.quei.ex.hac.lege.lectei. ſublectei.erunt
eis.uiatoribus.praeconibus.magiſtratus.pro.ue.mag
mer.cedis.item.tantundem.dato.quantum.ei.uiatori
praeconei.darei.oporteret.ſei.is.uiator.de.tribus
uiatoribus.isque.praeco.de.tribus.praeconibus.eſſet
quei.ante.hanc.legem.rogatam.utei.legerentur
inſtitutei.ſunt
Quas.in.decurias.uiatorum.præconum.conſul.ex.hac
lege.uiatores.praecones.legerit.quorum.uiatorum

prae-

praeconum.nomina.in.eis.decurieis.ad. aedem.saturni in.pariete.intra.caueas.proxume.ante.hanc.legem.

Carnifex. Vnus fuit carnifex, qui non modo ciuis non fuit, sed ne domicilium quidem in urbe habuit. si teste M. Tullio stamus, in Rabiriana illa de perduellione ita loquēte: Sed moreretur prius acerbissima morte millies Gracchus, quam in eius cōcione carnifex consisteret. quem non modo foro, sed etiam cælo hoc, ac spiritu censoriæ leges, ac urbis domicilio carere uoluerunt.

De notis ordinum. Cap. XVI.

HACTENVS de tribus ciuium ordinibus, qui fuerint, quas partes habuerint, quidque demum ad remp. momenti attulerint, disputatum sit. nunc de notis eorum, quod relinqui uidetur, dicamus. Notas autem intelligo censorias. Etenim ut ciues a censoribus in ordines honoris caussa referebantur, sic ab iisdem ignominiæ caussa ex ordinibus pellebantur. Itaque ut tribu largienda, plebeium, equo publico assignando equitem Rom. senatu communicando senatorem faciebant, ita tribu mouendo plebeium, equo adimendo equitem, senatu eiiciendo senatorem, cum essent magistri morum constituti, notabant. Neque uero equites, aut senatores ea nota solum afficere poterant, ut aut equo spoliarent, aut senatu exigerent, sed illa præterea etiam, ut tribu mouerent. ut enim omnes ciues, quod iam sæpius admonui, erant in tribu, sic eandem amittere omnes, & quod grauiusesse existimabatur, in Cæritum tabulas referri, & ærarii relinqui poterant. Senatu autem mouere, erat in recitando senatu senatorem ueterem præterire. equum adimere, equum uendere iubere. auctores postulatis? non longe abiero. tradit hoc in Diuinationem Pædianus. Censores, in quit, quinto quoque anno creari solebant. hi prorsus ciues sic notabant, ut qui senator esset, eiiceretur e senatu, qui eques Rom. equum publicum perderet, qui plebeius in Cæritum tabulas referretur. ostendunt exempla multorum, quibus referta est Liuiana historia, ut Cethegi, & Tuditani censorum, qui senatum ita legerunt, ut octo præterierint, & Salinatoris, ac Neronis, qui septem senatu mouerunt, neminem, qui sella curuli sedisset. & Flaminii, ac Marcelli, qui quattuor, neminem

curuli

curuli honore usum. & M. Catonis, qui septem, inter quos etiam L. Flaminius consularis. de nota uero equestri, Claudii, & Gracchi, quos ait idem in equis adimendis equestrem ordinem offendisse, & eorum a quibus scribit Valerius, equestris ordinis magnam partem, quadrigentos iuuenes, quia ad munitionum opus explicandum ire iussi, non iuerant, equis publicis spoliatos. Neque uero equites soli, qui equo publico, sed etiam, qui priuato merebant, a censoribus eo spoliabantur, si Liuiano testimonio stetur. qui scribit: In equestribus notis eadem seruata caussa. illis omnibus equi adempti, qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant. addiderunt acerbitati etiam tempus, ne præterita stipendia procederent iis, qui equo publico meruerant, sed dena stipendia equis priuatis facerent. significat enim omnibus equitibus tam priuato equo, quàm publico equos ereptos, iis autem, qui publico stipendia fecerant, illud adiectum, ut priuatis facerent. Nam eos, qui publicum equum haberent, eo aperte priuatos fuisse cum Neronis, & Salinatoris exemplo patet, quorum alter alterum equum publicum, quem forte habebant, notæ caussa, teste Liuio, iussit uendere, tum ex eo perspici potest, quod narrat idem de iis, qui deferendæ Italiæ consilium ceperant, & qui nimis callidi exoluendi iurisiurandi interpretes fuerant, quibus equos ademptos ait, qui equum publicum habebant. Qui uero tertii ordinis erant, ii tribu mouebantur, in Cæritum tabulas transferebantur, & ærarii fiebant. Tribu mouere erat ex una tribu in aliam notæ caussa transferre. non ægre testem inueniam. at quem testem? eum, quo melior nemo possit esse, Liuium. quid inquit Liuius? Negauit, inquit, Claudius censor suffragii lationem iniussu populi censorem cuiquam homini, nedum uniuerso ordini adimere posse. neque enim si tribu mouere posset, quod nihil sit aliud, quàm iubere mutare tribum, ideo omnibus quinque, & triginta tribubus mouere posse. Ex quo appareret, mouere tribu esse, ex honestiore tribu in minus honestam transferre, ut ex rustica in urbanam, aut ex rustica in rusticam. unde dixit Plinius, in urbanas tribus transferri ignominiosum fuisse. Accedit, quòd Cic. de republica libro quarto ait, maiores Romanos, cum artem ludicram, scenamq. totam in probro ducerent, genus id hominum non modo honore ciuium reliquorum carere, sed etiam tribu moueri censoria notatione uoluisse

uiſse. quæ uerba D. Auguſtinus enarrans, ait, quiſquis ciuium
Scenici. Romanorum eſse ſcenicus elegiſſet, non ſolum nullum ei ad honorem aditum datum, uerum etiam cenſoris nota tribum tenere propriam non permiſſum. & poſt: Romani hominibus ſcenicis nec plebeiam tribum, quanto minus ſenatoriam curiam de-
Cærit honeſtari ſinunt. In Cæritum porro tabulas referre, erat ſuffragio ſpoliare. Nam Cæritibus beneficii loco, ob ſacra Gallico bello ſeruata ciuitas ſine ſuffragii latione fuerat data, ut apud Strabonem, & Gellium ſcriptum inuenimus. Aerarium uero
Aerarij. facere erat, auctore Pædiano, nullum aliud ius ciuitatis in centuria, atque adeo in tribu relinquere, quàm ut pro capite ſuo tributi nomine æra penderet, ita ut, qui ærarius factus eſſet, is non ſolum ſuffragio urbano, ſed etiam ſtipendiis militaribus ſpoliatus eſſet. Vt autem grauior erat nota in Cærites referri, quàm tribu moueri, ſic ærarium relinqui, quam inter Cærites coniici. Nam ærarius etiam inter Cærites relatus erat. quare in annalibus nullam aliam notam reperiemus, niſi tribu motum, & ærarium factum. Quod autem ærarii a militaribus ſtipendiis eſſent repulſi, ex Liuii loco, qui eſt in principio ſeptimi, cognoſcitur, cum ſcribit, Attellanos hiſtriones cenſoria nota uacuos fuiſſe, quia neque tribu mouerentur, neque a militaribus ſtipendiis repellerentur. Ergo ſenator non ſolum ſenatu eiici, eques equo exui, ſed etiam tribu moueri, & in ærarios referri poterant. Quocirca eſt apud Liuium, M. Aemilium dictatorem ob diminutum cenſuræ tempus cenſores tribu mouiſſe, octuplicatoq. cenſu ærarium reliquiſſe. Item: Cenſores cenſum ſeuerius quàm ante habuiſſe. multis equos ademptos, qui equum publicum haberent, tribuq. motos, ærarios omnes factos. neque ſenatu modo, aut equeſtri ordine regendo curam cenſorum ſe tenuiſſe. nomina omnium ex iuniorum tabulis excerpſiſſe, qui quadriennio non militaſſent. quibus neque uacatio iuſta militiæ, neque morbus cauſſa fuiſſet, & ea ſupra duo millia nominum in ærarios relata, tribuq. motos. & alibi: His equi a cenſoribus adempti, tribuq. moti, ærarii omnes facti. atque etiam
Cenſ. Cicero in Cluentiana ſcripſit: Cenſores ipſi inter ſe tanti eſſe iudicia arbitrantur, ut alter alterius iudicium non modo reprehendat, ſed etiam reſcindat; ut alter de ſenatu mouere uelit, alter retineat, & ordine ampliſsimo dignum exiſtimet, ut alter in ærarios referri, aut tribu moueri inbeat, alter uetet.

De

De iure ordinum. Cap. XVII.

EXPOSITIS ordinibus tribus, reliquum est, ut de iure eorum differam. iura enim ordinum quærere, nihil aliud est, quàm iura ciuium, quatenus in ordines distributi sunt, indagare. Hæc uero iura plura fortasse fuerunt, sed quæ maxime excellerent, duo potissimum fuisse animaduerto. quorum alterum iudicia attigit, spectacula alterum. Etenim ut omnes ciues sedes in theatro spectandorum ludorum causſa habuerunt, sic omnes etiam & priuatas,& publicas causſas in foro iudicarunt. quibus autem legibus,& quando, & quomodo, & quibus reip. motibus illud obtinuerint, & diligentius quærendum, & copiosius disputandum uidetur. Agamus autem primum de iudiciis, deinde spectacula persequamur, atque, utraque ut inter hos ordines uel diuisa, uel communicata fuerint, demonstremus.

De iudiciis. Cap. XVIII.

IVDICIVM est potestas de rebus aut priuatis,aut publicis ex iure, & legibus Romanis iudicandi. Iudicia porrò obierũt ii, qui Iudices appellantur. quos a magistratibus fuisse diuersos, non minimo illa sunt argumento, quòd magistratus aut iudices darent, aut edictum interponerent, iudices causſa cognita iudicarent, illi iudices cogerent, hi in iudicium coacti uenirent, illi populi suffragiis, hi plerunque sorte, illi ex uniuerso populo,hi ex certo plerunque ordine allegerentur,in iis, quid quisque ediceret, obseruaretur,in his quid plerique statuerent, spectaretur. iudices denique sententiam ferrent, magistratus iudicum sententiam pronunciarent. Quare in constituendo Romano ciue non omnibus in partibus Aristotelicam definitionem ciuis traditam possumus sequi. Ille enim ciuem magistratibus, & iudiciis circumscripsit, quòd Iudicia & omnibus ciuibus committi,& suffragio mandari æque ac magistratus ipsos posse censuit, nos aliam rationem in legendis iudicibus, aliam in deferendis magistratibus Romæ initam inuenimus. Itaque si ciuem statuerimus eum, qui iudicia habeat, graui illo incommodo urgebimur, ut usque ad sexcentesimum uigesimum ab urbe condita annum senatores solos ciues, quia

soli iudicarunt, fuisse concludamus. deinde uero una cum iudiciis ciuitatem a senatoribus ad solos equites esse translatam dicamus. quo quid potest dici peruersius? Quæ causa fecit, ut ego ordines, & iudicia ab honorum numero remouerim. cum honores omnes suffragio ciuium tradi uiderem, ordines autem lectioni censoriæ, iudicia partim religioni, partim sortitioni prætoriæ esse commissa animaduerterem.

Sint ergo iudicia ab honoribus segregata, ordinibus autem adiuncta, & tanquam ordinum ornamenta. Eorum uero alia priuata fuerunt, alia publica. Priuata erant, in quibus iniuria, quæ homini priuato illata est, uindicabatur: publica, in quibus quæ reipublicæ. Quæ uero essent iniuriæ, quibus res publica, siue populus uniuersus læderetur, in ipsius populi arbitrio erat positum. Itaque non modo maiestatis, aut peculatus, aut repetundarum, aut similia crimina, quibus aperte resp. erat uiolata, publica, eorumque quæstiones caussæ publicæ dicebãtur, uerum etiam, quibus priuatorum res agebatur, ut furti, rapinæ, damni dati, iniuriæ, & omnia denique, quæ non sua sponte, sed prudentum interpretatione maleficia nominarentur. quod ex lege Lætoria perspicue intelligitur, quæ aduersus eos lata est, qui minorem circumueniissent. siquidem ea lege caussa, quæ priuata semper antea fuerat, publica facta est. ut in III de nat.deo. significat Cicero. Inde iudicium, inquit, publicum rei priuatæ, lege Lætoria. rem enim priuatam appellat, quæ semper antea priuata fuerat. Ergo quoniam caussa publica est, in qua quiuis e populo læsus est, propterea iudicia publica Iustinianus ea definiuit, in quibus cuiuis e populo agere liceret.

Vt autem iudicia alia priuata, alia publica, sic iudices alii rerum priuatarum, alii publicarum fuerunt. Priuatarum, ut arbitri, centumuiri, xuiri stlitibus iudicandis, & recuperatores. Publicarum, ut duumuiri perduellionis, populus Rom. & decuriæ iudicum. Hoc ergo obseruatum est, ut, si actio esset priuata, uideretur, de iure ne, an de facto, an de neutro controuersia esset. si de iure, dabantur uel arbitri, uel centumuiri, uel decemuiri. si de facto, recuperatores. si de neutro, edictum interponebatur. Iudices autem hos primum dederunt reges, deinde consules, postremo prætores. si quidẽ iudices dare, est eius magistratus penes quem iurisdictio est. iurisdictio uero a regibus ad consules, a consulibus ad prætores translata est.

Quo-

Quoniam autem illi modo arbitros dederunt, modo iudices, hinc uocabula longe inter se diuersa emanarunt, Arbitrium, & Iudicium. Arbitrium, siue actio arbitraria est, in qua qui iudex datus est, non ad certam formulam, ac summam, ut in iudicio, astringitur, sed ei permittitur, ex æquo, & bono, secũdum cuiusque rei, de qua agitur, naturam, æstimare, quemadmodum actori satisfieri oporteat. Quid autem a iudicio differat, eleganter pro Q. Roscio Cicero docet, his uerbis: Aliud est iudicium, aliud est arbitrium. iudicium est pecuniæ certæ, arbitrium incertæ. ad iudicium hoc modo uenimus, ut totam litem aut obtineamus, aut amittamus. ad arbitrium hoc animo adimus, ut neque nihil, neque tantum, quantum postulauimus, cõsequamur. eius rei ipsa formulæ uerba testimonio sunt. quid est in iudicio? asperum, directum, simplex. SI PATERET HS IↃↃↃ dari. hic nisi planum facit, HS ad libellam sibi deberi, caussam perdit. quid est in arbitrio? mite, moderatum, QVANTVM æquius, & melius sit dari. Ex quo apparet arbitrium totius rei habere arbitrium, & facultatem, iudicem certa prætoris formula esse astrictum. Arbitrorum porro duo sunt genera. unum eorum, in quos est a litigatoribus compromissum, alterum eorum, qui a prætore dati sunt. Illis parendum est propter compromissum, his propter prætoris imperium. Qui uero a prætore sunt dati, iidem etiam sæpe Iudices appellati. unde uulgatum illud est Ciceronis in Murenæ defensione: Tot homines per tot ætates nondum constituere potuerunt, utrum iudicem, an arbitrum dici oporteret. Hi uero erant iudices ii, quibus prætor liberam potestatem permiserat de re controuersa ex æquo, & bono pro arbitratu iudicandi. quæ iudicia Bonæ fidei actiones sunt appellata. quod ex Topicis Ciceronis liquet, in quibus est: In omnibus iudiciis, in quibus EX BONA FIDE EST ADDITVM, primus eorum usus est. & in III de officiis: Q. Scæuola summam uim esse dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur, EX FIDE BONA. nimirum enim intelligebat, in quibus eæ uoces non essent, non licuisse iudici, siue arbitro a præscripta prætoris formula discedere. Vt autem prætoris erat iudicem dare, sic rei accipere. quo in loco animaduertendum est, cõprobatum more fuisse, ut actor, qui iudicem a prætore peteret, formulam ipsam, in quam iudicium peteret, certis, conceptisque uerbis proferret.

exempli cauſsa. C. AQVILLIVS iudex eſto, ſi pateret, Septimium Octauio centum debere, tum Septimius damnetur. quod uerba illa Quinctianæ declarant: Iudicium quin acciperet, in ea ipſa uerba, quæ Næuius edebat, non recuſare. & in Verrem quinta: Agyrinenſes iudicium ſe paſſuros eſſe dicebant. quærebant, quæ in uerba recuperatores daret.

Venio nunc ad centumuiros, atque decemuiros, quorum non admodum antiquam originem eſse ſuſpicor. Etenim cum Feſtus centumuiros dictos ſcribat, quòd ex ſingulis XXXV tribubus terni ad iudicandum legerentur, eosque quanquam centum, & quinque eſsent, tamen, quo facilius appellarentur, centumuiros nominatos, ſane oſtendit, eos non niſi poſt annum DXII, quo demum triginta quinque tribus expletæ ſunt, eſse inſtitutos: cui rei ne aduerſantur quidem uerba Pomponii, qui poſt binos prætores urbanum, peregrinumque inſtitutos reip. centumuiris opus fuiſse tradit. prætor autem peregrinus eodem tempore creari cœptus eſt, quo XXXV tribus ſunt expletæ. Verba uero Pomponiana hæc ſunt: Poſt aliquot annos non ſufficiente prætore urbano, quòd multa turba peregrinorum in ciuitatem ueniret, creatus eſt & alius prætor, qui peregrinus appellatus eſt ab eo, quòd plerunque inter peregrinos ius dicebat. deinde cum eſset neceſsarius magiſtratus, qui haſtæ præeſſet, centumuiri litibus iudicandis conſtituti ſunt. quanquam in aliis libris legitur decemuiri. Sed & centumuiri, & decemuiri de cauſsis priuatis cognouerunt, de iure iudicarunt, & haſtæ præfuerunt. unde poeta ille dixit:

Seu trepidos ad iura decem citat haſta uirorum
Et firmare iubet centeno iudice cauſsas.

& Suetonius de Auguſto: Auctor fuit, ut centumuiralem haſtam, quam quæſtura functi conſueuerant cogere, decemuiri cogerent. & Valerius ubi de teſtamentis agit, centumuirale iudicium, haſtæ iudicium uocat. Quibus autem de rebus centumuiri iudicarint, ex his Ciceronis in primo de oratore uerbis colligitur: Volitare in foro, hærere in iure, ac prætorum tribunalibus, iudicia priuata magnarum rerum obire, in quibus ſæpe non de facto, ſed de æquitate, & iure certetur, iactare ſe in cauſsis centumuiralibus, in quibus uſucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, alluuionum, circumluuionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, ſtillicidiorum, teſtamentorum

mentorum ruptorum, aut ratorum, ceterarumq. rerum innumerabilia iura uersentur. cum omnino quid suum, quid alienũ, quare denique ciuis, an peregrinus, seruus, an liber sit ignoret, insignis est impudentiæ. Testamenta uero cùm dixit, hereditates uidetur intellexisse. quas in oratione pro Cæcina expressit, inquiens; L. Crassus iudicio centumuirali hanc sententiam defendit, M'. Curium, qui heres institutus esset ita, mortuo posthumo filio, cum filius non modo non mortuus, sed ne natus quidem esset, heredem esse oportere. Leues autem habitas esse has causas ætate Ciceronis ostendit Tacitus in dialogo de oratore, cum ait: Lege Pompeia omnia apud prætores gerebantur. apud quos quòd maiora olim negotia exerceri solita sunt, quod maius argumentum est, quàm quòd causæ centumuirales, quæ nunc primum obtinent locum adeo splendore aliorum iudiciorum obruebantur, ut neque Ciceronis, neque Cæsaris, neque Bruti, neque Cœlii, neque Calui, non denique ullius magni oratoris liber apud centumuiros dictus legatur, exceptis orationibus Asinii Pollionis.

Decemuiros porro iis iudiciis, quæ ad centumuiros sorte deferebantur, præfuisse, Dio scriptum reliquit libro LIIII. De libertate autem ab iis protisimum iudicatum animaduerto apud Ciceronem in defensione Cæcinæ. Cum Arrètinæ, inquit, mulieris libertatem defenderem, & Cotta decemuiris religionem iniecisset, decemuiri prima actione non iudicauerunt. & pro domo: Si decemuiri sacramentum in libertatem iniustum iudicassent, tamen quotiescunque uellet quis hoc in genere se rem iudicatam referre posse uoluerunt. XVIIII

Atque hæc quidem ita, ubi de iure erat controuersia. Cum uero de facto lis inciderat, tum a prætore aut iudex unus dabatur, aut recuperatores minimum tres. Qui porrò iudex unus erat datus, is unum, aut plures iudicii socios sibi solebat adiungere, ut in causa P. Quinctii uidemus Quinctium sponsionem feciſſe, si bona sua ex edicto prætoris essent possessa. datum iudicem a prætore C. Aquillium treis iurisperitos L. Lucullum, P. Quinctilium, M. Marcellum in consilium aduocasse. ipsum sedisse iuratum, alios iniuratos. non enim iudicabant, sed consilium cõmunicabant, quia non a magistratu potestatem acceperant. uidemus etiam pro Q. Roscio egisse Ciceronem apud C. Pisonẽ iudicem a prætore datum. Pisoni uero M. Perpernam in consilio

lio affuisse.

Recuper. Recuperatores autem, ut ait Festus, primum dicti sunt. qui inter populum Rom. & ciuitates peregrinas de rebus priuatis reddendis, recipiendisq. cognoscebant. ea enim recuperatio dicebatur. Antiquissimum porrò recuperatorum monimentũ extat apud Liuium bello Punico secundo, libro XXVI, ubi ait, recuperatores a Scipione imperatore datos, uter, cum murum prior ascendisset, murali corona donandus esset. uerba eius hæc sunt: Ea contentio cum prope seditionem ueniret, Scipio tres recuperatores cum se daturum pronunciasset, qui cognita causa, testibusq. auditis iudicarent, uter prior in oppidum transcẽdisset, C. Lælio, & M. Sempronio aduocatis partis utriusque P. Cornelium Caudinum de medio adiecit, eosq. tres recuperatores considere, & causam cognoscere iussit. mentio est etiam bello Persico libro XLIII. quo loco scripsit ita: Hispaniæ legati de magistratuum Romanorum auaritia, superbiaq. conquesti, nixi genibus ab senatu petierunt, ne se socios fœdius spoliari, uexariq́ue, quàm hostes patiantur. cum & alia indigna quererentur, manifestum autem esset pecunias captas, L. Canuleio prætori, qui Hispaniam sortitus erat, negotium datum est, ut in singulos, a quibus Hispani pecunias peterent, quinos recuperatores ex ordine senatorio daret, patronosq́ue, quos uellent, sumendi potestatem faceret. quid plura? meminit etiam Gellius libro XX. cap. I, in hunc modum: Prætores legem XII tabularum: Si iniuria alteri faxit, XXV æris pœnæ sunto, abolescere, & relinqui censuerunt, iniuriisq. æstimandis recuperatores se daturos edixerunt. Animaduerto etiam Ciceronem pro A. Cæcina ad recuperatores egisse a P. Dolabella prætore urbano datos de ui publica. quæ quoniam a iure ciuili pendebat, ad recuperatores reiecta est: cum alias prætor cum consilio de ui, ut de crimine publico, cognoscere soleret. Eosdem uero etiam recuperatores in prouinciis a prætoribus, uel e conuentu, uel e cohorte prætoris datos, Ciceronis ipsius testimonio patet, & in actionibus in Verrem, & in Flacci defensione. In Verrem quinta: Iste recuperatores se de cohorte sua daturum minabatur. ingerebat Artemidorum medicum Cornelium, pictorem Tlepto lemum, & eiusmodi recuperatores, quorum ciuis Rom. nemo erat. & post: Quærebant, in quæ uerba recuperatores daret. respondebat, Si pateret, aduersus edictum feciisse, quæ in iudicio

cio dicturum esse dicebat. & alio loco: Quid prætor? iubet recuperatorum reiicere decurias scribamus, quas decurias? de cohorte mea reiicies, inquit. quid? ista cohors quorum hominũ est? Volusii aruspicis, & Cornelii medici, & horum canũ quos tribunal meum uides lambere. nam de conuentu nullum unquã iudicem, nec recuperatorem dedit. Item: Quod esset iudicium, cum e Verris turpissimo, flagitiosissimoq. comitatu tres recuperatorum nomine assedissent, asseclæ istius, non a patre ei traditi, sed a meretricula commendati? item: Si ex omni copia cõuentus Syracusani splendidissimorum hominum, honestissimorumq. faceres potestatem aratori non modo reiiciendi, sed etiã sumendi recuperatores, tamen genus iniuriæ ferre nemo posset. pro Flacco autem: Inimicus M. Cœlius, quod cum in re manifesta putasset, nefas esse, publicanum iudicare contra publicanũ, sublatus erat è numero recuperatorum. Item: Hunc æstuantem, & tergiuersantem iudicio ille persequitur. a recuperatoribus caussa cognoscitur.

Atque de priuatis quidem iudiciis hæc hactenus. Publicorum uero longe diuersa ratio fuit. Antiquissima iudicia his de crimi nibus constituta esse inuenio, maiestate, paricidio, peculatu: non dum enim leges de ambitu, de repetundis, de ui & ceteris eius generis erant latæ, quibus postea forum sæpe Romanum incaluit, cum pœnarum tria genera essent proposita, mors, exilium, multa.

Maiestatis crimen esse constat, cum ea tolluntur, in quibus uel regis, uel magistratus, uel populi amplitudo uersatur. Quoniam autem multis modis eorum lædi maiestas potest, id, quo grauissime uiolari poterat, proprio nomine perduellionis uocarunt. cum autem perduellis sit hostis, perduellio crimen erit hostilitatis, idest, cum quis se aduersus rempublicam hostili animo gerit. De maiestate autem tulisse Romulum puto tum, cum de proditione legem tulit, cuius meminit Dionysius.

Tulit autem idem etiam, teste Plutarcho, de paricidio. cum paricidium non parentis, sed cuiusque hominis cædem appellaret. quam uocem usurpasse quoque Numam uideo, cum in lege de cæde hæc uerba posuit, SIQVIS hominem liberum dolo sciens morti duit, paricida esto. paricidã nimirum uocans, auctore Festo, non qui parentẽ occidisse diceretur, sed qualencunque hominem.

nominem. unde Parici etiam quæſtores dicti, qui creari ſolerent cauſsa rerum capitalium quærendarum. Itaque primum iudicium, quod Romæ de capite fuit, paricidii fuit, tum cum M. Horatius, ſorore interfecta, in iudicium eſt adductus. quem lege Numæ de paricidio interrogatum aiunt Feſtus, & Dionyſius. unde in Miloniana dixit Cicero: Romana ciuitas primum iudicium de capite uidit M. Horatii, qui nondum libera ciuitate, tamen populi Romani comitiis liberatus eſt, cum ſua manu ſororem interfectam eſſe fateretur. Neque enim Liuium laudo, qui iudicium illud perduellionis uocauit. niſi forte perduellionem appellemus, non quòd ille ſororem, id enim paricidium erat, ſed quòd hominem in conſpectu uel regis, uel populi Rom. interfecerat. in quo maieſtatem ciuitatis diminuerat. de perduellione autẽ anquiſitum eſſe crediderim in Iunios, Vitellios, & Aquillios, qui de prodenda regibus patria nefaria, & ſcelerata conſilia habuerant. quos Brutus primus conſul ſupremo ſupplicio affecit. Nam non multis poſt annis Sp. Caſsium Viſcellinum, qui ter conſul fuerat, cum in ſuſpicionem tyrannidis affectatæ ueniſſet, die dicta perduellionis ad populum, eiuſdem iudicio condemnatum eſſe prodidit Liuius.

De peculatu uero, ideſt furto publico latum a regibus opinor, aut certe a primis conſulibus. nam Coriolanum de peculatu poſtulatum, qui primis floruit liberæ ciuitatis annis, proditum eſt. quanquam Plutarchus accuſatum eum a tribunis uerbo quidem, quòd prædam in Antiati agro partam in publicum non redegiſſet, re autem, quòd plebis commodis, cum de frumento diuidendo ageretur, obſiſtens, maieſtatem populi neglexiſset. Itaque multa ab eo petita non eſt, ut in peculatu, ſed ut in grauiori crimine perpetuum exilium irrogatum eſt. damnati autem poſt de peculatu ſunt T. Romilius, & C. Veturius, uiri conſulares, quia prædam propter inopiam ærarii uendidiſſent, nec militi diuiſiſſent.

Atque hæc quidem ita. Horum uero iudiciorum exercendorum uſque ad annum ſexcenteſimum quartum ab urbe condita, quo perpetuæ quæſtiones inſtitutæ ſunt, hanc fuiſse formam inuenio. ut aut rex, aut duumuiri, aut populus, aut quæſitores de criminibus, prout res indiceret, quærerent, & cognoſcerent. Reges rebus capitalibus cum conſilio iudicum præfuiſſe, indicat Liuius, qui ita de Superbo rege loquitur: Metum

ut

ut incuteret cognitiones, capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat. propterque eam caussam occidere, in exilium agere, bonis multare poterat. ex quibus uerbis appareț, si hoc Superbus nouo exemplo fecit, ut solus his iudiciis operam daret, contra ab aliis ante regibus obseruatum esse.

Duumuiri in iudicio perduellionis tantum factitati. creauit autem eos primum Tullus rex, his, ut ait Liuius, uerbis, in caussa Horatii: Duumuiros, qui Horatio perduellionem iudicent, facio. lex horrendi carminis erat: Duumuiri perduellionem iudicent. si a duumuiris prouocarit, prouocatione certato. si uincent, caput obnubito. infelici arbori reste suspendito. uerberato uel intra pomœrium uel extra pomœrium. Eorum uero post meminit etiam in iudicio M. Manlii de affectata tyrannide, cum ait: Sunt qui duumuiros, qui de perduellione anquirerent, creatos auctores sint. Hos certe cum raro creatos, tum postremo uetustate euanuisse comperio. nisi quòd in consulatu Ciceronis C. & L. Cæsares creati sunt, idque non a populo, sed, ut tum mos erat, a prætore, (sic enim narrat Dio) ut C. Rabirio, qui Saturninum tribunum pl. sua manu necarat, perduellionem iudicarent. a quibus damnatus, cum ad populum prouocasset, nobili, quæ extat, oratione a Cicerone consule defensus, est absolutus.

Populum sub regibus, nisi de perduellione iudicasse, cum quis ad eum a duumuiris prouocasset, non inuenio. anno autem post reges exactos idem publicorum iudiciorum dominus est constitutus. siquidem latum est, ut populus consulum decretum irritum posset facere, si quis à consulibus damnatus ad populum prouocasset. Itaque Brutus eam potestatem in coniuratos anquirendi, & animaduertendi habuit, quia non dum lex hæc de prouocatione erat lata, quam post eodem anno collega eius P. Valerius Poplicola tulit. Quanquam scribit Plutarchus, Brutum filios solos damnasse, de reliquorũ supplicio suffragium populo permisisse. quasi uero in filios ille ius potius patrium, quàm consulare exercuerit. anno autem post reges exactos XVI, populi iudicium confirmatum est. siquidem senatus consultum in sententiam M'. Valerii est factum, ut quemadmodum populo ius datum erat magistratuum creandorum, & iubendarum, atque antiquandarum legum, & iudiciorum potestas permitteretur, & maxime, si quis ciuitatem læsisse, aut

seditione conflanda, aut tyrannide paranda, aut ciuitate hostibus prodenda, aut aliquo eiusmodi facinore patrando, putare tur. Iudicium autem populi primum de Coriolano fuit, qui a plebe tributim tum primum suffragia ineunte in exilium pulsus est. ex quo, teste Dionysio, institutum est, ut qui peccasse uiderentur, ad populi iudicium adducerentur. unde magnæ opes populi emanarunt. Cum autem sæpe ad populum rei fierent, obseruatum est, ut centuriatis comitiis de perduellione tantum iudicaretur, de ceteris autem omnibus, tributis. Quare cum Sp. Cassium ad populum de perduellione postulatum a quæstoribus K. Fabio, & L. Valerio, damnatumque populi iudicio, scribat Liuius, perduellionem autem tyrannidis crimen interpretetur Dionysius, facile mihi persuadeo, a populo centuriatim, non tributim conuocato damnatum. neque enim tributis comitiis de supremo, quo Cassius affectus est, supplicio agebatur. M. Manlium certe tyrannidis affectatæ reum centuriatis comitiis a populo damnatum tradit Liuius, cum ait: In campo Martio cum centuriatim populus citaretur. Itaque subdit, fuisse, qui prodiderint, duumuiros, qui de perduellione anquirerent, creatos. Et hic autem, ut ante etiam Cassius de saxo Tarpeio deiectus est. Quin etiam Rabirianum iudicium de perduellione centuriatis comitiis agitatum narrat Dio. Adde quòd Gracchum, & Neronem de perduellione postulatos, centuriatis comitiis iudicatos refert Liuius libro XLIII. Tribunus pl. inquit, Ti. Gracchi primum bona consecrauit, quòd in multa, pignoribusque eius, qui tribunum appellasset, intercessioni non parendo, se in ordinem coegisset, C. Claudio diem dixit, quòd concionem a se auocasset, & utrique censori perduellionem se iudicare pronunciauit, diemque comitiis a C. Sulpicio prætore urbano petiit. hæc perduellionis crimen docent. centuriata uero comitia illa, quæ sequuntur: Prior Claudius caussam dixit. & cum ex duodecim cẽturiis equitum octo censorem condemnassent, multæque aliæ primæ classis. Quod autem ait, tribunum pl. diem comitiis a prætore urbano petisse, hoc caussæ est, quod tribunus pl. centuriata comitia habere non potuit. Hoc tamen crimen maiestatis quidẽ, non tamen perduellionis esse crediderim. itaque sine centuriatis agi comitiis potuisse. Cicero etiam in orat. pro domo, Cæsonem Quinctium, & M. Camillum centuriatis comitiis damnatos in exilium

lium ait profugiſse. quod uix probare poſsum. primum, quòd neque in eos de perduellione eſt anquiſitum, deinde qpòd ne ſuprema quidem pœna affecti ſunt, poſtremo quòd rem tributis potius comitiis confectam, quàm centuriatis innuere uidetur Liuius. Verba Ciceronis ſunt hæc: Cæſo ille Quinctius, & M. Furius Camillus, & C. Seruilius Ahala, damnati comitiis centuriatis, cum in exilium profugiſsent, rurſus ab eodem populo placato ſunt in ſuam priſtinam dignitatem reſtituti. Liuii uero hæc: Cæſoni Quinctio, qui aduerſus tribuniciam rogationem contenderat, & tribunos plebis exagitauerat, & multos interfeciſse inſimulabatur. A. Virginius tribunus plebis diem capitis dixit. Virginius arripi iubet hominem, & in uincula duci patricii ui contra uim reſiſtunt. T. Quinctius clamitat. cui reo capitalis dies dicta ſit, eum indemnatum indicta cauſsa non debere uiolari. tribunus negat, ſupplicium ſumpturum ſe de indemnato. ſeruaturum tamen in uinculis eſse ad diem iudicii, ut qui hominem necauerit, de eo ſupplicii ſumẽdi copia populo Rom. fiat. appellati tribuni medio decreto ius auxilii ſui expediunt, in uincula coniici uetant. ſiſti reum, pecuniamque, niſi ſiſtatur, populo promitti placere pronunciãt. ſummam pecuniæ, quantam æquum eſset promitti, ueniebat in dubium. id ad ſenatum reiicitur. reus, dum conſulerentur patres, retentus in publico eſt. uades dare placuit. unum uadẽ tribus millibus æris obligarunt. quot darentur, permiſsum tribunis eſt. decem finierunt. tot uadibus accuſator uadatus eſt reum. Hic primus uades publicos dedit. dimiſsus e foro nocte proxima iuſsu conſulum in Tuſcos in exilium abiit. Iudicii die cum excuſaretur exilii cauſsa ſolum uertiſse, nihilominus, Virginio comitia habente, collegæ appellati dimiſere concilium. pecunia a patre exacta crudeliter. Hæc de Cæſone. de Camilio uero ita: M. Camillus die dicta ab L. Appuleio tribuno pl. propter prædam Veientanam, cum accitis domum tribulibus, & clientibus, quæ magna pars plebis erat, percontatus animos, reſponſum tuliſset, ſe collaturos, quanti damnatus eſset, abſoluere eum non poſse, in exilium abiit. abſens quindecim millibus grauis æris damnatur. Ex quibus apparet, Camillũ in exilium ſponte abiiſse, non damnatum. multa enim ei irrogata eſt, non exilium. petebatur autẽ multa ab iis, qui peculatus rei fiebant, ut Sp. Tarpeio, A. Aterio conſulibus dies di-

cta est T. Romilio ab C. Claudio Cicerone tribuno pl. C. Veturio ab L. Halieno ædili plebis. quòd anno priore consules prædam ob ærarii inopiam uendiderant. uterq. damnatus est, Romilius x millibus æris, Veturius xv millibus. anno etiam Punici belli secundi primo M. Liuius Salinator ex inuidia peculatus ab omnibus tribubus, ut est scriptum in libro de uiris illustribus, est damnatus. multam autem ei fuisse irrogatam ex uerbis hisce Liuii colligo: M. Liuius erat multis annis ante ex consulatu populi iudicio damnatus. quam ignominiam adeo ægre tulerat, ut & rus migraret, & per multos annos & urbe, & omni cœtu careret hominum. quod idem iudicandum est de iudicio M. Postumii Pyrgensis publicani, de quo ita Liuius: M. Postumio publicano, quòd naufragia ementitus erat cum detrimento populi Romani Sp. & L. Caruilii tribuni pl. ducentum millium æris multam dixerunt. cuius certandæ cũ dies uenisset, conciliumq. tam frequens plebis adesset, ut multitudinem area Capitolii uix caperet, concilium per publicanos ui disturbatum est. Itaque Caruilii omissa multæ certatione rei capitalis diem Postumio dixerunt, ac ni uades daret, prehendi a uiatore, atque in carcerem duci iusserunt. Postumius uadibus datis non affuit. tribuni uocauerunt plebem, plebesq. sciuit; si M. Postumius ante K. Maias non prodisset, citatusq. eo die non respondisset, neque excusatus esset, uideri eum in exilio esse, bona eius uenire, ipsi aqua, & igni interdici. P. autem Scipioni Africano cum a Petiliis tribunis pl. de peculatu dies dicta ad populum esset, isq. excusaretur morbi caussa solum uertisse, remissa accusatio est. ut extat apud Liuium, libro xxxviii. Petebatur etiam ab iis multa, qui male pugnando maiestatem populi Rom. diminuerant. ut M. Postumio, & T. Quinctio tribunis militum consulari potestate, quòd opera eorum male pugnatum ad Veios esset, dies dicta ab tribunis pl. est. Postumius x millibus grauis æris damnatus. alterum omnes tribus absoluerunt. id actum est anno cccxxxii, C. Sempronio, Q. Fabio cos. Quin etiam sequenti anno, cum L. Hortensius tribunus pl. diem dixisset C. Sempronio prioris anni consuli, quòd male in Volscos pugnasset, accusationem remisit. Bello etiam Punico ii, Claudia nouo more, ut ait Suetonius in Tiberio, maiestatis iudicium subiit ad populum, quòd in conferta multitudine ægre procedente carpento, palam optauerit, ut frater suus Pulcher reuiuiscceret, atque iterum

rum classem amitteret, quo minor turba Romæ foret. Gellius libro decimo ob id multram ei grauis æris xxv millia dixisse C. Fundanium, & Ti. Sempronium ædiles plebis scribit. Irrogatã etiam multam esse iis, qui socios spoliassent, docet Liuius, cum scribit, A. Atilio, A. Hostilio cos. C. Lucretium, qui prætor prouinciam spoliarat, ubi dies, quæ dicta erat, uenit, tribuni pl. ad populum accusarunt, multamq. decies centum millium æris dixerunt. comitiis habitis omnes quinque & triginta tribus eum condemnauerunt. Quibus ex locis intelligi illud præterea potest, nemini ad populũ accusare nisi magistratui licuisse.

Atque iudicia quidem populi usque ad annum sexcentesimũ quartum urbis hoc pacto celebrata sunt. Quæsitorum uero creãdorum ratio fuit talis. Cum usus postulabat, ex s. c. uel dictator, uel consulum alter, amboue, uel prætorum aliquis de crimine publico quærere iubebatur. qui iussus erat, is quæsitor dicebatur. quos quæsitores ante xii tabularum leges latas creari cœptos significat Pomponius, cum inquit: Quoniam de capite ciuis Rom. iniussu populi Romani non erat permissum lege consulibus ius dicere, propterea quæstores constituebantur a populo, qui capitalibus rebus præessent, & appellabantur quæstores paricidii, quorum meminit lex xii tabularum. Laudo. siquidem Festus etiam scripsit, Paricidii quæstores appellatos, qui solebant creari caussa rerum capitalium quærendarum. Ne scio autem, an hæc iudicia Cicero in Bruto intellexerit, cum scripsit, L. Brutum primum consulem ciuitatem perpetuo dominatu liberatam magistratibus annuis, legibus, iudiciis obstrinxisse. Quæ interea iudicia per quæsitores facta sint, deinceps uidetur exponendum. ut ex multorum iudiciorum obseruatione facilius in huius antiquitatis cognitionem & notitiam ueniamus. primum A. Cornelio Cosso, Furio Medullino cos. senatus consultum factum prodit lib. iiii Liuius, ut de quæstione Postumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebẽ ferrent, plebesq. præficeret quæstioni, quem uellet. a plebe cõsensu populi consulibus negocium mandatum. quin etiam de iudicio C. Licinii Stolonis nonnihil libet suspicari, quem a M. Popillio Lænate sua lege x millibus æris damnatum anno cccxcviii, idem scribit, quòd mille iugerum agri cum filio suo possideret, emancipandoq. filium fraudem legi feciſſet. Quin etiam in hunc numerum illud referendum arbitror, de quo Liuius

Quæsitores.

uius anno CCCCXLIII: De ueneficiis primum quæsitũ. CLXX matronæ, quæ uenena coquerent, damnatæ. & illud anno CD XXXIX, C. Sulpicio, M. Pœtelio cos. de quo idem ita: Cum omnia infida Romanis essent, Capuæ quoque occultæ principium coniurationes factæ. de quibus cum ad senatum relatum esset, quæstiones decretæ, dictatoremq. quæstionibus exercendis dici placuit. C. Mænius dictus. Campanos, prius quàm nominarentur, mors haud dubie ab ipsis conscita iudicio subtraxit, deinde ut quæstioni Campanæ materia decesset, uersa Romam interpretando res. non nominatim qui Romæ, sed in uniuersum qui usquam coissent, coniurassent ue aduersus populum Ro. quæri senatum iussisse. & coitiones honorum adipiscendorum caussa factas aduersus remp. esse. Inde dictator abdicat. ea inde quæstio consulibus ab senatu mandata. nobiles aliquot absoluuntur. Accedit huc etiam iudicium L. Scipionis Asiatici, quod ab eodem his uerbis expressum est: Petillii tribuni pl. rogationem ad plebem ita tulerunt: Velitis, iubeatis, quæratur, quæ pecunia, capta, ablata, coacta ab rege Antiocho est. quod æs publicum relatum non est, uti de ea re Ser. Sulpicius prætor urbanus ad senatum referat, quem eam rem uelit senatus quærere de iis, qui prætores nunc sunt. omnes tribus, Vti rogassent, iusserunt. Ser. Sulpicio deinde referente, quem rogationem Petillii quærere uellent, Q. Terentium Culleonem patres iusserunt. Ad hunc reus L. Scipio factus, & recepta nomina legatorum eius A. & L. Hostiliorum, & C. Furii quæstoris. & ut omnia contacta societate peculatus uiderentur, scribæ quoque duo, & accensus L. Hostilius. Et scribæ, & accensus prius quàm de Scipione iudicium fieret, absoluti sunt. Scipio, & A. Hostilius legatus, & C. Furius damnati. Iudiciis a Q. Terentio prætore perfectis Hostilius, & Furius damnati eodem die prædes quæstoribus dederunt. In bona L. Scipionis possessum publice quæstores prætor misit. neque in iis uestigium ullum comparuit pecuniæ regiæ, uertitque Scipionum inuidia in prætorem, & consilium eius, & accusatores. Hoc actum anno quingentesimo sexagesimo sexto ab urbe condita, M. Lepido, C. Flaminio cos. Postero autem etiam anno quæstionem de bacchanalibus, sacrisque nocturnis, in quibus agi maiestas reip. uidebatur, senatus extra ordinem, ut scribit Liuius, mandauit

Scip. dam.

uit consulibus Marcio Philippo, & Postumio Albino. Inde pergit: adducti aliquot ad consulem, fassique de se, nullam moram iudicio fecerunt. Ceterum tanta fuga ex urbe facta erat, ut quia multis actiones, & res peribant, cogerentur prætores T. Mænius, & M. Licinius, quorum ille inter ciues, hic inter ciues & peregrinos ius dicebat, per senatum res in tricesimum diem differre, donec quæstiones a consulibus perficerentur. Eadem solitudo, quia Romæ non respondebant, nec inueniebantur, quorum nomina delata erant, coegit consules circa fora proficisci, ibique quærere, & iudicia exercere. Sp. Postumius quæstionibus cum summa fide curaque perfectis comitia habuit. Eiusdem uero generis illa quoque, ut opinor, fuerunt, quæ anno sexcentesimo primo facta sunt. de quibus scriptum est ita in epitoma XLIX: De ueneficiis quæsitum. Poplicia, & Licinia nobiles feminæ, quæ uiros suos necasse simulabantur, cognita caussa, cum prætori prædes uadesque dedissent, cognatorum decreto necatæ sunt. *venef.*

Atque hoc quidem pacto publicæ quæstiones usque ad annum sexcentesimum quartum tractatæ sunt. Anno autem ipso sexcentesimo quarto, Censorino, & Manilio cos. perpetuæ quæstiones sunt institutæ. quod ex uerbis his Ciceronis, quæ sunt in Bruto, colligitur: Carbone forum tenente plura fieri iudicia cœperunt. nam & quæstiones perpetuæ hoc adolescente constitutæ sunt, quæ ante nullæ fuerant. L. enim Piso tribunus pl. legem primus de pecuniis repetundis Censorino, & Manilio cos. tulit. hæc ille. Quæstiones autẽ perpetuæ hanc uim habuerunt, ut cum eo tempore seni quotannis prætores crearentur, duo, qui ius de priuatorum controuersiis dicerent, quattuor qui in prouincias iuris dicundi caussa cum imperio mitterentur, post hac ratio conuerteretur, atque quattuor illi, qui sortiri prouincias solerent, Romæ suas quisque quæstiones sortirentur, ut maiestatis, peculatus, interficarios, ambitus, repetundarum. adeo ut si quo de horum criminum esset quærẽdum, non nouo quæsitore, qui extra ordinem quæreret, opus esset, sed prætor ille, qui ei quæstioni præesset, adiretur, isque, ut ante, cum consilio de eo crimine cognosceret. Quanquam autem iudicia fere omnia hoc modo postea sunt facta, non est tamen omnino antiqua

antiqua consuetudo intermissa. quin & multi extra ordinem ad populum rei facti, & multi ad quæsitores extra ordinem a senatu decretos, siue a populo iussos, sunt adducti. Ne autem, quod dico, temere uidear affirmasse, primum afferam utriusque generis iudicia aliquot, & populi, & quæsitorum, qui extra ordinem cognoscere sunt iussi. deinde perpetuarum quæstionum, quæ a prætoribus ex ordine exercebantur, formam aperiam. quo loco de consilio etiam eorum, idest de iudicibus, quorum caussa hæc instituta oratio est, uerba faciam. quid igitur? non ne P. Scipio Aemilianus post secundum consulatum, & censuram, id est, ut ego reor, anno sexcentesimo undecimo post Romam conditam, L. Cottam consularem ad populum accusauit? anno uero DCXXII non ne P. Popillius legem tulit, ut quæreretur in eos, qui cum Ti. Graccho fuerant? idemque no no post anno lege C. Gracchi a populo urbe est pulsus? neque ita multo post L. Opimius rogatione Bestiæ tribuni pl. in urbē est restitutus? nam quid C. Norbanum trib. pl. memorem, qui aliquot post annis incitato in Q. Cæpionem, quòd male pugnasset, populo, ei imperium abrogauit? aut Cn. Domitium, qui in tribunatu M. Scauro diem dixit ad populum, & ei multā irrogauit? quòd eius opera sacra multa populi Romani esse diminuta diceret. aut Saturninum tribunum pl. qui de Q. Metello Numidico, quòd in legem suam iurare noluisset, tulit, ut ei aqua, & igni interdiceretur? aut C. Cornelium tribunum pl. qui P. Furium, eum, qui restitutioni Numidici obstiterat, in iudicium uocauit? aut M. Virgilium, qui in tribunatu L. Syllæ imperatori diem dixit? aut P. Clodium tribunum pl. qui lege ad populum lata Ciceroni, quòd ciues indicta caussa damnasset, aqua & igni interdixit? aut quid exemplorum copiam quæram, quibus popularium iudiciorum cōsuetudinem nunquam intermissam esse confirmem, cum lex ipsa Casia tabellaria, quæ populo in iudiciis tabellam dedit, satis magno huius rei esse argumento possit? Iudicia uero, quæ a quæsitoribus extra ordinem facta sunt, hæc fere fuerunt. narrat Cicero in libris de finibus, anno sexcentesimo undecimo, P. Scæuolam tribunum pl. tulisse ad plebē, uellent ne quæri de L. Tubulo, qui prætor obrem iudicandam pecunias ceperat. eoque plebiscito quæstionem consuli Cn. Cæpioni esse decretam. Anno uero sexcentesimo trigesimo nono, (quod extat apud Asconium, & Ciceronem

nem in Bruto, & in epitomis Liuianis,)Sex. Peduceus crimina tus est L. Metellum pontificem maximum, totumque collegium pontificum, male iudicasse de incestu uirginum Vestalium, quòd unam modo Aemiliam damnauerat, absoluerat duas Marciam, & Liciniam. populus L. Casium creauit, qui de eisdem uirginibus quæreret, isque & duas, & pleraſque alias nimia usus asperitate damnauit. quinquennio uero interiecto refert Salustius, C. Mamilium Limitanum, tribunum pl. rogationem ad populum promulgasse, uti quæreretur in eos, quorum consilio Iugurtha senatus decreta neglexerat, quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepissent, qui elephantos, quique perfugas tradidissent, itemque qui de pace, aut bello cum hostibus pactiones fecissent, eamque a plebe acceptam. quid quòd anno sexcentesimo sexagesimo tertio, (ut est apud Valerium,) Q. Varius tribunus pl. legem aduersus collegarum intercessionem perrogauit, qua iubebat quæri, quorum dolo malo socii ad arma ire coacti essent? Quo tempore, ut narrat Asconius, Q. Cæpio uetus inimicus Scauri, sperans, se inuenisse occasionem opprimendi eius, egit, ut Q. Varius tribunus pl. belli concitati crimine adesse apud se Scaurum iuberet, anno septuagesimo secundo. ille in forum uenit, & accepto responsi loco dixit: Q. Varius Hispanus M. Scaurum principem senatus socios in arma ait concitasse. M. Scaurus negat. testis est nemo. utri uos Quirites conuenit credere? qua uoce est ab ipso etiam tribuno dimissus. quid opus est pluribus? peruulgatum est iudicium Clodianum. at de eo scribit ita Cicero in epistolis ad Atticum: Credo, te audisse, cum apud Cæsarem pro populo fieret, uenisse eo muliebri uestitu uirum, idque sacrificium cum uirgines instaurasset, mentionem a Q. Cornificio in senatu factam. postea rem ex S.C. ad uirgines, & pontifices relatam, idque ab iis nefas esse decretum. deinde ex S. C. consules rogationem promulgasse. in hac causa Piso consul amicitia P. Clodii ductus operam dat, ut ea rogatio, quam ipse fert, & fert ex S. C. & de religione antiquetur. Quod idem iudicandum est de causa Milonis. de qua Pædianus scribit, Gn. Pompeium cos. tulisse, ut quæreretur de cæde facta in uia Appia, & quæsitor suffragio populi crearetur ex consularibus, creatum L. Domitium Ahenobarbum, eumque quæsiuisse.

Atque hæc quidem extraordinariarũ quæstionum exempla.

sint. Primæ autem perpetuæ quæstiones hæ uidentur fuisse, maiestatis, peculatus, ambitus, repetundarum. addo etiam inter sicarios. nam Cicero in libris de finibus L. Tubulum prætorem quæstionem inter sicarios exercuisse ait. quod haud ita multo post quæstiones perpetuas institutas factum est. Hæ uero postea a Sylla dictatore auctæ numerum etiam prætorum, & quæsitorum uberiorem desiderarunt. tulit autem ille, Pomponio teste, de falso, de paricidio, de sicariis, de iniuriis, & quattuor prætores, qui de his quærerent, adiecit. unde Cicero in Cluentiana, quam multis post Syllam mortuum annis dixit, prætores, qui cognitiones rerum capitalium exercerent, nominat, Q. Nasonem de ueneficio, M. Plætorium & C. Flaminium inter sicarios, C. Orchinium peculatus, se ipsum de repetundis, C. Aquillium ambitus. alias uero alios etiam prætores quæstiones exercuisse significat, ut de maiestate, & de ui publica.

Fuit autem harum quæstionum hæc forma, ut aut a prætore, qui quæstionem sortitus esset, cum selectis iudicibus, aut a quæsitore editicio cum editiciis iudicibus exercerentur. quorum illud in ceteris criminibus, hoc in ambitu, & sodalitiis ob seruatum est. dicamus autem primum de priore. Erat igitur ita in more positum, ut & prætor adesset, qui quæreret, & princeps iudicum, qui iudex quæstionis appellabatur, & iudices ipsi sorte ex decuriis selectorum educti, quorum coetus consilium uocabatur.

Prætor ipse dicebatur quærere, & quæstionem, ac iudicium exercere, & quæstioni præesse, & quæsitor esse. testis est Cicero pro Rabirio Postumo, cum ait: Accusaui de pecuniis repetundis, iudex sedi, prætor quæsiui. & Asconius: Iudicium C. Cornelii de maiestate exercuit Q. Gallius prætor. iterum Cicero in prima in Verrem actione: Duo igitur consules, & quæsitor erunt ex illius uoluntate. Item: Subsortiemur in M. Metelli locum, quoniam is huic quæstioni præfuturus est. & iterum Asconius: Scaurus postulatus est apud M. Catonem prætorem repetundarum. & post: M. Cato id iudicium exercebat. & rursus Cicero de finibus: L. Tubulus prætor quæstionem inter sicarios exercuit. Quæsitoris autem quæ essent partes, docuit Asconius diligenter, qui exponens hos Vergilianos uersus:

Quæsitor Minos urnam mouet, ille silentum

Con-

Conciliumque uocat, uitasque, & crimina discit.

ait Virgilium Minoem iudicem apud inferos, tanquam si prætor sit rerum capitalium, quæsitorem appellasse, dedisse sortitionem, cum urnam nominat, electionem iudicium, cum ait: Conciliumque uocat, cognitionem facinorum, cum dicit: Vitasque, & crimina discit. Quod idem ex uerbis etiam Ciceronis in Vatinium colligi potest his: Quæro ex te, edixerit ne C. Memmius prætor, ut ex lege Licinia, & Iunia adesses die tricesimo? quæro ex te, num quis in hac ciuitate post urbem conditam tribunos appellarit, ne caussam diceret? num quis reus in tribunal sui quæsitoris ascenderit, eumque ui deturbarit, subsellia disiparit, urnas deleuerit? scias ne tum fugisse Memmium? accusatores esse nos de tuis, tuorumque manibus ereptos, iudices quæstionum de proximis tribunalibus esse depulsos. & in Bruto: Intelligens dicendi existimator uidet oscitantem iudicem, loquentem cum altero, nonnunquam etiam circulantem, mittentem ad horas, quæsitorem ut dimittat, rogantem. & in quinta Philippica: Quæro si Lysiades citatus iudex non responderit, accipiet ne excusationem is, qui quæstioni præerit. & in Cluentiana: Quid est Q. Naso, quòd tu isto loco sedeas, quæ uis est, qua abs te hi iudices tali dignitate præditi coerceantur? & in Rhetoricis ad Herennium: Accusatoris officium est, inferre crimina, defensoris diluere, & propulsare, testis est dicere, quæ scierit, aut audierit. quæsitoris est, unumquenque eorum in officio suo continere. Quibus ex locis intelligitur, quæsitoris fuisse, sortiti iudices, cogere, dimittere, & crimen cognoscere.

Iudex autem quæstionis, quoniam a Cicerone, & ab Asconio princeps iudicum appellatur, is fuisse iudicatur, qui primus iudicum sententiam ferret. Hominem certe fuisse priuatum, ostendit Cicero in Bruto, cum ait: C. Visellius cum post ædilitatem curulem iudex quæstionis est mortuus. Alium uero a prætore fuisse, docet Quinctilianus, cum scribit, prætorem impeditum fuisse in iis, quæ imperii erant, iudicem quæstionis in iis, quæ ad caussæ cognitionem pertinebant. appareret etiam ex actione in Verrem, in qua M'. Glabrio quæsitor fuit, Q. Curtius iudex quæstionis. de Glabrione notum. de Curtio, hæc uerba sunt indicio: Eiusdem modi subsortitionem

nem homo amentiſsimus ſuorum quenque iudicium fore putauit per ſodalem ſuum Q. Curtium iudicem quæſtionis. Iudicem tamen quæſtionis pro quæſitore ipſo poni uideo in Cluentiana, cum inquit: Quid eſt Q. Naſo, cur tu iſto loco ſedeas. & quæ ſequuntur. & poſt: Iubet ea lex, qua lege hæc quæſtio conſtituta eſt, iudicem quæſtionis, hoc eſt, Q. Voconium cum iis iudicibus, qui ei obuenerint, quærere de ueneno. Iccirco enim Q. Voconium eundem eſſe cum Q. Naſone prætore puto, quòd neque iudices iudici obueniunt, ſed prætori, nec iudex quærit, ſed iudicat. Itaque quoniam in iudicem quæſtionis, & principem iudicum ea uerba conuenire non poſſunt, iudicem quæſtionis pro quæſitore dictum exiſtimo. Quin etiam contra quæſitorem pro iudice quæſtionis poſitum eſſe a Pædiano inuenio. ſatis enim patet, Iunium iudicem quæſtionis, ideſt iudicum principem fuiſſe, prætore Verre. oſtēdit Cicero in Cluentiana: Quin ctius tribunus plebis conuicium C. Iunio iudici quæſtionis maximum fecit. Item: Princeps illorum iudicum damnatus eſt C. Iunius, quòd diceretur alios ſuppoſuiſſe, qui reum damnarent, non eos, quos Verres prætor fuerat ſubſortitus. & alibi: Damnatus eſt C. Iunius, qui ei quæſtioni præfuerat. adde etiam illud, ſi placet, tum eſt condemnatus, cum eſſet iudex quæſtionis. At in 11 Verrinam inquit Aſconius: Iunius quæſitor fuit in Cluentii cauſſa Verre prætore. Eſt enim aperte Iunius iudex, non quæſitor, uel quia Verres prætor adſit, uel quia ipſe prætor non ſit.

Hoc loco occurrent fortaſſe nonnulli, iudicum ſortitionem quam ante quæſitoris fuiſſe admonui, non quæſitoris fuiſſe, ſed prætoris urbani, quòd Cicero in cauſſa Oppianici, Verrem prætorem urbanum ſortitum eſſe dixerit. ut cum dixit: Inuenti ſunt ſenatores, qui C. Verre prætore urbano ſortiente exirent in eum reum, quem incognita cauſſa condemnarent: Quibus ego reſpondeo, credere me, Verrem tum, non ut prætorem urbanum, ſed ut quæſitorem extra ordinem eſſe ſortitum. Nam quanquam Verres prætor urbanus fuit, tamen iudicium etiam publicum contra conſuetudinem exercuit. quod ni ita eſſet, cur hoc ei Cicero in tertia Verrina obieciſſet? quod his uerbis facit: Atque etiam iudicium in prætura publicum exercuit. non enim prætereundum eſt ne id quidem, petita multa eſt apud iſtum prætorem a Q. Opimio. qui adductus eſt in iudicium

uerbo,

uerbo, quòd cum esset tribunus pl. intercessisset contra legem Corneliam. Vt ergo huic Opimiano iudicio præfuit, cum esset publicum, sic etiam uidetur Oppianici alterum exercuisse, in quo Iunius iudex quæstionis fuit. Nam post hoc iudicum ita subdit: Nam de subsortitione illa Iuniana iudicum nihil dico. supra autem probauimus, Iunium iudicem quæstionis fuisse, Verre prætore. unde dixit idem: Quod C. Verres prætor urbanus subsortitionem eius in eo codice non haberet. & quoniam subiungit: Eiusmodi sortitionem suorum quoque iudicium fore putauit per sodalem suum Q. Curtium iudicem quæstionis, apparet, si Iunius iudex quæstionis respondet Q. Curtio, etiam Verrem prætorem respondere M'. Glabrioni. quod enim fuit Curtius in caussa Verris rei, idem fuit Iunius in caussa Oppianici. ex quo efficitur, ut quod ualuit Glabrio in caussa Verris, idem ualuerit Verres in caussa Oppianici. ille autem quæsiuit, ergo & hic quæsiuerit necesse est. quare si iudices sortitus est, non ut prætor urbanus, sed ut quæsitor sortitus est.

His de quæsitore, & iudice quæstionis expositis, restat ut de consilio iudicum diseramus. Hi uero in decurias distributi feruntur fuisse quas prætores urbani non sorte, sed iudicio iurati confecerunt. quoniam autem ex ordinibus iis, apud quos iudicia essent, seligebantur, selecti iudices appellati sunt. Hoc autem uoluit Cicero, cum dixit in Cluentiana, prætores urbanos iuratos optimum quenque in selectos iudices referre. innuit etiam Asconius in primam contra Verrem actionem, cum ita scriptum reliquit: Cum multi iudices in consilio cum prætore suo iudicaturi essent, qui quæsitor fuisset in caussa publica, necesse fuerat, eos primum de curia senatoria conscribi, cum senatus iudicaret, deinde in urnam sortito mitti, ut de pluribus necessarius numerus confici posset, tertio permitti accusatori, ac reo, ut ex illo numero reiiciant, quos putauerint sibi aut inimicos, aut ex aliqua re incommodos fore. Significat enim ante uulgatam quæsitoris, de qua dixi, sortitionem, decuriam esse conscriptam. quam quidem quotannis a prætore urbano iurato ex ordinibus conscribi solitam fuisse intelligere possumus. Ex ordinibus autem iccirco dixi, quia non ex omni populo prætor urbanus, sed ex certis ordinibus iudices in selectorum numerum referebat, id quod, alitius huius disputationis exordio repetito, cuiusmodi fuerit, demonstremus.

Satis

Satis igitur constat, iudicia primum penes senatores fuisse. ideſt iudices, quorum esset consilium prætor aduocaturus, ex senatoribus primum tantum fuisse. Hoc probat cum Dionysius, qui iudicia patriciis a Romulo tributa esse dixit, & Polybius, qui iudicia senatorum in potestate fuisse aperte libro VI literis prodidit. Probat etiam illud, quòd equites ante legem C. Gracchi non iudicasse satis perspicuum est. quòd si non equites, multo minus plebs. Ergo lex Sempronia initium huius totius mutationis attulit. Placuit enim C. Graccho, ut remp. quam multis aliis legibus perturbare instituerat, hac etiam in parte uexaret, a senatu, quem parum integra fide iudicare criminabatur, ad equestrem ordinem totam iudiciorum rationem, consuetudinemq. transferre, idque, lata ad populum lege, non admodum aduersante senatu, obtinuit. testis est huius historiæ Appianus, cuius uerba subscribam: C. Gracchus iterum tribunus creatus, conciliata, atque adiuncta sibi plebe, de equitum etiam, qui medii inter senatum, & plebem sunt interiecti, colligenda beneuolentia cogitauit. hoc modo: Iudicia, quæ ob pecunias captas flagrabant infamia, ad equites a senatoribus transtulit, cum eis proximum quodque iudicium exprobraret, quòd Aurelium Cottam, & Salinatorem, & M'. Aquillium, qui Asiam ceperat, captis aperte pecuniis absoluissent. quin etiam legati cum eo querelarum pleni per urbem uagabantur. Quæ senatus ueritus, legi non est aduersatus, ac plebs eam sciuit. atque ita ad equites a senatu iudicia sunt translata. narrant autem accepta lege, Gracchum dixisse, se penitus neruos senatorii ordinis incidisse, idque uero ab eo usurpatum, rem ipsam postea comprobasse. Nam cum equitibus potestatem permisisset, ut de ciuibus Romanis, atque Italicis, & senatoribus ipsis iudicarent, ac multam, ignominiam, exilium irrogarent, eos quasi dominos constituisse, senatores uero illi subiecisse uisus est. Itaque cum equites facta cum tribunis pl. conspiratione in comitiis adessent, atque ab iis, quæ uellent, omnia obtinerent, maximum senatoribus ipsis terrorem incutiebant. breuiqúe apparebat fore, ut uniuersa reip. ratio peruerteretur, cum senatus dignitate sola, equester ordo potentia, opibusqúe præstaret. Hæc Appianus. Eadem uero etiam Paterculus, eadem Pædianus, Gracchum a senatoribus ad equites iudicia transtulisse. idem Varro, cuius hæc uerba ex libro de uita populi Romani

Gracch.

quarto

quarto profert Nonius: Gracchus senatui iniquus equestri ordini iudicia tradidit, ac bicipitem ciuitatem fecit, discordiarum ciuilium fontem. Anno deinde post XVII, Q. Seruilius Cæpio consul ea inter utrumque ordinem communicauit. Scriptum est hoc apud Obsequentem, & Casiodorum, qui Cæpione, & Serrano cos. iudicia per Seruilium Cæpionem consulem equitibus, & senatoribus communicata notant. Vnde illa sunt etiam Ciceronis in Bruto: L. Crassus Seruiliam legem suasit iis consulibus, quibus nati sumus. & paulo: infra Mihi quidem a pueritia quasi magistra fuit illa Crassi in legem cæpionis oratio. in qua auctoritas ornatur senatus, pro quo ordine illa dicuntur, & inuidia concitatur in iudicum, & accusatorum factionem, contra quorum potentiam fuit populariter dicendum. & libro primo de oratore: Et animos equitum Romanorum, apud quos tum iudices causa agebatur, ad Q. cæpionis odium, a quo erant ipsi propter iudicia abalienati, reuocabam. Hanc autem mutationem necessariam fuisse propter equitum in iudicando superbiam, atque auaritiam indicat etiam Appianus, qui eodem in loco ita pergit: Equites non satis iudiciorum principatu contenti, aperte in senatores etiam extra iudicia insultabant. atque muneribus capti ea turpiter, atque immoderate accipiebant. & accusatores aduersus diuites comparabant, & captarum ob iudicandum pecuniarum quæstiones facta inter se conspiratione, & ui omnino sustulerant. ita ut cum hæc iudicii forma desideraretur, seditionem alteram ob iudicarias leges haud quaquam priore leuiorem excitaret. Ego tamen legem hanc Seruiliam aut non acceptam, aut non obseruatam, aut certe damnato Q. cæpione latore abrogatam existimo. siquidem inquit apud ciceronem crassus: Et animos equitum Rom. apud quos tum causa agebatur, ad Q. Cæpionis odium, a quo erant ipsi propter iudicia abalienati, reuocabam. significat enim seditionem a C. Norbano tribuno pl. excitatam, cum imperium Q. cæpioni ob rem aduersus cimbros male gestam abrogaret. quæ anno post cæpionis consulatum exarsit. Itaque si causa Norbani apud equites solos acta est, profecto apparet, iam tum legem cæpionis abrogatam fuisse. Hoc uero eò etiam magis ita esse perspicuum est, quod ni iudicia ad solos equites, lege Seruilia

Seruilia abrogata, redacta fuissent, nihil caussæ fuisset, ut M. Liuius Drusus anno DCLXII de ea referret. quemadmodum omnium ueterum, quorum uerba in medium proferam, testimonio comprobatur. sic scribit Appianus: Drusus senatorium, & equestrem ordinem maxime tunc ob iudicia dissidentes com muni lege inter se conciliare conatus est. Itaque cum aperte iudicia senatui reddere non posset, hac arte ea inter utrosque communicauit. cum senatores propter superiorum temporum discordias uix ad CCC essent, totidem ipsis ex ordine equestri, & optimum quenque, ut cooptarent, auctor fuit. atque ex his omnibus in posterum iudices legi uoluit. qua tamen lege neque senatoribus, qui secum tot equites admisceri, neque equitibus, qui iudicia hoc pacto ad solos senatores referri uidebãt, gratificatus, in utriusque ordinis offensionem cum incidisset, in ipso magistratu est interfectus. Velleius autem ita: Drusus cum senatui priscum restituere decus uellet, & iudicia ab equitibus ad eum transferre ordinem. (quippe eam potestatem nacti equites Gracchanis legibus, cum in multos clarissimos, atque innocentissimos uiros sæuissent, tum P. Rutilium uirũ non sæculi sui, sed omnis æui optimum interrogatum lege repetundarum maximo cum gemitu ciuitatis damnauerant.) in iis ipsis, quæ pro senatu moliebatur, senatum habuit aduersarium. quid quòd in epitoma Liuiana scriptum est: P. Rutilius, uir summæ innocentiæ, qui legatus Q. Mucii pro consule a publicanorum iniuriis Asiam defenderat, inuisus equestri ordini, penes quem iudicia erant, repetundarum damnatus in exilium missus est. Senatus cum impotentiam equestris ordinis in iudiciis exercendis ferre nollet, omni ui niti cœpit, ut ad se iudicia transferrentur. M. Liuius Drusus tribunus pl. legem tulit, ut æqua parte iudicia penes senatum, & equestrem ordinem essent. Hanc autem legem una cum reliquis aliis Liuiis legibus, tanquam aduersus auspicia latam, eodem anno Philippo cos. referente, uno S. C. sublatam, testis est Cicero lib. III de legibus. qua lege adductum in eam opinionem Plutarchum puto, ut C. Gracchum de legendis in senatum equitibus, & communicandis ea ratione iudiciis in tribunatu tulisse scripserit. Cum igitur nec Seruilia, nec Liuia lege senatores in partem iudiciorum uenire potuissent, tum M. Plautius Siluanus extitit, qui biennio post, Strabone, & Catone cos. in tribunatu senatui satisfecit.

tisfecit. tulit enim, auctore Pædiano, ut singulæ tribus e corpore suo quindecim, qui per annum iudicarent, legerent: unde dixit in oratione pro C. Cornelio Cicero: Memoria teneo, cum primum senatores cum equitibus Rom. lege Plotia iudicarent, hominem diis, ac nobilitati perinuisum Cn. Pompeium causſam dicere lege Varia de maiestate. quæ uerba Pædianus interpretans ait M. Plautium Siluanum tribunum pl. Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catone cos. anno 11 belli Italici, cum equester ordo in iudiciis dominaretur, legem tulisse adiuuantibus nobilibus, eamque legem eam uim habuisse, quam Cicero significat. nam ex ea lege tribus singulas e suo numero quinos denos creasse, qui eo anno iudicarent. ex eo factum esse, ut senatores quoque, in eo numero essent, & quidam etiam ex ipsa plebe. An uero hæc lex diu seruata sit, parum explorata memoria est. Illud autem nullam habet dubitationem, septennio post L. Syllam dictatorem legem tulisse, ut soli senatores iudicarent. credo quòd equitibus, & plebi esset infensus, quia aduersus se pro Marianis partibus steterant. cuius legis Pædianus, & Cicero meminerunt. 11 deinde post anno, Cn. Pompeio, & M. Crasso cos. cum multos iam ante annos Sylla decessisset, L. Aurelius Cotta prætor legem ad populum tulit, ut senatores iam diu male de iudiciis audientes cum equitibus, & tribunis ærariis iudicarent, idest, ut tres ordines ad iudicia aduocarentur. siquidem tribuni ærarii ex plebe, ut dixi, fuerunt. de qua item Pædianus: L. Cotta lege sua iudicia inter tres ordines communicauit, senatum, equites, & tribunos ærarios. & Velleius: Cotta iudicandi munus, quod C. Gracchus ereptum senatui ad equites, Sylla ab illis ad senatum transtulerant, æqualiter inter utrumque ordinem partitus est. inde lex Pompeia lata, quam Cn. Pompeius in secundo consulatu promulgauit, auctore in Pisonianam Asconio, nihil de tribus ordinibus immutauit. Post Cæsar dictator iudicia ad duos solum ordines redegit, senatores, & equites. cuius rei causſam Dio ita reddidit: Iudicia senatoribus, equitibusque commisit, ut purissima pars ciuitatis iudicaret. ante enim ex plebe quidam etiam una iudicia exercebant. quod de tribunis ærariis dictum esse ostendit Suetonius, cum ait: Iudicia ad duo genera iudicum redegit, equestris ordinis, & senatorii; tribunos ærarios, quòd erat tertium, sustulit. Inde M. Antonius cos. Cæsare interfecto,

i

&o, legem tulit, ut ad duas decurias senatorum, & equitum tertia adiungeretur centurionum, & manipularium militum legionis Alaudæ, ut Cicero significat in prima Philippica, in qua hanc legem insectatur, atque exagitat Postremo Augustus quartam addidit ducenariorũ, & Imp. Caligula quintam. Atque hæc quidem de ordinibus, unde iudices lecti sunt, hactenus. quem locum ego eò breuius attigi, quòd eum uideo a Paullo Manutio in libro suo de legibus esse diligentissime perpurgatum.

Censum autem in iudice etiam legendo spectatum, non est dubium. id enim innuit Plinius libro XIIII in procœmio: Posteris laxitas mundi. et rerum amplitudo damno fuit, postquam senator censu legi cœptus, iudex fieri censu. & Seneca: Censu in foro iudex legitur & Cicero in Antonium: In iudice spectari & fortuna debet, & dignitas. An uero iam inde ab initio iudici census præfinitus sit, nihil habeo comperti. Lege quidem Aurelia, Pompeia, & Iulia præfinitum, satis aperte docet Cicero in prima Philippica, his uerbis: At quæ est ista tertia decuria? centurionum, inquit. quid? isti ordini iudicatus lege Iulia, etiam ante Pompeia, Aurelia non patebat? census præfiniebat, inquit. non centurioni quidem solum, sed etiam equiti Romano. Habet autem dubitationem, an idem fuerit ordinum census, ac iudicum, ut quo censu quis senator, eodem etiam iudex legi potuerit. qua de re quanquam certi nihil habeo, quod afferam, non recusabo tamen, quin, quo me coniectura ducat, exponam. Me igitur, ut diuersos eos fuisse sentiam, uerba Asconii de lege Pompeia adducunt. qua sancitum ait, ut ex amplissimo censu ex centuriis aliter, quàm ante lecti iudices, æque tamen ex tribus ordinibus iudicarent. itemque Suetonii de lege Augusti, qua quartam decuriam additam ait ex inferiore censu, quæ ducenariorum uocaretur, iudicarentque de leuioribus summis. Ex quibus omnibus possumus suspicari, non eodem censu ordines, ac iudices esse cooptatos. quid enim legibus ullis equiti Romano census ad iudicatum præscribendus fuisset, si omnes quocunque censu equites legi iudices, concessum esset? aut cur demum Antonius leges eas immutare tentasset, nimirum, ut quocunque censu centurio iudicare posset, nisi certus census ante iudici centurioni constitutus fuisset? Atque hoc quidem ita esse lex ipsa Pompeia ostendit, cum iudices ex amplissimo censu legi iubet. Significat enim,

sena-

senatores legi potuisse, qui DCCC millia possiderent; equites, qui CCC. at iudices e senatorio ordine, aut equestri, nisi, qui amplissimo censu essent, id est, qui supra senatoriũ, aut equestrem censum possiderent, constitui non licuisse.

Postremo ætatis etiam ad iudicandum annum legitimum trigesimum quintũ fuisse, eodem in loco docet Suetonius, cum ita pergit: Iudices a tricesimo ætatis anno allegit, ideſt quinquennio maturius, quàm solebant.

Cum ergo, ut eo redeam, unde digressus sũ, hæc omnia constarent, tum prætor, ut dixi, urbanus, non ex cuncto populo, sed ex his ordinibus iuratus decurias selectorum iudicumin eũ, ut puto, annum, quo ipse præturam gereret, conscribebat. ex quibus decuriis quæsitor numerum legitimum quæstioni suæ quisque sortiebatur. quemadmodum supra probatum est.

Editiciorũ uero iudicum dissimilis multo ratio fuit. Editicii uero sunt, quos non quæsitor sortitus est, sed accusator edidit, neque ex certis decuriis, sed ex omni populo sũpsit. Quos Cicero in Planciana selectis, siue delectis iudicibus uidetur opposuisse, cum ait: An uero nuper clarissimi uiri ciues nomẽ editi iudicis nõ tulerunt, cum ex CXXV iudicibus, prĩcipibus equestris ordinis, quinque et septuaginta reus reiiceret, quinquaginta referret, omniaq́. potius permiscuerunt, quàm ei legi, conditioni que parerent, nos neque ex delectis iudicibus, sed ex omni populo, neque editos ad reiiciendum, sed ab accusatore constitutos ita feremus, ut neminẽ reiiciamus? et quorũ similitudinem quã dam fuisse retentam in Sicilia uidetur innuere, in oratione de iurisdictione, inquiens: Ceterarũ rerum selecti iudices ex ciuium Rom conuentu proponi solent, inter aratores, & decumanos lege frumẽtaria, quam Hieronicam appellant, iudicia fiũt. Permittebatur autẽ, ut in crimine ambitus, & sodalitiorum, quæ ad ambitum pertinent, iudices ederentur. Itaque cum Murenã, et Plancium noster defenderet, editiciorum iudicum meminit. pro Murena ita, cum Sulpicium accusatorem alloqueretur: Idem editicios iudices esse uoluisti. pro Plancio ita: Veniamus ad causſam. in qua tu nomine legis Liciniæ de sodalitiis omnes ambitus legis cõplexus es. neque enim aliud quicquã in hac lege, nisi editicios iudices sequutus es. quod genus iudiciorũ si estæ quũ nulla in re, nisi in hac tribuaria, nõ intelligo. quãobrẽ senatus hoc unó in genere tribus edi uoluerit ab accusatore, neq. eandẽ editionẽ

transtulerit in ceteras causſas. de ipſo denique ambitu, de reiectione iudicium fieri uoluerit alternorum. ex quibus uerbis (ſunt enim obſcura) neſcio an intelligi poſsit, in ſodalitiis ab accuſatore tantum iudices editos eſſe, in cetero ambitu ab accuſatore, & reo. Reum certe non ſolum non iudices, ſed ne quæ ſitorem quidem edidiſſe, poſt oſtendit, cum ait: Etenim ſi reus tribus ederet, Voltiniam fortaſſe Plancius propter uicinitatem non edidiſſet. ſi quæſitor dandus eſſet, C. Alfium, quem habet, cui notiſsimus ſit, tribulem ſuum edidiſſet. Accuſatorem uero edidiſſe, cum addit: Tu deligas ex omni populo aut amicos tuos, aut inimicos meos? Item: Nos neque ex delectis iudicibus, ſed ex omni populo, neque editos ad reiiciendum, ſed ab accuſatore conſtitutos, ita feremus, ut neminem reiiciamus? Atque hæc quidem de iudiciis, & iudicibus ſatis ſint. pertinuiſſe autem hoc etiam ad ius ciuitatis, ex eo coniici poteſt, quod de ſe inquit Cicero. qui cum lege Clodia ſe ciuitatem omnium iudicio non amiſiſſe, multis argumentis contenderet, ita demũ intulit: Me L. Cotta, homo cenſorius, in ſenatu, iuratus, dixit, ſe, ſi cenſor tum eſset, cum ego aberam, meo loco ſenatorem recitaturum fuiſse. quis in meum locum iudicem ſubdidit? quis meorum amicorum teſtamentum diſceſsu meo fecit, qui mihi non idem tribuerit, quod & ſi adeſsem?

De ſpectaculis ordinum. Cap. XIX.

VT autem in iudicando, ſic etiam in ſpectando proprio quodam iure ſinguli ordines fuerunt. Ceterum promiſcuum ſpectandi in theatro ſenatui fuiſse, & populo ab initio locum, inde ſenatum a populo, poſt equites a plebe diſcretos, in monumentis rerum Romanarum notatum uidemus. Quæ quia ſine eorum ordinum offenſione, qui deteriore in cauſsa ponebantur, fieri nequiuere, quo pacto res uniuerſa ceciderit, uerbis priſcorum annalium recitatis oſtendam. Liuius lib. XXXIIII ita ſcribit: Sex. Aelius Pætus, & C. Cornelius Cethegus cenſores gratiam ingentem apud ordinem ſenatorium pepererunt, quòd ludis Romanis ædilibus curulibus imperarunt, ut loca ſenatoria ſecerneret a populo. nam antea in promiſcuo ſpectabant. & paulo poſt, C. Atilii Serrani, L. Scribonii Libonis ædilium curuliũ ludis Rom. primum ſenatus a populo ſecretus ſpectauit. præbuitq.

buitq. sermones (sicut omnis nouitas solet) aliis tandem, quòd multo ante debuerit, tributum censentibus amplissimo ordini, aliis demptum ex dignitate populi, quicquid maiestati patrum adiectum esset, interpretantibus. & omnia discrimina talia, quibus ordines discernerentur, & concordiæ, & libertatis æque minuendæ esse. ad quingentesimum quinquagesimum sextum annum in promiscuo spectatum esse, quid repente factum, cur non immisceri sibi in cauea patres plebem uellent? cur dives pauperem consessorem fastidierit? nouam, & superbam libidinem ab nullius ante gentis senatu neque desideratam, neque institutam. postremo ipsum quoque Africanum, quòd consul auctor eius rei fuisset, pœnituisse ferunt. Hæc ille. Adiicit Valerius, quanquam ad hunc usque annum promiscua subsellia fuerant, nunquam tamen quenquam ex plebe in theatro ante patres conscriptos spectare sustinuisse. De eodem autem etiam instituto Pædianus in Cornelianam, atque a deo ipse etiam Cicero ita in oratione: P. Africanus ille superior, ut dicitur, non solum a sapientissimis hominibus, qui tum erant, uerum etiã a se ipso sæpe accusatus est, quòd, cum consul esset cum Ti. Longo, passus esset tum primum a populari confessu senatoria subsellia separari. Vt autem tum senatores ab equitibus, & plebe, sic postea equites a plebe secreti sunt. spectabant enim senatores in cauea, qui locus ad theatri radices scenæ proximus erat, inde proximi quattuordecim theatri gradus, ut commodiores, sic honestiores habebantur. in iis autem & in ceteris altioribus plebs cum equitibus spectare solita erat. post autem lata lex est, ut in iis equites utique considerent, confuse tamen, Tacito auctore, cum plebe. Hanc autem legem tulit L. Roscius Otho tribunus pl. ut est apud Dionem, M. Glabrione, & C. Pisone cos. Alienauit autem a se plebem, equites sibi adiunxit hac lege Roscius. Quo factum est, ut cum quinquennio post consule Cicerone, dum ludi ederentur, in theatrum ueniret, a plebe maximo strepitu, ab equitibus ingenti plausu exceptus sit. cũq. iterum plebs, & equites, ut quisque animo erat affectus, Roscium accepissent, paulatim ad uerborum conuicia descenderunt, atque theatrum perturbarunt. id quod cum Cicero consul accepisset, statim, aduocata concione, populum castigauit. qui in theatrum reuersus, & ipse cum equitibus de Roscii honoribus, Plutarcho auctore, contendit. Vnde merito Plinius

Africanus.

Roscius.

ita

ita in laudes Ciceronis erupit: Te suadente tribus Roscio theatrali auctori legis ignouerunt, notatasq. se discrimine sedis æquo animo tulerunt. Inde lex Iulia ab Augusto lata est, Vt equitibus Rom. quibus ipsis, parentibusue equester census unquam fuisset, in quattuordecim ordinibus lege Roscia theatrali constitutis considere liceret, cuius legis Suetonius testis est. astipulatur Plinius libro XXXIII, cap. II. cum inquit, a Tiberio imp. constitutum, ne cui ius annulorum esset, nisi cui ingenuo ipsi, patri, auoq. paterno HS CCCC census fuisset, & lege Iulia theatrali in XIIII ordinibus sedendi. Post autem Imp. Nero equitum Ro. locos sedilibus plebis antepositi. si Taciti auctoritate standum est, qui libro XV ait: Nam ad eam diem indiscreti ierãt. quia lex Roscia nihil, nisi de quattuordecim ordinibus sanxerat.

De nobilibus, nouis, & ignobilibus. Cap. XX.

His expositis, sanè quæ prima fuerit ciuium Rom. a nobis constituta diuisio, ab omnibus intellectam existimo. nunc sequitur, ut de secunda, quemadmodum instituimus, differamus, cuius ut partes sunt minores, sic disputatio aliquanto erit angustior. Vt autem illam diuisionem ab ordinibus deduximus, sic hanc ab imaginibus deriuamus. Nam qui maiorum suorum habuerunt imagines, ii nobiles, qui suas tantum, ii noui, qui nec maiorum, nec suas, illi demum ignobiles appellati sunt. Ex quo efficitur, ius imaginis nihil esse aliud, quàm ius nobilitatis. Etenim ut imago a magistratu proficiscitur, sic nobilitas ab imagine, unde etiam sæpe imagines pro nobilitate sunt positæ. Est autem imago, ut præclare libro sexto Polybius, insignis alicuius uiri simulachrum oris similitudinem artificiose effictã, coloribus, pigmentisq. adumbratam referens, quam in insigniori, & celebriori domus parte positam ligneo armario includebant. Imaginem autem sui ponere non temere omnibus licuit, sed iis tantum, qui magistratus curules gessissent, quorum primus fuit ædilitas. unde Cicero dixit in Verrem, se ædilem designatum, adeptum esse antiquiorem in senatu sententiæ dicendæ locum, togam prætextam, sellam curulem, ius imaginis ad memoriam, posteritatemq. prodendam. & pro Rabirio Postumo, ubi loquitur de iis, qui propter magistratus in senatum lecti sunt; Delecta, inquit, imago ipsa ad posteritatis memoriã prodita.

prodita. Imago uero iccirco uáluit ad memoriam, posteritatemq. prodendam, quia inde nobilitas familiæ ducta est. nobiles enim, ut dixi fuerunt, qui maiorum suorum imagines ostẽdere potuerunt. Hoc indicat Liuius cum dixit, Ancum Marciũ nobilem una imagine Numæ. item, Ap. Claudium honoratissimæ imaginis ad posteros, legum latorem, conditoremq. Romani iuris, & Cicero cum pro Plancio inquit: Non dubitas, quin omnes, qui fauent nobilitati, qui imaginibus, qui nominibus uestris ducuntur, te ædilem fecerint. & cum in Pisonem. Obrepsisti ad honores commendatione fumosarum imaginum, & Iuuenalis, cum in nobilitatem maiorum imaginibus partam ita Satyra sexta est inuectus: Iuuet.

Stemmata quid faciunt? quid prodest Pontice longo
Sanguine censeri, pictosq. ostendere uultus
Maiorum? & stantes in curribus Aemilianos?
Et Curios iam dimidios? nasumq. minorem
Coruini, & Galbam auriculis, nasoq. carentem?
Quid fructus generis tabula iactare rapaci
Fumosos equitum cum dictatore magistros?

Has autem imagines primi patricii posuerunt, quòd iis primis curules magistratus, ut consulatus, censura, prætura, ædilitasque patuerunt, unde ius imaginis fuit. Itaque patricii etiam primi nobiles habiti sunt, unde aliquando etiam nobilitas pro patriciorum factione est usurpata. ut apud Liuium lib. VII: Non patientibus tribunis, quòd pro consule uno plebeio tres patricios magistratus curules sellis prætextos, tanquam consules, sedentes nobilitas sibi sumpsisset. & apud Salustium lib. de rep. ordinanda: In duas partes ego ciuitatem diuisam arbitror, in patres, & plebẽ. antea in patribus summa auctoritas erat, uis multo maxima in plebe. Itaque sæpius in ciuitate secessio fuit, semperq. nobilitatis opes diminutæ sunt, & ius populi amplificatũ. & iterum apud Liu. lib. II: Occupant tribuni templum postero die. consules, nobilitasq. ad impediendam legem in concione consistunt. Post autem ubi plebs eosdem patricios magistratus est nacta, tum & ipsa imagines ponere, easq. relinquere cum nobilitate posteris suis cœpit. quod demonstrant apud Liu. lib. VI plebeii, cum de communicando consulatu agentes dicunt, ex illo in plebẽ uentura omnia, quibus patricii excellãt, imperiũ, atque honorẽ, gloriã belli, genus, nobilitatẽ, magna ipsis fruenda maiora

maiora liberis relinquenda. Quo circa multis post uulgatos honores sæculis, Asconius in commentario orationis in toga candida scriptum reliquit, sex competitores Ciceronem in consulatus petitione habuisse, duos patricios, P. Sulpicium Galbam, L. Sergium Catilinam, quattuor plebeios. ex quibus duos nobiles, C. Antonium, & L. Cassium, duos, qui tantũ non primi ex suis familiis magistratum adepti sunt, C. Cornificium, & C. Licinium Sacerdotem. solum Ciceronem equestri loco natum fuisse.

Vt autem nobiles dixerunt, qui maiorum imagines habuerunt, sic ignobiles, qui iis caruerunt. ut Suetonius in Vespasiano: Flauia gens obscura, ac sine ullis imaginibus. Iam uero qui primi ex familia sua magistratus curules ceperunt, ac imaginem sui prodiderunt, eos nouos homines, quasi generis, ac posteritatis suæ principes appellarunt, ut M. Catonem illum censorium. nam pater eius ignobilis, ipse nouus, posteri eius nobiles extiterunt. est enim nouitas inter nobilitatem, & ignobilitatem interiecta. cuius rei admonemur a Cicerone pro Cluentio, cum ait: Et iam querimur, sæpe hominibus nouis non satis magnos in hac ciuitate esse fructus? nego usquam unquam fuisse maiores. ubi siquis ignobili loco natus ita uiuat, ut nobilitatis dignitatem uirtute tueri posse uideatur, usque eò peruenit, quoad eum industria cum innocentia prosecuta est. si quis autem hoc uno nititur, quòd sit ignobilis, procedit sæpe longius, quàm si idem ille sit cum iisdem suis uitiis nobilissimus. Itaque idem de se homine nouo ita dixit in Rullum ad populum: Me hominem nouum consulem fecistis. item: Mihi apud uos de meis maioribus dicendi facultas non datur, non quòd non tales fuerint, quales nos illorum sanguine creatos, disciplinisq́. institutos uidetis, sed quòd laude populari, atque honoris uestri luce caruerunt. Item: Quemadmodum cum petebam, nulli me nobis auctores generis mei commendarunt, sic si quid deliquero, nullæ sunt imagines, quæ me a uobis deprecentur. Quibus uerbis significat, hominem nouum eum esse, qui curuli magistratu parto aditum ad amplitudinem, & nobilitatem posteris suis patefaciat. quod etiam intellexit, cum ædilis curulis designatus dixit in Verrem, ius se adeptum imaginis ad memoriam, posteritatemq́. prodendam. & Plutarchus in Catone maiore, cum scripsit, Nouos homines appellatos,

qui

qui non ex genere commendationem haberent, sed ex se cognosci inciperent. Ex quo intelligi potest, cur Cicero in Catilinam dixerit, se hominem esse per se cognitum, nulla commendatione maiorum, & pro Plancio: Ego huc a me ortus, & per me nixus ascendi, istius egregia uirtus adiuuabitur commendatione maiorum.

Cum autem procedentibus temporibus multæ essent plebeiæ familiæ, prætoriæ, consulares, ac triumphales, factum est, ut plebs in duas quasi partes abierit. quarum unam tuebatur nobilitas, quæ ex patriciis, & plebeiis nobilibus familiis constabat, alteram plebs, quæ obscurissima, & nullarum imaginum erat. ex qua fuit C. Terentius Varro lanii filius, qui ad Cannas consul male pugnauit. Vnde ille se deloquens apud Liuium ait, Romanos non habituros ante finem belli Punici, quàm consulem uere plebeium, ideſt hominem nouum fecissent. nam plebeios nobiles iisdem initiatos esse sacris, & contemnere plebem, ex quo contemni desierint a patribus. Plebs diuisa.

Atque hæc quidem de nobilibus. redeo ad imagines, unde nobilitas ipsa fluxit. Has ergo qui habuerunt, eas summo studio coluerunt, & conseruarunt. Narrat enim eo, quem supra commemoraui, loco Polybius, festis eos diebus apertis armariis illas exornasse. cum uero ex domesticis quispiam esset mortuus, in funere extulisse, addito, ut magnitudine quam simillimæ apparerent, reliquo corporis trunco. uestibus autem exornatas, si consulares, aut cum imperio fuissent, prætextis, si censorii, purpureis, si triumphales auro intextis, atque curru, fascibus, & securibus, aliisq; magistratuum insignibus prælatis, in rostra esse perlatas. Imagines effectæ.

Hoc autem idem tradidit quoque Plinius libro xxxv, cum scripsit: Apud maiores in atriis imagines erant, quæ spectarentur, non signa externorum artificum, nec æra, aut marmora. expressi cera uultus singulis disponebantur armariis, ut essent imagines, quæ comitarentur gentilicia funera, semperq; defuncto aliquo totus aderat familiæ eius, qui unquã fuerat populus. Stemmata uero lineis discurrebant ad imagines pictas. tablina codicibus implebantur, & monimentis rerum gestarum. aliæ foris, & circa limina animorum ingentium imagines erant, affixis hostium spoliis, quæ nec emptori relinquere liceret. triumphabantq. etiam dominis mutatis ipsæ domus, & erat hæc stimulatio ingens exprobrantibus tectis quotidie, Imag. in atrijs.

imbellem dominum intrare in alienum triumphum. Extat Meſſalæ oratoris indignatio, qua prohibuit inferi genti ſuæ Læuinorum alienam imaginem. Similis cauſſa Meſſallæ ſeni expreſſit uolumina illa, quæ de familiis condidit, cum Scipionis Africani tranſiſſet atrium, uidiſſetque adoptione teſtamentaria Salutionis, (hoc enim ei fuerat cognomen) Africanorum dedecore notam inrepentem Scipionum nomini. ſed pace Meſſallarum dixiſſe liceat, etiam mentiri clarorum imagines, erat aliquis uirtutũ amor, multoque honeſtius, quàm mereri, nequis ſuas expeteret. Cum his autem Plinianis uerbis illa quoque Valerii, libro quinto, de Torquato Silani patre mire conueniunt: Videbat, ſe in eo atrio conſediſſe, in quo illius Imperioſi Torquati ſeuerita te cõſpicua imago poſita erat. prudentiſsimoque uiro ſuccurrebat effigies maiorum ſuorum cum titulis ſuis idcirco in primaædium parte poni ſolere, ut eorum uirtutes poſteri non ſolum legerent, ſed etiam imitarentur. & illud Ciceronis in ſecũdo de oratore: Cũ caſu funere efferretur anus Iunia, tum Craſſus: Brute quid ſedes? quid illam anũ patri nunciare uis tuo? quid illis omnibus, quorum imagines duci uides? & pro Sulla: Si quæris, qui ſint, qui Romæ regnum occupare conati, ex domeſticis imaginibus inuenies. intelligit autem M. Manlium Capitolinum, qui eo nomine de ſaxo deturbatus eſt. & pro Murena: Domum ne ſe uertet? ut eam imaginem clariſsimi patris ſui, quem paucis ante diebus laureatam in ſua gratulatione cõſpexit, eandem deformatam ignominia, lugentemque uideat? Addo etiam, idem intellexiſſe Martialem, idem Iuuenalem, illum, cum dixit: Atria Piſonum ſtabant cum ſtemmate toto. hunc uero, cum cecinit:

Tota licet ueteres exornent undique ceræ
Atria, nobilitas ſola eſt, atque unica uirtus.

Hanc autem eandẽ ſententiã de uirtute aduerſus imagines protulit etiam in epiſtolis ad Hirtiũ Cicero: Cum nobilitas, inquit, nihil aliud ſit, quàm cognita uirtus, quis in eo, quem ueteraſcentem uideat ad gloriam, generis antiquitatem deſideret? ſed hæc quidẽ ex uirtute ducta nobilitas tota philoſophorũ eſt, ut quæ ex imaginibus, populi R. eſt uniuerſa. unde illud eſt notũ Hor.

Contra Læuinum Valeri genus, unde Superbus
Tarquinius regno pulſus fuit, unius aſsis
Non unquam precio pluris licuiſſe, notante
Iudice, quem noſti, populo, qui ſtultus honores

Sæpe

Sæpe dat indignis, & famæ seruit ineptus,
Qui stupet in titulis, & imaginibus.

Nobilitas autem ex uirtute in nouis solum populis locum habuit, in quibus nullæ dum imagines parari potuerunt. quod significauit Liuius de Tarquinio loquens: Roma est ad id potissimum uisa. in nouo populo, ubi omnis repentina, atque ex uirtute nobilitas sit, futurum locum forti uiro.

De optimatibus, & popularibus. Cap. xxi.

RESTAT tertia ciuium diuisio, quam, ut dixi, neque gentium, cuius nullum iampridem uestigium apparebat, disidium, neque ordinum inter se de iure, & dignitate certantium dissimilitudo, sed praua ipsa, quæ omni semper reip. nocuerunt, partium studia, in rempublicam intulerunt, ut alteri se optimates dici, & esse uellent, alteri populares. Quid autem optimates Romæ fuerint, adeo aperte docet Cicero in Sextiana, ut ex eorum descriptione, qui etiã populares fuerint, non difficile sit intelligere. Erit autem, ut opinor, non alienum, pulcherrimas eius uoces, quibus in optimatibus, & popularibus non tam subtiliter distinguendis, quàm acute circunscribendis est usus, in medium proferre, ac diligenter considerare. Duo genera, inquit, in hac ciuitate semper fuerunt eorum, qui uersari in republica, atque in ea se excellentius gerere studuerunt. quibus ex generibus alteri populares, alteri optimates & haberi, & esse uoluerunt. qui ea, quæ faciebant, quæque dicebant, multitudini iucunda esse uolebant, populares; qui autem ita se gerebant, ut sua consilia optimo cuique probarentur, optimates habebantur. Quanquam autem ciuilis hæc dissensio, auctore Cicerone, semper in republica est uersata, tamen ea maxime post Ap. Cæci censuram, ideſt post annum urbis quadringentesimum quadragesimum primum uidetur exarsisse. Is enim, ut inquit Liuius, primus senatum libertinorum filiis inquinauit. & posteaquàm eã lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat, opes urbanas, humilibus per oẽs tribus diuisis, forum, et campũ corrupit. quæ forensis factio dicta est. quæ cum Cn. Flauiũ patre libertino, humili fortuna ortum, ædilem curulem dixisset, id adeo nobiles ægre tulerunt, ut plerique annulos aureos, & phaleras deponerent. ex eo tempore in duas

partes discessit ciuitas. aliud integer populus, fautor, & cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat. donec Q. Fabius censor simul concordiæ causſa, simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem ferensem turbam excretam in quattuor tribus coniecit, urbanasque eas appellauit. Hæc Liuius.

1. opt. pt. Redeo ad Ciceronem, qui optimates definiuit, eos, qui ita se gerebant, ut quæ agerent, quæque dicerent, ea optimo cuique probari uellent. quibus definiendis ne longe quidem ab Aristotelica, ut uideo, præceptione discessit, qui optimatum potestatem inde dictam tradidit, aut quia optimi in ea imperarent, aut quia eius rei causſa esset, quæ maxime reip. expediret. Horum autem genera fuisse permulta, facile ex eodemmet Cicerone cognosci potest, qui in eadem oratione ita pergit: Quis ergo est iste optimas? quis? de numero si quæris, innumerabiles, neque enim aliter stare possemus. sunt principes consilii publici. sunt, qui eorum sectam sequuntur. sunt maximorum ordinum homines, quibus patet curia. sunt municipales, rustiqúe Romani. sunt negocia gerentes. sunt etiam libertini optimates. Quibus uerbis partes potius persequitur, quàm formas optimatium. Etenim quòd inter optimates refert publici consilii principes, consules intelligit, qui, ut tribuni concionis popularis, sic ipsi senatus sunt duces, ac principes. Inter hos autem magna semper discordia, sed aliis temporibus alia fuit. primis enim temporibus tribunis plebis consules restiterunt, ut patricius magistratus plebeio. nam tunc nulla alia, nisi ex familiarum patriciarum potentia plebeiis ipsis intoleranda audita contentio est. post autem ubi plebeiis etiam familiis consulatus, & ceteri patricii honores communicati sunt, non ita contendit consulatus cum tribunatu, tanquam patricius cum plebeio, sed tanquam optimatium princeps cum popularium principe, in quo controuersiam fecit non generis dissimilitudo, sed uoluntatum distractio. Atque hoc est, quod inquit idem in secunda agraria: Non natura, neque dissidio, neque odio penitus insito bellum nescio quod habet susceptum consulatus cum tribunatu, quia persæpe seditiosis, atque improbis tribunis boni, & fortes consules obstiterunt, quia uis tribunicia nonnunquam libidini restitit consulari. non potestatum dissimilitudo, sed animorum desunctio dissensionem facit. Neque uero solũ principes consilii publici, sed etiam, qui sectam eorum sequuntur,

tur, optimates Cicero appellat. hi uero multi, sed maxime nobiles homines fuerunt. nobiles dico tam plebeios, quàm patricios. quorum maiores magistratus amplissimos administrassent, & ad eosdem posteris suis faciliorem aditum communissent. est enim æquum, ut qui reipublicæ partem maximam obtinent, ii glorioſam etiam, & incolumem esse rempublicam uelint. Itaque pauci nobiles populares fuerunt. inter eos uerò M. Aemilium Lepidum, cui Q. Lutatius Catulus restitit, referre possumus de quo L. Philippus in senatu dixit, apud Salustiũ: M. Aemilius omnium flagitioſorum postremus, qui peior, an ignauior sit, deliberari non potest, exercitum opprimendæ libertatis habet. & post: Hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello serunt, Saturnini olim, post Sulpicii, dein Marii. Dama sippiq́ue, nunc Lepidi satellites. præterea uero adiungere licet etiam C. Cæsarem, cui Bibulus primum, post etiam duce Pompeio senatus, atque uniuersa opimatum factio occurrerunt. Nam P. Clodium non numero, quia optimates non ante oppugnauit, quàm se nobilitate auita abdicauit, & adoptione se Fonteium pro Claudio reddidit. Addit deinde Cicero, optimates esse maximorum ordinum homines, quibus patet curia. maximorum autem ordinum nomine senatorium, & equestrẽ complecti uidetur. nam equites Romanos ipse senatui reconciliatat, atque cum optimatibus in consulatu coniunxerat. equitibus autem patebat curia, quòd ex eo ordine fere in senatum sublegerentur. Itaque senatores, & equites pro optimatibus stetisse innuit. Vnde tertium, qui plebis est, ordinem innuens, addit municipales, & rusticos Romanos, & negociatores, & libertinos. municipales quidem appellans, qui ex municipiis erant ciues Romani. de quibus in libro de iure Italiæ disputabimus. rusticos autem eos, qui agros tenerent, aut colerent. quam rusticam plebem supra appellauimus. postremo etiam negociatores, & libertinos, de quibus satis supra diximus. Atque hæc quidem de partibus optimatum. Formam uero, uimq́ue eorum siquis requirat, is, quid ille deinceps subiiciat, quæso diligenter attendat. Numerus, inquit, optimatũ late, & uarie diffusus est. sed genus uniuersum (ut tollatur error) breui circumscribi, & definiri potest. omnes optimates sunt, qui neque nocentes sunt, nec natura improbi, nec furiosi, nec malis domesticis impediti. horum qui uoluntati, commodis,

modis, opinioni in gubernanda republica seruiunt, defensores optimatium, ipsiq́. optimates grauissimi, & clarissimi ciues nominantur, & principes ciuitatis. Quibus uerbis eos, quos commemorauit, omnes ita fuisse optimates adiungit, si neque nocentes essent, nec natura improbi, nec furiosi, nec malis domesticis impediti. quid ita? quia sæpe uel iudicii declinandi caussa, uel scelere, uel amentia, uel angustiis rei familiaris impulsi consules etiam, & senatores, & equites, & ex plebe rustici, & negociatores, & libertini populares euaserunt, ac statum reip. peruertere tentarunt. Etenim Tiberium Gracchum accepimus nulla alia de caussa, quàm iudicii, de se futuri formidine ab optimatibus quorum pater suus princeps, ac defensor perpetuo fuerat, defecisse. id quod uideo Ciceronem ipsum in oratione de aruspicum respõsis scriptum reliquisse, his uerbis: Ti. Graccho inuidia Numantini fœderis, cui feriendo quæstor C. Mancini consulis cum esset, interfuerat, & in eo fœdere improbando senatus seueritas dolori, & timori fuit. istaq́. res illum a grauitate patrũ desciscere coegit. Ab optimatibus autem adeo improbitatem abesse debere Cicero intellexit, ut bonos sæpe pro optimatibus cum de rep. loqueretur, usurparit. Hinc enim dixit in epistolis ad Lentulum: Non offendes eundem bonorum sensum Lentule, quem reliquisti, qui confirmatus consulatu nostro, nonnunquã postea interruptus, & afflictus ante te consulem, recreatus abs te totus est, nunc ab iis, a quibus tuendus erat, derelictus. idq́. nõ solum fronte, atque uultu, quibus simulatio facillime sustinetur, ii declarant, qui tum nostro illo statu optimates nominabantur, sed etiã sententia sæpe iam, tabellaq́. docuerunt. Furiosos etiam negat esse optimates posse. furorem autem definiuit in Tusculanis mentis ad omnia cæcitatem. quo uerbo non solũ uersanos, atque amentes complecti uoluit, sed etiam qui reip. ob detrimentum, aut ignominiam acceptam essent irati. siquidem, ut inquit poeta nobilis, ira breuis furor est. quo furore percitos fuisse C. Gracchum, & L. Saturninum accepimus. Etenim scriptum est apud Ciceronem in eadem oratione de aruspicum responsis, C. Gracchum morte fraterna, pietate, dolore, magnitudine animi ad expetendas domestici sanguinis pœnas excitatum, Saturninum autem, quòd in annonæ caritate quæstor a frumentaria procuratione a Senatu amotus esset, ei rei M. Scauro præfecto, dolore factum esse popularem. Ex iis autem, qui cum

propter

propter ceteras cauſsas, tum maxime propter magnitudinem æris alieni nouarum rerum ſtudioſi fuerunt, L. Sergius Catilina, uir patricius & nobilis una cũ ſociis eius coniurationis fuit. de quo in hunc modum ſcribit Saluſtius: In tanta, tamq. corrupta ciuitate, Catilina omnium flagitioſorum, atque facinoroſorum circum ſe, tanquam ſtipatorum cateruas habebat. nam quicunque impudicus, adulter, ganeo, uentre, manu, pene bona patria diſsipauerat, quiq. alienum æs grande conflauerat, quo flagitiũ aut facinus redimeret, præterea omnes undiq. parricidæ, ſacrilegi; conuicti iudiciis, aut pro factis iudiciũ timentes. ad hoc quos manus, aut lingua, periurio, atque ciuili ſanguine alebat, poſtremo omnes, quos flagitium, egeſtas, conſcius animus exagitabat, hi Catilinæ proximi, familiaresq. erant. & poſt: His amicis, ſociisq. confiſus Catilina, ſimul quòd æs alienum per omnes terras ingens erat, & quòd pleriq. Sullani milites largius ſuo uſi, rapinarum, & uictoriæ ueteris memores ciuile bellum exoptabãt, opprimendæ reip. conſilium cepit. Poſtremo, quod huius diſputationis eſt caput, de optimatibus ita concludit: Quid eſt igitur propoſitũ his reip. gubernatoribus, quod intueri, & quo curſum dirigere ſuum debeant, id quod eſt præſtantiſsimum, maximeq. optabile omnibus ſanis, & bonis, & beatis, cum dignitate ociũ. Itaque in agraria altera, cum, quid populare eſſet. definiret, ita egit: Dixi in ſenatu, in hoc magiſtratu me popularem conſulẽ futurum. quid eſt enim tam populare, quàm pax, quàm libertas, quàm ocium? quod ita iucundum eſt, ut & uos, & maiores ueſtri & fortiſsimus quiſque uir maximos labores ſuſcipiẽdos putet, ut aliquando in ocio poſsit eſſe, preſertim in imperio, ac dignitate. neque enim illud populare debet uideri: largitio aliqua promulgata, quæ uerbis oſtentari poteſt, re uera fieri, niſi exhauſto ærario nullo pacto poteſt. & in epiſtola ad Lentulum: Cum omnibus nobis in adminiſtranda rep. propoſitũ eſse debeat id, quod a me ſæpiſsime dictũ eſt, cum dignitate ocium; non idem ſemper dicere, ſed idẽ ſemper ſpectare debemus. & in proœmio dialogi de oratore: Cogitanti mihi ſæpenumero, & memoria uetera repetenti perbeati fuiſse Quinte frater illi uideri ſolẽt, qui in optima rep. cũ & honoribus, & rerũ geſtarum gloria florerẽt eum uitæ curſum tenere potuerunt, ut uel in negocio ſine periculo uel in ocio cũ dignitate eſse poſsent. Quãobrem, ſi optimates hos eſse perſpicuũ eſt, facile, qui his aduerſẽtur, populares eſse

esse, intelligi licet. ut tribunos pl. & qui eorum sectam sequuntur, ideſt humiles, & nullorum maiorum homines, & turbam forensem, ceterosq; eiusmodi, si nocentes, improbi, furiosi, egentes, atque ære alieno obstricti sint. quibus in rep. propositum sit nihil aliud; quàm uis, & seditio, quibus nihil turpius, nihil ad tranquillitatem reip. disturbandam potest esse accommodatius. Itaque animaduertere etiam possumus, bonis sæpe plebem opponi, cum pro plebe populares homines humillimos, ac tenuissimos accipiant ut Cicero in Sextiana: C. Gracchus frumentariam legem ferebat. res erat iucunda plebi, repugnabant boni, quòd ab industria plebem ad desidiam auocari putabant, & ærarium exhauriri uidebant. & in epistolis ad Atticum: Quæ æstimatio non modo uehementer ab optimo quoque, sed etiam a plebe reprehenditur. & alio loco: Apud bonos iidem sumus, quos reliquisti, apud fecem, & sordem urbis multo melius, quàm reliquisti. & quoniam plebis numerus multo est, quàm bonorum uberior, hinc etiam multos bonis opposuit, ut in sexto de rep. cum dixit: Et uero in dissensione ciuili, cum boni plus, quàm multi ualent, expendendos ab his, non numerandos puto. quo eodem in loco dissensionem ciuium, quòd seorsum alii eant ad alios seditionem appellari tradidit. His ergo prauis, ut dixi, partium studiis, atque hac pernicioſa optimatium, ac popularium factione, antiquæ, quæ post bellum Tarentinum prorsus extinctæ erant, exsuscitatæ sunt in ciuitate seditiones. sic enim P. Mucius consul, Scipione Nasica auctore, cum Ti. Graccho tribuno plebis, quietum statum ciuitatis legibus agrariis conuellente, atque tribuniciis rogationibus popularem auram aucupante, adiuuantibus reliquis optimatibus de certauit; sic cum C. Graccho Tiberii fratre eadem moliente. L. Opimius, cum L. Saturnino C. Marius, cum M. Druso L. Philippus, cum P. Sulpicio L. Sulla, cum Cinna Octauius, cum Carbone iterum Sylla, sic Q. Catulus consul cum collega suo M. Lepido, M. Cicero cum L. Catilina, M. Bibulus cum C. Cæsare popularem consulatum administrante contenderunt. neque uero ante finem ciuilium contentionum fecerunt, quàm rempublicam unam omnium bello, paceq. post hominum memoriam florentissimam iisdem armis, quæ ab ipsa pro sua salute, & dignitate defendenda acceperant, deleuerunt. tum scilicet cum in duas partes distracta ciuitas, Cæsarem plebs tueretur,

Pompeio

Pompeio optimates hærerent. Cæsare autem, qui victor uniuersa ad se unum translata rep. tyrannidē exercere putabatur, per optimates interfecto, Antonio se, atque inde Octauio populus adiunxisset, Brutum, & ceteros patriæ liberatores curia cum bonis omnibus sectaretur.

HAEC HABVI, quæ de uetere ciuium Romanorum iure ex antiquissimis annalium monimentis magna diligentia conquisita, atque arbitratu meo digesta, literis hoc tempore proderem. in quibus, quoniam non me præterit, quantas interea per rerū, & temporum tenebras penetrauerim, quàm crebro de recto pene tramite, itineris ipsius cæcitate, deflexerim, sæpe me leuiter offendere potuisse confiteor. neque uero eam industriam, atque prudentiam mihi assumo, qua infinitas prope huius laboris difficultates omnes superare, ut à principio dixi, possim. sed si æquos, quod maxime cupio, laboris huius iudices nactus fuero, non dubito, quin omnes hanc iacturam, quæcunque erit, facillime sint passuri, atque non grauissimo damno non leuissimam utilitatem, quam ex rerum pulcherrimarum cognitione accipient, prælaturi. Reliquum est, ut, ciuitate Romana explicata, Italiam ipsam, quod est opus, ut ipse meditans sentio, aliquanto iucundius, persequamur.

FINIS.

LOCI AVCTORVM IN HIS LIBRIS aut declarati, aut alio modo citati, in quo illud animaduertendum, in singulis paginis citatis plures locos inueniri posse.

A

ACRONIS. 211
Æmilij Probi. 76
Appiani. 42.56.115.130.132.168.170.173.196.200.226.227.262.263
Aristotelis. 1.2.143.144.241.276
Asconij Pædiani. 13.29.38.48.49 56.66.127.133.138.143.155.168.182.191.193.199.217.221.226.238.240.257.258.260.262.265.266.269.272.
Asinij. 56
Athenæi. 82
Augustini. 240
Ausonij. 168

B

Boetij. 41.79.90.92.

C

Cacilij. 60
Cæsaris. 56.93.215
Caij. 83.90.100.101.217.218.230
Capitolini. 100
Cassiodori. 263
Catonis. 16.20.22.54.205
Catulli. 78.79
Censorini. 152
Ciceronis in epistolis familiaribus. 91.128.156.174.184.193.194.233.278.279
In epistolis ad Atticum. 35.129.131.165.171.192.199.207.209.210.215.223.257.250
In epist. ad Q. Fr. 157.195.206.232
In epist. ad M. Brut. 66.128.198
In epistolis ad Hirtium. 274.
Ad Herennium. 96.259
De Inuentione. 96
De oratore. 33.42.47.63.83.84.225.244.263.274.279
In oratore.
In Bruto. 61.68.168.194.255.257.259.263
In Topicis. 41.62.75.79.83.84.96.243
De rep. 2.38.239.280
De legibus. 4.39.52.56.60.63.70.73.74.93.99.142.145.147.149.182.202.203.214.264
In Lucullo. 221
De finibus. 38.154.256.257.258
In Tusculanis. 221.278
De natura deorum. 242
De diuinatione. 66.112.150
De officijs. 34.73.84.92.94.100.113.127.155.205.211.215.222
In Lelio.
In Catone. 218.234
In Paradoxis. 91.205
Pro Quinctio. 233.244.245
Pro Q. Roscio. 243.245

Pro

Pro Sex. Roscio. 73.142.185.197
In Verrem. 38.44.56.94.101.116.147.153.168.169.177.187.191.192.194.203.206.207.210.230.231.233.244.258.259.260.261.268.270
Pro Fonteio. 192.206
Pro Cæcina. 11.47.90.92.94.209.211.245.246
Pro C. Cornelio. 45.61.265
Pro lege Manilia. 141.174.191.206
Pro Cluentio. 55.56.77.79.121.168.177.185.203.204.211.240.259.260.272
In toga. 167
In agrarijs contra Rullum. 5.9.18.20.72.137.140.157.158.190.192.199.222.231.276.279
In Catilinam. 200.202.221.
Pro C. Rabirio. 42.54.55.234.238
Pro Murena. 35.36.91.101.168.184.186.243
Pro Archia. 90.96.116
Pro domo. 45.67.86.88.96.145.147.167.220.222.245.250.268
De Aruspicum resp. 72.91.278
Pro Flacco. 9.80.192.209.247
Pro Scilla. 274
Pro Plancio. 9.18.61.105.139.141.186.190.196.218.267.271.273
Pro Sextio 52.103.194.275.276.277.279
Pro Cœlio.
In Vatinium. 259
Pro Balbo. 4.26.45.97.133
Pro Milone. 49.140.168.222
In Pisonem. 160.203.217.271
Pro C. Rabirio Postumo. 177.190.234.258.270
Pro Marcello.
Pro Ligario.
Pro Deiotaro. 49
In Philippicis. 35.50.66.75.76.83.115.121.139.141.156.174.182.183.259

D

DIONIS. 64.76.97.110.129.163.165.168.171.173.176.187.188.189.202.217.226.228.245.250.265.269
Diodori. 21.26
Dionysij. 4.7.8.11.12.13.14.15.16.17.18.22.24.25.27.28.29.31.38.48.51.58.62.63.64.70.71.74.76.80.81.82.84.100.103.104.105.106.107.112.122.123.129.145.150.163.165.169.170.172.179.197.201.210.218.226.247.250.262

E

EVTROPII. 8

F

FABII. 16.20.22
Festi. 8.9.14.18.19.20.23.26.27.28.37.39.51.62.74.77.78.79.80.91.94.99.106.107.108.112.139.142.166.170.172.177.178.180.192.206.244.246.247.253
Flori. 216
Frontini, 120

G

GELLII. 6.12.24.30.51.55.58.77.80.81.82.86.93.97.98.112.

113.118.120.137.149.150.154.
163.174.178.179.202.204.
234.246.253

H

HORATII. 184.211.224.275

I

ISIDORI. 231
Iuliani. 229
Iustiniani. 74.85.86.96.98.229.
Iuuenalis. 271

L

LIVII. 6.7.8.9.10.11.12.13.
14.15.16.17.18.19.20.21.27.
28.29.30.31.35.39.40.41.42.
43.44.49.51.52.53.54.56.
57.62.63.64.65.66.67.72.73.
74.75.76.78.92.94.97.100.
101.103.104.105.106.107.108.
109.111.112.113.114.115.
118.119.120.121.122.123.
124.125.126.127.128.129.130.
132.133.139.140.146.147.
149.150.152.153.155.156.
159.161.162.163.164.165.170.
173.180.181.182.183.185.188.
189.190.193.195.198.199.204.
205.206.208.210.211.212.213.
214.219.220.223.224.226.227.
234.235.238.239.240.246.
248.249.250.251.252.253.
254.268.271.275.
Liuij epitomæ. 121.146.170.226.
255.256.264
Lucani. 79.133.141
Lucretij. 21

M

MACROBII 39.44.72.188.
227
Marcelli Iurisconsulti. 7
Martialis. 177.274
Modestini Iurisconsulti. 83.88

N

NEPOTIS. 11.94.185.195
Nonij. 119.149

O

OBSEQVENTIS. 263
Ouidij. 143.206

P

PAPINIANI Iurisconsulti. 98
Paulli Iurisconsulti. 24.83.97.100.
101.228.229
Persij. 42.43
Plauti. 91.210
Plinij. 18.24.52.69.78.80.91.101.
117.127.133.161.163.173.176.
181.182.187.188.190.192.210.
216.231.266.270.273
Plutarchi. 13.21.27.42.51.62.
72.78.84.98.103.106.107.
120.122.127.130.135.137.
149.163.182.183.186.197.199.
203.216.219.269.248.249
Polybij. 82.108.109.111.117.
118.120.148.152.179.191.
193.270.273
Pomponij Iurisconsulti. 40.89.96.
151.244.258
Probi. 37

Q

Q. FRATRIS de petitione consula-
tus. 220
Quinctiliani. 39.60.211

S

SALVSTII 50.54.57.60.61.
110.152.158.168.199.214.219.
222.257.272.277.278.
Senecæ. 173.266
Seruij. 114

Ser. Sulpicij. 76
Strabonis. 5.8.9
Suetonij. 24.42.63.67.68.106.118.120.141.143.168.171.172.173.185.189.215.231.252.265.266.272

T

TACITI. 6.64.76.80.87.117.143.168.212.223.226.231.245.270

V

VALERII *Maximi.* 7.54.72.83.84.112.144.164.165.168.174.181.186.198.204.216.256.269.274
Varronis de lingua latina. 5.8.13.17.18.27.59.77.81.107.122.130.132.210.232
de vita populi R. 16.77 119.142
de re rustica. 10.24.89.92.195.198.
Rhetoricorum. 149
Velleij. 98.127.168.186.214.264.265.
Vennonij. 16.22.
Virgilij. 258.259.
Vlpiani iurisconsulti. 36.39.42.80.85.95.96.98.99.100.101 106.229.
Zonarę. 106.118.149.160.172.181.

RERVM, ET VERBORVM MEMORABILIVM INDEX.

A

ACCENSI, qui. 232
Accensi libertini. 222
Actiones bonæ fidei. 245
Actiones legis, lege legis actiones. 35
Addicti, qui. 59
Addictus, quid differat a seruo. 59
Adoptati, & arrogati aliqui. 88
Adoptati nomina adoptantium asse quebantur. 88
Adoptio quid sit. 41
Adoptio quomodo fiat. 88
Adoptionis iura. 88
Adoptio pro arrogatione. 88
Adoptiuorum iura. 89
Ædiles curules cur creati. 151
Ædiles pl. cur creati. 151
Ædilium curulium ius auctum. 151
Ædilium iurisdictio. 155
Ærarij etiam relicti tum, cum tributum non conferebatur. 133
Ærarij suffragio carebant. 143
Ærariatria. 132
Ærarium a quo constitutum. 127
Aerarium a Pompeio apertum. 128
Ærarium exhaustũ Sylla mortuo. 127
Ærarium Gallicum a Cæsare refractum. 132
Aerarium sanctius a Pompeio apertum. 132
Ærarium ubi. 132
Ærarium uectigalium a Cæsare refractum. 132
Ærarium facere quid. 238.239
De Aere alieno leges. 212.213
Aere diruti milites, qui. 219
Aere, & libra testamentum fiebat, & soluebatur. 98
Æs circumforaneum, quod. 110
Æs, & libra. 91
Æsculapius sero cultus. 70
Ætas iudicium, quæ. 266
Ætas militaris, quæ. 104
Ætas senatoria, quæ. 174
Ager a Numa diuisus. 13
Ager a Romulo diuisus. 12
Ager Albanus ubi cum Romano iungatur. 10
Ager Antemnas Romano affinis. 9
Ager Ardeas. 10
Ager Ardeas Romano affinis. 9
Ager Cæres Romano affinis. 9. 10
Ager Campanus diuisus. 130
Ager Capenas. 10
Ager Collatinus Romano affinis. 9
Ager Falernus. 21
Ager Fidenas Romano affinis. 9
Ager Gabinus Romano affinis. 9
Ager Gallicus Romanus uocatur. 11.
Ager Hosticus, quis. 9
Ager Hosticus, cur. 9
Ager incertus, cur. 9
Ager incertus, quis. 9
Ager Italicorũ diuisus ciuibus. 11
Ager Lanuuinus Romano affinis. 9

Ager Latinorum diuisus ciuibus. 11
Ager Ostiensis. 10
Ager Ostiensis Romano affinis. 10
Ager Peregrinus, cur. 9
Ager Peregrinus, quis. 9
Ager Septem pagi Veientibus ademptus. 8
Ager Romanus a mari plurimus. 9
Ager Romanus arcus formam præbuit. 8
Ager Romanus, quis. 8
Ager Romanus a Romulo trans Tiberim prouectus, 8
Ager Romanus etiam dictus, qui in Latio, & in Italia publicus, uel priuatus a ciuibus Romanis est cultus. 10.11
Ager Rom. Italia terminatur. 11
Ager Romanus minimo interuallo a Latino seiungebatur. 10
Ager Romanus principio angustissimus. 8
Ager Romanus Romuli tempore quam latus. 9
Ager Romanus terminatione Seruij non late patuit. 9
Ager Romanus ultra Tiberim olim nullus. 9
Ager Romanus unde dictus. 9
Ager Scriptuarius. 192
Ager Solonius, ubi. 10
Ager Tiburtinus Romano affinis. 9
Ager Tusculanus Albano affinis. 10
Ager Tusculanus Romano affinis, 9
Ager Veiens a Romulo Veientibus ademptus. 8
Ager Veiens Romano affinis. 9
Agnationum iura alia, atque gentilitatum. 63
Agricolæ, qui. 192
Agri quomodo aut diuisi, aut fruendi dati. 229
Agri plebi Rom. aut fruendi dati, aut diuisi. 197
Agri Rom. fines qui protulerint. 8
Agri Rom. termini ab omni parte. 9
Agri Rom. uarij termini. 8
Agro Albano adhæsit Tusculanus. 10
Agrorum genera quinque. 9
Agrum Rom. Ancus uidetur dilatasse. 8
Agrum Rom. Tarquinius Priscus uidetur dilatasse. 8
Agrum Rom. Seruius ultimus termi nauit. 9
Agrum Rom. Seruius in multas partes distribuit. 9
Ambaruale sacrificium in fine agri Rom. factum. 9
Animaduersiones militares, quæ. 119.120
Annulis aureis ne omnes ferrent latum. 189
Annulorum aureorum usus. 187
Annulus aureus a magistratibus datus quid beneficij ingenuis, & libertinis dederit. 188
Annulus aureus equitum insigni. 187
Appiolæa Prisco deletæ. 8
Apparitores magistratuum, qui. 231
Aratores, qui. 192
Aratores fere erant ciues Rom. 192
Arbitri, & Arbitriũ quid. 244.245

Arbi-

Arbitrium de libertate. 48
Arbitrorum duo genera. 245
Argentariæ in foro a quo constructæ. 209
Argentariæ tabernæ ueteres, & nouæ. 209
Argentariam facere. 209
Argentarij, qui. 208.209.210
Argentarij fœnerabantur. 209.210
Argentarij intererant auctionibus. 210
Argentarij parum honesti. 211
Argentarij quæstum faciebant aut permutandis pecunijs, aut fœnerandis. 209
Argentarij ijdem, ac nummularij. 208
Argentarij diuersi a mensarijs. 208
Armillæ dona militaria. 118
Arnienses populi. 20
Arrogarentur qui. 88
Arrogationis formula. 88
Arrogatio quid. 87
Arrogatio quomodo fiat. 88
Arrogationes comitijs curiatis. 88
Arrogationis iura. 88
Ars cauponaria, & operosa interdictæ ciuibus Rom. 104
Artes sellulariæ erant probro. 223
Artis ludicræ expertes militarunt. 108
Artifices lege opifices. 215
Aruales fratres. 145.146
Aruspices. 145.146
Attellani digniores inter histriones. 223
Attributa pecunia quæ. 202
Auctiones fiebant ad argentariorum tabernas. 93
Auctionis ius. 93
Auctor pro uenditore. 91
Auctoritas ius auctione quæsitum. 94
Auctoritas pro iusto dominij iure. 94
Auentinus non inclusus pomœrio, cur. 6
Augures. 145.146
Auspices nuptijs. 77
Auspicia ad plebeios translata.
Auspicia cur habeant magistratus, & quæ. 149
Auspicia patriciorum tantum. 64
Auspicium etiam habuerunt minores magistratus, & tribuni pl. & quod. 149
Auspicia magistratus distinxerunt. 150
Auspicia maiora, & minora quæ. 150
Auspicia redibant ad patricios. 66
Auspicijs qui carent, non sunt magistratus. 150
Auspiciorum caussa comitia curiata retenta. 141

B

BELLVM *iubetur centuriatis comitijs.* 158
In beneficijs deferri, quid. 116
Boni multis oppositi. 280
Boni pro optimatibus. 278
Bonis plebs opposita. 279
Bouillæ. 10
Bruttiani, qui. 233

C

Cære. 10
In Cærites referre, quid. 238.239
Capite censi, qui. 29
Capite censi ex qua plebe. 247

Capite

Capite censi non militarunt, nisi extra ordinem. 108. 109
De Capite ciuis Ro. iniussu populi ne agatur, lex. 55
De Capite ciuis Rom. non agebatur nisi centuriatis. 52. 53
Capitolini. 205
Carnifex, qui. 237
Carnifex non in urbe. 237
Caussa publica. 241
Caussaria missio. 114
Celeres 180
Censebantur præsentes, & aliquando etiam absentes. 104
Censendi ius qui habuerint. 102
Censendi locus mutatus a Cæsare. 106.
Censendi sui ratio. 103
Censeri Romæ oportebat ciuem Ro. qui extra urbem, & agrum esset. 12
Censi puberes. 103
Censor, quid. 182. 105
Censores cur creati. 151
Censores adigebant iure iurãdo. 105
Censoribus census faciendi cura data. 102
Censorum ciuium in numero qui non habeantur. 103
Censorum ciuium numerus quomodo intelligendus. 42
Censores censum poterant augere, & multiplicare. 105
Censores agros fruẽdos locabãt. 129
Censualis forma. 105
Censu labefactato senatores esse desierunt. 174
In Censu qui numerarentur. 103
Per Censum multi clam fiebant ciues. 103
Censum multiplicare poterant censores. 105
Census a quo illatus. 102
Census equestris. 184
Census faciebat liberum. 103
Census fortunarum, qualis. 104. 105
Census in iudice. 266
Census ius. 102
Census opportunitates duæ. 102
Census quomodo fieret. 102
Census senatorius. 174
Census ubi fieret. 106
Centesima usura, as. 212
Centesima usura, quæ. 212
Centumuirales caussæ leues. 246
Centumuiri hastæ præfuerunt. 246
Centumuiri, qui, quando instituti, quibus de rebus cognoscerent. 245. 246.
Centuriæ a quo institutæ. 28
Centuriæ equitum. 107
Centuriæ, quot fuerint. 28. 29
Centuriæ tres equitum a Romulo, & curiæ. 30. factæ. 13
Centurionis diurnum stipendium, quantum. 117
Ceres serò culta. 70
Cessio in Iure, quid. 92
Cingulum uirgineum. 79
Circumforaneum as. 210
Cinxia Juno. 79
In Ciuem Ro. qui magistratus animaduertisset, de eo populi quæstio constitueretur, lex. 55
Ciuem Rom. ne magistratus cædat, aut necet; lex. 54. 55
Ciues alios aliqua ex parte, alios omnino ciues esse. 3
Ciues fiebant clam per censum. 103

Ciues optimo iure, qui. 3
Ciues quomodo censerentur. 102
Ciues quomodo facti a Romulo. 4
Ciues Rom. uectigalium Italicorum, & sociorum immunes. 131
Ciues Rom. in agris fuerunt colendi causſa. 23
Ciues R. etiam opifices erant. 117
Ciues Ro. quanto ſtudio rem ruſticam coluerint. 196
Ciues Ro. agrum coluerunt etiam patricy. 11
Ciues & in urbe, & in agro, & extra agrum cenſebantur. 49
Ciues Ro. ſoli heredes eſſe alterius ciuis poterant. 90
Ciuibus Rom. cauponariam, & operoſam artem tractare non licuit. 104
Ciuibus ſolis patuerunt honores. 143
Ciuis quibus rebus ab Ariſtotele circumſcriptus. 240
Ciuis pars ciuitatis. 1
Ciuis, & ciuitatis diſputatio a rep. cuius eſt ciuis, & ciuitas deducenda. 1
Ciuis immunis a priuatorum uerberibus. 49
Ciuis, qui optimo iure ciuis ſit, hoc libro quæritur. 3
Ciuis nemo ſuffragio erat excluſus. 134
Ciuis definitio ab Ariſtotele tradita. 4
Ciuis Romani definitiones refutantur. 3
De Ciuis Rom. capite iniuſſu populi ne agatur, lex. 55
Ciuis R. in aliam aſcitus ciuitatem Romanam amittit. 11
Ciuis Rom. optima lege, qui. 3
Ciuis Romani nomen a tormentis, & morte liberarunt. 56
Ciuis Rom. non cenſus in numero ciuium non eſſe iudicabatur. 12
Ciuis Rom. proprium ius tutoris dandi. 100
Quod Ciuis Rom. publico iudicio circumueniretur, ne quis coiret, lex. 55
Ciuis Ro. ſolus teſtamentum facere iure ciuili potuit. 96
Ciuis Rom. urbe, & agro abeſſe potuit, dum modo Romæ cenſeretur. 11. 12.
Ciuitatem nemo inuitus amittere poterat. 47
Ciuitas, quid. 12
Ciuitas data quondam aut uniuerſis, aut ſingulis oppidanis. 4
Ciuitatis deſcriptio, reſpublica. 1
Ciuitatis uniuerſo oppido quo data a Romulo. 4
Ad Ciuitatis optimum ius pertinet domicilium. 45
Ciuium diuiſio ex ordinibus. 167
Ciuium diuiſio ex factionibus. 167
Ciuium diuiſio ex imaginibus. 167
Ciuium cenſorum numerus ingens. 103
Ciuium Rom. non unum genus. 2
Claſſes a quo inſtitutæ. 28
Claſſes cur quinque nominatæ cum eſſent ſex. 29
Claſſes factæ tribunum partes. 140. 141.
Claſſes quomodo tribuũ partes. 30

Classes quot fuerint. 28. 29
Classium census. 29
Clientum iura. 65
Cloeliæ fossæ. 10
Coactores, qui. 210. 211
Cœlius mons a quo sit pomœrio comprehensus. 6
Coemptio in nuptijs, quæ. 79. 80
Cohors prætoria nisi ciui patuit. 116
Collatia, & quicquid agri citra collatiam Sabinis ademptum. 8
Collegia opificum a quo instituta. 215.
Collegia pagorum. 207
Collegia suffragabantur. 219
Collegia pernicioſa ſublata. 215. 116
De collegiis opificum in XII *tabulis.* 215
Collegiorum iura. 215. 216
Collegiorum magistri. 216
Collegium Corneliorum. 228
Collybus, quid. 209
Coloni alia ſacra habuerunt, atque ciues Rom. 72
Comitia a quo instituta. 133
Comitia quid. 133
Comitiata centuriata, a quo instituta. 134
Comitia centuriata auſpicata, tributa inauſpicata. 65
Comitia centuriata, & tributa quomodo adhiberentur. 136
Comitia centuriata, & tributa ad quæ crimina ſint aduocata. 252
Comitia centuriata non poterant haberi a tribuno pl. 251
Comitia curiata a quo instituta. 134
Comitia curiata, & centuriata quo modo adhiberentur. 136
Comitia curiata bis eſſe habita, falſum. 158
Comitia curiata primis tantum temporibus uſurpata. 141
Comitia curiata obſoleta. 137
Comitia curiata eſſe utilia conſuli non neceſſaria. 156
Comitia tributa a quo inſtituta. 135
Comitia tributa, concilium plebis. 134
Comitia bina, quæ intelligantur. 138
Comitiis centuriatis quid iuberetur. 135
Comitiis centuriatis qui magiſtratus crearentur. 139
Comitiis centuriatis de capite actū. 53
Comitiis centuriatis quomodo uocarentur tribus. 139
Comitiis centuriatis bellum iubebatur. 158
Comitiis curiatis pauperum multitudo prævaluit. 134
Comitiis curiatis arrogationes fiebant. 88
Comitiis curiatis quid iuberetur. 134. 135.
Comitiis curiatis patricij magiſtratus quando crearentur. 137
Comitiis curiatis mandabatur imperium. 156
Comitiis tributis imperium mandatum priuatis. 162
Comitiis tributis quid iuberetur. 135
Comitiis tributis de capite Ciceronis actum. 53
Comitiorum genera. 134

Comitiorum binorũ ratio, quæ. 135
Comitiorum omnium uniuersa ratio. 134
Comitiorum centuriatorũ ratio. 134
Commeatus militares. 115
Compitalia. 28
Compitalitia. 69
Concilium plebis. 134
Condictio quæ actio. 36
Condictionis formula, quæ. 37
Confarreatio in nuptiis. 80
Coniuratio genus militiæ. 114
Ex Connubio non iusto nati non liberi. 75
Connubiorum ratio. 74
Connubium an cum Romanis mulieribus tantum. 74. 75
Consul dictatori paruit. 149
Consules quando creati. 150
Consules imperium duplex quomodo habuerunt. 154
Consules iurisdictionem habuerunt, & bella gesserunt. 151
Consules an imperium habere sine lege curiata potuerint. 155
Consules quando ius uitæ, necisq; habuerint. 152
Consuli magistratus omnes paruerunt, præter tribunum pl. 149
Consulum quomodo imminutum imperium. 151
Consulum officia multa. 152
Consulum ius, & imperium. 152
Cornicula dona militaria. 118
Corniculum a prisco deletum. 8
Coronarũ militarium genera. 118
Sub Corona emptio. 93
Sub Corona uenibant, cur. 93
Creditorum libido. 57
Creditores prætorem ius secundum debitores dicẽtẽ interfecerunt. 213
Creditarum pecuniarum ius, quale. 57. 58
De creditis pecunys qui tulerint. 182
Crimina antiqua quæ. 249
Crimina quæ sint cognita comitiis cẽturiatis, & quæ tributis. 254
Crustumium. 10
Crux, militaris animaduersio. 123
Curiæ partes tribuum. 27
Curiæ ueteres quattuor. 27
Curiæ nouæ. 27
Curiæ a quo institutæ. 27
Curiæ unde nomina traxerint. 27
Curiæ omnes in Palatio. 27
Curiæ postremis temporibus nihil ad tribus pertinuerunt. 28
Curiarum aliquot nomina. 28
Curiarum triginta numerus perpetuus fuit. 31
Curiarum sacra a quo instituta. 70
Curiales cum suis curionibus sacra faciebant in curiis. 28
Curiones. 144. 145
Cybele sero culta. 70

D

DEBITORVM *conditio.* 57
Debitorum corpora secari poterant. 60
Decemuiri qui, quando instituti, & & quas res iudicarunt. 247
Decima frumenti. 130
Decimatio, quid. 120
Decuriæ iudicum a quo conscriberentur. 261
Decumæ, quæ. 129
Decumani qui. 191. 192

Deditus an remaneat ciuis. 47.48
Denarius quomodo æstimatus. 117
Deorum colendorum ratio. 70
Dictator cur creatus, & quãdo. 151
Dictatori, consul paruit. 149
Diffarreatio. 81
Dij ijdem culti Romæ, atque in Græcia. 70
Dij qui colerentur Romæ. 70
Dij Romanorum uernaculi, qui. 70
Diuortij formula. 83
Diuortium primum. 82
Diuortium quid differat a repudio. 83
Do, dico, addico, continent prætoriam iurisdictionem. 154
Do, dico, addico, quid significent. 154
Domicilij largitio ciuitatis fundamentum. 5
Domicilium multa ciuitatis commoda affert. 5
Domicilium non nisi in urbe aut agro. 5
Dominium legitimum est iure ciuili solum. 94
Duodecim tabulæ. lege Tabulæ.
Duumuiri perduellionis. 250
Duumuiri sybillini. 144. 145. 146

E

EDICTA *quæ.* 37
Edicta perpetua, quæ. 38
Edicta peculiaria. 36
Edicti perpetui formula. 154
Edictum interponere, quid. 149
Edictum prætoris urbani de iure dicundo. 154
Edictum continebat formulam iuris dicundi. 154
Editicij iudices, qui. 267
Editicij iudices selectis oppositi. 268
Editicij iudices in quo crimine usurparentur. 268
Emancipatio, quomodo fieret. 86.87
Emeritis stipendiis, qui dicantur. 109
Emeritis stipendiis homines ad arma reuocati. 109
Emptio pro quocunq; dominij acquirendi modo. 89
Eruptio sub corona. 92
Epulones. 144. 145. 146
Eques, & equestris ordinis. 168
Equester ordo a senatu alienatus per publicanos. 195
Equestri loco, qui dicantur. 168
Equestris census. 184
Equites ijdem atque Celeres. 180
Equites ijdem, ac Flexumines. 180
Equites ijdem, ac Trossulli. 180. 181
Equites respondentes peditibus, qui. 181. 182
Equites ex censu legebantur. 184
Equites quando iudicarint. 261
Equites magistratus non capiebant. 185
Equites capto magistratu non erant equites. 185
Equites omnes subiecti censoribus. 182
Equites ueteres, qui. 186
Equites a plebe discreti in spectaculis. 186
Equites erant usque ad certam ætatem senatorum filij. 186
Equites, & patricij, & plebeij. 184
Equites Rom. a quo instituti. 180

Equites

quites Rom. non omnes, qui equo mererent. 183
Equites Rom. publicani. 189
Equites non omnes publicani. 194
Equites etiam in magistratu habebant equum publicum. 186
Equites Rom. equo publico. 182
Equiti quando stipendium dari cœptum. 116
Equitis diurnum stipendium quantum. 117
Equitum notæ. 237
Equitum turmæ, & centuriæ. 106 107.
Equitum Rom. duo genera. 181
Equitum insigne annulus aureus. 187.
Equitum Rom. mentio quàm antiqua. 181
Equum adimere, quid. 238
Equum publicum a censore assignatum. 183
Equus publicus idem, & militaris. 183
Equus publicus mille assarium. 183
Esquilinus a Seruio coprehensus. 6
Euocati, qui. 109
Euocatio genus militiæ. 114

F

FABII *patritij.* 63
Fabius humiles in quattuor urbanas tribus coniecit. 26
Faces quinque in nuptijs. 78
Falernus ager. 20
Familia quid à gente differat. 62
Familiæ multæ partim patriciæ, partim plebeiæ. 67
Far in nuptijs. 80
Farracia. 80.81
Fasti dies. 176
Fax spinea in nuptijs. 78
Fax rapiebatur in nuptijs. 79
Festi loci nomen in fine agri Romani. 9
Fetiales. 144.145
Ficana uia Ostiensi ad XII *ab urbe lapidem deleta ab Anco.* 8
Fidenæ. 10
Fiducia, quid. 87
Fiduciarius emptor. 99
Fiduciarius pater, quid. 87
Filij quomodo ter uendantur a patribus. 87
Filiorum emancipatio quomodo. 86. 87
Flamines. 144.145.146
Cn. Flauius diuulgauit legis actiones. 36
Flexumines qui. 180
Fuentini populi. 19
Fœnebres leges. 211.213
Fœnerari prauum. 214
Fœneratores multati. 212
Fœneratores odiosi. 211
Fœneratorũ pœna quadrupli quid. 212
Fœneratorum fraudes coercitæ. 212
Fœneratorum libido. 57
Fœnus graue ante XII *tabulas.* 211
Fœnus unciarium quod. 211.212
Forensis factio. 26
Forensis turba. 222.224
Formularum ratio qualis. 36
Fossæ cloeliæ finis agri Albani. principium Romani. 10
Fratres Aruales. 144.145
Frumenti decumæ. 129
Fustibus cæderentur milites, quomodo.

modo. 120

G

GABII. 10
Gabij ubi sint. 9
Gallico bello uacationes non ualebant. 115
Gcganij patricij. 64
Genialis lectus. 79
Gens quid a familia differat. 63
Gentiles qui. 63
Gentilitatis ius. 63
Gentilitatum iura alia, atque agnationum. 63
Gradus sanguinis habita ratio in ducenda uxore. 76

H

HASTA *in auctione.* 93
Hastæ puræ dona militaria. 118
Hereditarium ius, quid. 90
Hereditas iusta, quæ. 90
Hereditas quid. 90
Hereditates cëtumuiri iudicarunt. 246
Histriones non militarunt. 108. *præter Attellanos.* 109
Histrionia probro. 245
Honesta missio. 114
Honorarium ius. 37
Honores furtim adepti lege Papia multati. 144
Honores nisi ciuibus patuerunt. 144
Honores, qui. 144
Honorum iure ius optimum ciuitatis continetur. 144
Honorum genera. 144
Honorum ius. 144
Horatij iudicium perduellionis, an paricidij. 249
Hordeum dabatur ignominiæ loco militi. 119
Hymen canebatur in nuptijs. 77

I

IANICVLVM *non inclusum pomœrio.* 6
Ignobiles, qui. 270. 271
Imagines qui posuerint. 271
Imagines tertiam ciuium diuisionem intulerunt. 167
Imaginis ius. 271
Imaginum usus domi, & in funeribus. 272
Imago, quid. 270
Imago caussa nobilitatis. 270
Imperatorem deligere, quid. 157
Imperium duobus modis acceptum. 154
Imperium magistratus, quid. 148
Imperium duplex quomodo consules habuerunt. 154
Imperium mandatur aut magistratibus, aut priuatis. 155
Imperium priuatis quibus comitijs mandatum. 156
Imperium cur priuati lege curiata non haberent. 156
Imperium etiam a senatu. 156
Imperium tribus comitijs mandatum inuenitur, & quomodo. 155
Imperium siue lege curiata an haberi possit. 156
Impetrationis ratio qualis. 36
Incensi pœna. 106
Ingenui in legione meruerunt. 108
Ingenuus libertinam ducere non poterat. 108
Inquilini nullum ius ciuitatis habuerunt. 3
Institores mercis, qui. 207

Instituta, quæ. 38. 39
Institutum quid amore differat. 38
Interpretes qui. 233
Interreges cur creati. 151
Iudex quæstionis, qui. 259
Iudex quæstionis pro quæsitore. 259
Iudex unus dabatur, cum de facto erat controuersia. 247
Iudex censu legebatur. 266
Iudicem dare, et accipere, quid. 245
Iudices, & Iudicium, quid. 245
Iudices quid differant a magistratibus. 243
Iudices idem, atque arbitri. 245
Iudices singuli quando dati. 244
Iudices rerum priuatarum, & publicarum, qui. 244
Iudices a quibus dati. 244
Iudices in decurias distributi. 260
Iudices selecti, qui. 260
Iudices editicij, qui. 267
Iudices editicij selectis oppositi. 268
Iudices editicij in quo crimine uersarentur. 268
Iudicia priuata, et publica, quæ. 244
Iudicia publica etiam reges exercuerunt. 250
Iudicia non honores. 244
Iudicia ordinum ornamenta. 244
Iudicia quæ quæsitores exercuerint. 253. 254
Iudicia populi. 250. 251. 255. 256
Iudicia penes quos ordines fuerint 262. 263. 264. 268
Iudicia penes senatores. 262
Iudicia penes equites. 262. 263
Iudicia ad ius ciuitatis pertinuerũt 268
Iudiciorum publicorum exercendorum ratio. 250
Iudicium, quid. 243
Iudicium quid ab arbitrio differat. 245
Iudicium habere magistratũ, quid. 148
Iudicium dabat prætor. 36
Iudicum sortitio non prætoris urbani, sed decuriarum confectio. 261
Iudicum decuriæ legebantur a prætore urbano ex ordinibus. 267
Iudicum sortitio quæsitoris fuit. 260. 261
Iudicum ætas, quæ. 267
Iuniores, qui. 23. 104
Iuniores militarunt. 108
Iuniores citabantur. 112
Iuno Cinxia. 78
Iura adoptionis, & arrogationis. 87. 88
Iura gentilitatum, & agnationum. 63
Iura patronorum, & clientum. 65
Iura plebeiarum gentium ut pararentur. 64
Iura sacrorum. 70
Iura sepulchrorum. 73
Iura uxoria. 80
Iure ciuili nihil nisi inter ciues Rom. fieri potest. 90. 91
In iure cessio, quid. 93
Iuris dictio continebatur tribus uerbis, Do, Dico, Addico. 153
Iuris priuati quæ sint. 40
Iuris Quiritium custodes prætor urbanus, & peregrinus. 153
Iuris ciuium Romanorum partes. 31
Iuris periti ius ciuile constituerunt. 34. 35

Iuris publici quæ sint. 40
Ius actionis. 93
Ius census. 102
Ius ciuile est ius Quiritium. 94.95
Ius ciuile quid præstet. 4
Ius ciuile, quod. 94
Ius ciuile Papirianum. 31
Ius ciuile Ælianum. 36
us ciuile Flauianum. 36
Ius ciuile pars iuris ciuium Rom. 34
Ius ciuium Rom. quid. 30.31
Ius ciuium Rom. scriptum, & non scriptum quot partes habeant. 31
Ius ciuitatis amitti ab initio non potest. 47
Ius dicere magistratum, quid. 148
Ius hereditarium, quid. 90
Ius honorarium, quod. 37
Ius honorum. 144
Ius imaginis. 270
Ius legionis. 106
Ius legitimi dominij in sex rebus positum. 89
Ius magistratuum. 148
Ius mancipi. 90.91
Ius militiæ. 106
Ius nexi. 91
Ius nexi proprium ciuis Rom. 92
Ius non scriptum, quale. 38
Ius patrium. 86
Ius Quiritium. 95.230.231
Ius Quiritium, quale. 101
Ius Romanum uel publicum, uel priuatum. 40
Ius suffragiorum. lege suffragia. 246
Iusta uacatio, quæ. 114
Iusta hereditas, quæ. lege Hereditas. 90
Ius testamentorum. 96
Ius tributorum, & uectigalium. 122
Ius triumphorum. 158
Ius tutoris dandi proprium ciuis Rom. 106
Ius uirgarum, quid. 55

L

LACVS *Velinus.* 21
Latini quinq; millia passuum cur urbe abesse iussi. 10
Lanuuium. 10
Latus clauus, quid. 176
Lauici. 10
Lectus genialis. 79
Legare positum pro testari. 96
Lege agere, quid. 153
Lege agendi formula petebatur a prætore. 36
Qui Lege agere uellent, quid obseruarent. 36
Leges, quæ. 37
Leges Corneliæ de tribunis pl. 57
Leges XII *tabularum obscuræ.* 33
Leges XII *tabularum de potestate patrum.* 86
Leges curiatæ, quæ. 31
Leges, Cassia, Gabinia, Papiria, Cœlia tabellariæ. 61
Leges fœnebres. 211.213
Leges opponuntur moribus. 39
Leges, Iulia, Fusia, Caninia, Ælia Sentia de manumissionibus. 228
Leges regiæ abrogatæ, quo. 31
Leges regiæ, quæ & curiatæ. 31
Leges Semproniæ. 55.56
Leges Semproniæ a Sylla abrogatæ, quæ. 56
Leges Sacratæ quæ. 33
Leges tabellariæ. 61
Leges de triumphis. 164

Leges de prouocatione. 51
Legio quid, & unde dicta. 106
Legionis ius. 106
Legio quot contineat milites. 106
Legio quadrata. 107
Legionis numerus uariatus. 107
Legionem sex millium primus Marius scripsit. 107
Legionem expleuerunt ingenui iuniores, quinque classium, & ludicræ artis expertes. 108
Legionis scribendæ ratio. 109
Legis actiones solemnes, quomodo. 36
Legis actiones, cur dictæ. 35.36
Legis actiones a quo diuulgatæ. 36
Legis actiones in rem, in personam, et mistæ, quæ. 36.37
Legis actiones Pontifices intulerunt. 35
Legitima hereditas cum dicitur, quæ legibus XII *tabularum sit constituta intelligitur.* 34
Legitima stipendia, quæ. 109
Legitima tutela, quæ. 101
Legitimi domini ius in sex rebus positum. 88
Legitimus tutor. 101
Lex cum dicitur, XII *tabularum intelligitur.* 34
Lex XII *tabul. diuortia non prohibuit.* 84
Lex XII *tabularum de unciario fœnore.* 211
Lex XII *tabularum de sacris priuatis.* 73
Lex Aelia de obnunciatione. 149
Lex agraria Philippi, & C. Gracchi consulis. 221
Lex Antonia de iudiciis. 265
Lex Atilia de tutelis. 101
Lex Augusti de iudicijs. 266
Lex Aurelia de iudicijs. 265
Lex Cassia de patricijs. 64
Lex Claudia de senatoribus. 177
Lex Cornelia de iudicijs. 265
Lex Cornelia de imperio. 156
Lex Duilia de fœnore unciario. 212
Lex Falcidia de testamentis. 96
Lex Furia de testamentis. 95
Lex Fusia, Caninia de manumissionibus. 96
Lex de fœnore semunciario. 212
Lex Gabinia de ære alieno. 213
Lex Genucia ne fœnerare liceret. 212
Lex C. Gracchi de quingentis iugeribus. 130
Lex Iulia theatralis. 269
Lex Iulia de creditis pecunijs. 214
Lex Iulia de adulterijs. 265
Lex Iunia Norbana de libertinis Latinis. 227.229
Lex Lætoria. 244
Lex Licinia de quingentis iugeribus. 128
Lex Licinia Sextia de fœnore. 212
Lex Licinia de sodalitijs. 217
Lex Liuia de iudicijs. 264
Lex Neronis theatralis. 269
Lex Numæ de potestate patrum. 86
Lex Papia Poppæa. 76
Lex Papia de ciuitate. 144
Lex Plautia de iudicijs. 264.265
Lex Porcia. 54.55
Lex Porcia non seruabatur in castris. 119

Lex

Lex de prouocatione. 114
Lex Roscia theatralis. 269
Lex sacrata militaris. 114
Lex Sænia. 63
Lex pro scapulis, & tergo. 55
Lex Sempronia de fraudibus fœneratorum. 212. 213
Lex Sempronia de re militari. 109
Lex Sempronia de uestibus militum. 117. 118
Lex Sempronia retenta a Sylla, quæ. 56
Lex Sempronia de iudicijs. 261
Lex Seruilia de iudicijs. 262
Lex Sulpicia de ære alieno. 213
Lex Thoria de uectigalibus agrorum. 130
Lex Ti. Gracchi de quingentis iugeribus. 130
Lex Tiberij Imp. de annulis aureis. 270
Lex Trebonia. 51
Lex Tullia de creditis pecunijs. 214
Lex Valeria de usura quadrante. 213
Lex Voconia. 201
Lex, ut ager diuisus uenderetur. 130
Liberi a parentibus ter uendi, & ne cari poterant. 86
Liberi in potestate parentum, & bona eorum. 86
Liberi torqueri non possunt. 50
Liberi qui. 45
Libertas Rom. per quos labefactata. 51
Libertas Rom. est immunis priuatorum uerberibus. 49
Libertas aduersus magistratus. 51
Libertas per censum a Seruio. 46
Libertas tabella confirmata. 61
Libertas per uindictam a Valerio. 46
De Libertate arbitrium. 49
Pro libertate quàm acerrime a Romanis pugnatum. 50
Libertatem cognouerunt Decemuiri. 247
Libertatem nemo inuitus amittere poterat. 47
Libertatis aduersus magistratuum potentiam leges. 49
Libertatis uindicia. 49
Libertatis Rom. genera quinq;. 45 46. *& inde.*
Libertini a quo ciues fieri cœpti. 46
Libertini annulo aureo donati ingenuitatis iura adipiscebantur. 188
Libertini an adoptari possint ab ingenuis. 88
Libertini carebant tribubus rusticis, stipendijs, & honoribus. 225
Libertini Cornelij. 228
Libertini dediticij, qui. 229.230 231
Libertini e plebe. 201
Libertini extra ordinẽ tantum meruerunt. 226.227.108
Libertini Latini qui. 229.230.231
Libertini non in urbe. 231
Libertini non optimum ius ciuitatis habuere. 3
Libertini in Esquilinam coniecti. 225
Libertini in urbanas tribus redacti. 226

Libertini, qui. 45.46
Libertini quoties tentarint exire ex tribubus urbanis. 225
Libertinis ferre apparitiones dabantur. 231
Libertinis honores non patuerunt. 228
Libertinis, quibus permissum est in rusticis censeri. 225
Libertinis tribus urbanæ, non honores patuerunt. 3
Libertinorum filijs uix senatus, & honores patuerunt. 228.229
Libertinorum iura. 224
Libertinorum numerus coercitus, quibus legibus. 228.229
Libertinorum numerus magnus, quando. 228
Libertinorum uindicta liberatorum quod ius. 229.230.231
Libertinus ingenuam ducere non poterat. 76
Libripendes. 90
Lictores, qui. 233
Lictores ex plebe Rom. 233
Lictores triginta pro triginta curijs suffragabantur. 137
Loco senatorio, & equestri qui. 168
Luceres, unde dicti. 4.13.14.15
Luperci. 144.145

M

MAECIVM *castrum.* 21
Magister equitum, qui. 151
Magistratum habere iudicium, & auspicium. 148
Magistratus cur habeant auspicia. & quæ. 149
Magistratus aut dabat iudicũ, aut edictum interponebat. 148
Magistratus inter se distincti auspicijs. 150
Magistratus non sunt, qui carent auspicijs. 150
Magistratus plebey neq; augures, neq; pullarios habuerũt. 149.150
Magistratus potestas, & imperium 148
Magistratus quid differant a iudicibus. 243
Magistratus qui utantur lictoribus, & qui uiatoribus. 148
Magistratus sine lege curiata imperium habuerunt. 156
Magistratus singuli quo in remp. illati. 150
Magistratus maiores, & minores, qui. 150
Magistratus prehensio, & uocatio. 149
Magistratum ius. 148
Magistratuum minorũ iurisdictio. 151
Magistratuum præter consulem, & prætorem iurisdictio. 154
Magistratuum, quorum fuerit potestas, & quorum potestas, & imperium. 148
Maiestatis crimen. 249
Maiestatis reo multa irrogata. 254
Mancipatio, quæ. 90.91
Mancipi ius, quale. 90
Mancipi res. 90.91
Mancipio uendere. 91
Manumittendi modus impositus. 228
In Manum conuenire uxorem, quid. 80.81

Materfa-

Materfamilias, quæ. 80.81
Matrona, quæ. 81
Mensarij, qui. 208
Mensarij græce τραπεζῖται. 109
Mensarij non a populo creati. 209
Mensarij modo quinqueuiri, modo triumuiri. 208
Mensarij diuersi ab argẽtarijs. 208
Mercatores, qui. 205
Mercatores censorum ciuium in numero non habiti. 103
Mercatores minus noti in prouincijs, quàm negociatores. 207
Mercatorum deus Mercurius. 205
Mercatorum collegium Romæ institutum. 205
Mercaturam laudat Cicero. 205
Mercuriales mercatores. 205
Mercatorum dies festus. 205
Miles, qui citatus non respondebat. uenibat. 112
Milites ære diruti, qui. 119
Milites primi, citabantur boni nominis. 112
Milites quãdo stipendio legitimo spoliabantur. 119
Milites quando fustibus cederentur. 120
Milites sæpe ultra sacramentum nouo iure iurando adigebãtur. 114
Militare sacramentum quale. 113
Militares animaduersiones, quæ. 119. 120
Militaria dona. 118
Militaria præmia. 120
Militaris ætas, quæ. 104
Militaris decimatio. 120
Militaris sacrata lex. 114
Militarium coronarũ genera. 118
Militarium missionum genera. 114
Militi præda diuisa. 118
Militiæ ius. 106
Militiæ tria genera. 114
Militibus indicebatur ad conuenien dum dies. 114
Militibus pecuniæ ab imperatoribus triumphaturis diuidebantur. 118
Militibus uestes, arma, frumentum sæpe missum detracta diurna mercedis rata parte. 117
Missio caussaria. 114
Missio honesta. 114
Missionum militarium genera. 114
Moribus opponuntur leges. 39
Mos maiorum, qui. 38.39
Mos quid ab instituto differat. 38
Mulier, quæ se capite non diminuit, testamentũ facere non potest. 96
Mulieres ex ciuium censorum numero exemptæ. 103
Mulieres in perpetua erant tutela. 101
Mulieres, quid biberent. 94
Mulieribus tutores dantur lege Atilia. 101
Multa quibus in iudicijs irrogata. 253.254
Multi bonis oppositi. 280
Municipalia sacra. 75
Municipes habebant tribus, carebant curijs. 28
Municipes instituti post Romam captam. 4
Municipes non habẽt eadem sacra, atque ciues Rom. 73
Municipes non idem erant, ac ciues Rom. 28
Municipes non optimo iure ciues. 3

Municipes quando optimo iure ciues facti. 3
Municipes Romam migrantes municipalia sacra nõ deseruerũt. 75

N

NECESSARIA *uacatio, quæ.* 114
Negotiatores ad censum redibant Romam. 203
Ex Negotiatorum conuentu legebantur Iudices, & patroni in prouincijs. 207
Negotiatorum conuentus in prouincijs. 207
Negotiatores in prouincijs notiores, quàm mercatores. 207
Negotiatores, siue negotia gerentes, qui. 205. 206
Nexi liberatio. 92
Nexi obligatio. 91
Nexi ius. 91
Nexi ius proprium ciuis Rom. 91
Nexi necti desierint, quando. 59
Nexum, quid. 81
Nexum, quod. 100
Nexus, quæ solennitas. 91
Nobiles etiam plebeij. 271
Nobiles qui. 269. 270
Nobilitas ex uirtute. 273. 274
Nobilitas plebi opposita. 272
Nobilitas pro patriciorum factione. 270
Notæ ordinum. 240
Nouæ tabulæ. 58
Noui dij culti Romæ. 64. dãnati. 72
Noui homines qui. 271. 272
Nouitas quæ. 271
Nuces a marito sparguntur. 102
Numæ lex de potestate patrum. 88
Nundinæ. 25
Nupta dicebat marito. Vbi caius ego caia. 79
Nupta noua aquam, & ignem attingebant. 78
Nupta nouæ caput flammeo obnubebat. 78
Nupta noua collocabatur a pronubis in lecto. 79
Nupta noua deducebatur a prætextatis. 78
Nupta noua limen mariti non attingebat. 78
Nupta noua oleo mariti limen perungebat. 78
Nupta noua rapi solita. 78
Nuptæ cingulum soluebat maritus. 72
Nuptæ nouæ comam maritus poliebat hasta. 79
Nuptijs auspices. 78
Nuptijs canebatur hymen. 78
Nuptijs facies quinque, cur. 78
Nuptiis fax rapiebatur. 79
Nuptiis fax spinea. 78
Nuptiis nuces a marito spargũtur 79
Nuptiis Talassio canebatur. 78

O

OPIFICES *etiam ciues R.* 217
Opificibus, & sellulariis in populari Rep. Romæ honores patuerunt. 3
Opifices, & sellularij in paucorum rep. Romæ excluſi honoribus. 3
Opifices non ciues. 217. 218
Opifices cur a censoribus prætereriti. 218
Opifices, & artifices, quales. 215
Opifices ẽt magistratus adepti. 222
Opifices a plebe. 201

Opifices censorũ e nũero exẽpti. 103
Opificũ collegia a quo instituta. 215
Opificum collegia in tribu erant, & suffragabantur. 219
Optimates, qui. 274.275.276
Optimates, quod genus reip. 2
Optimatibus quid propositum. 279
Optimatum genera, partes, formæ. 275.276
Optimatum, & popularium factio quando cœperit. 274
Optimatum potestas unde dicta. 275
Optimatum, & popularium factio remp. perdidit. 280
Ordines tres, senatorius, equester, plebs. 167
Ordines non honores sunt. 244
Ordinum censoriæ notæ. 240
Ordinum iura in iudicãdo. 264.265
Ordinum ius. 243
Ordo senatorius summus. 168
Ouatio quid differat a trĩpho. 162

P

PAGANALIA. 71
Pagorum collegia. 201
Palati Petuscum. 9
In Palatio curiæ omnes. 28
Palatium pomœrio inclusum. 6
Parici quæstores. 249
Paricidium quid. 249
Pastores, qui. 192
Pascua publica. 129
Paterfamilias, quis. 96
Pater fiduciarius. 87
Pater in filium uitæ, necisq; habet potestatem. 87
Pater uendere non poterat filium, qui uxorem suo consensu duxisset. 86
Patres, qui. 61
Patres conscripti, cur dicti senatores. 169
Patres cur dicti senatores. 169
Patricia pudicitia. 74
Patricij, qui. 62
Patriciæ familiæ aliquot etiam plebeiæ. 68.69
Patricij nobiles. 216
Patricij soli auspicia habuerunt. 64
Patricij maiorum gentium, & minorum, qui. 68
Patricij ad plebem transierunt. 69
Patricij quondam idem, atque ingenui. 62
Patricij a Cæsare, Augusto, Claudio lecti. 63
Patricij quando non ducerent plebeias. 75
Patricij a quibus fierent. 63
Patricij lecti a Bruto. 63
Patricij lecti a regibus. 63
Patricij patroni plebeiorum. 64
A Patricijs ad plebem reditus. 69
Patriciorum, & plebeiorum primæ seditiones. 69
Patriciorum, & plebeiorum sacra an eadem. 73
Ad Patricios auspicia redibant. 67
Patrium ius. 86
Patronorum iura. 64
Paucorum factio, quod genus reip. 2
Paulli pecuniam in ærarium illatã ante Hirtium, & Pansam consules uideri consumptam. 128
Paulli uictoria tributum exigi desitum. 127
Pauperes tributo liberati. 124
Pauperes in plebe forensi. 222.223

Peculatus crimen. 249
Peculatus reo multa irrogabatur. 253
Pecuarij, qui. 190.191
Pediti quando ſtipendium dari cœptum. 116
Peditis diurnum ſtipendium, quantum. 117
Penates ubi culti. 70
Perduellionis crimen. 249
Perduellionis iudicia, quot Romæ agitata. 249
Petuſcum Palati. 9
Phaleræ, dona militaria. 118
A Plebe ad patricios aditus. 69
De Plebe Romana homo. 169
Plebeia pudicitia. 73
Plebeiarum gentium iura ut pararentur. 63
Plebeij, qui. 62
Plebeij nobiles. 271
Plebeij tãtum ceperunt tribunatum pl. 50
Plebeij auſpicia obtinuerunt. 66
Plebeij clientes patriciorum. 65
Plebeij non ducebant patricias. 75
Plebeij nec interregem, nec flamines maiores, nec regem ſacrificulum, nec ſaliorum collegium habuerunt. 75
Plebeij magiſtratus neque augures, neq; pullarios habuerũt. 149.150
Plebeij magiſtratus, & ſacerdotia adepti. 67
Plebeiorum, & patriciorum ſacra an eadem. 73
Plebeius, & de plebe. 168
Ad Plebem quando ſumma rerum reciderit. 2
Plebi nobilitas oppoſita. 272
Plebis urbanæ partes. 200
Plebis notæ. 237
Plebis opibus fretus Cæſar dominatum unius inuaſit. 2
Plebiſcita, quæ. 36
Plebiſcitum Sempronium de fraudibus fœneratorum. 212
Plebiſcitũ Atinium de tribunis pl. ſenatoribus. 179
Plebs, quæ. 62
Plebs pro pauperibus. 124
Plebs regibus, ac patricijs dominantibus honoribus caruit. 3
Plebs populo dominante honores habuit. 3
Plebs quod genus reip. 2
Plebs bonis oppoſita. 279
Plebs tributo exoluta. 123
Plebs diſcreta ab equitibus in theatro. 269
Plebs Romana quæ. 195.196
Plebs Rom. agros colebat, aut diuiſos, aut locatos. 198.199
Plebs R. in partẽ reip. quo uocata. 2
Plebs Rom. diuiditur in urbanam & ruſticam. 196
Plebs ruſtica, quæ. 196.197
Plebs urbana, quæ. 200.222
Plebs urbana in pagos diuiſa. 201
Plebs urbana in omnibus tribubus. 224
Plebs urbana in colonias mittebatur. 223
Plebs urbana ſentina ciuitatis. 223.225
Pœna incenſi. 106
Pomœrium, quid. 6
Pomœrium qui protulerint. 6

Pomœrij proferendi ius cui datũ. 6
Pontes in comitijs, quid. 143
Pontifices. 144.145.146
Pontifices actiones legis intulerunt. 35
Populares, qui. 249
Populi iudicia. 250.251.256.257
Populus tunicatus, qui. 224
Portitores, qui. 191.192
Portoria, quæ. 128
Portoria etiã a regibus exacta. 129
Portoria instituta. 129
Portoria plebi remissa. 129
Portoria sublata. 129
Postliminium non est dedito. 48
Potestas magistratus quid. 148
Potiry. 145.146
Præcones, qui. 233
Præcones, libertini. 233
Præconum decuriæ a quibus lectæ. 234.235.
Præda militi diuisa. 118
Prædia in censu deferebantur. 104
Præfectus urbi, cur creatus. 153
Præmia militaria. 116
Prærogatiuæ centuriæ, uel tribus quæ. 138
Prærogatiuæ cẽturiæ institutæ. 137
Prærogatiuæ tribus pro unis comitijs. 137
Prærogatiua centuria pars unius tribus. 140
Prætor urbanus, qui. 152
Prætor urbanus duos habuit lictores, prouincialis sex. 152
Prætor urbanus, quid uellet, cum fabatur, Do, Dico, Addico. 153
Prætor urbanus, apud quem lege agere liceret. 153
Prætor urbanus edictum proponebat iurisdictionis suæ. 153
Prætor urbanus iudicum selectorum decurias conficiebat. 150.151
Prætor urbanus ex ordinibus legebat decurias iudcium. 265
Prætor urbanus, & peregrinus iuris Quiritium custodes. 153
Prætor peregrinus, qui. 152
Prætor, qui & quæsitor. 258
A Prætore petebatur lege agendi ratio. 36
Prætores quæstionum. 154
Prætores quæstiones sortiebãtur. 255
Prætores, qui quærerent. 153
Prætores modo secundum creditores, modo secundum debitores ius dicebant. 213
Prætores prouinciales, qui. 153
Prætoriæ cohors nisi ciui patuit. 116
Prætoris urbani auctoritas.
Prætorum edicta, quæ. 37
Prætorum propria iurisdictio. 148
Prehensio magistratus. 149
Priuata sacra. 70
Priuernates Vfentinæ tribui ascripti. 21
Procincti, qui. 97
In Procinctu, quid. 97
Proconsules, & proprætores non sunt magistratus. 150
Proconsules, & proprætores quomodo imperium haberent. 155.156
Procuratores, qui. 207
Proletarij, qui. 29
Proletarij ex qua plebe. 224
Pronubæ collocabant in lecto sponsam. 79
Puberes, qui. 104

Puberes censi. 103
Publicani, qui. 190
Publicani equites Rom. 190
Publicani etiam quidam non equites. 194
Publicani equestrem ordinem a senatu alienarunt. 195
Publicani redimebant tributa, & uectigalia. 132
Publicani praeter uectigalia alia etiã conducebant. 193
Publicani, decumani, portitores, pecuarij. 191
Publicani prouincias turbarunt. 194
Publicanis satisfecit Cæsar. 195
Publicanorum societates, quales. 193
Publicus focus Vestæ. 71
Pudicitiæ uiolatæ crimen. 81
Pueri, qui. 29
Pueri ex censorum ciuium numero exempti. 103
Pueri carebant suffragio. 143
Pueri non militarunt, nisi extra ordinem. 108
Pupilli, qui. 30

Q

QVADRATA *legio.* 107
Quæsitor prætor. 260
Quæsitor pro iudice quæstionis. 261
Quæsitor sortitur iudices. 260.262
Quæsitoris officia. 261
Quæsitores quando creari cœpti. 254
Quæsitores extra ordinem. 257
Quæsitores quæ iudicia cognouerint. 254. 255
Quæsitorum curãdoru m ratio. 254
Quæstiones perpetuæ. 250
Quæstiones perpetuæ quando institutæ. 257
Quæstiones perpetuæ suos habuerunt prætores. 257
Quæstiones perpetuæ auctæ. 259
Quæstiones prætoribus assignatæ. 260
Quæstiones publicæ quomodo tractatæ. 254.255
Quæstionis iudex, qui. 256.261
Quæstionum capitalium forma. 260
Quæstores primi creati. 123
Quæstores ærarij, qui. 201
Quæstores parici, qui. 201.249
Quæstoria ætas, quæ. 173
Quinta frugum. 173
Quiritum ius. lege Ius Quiritum.

R

RAMNENSES. 4
Ramnenses unde dicti. 13. 14. 15
Recuperatores qui, & quando darẽtur, et quibus de rebus. 247.248
Reges iurisdictionem exercuerunt. 150
Repudij formula. 83
Repudiũ quid a diuortio differat. 83
Reip. Rom. non unum genus perpetuo. 2
Reip. Rom. temperatio quando inducta. 2
Reip. Rom. temperatio per quos tentata, & labefactata 2
Rerump. genera recta, & uitiosa. 2
Respublicæ bonæ, quæ. 2
Resp. paucorum Romæ qualis, & quando & quorum. 2
Resp. praua, quæ. 2
Resp. regum Romæ, qualis. 2

Resp. regnum, & patriciorum ciuis R. ratione inuestiganda negligitur, popularis consideratur, 3
Resp. Rom. temperata hoc libro consideratur. 3
Resp. Rom. duas tantum formas habuit. 2
Resp. temperata, optima. 2
Resp. temperata unde Romæ initium habuerit. 8
Regnum, quod genus reip. 2
Rex sacrificulus. 144. 145. 146
Romana urbs. lege urbs Romana.
Romana plebs. lege Plebs Roma.
Romana resp. lege Resp. Romana.
Romani ciues. lege Ciues Romani.
Rufuli, qui. 111
Rustica uitæ commendatio. 24
Rustica plebs, quæ. 196. 197
Rustica res quanto studio a Romanis culta. 196
Rustica res ciuibus commissa. 24
Rustica uita honestior urbana. 24

S.

SABATE *lacus.* 19. 20
Sacerdotes habebant uacationem nisi bello Gallico. 115
Sacerdotes qui ex patricijs tantum crearentur. 146
Sacerdotes quomodo creare̅tur. 146
Sacerdotia, quid. 143
Sacerdotia perpetua. 146
Sacerdotum propria, quæ. 146
Sacerdotum genera. 144
Sacra an eadem patriciorum, & plebeiorum. 74
Sacra curiarum. 71
Sacra municipalia. 75
Sacra priuata, quæ. 71
Sacra priuata adoptione sequebantur. 73
Sacra priuata onus hereditatis. 74
Sacra priuata relinquebantur cum hereditate. 73. 74
Sacra priuata a patribus familias constituebantur. 73
Sacra priuata familiarum, eadem gentilicia. 73
Sacra publica, quæ. 71
Sacra publica ad ciuis Rom. definitionem pertinent. 72
Sacra quo ritu peragerentur. 72
Sacramentum genus militiæ. 114
Sacramenti militaris uis. 113
Sacramenti militaris religio. 113
Sacramentum militare, quale. 113
Sacramenti militaris formula. 113
Sacrata lex militaris. 114
Sacrorum iura. 71
Sacrorum priuatorũ obligatio. 74
Sacrosanctum, quid. 52
Salij. 144. 145. 146
Salis uectigal institutum, & sublatum. 131
Saluius bonum nomen militis. 118
Sanguinis missio, militaris ignominia. 120
Scaptia oppidum. 21
Scribæ, qui. 202
Scribæ a quibus legerentur. 204
Scribæ apparitores. 232
Scribæ a quæstore Catone cohibiti. 203
Scribæ a quæstoribus apparitionis mercedem accipiebant. 203
Scribæ ad maiores honores peruenerunt. 204
Scribæ e plebe. 201

Scribæ leges in manibus habuerunt. 202
Scribæ magistratibus apparuerunt. 203
Scribæ, nisi abdicasset scripto, non habebatur ratio in petitione. 204
Scribæ quæsitorum. 204
Scribarum decuriæ. 204
Scribarum decuriæ aliquot pretio emptæ. 204
Scribarum ordo non admodũ honestus. 204
Scriba Syllæ post fuit prætor. 205
Scriptuarius ager. 192
Scripturæ uectigal, quid. 129. 191. 192
Secessio in montem sacrum, & in Auentinum. 70
Selecti iudices, qui. 262
Selecti iudi. editicijs oppositi. 267
Senator, & senatorij ordinis. 168
Senator non erat, nisi lectus a censore. 175
Senator censu labefactato tueri ordinem non poterat. 173
Senator legi non poterat, nisi magistratum gessisset. 173
Senatores a quo instituti. 169
Senatores a reliquis ordinibus discreti in spectaculis. 268
Senatores, & quibus in senatu sententiam dicere licet. 179
Senato. ex equestri ordine lecti. 172
Senatores erant tribuni pl. Atinio plebiscito. 179
Senatores ex patricijs primum. 171
Senatores in petendis honoribus occupati. 178
Senatores lecti a regibus, consulibus, censoribus. 169
Senatores lecti a Graccho, Liuio, & Sulla. 170
Senatores mouebantur, & prætereibantur a censore. 174
Senatores non erant omnes, qui in senatum ueniebant. 176
Sena patres, & patres cõscripti. 169
Senatores pedarij, qui. 176. 177
Senatores quando iudicarint. 263 264
Senatores quando ex plebeijs legi cœpti. 171. 172
Senatori nauem ædificare non licuit. 176
Senatori omnis quæstus ĩdecorus. 176
Senatoria ætas, quæ. 173
Senatorio loco qui dicantur. 168
Senatoribus annuli aurei permissi. 188
Senatoribus legendis census spectatus. 172
Senatoribus legendis ordinis, census, ætatis, & magistratus habita ratio. 171
Senatorius census, qui. 173
Senatorum filij usque ad certam ætatem erant equites. 186
Senatorum insigne latus clauus. 175
Senatorum legendorum extraordinariæ rationes. 174. 175
Senatorum notæ. 240
Senatorum numerum auxit Sylla, inde Cæsar. 171
Senatorum numerum ad modũ pristinum reduxit Augustus. 170
Senatorum numerus quantus. 171
Senatorum Sullanorũ numerus quãtus. 171

Senatus cognitio, atque auctoritas, quæ fuerit. 177.178
Senatusconsultum, quid. 37
Senatum mouere, quid. 240.241
Senes sexagenarij. lege sexagenarij.
Senes uacationem habebant militiæ præterquam bello Gallico. 115
Seniores, qui. 104.29
Senatores non militarunt, nisi extra ordinem. 108
Septem pagi Veientibus adempti. 8
Sepulchra ad sacra pertinent. 73
Sepulchra alia familiaria, alia hereditaria. 73
Sepulchrorum iura. 73
Seruabant de cœlo omnes magistratus. 148
Serui non ciues. 217
Serui in dominos torqueri non possunt. 159
Serui non militarunt, nisi extra ordinem. 108
Serui per censum fiebant liberi. 103
Seruus cum libertate ciuitatem assequebatur. 45
Sexagenarij senes carebant suffragio. 143
Sexagenarij de ponte deijciebantur, cur. 143
Siluæ Scantiæ. 129.192
Societates publicanorum. 193
Societatis pro magistro. 194
Societatis magister. 193.194
Sodales collegiorum. 215
Sodales Titij. 144.145
Sodalitates, & sodalitia uarie sumpta. 217
Soror germana duci nõ poterat. 77
Spectacula quando, & quomodo ordinibus diuisa. 268
Sponsalia, quæ. 77
Sponsaliorum ratio. 77
Statorius bonũ nomen militare. 172
Stellates populi. 20
Stipendia legitima, quæ. 109
Stipendijs emeritis, qui. 109
Stipendio legitimo quando spoliabatur miles. 119
Stipendiũ militare quãtũ fuerit. 117
Stipendium pastorum. 119
Stipendium quando militi dari cœptum. 116
Stirps pro agnatione. 63
Suburbana ædificia cum muris cõtinentia urbis nomine appellata. 6
Suffragio nemo erat excluſus. 134
Suffragio caruerint, qui. 142.143
Suffragiorum ius. 246
Suffragiorum ius imminuit Cæsar, restituit Augustus, sustulit Tiberius. 143

T

TABELLA *libertatẽ cõfirmauit.* 61
Tabernarij. 219
Tabulæ XX. *lege Lex* XII. *tabularũ.*
Tabulæ nouæ. 60
Talassio nuptijs canebatur. 78
Tarpeius mons non inclusus a Romulo pomœrio, sed a Tatio. 6
Tatienses, unde dicti. 13.14.15
Tutela, quid. 100
Temetum. 84
Testamentarius tutor. 101
Testamentariũ ius e XII *tabulis.* 96
Testamenti nuncupãdi formula. 98
Testamentorum genera. 98
Testamentorum ius. 96
Testamentum, quid. 97

Testamentum iuris publici est. 97
Testamentum iusta sententia. 98
Testamentum calatis comitijs. 98
Testamentum facere tantum potuit paterfamilias. 96
Testamentum facere iure ciuili nisi ciuis Rom. potuit. 96
Testamentum per æs, & libram fiebat. 98
Testamentum solucbatur per æs, & libram. 98
Testamentũ in procinctu antiquius XII tabulis. 98
Terentum, locus. 23
Tiberis Etruscorum agrum a Romano discludebat. 9
Tirones, qui. 109
Titij sodales. 144. 145
Torques, dona militaria. 118
Tribuni ærarij, qui. 102
Tribuni ærary e plebe. 201. 202
Tribuni ærarij nõ magistratus. 202
Tribunis ærarijs communicata iudicia. 202
Tribuni Celerum, cur creati. 150
Tribuni pl. creati ad minuendũ consulum imperium. 121
Tribuni pl. non erant magistratus. 150
Tribuni pl. habebant auspicium, & quod. 149
Tribunis pl. erant senatores Atinio plebiscito. 179
De Tribunis pl. Syllæ leges. 57
Tribunorum pl. iurisdictio. 154
Tribunorum pl. iura a quibus imminuta, & a quibus restituta. 57
Tribunus pl. comitia centuriata habere non potuit. 252
Tribuni militum modo ab imperatore, modo a populo lecti. 110
Tribunorum militarium ius uariauit. 109. 110
Tribu mouere, quid. 241
Tribus tria significat. 12
Tribus unde dictæ. 2
Tribus, & centuriæ apud Liuium idem. 14
Tribus quando institutæ, & nomina tæ. 13
Tribus ius ciuium. 12
Tribus seminarium ciuitatis. 31
Tribus tres a gentibus fecit Romulus. 15
Tribus tres usque ad Seruium. 14
Tribus singulæ in decem curias. 12
Tribus plures quattuor fecit Seruius. 15
Tribus 19 a Seruio factæ, & earum nomina. 17
Tribus ut ad triginta quinq; peruenerint. 17
Tribus 21 quando factæ. 17. 18
Tribus partes urbis, agriq; R. 12
Tribus in classes diuisæ. 140. 141
Tribus rusticæ, & urbanæ, quæ. 22. 23. 24
Tribus rusticæ ubi sitæ. 20
Tribus rusticæ unde dictæ. 17
Tribuum rusticarum honor quando increbuerit. 26
Tribus urbanæ, unde dictæ. 171
Tribus urbanæ quattuor. 15
Tribus urbanæ quando ignominiosæ esse cœperint. 26
Tribus urbanæ libertinorum. 26. 224. 225. 226

Tribus urbanæ parum honestæ. 25
Tribus urbanas quattuor, reliquas rusticas fecit Seruius. 17
Tribus Aemilia, unde. 19
Tribus Anienſis unde dicta, et quando addita. 19. 20
Tribus Arnienſis unde dicta, & quando addita. 20. 21
Tribus Arnienſis Claudij Neronis. 27
Tribus Camilla, incerta. 22
Tribus Claudia, unde. 19
Tribus Collina, unde. 15
Tribus Cornelia, unde. 19
Tribus Cruſtumina, unde. 19. 20
Tribus Eſquilina, unde. 17. 15
Tribus Eſquilina Libertinorũ. 225
Tribus Fabia, unde. 19
Tribus Fabia, et Scaptia Auguſti. 25
Tribus Falerina unde, & quando addita. 20. 21
Tribus Horatia, incerta. 22
Tribus Iulia, Flauia, Vlpia a quibus addita. 22
Tribus Galeria. 19
Tribus Læmonia, unde. 19. 26
Tribus Mæcia, unde. 20. 21
Tribus Menenia, unde. 19
Tribus Palatina, unde. 15. 18
Tribus Ocriculana, unde. 19. 20
Tribus Papia, incerta. 22
Tribus Papiria, unde. 19
Tribus Poplilia, ſiue Poblilia, unde. 20
Tribus Pomptina, unde. 19. 20
Tribus Pollia. 19
Tribus Pupinia, unde. 19
Tribus Quirina, unde. 20. 21. 22
Tribus Romilia, unde. 19. 26
Tribus Romilia prima ex ruſticis. 19
Tribus Sabatina, unde. 19. 20
Tribus Scaptia, unde. 21. 22
Tribus Sergia, unde. 19
Tribus Stellatina, unde. 19. 20
Tribus Suburana, unde. 18. 15
Tribus Suburana, prima. 18. 21
Tribus Sucuſana. 18
Tribus Terentina, unde. 20. 21
Tribus Tromentina, unde. 19. 20
Tribus Veientina, unde. 19
Tribus Velina, unde. 20. 21. 22
Tribus Veturia, unde. 19
Tribus Vſentina, unde. 21. 22
Tribus Voltinia. 19
Tributa locabantur a cẽſoribus. 131
Tributi temerarij uis. 127
Tributo plebs exoluta. 123
Tributo pauperes liberati. 224
Tributo conferendo quouſq; uacarit populus Rom. 127
Tributorum ius. 123
Tributorum tria genera. 123
Tributum quid. 123
Tributum annuum quando exigi deſitum. 127
Tributum annuum factum. 124
Tributum collatum poſt Hirtium, & Panſam conſules. 128
Tributum ex cenſu a quo inſtitutum. 123
Tributum impeditum. 125
Tributum in tribu, & centuria conferebatur. 133
Tributum in capita. 123
Tributum iuſto grauius imperatũ. 125

Tributum remissum. 125
Tributum temerarium, quod. 126
Tripudium. 65
Triumphare sine imperio nemo poterat. 164
Triumpharunt & magistratus, & priuati, qui imperium habuerunt. 162
Triumphaturis, si sine magistratu essent, lex de imperio ferebatur. 164
Triumphi pompa, quæ. 159.160. 161
De Triumphis leges. 163
Triumphorum ius. 159
Triumphus duplex. 162
Triumphus aut terrestris, aut naualis. 164
Triumphus pro aucto imperio. 163
Triumphus qnid differat ab ouatione. 162
Triumphus honorum amplissimus. 159
Triumphus non de ciuibus. 163
Triumphus modo a senatu, modo a populo. 163
Triumphus aut in urbe, aut in monte Albano. 163
Trossuli, qui. 178.179
Tunicatus populus, qui. 224
Turba forensis, quæ. 222.224
Turmæ equitum. 106
Tutelarum ius. 100
Tutela legitima. 101
Tutores dandi ius. 100
Tutores dabantur etiam ante XII tabulas. 100
Tutores, qui. 100
Tutoris dandi ius a XII tabulis. 100
Tutoris dandi ius ex testamento, & patre. 101
Tutor legitimus. 101
Tutor quando detur a magistratu. 101
Tutor testamentarius. 101
Tyrannus, quod genus reip.

V

VACATIO *iusta, quæ.* 114
Vacatio necessaria, quæ. 114
Vacationes a senatu. 115
Vacationes ab imperatore. 115
Vacationes militares a censoribus cognoscebantur. 116
Vacationes militares extra ordinem. 115
Vacationes omnes aliquando infirmatæ. 115
Valerij patricij. 63
Valerius bonum nomen militis. 112
Vectigal ex agris sublatum. 130
Vectigal, quid. 123
Vectigal salis institutum & sublatũ. 131
Vectigalia a censoribus locantur publicanis. 191
Vectigalia aut sublata, aut imminuta. 129
Vectigalia decumæ, portoria, scripturæ. 191
Vectigalia locabantur a censoribus. 131
Vectigalia, quæ. 128
Vectigalium ius. 123
Vectigalium ratio. 191
Veiens ager. 10
Vendicatio est ratio in rem 33. *formula eius.* 36
Versura uetita. 212

Vesta a quo consecrata. 69
Vestales. 144. 146
Veterani, qui. 109
Veturia tribus, & centuriæ nomen. 138
Vfens fluuius. 21
Via Prænestina. 9
Viaticum ut pararetur. 157
Viatores qui. 235
Viatores quibus apparuerunt. 235
Viatorum decuriæ a quibus latæ. 235.236.237
Vicesima uectigal, quod. 131
Vici Rom. ab Etruscis nominati. 20
Vicinitas quid. 12
Viminalis a Seruio comprehensus. 6
Vinum bibere prohibitum mulieribus. 84
Virgarum ius. 55
Viri placa Dea. 84
Vnciaria usura. 111
Vocatio magistratus. 149
Vrbana plebs. 245
Vrbem Romanam qui dilatauerint. 6
Vrbis Romanæ termini ultra mœnia. 6
Vrbs quid. 5
Vrbs Romana in tres partes diuisa. 23
Vrbs Romana quid. 5
Vrbs Romana ultra pomœrium. 6
Vsucapio, e XII *tabulis.* 91.93
Vsucapio quid. 92
Vsura centesima semis triens, quadrans, unciaria, semunciaria, quæ. 111.112
Vsura quadrans. 113
Vsura triens, bes, semis centesima celebratæ ætate Ciceronis. 114
Vsurarum as centesima. 112
Vsurpatio quid. 93
Vsus in nuptijs, qui. 79
Vsus possessio. 93
Vxor cur dicta. 77
Vxor proprie quæ. 79
Vxor quomodo fieret. 78
Vxor usucapiebatur quomodo. 79
Vxores etiam leui caussa dimissæ. 82
Vxores quæ deliquerunt a marito puniebantur. 80.81
Vxoriæ rei arbitrium. 82
Vxoriæ rei cautiones quando institutæ. 81
Vxorum delicta duo. 80
Vxorum ducendarum ritus. 76. 77.78
Vxorum genera duo. 80

Z

ZONA *uirginea.* 78

Errata in libris de iure ciuium Ro. corrigenda.

Litteræ tollendæ.

23.	14	cognitururus	cogniturus
35.	9	lib. 1. 1.	lib. 11.
78.	26	imperitu	impetu
78.	35	diſtinguebant	diſtinguebat
34.	8	auctoritatis	auctoritas
108.	24	quicunque	quinque
109.	19	inopiam	inopia
149.	14	auſpiciari	auſpicari
151.	24	magiſtratum	magiſtrum
180.	17	Liuiuis	Liuius
189.	37	conſtituiſſe	conſtitiſſe
216.	34	Seruilio	Seruio
229.	2	Inſtituit	Inſtitut
233.	28	Quinctiliana	Quinctiana
237.	23	a a	à
243.	18	arbitrium	arbitrum
254.	5	principium	principum
261.	38	alitius	altius
278.	30	uerſanos	ueſanos.

Litteræ addendæ.

22.	26	omnei	omneis
23.	2	Pagnalia	Paganalia
26.	32	Conſtitum	Conſtitutum
32.	1	contractum	contractuum
47.	23	dediſſet	dedidiſſet
57.	13	exitum	exitium
57.	23	Syl	Syllam
58.	8	qua æs	quia æs
75.	15	finitimi	finitimis
85.	3	quo ciues	quod ciues
89.	28	parum	partum
94.	2	dominum	dominium
102.	1	attributa	attributam
161.	19	eſſe ſatis	eſſet ſatis
167.	11	qua initio	quam initio
172.	19	referre	referret
192.	9	exercet	exercent
210.	23	quicto	quincto
212.	21	addi	addit
213.	21	DLVIII	CDLVIII
223.	14	ſentiam	ſentinam

223.	28	ſcura	ſcurra
224.	39	exiſtimatu	exiſtimatur
236.		ac	hac
238.	39	Flaminii	Flaminini
239.	2	Flaminius	Flamininus
272.	26	prætextos	prætextatos

Litteræ mutandæ.

23.	9	noſcerentur	naſcerentur
73.	19	ad eadem	an eadem
94.	3	auctoritas in	auctoritas ius

Verba tollenda.

23.	14	quotannis omnes	tolle, omnes
53.	2	tribunis tribnnis	tolle alterum, tribunis
79.	5	cognitæ bene feminæ	tolle totum
180.	8	uiros, quos	tolle, quos
227.	36	apte apparitiones	tolle, apte

Verba addenda.

14.	4	peditum, ccc	peditum, equites ccc
18.	35	ſuſpicari.	adde: Voltinienſes quidem Terentinæ uicinos ſcribit Cic. pro Plācio.
58.	15	Cap. Aeris	Cap. 1. Aeris
60.	22	continuis prætorem	continuis ad prætorem
145.	34	omnia,exſignataque	omnia exſcripta, exſignataque
170.	10	ciuitatem	in ciuitatem
219.	27	de C. Mario	ubi de C. Mario
233.	15	Sicilia	in Sicilia

REGESTVM.

a ß A B C D E F G H I K L M N O P P* Q R* R S T V X Y Z a b c d e f g h i k l m n o p.

Omnes ſunt duerniones, præter ß, & p ſemiduerniones.

VENETIIS, M. D. LXIII.

EX OFFICINA IORDANI ZILETI.

CAROLI SIGONII
DE ANTIQVO IVRE ITALIAE
LIBRI TRES,

AD SENATVM,
POPVLVMQ.
ROMANVM.

SECVNDA EDITIO.

ἄρχισον μῦθας λέγειν· ἄμυσσος δὲ κρινεῖν

Αἰεὶ δ' ἀμφ' ἀρεταῖσι πόνος δαπάνη τε μαρνᾶται.

Venetiis, apud Iordanum Ziletum,
M D LXII.

CAROLVS SIGONIVS MVTINENSIS

SENATVI, POPVLOQ. ROMANO, S. D.

QVID cauſſæ ſit, quamobrem, cum innumerabiles prope ab hominibus artes ad hominum uſum inuentæ, ac poſteris proditæ ſint, nulla tamen uel præſtantior unquam, uel nobilior habita ſit, quàm quæ militaribus inſtructa præceptis uarie ſe bellicis in ſtudiis apud homines commendauit, merito maximam ſemper habuit dubitationem. cuius qui acutius exitum expedire doctiſſimi, ac prudentiſſimi uiri uoluerunt, eam potiſſimum afferre cauſſam ſoliti ſunt, quòd ab hac una uberiores perpetuo, atque illuſtriores, quàm ab omnibus aliis commodorum, & gloriæ fructus ad uitam hominum permanarint. Quod quidem uere traditum eſſe, nobis quoque cum rerum præſentium ſtatum, ac quotidianam uitæ conſuetudinem intuentibus, tum uero præteritorum temporum memoriam, atque antiquiſſimorum populorum præclara facta animo repetentibus plane uidetur. neque enim ullam aliam uim, ac facultatem aut furentes finitimorum populorum impetus aliquando retardaſſe, aut ſanctum libertatis patrimonium aduerſus nefarios hoſtium conatus defendiſſe, aut denique pacis omnium uirtutum, unde noſtra eſt perfecta beatitudo, alumnæ grauiorem uindicem, ac cuſtodem fuiſſe inuenimus, quàm ipſam armorum tractationem, omnemq. rei militaris,

ac bellicæ disciplinam. ex quibus tum diuturna incolumitas, tum sempiterna prope ad nominis commendationem fama huius laudis studiosis ciuitatibus comparata est. Quanquam autem ea fere conditio, ac natura hominum est, ut his duabus quasi facibus animi, mentesq. eorum ad res omnes aggrediendas facile accendantur, & in id se alacrius intendant, unde utilitatis, aut dignitatis spem uberiorem ostendi sentiant, non æque tamen omnes homines huius utriusque studii cupiditate afficiuntur, ac flagrant. alios enim animaduertere licet, totos in parandis opibus, & quouis modo congerendis diuitiis occupatos, alios nihil aliud, quàm de decore, & honestate cogitantes, atque hoc toto de genere ita sentientes, ut nihil esse in uita utile, quod a dignitate seiunctum sit, arbitrentur. cuius prope heroicæ uirtutis magnitudine qui priscis temporibus excelluerint, haud sane multos numerare ex omni memoria possumus, ætate uero nostra, multo etiam pauciores. fit enim nescio quo modo, id quod grauius uidetur esse dolendum, ut paullatim cum hominum ætate mirifica illa priscæ uirtutis indoles consenescat, atque omnino antiqua laus illa sensim deficiens prope in dies uehementius contrabescat. Ac mihi quidem hac de re sæpius cogitanti cum uestri maiores Romani multis in rebus magni, atque admirabiles fuisse, tum uero in hoc studio omnem superasse hominum naturam, & conditionem uidentur, quòd ita bellicam disciplinam, & militaria studia tenuerunt, ac pertractarunt, ut qui gentes pæne, ac nationes omnes singulari quadam consilii, atque animi præstantia ad suum imperium adiunxerint, iidem ne in ipsa quidem uictoria, qua nihil insolentius esse, atque superbius solet, aliud quidquam, nisi laudem, dignitatem,

gnitatem, & gloriam ſpectauerint unquam, atque ſecuti ſint. Neque uero quæ quoque tempore ab iis uel fortitudinis, uel prudentiæ, uel moderationis, uel iuſtitiæ exempla edita ſint, commemorare hoc loco neceſſe eſt. nota hæc omnium iam hiſtoriis, teſtata uocibus adeo ſunt omnia, ut facilius humani generis interitus uniuerſus, ipſarumq. terrarum exuſtio conſequi, quàm Romanæ uirtutis obliuio, atque ſilentium poſſit. illud autem illuſtre in primis, & ad perpetuam hominum memoriam inſigne non pretermittam, eam fuiſſe quondam populi Romani magnitudinem, ac domi, forisq. diſciplinam, ut in hodiernum uſque diem non modo Italia, ſed, quod mirabile uideatur, extrema fere terrarum ſola, & nationes ultimæ ſtent præclaris eius inſtitutis, ac legibus obſeruandis. Quibus de rebus cum ſæpe alias accidit, ut ipſe mecum accuratius quærerem, tum proxime, cum de antiquo iure Italiæ ſcriberem. ſenſi enim tum aperte, id, quod multo etiam ante facile animaduerteram, nullam unquam gentem, nullam nationem fuiſſe, quæ uel belli, uel pacis ſtudia, quàm populus Romanus, coluerit diligentius, uel utrumque artis genus tractauerit excellentius. cuius ille rei documentum dedit certiſſimum, primum, cum rebellantis, atque imperium recuſantis Italiæ audaciam conſtantiſſime profligauit, deinde, cum eandem in fidem redeuntem, & ad auctoritatem ſuam ſe adiungentem humaniſſime in eadem ciuitatis, & rei publicæ iura aſciuit. Quamobrem incredibilem profecto cepi laboris mei, ac diligentiæ fructum, cum eodem tempore populi omnium, qui fuerunt, futuriq. ſunt, præſtantiſſimi uirtutem ueterem, & antiqua Italiæ, quibus in ſocietatem Romani peruenit imperii, ornamenta renouaui. quin etiam

Roma.

etiam ualuit multum ad uoluptatem animi mei augendam, quòd intellexit, futurum, ut ego hoc ſtudio non tam præſentem latinarum laudem litterarum, quibus non nihil opis, ac luminis mea allatum induſtria exoptabam, quàm ueterem eius ſoli memoriam, in quo ego natus, & educatus eſſem, (quanquàm non obſcura fideliſſimæ ſenatui Romano coloniæ Mutinæ fama eſt) tuerer, ac cuſtodirem. Nec uero diſſimulandum, aut obſcure ferendum eſt, omnem me ab ineunte ætate eò curam, atque operam contuliſſe, ut populi Romani res geſtas, leges, & inſtituta, non a ſilentio hominum, a quo quidem ipſe ſua ſe uirtute, rerumq. magnitudine uindicauit, ſed ab obſcuritate fortaſſe, quæ pleriſque ueteribus monumentis amiſſis, mirabiliter iam mentes noſtrum inuoluerat omnium, educerem, quoad ſtudio meo conſequi, ac diligentia poſſem. ut ſi mihi laus eſſet aliqua ingenii requirenda, eam ex hiſtoriæ omnium nobiliſſimæ pertractatione colligerem; ſi pietatis, conditori, parenti, ac tutori prope noſtro legitimo debitam officii gratiam, quoquo modo poſſem, referrem. Itaque uix dici, aut omnino cogitari ſatis poteſt, quantum lætitiæ, quantum uoluptatis animo aliquando capiam meo, cum ueteris populi Romani ut nomen, ſic imaginem in uobis adhuc, & in ueſtris magiſtratibus reſidere animaduerto, & in ſummo dolore, quem ex Romani euerſione imperii haurire ſoleo, quo ſæpe ſo latio fruar, cum uetera aliquot Romanæ inſignia reipublicæ adhuc Romæ, & in Capitolio apparere intelligo. quid enim aliud, quæſo, conſeruatores ueſtri, quàm auguſtam illam ueteris conſulatus ſpeciem, quid aliud, qui capita regionum dicuntur, quàm ſacroſanctum illum plebis referunt tribunatum? præterea conſilia publi

ca,

ca, oppida, & caſtella etiam num in ueſtra, id eſt in ſenatus, populiq. Romani fide, & poteſtate poſita non ne antiquam etiam neſcio quam Romanæ repræſentant faciem reipublicæ? Quamobrem feci equidem libentiſſime, ut cum iura uetera ciuium Romanorum eruta ex obſcuriſſimis tenebris uetuſtatis, pontifici maximo, atque optimo, PIO IIII, cuius nunc nutum Romana ciuitas grauiſſimum intuetur, dedicaſſem: deinceps Italiæ iura, quod conſequi uidebatur, populo Romano potiſſimum, a quo uno quondam accepta eſſent, conſecrarem. Cuius populi quando uos ut hereditatem uirtutis ampliſſimam, ac ſplendidiſſimam creuiſtis, ſic perſonam honeſtiſſimam geritis, date mihi hanc, obſecro, ueniam, ut uos hoc ſtudii, atque officii nouo fortaſſe, ſed, ut puto, a ueſtra dignitate non alieno munere proſequar. quo quidem eo nunc fungor alacrius, quòd intelligo, eos in magiſtratu homines eſſe, ac publicæ gubernacula rei tractare, quos cum hæc ſtudia mirifice delectant, quæ omnium pulcherrima, & nobiliſſima perpetuo ut haberentur, & eſſent, admirabili ueterum ueſtrorum uirtute patrum, effectum eſt, tum imitatio inprimis antiquæ uirtutis, & diſciplinæ, quam in ſuo munere obeundo ſumma eos audio diligentia, curaq. retinere. Quam ad laudem cumulandam ne hos quidem de uetere Italia commentarios, qui mirum in modum populi Romani nomen, cuius opera Italia eſt hunc honorem conſecuta, illuſtrant, parum arbitror allaturos, ſi ad ea, quæ maiores ſui pro dignitate, & ſalute Italiæ geſſerint, contemplanda cogitationes ſuas aliquando excitarint. Mihi uero ad lætitiam animi mei ſat erit, ſi antiqua Italiæ iura, mea diligentia reſtituta, ueterem ſe

natus

natus populiqúe Romani, cuius nomini sint inscripta, longe, lateque patentem potestatem ostendant. Valete. Venetiis, XII Kal. Octobris, MDLX.

CAROLI SIGONII
DE ANTIQVO IVRE ITALIAE
LIBRI PRIMI CAPITA XXVI.

De triplici iure populorum Italiæ. Cap. I.
De Latinis. Cap. II.
De agro Latino, & fœderibus Latinorum. Cap. III.
De iure Latii. Cap. IIII.
De fœdere, & iure Volscorum, & Aequorum. Cap. V.
De agro, fœdere, & iure Hernicorum. Cap. VI.
De agro, fœdere, ac iure Oscorum, & Ausonum. Cap. VII.
De Italicis. Cap. VIII.
De agro Etrusco, & fœderibus Etruscorum. Cap. IX.
De agro, & fœderibus Campanorum. Cap. X.
De agro, & fœderibus Lucanorum. Cap. XI.
De agro Bruttio, Messapio, & Sallentino, & fœderibus Bruttiorum, Messapiorum, & Sallentinorum. Cap. XII.
De agro, & fœderibus Apulorum. Cap. XIII.
De agro, & fœdere Frentanorum. XIIII.
De agro Piceno, & fœderibus Picentum. Cap. XV.
De agro Gallico, & Gallis Senonibus. Cap. XVI.
De agro, & fœderibus Vmbrorum. Cap. XVII.
De agro Sabino, & fœderibus Sabinorum. Cap XVIII.
De agro, & fœderibus Vestinorum, Marrucinorum, Marsorum, & Pelignorum. Cap. XIX.
De agro, & fœderibus Samnitium. Cap. XX.
De iure Italico. Cap. XXI.
De Gallia citeriore. Cap. XXII.
De agro, & fœderibus Ligurum. Cap. XXIII.
De agro, & fœderibus Gallornm. Cap. XXIIII.
De agro, & fœderibus Venetorum, & Carnorũ. Cap. XXV.
De iure prouinciæ Galliæ. Cap. XXVI.

Eiusdem libri argumentum.

POSTEA quàm duobus libris iura uetera ciuiũ R. aperuit, nihil antiquius habuit, quàm ut de inceps de antiquo iure Italiæ disputaret. quam doctrinam ita his tribus libris est complexus, ut cum in primo populorum, in secundo ciuitatum iura tradiderit, in tertio demum, quemadmodũ toti Italiæ Romana sit ciuitas impertita, docuerit. ad hunc autem finem ab his fere principiis peruenit. Primum Italiam ab antiquis duobus modis ostendit esse acceptam, uno, ut naturæ finibus terminaretur, altero, ut iuris. natura, alpibus, & mari contineri ait: iure, Rubicone, Arno, & mari. Ius autem a populo R. uictore esse præscriptum. a quo item tria iura Italiæ esse deducta, unum Latinorum, alterum Italicorum, tertium prouinciæ Galliæ. gradus enim hos fuisse præmiorum, quæ optime de rep. R. meritis data sint, ciuitatem R. ius Latii, ius Italicum, & ius prouinciæ; ex quibus ut iure Latii ciuitas R. sic Italico Latinitas, & Italicum prouinciali cõmodius fuerit. Quemadmodum autem ius ciuium R. ex legibus, & senatusconsultis, & edictis proficisci alio libro ostendit, sic in hoc hæc iura ex iis legibus, quæ in societate iungenda conscriptæ sint, manare demonstrat. Itaque quoniam societatis, qua se populus R. cum aliis populis obstrinxit, iura tria fuisse reperit, sponsionem, pactionem, & fœdus, propterea quid sponsio esset, ac quomodo fieret, quid pactionis uocabulo præcipue intelligeretur, ac qua ratione celebraretur, quid fœdus esset, & quomodo feriretur, & tria demum fuisse fœderum genera, iniquum, æquum, & æquissimum, planum facit. ex quo cõcludit, cum ius omne a fœderis, & societatis legibus effluat, leges autem aliæ aliis datæ sint meliores, fieri, ut alii aliis commodiore conditione utantur; optimam autem esse ciuium R. aliquanto deteriorem Latinorum, infra Latinos Italicorum, durissimam uero prouinciarum. quo iure donatam esse Italiæ partem illam, quæ ultra Vmbriam, & Etruriam usque ad alpiũ crepidinem est porrecta. His ergo fundamentis iactis, cum primo libro populorum iura sibi tradenda esse proposuerit, Latinorum, Italicorum, & Galliæ, ob eam rem statim Latinos aggreditur, atque ab eorum definitione reliquam omnem de iis disputationem

disputationem deducit. Itaque cum eos Latii incolas, populi R. fœderatos, iure Latii donatos, definiat, singularum huius definitionis partium deinceps rationem reddit. Quoniam autem ius omne e fœdere proficiscitur, fœdus autem ex uictoria parta, & pace concessa indagatur, propterea, ut commodius fœdera Latinorum inueniat, bella quoque eorum cum Romanis gesta, & clades ultro, citroq. illatas exponit. quod quia sine agri descriptione præclare consequi non potest, ob eam rem ab agro exorsus ad bella, a bellis ad fœdera, a fœderibus ad iura Latinorum patefacienda delabitur. Latium autem duplex, uetus, & nouum ex ueterum sententia circumscribit. populos utriusque enumerat. qui proprie Latini dicti sint, aperit, & de eorum concilio ad lucum Ferentinæ, & feriis Latinis in monte Albano disputat. Volscos, & Aequos, quanquam intra Latii fines inclusos, Latinos tamen tum non habitos docet. Inde fœderibus Latinorum expositis, quod tandem ius Latii, uel Latinitas fuerit, prodit. nempe, ut Latini iuris Quiritium essent expertes, quod quale fuerit, ex libro de iure ciuium R. repetit. id est, ut neque libertatis, neque gentilitatis, neque sacrorum, neque connubiorum, neque patriæ potestatis, neque legitimi dominii, nec testamentorum, nec tutelarum iura eadem usurparent, quæ ciues R. nisi fundi facti essent, id est iura aliquot priuata populi R. asciuissent. tales enim fundos populos fuisse ostendit. in ceteris autem rebus propius ad ciuium R. iura accederent, ut in censu, & tributis. militarent tamen in auxiliis, non in legione, nec suffragium, nisi legum iubendarum causa, si inter magistratus conueniisset, Romæ ferrent, &, quod caput est, qui domi ædilitatem, & quæsturam gessissent, ii Romæ se pro ciue Romano gerere possent. Aequorum inde, Volscorumq. bella persequitur. atque ut ad internicionem deleti, & in eorum agrum immissi Latini sint, docet. Deinde Hernicorum, Oscorum, Ausonumq. agrum describit, iisdemq. uictis ius, & nomen Latii noui concessum esse demonstrat. atque ita primo Italorum iure enucleato ad alterum eorum, qui Italici dicti sunt, explanandum confert orationem. Italicos autem definit reliquæ ad Rubiconem, & Arnum Italiæ habitatores, populi R. fœderatos, iure Italico præditos. inter Italicos autem refert Etruscos, Campanos, Lucanos, Bruttios, Messapios, Sallentinos, Apulos, Frentanos, Picentes, Senones, Vmbros,

Sabinos, Marsos, Vestinos, Marrucinos, Pelignos, & Samnites. atque eorum sigillatim agros, bella, & fœdera paucis indicat. ex quibus fœderibus ius illud haustum esse concludit, quod est Italicum appellatum. quod in ceteris rebus cum Latinitate fere par esse inuenit, præterquam in suffragio, cuius nullam Italici partem adepti sunt, & ciuitate, ad quam nullum iidem aditum habuerunt. non tamen prætori R. eos obtemperasse, ut prouincia Gallia, docet, in quo longe ab Appiani auctoritate discedit. ex his tamen alios aliis afflictiore conditione esse potuisse, non negat. Postremo Galliam citeriorem aggressus, populos profitetur Ligures, Gallos cispadanos, ut Boios, transpadanos, ut Insubres, & Cænomanos, &, præter Gallos, Venetos etiam, & Carnos. eademq. qua in aliis ratione, agrum eorum, & oppida prodit. quibus bellis singuli victi, atque in prouinciæ formulam redacti sint, ac, quod ius prouinciæ Galliæ datum, cur Togatæ nomen impositum sit, & in quo reliquis ipsa prouinciis excelluerit, declarare contendit.

DE ANTIQVO IVRE ITALIAE
LIBRI SECVNDI CAPITA XV.

De multiplici iure ciuitatum Italiæ. Cap. I.
De coloniis. Cap. II.
De iure coloniarum. Cap. III.
De republica coloniarum. Cap. IIII.
De coloniis ante bellum Italicum deductis. Cap. V.
De municipiis. Cap. VI.
De iure municipiorum. Cap. VII.
De republica municipiorum. Cap. VIII.
De municipiis ante bellum Italicum constitutis. Cap. IX.
De præfecturis. Cap. X.
De iure præfecturarum. Cap. XI.
De republica præfecturarum. Cap. XII.
De præfecturis ante bellum Italicum constitutis. Cap. XIII.
De fœderatis ciuitatibus, & earum iure, ac republica. Cap. XIIII.
De foris, & conciliabulis. Cap. XV.

Eiusdem

Eiusdem libri argumentum.

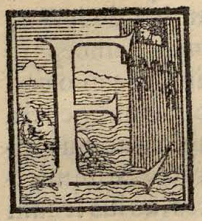

XPLICATO uniuerso populorum Italiæ iure in primo libro, ciuitatum iura aggreditur in secundo. ciuitates autem duobus modis considerari ait posse, ex arte, & ex iure: ex arte, alia oppida, alia castella, alia uicos dici: ex iure, alias colonias, alias municipia, alias præfecturas, alias fœderatas ciuitates, alias fora, alias conciliabula nuncupari. Itaque priore diuisione, quæ non sit huius temporis, prætermissa, in secunda ita uersatur, ut primum de coloniis, deinde de aliis disputet. Colonias autem tractat hoc ordine. primum, quid coloniæ sint, & a quo institutæ, & quibus, & quot de caussis deductæ, ostendit. quoniam autem deductas eas aut senatusconsulto, aut rogatione populari inuenit, quæ rogatio lex agraria dicta est, de lege agraria pluribus agit, & eius capita persequitur omnia, de agro, qui diuidendus esset, quibus, & quam multis hominibus, per quos, & quo modo, & quibus limitibus diuidi oporteret. qua de caussa leges etiam agrarias omnes, quæ aut latæ, aut tantum promulgatæ sint, a primordio urbis enumerat, ac quem quisque agrum diuiserit, et cui generi hominum, aperit. Deinde uero colonos in agrum deductos per curatores agrarios, docet, qui modo triumuiri, modo quinqueuiri, modo septemuiri, modo decem uiri, modo xx uiri crearentur, & quidem tributis comitiis per prætorem, aut consulem, curiatis autem imperio ornarentur. Iam uero iugerum singulis assignandorum, & limitum quoque rationem in lege præfinitam docet, ac leges omnes de limitibus latas exponit, ac uaria limitum nomina interpretatur. Legis agrariæ capitibus enodatis, quemadmodum colonia curatoribus agrariis sub uexillo in coloniam deducerentur, ut ab iisdem urbs, & ager aratro circumscriberetur, ut omnia hæc denique auspicato fierent, docet. Deinde ad iura coloniarum explananda descendit, quo loco colonias tradit alias ciuium R. dictas, alias Latinas. ciuium R. fuisse, quibus ius Quiritium esset concessum, Latinas, quæ iure Latii essent ornatæ. Inde uero de censu, tributis, militia, & uacationibus utriusque generis disserit. Qua disputatione confecta, remp. earum aggreditur, id est de senatu, populo, magistratibus, sacerdotibus, & legibus

legibus agit: ac, qualia hæc omnia in colonia fuerint, aperit. Tum demum nomina singularum, quæ ordine temporum custo dito ab urbe condita usque ad bellum Italicum sint deductæ, persequitur. Quam eandem disputationis rationem deinceps in municipiis seruat. nam & quid municipia fuerint, & a quo con stituta, & quo modo, ostendit. quin etiam duo eorum genera affert, unum sine suffragio, alterum cum suffragio, ac quo utrunque fuerit iure, declarat. Remp. autem tractans municipiorum, pariter consilia, magistratus, sacerdotes, ac ius legum in iis ferendarum exquirit, & quæ ante bellum Italicum constituta municipia sint, prodit. atque hoc idem quæstionum genus deinceps in præfecturis quoque, & ciuitatibus fœderatis tractandis exercet. Fora autem ostendit fuisse loca, in quibus non solum nundinæ haberentur, sed etiam ius diceretur. conciliabu la enim ius tantum habuisse nundinarum. Qua quæstione libera tus, propter nominis similitudinem, de foris etiam aliis disputat, ut foro Appii, Casii, Cornelii, ut unde dicta, a quibus, et quare constituta sint, quid ipse sentiat, testatum apud omnes relinquat.

DE ANTIQVO IVRE ITALIAE
LIBRI TERTII CAPITA VI.

De ciuitate sociis, atque Italicis data. Cap. I.
De ciuitate Galliæ prouinciæ data. Cap. II.
De ciuitate, coloniis, præfecturis, ciuitatibus fœderatis, foris, et conciliabulis data. Cap. III.
De coloniis militaribus. Cap. IIII.
De Istria ad Italiam adiuncta. Cap. V.
De alpibus, et fœdere, iureq. gentium Alpinarum. Cap. VI.

Eiusdem libri argumentum.

OMNI iure, quo ante bellum Italicum usa Italia est, duobus libris breuiter explicato, hoc libro reliqua post bellum Italicum tempora usque ad Augustum imperatorem expendit. primum autem quantopere Italici ad ciuitatis R. cupiditatem exarserint, et quàm crebro ius eius tentarint, et quibus senatusconsultis, ac legibus eorum libidini, qui clam per migrationem, et censum in eam irreperent, obuiam itum sit, tradit. quo loco leges Claudiam, Papiam, Seruiliam, Muciam, Liciniam aduersus Italicos latas, itemq. Sempronium, Fuluiam, Liuiam pro Italicis promulgatas interpretatur. Deinde ut, M. Liuio Druso, cuius se ope Italici ciuitatem adepturos esse in spem erecti erant, occiso, de interficiendis in monte Albano consulibus conspirauerint, eaq. re patefacta, Q. Seruilio proconsuli ad motus suos comprimendos accurrenti Asculi manus intulerint, ac bellum, quod Italicum, & Marsicum, & sociale est dictum, concitauerint, prodit. Cuius belli eum fuisse exitum tradit, ut post uaria utrinque prœlia facta, cum Etrusci, Vmbriq́ue, qui nihil dum mouerant, defectionem, & arma spectarent, lex a L. Iulio Cæsare consule lata sit, ut, qui nondum a populi R. auctoritate desciuissent, aut post defectionem in fidem eius rediissent, ita in ciuitatem R. acciperentur, ut in tribus octo nouas coniicerentur. qua lege ciuitatem sociis, & Latinis communicatam tantum esse demonstrat. Quare postero anno Gallis cispadanis, Liguribus, et Venetis ciuitatem, transpadanis Latinitatem Cn. Pompeii Strabonis lege impertitam docet. cumq. transpadani post sæpe ciuitatem a senatu flagitassent, nunquam tamen, nisi dictatore Cæsare, cui carissimi fuerunt, ab iis impetratam esse ita ostendit, ut interea quemadmodum multi Sullana uictoria ciuitatem amiserint, eamq. post mortem eius recuperarint, et quos in urbe Sulpicius motus conciuerit, quos Cinna, quos alii, ut Italos in XXXV tribus, id quod illi magnopere expetebant, redigerent, tacitus non prætereat. Neque uero populis singulis ciuitatem datam demonstrasse contentus, idem quoque ius coloniis, præfecturis, fœderatis oppidis, foris, et conciliabulis concessum, ac, in quam ea collata tribum sint, qui est totius

totius huius disputationis, et doctrinæ finis, ostendit. Et quoniam hactenus de Italia, quæ Formione terminabatur amne, locutus erat, inde ut usque ad Arsiam, Istria prouincia comprehensa, ab Augusto sit propagata, cum uniuersa ante Gallia a triumuiris reip. esset liberata, demonstrat. Vltimo autem loco eximio quodam uetustatis aperiendæ studio adductus, alpes quoque Italiam intuentes attingit, ac bella in iis gesta, et fœdera, iuraq. alpinis populis tradita narrat. usque adeo ut nullum ueteris Italiæ ius, nullam rem illustrem, nullam memoratu dignam actionem, quæ quidem erui ex antiquorum monumentorum memoria possit, silentio prætermittat, sed conseruatis, notatisq. temporibus uno in conspectu omnia ponat.

CAROLI SIGONII
DE ANTIQVO IVRE ITALIAE
LIBER PRIMVS.

VM MVLTIS locis eximiam Italiæ uirtutem, et excellentem in omni genere præstantiam licet admirari, tum uero in eo maxime, quòd ôlim cunctis et belli, et pacis artibus una inter omnes omnium terrarum gentes excelluit. etenim, si uetera tempora recordari, atque ex priscis litterarum repetere monumentis uelimus, facile Italos, animi magnitudine, et robore, nullis gentibus concessisse, constantia uero, fide, humanitate, semper fere omnibus præstitisse, reperiemus. cuius originem laudis accuratius indaganti, haud scio, an satis probabilis illa ratio afferri iure possit, excellens quædam in hoc cælo, soloq. uis a natura insita, quæ uel sola aspiratione, quicunque hanc regionem insideant, homines agrestes, & feros ad humanitatem traducere, barbaros, et imperitos omni doctrina possit excolere. nisi si quis huius rei prope admirabilis occultam causſam ad eorum, qui hanc terram primis temporibus tenuerunt, præclaram institutionem, et egregiam moderationem referre malit. cur enim delectam a diis, quam incolerent, antiquitas existimauit? credo, quòd, ubi fides, ubi iustitia uigeret, ibi deos aliquando præfuisse, ac præclara tantarum uirtutum fundamenta iecisse, consentaneum uideretur. Ex eadem opinione fluxit altera; qui postea diis homines simillimi eadem loca sanctissimis legibus, optimis institutis temperarunt, eos diuinam quandam progeniem esse, deorumq. sapientiam, a quibus ortum ducerent, iure optimo referre. Porro, quid credi aliud æquum fuit de illis uiris, qui humana omnia inferiora uirtute ducerent, qui summum bonum in beneficentia ponerent, regionem oppidis et coloniis ad aspectum pulcherrimis frequentarent, legibus, et moribus ad imperii æternitatem firmissimis instituerent? Atque inter hæc populis utilia, ac salutaria, cælesti prope uirtute sese extulit, quasiq. solem alterum, unde diu lucem, salutem semper homines peterent, Romana ciuitas ostendit.

Ital laud.

ſtendit. cuius admirabilem, et certe diuinam originem ſingularis, ac diuina conſecuta uirtus breui facile uel armorum metu, uel iuſtitiæ admiratione omnium in ſe gentium ac populorum animos, oculosq. conuertit. Romanæ uero gentis præclara ueſtigia uſque adeo reliqua ſemper eſt imitata Italia, ut cum populo ipſo Romano orbis terrarum uirtute, et gloria principe, de omni honeſtatis laude contenderit. quo in genere cum alia, ſane quàm multa, mihi admirabilia, atque perpetuam ad commemorationem inſignia uideri ſolent, tum illud in primis, quòd cum ipſa per quingentos ferme annos infeſtiſsimis eius armis acerrime reſtitiſſet, diuturnis tandem fracta bellis non modo ſingularem ei fidem præſtitit, operamq. in exteris ſubigendis gentibus nauauit egregiam, ſed, iuſtiſsimo demum etiam bello ſuſcepto, dignam ſe, quæ, ut antea in omnium laborum, ac periculorum ſocietatem, ſic, parta uictoria, in ciuitatis, atque imperii communionem uocaretur, oſtendit. quo factum eſt, ut multo ampliorem, atque illuſtriorem ex Romani iuris ſocietate, quàm ex priſtina imperii æmulatione laudem tulerit. Quamobrem, cum ego de uetere populi Romani iure alio uolumine, quantum res ferre uidebatur, copioſiſsime ſcripſerim, maxime conuenire iudicaui, ut deinceps antiquo de iure Italiæ, cuius fideli admodum, ac forti opera exteræ bellicoſiſsimæ gentes diuerſis temporibus uictæ imperium, ac leges acceperunt populi Romani, quantum ipſe conſequi poſſem, accurate diſſererem. Quanquam mihi ſæpe uenit in mentem ſubuereri, ne quibuſdam, quorum induſtria in aliarum fortaſſe artium, ac ſtudiorum laude ſit occupata, parum recte facere uidear, qui in rebus antiquiſsimis, et propter uetuſtatem ab omnium hominum, ut ipſi putant, utilitate remotiſsimis nimium operæ, curæq. conſumam: cum præſertim, quæ ipſe poſt quadriennium uel ingenii, uel ſtudii monumenta ediderim, quæ fuiſſe non pauca ſatis conſtat, ad unius populi Romani res, tempora, ac iura uetera inſtauranda ſpectauerint. Quibus etſi res ipſa cognita ſatisfacere abunde poteſt; uidetur tamen faciendum eſſe, ut hoc loco, quantum inſtituti ratio mei permittit, breuiſsime reſpondeam. Primum igitur, ſi me dicam populi Romani magnitudine, et rerum ab eo geſtarum ſplendore commotum ad ueterem eius, et multis incognitam memoriam renouandam, atque ab hominum obliuione, et ſilentio uindicandam

dam esse aggressum; neminem puto fore, qui me iure, nisi plane agrestis, ac ueræ laudis ignarus, possit reprehendere. cur enim, quod sexcentis quondam facta honestissimum, et gloriosissimum fuit, id mihi uitio, aut omnino cuiquam nunc denique tribuatur? præsertim uero qui et ea litteris mandem hoc tempore, quæ neque ex ueteribus quisquam omnia sit complexus, neque nostra, aut patrum, auorumq. memoria docti homines attigerint; et in hac tamen disputatione ita uersor, ut nihil nisi ex antiquorum, quos in tanta solos quæstione sequor, fontibus uberrimis hauriam. Quare, si maximi, atque omnium olim terra, mariq. potentissimi populi præclara facta, atque instituta uel ad cognoscendum admirationis, uel ad legendum utilitatis afferre quidquam possunt: quis est, qui nos in alio malit studio laborare, quàm in eo, in quo populi orbis terrarum uictoris uniuersa reip. ratio plurimis errorum, et ignorationis inuoluta difficultatibus explicatur? sin autem obsoletos iam nimia uetustatem Romanos cum suo quanquam latissimo imperio seponendos, et relinquendos putemus: an uero Latinæ orationis, cuius studio totam adhuc Europam cernere flagrantem possumus, cognitionem repudiabimus? Minime uero, dicet aliquis: at aliud est, populi facta, aliud, populi uerba perquirere. Non dico, quàm ridiculum sit, facta, quibus ad similis imitationem uirtutis accendi possumus, reiicere, sermonem, qui gloriosa facta consequitur, curiosius indagare. illud dico, orationem Romanorum, nisi cognita penitus omni tum domestica, et forensi, tum bellica, et militari eorum disciplina, percipi, et cognosci uix, aut ne uix quidem posse: ut, si quid studii, atque operæ ad Latinæ orationis intelligentiam conferri deceat, par prope, ac multo fortasse etiam maior industria in populi Romani rep. perdiscenda uideatur esse collocanda. quid enim Latinis litteris aliud, quàm populi R. bella, ac uictoriæ continentur? quid aliud, quàm leges, et instituta, quæq. ex iis manant, præclare facta traduntur? Quæ me ratio impulit, ut artem per se cognitione nobilissimam, usu fructuosissimam, his temporibus obscurissimam, latinis litteris tractandam, ac, quo ad ipse possem, illustrandam susciperem: nimirum, ut non solum populi R. ueteris quasi parentis nostri, memoriæ pro uirili parte consulerem, sed etiam, ut Latini sermonis, cuius antiquam gloriam, multis affecta calamitatibus,

adhuc tamen conseruat Italia, studium adiuuarem. Ac uideo quidem Italiæ ut non unam totius olim appellationem, sic nec unam communem fuisse possessionem. nam Hesperia, Ausonia, Oenotria, Saturnia, et demum etiam Italia partium tum fuerunt nomina, non totius. quas partes, ut in monumentis rerum gestarum traditum uidemus, ab initio alii alias tenuerunt, Siculi, Tyrrheni, Vmbri, Ligures, Oenotrii, Peucetii, Aborigines, Pelasgi. quorum alii huius regionis indigenæ fuisse, alii aliunde in hanc terram, omnium iam tum rerum copiis affluentem, sed plerique ex Græcia creduntur traiecisse. Verum, ut eorum quisque uenerit, ut bella pacemq. cum finitimis fecerit, nobis hoc loco non est consilium scribere. nam nec eorum temporum satis est explorata memoria: et, quæ de iis antiqui prodiderunt, ea fabulis similiora uidentur, quàm historiæ. Adde, quòd illi parum consentanea, atque adeo etiam inter se pugnantia sæpe loquuntur, ut ne probabile quidem, quod in tantis rebus afferas, facile quidquam inuenias. Hanc scribendi gloriam æquo animo cum aliis, tum præsertim eruditissimo M. Catoni, illi ueteri, relinquemus, & temporibus illis multo, quàm nos sumus, propinquiori, & optimorum annalium copia magis instructo. cuius doctissimæ Origines hoc tempore, magna rerum Italicarum iactura, desiderantur. nobiscum autem præclare actum iri putabimus, si, qui fuerit antiquus Italiæ status a Romulo rege usque ad Augustum Cæsarem, & quo singuli Italiæ populi bello a populo R. domiti, quo cum eo fœdere iuncti, quo demum iure donati fuerint, quàm poterimus, uerissime demonstrabimus. Est hoc quidem magnum, ac nescio, an dicam maximum, quod profitemur: tanta est uel antiquitatis obscuritas, uel temporum uetustas, uel priscorum annalium paucitas: sed has omnes difficultates, atque angustias una, quæ maxima ueteribus temporibus renouandis capitur, facile superare utilitas potest. Quorum quidem temporum rationem cum complector animo, tria potissimum ea fuisse comperio; unum a Romulo rege usque ad primum Punicum bellum, tum cum tota, quæ tum dicebatur Italia, assiduis bellorum afflicta contentionibus, in ditionem, potestatemq. populi R. peruenit: alterum a bello Punico usque ad Italicum, siue sociale, siue Marsicum: quo tempore Italici a Romanis sociorum loco habiti, mirum in modum opes eorum, & imperium adauxerunt:

xerunt: tertium a bello Italico usque ad Augusti imperium, quo lege Iulia, atque Pompeia ciuitatis Romanæ iura late Italis omnibus impertita sunt. Itaque omnem hanc in tres libros disputationem contulimus, duos, in quibus singulorum populorum, oppidorumq. Italiæ statum ab ortu urbis usque ad exitum belli Marsici, tertium, in quo eorundem iura a bello Marsico usque ad occasum reip. explanamus. Huius autem disputationis cum bonis ominibus hinc capiamus exordium.

De triplici iure populorum Italiæ. Cap. I.

ITALIA omnis, cuius uetera in his libris iura inuestigamus, duobus ab initio est finibus terminata, uno naturæ, altero iuris. Natura fines mare, atque alpes dedit, quibus, præter ceteros, Ligures etiam, & Gallos, & Venetos, & Carnos comprehendit. populus autem Romanus a mari supero, quidquid intra Rubiconem, ab infero, quidquid intra Arnum est conclusum, proprio nomine Italiam appellauit; Ligures autem, Gallos, Venetos, & Carnos ob eam caussam excluſit, quod eos in prouinciæ formam redegerat, ac multo deteriore, quàm reliquam Italiam, iure affecerat. Prioris descriptionis cum multos alios auctores habemus, tum neminem certe aut ætate antiquiorem, aut auctoritate grauiorem, quàm Polybium; qui & P. Scipionis eius, qui Carthaginem deleuit, fuit æqualis, & res Romanas omnium, ut res ipsa docet, diligentissime scripsit. is autem historiarum libro secundo his Italiam terminis definiuit. Tota, inquit, Italia in trianguli speciem est formata. eius latus unum, quod ad orientem solem spectat, Ionio, ac deinceps Adriatico mari terminatur; alterum uero, quod ad meridiem, Siculo, & Tyrrheno. ex quibus inter se coeuntibus apex trianguli efficitur, in meridiem proiectum promontorium, quod Cocinthus appellatur, & Ionium a Siculo mare distinguit: tertium uero, quod septentrionem, & mediterraneam regionem intuetur, deinceps alpium crepidine circumscribitur, quæ a Massilia, & iis, quæ supra Massiliam sunt, locis initium ducit, & continenter usque ad intimum Adriæ sinum extenditur. apud ipsam autem, de qua dixi, crepidinem alpium, quam etiam quasi basem trianguli licet appellare, a meridie ad septentrionem

trionem subiecti sunt campi totius Italiæ ultimi, qui bonitate, & magnitudine omnibus iis, qui in Europa sunt, antecellunt. Vniuersa uero ea linea, qua hi campi definiuntur, speciem trianguli format. cuius apex ab alpium, & Apennini montis concursu non longe a Sardonio mari supra Massiliam figuratur. Laterum autem unum a septentrione, ut supra dixi, alpes sunt, quæ ad ducenta septuaginta quinque millia passuum porriguntur; alterum uero a meridie Apenninus, qui ad quadringenta quinquaginta. basim autem totius figuræ littus Adriatici sinus effingit: cuius magnitudo est a Sena oppido in intimum fere sinum ultra CCCXII millia passuum, adeo ut horum camporum ambitus non multum a mille ducentis quinquaginta millibus passuum absit. Hæc, ut dixi, Polybius. ex quibus satis intelligi potest, Italiæ terminos eos, quibus ad alpes usque est propagata, a natura esse, omnium rerum parente antiquissima, constitutos. quibus autem Arno est, & Rubicone concluſa, eos non naturæ fuisse, sed iuris, quod est a populo Romano, omnium gentium uictore, præscriptum, post commodiore loco probabitur. Quocirca si priorem illam naturæ diuisionem sequamur, hos Italiæ populos numerabimus, Ligures, Gallos, Venetos, Carnos, Etruscos, Latinos, Campanos, Lucanos, Græcos, Apulos, Frentanos, Picentes, Vmbros, Sabinos, Vestinos, Marsos, Marrucinos, Pelignos, & Samnites; si posteriorem, Italos populos in tres tantum partes tribuemus, Latinos, Italicos, & prouinciam Galliam. Quas diuisiones si quis diligenter ratione, animoq. lustrauerit, facile intelliget, illam esse ut totius in partes, hanc uero quasi generis in species. Etenim cum Italiam in suas regiones locorum inter se interuallo distinctas describimus; quid aliud, quàm totum quodam modo in sua, ex quibus constat, tanquam membra partimur? cum autem eandem non spatiis, aut locis, sed iure, aut lege distinguimus, non ne generis in suas formas diuisionem instituimus? genus est enim ius uetus Italiæ, species ius Latii, ius Italicum, & ius prouinciæ Galliæ. Quæ quidem nomina, ac iura Italia, non a populari loquendi consuetudine, sed ab ipsa uictoriæ lege obtinuit. ut enim optime se quisque in populum Ro. gesit, ita maxima fidei, ac uirtutis suæ præmia est adeptus. Etenim, ut scite Flaccus Siculus, cum quidam populi aduersus Romanos bella gessissent; quidam, experti uirtutem eorum, seruas-

sent

sent pacem; quidam, cognita pace, & iustitia, se illis addixissent, & frequenter aduersus hostes eorum arma tulissent; pro suo quisque merito leges acceperunt. neque enim erat æquum, iis, qui toties, admisso periurio, rupissent pacem, ac bellum intulissent Romanis, idem præstari, quod fidelibus sociis. etenim caput illud XII tabularum, quo permittebatur, ut idem iuris esset Sanatibus, quod fortibus, id est bonis, & qui nunquam defecerant a populo R. lege Aebutia abrogatum prodit Gellius. Sanates autem, teste Festo, appellarunt, qui supra, infraq. Romam habitauerunt; qui cum desciuissent a Romanis, breui post in amicitiam, quasi sanata mente, rediissent.

Gradus autem præmiorum, per quos optime meritis ad summum in imperio fastigium fuit ascensus, hi, quos dixi, fuerunt, prouincialium, Italicorum, Latinorum, & postremo ciuium Romanorum. ex quibus ut iure Latii ciuitas Romana, sic Italico Latinitas, & Italicum prouinciali honestius, ac commodius fuit. quos quidem gradus cum alios, tum præcipue imp. Claudium apud Tacitum uideo in oratione quadam significasse, cum dixit, plebeios magistratus post patricios, Latinos post plebeios, ceterarum Italiæ gentium post Latinos, exterorum post Italos extitisse. Hæc autem iura maxime usque ad legem Iuliam bello Italico, anno urbis DCLXII, latam, in ipsa deuicta iampridem, & nutum populi R. intuente Italia celebrata sunt. post legem uero Iuliam, cum uniuersa in ciuitatem Romanam accepta, atque in tribus coniecta esset Italia, exteris etiam populis tribui cœpta sunt, ut aliis quidem ciuitas, aliis Latium, aliis ius Italicum pro sua cuiusque erga remp. fide concederetur. id quod e Ciceronis, Suetonii, & Plinii nobilissimis perspici monumentis potest. Cicero quidem in epistolis ad Atticum, Siculis multa, inquit, Cæsar, neque me inuito. etsi Latinitas erat non ferenda. ueruntamen. ecce autem Antonius fixit legem, a dictatore comitiis latam, qua Siculi ciues Romani. Suetonius uero Augustum inquit prouinciarum urbes, sua merita in prouinciam allegantes, Latinitate, uel ciuitate donasse: item imp. Claudium ciui uacationem legis Papiæ Poppææ, Latino ius Quiritium indulsisse. Postremo Plinius Hispaniam scribit citeriorem continuisse oppida ciuium Romanorum XII, fœderatorum unum, stipendiaria CXXII, Bæticam colonias VIII, municipia VIII, Latio antiquo donata XXIX, li-

libertate sex, fœdere duo, stipendiaria cxx. item Foroaugustanæ ius Italiæ datum, oppidanos Latii ueteris Castulonenses factos.

Vt autem, ius ciuium Romanorum, docuimus, ex populari bus rogationibus, plebei ue scitis, & senatus consultis, & edictis esse profectum; item de iure Italiæ existimamus. omnia enim hæc iura leges illæ intulerunt, quæ in fœdere feriendo, atque omnino societate iungenda a populo R. conscriptæ sunt. Itaque ius omne ex fœdere, fœderis æquitas ex lege, lex ex populi R. uoluntate fluxit. quæ quidem pro suis in quenque aut uictum, aut amicitiam petentem populum meritis inclinauit. Iam uero tria amicitiæ, ac societatis, qua se populus R. cum Italis, ceterisq. populis obstrinxerit, iura fuisse, sponsionem, pactionem, & fœdus, ostendit in defensione Balbi Cicero, cum ait; ut quæque ciuitas nobiscum maxime societate, amicitia, sponsione, pactione, fœdere coniuncta est, ita maxime communionem beneficiorum, & præmiorum continere. & Liuius, cum scribit Ocriculanos sponsione, Lucanos fœdere in amicitiam susceptos.

Non esse porro idem sponsionē, pactionem, & fœdus, ex eo intelligi licet, quòd fœdus pactione, pactio sponsione firmior, ac stabilior fuit. Nam sponsio neque populi iussu, neque senatus auctoritate, quod in fœdere accidebat, sed arbitrio magistratuum, & imperatorum fiebat, atque deditione eorum, per quos facta esset, infirmabatur. Hoc autem adeo aperte docet Liuius, ubi de pace Caudina disputat, ut de eo nulla dubitatio relinquatur. si quidem ita agit: Itaque non, ut uulgo credunt, fœdere pax Caudina, sed per sponsionem facta est. quid enim aut sponsoribus in fœdere opus esset, aut obsidibus, ubi precatione res transigitur: per quem populum fiat, quo minus dictis legibus stetur, ut eum ita Iupiter feriat, quemadmodum a fetialibus porcus feriatur. spoponderunt consules, legati, quæstores, tribuni militum. nominaq. omnium, qui spoponderunt, extant. ubi si ex fœdere acta res esset, præterquàm duorum, fetialium non extarent. Deinceps pacem eam a populo R. consulibus, & ceteris, qui spoponderant, deditis irritam esse iussam addit. Sæpe tamen euenit, ut, quod imperator iniussu populi, & sine auctoritate senatus pepigerit, id fœdus uocatum sit illud quidem, sed tamen non seruatum. quod ostendit

princeps

princeps quidam Carthaginiensium apud Liuium, cum ad Romanos legatos de fœderis ratione secum agentes ita uerba fecit: Vos, quod C. Lutatius consul primo nobiscum fœdus icit, quia neque auctoritate patrum, nec populi iussu ictum erat, negastis uos eo teneri. itaque aliud deintegro fœdus publico consilio ictum est. Tale autem etiam fuisse Numantinum, facile inde apparet, quòd id C. Mancini consulis deditione est dissolutum. Quocirca scriptum reliquit in tertio libro de officiis Cicero, C. Mancinum, ut Numantinis, quibus cum sine senatus auctoritate fœdus icerat, dederetur, rogationem suasisse eam, quam L. Furius, & Sex. Atilius ex S. C. ferebant: eaque accepta, esse hostibus deditum. Numantinum autem fœdus, ut Caudinum sponsionem appellari posse, nisi Antias annalium libro XII prodidisset, calamitatis certe similitudo id nos doceret. ut enim ad Caudium quæstores, qui spoponderunt, dediti sunt, sic ad Numantiam Ti. Gracchum, Mancini quæstorem, fœderis eius auctorem, dedere uoluerunt.

Pactionem præterea aliud esse a fœdere, demonstrat satis, ut opinor, Cicero in defensione Cæcinæ, cum inquit: Quod edictum magistratus, quod fœdus, aut pactio? Nam pactionis nomine etsi omnia, quæ cum hostibus paciscerentur, continebantur, quo etiam modo fœdus pactio nominari potest, tamen hoc in loco præcipuam aliquam paciscendæ amicitiæ rationem significatam existimo, ut inducias. De induciis porro elegans illud est Varronis, inducias pacem castrensem paucorum dierum, uel belli ferias esse. quas tamen descriptiones Gellius lepidas magis, atque iucundas, quàm plenas, aut probas esse arbitratur. probabilius enim multo illud esse, inducias sic dictas, quasi inde uti iam. etenim pactum induciarum esse eiusmodi, ut in diem certum non pugnetur, nihilque incommodi detur, sed ex eo die postea uti iam omnia belli iure agantur. Laudo. induciis enim pax non in perpetuum, ut fœdere, sed in certum temporis spatium dabatur aut dierum, aut mensium, aut annorum. Quare sæpe factum animaduertimus, ut populus R. hostibus fœdus petentibus inducias dederit. hinc enim illa Liuii: A Perusia, Cortona & Arretio, quæ ferme capita Etruriæ populorum erant, legati pacem petentes, inducias in triginta annos impetrauerunt. Item: Falisci cum in induciis essent, fœdus a senatu petierunt. Induciarum ergo ea ratio fuit, ut eo

tempore, quo præfinitæ erant, nihil hoſtile gereretur, ſed ſumma a bello quies eſſet, atque aliqua etiam ſocietatis cum iis, quibus cum pactæ erant, ſpecies, & imago. quas qui uiolaſſent, ius gentium uiolaſſe exiſtimabantur. unde illud eſt apud eundem: Omnes portas concionabundus ipſe imperator circumiit, & quibuſcunque irritamentis poterat, iras militum acuebat, nũc fraudem hoſtium incuſans, qui pace petita, induciis datis, per ipſum inducíarum tempus, contra ius gentium, ad caſtra oppugnanda ueniſſent. Itaque eoſdem etiam a Cicerone iure uituperari uidemus in primo de officiis, cum ait exiſtere iniurias ſæpe calumnia quadam, & nimis callida, ſed malitioſa iuris interpretatione. ut ille, qui, cum triginta dierum eſſent cum hoſte pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quòd dierum eſſent pactæ, non noctium induciæ.

Quæ cum ita ſint, non eſt dubium, quin fœdus (iam enim ad hoc oratio mea delabitur.) pactio quædam ſit ſocietatis, non ex imperatoris arbitrio, ſed iuſſu populi, aut ſenatus auctoritate firmata, neque ad tempus, ſed in perpetuum, neque per ſponſores, datis obſidibus, ſed per fetialem publicum populi R. nuncium, ſollemni precatione adhibita: per quem populum fiat, quo minus dictis legibus ſtetur, ut eum Iupiter ita feriat, quem admodum a fetialibus porcus feriatur. Quod extremum ex formula etiam ipſa fœderum feriendorum nobis a Liuio tradita poteſt cognoſci, qui primo libro de fœdere Albano ita ſcriptum reliquit. Fœdera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia fiunt. tum ita factum accepimus. fetialis regem Tullum ita rogauit: iubes ne me rex cum patre patrato populi Albani fœdus ferire? iubente rege, ſagmina, inquit, te rex poſco. rex ait: pura tollito. fetialis ex arce graminis herbam puram attulit. poſtea regem ita rogauit. rex facis ne me tu regium nuncium populi Romani Quiritium? uaſa, comitesque meos? rex reſpondit: quod ſine fraude mea, populique R. Quiritium fiat, facio. Fetialis erat M. Valerius. is patrem patratum Sp. Furium fecit, uerbena caput, capillosq. tangens (pater patratus ad iuſiurandum patrandum, id eſt ſanciendum fit) fœdus multis uerbis, quæ longo effata carmine non operæ eſt referre, peragit. Legibus deinde recitatis, audi, inquit, Iupiter, audi pater patrate populi Albani, tu populus Albanus. ut illa palam prima, poſtrema ex illis tabulis, cera ue recitata ſunt,

ſine

sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis legibus populus R. prior non deficiet. si prior defexit publico consilio, dolo malo, tum me diespiter populum R. sic ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam. tantoq. magis ferito, quanto magis potes, pollesq. Id ubi dixit, porcum silice percussit. sua item carmina Albani, suumq. iusiurandum per suum dictatorem, suumq. sacerdotem peragunt. Ad hunc autem priscum feriendi porci ritum probe allusit Virgilius, cum dixit: Et cæsa iungebant fœdera porca. & Suetonius, cum scripsit. Imp. Claudium cum regibus in foro fœdus iciisse, cæsa, ac porca uetere fetialiũ precatione adhibita. nam illatam post aliam esse feriendi fœderis rationem, ut sæpe non porcus feriretur, sed lapis abiiceretur, existimo. si quidem Polybius auctor ualde bonus cum Pœnis hoc modo ictum fœdus exponit: Fetialis lapidem tenens ita ait: si sine dolo malo ago, bonis afficiar: si sciens fallo, ceteris omnibus saluis in suis ciuitatibus, legibus, laribus, delubris, sepulchris, solus ego concidam, ut lapis e manibus meis decidet. nec plura locutus manu lapidem abiicit. Cuius iusiurandi uideo post etiam Plutarchum in Sylla meminisse, & eiusdem Festum etiam antiquam formulam adiunxisse, cum scripsit; lapidem silicem tenuisse iuraturos per Iouem, hæc uerba dicentes: Si sciens fallo, tum me diespiter, salua urbe, arceque, bonis eiiciat, uti ego hunc lapidem. Atque hoc id esse arbitror, quod legis obtestatio a Cicerone in Corneliana uocatur, cum ait, sanctiones sacrandas esse aut obtestatione, & consecratione legis, aut pœna, cum caput eius, qui contra facit, consecratur. Fœdere, cuiusmodi fuerit, cognito, iam illud ab huius sermonis officio non uidetur abhorrere, ut, quàm multa fœderum genera fuerint, exponamus. Tria autem ea fuisse docet apud Liuium Menippus Antiochi regis legatus, unum, cum bello uictis darentur leges. ubi enim omnia ei, qui armis plus posset, dedita essent, quæ ex iis habere uictos, quibus multari uelit, ipsius ius, arbitriumq. esse: alterum, cum bello pares æquo fœdere in pacem, atque amicitiam uenirent. tunc enim repeti, reddiq. per conuentionem res. et si quarum bello turbata possessio sit, eas aut ex formula iuris antiqui, aut ex partis utriusque commodo componi: tertium, cum, qui hostes nunquam fuerint, ad amicitiam sociali fœdere inter se iungendam coeunt, eos neque dicere, neque accipere leges,

id enim uictoris, & uicti esse. Quibus uerbis nihil profecto docetur aliud, nisi fœdera alia aliis æquiora esse.

Iniquissima autem fœderis conditione usi sunt dediticii, adeo ut non in fœdere, sed in ditione esse dicerentur. ex quo fluxit Latinorum illud de Campanis apud eundem: Campanorum aliam conditionem esse, qui non fœdere, sed per deditionem in fidem uenissent: itaque Campanos seu uelint, seu nolint, quieturos: in fœdere Latino nihil esse, quo bellare, cum quibus ipsi uelint, prohibeantur. & illud Samnitium de Sidicinis: Sidicinos nec in fide, nec in ditione populi R. esse, id est neque æquo fœdere, ut se, neque deditione, id est iniquissimo fœdere, ut Campanos, in amicitiam populi R. esse susceptos. et tertium illud de Apulis: ita in societatem eos esse acceptos, ut non æquo fœdere, sed ut in ditione populi R. essent. Iam uero qui dediticii dicti sint, facile ex formula ipsa deditionis intelligi posse arbitror. cuius uestigia hæc extant apud Liuium lib. primo ad memoriam omnium sempiternam impressa. Rex interrogauit: estis ne uos legati, oratoresq. missi a populo, ut uos, populumq. dederetis? sumus. est ne populus in sua potestate? est. deditis ne uos, populumque, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, diuinaq. omnia in meam, populiq. R. ditionem? dedimus. et ego recipio. Itaque idem libro XXVIII morem uetustum fuisse ait Romanis, cum quo nec fœdere, nec æquis legibus iungeretur amicitia, non prius imperio in eum, tanquam pacatum uti, quàm omnia diuina, humanaq. dedidisset, & obsides accepti, armaq. adempta, & præsidia urbibus imposita forent. unde Campanos etiam apud eundem se populo R. dedidisse his uerbis uidemus: Populum Campanum, urbemq. Capuam, agros, delubra deum, diuina, humanaq. omnia in uestram patres conscripti ditionem dedimus. quidquid deinde patiemur, dediticii uestri passuri.

Aequius autem aliquanto erat illud fœdus, cui hæc uerba erant adiuncta: Maiestatem populi R. comiter conseruent. Quam iniquam tum conditionem fuisse probauit Cicero, cum Balbum de ciuitate defendit: Primum, inquit, uerbi genus hoc conseruandi, quo magis in legibus, quàm in fœderibus uti solemus, imperantis est, non precantis: deinde, cum alterius populi maiestas conseruari iubetur, de altero siletur, certe ille populus in superiore conditione, causaq. ponitur, cuius maiestas

stas fœderis sanctione defenditur. Quod autem in hoc genere dixit Cicero Comiter, id uidetur dixisse Liuius, sine dolo malo, in exponendis conditionibus pacis Aetolis datæ, sic enim scriptum est: Imperium maiestatemq. populi R gens Aetolornm conseruato sine dolo malo.

Extremum præceptum est æquissimi fœderis, cuius formula fuit, cum ab utraque parte cauebatur, & pari iure societas utrinque, & amicitia stabiliebatur. quale illud fuit Annibalis cum Locrensibus, de quo idem scribit hoc modo: Locrensibus iusu .3. Annibalis pax data, ut liberi suis legibus uiuerent, urbs pariter, & portus in potestate Locrensium essent: societas eo iure staret, ut Pœnus Locrensem, Locrensis Pœnum bello, ac pace iuuaret. quo in genere fœdera fuerunt, quæ populus R. cum Carthaginiensi, antequam armis inter se decertarent, fecit: quorum meminit Polybius libro tertio: ut iniqua, quæ post consecuta sunt, omnia. In omnibus autem fœderibus faciendis, aut fœderum legibus conscribendis illud erat sollemne, ac prope translaticium, ut legibus, libertati, agris, locis, ædificiis publicis, priuatisque, & ceteris præter hæc rebus publicis, priuatisque, liberis, seruisq. bello amissis, iuri, consuetudini, & portoriis exigendis eius populi caueretur, quo cum amicitia iungebatur. quod ex ueterum monumentorum diligenti observatione colligitur. Ergo cum ius omne, ut ab initio dixi, manet a fœdere, fœdera autem alia aliis sint æquiora, profecto iam patet, cur non eadem omnes populi iuris conditione sint usi, sed alii meliore, alii deteriore. optima autem, ut dixi, fuit ciuium Romanorum, aliquanto incommodior Latinorum, infra Latinos Italicorum, durissima uero prouinciarum. quo iure donata est Italiæ pars illa, quæ ultra Vmbriam, & Etruriam usque ad alpes est porrecta, atque a reliqua Italia, quia deterio re fuit in causa, quodam modo seuocata. Quod quidem post patebit illustrius, cum qui Latini, qui Italici, quæ prouincia Gallia, quod demum ius Latii, quod Italicum, quod prouinciæ Galliæ fuerit, expositum erit.

De Latinis. Cap. II.

De latinis autem, atque Italicis disputaturus, maxime ad rem pertinere existimo, ut formulas ante quasdam dicendi

cendi antiquas, Romanis in hoc genere usitatas exponam. Hoc enim & doctissimi homines in rebus obscurissimis illustrandis faciendum esse præcipiunt; &, ni fiat, innumerabiles post in disputando obiiciantur errores, oportet. Sic igitur intelligendum est, populos hos non semper a Romanis Latinos, atque Italicos appellatos, sed quòd ab iis in societatem recepti essent, uarie esse socios nominatos. Nam & socii, & Latini socii, & socii nominis Latini, & socii nomenq. Latinum, & socii ab nomine Latino, & socii, ac Latium dicti sunt. Quarum formularum cum multa proferre testimonia possim, singulis contentus ero. Liuius, Sociis, inquit, imperare prætor iussus quattuor millia peditum, & trecentos equites. Item: Et exquiri ab interrogantibus, Romanus ciuis sis, an Latinus socius? Item: Fremitus inter Latinos, sociosq. in conciliis ortus. Et: Imperata quina millia peditum socium nominis Latini. & alibi: Donec & ipse quinque millia socium, ac nominis Latini effecit. Item: Milites sociis, nominiq. Latino imperati. Et: Delectu perfecto consules paucos dies morari, dum socii ab nomine Latino uenirent. Et: Sociis e nomine Latino imperata septem millia peditum. Sallustius autem, Sociorum, inquit, & Latii magna uis ciuitate per Syllam prohibentur. Item: Vti ex Latio, & sociis cogeret exercitum. Sed tamen, cum hoc ita constet, ut de eo nulla suboriri quæstio possit, sæpe etiam Italicos de Latinis, & Latinos de Italicis dictos inueni. Nam Sallustius dixit, Turpilium ex Italicis capite pœnas soluisse, quòd ciuis esset ex Latio. & Valerius, Vibius, inquit, Pelignæ cohortis præfectus uexillum trans Punicum uallum proiecit, se ipsum, suosq. commilitones, si hostes eo potiti essent, execratus. & ad id petendum subsequente cohorte primus impetum fecit. quod ut Flaccus tribunus tertiæ legionis aspexit, conuersus ad suos, absit, inquit, istud dedecus a sanguine nostro, ut Romani gloria Latinis cedere uelint. Latinos enim dixit pro Italicis. quandoquidem Peligni Latini non erant. Quin etiam idem Valerius Q. Popedium ducem Latinorum uocat, qui fuit Marsorum, & Latinos de ciuitate bello sociali ait certasse, quos pro Romanis contra Italicos stetisse, inter omnes rerum Romanarum scriptores constat. Postremo Liuius etiam socios Latini nominis Latinos tantum intellexit, cum dixit: Legatis socium Latini nominis, qui toto undique ex Latio conuenerant, senatus

senatus datus. at cum inquit, Annibalem captiuos, qui Latini nominis essent, sine pretio dimisisse, Romanos in uincula dedisse, in nomen Latinum uidetur etiam Italicos inclusisse; quippe cum post subiiciat, inter multitudinem sociorum Italici generis, qui ad Trasimenum capti ab Annibale, dimissiq. fuerant, tres Campanos equites fuisse. Nam quid dicam, ut Latini sæpe pro utrisque sint usurpati, ueluti, cum idem Hieronem, Syracusarum regem, populi R. amicum, loquentem fecit? Scire se, milite, atque equite, nisi Romano, Latiniq. nominis non uti populum Rom. Sed de uaria ac multiplici Romanorum loquendi consuetudine, qui locus late patet, alii fortasse accuratius: nos de populis Latinis hoc tempore, quemadmodum propositæ disputationis ordo postulat, disseramus. Quod autem eo libro feci, in quo ciuium Romanorum iura aperui, ut omnem eam disputationem ex ciuis Romani definitione deriuarem, idem hoc loco mihi faciendum esse censeo, ut a Latinorum definitione profectus ad eorum iura explicanda perueniam. itaque ut tum ciues Romanos homines liberos, urbis, agriq. Romani habitatores, qui cum tribuius honorum haberent, diximus: sic nunc Latinos Latii incolas, populi R. fœderatos, iure Latii donatos definimus. Latium enim eos secernit ab Italicis, qui non erant in Latio; fœdus ab iis ciuibus Romanis, qui agrum Romanum possidebant, aut colebant in Latio; ius Latii ab iis Latinis, qui cum agrum Latinum tenerent, non tamen Latii iure fruebantur. Quoniam autem, ut supra ostendimus, ius eorũ omne e fœdere proficiscitur, fœdus autem ex uictoria parta, & pace concessa, quædam quasi per uestigia indagatur: propterea, ut commodius fœdera singulorum populorum inueniam, bella quoque, & clades ultro, citroq. illatas, paucis exponam. atque hoc non in Latinis solum, sed in Italicis etiam: & Gallia prouincia institutũ tuebor, ut ab agri descriptione exorsus ad bella, a bellis, ad fœdera, a fœderibus ad iura singulorum populorum explananda nostra continenter oratio delabatur.

De agro Latino, & fœderibus Latinorum. Cap. III.

In describendo autem Latio, si ueteres, qui in hoc studio magna cum laude uersati sunt, Strabonem, Plinium, ac Ptolemæum,

Ptolemæum, ſequar, haud optime hercle de antiquitate Romana merebor. illi enim ultima Latii tempora reſpexerunt, ego antiquiora conſidero: illi Romana iam pace florentis, ego bellum gerentis rationem habeo. eos igitur ſi quis audiat, facile ſentiat, Latio comprehenſos, ac Latinos fuiſſe, Volſcos, Aequos, Rutulos, Hernicos, Oſcos, & Auſones. ſiquidem & ea in Latio oppida perſequuntur, quæ Volſcorum quondam, Aequorum, Hernicorum, & aliorum fuerunt: & eis Latinos finibus includunt, quibus, ſpoliato iam, non armato Latio, ſeptos eos conſtat fuiſſe. ſic enim illi, & quidem, ut mea fert opinio, non peſsime diſputant: Latium duplex fuiſſe, antiquum, & nouum. antiquum a Tiberi Circeios, nouum a Circeiis producunt ad amnem Lirim. Quorum ſi intimum excutere ſenſum potui, profecto Latium uetus his eſt finibus circumſcriptum, ab occaſu Tiberi, & Etruſcis, a ſeptentrione Aniene, & Sabinis, Vfente fluuio cum Volſcis ab oriente, Tyrrheno pelago a meridie. nam utrique ad occidentem obiectus eſt Tiberis, ad ſeptentrionem Anio cum Sabinis, & Marſis, ad ortum Samnites, & Campani, ad meridiem mare. Quòd ſi quis, qui utrunque inſederint Latium populi, fortaſſe roget; nihil eſt, quod tam facile expedire poſſe uideamur. cui enim obſcurum eſt, uetus Latium Albanos, Rutulos, Volſcos, & Aequos, nouum Oſcos, Auſones, & Hernicos a ſolitudine uindicaſſe? Agamus igitur de utroque: ſed prius de priore. Primis temporibus anguſtiſsima fuit appellatio Latinorum. non enim ſolum Hernici, ceteriq., qui in nouo erant Latio, Latini nominis expertes fuerunt, ſed ne omnes quidem, qui Latium uetus incoluerunt, Latini ſunt uocati: quandoquidem neque Volſci, neque Aequi Latinorum in numero habiti. Ac Volſci quidem fere mare uerſus citra, & ultra Vfentem oppida tenuerunt Antium, Circeios, Anxur, ſiue Tarracinam, Ecetram, Velitras, Sueſſam Pomœtiam, Longulam, Poluſcam, Coriolos, Cenonem, Signiam, Artenam, Satricum, Fabrateriam, Priuernum, Fregellas, Arpinum, & Soram. Aequi uero mediterranea ſupra Volſcos tenentes ad Anienem, Algidum, Corbionem, Lauicos, Volas, & Vitelliam poſſederunt. Quibus adiuncti erant Aequicolæ, quos Diodorus libro XIIII eoſdem eſſe cum Aequis, atque eorum caput Volas fuiſſe, memoriæ prodidit. Plinius autem, qui aliquanto, quàm Diodorus, minor natu fuit, inter Aequicolas Cliterninos

nos refert, & Carseolanos. Nam Liuius, ut post apparebit, utriusque populi meminit. Quibus ex rebus satis aperte cognosci potest, reliquos fere antiqui Latii habitatores solos tum Latinorum nomine insignitos, Medullinos, Tellenios, Ficanenses, Ficulnenses, Politorianos, Corniculanos, Camerinos, Tolerinos, Querquetulanos, Bolanos, Scaptienses, Bubentanos, Gabinos, Bouillanos, Cauertanos, atque his fama, & rerum gestarum gloria illustriores Tiburtinos, Prænestinos, Tusculanos, Albanos, Aricinos, Lanuuinos, Laurentes, Ardeates, Setinos, Coranos, Pedanos, Norbanos, & ceteros eiusdem generis alios. Volsci autem, & Aequi, quanquam ueteris Latii finibus septi, tamen in Latinis illis temporibus non sunt numerati. cuius rei facilis est, & expedita ratio. neque enim aut commune Latinorum concilium inierunt, aut ad Latinas ferias uocari se cum ceteris Latinis, paucis quibusdã exceptis, permiserunt. quod aperte in græca Dionysii historia scriptum reperitur.

Concilium autem, de quo dixi, Latinorum tale fuit, quale in Græcia Amphyctionum. sic enim ab initio erat traditum, ut omnes Latini nominis rerum communium caussa ad lucum Ferentinæ, qui erat sub monte Albano, coirent, ibiq. de summa republica consultarent, ac duobus prætoribus rem uniuersam Latinorum committerent. hoc ostendit Dionysius in Anco, cũ ait, Latinorum ciuitates separatim responsum nullum Anci regis legatis reddidisse, sed, conuocato ad lucum Ferentinæ concilio, communi consensu decreuisse, non esse imperio cedendũ Romanis, ac protinus prætores duos pacis, belliq. arbitros legisse, Ancum Poblicium ex Cora, & Sp. Vecilium ex Lauinio. Confirmat Liuius libro octauo, cum inquit, Prætores duos bello Latino secundo Latinos habuisse L. Annium Setinum, L. Numicium Circeiensem, ambos ex coloniis Romanis. per quos etiam Volsci ad arma sint exciti.

Feriarum autem Latinarum recentior aliquanto fuit memoria, quippe quæ a Superbo rege sint institutæ. Harũ ea fuit caussa, ut, quemadmodum Latini rerum publicarum caussa ad lucũ Ferentinæ conuenirent, sic sacrorum gratia in montem Albanum cogerentur. fuit autem locus, ut proditum est a Dionysio, in monte Albano, in quẽ populus R. & Latini fœderati XLVII, (tot enim ille profitetur) conuocabantur, ut Ioui Latiali communi consensu sacrificium facerent; cumq. eorum alii agnos,

alii caseum, alii lac, alii alia domo attulissent, tauro immolato, suam quisque carnis partem acciperent. Hoc sollemne Latiar etiam appellatum ad extrema usque reip. tempora est conseruatum. neque enim ante consules exire paludati in prouincias consueuerant, quàm ferias Latinas inidxissent, atque iis in monte Albano cum Latinarum ciuitatum magistratibus operam dedissent. Quem ritum, quanquam satis superiore Dionysii auctoritate notum, placet nobilibus præterea aliquot etiam e Liuio, Tullioq. testimoniis illustrare. Hinc enim est, quòd scripsit Liuius libro XXXII, Latinas ferias instauratas, quòd legati ab Ardea questi in senatu essent, sibi in monte Albano Latinis carnem, ut assolet, datam non esse. & libro XXXVII: Latinas instauratas, quod Laurentibus carnis, quæ dari debet, data nõ erat. & libro XLI. Latinas fuisse ante diem III Non. Maii, in quibus, quia in una hostia magistratus Lanuuinus precatus non erat, populi R. Quiritium, religioni fuisse; instauratisq. Latinis, placuisse, Lanuuinos, quorum opera instaurarentur, hostias præbere; Q. Petillium consulem Latinas in ante diem III. idus Sextiles edixisse. hinc, quod Cicero dixit in Planciana, e Lauicano, Bouillano, & Gabino municipio uix qui carnem Latinis peterent, sua ætate inuentos esse. & cum Attico iocans, auiam eius mortuam, quòd uerita esset, ne Latinæ in officio non manerent, & in montem Albanum hostias non adducerent. Atque his feriis unum diem dicauit Superbus. exactis autem regibus alter additus est: post fœdus cum Latinis a Sp. Cassio consule ictum tertius: anno demum urbis trecentesimo nonagesimo sexto composita, quæ diu ciuitatem turbauerat, de plebeio consulatu seditione, quartus. id quod apud Dionysium, Liuium, & Plutarchum in Camillo scriptum reperio.

Ergo, ut eò mea reuertat, unde discessit, oratio, primis temporibus, dum integræ Volscorum, Aequorumq. opes fuerunt, Latini cum dicebantur, ceteri omnes ex uetere Latio, his duobus populis exceptis, intelligebantur, quòd se communibus his aliorum Latinorum conciliis non committerent. quo fiebat, ut seorsum a Latinis, quasi ex eorum corpore non essent, uulgo nominarentur. si quidem Sex. Tarquinius, Superbi filius, inter Gabinos ait apud Liuium, se, nisi ab Gabinis recipiatur, pererraturum omne Latium, Volscosq. inde, & Aequos, & Hernicos

nicos petiturum. & alio loco scriptum est apud eundem, Latinos, Hernicis assumptis, Volscos, & Aequos, in agro Latino castra ponentes, sine Romano duce fudisse. & alibi Numicius Circeiensis, prætor Latinorum, se, ex Latinis, & Volscis populis iuuentute propere excita, rediturum infesto exercitu Capuam esse professus est. Vt omittam, quòd idem ipse inter socios populi R. Latium omne cum Sabinis, Volscis, Aequis, Hernicis, quorum auxiliis Alexandro Magno, si in Italiam irrupisset, resistere Romani potuissent, numerauit. Nam quid Ciceronem laudem auctorem, qui pro Balbo dixit, ex Latio multos, ut Tusculanos, & Lanuuinos, & ex ceteris generibus gentes uniuersas in ciuitatem esse receptas, ut Sabinorum, Volscorũ, & Hernicorum? Neque uero solum Aequi, Volsciq. separatim a Latinis sunt appellati, sed priuato etiam nomine, uniuerso quiescente Latio, plerunque in armis fuerunt. id quod postea, cum res illorum tractabo, perspicue demonstrabo. nunc de iis, qui proprie Latini & dicti & habiti sunt, disputandum.

Horum fœdera multa cum populo R. eaq. alia aliis meliora fuisse comperio, sed antiquissimum omnium fuit Albanum. siquidem magna fuit populo R. iam inde a primordio urbis cum populo Albano necessitudo, non solum uoluntatum, & sanguinis, sed fœderum quoq., & societatis uinculo colligata; quòd, ut scribit Strabo, ambo Latini essent, & eodem ambo sermouis genere uterentur, & cum proprium uterque regem haberet, connubia tamen, & sacra, & cetera iura ciuilia communia usurparent. Primum cum iis fœdus a Romulo rege ictum est, quo est cautum, ne bellum inter se gererent: alioquin quæ bellum intulisse ciuitas diceretur, ea iudicium alterius, & multam subiret: secundum a Tullo Hostilio, nobili illa per Tergeminos Horatios pacta uictoria; ea lege, ut iuuentutem in armis Albani haberent: usurum se regem ea, cum res postularet. cum autem idem, anno post Albæ excidium quintodecimo, legatis ad triginta urbes, quæ in Albanorum ditione fuerant, circummissis, petiissent, ut, quo modo Albanis, item sibi, a quo Albanorum fractæ opes essent, dicto audientes essent; idq. illæ se facturas abnuerent; bellum utrinque susceptum est, prætoribus in communi Latinorum concilio creatis Anco Publicio Corano, & Sp. Vecilio Lauinio. Eo uero bello in quintum annum mutuis potius agrorum populationibus, quàm iustis prœliis

extracto, fœdus tertium est processum. Post autem cum Tulli morte Latini sublatis animis agrum Romanum populabundi inissent, ab Anco rege, bello ad singulas urbes circumlato, ad pacem petendam, & fœdus renouandum sunt compulsi. Quo mortuo, Apiolani, & ceteri Latini soluta esse morte eius fœdera rati, cum in fines Romanos excursiones feciissent, multo maiora conatu a L. Tarquinio Prisco rege bello domiti pacis conditiones acceperunt; ut agros ac leges suas haberent, ac socii populi R. dicerentur illi quidem, sed ad regis tamen Romani mandata præsto essent. ab eo omne nomen Latinum domitum, Corniculum, Ficulneam ueterem, Cameriam Ameriolam, Medulliam, Crustumeriam, Nomentum de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, oppida capta prodit Liuius. Hoc autem fœdus post a Superbo rege, cum principatum Latinorum sibi callide asciuisset, renouatum est, Latinis etiam feriis, quas Romanus, Latinusq. populus communiter in monte Albano celebraret, ut supra diximus, institutis. Atque hæc quidem omnia Dionysius. neque uero multo aliter Liuius. quanquam ipse ut breuius, sic obscurius in huius antiquitatis pertractatione uersatur. Horum autem fœderum meminit fere apud eum inter Latinos rex Superbus. Posse se quidem, inquit, uetusto iure cum illis agere, quòd, cum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium: ceterum se utilitatis id magis omnium causa censere, ut renouetur id fœdus, secundaq. potius fortuna populi R. ut participes Latini fruantur, quàm urbiũ excidia, uastationesq. agrorum, quas Anco prius, patre deinde suo regnante perpessi sint, semper aut expectent, aut patiantur. Haud difficulter persuasum Latinis, pergit Liuius. quanquam in eo fœdere superior Romana res erat. ita renouatum fœdus, indictumq. iunioribus Latinorum, ut ex fœdere die certa ad lucum Ferentinæ armati frequentes adesent Cum hoc igitur societatis iure Latini cum populo R. essent iuncti, quid est, cur miremur in primo fœdere, quod, expulso rege Superbo, ac uindicata in libertatem rep. Bruto, & Collatino consulibus, cum Pœnis ictum est, Latinis eos sociis, qui maritimam oram accolerent, Ardeatibus, Antiatibus, Laurentibus, Tarracinensibus, quod scriptum est apud Polybium, prospexisse? Post hæc autem A. Postumio, T. Virginio consulibus,

anno

anno post reges exactos XIIII, post urbem conditam CCLVII, Latinos Octauio Mamilio Tusculano, Superbi regis genero, rebellasse comperimus. Fuerunt autem Ardeates, Aricini, Bolani, Bubentani, Corani, Caruentani, Gabini, Laurentes, Pedani, Querquetulani, Satricani, Scaptiensis, Setini, Tiburtini, Tusculani, Tolerini, Tellenii, Veliterni, Lanuuini, Lauinii, Lauicani, Nomentani, Norbani, & Praenestini, quibus cum ab A. Postumio dictatore ad lacum Regillum in agro Tusculano debellatum, ac triennio post fœdus percussum inuenio Sp. Cassio iterum, & Postumo Cominio iterum consulibus. Quo de fœdere hæc Dionysius: Eodem tempore, inquit, ictum fœdus est cum omnibus Latinis ciuitatibus, de societate, atque amicitia, maxime, quòd in secessione plebis nihil mouerant, eamq. tandem in urbem recessisse gratulabantur, bellumq. aduersus deficientes ciuitates una susceptura uidebantur. uerba autem fœderis hæc fuerunt: Inter Romanos, & Latinorum ciuitates omnes æterna pax esto: neque ipsæ inter se bellanto, neque aliunde hostes inducunto, neque hostibus tutos transitus præbento, sed bello oppressis opem omnibus uiribus ferunto: spoliorum, ac prædæ partem æqualem habento: priuatarum litium iudicia illi, quibus mandata cognitio fuerit, intra decem dies peragunto: his legibus nihil addi, demi ue possit, nisi si Romanis, Latinisq. ita placuerit. Meminit huius quoque fœderis Liuius libro secundo: meminit & in Corneliana Cicero. quin etiam profert ex fœdere Latino Festus hæc uerba: Pequuniam, qui nancitor, habeto, &, siquid pignoris nanciscitur, sibi habeto. Quæ causa fecit, ut Liu. lib. VIII, Torquatũ consulem ita ad Latinos loquentem fecerit: Hæccine fœdera Tullus Romanus rex cũ Albanis patribus uestris Latini, hæc L. Tarquinius uobiscum fœdera postea fecit? non uenit in mentem pugna ad lacum Regillum. adeo & cladiũ uestrarum, & beneficiorum nostrorum erga uos obliti estis? At que hi quidem populi, nisi si qui priuato forte nomine, ac priuatis opibus interea bellum intulissent, ut Prænestini, Tuscula ni, & Tiburtini sæpe fecerunt, in amicitia populi R. manserunt usque ad annum CCCLXIIII. quo anno perculsam ciuitatem scribit Liuius defectione Latinorum, Hernicorumque, qui post pugnam ad lacum Regillum factam per annos prope centum nunquam ambigua fide in amicitia populi R. fuerant. Cum ergo

go Latini desciuissent, ac milites ex formula per aliquot inde annos negassent, tum anno demum CCCXCV, C. Fabio, C. Plautio cos. in amicitiam redierunt. sic enim post scriptum inuenio apud eundem: Inter multos terrores solatio fuisse pacem petentibus Latinis datam, & magnam uim militum ab iis ex fœdere uetusto, quod multis intermiserant annis, acceptam. Neque uero hæc diu culta fides est. Nam, eodem teste Liuio, anno CCCCIIII concilia Latinorum ad lucum Ferentinæ habita; responsumq. haud ambiguum imperantibus milites Romanis, datum, absisterent imperare iis, quorum auxilio egerent. Latinos pro sua libertate potius, quàm pro alieno imperio laturos arma. Itaque anno ipso CCCCXIII, cum eò superbiæ adducti essent, ut alterum e Latio Romæ consulem fieri, Romam a consulibus prætores eorum euocati respondissent, bellum R. aduersus se concitarunt. quo ad Veserim in Campania uicti sunt, T. Torquato, & P. Decio, qui se in acie deuouit, consulibus. Adeo uero eorum opes acisæ sunt, ut, quod scriptum reliquit Liuius, Torquato consuli uictorem exercitum ad populandos agros eorum ducenti dederent se omnes Latini. Latium agro multatum. extra pœnam fuere Laurentes, quia non desciuerant. cum iis renouari fœdus iussum. renouatumq. quotannis post diem decimum Latinarum. deinceps Latinos, ob iram agri amissi rebellantes, fusos, atque in deditionem acceptos a Q. Publilio Philone consule, inde Aricinos, Lauinios, Veliternos, cum in armis essent; a C. Mænio, Pedanos, & Tiburtes a L. Camillo, idem auctor est. Placuit deinde, inquit, maiore conatu a Pedi expugnatione ad perdomandum Latium uictorem circumducere exercitum. nec quieuere consules antequam expugnando aut in deditionem accipiendo singulas urbes Latium omne subegere. Camillo autem in senatu de populis Latinis referenti responsum, cum aliorum alia causa esset, ita expediri posse consilium, ut pro merito cuiusque statueretur, si de singulis nominatim referrent. relatum igitur de singulis, decretumque. Lanuuinis ciuitas data. Aricini, Nomentanique, & Pedani eodem iure, quo Lanuuini in ciuitatem accepti. Tusculanis seruata ciuitas, quam habebant. Velitris, quia sæpius defecerant, senatus abductus, in agrum senatorum coloni missi. Antium noua colonia deducta. mare interdictum Antiati populo, & ciuitas data (hæ duæ enim Volscorum ciuitates huic bel-

lo

lo interfuerunt) Tiburtes, Prænestiniq. agro multati. ceteris populis Latinis commercia, & concilia inter se ademerunt. At que hoc tempore Latini ad lucum Ferentinæ rerum communium cauſſa conuocari deſierunt. quod ex Cincianis commentariis perſpici poteſt, unde hæc hauſit Feſtus: Prætor, inquit, ad portam nunc ſalutatur is, qui in prouinciam proprætore, aut proconſule exit. cuius rei morem ait fuiſſe Cincius in libro de conſulum poteſtate talē. Albanos rerum potitos uſque ad Tullum regem. Alba deinde diruta uſque ad P. Decium Murem conſulem populos Latinos ad caput Ferentinæ, quod eſt ſub monte Albano, conſulere ſolitos, & imperium communi conſilio adminiſtrare. itaque quo anno Romanos imperatores ad exercitum mittere oporteret, iuſſu nominis Latini complures noſtros in Capitolio a ſole oriente auſpiciis operam dare ſolitos. ubi aues addixiſſent, militem illum, qui a communi Latii miſſus eſſet, illum, quem aues addixiſſent, prætorem ſalutare ſolitum, qui eam prouinciam obtineret prætoris nomine. Atque hæc quidem de pace reddita Latinis, deq. præmiis, & multa eorum inuenimus. Quam quidem pacem ab iis poſt in perpetuum ſanctiſsime cuſtoditam, nullis unquam aduerſus populum Romanum, publico præſertim nomine, captis armis, animaduerto. Quod cum ita ſit, ſane dubitari non poteſt, quin aut hoc tempore, aut non ita multo poſt, uetuſtum fœdus ſecum a Caſſio conſule ictum recuperarint. Etenim Cicero, qui trecentos poſt annos floruit, Latinos fœderatos in Balbi defenſione appellat eo fœdere, quod cum Latinis omnibus Sp. Caſsio, Poſtumo Cominio conſulibus ictum eſt.

De iure Latii. Cap. IIII.

EX FOEDERE autem, quod cum Latinis eſt percuſſum, ius illud emanauit, quod eſt ius Latii, uel Latinitas appellatum: quod, ſupra dixi, iure quidem ciuium Romanorum eſſe deterius, Italico uero aliquanto commodius. Huius, ut etiam illius multas partes fuiſſe, neminem puto fore, qui non intelligat, ſi in ueterem memoriam paullo diligentius oculos quaſi mentis intendat. quæ autem hæ fuerint, nobis etiam, atque etiam quærendum exiſtimo. non enim res eſt perſpicua, ſed multis uetuſtatis inuolucris implicata. quam nos pro uirili noſtra dabimus

dabimus operam, ut expediamus. Quæremus autem iisdem ue stigiis ius Latinorum, quibus alio libro ius ciuium R. inuestiga uimus. Itaque quoniam iura ea in duo genera digessimus, quo rum unum priuatam rationem attigisse diximus, alterum publi cam, eandem in hac disputatione distributionem tuebimur. Sic igitur statuo, Latinos priuato iure longe alio usos esse, quàm ciues Romanos. ne longius argumenta petam, hoc unum satis ualeat, quòd ius Latii iuri Quiritium opponerentur, adeo ut, qui Latinitate donati essent, iidem, si meliore in caussa po nendi forent, iure Quiritium augerentur. Ius autem Quiritiũ caussam priuatam, ut dixi, complexum est, libertatis, gentilitatis, sacrorum, connubiorum, patriæ potestatis, legitimi do minii, testamentorum, & tutelarum. cum enim hæc omnia iu re ciuili essent constituta; ius autem ciuile Quiritium esset, non Latinorum: profecto Latini nulla huius parte sunt usi: nisi si quidam ex iis populis fundi essent facti. quid est autem fundus quidquam aliud, quàm auctor? quod ostendit Plautus in Trinummo: apud quem ita est.

Nunc mihi is propere conueniendus est, ut quæ cum eius
Filio egi, ei rei fundus pater sit potior eo.

Cui opinioni conuenienter Festus etiam prodidit, fundum dici populum rei, quam alienat, hoc est auctorem. Ex quo transla te populos fundos appellatos esse, intelligere possumus; qui ipsi auctores essent, ut iure ciuili Romano se obstringerent. quo modo accepit accusator Cornelii Balbi, quod indicat Cicero, cum in defensione eius ait: Negat ex fœderato populo, quenquam potuisse, nisi is populus fundus factus esset, in hanc ciuitatem uenire. Item: Potuit magis fundus populus Gaditanus fieri, si tum sit fundus, cum scita, ac iussa nostra sua senten tia comprobat, quàm cum hospitium fecit. Quanquam Cicero ipse, qui ei respondit, aptius ad caussæ uictoriam, quàm ad ueritatis rationem locutus, populum ita fieri fundum dixit, si cum iussisset populus Romanus aliquid, si id asciuissent socii populi, ac Latini, & si ea lex, inquit, quam nos haberemus, eadem in populo aliquo, tanquam in fundo resedisset, ut tum lege eadem populus is teneretur; non ut de nostro iure aliquid minueretur, sed ut illi populi aut iure eo, quod a nobis esset constitutum, aut aliquo commodo, & beneficio uterentur. tu lit, inquit, apud maiores nostros legem C. Furius de testamentis,

tis, tulit Q. Voconius de mulierum hereditatibus, innumerabiles aliæ leges de iure ciuili sunt latæ: quas Latini uoluerunt, asciuerunt. Ex quibus uerbis patet, omnino Romanos Latinis ius ciuile suum non communicasse, sed eos tamen uti legibus aliquot esse passos, & partem iuris Quiritiuu sæpe concessisse, eosq. populos fundos appellasse. Ex quo scitum est illud apud Gellium libro XVI. municipes nulla populi Ro. lege astrictos esse, cum nunquam populus eorum fundus factus esset. *Municipes.*

Ergo quoniam aliud erat, ut dixi, ius Quiritium, aliud ius Latii; atque illud proprium ciuium Ro. hoc Latinorum: alio iure priuato Latini usi sunt, alio ciues Romani. neque uero, si iura priuata libertatis Romanæ, gentilitatis, sacrorum, ceterarumq. rerum, quas alio uolumine persecuti sumus, memoria retinentur; hic locus ullam habere dubitationem poterit. non enim si per leges Romanas ciuis Romanus neque a priuato uerberari, neque a magistratu cædi potuit, propterea etiam Latinus non potuit: nec si quid iuris patricii, aut plebeii Romæ habuerunt, idem etiam Latini usurparunt. nam sacrorum iura quædam, & connubiorum, & patrum in liberos, & legitimi dominii, & testamentorom, & tutelarum propria ciuium Romanorum fuisse ita, ut nullis aliis, nisi iure Quiritium impertito, communicata sint, ita ex eadem disputatione perspicuum est, ut longiorem orationem non desideret. Quod autem ius, aut quæ consuetudo harum rerum obeundarum apud Latinos fuerit, equidem uix inueniri, aut pro certo afferri posse crediderim. Quod tamen de sponsalibus eorum proditum sit, hoc loco repetere non grauabor. Sponsalia, inquit Gellius, in ea parte Italiæ, quæ Latium appellatur, hoc more, atque hoc iure solita fieri scripsit Ser. Sulpicius in libro, quem scripsit de dotibus. Qui uxorem, inquit, ducturus erat, ab eo, unde ducenda erat, stipulabatur, eam in matrimonium ductum iri. qui daturus erat, itidem spondebat. Is contractus stipulationum, sponsionumq. dicebatur sponsalia. Tum quæ promissa erat, sponsa appellabatur; qui spoponderat ducturum, sponsus. Sed si post eas stipulationes uxor non dabatur, aut non ducebatur, qui stipulabatur, ex sponsu agebat. iudices cognoscebant, iudex quamobrem data, accepta ue non esset uxor, quærebat. si nihil iustæ causæ uidebatur, litem pecunia æstimabat. quantique interfuerat, eam uxorem accipi, aut dari eum, qui spoponderat, *Sponsalia.* *Sponsa.*

aut qui ſtipulatus erat, condemnabat. Hoc ius ſponſaliorum obſeruatum dicit ad id tempus, quo ciuitas uniuerſo Latio lege Iulia data eſt. Hæc eadem Neratius ſcripſit in libro, quem de nuptiis compoſuit. Ex quibus rebus intelligi poteſt, Latinos ante ciuitatem Romanam acceptam alio iure ſponſaliorũ eſse uſos, poſtquam in ciuitatem accepti ſunt, ius in eo Quiritium eſse ſecutos. Age uero priuatum ius fuit diuerſum. quid publicum, cenſus, militiæ, tributorum, & uectigalium, ſuffragiorum, & honorum? ne omnino quidem idem habuerunt, ſed tamen in eo ad ciuium R. conditionem propius acceſſerunt. Cenſos autem Romæ Latinos non inuenio, niſi ſi qui aut furtim eo nomine ciuitatem R. aſſequi uoluiſſent, aut iam municipes facti eſſent. Municipibus autem, & coloniis aliquot & Romæ, & in ſuis ciuitatibus cenſeri licuit: quod poſt illuſtrius apparebit. Quod ſi hoc in municipiis, & coloniis, quæ leges Romanas, non ſuas habuerunt, eſt obſeruatum, quanto magis in fœderatis, & liberis ciuitatibus ualuiſſe ueriſimile eſt? Quæret aliquis: quid de tributis? de his nihil habeo, quod affirmem: non deeſt, quod opiner. Mihi uero uidetur prope ad ueri ſimilitudinem accedere, ſi ciues R. tributum contulerunt, ac uectigalia pependerunt, nec Latinos, qui deteriore erant in cauſſa poſiti, ab his oneribus uacuos fuiſſe. præſertim uero cum ſcriptum in ueniam apud Liuium libro nono: Latinos, poſtquam ſtipendiarii facti ſint, ſcuta pro clypeis uſurpaſſe: & apud Appianum libro primo: Italos queſtos, ſe militando, & tributo conferendo feſſos eſſe: & Dio adiiciat, lege Metelli Nepotis uectigalia, urbi, & Italiæ moleſta eſſe ſublata; in Ambracenſium autem fœdere, Liuio auctore, illud etiam poſitum fuerit, ut portoria quæ uellent, caperent, dum modo eorum ciues R. & Latini ſocii immunes eſſent. Militaſſe porro Latinos pro Romanis, non eſt dubium. hoc enim & aliis ante fœderibus, & maxime Caſſiano eſt prouiſum, ut Latini Romanorum arbitrio copias pedeſtres, & equeſtres darent, quarum opera ipſi in bello uterentur. Vnde illud eſt Liuii in tertio, ut alios, quos ſupra commemoraui, locos multos omittam: Hernici, & Latini iuſsi milites dare ex fœdere: duæq. partes ſociorum in exercitu, tertia ciuium fuit. & illud in ſexto: Cum quæſitum ab Hernicis, & Latinis eſſet, cur per eos annos militem ex inſtituto non dediſſent, reſponſum datum, terrorem aſsiduum a Volſcis cauſſam attuliſſe.

Neque

Neque uero, quanquam cum Romanis Latini militarunt, propterea in legione, nisi fortasse municipes facti, meruerunt, sed in auxiliis. fuit enim legio ciuium Romanorum, auxilia sociorum. Quo circa scripsit Vegetius probe libro secundo, apud omnes se auctores inuenisse, singulos consules aduersus hostes copiosissimos non amplius, quàm binas legiones adduxisse, additis auxiliis sociorum. Numerus tamen eorum nec semper idem, nec iisdem semper ciuitatibus est imperatus, sed aut pro rei magnitudine a senatu decretus, aut arbitrio consulum, quibus id negotii datum erat a senatu, est permissus. Quod docet Liuius, cum libro XXI ita scribit: Sex in eum annum decretæ legiones, & sociorum quantum consulibus uideretur. quattuor & uiginti peditum Ro. millia sunt scripta, mille & octingenti equites. sociorum quadraginta quattuor peditum, & quattuor equitum. Item libro XLI. Additum decreto, ut consules binas legiones scriberent, et trecentos equites, et dena millia peditum sociis nominiq. Latino, et sexcentos imperarent equites. et libro XLIII: Quattuor legiones scribi iussæ, quæ si quo opus esset, educerentur. sociis nominis Latini sexdecim millia peditum, & mille equites imperati. Ex equo intelligi potest, uariasse sæpe id, quod perpetuum fuisse significare uidetur Paterculus, cum ait, quæstos esse Italicos, quòd cum duplici peditum, equitumq. numero fungerentur, ciuitatis tamen R. expertes essent. Eodem acccedit Polybius, qui peditum numerum plerunque R. legionibus parem, equitum duplicem datum esse admonuit, cuius uerba placet afferre, quia mirifice hunc locum, et hanc totam de sociorum militia quæstionem possunt illustrare. Sic igitur ille libro sexto, postquam de Romana legione locutus est, scribere de sociorum auxiliis pergit: Eodem tempore consules præfectis ciuitatum sociarum Italiæ ostendunt, ex quibus uelint ad se auxilia mitti, numero, et die, et loco, in quem conuenire debeant, indicto, ciuitates autem delectu simili Romano delectui habito, et iureiurando simili dato, mittunt, præfecto; et tribuno ærario addito. Vbi uero socii conuenerunt, diuisionem eorum adhibent ii, qui a consulibus præpositi sunt, qui præfecti nominantur, numero duodecim. Hi primum ex omnibus aptissimũ quenque ad bellicos usus equites, peditesq. cõsulibus legunt, quos extraordinarios uocant. numerus autem uniuersus sociorum,

peditum quidem est plerunque Romanis legionibus æqualis, equitum uero duplex. ex his equitum tertiam partem legunt in extraordinarios, peditum uero quintam. reliquos autē in duas diuidunt partes, quarum alteram, dextrum cornu appellant, alteram siniſtrum. Hactenus Polybius. Quanto uero maiora legionum commoda fuerint, quàm auxiliorum, satis in iis libris ostendimus, quos de iure ciuium R. conscripsimus. Habeo auctorem Plutarchum, legem a M. Liuio Druso tribuno pl. C. Gracchi collega, ex auctoritate senatus latam, ne quis Latinus in castris cædi uirgis posset. quam legem postea non obseruatā esse ab seueris imperatoribus, qui remoto uirgarum metu, exercitum in officio continere se uix posse uidebant, ex eo adducor ad suspicandum, quod de Italico præfecto quodam prodit in Iugurthino bello Salluſtius: Turpilius, inquit, quem præfectum oppidi unum ex omnibus profugisse supra ostendimus, iussus a Metello causſam dicere, qostquam parum se purgat, condemnatus, uerberatusque, capite pœnas soluit. nam is ciuis ex Latio erat. Sed de Latinorum militia hactenus. Relinquūtur duo, quibus ius optimum maxime stabiliri solet, suffragia, & honores. quæ qualia Latini habuerint, deinceps uideamus. nam ut, nulla habuisse eos, negari non potest; sic, non optima lege habuisse, asseri potest. suffragiorum autem latione ea usi sunt, ut, quantum ex annalium ueterum monumentis, & populi R. actionibus colligi potest, nec tribum certam, in qua suffragarentur, habuerint, nec nisi ad leges iubendas, & iudicia facienda uocati sint, nec intercedente uel consule, uel tribuno pl. ius ullum suffragii ferendi habuerint, sed sæpe urbe, in quam suffragandi causſa uenerant, abire sint iussi. hoc autem Cassiano etiam fœdere impetratum apparet. siquidem Cassius ipse consul tertium, is, quem fœdus cum Latinis percussisse supra diximus, apud Dionysium in concione gloriatur, se in primo consulatu Sabinos subegisse, in secundo plebem in urbem reduxisse, Latinosq. Romanorum consanguineos illos quidem, sed gloriæ tamen eorum inuidentes ad amicitiam adduxisse, atque æquo iure ciuitatis donasse, ut non amplius Romam aduersariam, sed patriam appellarent. Ciuitatem tamen neque omnino cum suffragio, neque prorsus sine suffragii latione datam, sed ad arbitrium magistratuum, ex uerbis, quæ addit Dionysius, intelligitur.

ligitur.inqnit enim:Cum Caſsius Hernicos iiſdem fœderis conditionibus,quibus Latinos,obſtrinxiſſet, atque agrum Hernicis ademptum,plebi Romanæ,Latinis,Hernicisq. diuiſurus eſſet; eiq. rogationi intercederetur; Latinos,& Hernicos,quàm plurimos potuit, ad ſuffragium ferendum acciuit. qui cum frequentes ueniſsent, urbem hoſpitum turba repleuerunt. quod cum ad Virginium,collegam eius,delatum eſset, per compita edici iuſsit, ut, qui in urbe domicilium non haberent, intra certam diem exirent. Caſsius autem contra edixit,ut, qui ciuitate donati eſsent,donec lex accepta eſset,manerent. Quibus ex uerbis,quis eſt,qui non intelligat, niſi Latini ciuitatem, ac ius ſuffragii habuiſsent,eos Sp. Caſsium ad Legem ſuffragiis ſuis iubendam aduocaturum non fuiſse, nec, ſi illi lege Caſsia optimum ius ciuitatis habuiſsent,ab eius collega Virginio urbe pelli ante inita ſuffragii potuiſse, uerum incertam ſuffragiorum rationem magiſtratuum arbitrio Latinis eſse permiſsam? neq. enim hoc ſemel factum eſt, ut Latini ante legem Iuliam ad ſuffragia ſint acciti. ex hoc enim iure illud eſt,quod Liuius ſcribit contigiſse anno urbis DXLI, Ap. Claudio, Q. Fuluio cos.Italia bello Punico ſecundo flagrante,in iudicio M. Poſtumii Pyrgenſis ad populum: Teſtibus, inquit, datis tribuni populum ſummouerunt,ſitellaq. allata eſt,ubi Latini ſuffragium ferrent. Neque uero,niſi ius ſuffragii aliquod habuiſsent,ſortitione tribuum opus fuiſset,in quibus ſuffragium ferrent,nec, ſi tribum, ut iure optimo ciues,obtinuiſsent, ubi ſuffragium dicerent,ſortiendum fuiſset. Nam cum conſulum arbitratu Latini,qui ſuffragiorum cauſsa uenerant, alias aut in urbe retinerentur, aut exire iuberentur, tum tamen eos credo ad ſuffragium ineundũ maxime a conſulibus eſse adhibitos, ut grauiſsimis,ac periculoſiſsimis Punici belli temporibus,in magna totius Italiæ defectione Latinum nomẽ honoris eius beneficio ſibi arctius deuincirent. Qua de cauſsa eodem bello triennio ante Sp. Caruilius in ſenatu etiam pro magna re ſe ſuadere dixerat, ut ex ſingulis populis Latinorum binis ſenatoribus, ſi patres cenſuiſsent, ciuitas daretur. eiusq. rei ut aliena mentio oppreſsa eſt. Itaque idem poſt, tranquillatis rebus Italiæ, in tribunatu C. Gracchi non eſt conceſsum. qui anno DCXXXI multis legibus aduerſa nobilitate promulgatis,cum Latinos ad eas ſuffragio ſuo iubendas in urbem aduocaſset,& C.Fannius conſul ex S. C. eos exire

ex urbe

ex urbe iussisset Gracchus se iis manentibus auxilio futurũ professus, incœpto tamen, cum a lictoribus consularibus Latinos duci uideret, teste Plutarcho, destitit. Quare duodecimo post anno in rogatione Mamilia ferenda idẽ occulte dicitur esse tentatum. Sic enim scribit in Iugurthino Sallustius: Interea Romæ C. Mamilius Limitanus tribunus pl. rogationem ad populum promulgat, uti quæreretur in eos, quorum consilio Iugurtha senatus decreta neglexisset, quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepissent. huic rogationi partim sibi conscii, alii ex partium inuidia pericula metuentes, quoniam aperte resistere non poterant, occulte per amicos, & maxime per homines Latini nominis, ac socios Italicos impedimenta parabant. Hoc autem ius cum in Sextiana Cicero intueretur, dixit; nihil acerbius socios Latinos ferre solitos esse, quàm id, quod perraro accidit, a cõsulibus iuberi ex urbe exire. Habuerunt ergo ante legem Iuliam, bellumq. Italicum ex fœdere Casiano ius suffragii Latini, aut certe speciem quandam suffragiorum, cum id potius precarium esset magistratuum beneficium, quàm optimum ius suffragiorum. Extremum fuit ius magistratuum Romæ petendorum, & capiendorum, in quo tantum momenti est cõstitutum, ut hoc unum Latii ius appellatum sit: quippe, quia qui hoc habebat, reliqua superiora haberet omnia. sunt ergo, qui ius Latii fuisse scribant, ut petendi magistratus gratia ciuitatem Romanam adipiscerentur. hic est autem eximius interpres Ciceronis Asconius, qui in commentario Pisonianæ scriptum reliquit, Cn. Pompeium transpadanis colonis ius dedisse Latii, ut possent habere ius, quod ceteræ Latinæ coloniæ, id est ut petendi magistratus gratia ciuitatem Romanam adipiscerentur. Quid autem sit, petendi magistratus gratia ciuitatẽ Romanam adipisci, magnam merito habere potest quæstionem. quid est enim? an ut ciues Romani fierent tantũmodo, ut Romæ honores peterent? non uidetur. qui enim credibile est, omnes Latinos ius petẽdorum Romæ magistratuum habuisse, qui ne suffragium quidem, nisi quo modo demonstratum est, dicerent? est enim ius magistratus magnificentius multo quàm suffragii. an ut qui ius Latii haberent, præter cetera ciuitatem etiã Romanam assequerentur, ubi apud Latinos magistratum petissent, uel potius gessissent? equidem arbitror. id enim aperte tradit Appianus lib. secundo, cum inquit: Nouum Comũ Cæsar ad

ius

ius Latii redegit, apud quos qui annuum gesisiſſent magiſtratū ciues R. fiebant. hanc enim uim habuit Latinitas. Marcellus autem consul Nouocomensem quendam, & qui apud Nouocomē ses magiſtratum gesserat, ac Romæ se propterea pro ciue gerebat, in Cæsaris contumeliam uirgis cædi iussit, ut intelligeret, se ciuem R. non esse. Adiicit Strabo magiſtratus hos ædilitatem & quæsturam fuisse. sic enim & ipse scribit libro quarto: Nemauso in Gallia ius Latii datum, ut qui Nemausi ædilitatem, & quæsturam adepti essent, ii ciues Romani essent. eaq. de causa populus ille Romanis prætoribus non paruit. Quibus ex uerbis cum illud perspici nō obscure potest, quod iam diu quærimus, ius Latii fuisse, ut, qui Latino in oppido, uel iure Latii donato ædilitatem, aut quæsturam gesisset, ciuis Romanus esset, tum Latinos ipsos ne magiſtratuum quidem Romanorum edictis, sed suorum prætorum obtemperasse. Tale autem ius post etiā imperatorum temporibus usurpatum uerba ea indicant, quæ sunt in Panegyrico Pliniano ad Traianum, diuum Neruam iis, quibus per Latium ciuitas patuisset, induſisſe. Hoc uero ius Latini populi usque ad annum DCLXII, usurparunt, quo ex lege Iulia ciuitas uniuerso Latio est concesa, paucis quibusdam oppidis exceptis, quibus ciuitatis, & suffragii iura singulari populi Romani benignitate ante fuerant permisa. Quod, opinor, Liuius intellexit, cum libro XXVI scripsit, iam inde a maioribus traditum morem Romanis colendi socios, ex quibus alios in ciuitatem, atque æquum secum ius accepisent, alios in ea fortuna haberent, ut socii esse, quàm ciues, mallent.

De fœdere, & iure Volscorum, & Aequorum. Cap. V.

His expositis, quale fuerit ius Latii ueteris, intellectum puto. sequitur, ut de Volscis, & Aequis disseramus, quos Latio quidem inclusos, in Latinis tamen, ut supra, ostendimus, antiqui non numerarunt. Hi uero uel potētiores uel ferociores ceteris, qui Latium incolerent, populis diu Romani molem belli sustinuerunt, ut eos merito dicat Florus peruicacisimos Latinorum,

Latinorum, ac quotidianos prope hostes Romanorum fuisse. Quas ipsi ciuitates in Latio habuerint, & quam regionem tenuerint, supra dictum est. nunc, quod rem magis continet, ut uicti, deletiq. sint, demonstremus. Volscos primus, ut placet Dionysio, bello persecutus est Ancus rex, populationibus eorum, quibus Romanum agrum infestum reddebant, commotus; atque Velitris, eorum oppido, circumsessis, ad pacem petendam copulit. At Liuius secus: qui Volscis, & Aequis a superbo rege arma primum illata scribit, Volscis quidem non dissimulanter, Aequis autem subobscurius: inquit enim, eum primum Volscis bellum in ducentos amplius post suam ætatem annos mouisse, Suessamq. Pometiam ex his uicepisse: excepisse deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios, propinquam urbem, adortus est. & paullo post; Gabiis receptis pacem cum Aequorum gente fecisse, ac Signiam, & Circeios in agrum Volscorum colonias deduxisse. Cum autem quarto decimo post reges exactos anno, bello Latino Volsci auxilia comparassent, quæ Latinis mitterent, placuit, ut sequentes consules Ap. Claudius, & P. Seruilius, anno urbis CCLVIII, aduersus eos exercitum ducerent. Volsci subita re perculsi primum obsides trecentos a Cora, & Pometia tradiderunt; deinde ad arma conuersi, & prœlio uicti Pometiam oppidum amiserunt. Ecetrani, Pometia capta, rebus suis timentes cum senatum adissent, agri parte adempta pacem impetrarunt. Postero anno cum Aequi Volscis adiuncti Latinum agrum populabundi inissent, castris relictis in ualles desiluere. Volsci, Velitris amissis, colonos Romanos acceperunt. Exarsit deinde uehementius bellum, adeo ut tria ab insequenti consule Postumo Cominio Volscorum oppida in potestatem sint redacta, Longula, quò Antiates fusos, fugatosq. compulerat; Polusca, & Corioli. Norbam in montem colonia, quæ arx in Pomptino esset, deducta. Quietos inde Volscos, & pace Romana contentos triennio post, C. Iulio, P. Pinario consulibus, Tullus Attius rex, & Coriolanus Romanus exul ad arma perpulerunt, atque Aequis assumptis Circeios insequenti anno, Romanam coloniam, occuparunt. Ex quo tempore Volsci, Aequiq. continentia fere cum Romanis bella gessere, quæ per consules quotannis, sed nulla illustri re gesta, administrata. memorabile illud, Antium oppidum anno CCLXXXIIII ex Volscis, a T. Quinctio Capitolino,

tolino, iterum consule captum, Romanis colonis esse firmatũ, anno autem post pacem Aequis sub ea conditione datam, ut legibus suis utentes priuatis stipendiis pro Romanis iussi militarent. quam pacem cum haud diu seruassent, meritas statim pœnas pependerunt. Siquidem anno CCXCV cum duce Cloelio Graccho in Lanuuinum agrum, inde in Tusculanum hostili populatione incurrissent, pleniq. prædæ in Algido regionis suæ loco, ut inquit Dionysius, castris locatis L. Minucium consulem, aduersus se profectum, cum exercitu obsiderent, a T. Quinctio Cincinnato dictatore uicti, & sub iugum missi etiam Corbione oppido decedere sunt iussi: & cum Corbione præsidio interfecto Ortanam Latinorum cepissent, a C. Horatio consule non ex Algido modo, sed a Corbione, Ortanaq. deiecti. Quietas inde res in Aequis Lauicani noui hostes turbarunt, quos cum ueteribus hostibus consilia iungere anno CCCXXXV Romam est allatum. Et hi quoque, cum insequentibus consulibus, Aequorum exercitu adiuncto, agrum Tusculanum depopulati, castra in Algido posuissent, acie superati, non solum Lauicos oppidũ amiserunt, sed colonos etiam Romanos receperunt. tertio post anno in Lauicanum excursiones factæ, nouisq. colonis bellum, Liuio teste, illatum. quam noxam cum Volani se consensu omnium Aequorum defensuros speraſſent, deserti ab iis & oppido, & finibus deturbati sunt. Post quadriennium arx Caruentana, quam illi occuparant, a Romanis recepta est, Verrugo, & Ferentinum ex Volscis captum. cumq. tripartito ad depopulandos fines Volscorum esset discessum, Antium, Ecetras, Anxur, extremum hoc captum est, ac direptum, & biennio post Artena occupata. Aequi anno CCCLX cum Vitelliam coloniam Romanam in agro suo expugnassent, a L. Lucretio consule pulsi. Ad extremum uero quadriennio interiecto M. Camillus dictator tertium exercitu in Volscos ducto, non procul ab Lanuuio (ad Mætium is locus dicitur) castra oppugnare adortus, fusos, cæsosq. eos persecutus, cum omnem illorum agrum depopulatus esset, ad deditionem septuagesimo demum anno, quod extat apud Liuium libro sexto, subegit. inde uictor ex Volscis in Aequos transiit, & ipsos bellum molientes. exercitu eorum ad Volas quod oppidum recuperarunt, oppresso non castra modo, sed urbem etiam aggressus impetu primo cepit. Inclinatis ergo iam in Volscis rebus anno CCCLXVIII Antiates obsessi

urbem, agrosq. dediderunt, Latini a Volscis deserti Satricum urbem igne cõcremarunt, quæ anno CCCCVI ab Antiatibus restituta, & colonia deducta, post biennium, cum eò Volsci compulsi essent, in ditionem Romanam peruenit. In Veliternos inde, & Antiates Volscos, qui bello Latino interfuerant, animaduersum: anno CDXXIII legati ex Volscis Fabraterni Romã uenerunt, orantes, ut in fidem reciperentur. & cum iampridem Aequorum arma quiescerent, anno CDXLIX, P. Sempronius Sophus consul ad singulas eorum rebellantium urbes bello circũferendo unum, & quinquaginta oppida omnia expugnando cepit. quorum pleraque diruta, atque incensa, nomenq. Aequorum prope ad internicionem deletum Liuius, omnem Aequorum gentem in ditionem redactam Diodorus auctor est. Itaque postero anno Soram, atque Albam deductæ coloniæ. Albam in Aequos, Sora agri Volsci fuerat, sed possederant Samnites. Aequi inde coloniam ægre passi, cum arma cepissent, a C. Iunio dictatore subacti. interiecto autem triennio bellum ultimum, sed parum memorabile aduersus rebellantes Aequos, cũ præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum. Atque hæc quidem bella sunt, quibus Volsci tandem, Aequiq. in Latio sunt perdomiti. Quos ut antiquis temporibus Latinorum & concilio, & iure exclusos inuenio, sic postea propter affinitatem in eadem iura esse ascitos opinor. neque enim ut singulorum Italicorum, sic Volscorum, Aequorumque nomen postea est celebratum; ex quo intelligi potest, omnes Volscos, Aequosq. aut funditus a Romanis esse deletos, aut, si qui tot bellis, cladibusq. superfuerunt, uno Latinorum ut iure, sic nomine esse deuinctos. Cicero quidem cum Balbum de ciuitate defenderet, dixit, ex Latio Tusculanos, et Lanuuinos, ex ceteris generibus uniuersas gentes in ciuitatem esse receptas, ut Volscorum, Sabinorum, et Hernicorum.

De agro, fœdere, & iure Hernicorum. Cap. VI.

PROXIMI Latinis Hernici, ut dixi, fuerunt: quorum oppida Alatrium, Anagnia, Verulæ, Capitulum, Cernetum, Frusino, et Ferentinum. Hos primus Superbus rex societate deuinxit, ac Latinarum feriarum participes fecit. dein

de

de, C. Aquillio, T. Sicinio cos. anno urbis CCLXVII, quòd contra fœdus agrum Romanum populati essent, bello petiti, a Sp. Cassio tertium consule, cum pacem petissent, fœderis conditiones easdem, quibus Latinos ille in secundo consulatu obstrinxerat. magna cum populi R. querimonia acceperunt. cuius fœderis summam fuisse ex Dionysio diximus, ut socii populi R. uocarentur, ut belli caussa auxilia mitterent, ut tertiam prædæ partem referrent, & ius ferendorum, si inter magistratus conueniisset, Romæ suffragiorum haberent. Quanquam autem eodem, quo Latini, fœdere erant deuincti, non tamen e Latinorum tum corpore habebantur. neque enim Liuius seorsum Latinorum, Hernicorumque auxilia a Romanis accita, Hernicis, Latinisq. milites ex formula imperatos, Latinos, assumptis Hernicis, Volscorum Aequorumque copias sine duce Romano fudisse scripsisset; neque Dionysius Latinos Romanorum cognatos, Hernicos alienigenas iis temporibus uocasset. Seruarunt ergo Hernici, Latiniique pacem usque ad annum CCCLXIII. quod ostendit Liuius, cum scribit, eo anno Latinos, Hernicosque defecisse, qui post pugnam ad lacum Regillum factam per annos prope centum nunquam ambigua fide in amicitia populi R. fuerant: itaque anno CCCXCI Hernicis post res ne quidquam repetitas bellum indictum: L. Genucium consulem in hostes profectum, & insidiis eorum circumuentum interiisse. Postero autem anno Ferentinum eorũ oppidum a C. Licinio consule ui captum, deinceps a M. Fabio Ambusto, & C. Plautio consulibus pluribus prœliis uictos. Cũ autem concilium omnium populorum habentibus Anagninis, præter Aletrinatem, Ferentinatemque, et Verulanum omnes Hernici nominis cum populo Rom. bellum susceptissent anno CCCCXLVII a Q. Marcio Tremulo consule acie superati sunt, atque in deditionem accepti. Hernicorum tribus populis, quia maluerunt, quàm ciuitatem, suæ leges redditæ, connubiumq. inter ipsos, quod aliquandiu soli Hernicorum habuerunt. Anagninis, quique arma Romanis intulerant, ciuitas sine suffragii latione data. concilia, cõnubiaq. adempta, & magistratibus præter quàm sacrorum curatione, interdictum. Atque hoc quidem scriptum apud Liuium inuenio. nam Diodorus Romanos Anagninis bellum intulisse, ac Frusinone expugnato agrum reddidisse ait. quam historiam nec Liuius præteriit. qui post

biennium Frusinates tertia agri parte multatos narrat, quòd Hernicos ab eis solicitatos esse, compertum esset. Ethos autem, ut Volscos, Aequosq. ad Latinorum iura post adiunctos opinor. neque enim Hernicorum seorsum a Latinis post in Italicis auxiliis commemorandis, aut in alia actione referenda mentio usurpatur. Itaque anno DXXXVIII. Ferentinates, qui Hernici quondam fuerant, Latinos Liuius uocat, cum eos tentasse ait, ut Latini, qui in caloniam Romanam nomina dedissent, ciues Romani essent. Hernicorum certe gentem in ciuitatem fuisse receptam Cicero in Corneliana de ciuitate scriptum reliquit.

De agro, fœdere, ac iure, Oscorum, & Ausonum. Cap. VII.

Latium duplex.

LATIVM duplex fuisse, uetus unum a Tiberi usque ad Circeios, siue ad amnem Vfentem, nouum alterum ab Vfente usque ad Lirim, omnes prope memoriæ prodiderunt, qui populos, regionesq. Italiæ litteris persecuti sunt. at quo modo, aut qua occasione, aut quo tempore hi termini sint constituti, omnes, ut rem uel ualde obscuram, uel nimis perspicuam, silentio præterierunt. nos uero rationem huius mutationis quæremus, &, quæ maxime probabilis uidebitur esse, reddemus. Primum autem Strabonis uerba de nouo Latio recitabimus, deinde Plinii: ex quibus apparebit, Latium nouum iam tum ab Augusti temporibus, cuius Strabo fuit æqualis, fuisse appellatum. ea uero sunt hæc: Hoc quidem tempore maritima ipsa ora ab Ostia usque ad Sinuessam, uocatur Latium, antea uero usque ad Circeios porrigebatur. ac mediterranea quidem loca prius non admodum magna, post autē usque ad Campaniam, & Samnites, & Pelignos, & alios Apennini incolas est producta. & eodem libro: In mediterraneo Latio sunt Campi Pomptini. his agrum continentem antea Ausones tenuerunt, iidem, qui etiã Campaniam coluerunt. Post hos Osci. & hi etiam Campaniæ partem habuerunt. nunc uero omnia Latinorum sunt usque ad Sinuessam. Plinius autem ita scribit: Vltra Circeios Volsci, Osci, Ausones. unde nomen modo Latii processit usque ad Lirim amnem. a Circeiis palus est Pontina, deinde flumen Vfens, supra quod Tarracina oppidum lingua Volscorum Anxur dictum,

ctum, Caieta portus, oppidum Formiæ, ultra fuit oppidum Pyræ, colonia Minturnæ Liri amne diuisa, Glanico appellato, oppidum Sinuessa extremum in adiecto Latio, quam quidã Synopem dixerunt uocitatam, hinc felix illa Campania est. Quis est ergo qui ex his uerbis non intelligat, hanc regionem primum Volscorum, Oscorum, & Ausonum, deinde Latinorum fuisse? in qua oppida floruerunt Tarracina, Fundi, Caieta, mons Cæcubus, Formiæ, Vescia, Ausona, Minturnæ, Fregellæ, Arpinum, Sora, & terminus regionis Liris amnis, quem ex Apennini collibus, & Vestino agro in mare ad Minturnas deferri prodit Strabo. unde dixit etiam Lucanus libro secundo.

Et umbrosæ Liris per regna Maricæ.
Vestinis impulsus aquis.

templum autem deæ Maricæ in ripa fluminis dicatum non longe a Minturnis intelligit. De Tarracina ante dictum est. Fregellas modo Sidicinorum, modo Volscorũ, modo Samnitium fuisse inuenio apud Liuium. Cicero in Bruto Fregellanos inter Latinos extremis temporibus refert, cum L. Papirium Fregellanũ ex Latio nominat. Arpinũ & Volscorũ, & Samnitium fuit. illud ostendit Iuuenalis, cum ait Satyra VIII de C. Mario Arpinate:

Arpinas alias Volscorum in monte solebat
Poscere mercedes, alieno fessus aratro.

hoc Liuius, cum Arpinum de Samnitibus captũ scribit. De Fregellis, & Arpino, quoniam e Samnitibus capta sunt, in Samnitibus dicemus. Minturnæ, Vescia, & Ausona Ausonum fuerunt. Ausones autem proprie dictos in Tzetzis græca inuenio historia Auruncos inter Volscos, & Campaniam sitos. Minturnas tamen etiam Samnitium, fuisse prodit Stephanus. Has Liris interfluit, supra eas Fregellæ, supra Fregellas Arpinum, supra Arpinum Sora, omnes ad Lirim teste Strabone. Soram agri Volsci fuisse, ac a Samnitibus possessam prodit Liuius. quare de his omnibus in Samniticis bellis, & fœderibus exponendis dicemus. Aquinum ultimum oppidum Latinorum esse prodit Strabo inter Lirim, & Casinũ flumina, quod rectius a Plinio in campania collocatur. Fundanorum, & Formianorum mentio fit bello Latino anno urbis CDXIII, quibus datam ciuitatem scribit Liuius sine suffragio, quòd per fines eorum tuta, pacataq. semper fuisset uia. & paullo post Fundanis, quod Priuernatis belli socii fuissent, arma illata, atq; ueniam petentibus datam addit.

Oscos

Oſcos autem,& Auſones ex his locis eſſe dimotos narrat Strabo,quod idem etiam de Volſcis factum intelligere debemus,atque omnia hæc in unum Latii nomen eſſe comprehenſa, quod nouum Latium dictum ſit. Hoc autem quando factum ſit, parũ liquet.illud quidem dubium non eſt, neque bello Punico primo neq; Gallico Ciſalpino,neque ipſo bello Punico ſecundo omnium difficillimo mentionem ullam uſurpari auxiliorum, quæ a Volſcis,Oſcis,& Auſonibus miſſa ſint,cum tamen aliorũ omnium populorum, quibus Latium cingitur, apud Polybium, & Liuium memoria celebretur, Marſorum, Pelignorum, Samnitium, Campanorum, Sabinorum, Vmbrorum,Picentum,Etruſcorum.ex quo coniici poteſt, his populis iam tum ad internecionem deletis, in hanc regionem Latinorum gentem eſſe immiſſam,atque inde Latium nouum appellatam. quod ego quidẽ inter Tarentinum,& Punicum bellum factum eſſe crediderim. An uero ut nomen Latinum,ſic etiã iura Latii ueteris tum adeti ſint,in tanta rerum obſcuritate nec affirmare auſim,nec negare. uideo enim Latinos omnes ut pote, qui meliore conditione eſſent,quàm Italici,belli Punici temporibus in fide manere, & bello Italico Latinos a Tiberi uſque ad Lirim,ut inquit Appianus,armis pro populi Ro. libertate,atque imperio aduerſus reliquam Italiam decertare. quod profecto non feciſſent, niſi commodiore in cauſſa,quàm qui bellum mouebant, fuiſſent.

De Italicis. Cap. VIII.

HACTENVS de prima Italorum parte, qua Latinos conti neri ſtatuimus,atque illorum iure ſit diſputatum: nunc de altera,quam Italici obtinuerunt, eorumq́. iure diſſeramus. Vt autem Latinos Latii incolas,populi R. fœderatos,iure Latii donatos, definiuimus: ſic Italicos,reliquæ ad Rubiconem Italiæ habitatores populi R. fœderatos, iure Italico præditos commode definiri poſſe cenſemus. Italiæ enim domicilium eos ſecernit a Gallis,& prouincialibus, fœderis cõmunio ab iis uel ciuibus R.uel peregrinis,& exteris,qui quacunque de cauſſa in Italiæ oppidis uerſarentur,ius Italicum ab iis Italis, qui cum Italiam tenerent, non iure tamen Italico fruebantur. Italicorum porro numerum expleuerunt ad mare Tyrrhenum trans Tiberim Etruſci,poſt Latinos ultra Lirim Cãpani,Lucani,in Siculo Bruttii,

Bruttii, in Ionio Messapii, & Sallentini, ad Adriaticum Apuli, Frentani, Picentes, & Senones. mediterranei Vmbri, Sabini, Marsi, Vestini, Marrucini, Peligni & Samnites. quorum sigillatim agros, bella, & fœdera deinceps breuiter exponere instituí, ut ex hac disputatione quodnam tandem ius fuerit Italicum, quod ex eorum fœderibus fluxit, intelligamus.

De agro Etrusco, & fœderibus Etruscorum. Cap. IX.

ETRVSCOS autem (ab his enim Italicos exordimur) Polybius auctor, nulla in re contemnēdus, a Pisis oppido Romam usque perducit, id est, ut ego interpretor, inter Arnum, Tiberimq. flumina concludit. ex quo patet, eos, qui a Macra amne Etruriæ initia ducunt, quanquam recte, non tamen ad Romanæ reip. tempora apte instituere. qua florente, Luca etiam inter Ligures est numerata. Itaque idem Polybius Arretium quoque primum in mediterraneis oppidum Etruriæ collocat. unde alio loco C. Flaminium consulem Annibali ex Gallia in Etruriam irrumpenti ad Arretium ait occurrisse. Quod tamen ita accipendum esse opinor, non quòd omnino ab Arretino agro tum Etruria principium ceperit, siquidem Fæsulæ ante occurrunt, quàm Arretium; sed quòd ille firmius esse oppidum Arretium ad Annibalis impetum excipiendū existimarit. Fæsulas autem iam tum in Etruria numeratas, cum Polybius eo loco ostēdit, tum præcipue Liuius, cum de eadem re ita agit: Regio erat Italiæ in primis fertilis. Etrusci campi, qui Fæsulas inter Arretiumq. iacent. Item: Pœnus læua relicto hoste, Fæsulas petens Etruriæ agros prædatum profectus, quantã maximam uastitatem potest cædibus, incendiisq. procul consuli ostendit. Neq; uero a Fæsulis initium uidetur habuisse Etruria, sed a Pistorio, cum scribat Sallustius, Catilinam exercitum in agrū Pistoriensem adduxisse, ac sub ipsis radicibus montium consedisse, quà illi descensus erat in Galliam properanti. Etruriæ porro partes tres ab antiquis factas accepimus, quarum unam Maritimã appellarunt, alteram Ciscíminiam, tertiam Transciminiam. Maritimæ oppida a Tiberi ad Arnum progredientibus hæc aut ad mare, aut non longe a mari obiiciuntur, Phregenæ, Alsium, Cære, Pyrgi, Sabate oppidum cum lacu, Castrum nouum, Tarquinii,

Tarquinii, Grauiscæ, Cosa, Volcæ, Telamon promontorium, Labro, Populonia, Volaterræ, & Pisæ. Ciscimina omnem regionem cis Ciminium montem continet, quæ est inter Tiberim, regionem maritimam, & Ciminia iuga. quo in spatio erant, Veii, Falerii, Capena, Nepet, & Sutrium, lacus Ciminius, & Vadimonis. Transciminia, ut est in epitomis rerum Italicarum antiquis, a Ciminiis iugis ad Pistorium pertinuit, atque oppida habuit Perentiam, Trosulum nouem millia passuum citra Volsinios, teste Plinio, Bleram, Cortnosam, Cortenebram, Salpinates, Clusium, Rusellas, Senas, Fluentinos, qui & Arnienses, Fæsulas, Pistorium, Stellates, Arretium, Cortonam, lacum Trasimenum, & Perusiam. Quemadmodum autem Latinorum, sic Etruscorum commune quondam cõcilium fuit, ad fanum Volturnæ. quo in loco XII Etruriæ tum principes populi de summa rerum consultare, ac de bello, paceq. statuere soliti sunt. fuerunt autem, ut accepimus, hi, Veientes, Cærites, Falisci, Vulsinienses, Clusini, Perusini, Arretini, Rusellani, Volaterrani, Populonienses, Pisani, & Fæsulani. Vt autem ex his proximi quique Romæ urbi fuerunt, ita primi Romano bello, tamque continenti quodam incendio conflagrarunt. Proximi autem Veientes. quorum agrum Tiberis a Crustumino, & Fidenate, qui in Sabinis sunt, ut ait Plinius, diuidit duodecim millia passuum procul a Roma. Cum his ergo primum acie, decertauit Romulus, cum pro Fidenatibus illi consanguineis suis arma cepissent, eosq. prœlio fusos agri parte, quæ Tiberim attingebat, & septem pagi dicebatur, ceterisque, quæ sunt ad fluminis ostium locis, Dionysio auctore, multauit. Eosdem deinde sæpe rebellantes omnes prope qui secuti sunt reges deuicerunt, Tullus, Ancus, reliqui. Illud memorabile de Anco apud Liuiũ; Sylua Mæsia Veientibus adempta eum usque ad mare imperium prolatasse, atque Ostiam in ore Tiberis condidisse. Inde uero regnante Prisco reliquam Etruriam belli Romani contagione arsisse, in Dionysii historia scriptum inuenio, cum quinque Etruriæ populi arma cum Latinis tum populi R. hostibus communi consilio coniunxissent, Clusini, Arretini, Volaterrani, Rusellani, Vetulonienses. Hi uero ad Eretum in agro Sabinorum, prœlio uicti, legatis ex singulis ciuitatibus missis, pacem his conditionibus impetrarunt, ut in neminem animaduertertur, nulli oppido tributa, atque præsidia imponerentur, suæ

cuique

cuique leges redderentur. ciuitatum principatus penes regem Romanum esset, quem ipsi suis etiam insignibus augustiorem reddiderunt. sic enim cum alii, tum præcipue in historia Florus: Non pace Tarquinius, quàm bello promptior. Duodecim nanque Tusciæ populos frequentibus armis subegit; inde fasces, trabeæ, sellæ curules, annuli, phaleræ, paludamenta, prætextæ; inde quòd aureo curru quattuor equis triumphatur: togæ pictæ, tunicæq. palmatæ, omnia denique decora, & insignia, quibus imperii dignitas eminet, sumpta sunt. Seruio deinde regnante cum Veientes rebellantes reliqui fere omnes Etrusci essent secuti, uigesimo anno XII populi communi consensu pace petita fœdus antiquum a Prisco datum præter Veientes, Cærites, & Tarquinienses recuperarunt, quibus ut belli auctoribus agri pars est adempta. Pulsis autem regibus cum Tarquinienses, & Veientes Superbum regem in regnum reducerent, uicti abierunt. Quod idem Porsena rex Clusinus anno post conatus cum urbem obsidione cinxisset, & ipse nihil profecit. Anno uero urbis CCLXXI C. Iulio, Q. Fabio cos. Veientibus populantibus, nec res reddentibus, bellum est indictum, idq. per octo annos contiuuos gestũ. quo spatio Fabii CCCVI, qui sibi hostem illum depoposcerant, ad Cremeram amnem deleti. A. autem Manlio, & L. Furio cos. inducię in annos XL petentibus, stipendio, & frumento imperato, datæ. Post autem anno urbis CCCXVII L. Quinctio, M. Aemilio, L. Iulio tribunis mil. consularibus, Fidenates legatis Romanorum interfectis ad Lartem Tolumnium Veientium regem defecere. Veientibus arma capientibus socios se Falisci adiunxerunt. Itaque insequenti anno A. Cornelius Cossus, re bene gesta, spolia quoque opima de Tolumnio rege a se occiso rettulit. tertio autem anno Fidenates, & Veientes (non enim perduci Falisci potuerunt) cum in agrum Romanum trans Anienem impressionem fecissent, ab A. Seruilio dictatore haud procul Nomento fugati, & Fidenas compulsi, oppidum quoque amiserunt. Inde usque ad annum CCCXXVII otium ab Etruria. tum uero rem ita actam prodit Liuius: Iras aduersus Veientes post diem inducia rum rebellantes in insequentem annum C. Seruilio Ahala, L. Papirio Mugillano cos. esse dilatas, ne bellum confestim indiceretur, ne ue exercitus mitterentur, religionem obstitisse; fetiales prius mittendos ad res repetendas patres censuisse; nec eo-

rum cum more patrum iurati repeterent res, uerba audita; bel lum iussu populi indictum, atque a tribunis militum parum pro spere anno insequenti gestum. Cum Fidenates, colonis interfectis, defecissent, M. Aemilium dictatorem cum magistro equitum A. Cornelio Cosso sexto decimo die oppidum cepisse, & Veientes uicisse. iisq. postero anno xx annorum inducias datas. Anno inde CCCXLIX, quia tempus induciarum cum Veienti populo exierat, per legatos, fetialesq. res repeti cœptæ. Veii circunsessi, adeo ut continuandæ obsidionis causa nouo exemplo hibernacula fierent. Venere inde Veientibus auxilio Capenates, & Falisci, quia proximi regione erant, deuictis Veiis, bello quoque se proximos fore credentes. Itaque tri plici loco bellum constitit, ad Veios, ad Capenam, ad Falerios. decimo tandem anno M. Camillus in agro Nepesino cum Falisc is, & Capenatibus acie congressus eos fundit, ac castris exuit, Veios cuniculo in urbem acto capit, ac diripit. P. Cornelius Scipio, & Cossus Falisc um bellum, M. Valerius, & Q. Seruilius, tribuni militares consulari potestate, Capenas sorti ti, non urbes ui, aut operibus tentarunt, sed, agro depopulato, & prædis rerum agrestium actis, Capenatem populum sub egerunt, ac pacem petentibus dederunt. Deinceps M. Camillus tribunus militum Falerios exemplo iustitiæ memorabili, proditore filiorum magistro in urbē remisso, in fidem recipit. Falisc is pax data. in stipendium militum eius anni pecunia imperata. Ante uero quàm Veii caperentur, Tarquinienses arma mouerant, quia multis simul bellis Volscorum ad Anxur, Aequorum ad Lauicos, Veienti, Falisco, & Capenati distrectos uidebant Romanos. Eos L. Iulius, & A. Postumius tribuni militares prope uoluntariorum coacta manu per agrum Cæretem obliquis tramitibus egressi redeuntes a populationibus grauesq. præda oppressерunt, omnesq. impedimentis exuerunt. Captis autem Veiis anno CCC LXIII L. Valerio Potito, M. Manlio Capitolino cos. nouum bellum cum Vulsinienſibus ex ortum. quò propter famem, & pestilentiam exercitus duci nequiuit. ob quæ Vulsinienses Salpinatibus adiunctis superbia elati ultro agros Romanos incursauere. itaque duobus inde populis bello indicto, cum Vulsinienſibus pugnatum. fusa primo concursu in fugam acies. octo millia armatorum ab equitibus intercluſa positis armis in deditionem uenerunt. eius belli fa-

ma

ma effecit, ne se pugnæ committerent Salpinates. mœnibus armati se tutabantur. Romani prædas passim & ex Salpinati agro, & ex Vulsinienſi, nemine eam uim arcente, egerunt: donec Vulsinienſibus fessis bello, ea conditione, ut res populo R. redderent, in uigiti annos inducię datæ. Postero anno Clusini Gallorum Senonum bello oppressi, quanquam cum Romanis nullũ ius societatis, amicitiæ ue habebant, nisi quòd Veientes consanguineos aduersus populum Ro. nõ defendissent, legatos Romam, auxilium a senatu petitum, misere. de auxilio nihil impetratum. legati missi, qui senatus, populiq. R. nomine agerent cum Gallis, ne a quibus nullam iniuriam accepissent, socios populi R. atque amicos oppugnarent. Eodemq. tempore, recepta e Gallis Roma, cum Cæritibus hospitium publice iunctum inuenio, quòd sacra populi R. bello Gallico custodierãt. post biennium uero, cum ab Etruria prope omni armata Sutrium socii populi R. esset occupatum, eodem die a Camillo dictatore recuperatur. Deinde exercitus in agrum Tarquinienſium ductus Cortnossam, & Cortenebram oppida cepit. duobus inde post annis, dum Camillus in Volscis rem gerit, legati ab Nepet, & Sutrio auxilium aduersus Etruscos petentes ueniunt, breuem occasionem auxilii ferendi memorantes. Itaque cum ea loca opposita Etruriæ, & uelut claustra inde, ac portæ essent, & illis occupandi ea, cum quid noui molirentur, & Romanis recuperandi, tuendiq́ue cura erat. Camillus autem, a Volscis auersus, Etruscis ab oppugnatione Sutrii depulsis, Nepet, quod per proditionem acceperant, recuperauit. Nepesinorum defectionis auctores securi percussi. innoxiæ multitudini deditæ res oppidumq́. cum præsidio relictum. Pacatæ inde per multos annos res erant in Etruria, cum anno CCCXCVII Tarquinienses populabundi fines Romanos, maxime qua ex parte Etruriã adiacent, peragrauare. rebusq́. nequicquam repetitis consules C. Fabius, & C. Plautius iussu populi bellum indixere. Fabius inconsulte aduersus Tarquinienses pugnauit. CCCVI milites Romanos captos Tarquinienses immolauerunt. Insequenti anno C. Marcio, Cn. Manlio cos. Falisci hostes exorti dupli ci crimine, & quòd cum Tarquinienſibus iuuentus eorum militauerat, & quòd eos, qui Falerios profugerant, cum male pugnatum est, repetentibus fetialibus non reddiderant. Manlius, cui ea prouincia euenerat, nihil memorabile gessit. Postero

anno, Faliſci, Tarquinienſeſq. M. Fabium Ambuſtum conſulem prima pugna fuderunt. concitatur inde omne nomen Etruſcum, & Tarquinienſibus, Faliſciſq. ducibus ad Salinas perueniunt. aduerſus eum terrorem dictator C. Marcius Rutilus dictus, profectus ab urbe utraque parte Tiberis ratibus exercitu, quocunque fama hoſtium ducebat, traiecto, multos populatores agrorum uagos, palantesq. oppreſsit. caſtra quoq. nec opinato aggreſsus cepit, & VIII millibus hoſtium captis, ceteris aut cæſis, aut agro R. fugatis, ſine auctoritate patrum, populi iuſſu triumphauit. Anno autem CD Tarquinienſium agri a C. Sulpicio conſule ſunt uaſtati. deinde multis in acie cæſis, exceteris captiuis, quorum numerus ingens fuit, CCCLVIII delecti, ut nobiliſsimus quiſque Romam mitteretur. uulgus aliud trucidatum. nec populus in eos, qui miſsi Romam erant, mitior fuit. medio in foro omnes, uirgis cæſi, & ſecuri percuſsi. inſequenti deinceps anno in bellum Etruſcum intentam ciuitatem, quia Cæritem populum miſericordia conſanguinitatis Tarquinienſibus adiunctum fama ferebat, legati Latini ad Volſcos conuertere. inclinauit deinde pars maior curæ in Etruſcũ bellum. poſtquam litteris C. Sulpicii conſulis, cui Tarquinii prouincia euenerat, cognitum eſt, depopulatum agrũ circa Romanas ſalinas, prædæq. partem in Cæritum fines auectam, & haud dubie iuuentutem eius populi inter prædatores fuiſſe, ex auctoritate patrum, & populi iuſſu T. Manlius L. F. dictator bellum Cæritibus indixit. Cærites, quàm non ſuarum uirium ea dimicatio eſſet, cernentes, legatos de pace miſerunt. ob uetus beneficium, quo bello Gallico ſacra Romana pie cuſtodiuerant, pacem impetrarunt. & inducias in cẽtum annos factas in ſenatus conſultum referri placuit. in Faliſcos eodem noxios crimine uis belli conuerſa, ſed hoſtes nuſquam inuenti. Anno CDIII terror uanus Etruſci belli, cum coniuraſſe duodecim populos fama eſſet, dictatorem dici coegit. dictus in caſtris C. Iulius. poſtero anno T. Quinctius conſul ad Faliſcum bellum, C. Sulpicius ad Tarquinienſe profecti, nunquam acie congreſſo hoſte, cum agris magis, quàm cum hominibus, urendo, populandoq. geſſerunt bella. cuius lentæ tabis ſenio uicta utriuſque populi pertinacia eſt, ut primum a conſulibus, deinde permiſſu eorum ab ſenatu inducias peterent. in XL annos impetrauerunt. Atque his quidem uictoriis nihil aliud hactenus effectũ

eſt a

est a Romanis, nisi, ut partem Etruriæ sibi adiungerent. siquidem Liuius in anni quadringentesimi trigesimi quinti rebus exponendis, ubi de Alexandro Macedonum rege agit, inter socios populi R. quibus resisti potuisse Alexandro, si Italiam inuasisset, ait, partem Etruriæ refert. ex quo intelligi licet, reliquos deinde continentibus bellis afflictos in societatem esse ascitos. bella uero hæc gesta accepimus. Primum anno CDXLIIII omnes Etruriæ populi præter Arretinos ad arma isse dicuntur, ab oppugnando Sutrio, quæ urbs socia Romanis, uelut claustra Etruriæ erat, bellum ingens orsi. Ita non solum ad Sutriũ a Q. Aemilio consule cæsi sunt, sed etiam deinceps a Q. Fabio ad Sutrium obsidione liberandum profecto trans Ciminiam siluam tum in uiam fugati collatis non longe a Perusia signis deuicti. a Perusia, Cortona, & Arretio, quæ fermæ capita populorũ Etruriæ erant, legati pacem a Romanis, fœdusq. petentes inducias in triginta annos impetrauerunt. eodemq. anno ad Vadimonis lacum cum Etruscis, qui lege sacrata exercitum coegerant, acerrime dimicatum. fractæ opes, cæsum in acie quod roboris fuit, castra capta, direptaque. quin etiam cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quæ & ipsa indiciarum fidem ruperat, idem Fabius nec dubia, nec difficili uictoria dimicat. ipsum oppidũ (nam ad mœnia uictor accessit) cepisset, ni legati dedentes urbem exisent. Præsidio Perusiæ imposito, legationibus Etruriæ amicitiam petentibus præ se Romam ad senatum missis triumphauit. Ita quidem Liuius, nec longe secus Diodorus, Etruscos Sutrium coloniam populi R. obsidentes inde a consulibus esse depulsos. eosdem ad Perusiam a Fabio superatos, Fabium multorum cæde facta reliquis terrorem intulisse, cum primus Romanorum in ea loca cum exercitu penetrasset. eundem cum Arretinis, Cortonensibus, & Perusinis inducias pepigisse, & oppido Castula expugnato Etruscos ab obsidendo Sutrio auocasse. Fabiũ deinceps P. Decius est consecutus, cui secunda admodum belli fortuna fuit. Tarquinienſem metu subegit frumentum exercitui præbere, atque inducias in XI annos petere. Vulsinienſium castella aliquot ui cepit, quædam ex iis diruit, ne receptaculo hostibus essent, circumferendoq. passim bello, tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne Etruscum fœdus peteret. de quo tamen nihil impetratum. inducię annuæ datæ. stipendium exercitui Romano ab hoste in eum annum numeratum

tum, & binæ tunicæ in militem exactæ. ea merces inducíarum fuit. Anno inde CDLII, M. Liuio, C. Aemilio cos. Etruriam rebellare, ab Arretinorum seditionibus motu orto nuntiatum. M. Valerius dictator castra in agrum Rusellanum promouit. prœlio commisso, acisæ iterum Etruscorum uires, & pacto annuo stipendio, & duum mensium frumento, permissum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam. pax negata. inducíæ biennii datæ. Sunt qui (ut ait Liuius) sine ullo memorabili prœlio pacatam ab dictatore Etruriam esse, seditionibus tantum Arretinorum compositis scribant. post bienniũ, ab Etruscis aduersus inducias paratum bellum. qui Gallos etiam sibi socios aduersus Romanos adiunxerant. quos M. Valerius consul compressit, ut nemo exra munitiones egredi auderet. timorq́. ipsorum obsidioni similis esset. Cum autem postero anno L. Scipioni consuli ad Volaterras occurrissent, uicti abierũt. Romanus uacuis castris potitus, in Falisçum agrum copiis reductis cum impedimẽta Faleriis cum modico præsidio reliquisset, expedito agmine ad populandos hostium fines incedit. omnia ferro, igniq́. uastata, castellis etiam, uicisq́. illatus ignis. Post biennium bellum ingens multis ex gentibus conflatur. cuius auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci fere omnes conscíuerant bellum. tracti contagione proximi Etruriæ populi, & Gallica auxilia mercede sollicitata. consules L. Volumnius, & Ap. Claudius in eos profecti commisso prœlio castra eorum ceperunt, ac diripuerunt. & septem millia, & trecenta hostium occiderunt. duo millia, & centum uiginti ceperunt. Itaque sequentes consules Q. Fabius, & P. Decius ad bellum Etruscum missi, Cn. Fuluius, & L. Postumius Megellus prœtores cum duobus exercitibus haud procul urbe Etruriæ oppositi, unus in Falisco, alter in Vaticano agro, Consules ad hostes, transgresso Appennino, in agrum Sentinatem peruenerunt. Fuluius, & Postumius in agrum Clusinum consulum iussu transeuntes Etruscos ex agro Sentinate ad suos fines tuendos reuocarunt. Galli, & Samnites a Fabio acie fusi, cum se Decius collega in prœlio deuouisset. Cn. Fuluius, præter ingentem illatam populationibus agrorum hosti cladem, pugnauit etiam egregie. Perusinorum, Clusinorum cæsa amplius tria millia, & signa militaria ad uiginti capta. Sunt qui, teste Liuio, pugnæ in Sentinate agro Tuscos etiam, & Vmbros affuisse dicant. Postero

ſtero anno L. Poſtumius Megellus conſul, in Etruriam traducto exercitu, primum peruaſtauit Vulſinienſium agrum, dein de cum egreſsis ad tuendos fines haud procul mœnibus ipſorũ depugnat. duo millia c c Etruſcorum cæſi. ceteros propinquitas urbis tutata eſt. in Ruſellanum agrum exercitus traductus. ibi non agri tantum uaſtati, ſed oppidum etiam expugnatum, capta amplius duo millia hominum. minus duo millia circa muros cæſa. tres ualidiſsimæ urbes, Etruriæ capita, Vulſinii, Perufia, Arretium, pacem petiere. & ueſtimentis militum frumentoq. pacti cum conſule, ut mitti Romam oratores liceret, inducias in x l annos impetrauerunt. multa præſens quingentum millium æris in ſingulas ciuitates impoſita. Inſequenti anno legati ſociorum ex Etruria queſti ſunt, uri, & uaſtari agros a finitimis Etruſcis, quòd deſciſcere a populo R. nollent. allatum eſt etiam, Faliſcos, qui per multos annos in amicitia fuerant, arma Etruſcis iunxiſſe. Faliſcis res non reddentibus bellum indictum. Caruilius Troſsulum primum oppugnare adortus, quadrigentos ſeptuaginta ditiſsimos pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimiſit: ceteram multitudinem, oppidumq. ipſum ui cepit: inde quinque caſtella locis ſita munitis expugnauit. cæſa ibi hoſtium duo millia quadringenti. minus duo millia capti. & Faliſcis pacem petentibus annuas inducias dedit, pactus centum millia grauis æris, & ſtipendium eius anni militibus. Sequenti anno Faliſcos, Romanorum opibus, uel ob peſtilentiam, qua ciuitas laborabat, uel propter conſules, quos, ut pacatis temporibus, non ex uirtute delegerant, contemptis, mouiſse tradit Zonaras: D. Brutum conſulem ad eos miſsum, Faliſcis uictis, & ipſorum, & aliorum Tuſcorum agros eſse depopulatum. Extremũ inde bellum, quod cum Etruſcis interneciuum ſit geſtum, anno c d l x x eſt concitum, cum Galli etiam, & Samnites arma conſociaſsent. Quos omnes ad lacum Vadimonis a P. Dolabella conſule occidione eſse occiſos inuenio apud Eutropium, Florum, & Polybium. Cuius uictoriæ mentio quoque uſurpatur in Originum Catonis epitomis, his uerbis: Turrenus, patre Elbio Volturreno, & regum Etruſcorum ultimo, ad lacum Vadimonis cæſo, ad reddendam urbem Etruriæ anno ſecundo Olympiadis c x x i i i i allici potuit, ſed ad recipiendas Latinas litteras nunquam per ſuaderi potuit. Neque tamen hoc bello totam Etruriam ſub imperinm

perium Romanũ eſse redactam, ex bellis apparet, quæ ſequentes conſules geſserunt, Q. Fabricius Luſcinus, Q. Marcius Philippus, & Ti. Coruncanius, quorum illos de Etruſcis, hunc de Vulſinienſibus, & Vulcientibus triumphaſse ſcriptũ eſt in fragmentis tabularum Capitolinarum. uictoriam autem Coruncanii comprobat etiam Zonaras, qui eum triennio poſt in conſulatu rem cum Etruſcis geſsiſse, & fœdus cum iis percuſsiſse ſcribit. His ergo bellis, cladibusq. fractæ tandem, atque euerſæ opes Etruriæ ſunt, ipſaq. in ſocietatem a Romanis accepta. Quibus uero fœderum conditionibus ſinguli populi in amicitiam uenerint, quis eſt tanta ingenii magnitudine præditus, qui, amiſsis earum & rerum, & temporum monumentis, poſſit aut coniectura conſequi, aut omnino diuinatione complecti? non eaſdem tamen omnibus leges datas eſſe, cum per ſe ſatis intellectu probabile eſt, tum uero poſt alio loco apertius oſtendetur.

De agro, & fœderibus Campanorum. Cap. x.

ETRVSCIS orientem uerſus Latini, Latio Campania eſt adiuncta. Campaniam a Liri amne ad Vulturnum, a Vulturno ad Sarnum, inde ad Silarim antiqui produxerunt. quare tres Campaniæ partes inſtitutæ, una, quam Auſones, Aurunci, Sidicini, & Capuani tenuerunt: altera, quam Cumani, & Opici; tertia, quam Nucerini. Prima ad mare clariſsimis his eſt oppidis frequentata, Sinueſſa, & Vulturno: intus autem Gauro, Maſsico, & Falerno montibus, Stellate campo, Sueſſa Aurunca, Calibus, Caſsino, Teano Sidicino, Venafro, Calatia, Callicula, Trebula, Caſilino cum ſilua Gallinaria, & capite ipſo regionis Capua. Secunda ad mare Liternum oppidum cum flumine habuit, Cumas, quam in Opicis collocat Dionyſius libro primo, Miſenum, Baias, ſinum Lucrinum, & Auernum, Puteolos, Neapolim, Heracleam, omnia in ſinu, qui Crater dicitur. intus Atellam, Abellam, Sueſſulam, Acerras, montem Veſuuium, Nolam, Pompeios. Tertia ad mare oppida habuit Stabias, Surrentum, Mineruæ promontorium, intus Salernũ, & Nuceriam. In his Vulturnus amnis ex Venafrano labens per mediam Campaniam Vulturnum oppidum, Caſilinum, & Capuam

puam alluit. Liuius Casilinum urbem Vulturno flumine diremptam Falernum a Campano agro diuisisse prodidit. Pompeios alluit Sarnus. Campania ipsa ueterum omnium litteris adeo celebrata, ut eorum consensu uictus Florus eam omnium non modo Italia, sed toto orbe terrarum pulcherrimam plagam appellet. nihil mollius cælo, inquit. nam bis floribus uernat. nihil uberius solo. ideo Liberi, Cererisq. certamen dictum. nihil hospitalius mari. hic illi nobiles portus Caieta, Misenus, & tepentes fontibus Baiæ, Lucrinus, & Auernus. hic amicti uitibus mõtes Gaurus, Falernus, Masicus, & pulcherrimus omnium Vesuuius. ad mare urbes Formiæ, Cumæ, Puteoli, Neapolis, Herculaneum, Pompeii, & ipsa caput uerbium Capua, quondam inter tres maximas Romam, Carthaginemq. numerata. In hac autẽ regione res primum geri cœptæ sunt anno urbis CDX M. Cornelio, M. Valerio cos. Tum uero Sidicini (hos Oscorum e gente fuisse putat Strabo) armis Samnitium oppressi cum ad Capuanos se contulissent, bellum excitarunt, quod cum Samnitibus pro Campanis est gestum, cum Capuani ab iis in agro Sidicino acie fusi ipsi se, urbem, agrosq. in fidem populi Romani dedidissent. Primi autem, qui bellum intulerint, consules fuerunt Valerius, & Cornelius. quorum ille in Campaniam ad montem Gaurum, hic in Samnium ad Saticulam profectus rem bene gesit. prospere etiam ad Suessulam a Valerio tertia pugna certatum. Capuanis, Suessanisq. precantibus datum, ut præsidium eo in hiberna mitteretur, quo Samnitiũ excursiones arcerentur. biennio post cum Samnites icto cum Romanis fœdere Sidicinis arma intulissent, Sedicini ad Latinos se contulerunt, qui tum bellum populo R. parabant. neque iis armis Campani se abstinuere. pugnatum est cum Latinis haud procul radicibus Vesuuii montis, qua uia ad Veserim ferebat. fugatus hostium exercitus. Latini ex fuga se Minturnas contulere. castra secũdum prœlium capta: multiq. uiui oppressi, maxime Campani, qui Latinorum fugæ superfuerant, multis itineribus dissipati cum se in unum conglobassent, Vesciam in urbem se receperunt. Latinis bellum instaurantibus Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam, Minturnasq. locus est) occurrit, & acie congressus adeo res eorum contriuit, ut ei uictorem exercitum ad depopulandos agros ducenti Latini omnes se dederent, deditionemq. eam Campani sequerẽtur. Latium, Capuaq. agro multari. Latinus, & Falernus

ager, qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen plebi Romanæ diuiditur. bina in Latio iugera, terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adiectis. extra pœnam fuere Latinorum Laurentes, Campanorumq. equites, quia non desciuerant. equitibus Campanis data ciuitas. uectigal quoque eis Campanus populus iussus pendere in singulos quotannis (fuere autem mille, & sexcenti) denarios nummos quadringenos quinquagenos. Hæc Liuius. Torquatum eundem de Campanis, Sidicinis, & Auruncis triumphasse scriptum est in Capitolinis triumphalibus tabulis. Campanos enim pro Capuanis ueteres usurparunt. Post autem anno CDXIII. L. Furio, C. Mænio consulibus, cum de pœna Latinorum, quos consules ad deditionem subegerant, referretur, de Campanis sociis eorum ita decretum est; ut Campanis equitibus, quia cum Latinis rebellare noluissent, ciuitas sine suffragio daretur, Cumani, Suessulaniq. eiusdem iuris, conditionisque, cuius Capua, essent. Postero anno C. Sulpicio, P. Aelio consulibus inter Sidicinos, Auruncosq. bellum ortum. Aurunci a Torquato consule in deditionem accepti, nihil deinde mouerant. eo petendi auxilii à Romanis caussa iustior fuit. sed priusquam consules ab urbe (iusserat enim Senatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur, Auruncos oppidum deseruisse, profugosq. cum coniugibus, & liberis Suessam comeasse, quæ post Aurunca appellata, mœnia eorum antiqua, urbemq. a Sidicinis delatam. Sequenti anno L. Papirio, K. Duilio consulibus Ausonum magis nouum, quàm magnum bellum excitatum. ea gens Cales urbem incolebat: Sidicinis finitimis arma coniunxerant. uno prœlio duorum populorum exercitus fusus. Postero anno M. Valerio Coruo consuli bellum aduersus Calenos decretum. Ausones cum urbe haud maiori certamine capti, quàm acie fusi erant. Deinde Ti. Veturio, Sp. Postumio, consulibus Cales colonia deducta. consules ingressi Sidicinorum fines populando usque ad mœnia, atque ad urbem peruenerunt. Sequenti uero anno exercitum aduersus Sidicinos missum Acerranis ciuitatem sine suffragio datam tradit idem, qui cetera Liuius. Velleius altero anno, qui fuit Ti. Veturio, Sp. Sostumio consulibus, Campanis sine suffragii latione datam prodit. Anno inde CDXXII Lentulo, Q. Philone consulibus Palæpolitani (horum urbs haud procul inde fuit, ubi deinde fuit Neapolis,

polis,quam inter Opicos refert Stephanus) Cumis oriundi Samnitium infida aduersus Romanos societate freti, siue pestilentia, quæ Romanam ciuitatem adorta nuntiabatur, fidentes multa hostilia aduersus Romanos agrum Campanum, Falernumq. incolentes fecerunt. ea causſa bellum iis indictum. Nolani Palæpolitanis affuerunt. Philoni imminenti hostium muris in alterum annum propagatum imperium est. Palæpolitani se ei dedidere. Nolani ex urbe Palæpoli Nolam effugerunt. Fœdus cũ Neapolitanis ictum. eo enim deinde summa rei Græcorum uenit. Anno inde CDXXXIX C. Sulpicius, M. Pœtelius consules ab Sora profecti, in agros, atque urbes Ausonum bellum intulerunt. mota nanque omnia aduentu Samnitum, cum ad Lautulas dimicatum esset, fuerant. coniurationesq. circa Campaniã passim factæ. nec Capua ipsa crimine caruit. At uero gens Ausonum proditione urbium in potestatem uenit. Ausona, & Minturnæ, & Vescia urbes erant, ex quibus principes iuuentutis duodecim numero in proditionem urbium suarum coniurati ad consules ueniunt. & eos consensisse cum Samnitibus exponunt. admotis castris tria oppida capta, deletaq. Ausonum gens uix certo defectionis crimine, perinde ac si interneciuo certasset bello. C. Mænius dictator quæstionem de Campanorum coniurationibns habuit. Ita quidem Liuius. At Diodorus Campanos prodit, antequam Samnites prœlio uictos audissent, defeciſse, C. Mænium dictatorem aduersus eos missum, castris non longe a Capua positis primũ decertare acie uoluisse, post Samnitum clade accepta, cum Romanis pepigisse defectionis auctoribus traditis. fœdus antiquum urbibus esse redditum. Postero anno L. Papirio, C. Iunio consulibus, C. Pœtelius dictator receptis Fregellis in Campaniam profectus est maxime ad Nolam armis repetendam. Nola siue a dictatore, siue a C. Iunio consule (nam utrunque teste Liuio traditur) capta est. Qui captam Nolam a consule produnt, adiiciunt, Atinam, & Calatiam ab eodem captas. Suessa tum Auruncorum colonia deducta. Post triennium Q. Fabio, C. Marcio consulibus classis Romana, ut scribit Liuius, a P. Cornelio maritimæ oræ præfecto in Campaniam acta, cum appulsa Pompeios esset, socii inde nauales ad depopulandũ agrum Nucerinum profecti, proximis raptim uastatis, unde reditus tutus ad naues esset, dulcedine, ut fit, prædæ longius progressi exciuere hostes. palatis per

agros nemo obuius fuit, cum occidione occidi posſent. redeuntes agmine incauto haud procul nauibus assecuti agrestes exuerunt præda, partim etiam occiderunt. quæ superfuit cædi, trepida multitudo ad naues compulsa est. Post quinquennium autem L. Postumio, Ti. Minucio consulibus Samnites Stellatem campum agri Campani, ut ait Liuius, Falernum, ut scribit Diodorus, populati sunt. anno autem CDLVII Samnites per Vescinos in Campaniam, Falernumq. agrum transcendunt, ingentesq prædas faciunt. L. Volumnius consul in Calenum agrum ueniens populantes repressit. de præsidio regionis depopulatæ a Samnitibus agitatum. Itaque placuit, ut duæ coloniæ circa Vescinum, & Falernum agrum deducerentur, una ad ostium Liris fluuii, quæ Minturnæ appellata, altera in saltu Vescino Falernum contingente agrum, ubi Synope dicitur Græca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis appellata. Hæc fere in Campania gesta comperio. ex quibus intelligi potest, Campaniæ populos omnes, sed alios alio bello, ac fœdere in societatem a Romanis esse acceptos. unde eosdem uidemus postea Pyrrhi bello, tanquam populi R. socios arma aduersus eum cepisse, ac pro Romanis stetisse. De fœdere autem, & ciuitate Capuanis data sic loquitur apud Liuium C. Varro consul ex Cannensi clade doloris, ac lacrymarum plenus ad Campanos: Vobis fœdus æquum, & leges nostras, & magnæ parti uestrum ciuitatem dedimus, cõmunicauimusq. uobiscum. & Regulus, qui eodem tempore in senatu dixi: Per senatum agi de Campanis, qui ciues R. sunt, iniusu populi non uideo posse. Tum uero regionem Campaniæ tertiam, quæ inter Sarnum, & Silarim est interiecta, Picentinorum factam esse, facile crediderim. siquidem scriptum est in commentariis Strabonis, aliquot ex Picentibus iis, qui Hadriam oppidum tenebant, a Romanis in hæc loca traductos omnia usque ad Silarim, antiquæ Campaniæ finem, insedisse. unde illud etiam extitit Plinii, A Surrento ad Silarim amnem xxx millia passuum agrum Picentinum fuisse, intus oppidum Salerni, & Picentiam.

De agro, & fœderibus Lucanorum. Cap. XI.

INDE a Silari ad Laum flumen tenuerunt Lucani ad mare Pæstum,

Pæstum, siue Posidoniam, Palinurum, Veliam, & Buxentum. intus autem Volcos, Compsam, Potentiam, Blandam, Grumentum, & Lucaniæ caput Pœteliam. Atque hæc quidem Strabo, & Ptolemæus. neque uero longe aliter Plinius. A Silaro, inquit, ager Lucanus incipit, oppida Pæstum, Græce Posidonia, sinus Pæstanus, oppidum Helia, quæ nunc Velia, promontorium Palinurum, flumen Melphes, oppidum Buxentum, Laus amnis. Idem mediterraneos Lucanorum nominat Asinates, Bantinos, Eburinos, Grumentinos, Potentinos, Sontinos, Sirinos, Tergilanos, Vrsentinos, Volcentanos, quibus Numestranos iungi. præterea Thebas Lucanas interisse Catone auctore prodit, & Pandosiam Theopompo. Ceterum Lucani Pœtelio, & Papirio cos. qui fuit annus ab ortu urbis CDXXVII, cum ad eam diem nihil rei cum populo R. habuissent, in fidem uenerunt, arma, uirosq. ad bellum pollicentes. fœdere ergo in amicitiam accepti. quod cum eodem anno rupissent, factum est, ut anno CDXXXVI Apulia perdomita in eos sit perrectum, unde, ut ait Liuius, repentino aduentu Q. Aemilii consulis Nerulum ui captum. Post autem cum anno CDLV oratores Lucanorum ad consules L. Cornelium, Cn. Fuluium uenissent, quæstum, quia conditionibus se perlicere nequiuerint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos uastare, bello q. ad bellum cogere. iidemq. adderent, sibi satis, superq. erratum quondam. nunc ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre, ac pati tolerabilius ducant, quàm ut unquam postea nomen Romanum uiolent; orarent autem patres, ut & Lucanos in fidem acciperent, & uim, atque iniuriam ab se Samnitium arcerent, decreuit senatus, ut cum Lucano populo fœdus iungererur. in quo mansisse uidentur usque ad annũ CDLXIII, quo cum Samnitibus, & Bruttiis, & Tarentinis tum populi R. hostibus iunctis armis pluribus a Romanis prœliis uicti sunt. triumpharunt de iis consules M. Curius anno CDLXIII, C. Fabricius an. CDLXXV, Postero anno C. Iunius Brutus, insequenti Q. Fabius Gurges, deinceps L. Lentulus, et C. Claudius Cannina, et demum anno CDLXXXI Sp. Caruilius, et L. Papirius. quo auno Lucanis, et sociis eorum pacem datam esse facile adducor, ut credam. Fœderis tamen conditiones una cum rebus eorum gestis obscuratæ prorsus euanuerunt.

De

De agro Bruttio, Messapio, & Sallentino, & fœderibus Bruttiorum, Messapiorum, & Sallentinorum. Cap. XII.

Lucania

LVCANIAM regio attingit ea, quàm Græci insiderunt. ea in tres partes diuisa est, Bruttiores, Messapios, & Sallentinos. Bruttii Græcis expulsis occuparunt eam partem, quæ quõdam Oenotriæ nomen tulit a Lao flumine usque ad Metapontum oppidum, sicuti Strabo ex Antiochi sententia tradit. Nam ab antiquis Oenotros, & Italos solos uocatos ait, qui Isthmum habitarent; Isthmum autem esse, quidquid agrorum inter duos sinus includeretur, a Tirrheno mari Hipponiatem, siue Napitinum, a Siculo Scyllaticũ. Deinceps occurrit regio quæ Isthmo est inclusa a Tarento ad Brundisium, quam Messapiam, & Iapygiam, & Calabriam, & Sallentinam uariis nominibus signarũt. quanquam alii in duas eam partes distribuerũt, teste Strabone, unam, in qua Tarentum, quam Calabriam, & Messapiam; alteram, in qua Brundisium, quam Sallentinos, siue ultimam Iapygiam appellarunt. Bruttios narrat Diodorus M. Popillio Læna te, & Cn. Canlio Imperiosso cos. anno urbis CCCXCV, primũ in his regionibus apparuisse, homines agrestes, & fugitiuos, atque propterea domestica eorum locorum lingua Bruttios appellatos. occupasse autem eos Terinam, Hipponem, Thurios, alliaq́. oppida complura, ac reip. genus ab aliis separatum instituisse. Crotonem quidem etiam Græcis a Bruttiis esse ademptum inuenio in Liuiana historia, in qua eadem Rhegini, qui Brutii erant, Græci appellantur. Quod si ueros Bruttiorum fines assignauimus, profecto uere etiam traditum est, maritima eorum fuisse Tempsam, Terinam, Metaurum fluuium, Scylæum promontorium, Rhegium, Leucopetram, Herculeum promontorium, Alecem flumen Rheginorum agrum dirimens a Locrensi, Locros, Caulonem, Scyllacium, Lacinium, Crotonem, Sybarim, Thurias, Legariam, Acirim, & Sirim flumina, postrema Metapontum. intus Numistrum, Consentiam, Hipponem, Heracleam, quæ & Siris uocata, &, ut placet Straboni, Pandosiam. Nam in altera regione flumen fuit Galesus, Tarentum, Gallipolis, Iapygium promontorium, in quo Leuca, Hydruntum, & Brundisium. Qua de regione ita uideo scripsisse Plinium: Latitudo

tudo peninſulæ a Tarento Brundiſium terreno itinere XXXII millia paſſuum patet, multoq. breuius a porta Saſina. oppida per continentem a Tarento Vria, Meſſapia, Aletium. in ora uero Senonum Gallipolis, quæ nunc eſt Anxa, LXII millia paſſuũ a Tarento. inde XXXII millia paſſuum promontorium, quod Acram Iapygiam uocant. ab eo Baſta oppidum, & Hidruntum. qua in Græciam breuiſsimus tranſitus. ab Hydrunte Soletum, dein Fratuertium, portus Tarentinus, ſtatio militum, Lupia, Baleſium, Cœlium, Brundiſium, L millia paſſuum ab Hydrunte. His adde mediterranea Manduriam, Rhudias, Vxentum, & Neritum. Vretum ſunt qui idem eſse putent cum Vria, Aletiũ cum Lupiis. Plinius quidquid eſset a Locris uſque ad Tarentum Magnam Græciam uocitatam ſcripſit. Ac qui res quidem cum his populis geſtas memoriæ mandarit, ex ueteribus extat nemo. quantum autem ex iis, quæ habemus, monumentis colligi ſuſpicione poteſt, cum Tarentinis ante bellum, quàm cum ceteris, eſt inituum, anno urbis CDLXXII, cum illi claſsem Romanam diripuiſsent, & legatos Romanorum, qui ea de re miſsi fuerant queſtum, contumeliis affeciſsent. Bellum autem, cum Pyrrhi Epirotarum regis, & Bruttiorum, ac Lucanorum, & Samnitum ſocietate opes ſuas firmaſsent, in decimum uſque annum eſt protractum, Sp. Caruilio, L. Papirio cos. quo anno Tarento a Romanis capto Tarentinis pax, & libertas eſt conceſsa. Triumpharunt de Tarentinis, & Brutiis C. Iunius anno CDLXXVII, Q. Fabius Gurges anno CDLXXVII, triennio poſt C. Claudius, de utriſque Sp. Caruilius, & L. Papirius anno CDLXXXI. quemadmodum a me pluribus uerbis in faſtorum conſularium commentariis eſt demonſtratum. Brutiis Hipponem eſse ademptum Strabo, Crotonem Liuius, Tarentinos fœderatos eſse dimiſsos Zonaras memoriæ prodiderunt. In numerum autem fœderatorum Bruttios quoque exiſtimo referendos. ſiquidem de ambobus ita apud Liuiũ loquitur Cinio Antiochi regis legatus: Quid magis Smyrnæi, Lampſaceniq. Græci ſunt, quàm Rhegini, & Tarentini, a quibus ſtipendium, a quibus naues, ex fœdere exigitis? cui reſpondit P. Sulpicius imperator: Ab Rheginis, & Tarentinis, ex quo in noſtram uenerunt poteſtatem uno, & perpetuo tenore iuris ſemper uſurpato, nunquam intermiſſo, quæ ex fœdere debent exigimus. Cum Heraclea uero Syrrhi bello fœdus æquiſsimũ

ictum

ictum esse scripsit Cicero in oratione pro Balbo, ad quam Heracleam pulsos a Pyrrho fuisse Romanos legimus. quibus ex uerbis forma fœderũ data satis, ut puto, perspicue perspici potest. Sallentinis autem anno CDLXXXVI M. Atilio Regulo, L. Iulio Libone consulibus arma primum sunt illata. Zonaras Calabriæ bellum indictum scribit, cum crimini darent, quòd Pyrrhum regem recepissent, & sociorum suorum agros populabundi inissent, re autem uera quòd Brundisinam sibi urbem adiungere cuperent propter portus oportunitatem. inde enim in Illyricum, & Græciam facile traiici poterat, quòd eodem uento & soluere, & redire liceret. Eutropius his item consulibus bellum cum Sallentinis susceptum scribit, captosq. esse cum ciuitate simul Brundisinos. idem est in Flori historia. Ambos autem consules de Sallentinis triumphasse tabulæ Capitolinæ demonstrant. Cum Sallentinis porro simul etiam Messapios esse domitos indicant aperte triumphi consulum D. Iunii Peræ, & N. Fabii Pictoris, insequenti anno de Sallentinis, & Messapiis acti. quos eosdem, in iis, quas commemorauimus, tabulis descriptos uidemus. Nec de his aliud quidquam comperti habemus.

De agro, & fœderibus Apulorum. Cap. XIII.

POST Sallentinos Apuli a Brũdisio ad amnem Fiternum agrũ tenuerunt. Et horum autem duo apud ueteres genera fuisse inuenio, unum, quos Peucetios, & Iapygas, & Pediculos uocarunt, alterum, quos Daunios, & Messapygas. Peucetiorum ad mare fuerunt Egnatia, Barium, Aufidus amnis. Dauniorum Salapia, Sipus, Apenestæ, Garganus mons, Hyrium, inde Fiternus. illorum mediterranea Venusia, Cælia, horum Teanum cognomine Apulum, Luceria, Vibarnum, Arpi, Canusium. Quod cum testimonio Ptolemæi certum habemus, tum uero etiam Plinii, cuius placet, illustrandi huius studii gratia, ipsa quoque hac de regione uerba recitare: Brundisio, inquit, conterminus Pediculorum ager. quorum oppida Rhudia, Egnatia, Barion. amnes Pactius, Aufidus ex Hirpinis montibus Canusium præfluens. hinc Apulia Dauniorum. in qua oppidum Salapia, Sipontum, Vria, amnis Cerbalus Dauniorum finis, portus Agasus, promontorium montis Gargani, portus Garnæ, lacus Pantanus,

Pantanus, flumen portuosum Frento, Teanum Apulorum, itemq. Larinum, Cliternia, Tifernus amnis. inde regio Frentana. ita Apulorum genera tria, Teani a duce Gares, Lucani subacti a Calchante, quæ loca nunc tenent Atinates. Dauniorum præter supradicta coloniæ Luceria, Venusia, oppida Canusium Arpi. Hæc ille. Adiicit Strabo qui sinum ad montem Garganũ accolerent, proprio nomine Apulos appellatos. Sed de Apulorum agro satis. nunc de fœderibus. Apuli, quod extat in annalibus Liuii anno urbis CDXXVII amicitiam petentes, eodem, quo Lucani, fœdere in amicitiam sunt suscepti. bellum autem post triennium commouerunt C. Sulpicio, Q. Aulio consulibus. Itaque sequenti anno Q. Fabius Maximus consul in Apuliam progressus, maximas inde prædas egit. deinde C. Publilius biennio post ad peragrandam Apuliam profectus aliquot expeditione una populos aut ui subegit, aut cõditionibus in societatem accepit. L. Papirius Cursor, collega eius, Luceriam, quam Samnites tenebant, presit. biennio post Teanenses, & Canusini populationibus fessi obsidibus L. Plautio consuli datis in deditionem uenerunt. Diodorus tum regionem omnẽ Dauniorum Apulorum populatam, & Canusinos in fidem acceptos scribit. Inclinatis, ut placet Liuio, in Apulia rebus Teanenses quoque Apuli ad nouos consules C. Iunium Bubulcum, C. Aemilium Barbulam fœdus petitum uenerunt. Pacis per omnem Apuliam præstandæ populo Ro. auctores, id audacter spondendo, impetrauerunt, ut fœdus daretur, neque ut æquo tamẽ fœdere, sed ut in ditione populi R. essent. Apulia perdomita (nam Ferento quoque ualido oppido Iunius potitus erat) in Lucanos perrectum. nec de Apuliæ rebus quidquam aliud scriptum inuenimus. Addit Diodorus sequentes consules, Sp. Nautium, & M. Popillium Ferentum urbem Apuliæ ui cepisse. qui uero Nuceriam Alphaternam colebant a Romana societate ad Samnites defeciisse. anno uero CDXLVIII L. Postumium, Ti. Minucium consules adductis in Iapygiam legionibus Siluium oppidum obsidione cum hominum amplius quinque millibus in potestatem redegisse. Quibus ex rebus quid aliud colligitur, quàm Apulos alios aliis conditionibus ad societatem Romanorum esse adductos? quarum monumenta certa in litteris nulla extant.

De agro, & fœdere Frentanorum. Cap. XIIII.

POST flumen Fiternum, quod Apulis obiici diximus, ſequuntur ad mare Frentani, uſque ad Aternum amnem, a quo inde Picentes ſunt. adeo ut inter Apulos, & Picentes nulli alii populi ſint interiecti, quàm Frentani. Hoc & Mela oſtendit, qui hos populos ita enumerat, ut poſt Daunios cõtinenter Frentanos collocet, poſt Frentanos Picentes, & Plinius, qui ita ſcribit: Flumen portuoſum Frento, Teanum Apulorum, itemq. Larinum, Cliternia, Tifernus amnis. inde regio Frentana. & alio loco: In ora Frentanorum a Tiferno flumen Trinium portuoſum. oppida Iſtonium, Buca, Ortona, Aternus amnis. intus Anxatini, cognomine Frentani, Carentini Supernates, & Infernates, Lanuenſes. Strabo quoque Aternum Picentibus eſſe finiſsimum ſcribit. Ptolemæus item Frentanorum maritima numerat Bucam, & Hiſtonium, mediterranea uero Anxanum, & Larinum, unde inquit Cæſar, bello ciuili ſe Corfinio per fines Marrucinorum, Frentanorum Larinatium in Apuliã contendiſſe. Pari modo Strabo citra Aternum collocat Ortonem Frentanorum nauale, & Bucam item Frentanornm, quam Teano Apulo ait eſſe proximam. Maneat ergo hoc, inter Apulos, & Picentes ſolos fuiſſe Frentanos. de quorum fœderibus uix quid ſcribam habeo. Illud enim tantummodo extat apud Liuium, Q. Aulium conſulem anno CDXXXIIII uno ſecundo prœlio cnm Frentanis debellaſſe. anno uero CDXVIII Frentanos Aequorum clade commotos legatos Romam de pace, & amicitia miſiſſe, iisq. fœdus petentibus datum eſſe. unde poſt Pyrrhi bello Frentani, ut ſocii Romanis affuerunt. ſiquidem eo bello Frentanæ turmæ præfectus egregie ſe geſſiſſe commemoratur a Floro, & bello Gallico Ciſalpino inter cetera Italicorum auxilia, etiam Frentanorum a Polybio numerantur.

De agro Piceno, & fœderibus Picentum. Cap. XV.

VLTIMI tum Italiæ erant Picentes, qui deinceps oram tenebant ab Aterno amne ad Aeſim. in qua oppida ueterum ſcriptorum

ptorum testimonio celebrata sunt, Castrum, Cupra maritima, Truentum, Numana, Ancona, intus uero Traiana, urbs Saluia, Septempeda, Cupra montana, Firmum, & Asculum utrunque cognomine Picenum, Hadria, unde Matrinus amnis, Auximũ, Tignium, Pnæuentia. Plinius Prætutianam regionem modo cũ Piceno coniunctam, modo ab eo separatam significat, cum de Piceno ita loquitur: Picentes tenuere ab Aterno amne, ubi nũc ager Hadrianus, & Hadria colonia a mari septem millia passuum, flumen Vomanum, ager Prætutianus, Palmensisque, item Castrum nouum, flumen Batinum, Truentum cum amne. Flumina Albulates, Suinum, Heluinum, qno finitur Prætutiana regio, & Picentum incipit, Cupra oppidum, Castellum Firmanorum, & super id colonia Asculũ, intus Nouana, in ora Cluana, Potentia, Numana, Ancona. intus Auximates, Veragrani, Cingulani Cuprenses cognomine Montani, Falarienses, Pausulani, Plenienses, Ricinenses, Septempedani, Tollentinates, Triacenses, Vrbs Saluia, Pollentini. Stephanus item Prætutianum agrum non procul ad Hadria locat. unde Annibalem narrat Polybius itemque Liuius Hadrianum, Prætutianumq. agrum, inde Marsos, & Marrucinos, Pelignosq. deuastasse. Prætutianis oppida Beretram, & Interamnam assignat Ptolemæus. Inuenio præterea apud Strabonem, Picentes agrum habitasse a montibus usque ad mare in longitudinem, quam latitudinem ampliorem: latitudinem autem a mõtibus ad mare interuallis fuisse disparibus, longitudinem uero centum millium passuum. Iam uero cum Picentibus anno CDLIII T. Manlio Torquato, M. Fuluio Pætino cos. fœdus primum ictum esse apud Liuium scriptum est his uerbis: Romæ terrorem præbuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruscum adiecti. & minus cunctanter fœdus ictum cum Picenti populo est. & paullo post: Cum Etruscum bellum segnius opinione esset, alterius belli fama Picentium nouorum sociorum indicio exorta est; Samnites arma, & rebellionem spectare, seq. ab eis solicitatos esse. Picentibus gratiæ actæ. Mansisse autem eos in hoc fœdere usque ad annum urbis CDLXXXIIII inde licet suspicari, quòd eo demum anno Q. Ogulnio Gallo, Q. Fabio Pictore consulibus Picentes bellum commouisse, & ab insequentibus cos. P. Sempronio, Ap. Claudio uictos esse, tradidit Eutropius. Quo de bello non est alienum Orosii uerba, quando Liuiana pulcherrima

amiſimus, recitare. Sempronius conſul, inquit, aduerſus Picentes duxit exercitum. et cum directe intra iactum teli utraque acies conſtitiſſet, repente ita cum horrendo fragore terra tremuit, ut ſtuporem miraculi utrunque pauefactum agmen hebeſceret. diu attoniti utrique populi hæſitauere. præiudicata incœpti conſcientia tandem procurſu concito iniere certamẽ. Romani, qui admodum pauci eo prœlio remanſerunt, uicerunt. Idem autem in Flori eſt ſcriptum hiſtoria. Domiti ſunt, inquit, poſt Tarentinos Picentes, & caput gentis Aſculum Sempronio duce. qui tremente inter prœlium campo Tellurem deã promiſſa æde placauit. His etiam uictis pacem hoc tempore data eſſe inuenio in epitoma Liuianorum. uerum quibus conditionibus, amiſsis præſertim priſcis annalium monumentis, parum compertum habeo. agris autem multatos eos, inde facile coniici poteſt, quòd C. Flaminius tribunus pl. anno DXXV legem tulit, quod extat apud Ciceronem in Catone, de agro Piceno uiritim diuidendo, & quòd Firmum, & Hadriam in eorum agrum colonos tum Romani deduxerint. Hic autem ager fortaſſe ille fuit, unde dimoti Picentes illi feruntur, qui a Romanis in Campaniam, quæ eſt inter Sarnum, & Silarim, ſunt traducti, ac Picentini, teſte Strabone, poſtea, utſupra diximus, appellati.

De agro Gallico, & Gallis Senonibus. Cap. XVI.

ERAT ergo, ut dixi, non Picentum ſolum, ſed etiam Italicorum terminus Aeſis. ultra Aeſim enim tenuerunt Gallli Senones, ut opinor, uſque ad Rubiconem. Hanc regionem, ut ex Catonis, & Plinii perſpici monumentis poteſt, primi coluere Liburni, & Siculi, quos expulere Vmbri, quos Etruſci. Poſt Senones ex tranſalpina profecti Gallia in his locis, Tuſcis exactis, conſederunt. quod intellexit libro quinto Liuius, cum dixit, Senones recentiſsimos omnium Gallorum, qui in Italiam tranſcenderint, ab Vtente ad Aeſim fines habuiſſe. Quo loco Vtentem aut eundem eſſe amnem cum Rubicone debemus accipere, aut certe non longe a Rubicone flumẽ fuiſſe. Itaque hæc regio ab iis Senegallia, Catone teſte, eſt appellata. in qua hæc oppida floruerunt, Sena, Fanum Fortunæ, Piſaurum, & Ariminũ, flumina uero Metaurum, Cruſtumium, & Ariminum. Hi ſunt, qui

qui, ut scriptum est apud Polybium, una cum Gessatis Gallis finitimis, Romam quondam præter Capitolium captam incenderunt, atque terroris semper, ubi mouerunt, (mouerunt autem sæpissime) populo R. tantum intulerunt, ut in lege de uacatione militiæ, quæ senibus, & sacerdotibus permittebatur, illud ascriberetur, nisi si tumultus Gallicus excitetur. cuius rei Appianus libro secundo, & Plutarchus in Camillo meminerunt Qui quanquam a Romanis longius, quàm Picentes aberant, tamen ante in ditionem, quàm Picentes, uenerunt cum manentibus in antiquo fœdere Picentibus ultro populo R. arma sæpius intulissent. Nam cum anno CCCLXIII fusis ad Aliam amnem Romanis urbem ipsam primo impetu cepissent, atque inde a M. Camillo dictatore exacti, atque occidione occisi essent, tantæ tamen cladis obliti, anno CCCLXXXVI reuersi iterum in Albano agro ab eodem Camillo dictatore, & post anno CCCXCII a T. Quinctio Capitolino ad tertium lapidem, Salaria uia castra habente, tertium ad Anienem amnem uinci uoluerunt. quo in bello T. Manlius, prouocatore Gallo occiso, ac torque, quem ei detraxerat, sibi imposito, Torquati cognomẽ inuenit. Neque uero post trimphorum Gallicorum materia defuit. siquidem & sequenti anno C. Pœtelius consul, cum ad portam Collinam armati stetissent, & tertio post anno, cum Prænestæ ueniissent, atque inde circa Pedum consedissent, C. Sulpicius dictator, & anno CDIII, cum in agro Latino castra posuissent, M. Popillius Lænas eos prœlio deuicerunt. quin etiam L. Furius Camillus, Camilli dictatoris filius, consul postero anno paternis auspiciis eosdem in agro Pomptino prœlio fusos in Apuliam compulit. quo tempore M. Valerius pugna cum altero Gallo Romanos milites per contumeliam ad singulare certamen uocante commissa, ex corui alitis Galli os in pugna lacerantis omine Corui sibi cognomen peperit. Post autem cum aliquot annos quieuissent, ac pene priorum immemores facti malorum, Etruscis se, & Vmbris, & Siamnitibus tum Romanorum hostibus infestissimis adiunxissent, a Q. Fabio Maximo quinctum consule anno CDLVIII in Sentinati agro acie fusi sunt. quo in prœlio P. Decius Fabii collega se pro salute populi R. exemplum patris imitatus, deuouit. Postremo uero, cum anno CDLXX inita cum Lucanis, Bruttiis, Samnitibus, & Etruscis societate, bellum grauissimum intulissent, atque

Arretium

Arretium Etruriæ oppidum, quod in ſocietate populi R. perſta bat, obſiderent, Romanos occurrentes, primum L. Cæcilio im peratore exuerunt, atque acie pepulerunt, poſt ab iiſdem nouo delectu in fines ſuos eo uſque bello Romano intactos irrũpenti bus magno prœlio uicti, ac profligati ſunt. Qua clade finitimi Galli Boii perterriti (ii trans Rubiconem conſederant) cum E- truſcis in auxilium aduocatis, exercitum aduerſus Romanos ad duxiſſent, a P. Dolabella conſule ad lacum Vadimonis in Etru ria ſuperati, uix domum incolumes reuerterunt. Atque hæc qui dem hoc modo Polybius. Nam Florus non Boios, ſed Senones ad Vadimonẽ deletos prodit, his uerbis: Poſt aliquot annos om nes reliquias Senonum ad lacum Vadimonis Dolabella deleuit. ne quis extaret in ea gente, qui incenſam a ſe Romam gloriare- tur. Pulſos autem ex agris Senones, & ciues Romanos eò eſſe tranſlatos multis mihi argumẽtis, ac coniecturis eſt perſuaſum. primũ quòd uideo Catonem, ut ſcriptum eſt apud Plinium, me moriæ prodidiſſe, in hoc tractu Senones, qui Romam incende- rant, funditus interiiſſe; deinde, quòd colonias duas in eorum agro a Romanis collocatas intueor, Senam quidẽ pulſis ſtatim Gallis, ut ait Polybius, Ariminum uero anno CDLXXXV P. Sem pronio, & Ap. Claudio cos. Huc accedit, quòd rogante Caio, de quo dixi, Flaminio tribuno pl. anno DXXI latum eſt ad plebem de agro Gallico cis Ariminum diuidendo. Nam quid dicam, ut inde hæc regio Togata Gallia nominata ſit, nimirum a togæ u- ſu, qui ciuiũ Romanorum fuit præcipuus? quod poſt, ubi de Gal lia citeriore differam, ueterum auctoritate, ac teſtimonio pla- num faciam. Cum autem hanc regionem Romani reliquo iuri Italiæ adiunxiſſent, placuit, ut Italia, quæ eo uſque Aeſi flumi- ne ſepta fuerat, uſque ad Rubiconem produceretur, id quod ex Strabone cognoſci facile poteſt. qui ante Aeſim, poſt Rubico- nem Italiæ terminos fuiſſe memoriæ prodidit. Quin etiam poſt omni prorſus Galliæ, Gallorumq́. nomine extincto eãdem pro pter affinitatem eſſe Vmbriæ attributam facile crediderim. ſi- quidem uideo Strabonem Vmbriam Aeſi, & Rubicone flumini bus, Ancone, & Arimino oppidis terminaſſe, atque in ea Ari- minum, Senam, Fanum, & Metaurum, quæ Senonum ante ad mare fuerant, numeraſſe. & Valerium Aſdrubalem a Nerone, & Salinatore in Vmbria interfectum tradere, quos ad Senam, & Metaurum pugnaſſe inter omnes conſtat. Quæ autem iis, qui

in

in his collocati sunt sedibus, præcipuæ fœderum conditiones sint datæ, nondum assequi potui. quid enim superioris est ætatis, quod affirmari possit de iis, de quibus nulla monumenta scriptorum loquuntur.

De agro, & fœderibus Vmbrorum. Cap. XVII.

HACTENVS eos populos persecuti sumus, qui oram Italiæ insederunt, ac siue Tuscum, siue Siculum, siue Ionium, siue Adriaticum mare attigeruut. reliquum est, ut deinceps disputationem ad eos exponendos, qui mediterranea Italiæ tenuerint, conferamus. primi autem citra Rubiconem fuerunt Vmbri. quos cum Sempronius a fontibus Tiberis usque ad Narem flumen perducit, antiquiorum uidetur habere rationem temporũ. tum Strabo ab Arimino ad Ocriculos, recentiorum, quibus ager Gallicus Vmbriæ est, ut diximus, attributus. Horum ergo oppida fuisse feruntur Ocriculi, Larolum, Nequinum, siue Narnia, Meuania, Forum Flaminium, Fulginum, Nuceria, Interamna, Spoletium, Aesium, Camarinum, Ameria, Tuder, Hispellum, Vrbinum, Arna, Sentinum, Sassina. quod ueterũ Strabonis, Plinii, Ptolemæi, Silii testimonio confirmare non puto esse necesse. Vmbros primum populi Romani socios a Liuio inuenio dici anno CDXXXIIII, dum comparans Alexandri Magni uires cum uiribus populi R. omnem Campaniam cũ Vmbria pro Romanis aduersus Alexandrum pugnaturam fuisse ait. Ceterum hi primi annos post nouem bello se Romano implicuerũt, tum cum Q. Fabius Maximus consul iterũ Etruscorũ exercitum insecutus trans Ciminiã siluam penetrauit. Cum Camertibus amicitia est inita. reliqui fusi potius, quàm cæsi. neque enim cœptam acriter tolerarunt pugnam. post autem cum iidẽ repente defecissent, prœlio ab eodẽ in tertio consulatu deuicti, se dediderunt. Ocriculani sponsione in amicitiam accepti. Post autem cum Nequinatibus quoque, & cum Sassinatibus pugnatum est. cum Nequinatibus anno CDLIII ab Q. Appuleio consule, qui Nequinum oppidum circumsedit, & sequenti anno a M. Fuluio Pætino, qui illud cepit. colonia eò a pop. R. deducta, ac Narnia a Nare flumine appellata. cũ Sassinatibus autem an. CDLXXXVII. quod & epitomæ Liuianæ testãtur, & triũphi cõsulum

lum Capitollini, D. Iunii Peræ, & N. Fabii pictoris. Quæ autem societatis fœdera acceperint, ea post usque ad extremum perpetuo tenore usurparunt. quæ tamen ea fuerint, parum explicatum est. illud minime dubium, non eadem omnibus fœdera esse concessa.

De agro Sabino, & fœderibus Sabinorum. Cap. XVIII.

DEINDE sequuntur Sabini inter Vmbros ab occidente, & Latinos ab oriente siti. Etenim quidquid agri inter Narem, & Anienem flumina contineretur, id totum Sabinorum fuisse quibusdam e ueteribus uideo placuisse. Strabo eos angustum agrum illum quidem incoluisse scribit, sed in longitudinem porrectum a Tiberi fluuio, & Nomento oppido per centum uiginti quinque millia passuum usque ad Vestinos. Quem agrum tradit Dionysius libro primo ex sententia Catonis XXXV millia passuum a mari Adriatico abfuisse, XXX a Tyrrheno, in longitudinem uero paullo minus CXXV millibus passuum patuisse. Florus autem hunc usque ad Adriaticum fere mare peruenisse ostendit, cum scripsit; Curium omnem eum tractum, qua Nar ambit, fontesque Velini Adriatico tenus mari igne, ferroque uastasse. Atque hunc eundem agrum Strabo alio loco inter Latium, & Vmbros usque ad Samniticos montes concludit. Dionysius libro quinto historiarum Anienem amnem ex Tiburtinis montibus per campos Sabinorum, & Romanorum deferri, atque utrunque agrum disterminare memoriæ prodidit. Addit Plinius, Tiberim citra XII millia passuum urbis Vientem agrum a Crustumino, ac Fidenate, ut Latinum a Vaticano dirimere. Sabinorum oppida numerat Strabo Nomentũ, Amiternum, Interocream, Reate, Forulos, Cures, Treburã, Eretum, Plinius Amiterninos, Curenses, Forum Decii, Forũ nouum. Fidenates, Interamnates, Nursinos, Nomentanos, Reatinos, Trebulanos, qui cognominentur Mutuscæi, & qui Suffenates, Tiburtes, Tarinates. quo de agro Silius libro octauo, ubi de Nerone Sabino ait, ita:

Hunc Amiterna cohors, & Bactris nomina ducens
Casperula, hunc Foruli, magnæ Reate dicatum
Cælicolum matri, nec non habitata pruinis

Nursia

Nurſia, & Tetrica comitantur rupe cohortes.

Hoc etiam terrarum in ſpatio fuerunt Cruſtumerium, Cænina, Antemnæ, & Collatia, quæ una cum Nomento, & Fidenis aliquando ad Latinos referuntur. unde illud extitit apud Virgilium de Albanis regibus.

Hi tibi nomentum, & Gabios, urbemq́. Fidenam.

Hi Collatinas imponent montibus arces.

& Liuius de Priſcis Latinis ſcribens, capta a Priſco rege ait Nomentum, & Cruſtumerium. His adde Regillum oppidum, unde Claudii Romam commigrarunt. Trebulæ Mutuſcæ, unde Trebulani Mutuſcæi apud Plinium, meminit obſequens, Suffenæ Dionyſius, Agro Sabino cognito, dicendum eſt de fœderibus eorum. Vt autem Sabini cum Romanis primi armorum cõtentione decertarunt, ſic primi etiam ſe cum iis fœdere obſtrinxerunt. Nam Cruſtumerium, Antemnæ, & Cænina in regione Sabinorum fuerunt, ſed bellum ſeorſum a reliquis Sabinis, quorum principes Curenſes, & rex eorum T. Tatius fuit, Romulo regi fecerunt, ut raptas repeterent uirgines, & acceptam in urbe per ſpeciem amicitiæ ulciſcerentur iniuriam. Narrat Plutarchus Romulo Sabinos ad ſocietatem uocante Acronem Cæninenſium regem, reliquis cunctantibus arma mouiſſe: eo uicto Antemnates, & Cruſtumerinos, dum alii ſe compararent, facta conſpiratione, aduerſus Romanos exercitum adduxiſſe. quos cum reliqui Sabini fuſos, ſuperatosq́. moleſte ferrent, T. Tatium Curenſium regem imperatorem delegiſſe. Atque hos quidem poſtea reconciliatis inter pugnandum animis, ac fœdere icto, in amicitiam, & in ciuitatem a Romulo eſſe ſuſceptos conſtat. Tullus inde Hoſtilius cum Sabinis bellum ſuſcepit, cum utrinque iniuriæ factæ, ac res nequicquam eſſent repetitæ. Qui haud parum memores, ſuarum uirium partem Romam ab T. Tatio rege fuiſſe tranſlatam, ad Veientes cum confugiſſent, ad ſiluam Malitioſam acie congreſsi profligantur. id quod prodidit memoriæ T. Liuius. Deinde eoſdem ab Anco Marcio rege, cum a populationibus bellum exortum eſſet, uictos tradit Dionyſius. L. etiam Tarquinium Priſcum regem urbem muro lapideo circumdare parantem bellum Sabinum auocauit, cum ea adeo ſubita res fuiſſet, ut prius Anienem tranſirent, quàm obuiam ire, ac prohibere exercitus Romanus poſſet. iis trans Anienem fugatis rex in agrum populabundus incurſat. iterũq.

ibi fusi, perditis iam prope rebus pacem petiere. Collatia, & quidquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. Collatini dediti sunt. Sic Liuius. Dionysius autem nullo Collatiæ uerbo facto Sabinos sex annorum inducias impetrasse ait. post autem in eos iterum esse bellatum, ac singulos populos oppidorem deditione facta, fœdere eodem, quo Etruscos, a rege in amicitiam & societatem esse ascitos. quin etiam eosdem Tarquinio Superbo regnante multis prœliis deuictis legatis de pace missis tributum in posterum pactis, eam impetrauisse. Animaduerto etiam anno post reges exactos quinto M. Valerio, P. Postumio cos. Sabinos aliquot, cum Romanas opes bello Etrusco Porsenæ accisas rati, in agrum R. impetum feciſſent, acie pulsos, uictosq. esse: consulum utrunque triumphasse. Postero certe anno, P. Valerio quartum, T. Lucretio cos. iidem soluta esse fœdera, quæ cum Superbo rege postremum percusserant, arbitrati, quòd ille exactus imperio esset, communi consensu, habito omnium ciuitatum concilio bellum grauius intulerunt: cumq. a Sex. Tarquinio Superbi filio impulsi Fidenas, & Cameriam a Romanis abalienassent, iterum a Romanis sunt cæsi. consules ambo triumpharunt. Fidenis in auctores defectionis animaduersum. ager ademptus, atque iis, qui in prœlium missi sunt, datus. Tertio anno item in Sabinos dimicatum. Agrippa Menenius cos. triumphans, P. Postumius, quòd minus prospere rem gessisset, primus ouans urbem ingressus est. quarto anno Sp. Cassius cos. cum iis non longe a Curibus congressus ad x millia, & trecentos cæcidit, ad tria millia cepit. qua clade compulsi ad consulem, atque inde ad senatum legatos de pace miserunt. quam non nisi frumento, & stipendio in milites, & decem agri iugeribus datis impetrare potuerunt. Opiter autem Virginius exercitu ad Cameriam adducto receptam euertit, defectionis auctoribus interfectis, & reliquis uenundatis. Dionysius eos Ap. item Claudio, & P. Seruilio cos. cum mouissent, uictos prodit. & sequenti anno A. Virginio, T. Vetusio cos. cum se cum Aequis, & Volscis iunxissent, a M. Valerio Maximo dictatore esse subactos. P. inde Valerio, C. Nautio cos. motus eorum quidam, sed parum memorabiles fuerunt. quin etiam aliquot post annos L. Valerio, Ti. Aemilio cos. cum iis pugnatum est. Numicio autem, et Virginio cos. cum ad portas urbis populantes incessissent, plus cladium,

dium, quàm intulerant, acceperunt. et cum P. Quinctio, Q. Seruilio cos. Cruſtuminos campos citato agmine tranſgreſsi, cædes, et incendium circa Anienem flumen feciſsent, portà prope Collina, mœnibusq. pulſi ingentes tamen prædas hominum, pecorumq. egere. quos Seruilius cos. infeſto exercitu inſecutus, cum ipſum agmen adipiſci locis æquis nequiret, populationem adeo effuſe fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multipliciq. capta præda rediret. poſt autem cum anno CCCIII in agrum R. cum Aequis incurſaſsent, ſequentibus cos. M. Horatio, & P. Valerio pœnas dederunt. neque eos poſtea mouiſse inuenio, niſi anno CCCLXXIII, quo acciſas prorſus eorum opes eſse a M. Curio Dentato cos. præter ceteros memoriæ prodidit Florus; cum ita ſcripſit: Populus R. a Latinis aggreſsus eſt gentem Sabinorum, qui immemores factæ ſub T. Tatio affinitatis, quodam contagio belli ſe Latinis adiunxerant. ſed Curio Dentato conſule omnem eum tractum, qua Nar ambit, fontesq. Velini, Adriatico tenus mari, igne, ferroq. uaſtauit. qua uictoria tantum hominum, tantum agrorum redactum in poteſtatem, ut in utro plus eſset, ne ipſe quidem exiſtimare poſset, qui uicerat. Velleius addit, eodem anno Sabinis ſine ſuffragio ciuitatem datam, poſt autem Sempronio, Claudioq. cos. ſuffragium etiam eſse permiſsum. et Cicero cum Balbum de ciuitate, quæ in dubium uocabatur, defenderet, uniuerſas ſæpe gentes, ut Sabinorum, & Hernicorum, in ciuitatem eſse aſcitas dixit. Itaque Liuius bello Punico ſecũdo inter alios ſocios populi R. qui milites ſint polliciti, Nurſinos numerat, Reatinos, & Amiterninos, Sabinumq. agrum omnem. Bello certe Marſico pro Romanis contra Italicos, ciuitatis iura poſtulantes, ſteterunt.

De agro, & fœderibus Veſtinorum, Marrucinorum, Marſorum, & Pelignorum. Cap. XIX.

DEINCEPS ſequuntur populi quattuor, ut non admodum latis, ſic nec ſatis certis finibus ab antiquis circumſcripti, Veſtini, Marrucini, Marſi, & Peligni. Illud tamen dubitationem non habet, hos populos inter Picentes, Frentanos, Sabi-

nos, Latinos,& Samnites medios conſediſſe. quod etſi ad iura Italiæ demonſtranda ſatis ualere deberet, adiungam tamen, quid & ipſe de ſingulorum ſitu ex ueterum monumentis in mentem ueniat ſuſpicari, ne quem locum patiar huius artis ſine lumine aliquo uel ueritatis, uel probabilis coniecturæ iacere. Veſtinos opinor Sabinis adhæſiſſe. Me uero in hanc ſententiam rationes multæ adducunt. primum quòd Strabo Sabinos uſque ad Veſtinorum regionem perducit: deinde quòd Silius Fiſcellum montem inter Veſtinos ponit, unde Narem amnem Sabinorum terminum labi Plinius ſcribit. Valet etiam apud me plurimum, quòd Amiternum oppidum modo in Sabinis numerari inuenio, modo in Veſtinis. quin etiam aliquid ad hãc quæſtionem arbitror pertinere, quòd Aternus amnis, teſte Strabone, Veſtinum agrum a Marrucino ſecreuerit. manaſſe enim in Adriaticum eum ait ex Amiternino, ac per Veſtinos ad dextrã Marrucinis relictis ponte traiectum eſſe. Quibus auctoritatibus mihi perſuaſum eſt, Veſtinos fere ab oriente Aternum flumen habuiſſe cum Marrucinis, & fortaſſe etiam initia Liris, qui in Thyrrhenum influit, cuius ex Veſtino agro originem Strabo duxit, ab occidente Sabinos, a Septentrione Picentes. uſque adeo, ut qui Veſtinos cum Campanis coniungant, Veſcinorum, qui populi Campaniæ ſunt, nominis ſimilitudine ductos putem errare, quod nomen ubique in Liuianis annalibus eſſe inuenio deprauatum. quorum errorem ſi nulla alia auctoritas coargueret, ipſa, quæ dicuntur Veſtinorum fuiſſe, oppida certe conuincerent, Pinna, Auia, Amiternum, & Angulum apud Ptolemæum, Angulani, Pinnenſes, & Peltuinates apud Plinium. quorum his uerſibus meminit item Silius:

Haud illo leuior bellis Veſtina iuuentus.
Agmina denſauit uenatu dura ferarum,
Quæ Fiſcelle tuas arces, Pinnamque uirentem,
Paſcuaque haud tarde redeuntia tondet Auellæ.

Veſtinos autem cis Aternum ſequuntur Marrucini, quorum caput conſtanti omnium teſtimonio Teate fuiſſe fertur. ex quo apparet, Marrucinos Frentanis non admodum procul a mari fuiſſe ſubiectos. Marrucinos porro ſupra Pelignos fuiſſe cum aperte tradit Strabo, tum indicat non obſcure Cæſar, cum ait, ſe a Corfinio, quod Pelignorum eſt, per Marrucinos, & Frentanos in Apuliam peruenisſe. Pelignorum autem Corfinium, & Sulmo-

Sulmonem clariſsima oppida fuiſſe Strabone, & Ptolemæo teſtibus notum eſt. quæ ſeptem inter ſe millia paſſuum abfuiſſe in Cæſaris commentariis uideo eſſe notatum, ut Pelignos a Frentanis flumine Sangro, quod eſt inter Aternum oppidum, & Ortonem, diſcretos, in Srabonis. Sangro autem ſuſpicor ne terminati fuerint Marrucini, ut ad mare primi fuerint Frentani, Marrucini ſub Frentanis inter Aternum, & Sangrum amnes, ſub Marrucinis Peligni iiſdem utrinque fluminibus cincti. Nam Marſi ſupra ſe uidentur habuiſſe Veſtinos a Septentrione, ab occaſu Sabinos, ab oriente Pelignos, a meridie lacum Fucinum, & Aequos populos attigiſſe. Eorum oppida obſcura fuerunt, & nulla re memorabili celebrata Aex, & Alfabucelis apud Ptolemæum, Milonia, Pleſtinia, & Freſilia apud Liuium. Adiiciũt multi Albam, quæ propter finium uicinitatẽ modo fuit Aequorum, modo Marſorum ad lacum Fucinum, unde inter Marſos rettulit Plinius Anxatinos, Atinates, Fucentes, Lucenſes, Marruuios, & Albenſes. & de Marſis loquens dixit Silius.

Marruuium ueteris celebratum nomine Marri,
Vrbibus eſt illis caput, interiorq́ per udos.
Alba ſed et campos, pomisq́. rependet ariſtas.
Cetera in obſcuro famæ, et ſine nomine uulgi,
Sed numero caſtella ualent.

Horum autem populorum uicinitatem oſtẽdit Cicero in Cluẽtiana, cum dixit, adeſſe primum municipes Cluentii Larinates, deinde uicinos Frentanos, Marrucinos, et pari dignitate Teano Apulo, atque Luceria equites Romanos: et Liuius, cum ait, Neronem ex Apulia in Vmbriam ad Senam exercitum per agrum Larinatem, marrucinum, Frentanum, et Prætutianum duxiſse. & item, cum ſcribit, Annibalem ex Campania in Samnium, inde in Pelignos acceſsiſse, præterq́ oppidum Pulmonẽ in Marrucinos tranſiſse, inde Albenſi agro in Marſos, hinc ad Amiternum, Forulosq́. uicum ueniſse. De rebus autem a populo R. cum his populis geſtis, quos exiguos quidem, ſed bellicoſos tamen fuiſse narrat Strabo, hæc a Liuio accepimus. Anno CDXXVII L. Camillo, D. Bruto cos. cum ſatis per ſe ipſum Samnitium bellum, & defectio repens Lucanorum ſolicitos haberent patres, acceſsit, ut Veſtinus populus Samnitibus ſe coniungeret. & quanquam res noua erat, tamen tanta cura patres inceſsit, ut pariter eam ſuſceptam, neglectamq́. timerent,

rent, ne aut impunita eorum lasciuia, superbiaque, aut bello pœnæ expetitæ metu propinquo, atque ira concirent finitimos populos. & erat genus omne abūde bello Samnitibus par, Marsi, Pelignique, & Marrucini, quos, si Vestinus attingeretur, omnes habendos hostes. Ita bellum aduersus Vestinos ex auctoritate patrum populus iussit, idq. Bruto mandatum. ab eo in Vestinis multiplex bellum, nec usquam uario euentu gestum est. nam & peruastauit agros; & populando, atque urendo tecta hostium, sataq. in aciem inuitos extraxit; & ita prœlio uno accidit Vestinorum res, haudquaquam tamen incruento milite suo, ut non in castra solum refugerent hostes, sed, iam ne uallo quidem, ac fossis freti, dilaberentur in oppida, situ urbium, mœnibusq. se defensuri. postremo oppida quoque ui oppugnare adortus, primo Cutinam ardenti ardore militum, aut uulnerum ira scalis cepit, deinde Cingiliam. utriusque urbis prædam militibus concessit.

Anno deinde CDXLV, Q. Fabio, P. Decio consulibus, cum Samnitibus acie dimicatum. haud magno certamine hostes uicti, neque eius pugnæ memoria tradita foret, ni Marsi eo primum prœlio cum Romanis certassent. Secuti Marsorum defectionem Peligni eandem fortunam habuerunt. post triennium L. Postumio, Ti. Minucio cos. Liuius Aequorum nomen prope ad internecionem deletum scribit; exemploq. eorum cladē fuisse, ut Marrucini, Marsi, Peligni, & Frentani mitterent Romam legatos oratores pacis petendæ, amicitiæque. iis populis fœdus petentibus datum. Diodorus autem Pelignos armis sub actos, & agro multatos narrat. aliis uero, qui amici esse uidebantur, ciuitatem esse communicatam. Sequenti anno Aequos deletos, cum Marsis, Pelignis, & Marrucinis societatem initam. At uero anno CDLI M. Liuio, & M. Aemilio cos. cum Vestinis petentibus amicitiam fœdus ictum est. eodemq. anno nūtiatum, a Marsis agrum ui teneri, in quem Carseoli deducta colonia erat (erat autem in agro Aequicolarum). ea causa fecit, ut Marsis arma inferrentur. M. Aemilius Paullus dictator profectus cum exercitu prœlio uno eos fudit. compulsos deinde in urbes munitas, Miloniam, Plestiniam, & Fresiliam intra paucos dies cepit, & parte agri multatis fœdus restituit. Nec de iis aliud præterea quidquam compertum habemus.

De

De agro, & fœderibus Samnitium. Cap. xx.

RESTANT Samnites populi, quorum regio Samnium appellata, in longitudinem plus patens, quàm latitudinem, habuit a septentrioue Frentanos, & Apulos, a meridie Campanos, et Lucanos, ab occasu Ausones cum Pelignis, ab oriente item Apulos cum Lucanis. Populi in his claruerunt præter ceteros Pentri, Caraceni, et omnium ultimi Hirpini. quorum tanta fuit belli gloria, ut separatim a Samnitibus, quasi ab eorum corpore essent auulsi, nominarentur. unde illud est apud Liuiũ, ubi Cannensem cladem descripsit, defeciſſe ad Pœnos in Italia Attellanos, Calatinos, Hirpinos, Samnites præter Pentros, et apud Appianum, bello Marsico, Samnites, & Hirpinos arma aduersus populum R. tuliſſe. Samnitium porro capita, quantum ego intelligere possum, fuerunt, Saticula, Caudium, Aesernia, Allifæ, inde minora alia multa, Callifæ, Rufrium, Plistia, Cluuia, Tifernus mons, Ausidena, Cimetra, Murgantia, Romulea, Ferentinum, Milonia, Aquilonia, Amiternum, Duronia, Sepinum, Velia, Palumbinum, Telesia, Maronea, Pentrorum Bouianum, Caracenorum Cominium, Hirpinorum, ut ait Plinius, Beneuentum, Cossa, & Herculaneum. Plinius autem inter Samnites collocat Bouianum uetus, & alterum cognomine Vndecumanorum, Ausidenates, Aeserninos, Fagos, Fugulos, Ficolenses, Sepinates, Treuentinates, de quibus plerisq. sic Silius: *Samnites.*

Affuit & Samnis, nondum uergente fauore
Ad Pœnos, sed nec ueteri purgatus ab ira.
Qui Batulum, Mucrasq. colunt, Bouiania quiq.
Exercent lustra, aut Caudinis faucibus hærent,
Et quos aut Rufræ, aut quos Aesernia, quos ue
Obscura incultis Herdonia misit ab agris.
Bruttius haud dispar, animorumq. una iuuentus
Lucanis excita iugis, Hirpinaq. pubes.

Hirpinos proditum est a Strabone Samnites fuisse, qui Lucanis adhæserint iis, qui mediterranea tenent. Ausidum autem amnem, qui Canusium præfluit, & Dauniam terminat, ex Hirpinis montibus esse delatum. retinuisse autem eos uel extremis temporibus

temporibus nomen, bellum ipsum Italicũ anno urbis DCXII gestum, est documento, in quo Hirpinorum præcipue egregia opera celebratur. Ferocissimam autem inter omnes Italicas Samnitum gentem fuisse, ex eo intelligi potest, quòd cum eis per annos octoginta quotidianis prope armis est dimicatum. Quocirca apud Florum in hnnc modum scriptum inuenimus: Samnites inuasit populus R. gentem, si opulentiam quæras, au reis, & argẽteis armis discolore ueste usque ad ambitum armatam; si insidiarum fallaciam, saltibus fere, & montium fraude grassantem; si rabiem, ac furorem, sacratis legibus, humanisq. hostiis in exitium urbis agitatam; si pertinaciam, sexies rupto fœdere, cladibusq. ipsis animosiorem. De his autem pugnis, ac cladibus præcipue hæc accepimus. Narrat Liuius M. Fabio, M. Popillio cos. anno post urbem conditam CCCXXXIX, Samnites petentes primum fœdere in amicitiam esse acceptos. anno uero CDX, populum R. cum eis bellum inisse, ut Campanos dediticios suos aduersus eorum arma defenderet pugnatum autem esse a M. Valerio consule in Campania ad Gaurum montẽ, ab A. Cornelio collega eius in Samnio ad Saticulam, iterumq. a Valerio ad Suessulam. hostibus ubique pulsis, cæsisq. biennio post fœdus cum eis esse percussum. Post aũt cum anno CDXXV defeciissent, quia Fregellas Volscis ademptas in agro suo populus R. coloniam collocasset, sequentes consules C. Pœtelium, & L. Papirium, indicto bello, tria eorum oppida in potestatem redegisse, Allifas, Callifas, & Rufrium, aliumq. preterea agrum longe, lateq. uastasse. Inde a L. Papirio dictatore subactos pacem petiisse, ac pactos, ut singula uestimenta militibus, & annuum stipendium darent, cum ad senatum, ad quem reiecti erant, ueniissent, infecta pace, inducias rettulisse. Postero autẽ anno siue ab A. Cornelio Aruina dictatore, siue a cõsulibus Q. Fabio, & L. Fuluio (utrunque enim tradit) uictos, cum defectionis auctores dedissent, non tamen pacem impetrare potuisse. Itaque ad arma conuersos Ti. Veturium, & Sp. Postumiũ, qui secuti sunt, consules sub iugum ad Caudium missos ad turpe fœdus feriendum compulisse. quo sequenti anno ipsorum deditione consulum infirmato, bello uehementius a Romanis, L. Papirio consule duce, renouato, eosdem ad Luceriam in Apulia uictos, & sub iugũ missos esse. Inde Satrico, quod ad eos defecerat, capto, ipsos a Papirio prœlio deletos petẽtibus fedus negatum,

negatum, inducias biennii datas. Post autem anno CDXXXV Sp. Nautio, L. Aemilio cos. L. Aemilium dictatorem Saticulã oppugnare adortum illis caussam rebellandi dedisse. Fusos in castra spe abiecta Saticulæ tuendæ Plistiam socios Romanorum circumsedisse. sequenti anno Q. Fabium dictatorem Saticulã proditione, Samnites Plistiam ui cepisse. inde traducto Soram exercitu, quæ colonia Romana ad Samnites defecerat, cum Samnitibus ad Lautulas ancipiti prœlio dimicatum. Soram cũ insequentes consules M. Pœtelius, C. Sulpicius cepissent, & supplicium de defectionis auctoribuss sumpsissent, cum Samnitibus, qui in Campaniam Capuæ Romanis adimendæ caussa uenerant, depugnasse. eo prœlio ad triginta millia cæsa, aut capta. reliquos Beneuentum profugisse. Inde Samnitium clades multæ. Nam & consules Q. Fabius per Soranum, P. Decius per Sidicinum agrum in Samnium legionibus ductis, eos ad Tifernum cæciderunt. & cum Apulis auxilio occurrentibus Decius se ad Maleuentum obiecisset, Samnium uastarunt, Cimetram, Murgantiam & Romuleam ceperunt. Ferentinum ualidissime oppugnarunt. deinde cum iidem reparato exercitu per fines Vescinos in Campaniam, Falernumq. agrum transcendentes ingentes prædas fecissent, atque eos L. Volumnius consul, ex Etruria in Calenum agrum profectus, præda onustos ad Vulturnum flumen sedere audisset, prœlio cecidit, ac prædam eripuit. Inde sequentes consules Q. Fabius, & P. Decius cum Samnitibus, Gallis, & Vmbris, qui arma consociauerant, pugnarunt in agro Sentinate Vmbriæ, quo prœlio nobilissima uictoria Decii deuotione est parta. Samnitium agmen cum per Pelignos fugeret, circumuentum est a Pelignis. ex millibus quinque ad mille cæsi. L. Volumnius pro cos. Samnitium exercitũ in Tifernum montem compulsum fundit, fugatque. Pugnatum est etiam prospere in agro Stellate ab Ap. Claudio consule, et L. Volumnio pro consule. Sequenti anno Samnites cum M. Atilio consule non infeliciter congressi cum non modo castra inde proferre, sed ne pabulari quidem Romanos paterentur, & retro in pacatum Soranum agrum populabundi irent, L. Postumius collega Atilii exercitu Soram indicto, inde in Samnium ad castra collegæ perrexit, ac Miloniam, & Ferentinum cepit. Atilius ad Luceriam in Apulia uario euentu pugnauit. Samnites Interamnam coloniam, quæ uia Latina est, occupare cona-

ti urbem non tenuerunt, agros depopulati cum retro redirent, in uictorem delapsi hostem ab Luceria redeuntem, cæduntur. Postero anno Samnitum exercitus lege sacrata coactus ad Aquiloniam consedit. Sp. Caruilius consul Amiternum ui cepit. Papirius Duroniam expugnauit. Inde peruagati Samnium maxime depopulato Atinate agro Caruilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam, ubi summa rei Samnitium erat, peruenit. utrobique res bene gesta, oppidum captum, direptum, ac con crematum est. Post Caruilius Veliam, Palumbinum, & Herculaneum cepit. Papirius Sepinum expugnauit, exercitumq. in agrum Vescinum, quia ea regio infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit. Atque hæc quidem omnia in Liuianis annalibus scripta sunt. Cum autem Q. Fabius Gurges, qui consul est subsecutus, ab iis fusus, fugatusq. summa apud omnes infamia flagraret, patris Q. Fabii Rulliani, qui legatus ei datus est, consilio usus rem prospere pro consule gessit, atque hostes, Zonara, & Orosio testibus, sub iugum misit. Cum Samnitibus autē debellatum a P. Cornelio Rufino, & M. Curio cos. qui secuti sunt, inuenio, & cum iis petentibus fœdus quartum esse percussum. Inde per annos undecim ab iis otium fuisse, anno uero CDLXX P. Dolabella, & Cn. Domitio cos. eosdem cum Gallis, & Lucanis, & Etruscis arma rursus cepisse. atque de iis L. Aemilium Barbulam pro consule triumphasse. Neque uero his solum, sed post etiam Pyrrho regi in Italiam uenienti se adiunxerunt; quo factum est, ut de iis C. Fabricius consul triumphum nobilissimum egerit. Post autem cum Pyrrhus Italia cessisset, C. Iunius, & P. Cornelius Rufinus consules in Samnium legiones duxerunt, agrisq. uastatis castella quædam ceperunt. cūq. hostes in montem compulsos adoriri statuissent, detrimentis quibusdam acceptis, populatione contenti fuerunt. Inde aliis ducibus continenter est bellatum. siquidem de iis & Q. Fabius Gurges pro cos. iterum triumphauit, & post etiam M. Curius, & L. Lentulus. a quo Samnitium etiam oppidum captum esse prodidit Plinius. & post etiam C. Claudius Canina, &, qui bello diuturno finem imposuerunt, Sp. Caruilius, & L. Papirius Cursor. Itaque per eosdem Samniticum bellum est confectum, per quos etiam Tarentinnm. Victis autem Tarentinis, & Samnites, quas populo R. placuit, conditiones pacis acceperunt. unde iidem, apud Liuium, sic ad Annibalem uictorem loquentes

tes sunt, bello Punico: Hostes populi R. fuimus, primum per nos ipsi, quo ad nostra arma, nostræ uires nos tutari poterant. posteaquam iis parum fidebamus, Pyrrho regi nos adiunximus, a quo relicti pacem necessariam accepimus. Pacis autem conditiones, ut multa alia uetustate obsoleta, nobis parum compertæ sunt.

De Iure Italico. Cap. XXI.

EX HIS autem, quæ diximus, neminem esse puto, quin intelligat, populum Romanum cum populis Italicis ita societatem iisse, ut alios deditione, alios sponsione, quosdam pactione, omnes demum fœdere aliquo in amicitiam acceperit. fœdera tamen alia aliis æquiora pro meritis eorum, & senatus, populiq. Romani liberalitate esse concessa. quibus autem legibus par cuique data sit, silentibus in tanta re priscis annalibus, non est, cur uehementius a nobis, ut dixi, sit hoc tempore postulãdum. Ex his ergo fœderibus ius unum manasse intelligo, quod, quia plerique Italici in eo conuenerunt, ius est Italicum appellatum, Latinitate quidem deterius, prouinciæ uero Galliæ iure commodius. Huius autem partes multæ numerantur, sed pleræque Italicis fuere cum Latinis, de quibus ante dixi, communes. primum enim, ut Latini iure Quiritium caruerunt, sic Italici: ita ut non eadem libertatis, sacrorum, gentilitatis, legitimi dominii, testamentorum, ac tutelarum iura, quæ ciues Romani, habuerint. nisi forte præcipua lege aliqua, ut municipes, & coloni aliquot, iuris eius partem aliquam impetrassent. deinde, quod de censu, de tributis, & uectigalibus Latinorum est dictum, idem de Italicis censeo iudicandum; omnes in ciuitatibus suis per censores suos censos esse, omnesq. tributa, & uectigalia, quo modo in fœderibus cuiusque cautũ esset, persoluisse. unde tritum illud est Minionis legati regis Antiochi apud Sulpicium consulem libro XXXV Liuii: Quid magis Smyrnæi, Lampsacenique. Græci sunt, quàm Neapolitani, & Rhegini, & Tarentini, a quibus stipendium, a quibus naues ex fœdere exigitis? Cui respondit Sulpicius: Ab Rheginis, & Neapolitanis, & Tarentinis, ex quo in nostram uenerunt potestatem, uno, et perpetuo tenore iuris semper seruato, nunquam intermisso, quæ ex fœdere debent, exigimus. Quin etiam Itali-

Societas.

cos tributis persoluendis afflictos narrat Appianus in primo, item Liuius in XXVII, cum fremitum iter Latinos, sociosq. in consiliis ortum scribit, quod se decimum annum delectibus, & stipendiis exhaustos esse, & quotannis ferme magna clade pugnare dicerent. Nam uectigalia, Italiæ uniuersæ molesta, Cæcilia tandem lege sublata libro primo de iure ciuium R. demonstrauimus. quo in loco quæstionem hanc uerbis pluribus persecuti sumus. Iam uero eodem militiæ iure Italicos fuisse, ac Latinos obstrictos, satis perspicuum est; nempe ut in auxiliis nõ in legione mererent, atque ex fœderis formula numerum militum, quem iussi essent, darent eo modo, quo supra in Latii iure explicando ostendi. Huius autem iuris testis est locupletissimus Polybius, qui bello Gallico Cisalpino, quod non ita multo ante, quàm cum Annibale pugnaretur, est gestum, maximas sociorum copias præter Latinorum auxilia ait affuisse, Sabinorum, Etruscorum, Vmbrorum, Sassinatum, Samnitum, Marsorum, Marrucinorum, Frentanorum, Vestinorum, Iapygũ, Mesapygum, Lucanorum, & Campanorum. Itaque Plinius libro tertio L. Aemilio Papo, C. Atilio Regulo cos. Italiã nunciato Gallico tumultu solam sine externis ullis auxiliis equitũ LXX millia, peditum DCC armasse prodidit, & Liuius bello Punico duarum turmarum Samnitium meminit, & bello alio Gallico Marsorum cohortis, & bello Persico cohortium Firmanæ, & Vestinæ, & turmæ equitum Aeserninæ. & idem, cum res tulit, ad legiones Romanas socium, Latinorumq. auxilia tum peditum, tum equitum adiuncta scribit. Quod autem Hiero rex Syracusanorum, amicus populi R. apud eundem tertio anno secundi belli Punici, cum sagittarios ad Romanos mitteret, iccirco se eos misisse ait, quòd sciret, milite, atque equite nisi Romano, Latiniq. nominis non uti populum Romanum, id ita, ut dixi, accipiendum est, ut Latino nomine etiam Italicos complectamur: præsertim uero cum eodem tempore idem Liuius tradat, ad socios, Latinumque nomen ad milites ex formula accipiendos missum. Non omnes tamen Italicos dare milites debuisse, hinc ego ducor ad opinandum, quòd scriptũ inuenio libro XXXIIII apud eundem, sociis, ac Latini nominis magistratibus, legatisque eorum, qui milites dare debebant, consulem edixisse, ut in Capitolio se adirent. ex iis XV millia peditum, & quingentos equites pro numero cuiusque iuniorum

niorum descripsisse. in quo mire dixit: Legatis eorum, qui mi lites dare debebant, quasi uero non omnes deberent. atque etiam libro XXXVIII extremo, quo loco, quæ a quoque populo in classem P. Scipioni præbita sint, narrat, ubi quæ Mærites, Populonienses, Tarquinienses, Volaterrani, Arretini, Perusini, Clusini, Rusellani, Vmbri, Nursini, Reatini, Amiternini, Sabinusq. omnis ager, Marsi, Peligni, Marrucini se daturos esse polliciti sunt, exposuit, subdit: Mamertes cum æquo fœdere cum Romanis essent, cohortem armatam sexcentorum hominum miserunt, nimirum hoc significans, ceteris populis exiguam, Camertibus, qui propter æquitatem fœderis nihil deberent, maximam laudem, quòd enixe populum R. adiuuissēt, fuisse tribuendam. Si ergo in his omnibus eodem iure Italici, sunt usi, atque Latini, restat, ut, quo Italicis Latini superiores fuerunt, suffragii fuerit potestas, & magistratus. Neque enim Italicis ciuitas data est, quo modo fœdere Marsiano Latinis: neque Italicos nisi post legem Iuliam Romæ suffragia inisse cōperimus: eademq. ratione neque Italicis per magistratum aditum ad ciuitatem Romanam patuisse certum est, in quo summum Latinitatis ius supra diximus constitisse. Loquor autem de Latinis, atque Italicis in uniuersum. nam aliquot ex utroque nomine sigillatim ciuitate, atque suffragii latione donatos, satis ex eo loco perspicuum est, qui est apud Liuium: Iam inde a maioribus traditum morem Romanis colendi socios. ex quibus alios in ciuitatem, atque æquum secum ius accepissent, alios in ea fortuna haberent, ut socii esse, quàm ciues mallent. Quod si quis fortasse requirat, quo possimum iure Italici Galliam prouinciam superarint, non dubitabo respondere, quòd magistratibus suis, non prætori Romano, ut prouincia, obedirent. neque enim Appiano, quanquam auctori bono, assentior, qui belli Marsici temporibus Italiam ita a Romanis administra tam scribit, ut plures essent proconsules, qui partes eius cum imperio obtinerent. siquidem prætoribus, aut proconsulibus nisi grauioris alicuius belli caussa Italiam unquam esse decretam non inuenio, quod & Punico & Marsico bello, & post bellis sæpe ciuilibus factum est. Nam Q. Seruilium, quem tum in Piceno proconsulem fuisse obiicit Appianus, satis constat extra ordinem ad motus illos inspiciendos, sedandosq. esse missum. siquidem inquit Orosius, Q. Seruilium prætorem, et legatum

gatum eius ad se missum ab Italicis apud Asculũ esse occisum: legatus autem fuit Fonteius. Quod si C. Albutius Silus, ut est apud Suetonium, cum Mediolani apud L. Pisonem pro cos. caussam defenderet, questus est, Italiam iterum in prouinciæ formam reuocari, de Gallia intellexit, quæ sero liberata, & ex prouinciali ad Italicum ius est redacta. Hoc ergo iure fuit Italia a Tarentino fere bello usque ad cladem Cannensem. cuius ictu adeo est perculsa, ut qui sociorum ad eam diem firmi stetterant, tum labare cœperint, atque ad Pœnum uictorem defecerint, Campani quidem, ut ait Liuius, Attellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites præter Pentros, præter Petellinos Bruttii omnes, Lucani, Surrentini, & Græcorum omnis ferme ora, Metapontini, Crotonienses, & Locrenses. Itaque cum melioribus postea populi R. rebus iidem in fidem populi R. aut uoluntate, aut ui redirent, credibile est, alios alias fœderis conditiones pro suis cuiusque meritis impetrasse, & ut qui fidem non seruarant, grauissime sunt multati, sic qui firmi steterant, ut Latinis, Sabinis, & Vmbris, aliisque cum antiquum fœdus conseruatum, tum nouo fortasse aliquo etiam beneficio auctum. Ac Campanorum quidem constat disparem conditionem fuisse. Nam de trecentis equitibus Campanis, qui in Sicilia cum fide stipendiis emeritis, alienata Capua, Romã uenerãt, latum ad populũ narrat Liuius, ut ciues Romani essent, itẽ uti municipes Cumani essent pridie, quàm populus Cãpanus a populo R. defeciſſet. Capua uero recepta, Atella, & Calatia in deditionem acceptis, in senatores, ceterosque, qui capita rerum fuerant, animaduersum esse, Capuæ agrum, & tecta publica populi R. facta. præfectus ut quotannis eò ad iura reddenda mitteretur, decretum. quin etiam adiicit alio loco Liuius, Campanos omnes, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quam qui eorum aut ipsi, aut parentes eorum, apud hostes essent, liberos esse a populo Romano iussos, ita ut nemo ciuis Romanus, aut Latini nominis esset. Postremo pulso Italia Annibale, cum P. Sulpicius Galba dictator anno quingesimo quinquagesimo post urbem conditam, Italiæ urbes, quæ bello alienatæ fuerant, circumisset, ac singularum caussas, quod extat apud Liuium, quæ aut aperte defecerant, aut auxilia populo R. denegauerãt, cognouisset, uerisimile uidetur, aliis alias condilionibus eum sibi obnoxias reddidisse, ita ut uniuersis nominis Italici non

idem

idem ius reliquerit, quod ante defectionem habuerant, sed quarundam ciuitatum conditionem, fortunamq. magis afflixerit. inter quos Bruttiorum, qui primi ad Annibalem defecerant, ualde ius est imminutum. eos enim post ignominiæ causa non milites scripserunt, nec pro sociis habuerunt, sed magistratibus in prouincias euntibus parere, & præministrare seruorum uice, ut scribit Gellius, iusserunt. Strabo non Bruttios solum, sed etiam Picentinos, & Lucanos depressos tradit, siquidem pro militibus eos, aut uiatores publicos, aut tabellarios scripsisse, & Salernum oppidum aduersus eos communisse; Lucanorum uero res adeo perditas fuisse, ut ne tum quidem sedes eorum distingui potuerint, cum nullum commune gentis concilium reliquum esset, & sermonis, & habitus, & armaturæ ratio defecisset; Apulorum autem Peucetiorum, & Dauniorum nomina, quæ primis termporibus floruerunt, ætate sua prorsus euanuisse, propterea q. certos eorum fines tradi non posse; Pediculorum autem, & Iapygum, ut etiam Picentinorum, & Lucanorum bello Italico Appianum uideo in historia meminisse. Quòd si quo beneficio nouo Latinos, sociosque, qui a populo Romano dubiis in rebus non recesserant, ut mihi quidem probabile coniectura uidetur, affecerunt, profecto iis legem illam dederunt, cuius post meminit in anni quingesimi septuagesimi sexti rebus exponendis Liuius, ut qui socium, ac Latini nominis stirpem ex sese domi relinquerent, ciues R. fierent, qua lege simul & sociorum uoluntati est satisfactum, qui Romanæ ciuitatis cupiditate maxime post Punicam uictoriam erant incensi, & Italiam a solitudine uindicarunt, cum eos, qui ciuitatem mutare uellent, stirpem domi relinquere cogerent. Ac de Italicis quidem hactenus.

De Gallia citeriore. Cap. XXII.

SEQVITVR, ut, quoniam de duobus Italorum generibus, Latinis, atque Italicis, quorum diuersa inter se fuisse iura docuimus, satis est disputatum, deinceps de tertio, nempe de citeriore Gallia, disseramus, cuius multo, quàm uel Latinorum, uel Italicorum, ius deterius fuisse comperimus. quo explicato, triplex, quod ab initio proposuimus, ius nobis erit Italiæ demonstratum. Galliæ autem nomine hoc loco ad Romani potius

potius iuris consuetudinem, de qua post dicam, quam ad ueritatis rationem apte appello, quidquid montium, camporumq. mari Liguſtino, fluminibus, Arno, Rubicone, Formione, Adriatico ſinu, & conuexa ipſa prope alpium crepidine continetur. mare eſt enim a meridie, alpes a Maſſilia prope in orbem per uada Sabatia Taurinos, Salaſſos. Rhætos, Comum, Brixiam, Veronam, Vicetiam, Opitergium, Aquileiam, & Tergeſte uſque in ſinum Adriaticum ductæ occidentis, & ſeptentrionis partes tuentur, ſinus ipſe cum duobus, quæ dixi, flumi nibus partem orientis definit. Hanc mediam fere diſcriminat Apenninus, & flumen maximum Padus. Apenninus ab eodem fere, unde alpes, initio exurgens uſque ad mare Adriaticum, & Senam oppidum porrigitur. Padus ex alpino quodam in Vagiennorum Ligurum finibus, Veſuli montis fonte erumpens lõgo per medios campos tractu multis in ſinum Adriaticum oſtiis influit. In eum uero ex Apennino multa flumina deferuntur. quorum hæc in primis uideo celebrari, Iactum, Tanarum, Trebiam, Tarum, Niciam, Gabellum, Scultennam, & Rhenum. ex alpibus Sturam, Morgum, Durias duos, Seſſilem, Ticinũ, Lambrum, Aduam, Ollium, Mincium, Atheſim; atque ex his quidem Ticinus ex Verbano lacu fluit, Lambrus ex Eupii, Aduas ex monte Adua Rhætorum in Larium lacum, atque inde in Padum, Ollius ex Sebino, Mincius ex Benaco, ex Tridentinis alpibus Atheſis. quod ſcriptum in Strabonis, & Plinii commentariis inuenitur. Quoniam autem in multas nationes eſt hæc regio diſtributa, Ligures, Gallos, Venetos, & Carnos, admonet inſtitutæ diſputationis ratio, patriiq. ſoli caritas hortatur, ut ſigillatim, quem quiſque eorum agrum tenuerit, quibus imperatoribus, & quo tempore quiſque deuictus, quo fœdere in amicitiam acceptus fuerit, planum faciam, ut his demum expoſitis facilius qualenam eorum ius ante bellum Italicum fuerit, cognoſcamus. ordiamur autem a Liguribus.

De agro, & fœderibus Ligurum. Cap. XXIII.

LIGVRVM, ut ait Dionyſius, & natio antiquiſsima, & regio latiſsima fuit, quippe quæ ante Gallos Italiam inſederit, nec ſolum Italiæ, ſed etiam Galliæ ulterioris partem non modi

cam

cam obtinuerit, in qua Salyes, Deceates, Oxybii, & Vocontii Ligures habitarunt. unde autem in Italiam, aut in Galliam uenerint, ille pro incomperto reliquit. Inuenio porro, qui cis alpes Ligures coluerunt, in duas partes fuisse distractos, Transapenninos, & Cisapenninos. Transapennini fines a meridie mare Ligustinum, a septentrione Apennini iugum, ab oriente primum Macram amnem, post impetu in Etruriam facto Arnum, ab occasu eiusdem Apennini, & alpium congressum ad Nicæam habuerunt. eorumque alii Montani, alii Maritimi appellati. Montani, ut est in ueteribus rerum Italicarum commentariis, a Nicæa, unde Apenninus attollitur, usque ad fontes Macræ pertinuerunt, a Macra uero usque ad Arni Ligures Apuani. Maritimi a Massilia, ut ait Polybius, usque ad Pisas. quod primum oppidum ex Liguribus in Tuscos eunti occurrit; quanquam illud etiam Trogus in Liguribus collocauit. Quæ ora oppida habuit Herculis fanum, Lucum Feroniæ Lunam, &, post Macræ fluminis ostium, Erycis, ac Veneris portum, Tigulliam, Genuam, Vada Sabatia, Albinga unum, Albium Intemelium, Monœci portum, Herculis portum, Nicæam, & finem Italiæ flumen Varum. intus oppida pauca, castella plurima. in iis Luca, quod ante Etruscorum ait fuisse Liuius, post Ligurum, & Apua. Qui cis Appenninum fuerunt, ii Trebia, & Pado fluminibus & Apennini, atque alpium parte concluſi hæc, ut prodit Plinius, oppida tenuerunt, Libarnam, Derthonem, Triram, Barderatem, Industriam, Polentiam, Carream, quod Potentia cognominetur, Forum Fuluii, quod Valentinum, Albam Pompeiam, Astam, Aquas Statiellorum. Strabo cum Derthone Statellam, & Clastidium edit, Liuius cum Clastidio Litubium, & Caristum. Clastidium autem modo Ligurum, modo Insubrium fuit ad Padum. Liuius Ligures quondam etiam trans Padum, & citra Ticinum incoluisse, uerum ab Insubribus in Italiam inuadentibus pulsos fuisse prodit. Inuenio etiam in eiusdem annalibus multa alia populorum Ligustinorum nomina, ut Briniatum, Celelatum, Cerdiciatum, Epanteriorum, Friniatum, Garulorum, Hercatum, Iluatum, & Lapicinorum; item montes Balistam, Suisimontium, Letum, Anidum, Auginum. Addo illud, quoniam Pisæ ultimum tum erat Etruriæ oppidum, idque Liguribus hostibus proximum, Pisas sæpe tum pro Ligurum prouincia esse usurpatas, ut a-

pud Liuium libro XXXIIII. P. Porcius Læca prætor, inquit, sortitus est Pisas, ut ab tergo Liguribus esset. Hactenus de Ligurum agro sit dictum. nunc reliqua persequamur. De bello Liguſtino inito non omnes scribunt uno modo. Zonaras bellum susceptum cum iis anno urbis DXV, Ti. Sempronio Graccho, P. Valerio Faltone consulibus, & Gracchi ductu pro spere pugnatum tradit. Eutropius anno sequenti, L. Lentulo, Q. Flacco consulibus. Adiicit Florus bellum a latrociniis Ligurum Etruriam populi R. prouinciam incursantium esse commotum. Post triennium uero, cum iidem iterum arma cepissent, primum a L. Postumio Albino uicti, deinde a Q. Fabio Maximo consulibus ita cæsi sunt, ut, quod scripsit Plutarchus, finem iam facerent populandi. Sed ne tum quidem diu quieuerunt. Nam anno DXXIII ambos consules M. Aemilium, & M. Iuniũ aduersus eos cum exercitu profectos, & anno DXXX de iisdem P. Furium Philum triumphasse in Capitolinis tabulis scriptum est. Polybius tum Anamaros populos non longe a Massilia incolentes ad amicitiam Romanorum a consulibus ait esse traductos. Inde anno DXXXV ad Annibalem Pœnum in Italiam irrũpentem se contulerunt, eumq. auxiliis aduersus populum R. iuuerunt. Quam iniuriam, quanquam iniquo animo ferrent Romani, non tamen ante annum DLVI sibi armis uindicandam putarunt. Tum uero Punico terrore leuati. Q. Minucio consuli, ut eos bello persequeretur, mandarunt. Qui exercitu Genuã, ut ait Liuius, adducto oppida eorum Clastidium, & Litubium, & duas eiusdem gentis ciuitates Celelates, Cerdiciatesq. ad deditionem perpulit. Iam omnia cis Padum præter Gallorum Boios, Iluates Ligurum sub ditione erant. quindecim oppida, hominum uiginti millia, quæ se dediderant, esse dicebantur. post Clastidium incensum in Liguſtinos Iluates, qui soli non parebant, legiones duxit, eosq. ad deditionem compulit. Neque uero post tantam cladem acceptam Ligurum bella defuerunt. Rẽ autem cum iis gesit anno DLX Q. Minucius Thermus consul, cum XX millia Ligurum, armatorum coniuratione per omnia concilia bula uniuersæ gentis facta, Lunensem primum agrum depopulati, Pisanum deinde finem transgressi, omnem oram maris peragrassent, nuntiatumq. præterea esset, etiam Ligurum XV millia in agrum Placentinum ueniſſe, & eum usque ad ipsa coloniæ mœnia, & Padi ripas cum cædibus, & incendiis perpo-

perpopulatos esse. Is ergo Pisas a Liguribus circumsessas suo ad uentu seruauit, atque primum acie congredi non ausus uix a populationibus eos continuit. post autem in agro Pisano commisso prœlio nouem millia hostium occidit, ceteros fusos, fugatosq. in castra compulit. inde ex agro Pisano in eorum fines ingressus castella eorum, uicosq. igni, & ferro uastauit. Minucium inde L. Quinctius consul est consecutus, qui agro eorum late populato castella etiam aliquot occupauit. unde non modo præda omnis generis cum captiuis parta, sed recepti quoque aliquot ciues, sociique, qui in hostium potestate fuerant. eodemq. anno Q. Minucium pro cos. rem prospere gessisse, hostibus supra quattuor millia, cæsis prodit Liuius. Deinde M. Valerius Messalla in eos profectus, nulla memorabili re gesta, bellum insequentibus consulibus C. Flaminio, & M. Lepido tradidit. quorum C. Flaminius cum Friniatibus in agro eorum pugnauit, ac pluribus prœliis secundis factis in deditionem gentem accepit, & arma ademit. & quia non sincera fide tradebãt, cum castigarentur, relictis uicis in montem Auginum confugerunt. confestim secutus est consul. Verum effusi rursus per loca, quà sequi Romanus hostis non posset, trans Apenninum abierunt. qui castris se tenuerant, circumsessi expugnati sunt. inde trans Apenninum ductæ legiones. ibi montis, quem ceperant, altitudine paullisper se tutati, mox in deditionem uenerunt. tum conquisita cum intentiore cura arma, & omnia adempta. translatum deinde ad Apuanos Ligures bellum, qui agrum Pisanum, & Bononiensem ita incursauerant, ut coli non posset. his quoque perdomitis pacem dedit finitimis. & quia, a bello quieta ut esset prouincia, effecerat, ne in otio militem haberet, uiam Bononia perduxit Arretium. M. Aemilius agros Ligurum, uicosque, qui in campis, aut uallibus erant, ipsis montes duos Balistam, Suismontiumq. tenentibus exusit, & populatus est. deinde eos, qui in montibus erant, adortus, primo leuibus prœliis fatigauit, postremo coactos in aciem descendere, iusto prœlio deuicit. Subactis cis Apenninum omnibus, tum transmontanos adortus, in his & Briniates Ligures erant, quos non adierat Flaminius. omnes Aemilius subegit armaq. ademit, & de montibus in campos multitudinem dedixit. Pacatis Liguribus in agrum Gallicum exercitum duxit uiamq. ab Placentia, ut Flaminiæ committeret, ad Ariminun

perduxit. postero anno Q. Marcius Philippus consul in Ligures Apuanos profectus, dum penitus in abditos saltus, quæ latebræ, & receptacula illis semper fuerant, persequitur, in præoccupatis angustiis loco iniquo est circumuentus. quattuor millia militum amissa. & legionis secundæ signa tria, undecim uexilla socium nominis Latini in potestatem hostium uenerunt. saltus, unde consulem Ligures fugauerant, Marcius est appellatus. Deinde M. Sempronius Tuditanus consul a Pisis profectus in Apuanos Ligures uastando agros, urendoq. uicos, & castella eorum, aperuit saltum usque ad fluuium Macram, & Lunæ portum. Hostes montem antiquam sedem maiorum suorum ceperunt, unde superata locorum iniquitate deiecti sunt. et Ap. Claudius Pulcher felicitatem, uirtutemq. collegæ in Liguribus Ingaunis æquauit secundis aliquot prœliis, sex præterea eorũ oppida expugnauit. multa millia hominum in iis cepit. belli auctores tres, et quadraginta securi percussit. biennio post a Q. Fabio Labeone consule memorabile nihil gestum. Insequenti anno, cum Ligures consulibus ambobus L. Paullo, et Cn. Bæbio essent decreti, a Q. Fabio litteræ acceptæ, Apuanos ad rebellionem spectare, periculumq. esse, ne impetum in agrum Pisanum facerent. consules ambo in Ligures profecti prospere pugnarunt. Ligurum duo millia fere ad extremum finem prouinciæ Galliæ, ubi castra Marcellus habebat, cum ueniissent, ut reciperentur, orantes, Marcellus per litteras senatum consuluit. senatus ad consules ut mitterentur, censuit. nec quiquam aliud postea gestum. recesserant enim Ligures primum in deuios saltus, deinde dimisso exercitu passim in uicos, castellaque sua dilapsi sunt. postero anno L. Paullus prorogato ex consulatu imperio in Ligures Ingaunos cum exercitum adduxisset, ubi primum in eorum finibus castra posuit, legati ad eum per speciẽ pacis petẽdæ speculatũ uenerunt. neganti Paullo, nisi cũ deditis paciscì se pacẽ, nõ tam id recusabãt, quàm tẽpore opus esse aiebãt, ut generi agresti hoĩum persuaderetur. ad hoc decẽ dierũ induciæ cũ darẽtur, petierũt deinde, ne trans mõtes proximos castris pabulatũ, lignatũq. milites irent. culta ea loca suorum finium esse. id ubi impetrauere, post eos ipsos montes, unde auerterãt hostem, exercitu omni coacto, repẽte multitudine ingẽti castra Romanorũ oppugnare simul oĩbus portis aggressi sunt. summa ui totũ unũ diem oppugnarunt, ut ne efferendi

di quidem signa Romanis spatium, nec ad explicandam aciem locus esset. conferti in portis obstando magis, quàm pugnando castra tutabantur. sub occasum solis cũ recessissent hostes, duos equites ad Gn. Bæbium procos. cum litteris Pisas mittit, ut obsesso sibi per inducias, quamprimum subsidio ueniret. Post autem cum nihil usquam auxilii ostenderetur, interceptos credens equites, non ultra differendum ratus, quin per se fortunam tentaret, priusquam hostes uenirent, qui iam segnius, socordiusq. oppugnabant, ad quattuor portas cum exercitum instruxisset, ut simul omnibus portis erumperent, signum dedit. quæ res Liguribus adeo improuisa fuit, ut perinde ac insidiis circumuenti forent, trepidarent. exiguum temporis aliqua forma pugnæ fuit. fuga deinde effusa, & fugientium passim cædes erat. equitibus dato signo, ut conscenderent equos, nec effugere quenquam sinerent, in castra omnes trepida fuga compulsi sunt. deinde ipsis exuti castris supra, quindecim millia Ligurum eo die occisa, capta duo millia, & quingenti. triduo post Ligurum Ingaunorum omne nomen obsidibus datis in deditionem uenit. L. Aemilio permissum a senatu, ut confecta prouincia decedere, & deducere secum milites liceret, atque dimittere. Insequenti anno P. Cornelio Cethego, & M. Bæbio Tamphilo prorogatum est ex consulatu in Liguribus imperium. iussiq. prouincias obtinere, donec consules ueniss̃et. Hi uero cum in consulatu memorabile nihil gessissent, hoc anno in Apuanos exercitum induxerunt. Ligures, qui ante aduentum consulum in prouinciam non expectassent bellum, improuiso oppressi ad duodecim millia hominum dediderunt se. Eos consulto prius per litteras senatu, deducere ex montibus in agros campestres, procul ab domo, ne reditus spes esset, Cornelius, & Bæbius statuerunt, nullum alium ante finem rati fore Liguſtini belli. ager publicus populi R. erat in Samnitibus, qui Tauraninorum fuerat. in eum cum traducere Ligures Apuanos uellent, edixerũt, Ligures ab Anido..... montibus descendere cũ liberis, coniugibusq., sua omnia secũ portarẽt. Ligures sæpe per legatos deprecati, ne penates, sedẽ, in qua geniti essẽt, sepulchra maiorũ cogerẽtur relinquere, arma, obsides pollicebantur. posteaquã nihil impetrabãt, neq; uires ad bellandũ erãt, educto paruerunt. traducti sunt publico sumptu, ad quadraginta millia liberorum capitum cum feminis, puerisq. argẽti, data centũm,

centum,& quinquaginta millia seſtertium, unde in nouas ædes compararent, quæ opus essent. agro diuidendo, dandoq. iidē, qui traduxerant,Cornelius,& Bæbius præpositi. atque hi sunt, quos in Samnitibus Plinius Ligures, Bæbianos, & Ligures Cornelianos appellat.Eodemq. anno consules ambo A.Postumius, & Q. Fuluius in Ligures exercitus diuersis partibus induxerunt. Postumius prima, & tertia legione Balistam, Suismontiumque montes obsedit, & premendo præsidiis angustos saltus eorum, commeatus intercluſit, inopiaque omnium rerum eos perdomuit. Fuluius secunda, & quarta legione adortus a Pisis Apuanos, qui eorum circa Macram flumen incolebant, in deditionem acceptos ad septem millia hominum in naues imposita præter oram Etrusci maris Neapolim transmisit. inde in Samnium traducti. agerque his inter populares datus est. Montanorum Ligurum ab A. Postumio uineæ cæsæ, frumentaque deusta, donec cladibus omnibus belli coacti in deditionem uenerunt, armaque tradiderunt. Bellum inde Q. Fuluius Flaccus consul excepit, qui profectus per inuios montes, uallesque saltus cum exercitu transgressus, signis collatis cum hoste pugnauit, neque tantum acie uicit, sed castra quoque eodem die cepit. tria millia ducenti hostium, omnisq. ea regio Ligurum in deditionem concesit. consul deditos in campestres agros deduxit, præsidiaque montibus imposuit. ab altero consule L. Manlio in Liguribus nihil dignum memoria gestum est. Biennio post C.Claudius Pulcher consul uictor ex Istria in Ligures mouentes ex s. c. exercitum traduxit. ad Scultennam flumen in campos progressi castra habebant. ibi cum his acie dimicatum. XV millia cæsa. Ligures reliquiæ cladis in montes refugerunt passim, populantiq. campestres agros consuli nulla usquā apparuerunt arma.eodē anno Lucā colonia deducta. de Liguri captus is ager erat. Etruscorū ante, quàm Ligurum fuerat. Ligures postquam senserunt, non consulare tantū exercitum Romam adductum, sed legionem ab Ti. Claudio Pisis dimissam, soluti metu clam exercitu indicto, per transuersos limites, superatis montibus in campos degressi,agrum Mutinensem populati,repentino impetu coloniam ipsam ceperūt. Itaque postero anno C. Claudius pro cos. exercitum ad Mutinam admouit. atque ante triduum, quàm oppugnare cœperat, receptam ex hostibus colonis constituit. VIII millia ibi Ligurum

rum intra muros cæsa. Q. autem Petillius consul, cum audisset, Ligures rebellasse, tumultus eius causa legionem tertiã ad C. Claudium procos. in Galliam proficisci iussit, & duumuiros nauales cum classe Pisas ire, qui Ligurum oram maritimã, quoque terrorem admouentes, circumuectarentur. eodem & ipse ad conueniendum exercitui diem edixerat. Et C. Claudius audita rebellione Ligurum præter eas copias, quas secum Parmæ habebat, subitariis collectis militibus, exercitum ad fines Ligurum admouit. hostes sub aduentum C. Claudii, a quo se meminerant ad Scultennam flumen uictos, fugatosque, locorum magis præsidio aduersus infeliciter expertam uim, quàm armis se defensuri, duos montes Letum, & Balistam ceperunt. muroq. insuper amplexi, tardius ex agris demigrantes, oppressi ad M & D perierunt. Ceteri montibus se tenebant, & ne in metu quidem' feritatis ingenitæ obliti, sæuiunt in prædam, quæ Mutinæ parta erat, captiuos cum fœda laceratione interficiũt. pecora in fanis trucidant uerius passim, quàm rite sacrificant. Q. Petillius, ne absente se debellaretur, litteras ad C. Claudiũ misit, ut cum exercitu ad se in Galliam ueniret. campis Macris se eum expectaturum. Litteris acceptis Claudius ex Liguribus castra mouit, exercitumq. ad campos Macros consuli tradidit. Eodem paucis post diebus C. Valerius consul alter uenit. Ibi diuisis copiis, priusquam digrederentur, communiter ambo exercitus lustrauerunt. tum sortiti, quia non ab eadem utrunque parte aggredi hostem placebat, regiones, quas peterent. Profecti inde in diuersas regiones. Petillius aduersus Balistæ, & Leti iugum, quod eos montes perpetuo dorso inter se iungit, castra habuit. Ibi adhortantem eum pro concione milites, immemorem ambiguitatis uerbi, ominatum ferunt, se eo die Letum capturum esse. duabus sub inde partibus subire in aduersos mõtes cœpit. ea pars, in qua ipse erat, impigre succedebat. alteram hostes cum propulissent, ut restitueret rem inclinatam, cõsul equo aduectus suos quidem a fuga reuocauit, ipse dum incautus ante signa obuersatur, missili traiectus cecidit. multitudo peditum, equitumq. deturbatis hostibus monteis sine duce cepere. ad quinque millia Ligurum occisa. ex Romano exercitu duo, & quinquaginta ceciderant. Hæc iisdem uerbis de Liguribus hactenus Liuius. sequenti anno tumultum item in Liguribus nouum exortum, atque a consulibus M. Lepido, & P. Mucio

Mucio compressum docuit ille quidem libro XLI. at iniuria tẽporum rerum a Lepido gestarum memoria excidit. quæ uero ex tanto quasi naufragio euaserunt, hæc sunt. Loquebatur enim credo, de Lepido, cum ita scripsit ..... deduxit. cis Apenninum Garuli, & Lapicini, & Hercates, a trans Apenninum Briniates fuerant. Quibus uerbis hos omnes Ligurum populos uictos ex montibus in campos deductos Lepido, ut alios ante ab aliis consulibus, significari existimo. Inde pergit de altero consule ita scribere: P. Mucius cum iis, qui Lunam, Pisasq. depopulati erant, bellum gesit, omnibusq. in ditionem redactis arma ademit. ob eas res in Gallia, Liguribusq. gestas duorum cõsulum ductu, auspicioq. senatus in triduum supplicationes decreuit, & XL hostiis sacrificari iussit. & tumultus quidem Gallicus, & Liguſtinus, qui in principio eius anni exortus fuerat, haud magno conatu oppressus erat. Inde anno DLXXX in agro Statellati, ad oppidum Caristum quo se magnus exercitus Ligurum contulerat, est pugnatum. primo sub aduentum M. Popilli consulis mœnibus sese continebant, deinde postquam oppidum oppugnaturum Romanum cernebant, progressi ante portas aciem struxerunt. nec moram consul certamini fecit. cum amplius quattuor horas ita pugnatum esset, ut neutro inclinaret spes, consul equites immisit. qui impressione facta hostem pepulerunt. Ligures in fuga passim cæsi sunt. decem millia hominum cæsa traduntur. amplius DCCC passim capti. post hanc pugnam ex diuersa fuga in unum collecti Ligures cum maiorem multo partem ciuium amissam, quàm superesse cernerent (nec enim plusquam decem millia hominum erant) dediderunt sese. nihil quidem illi pacti. sperauerant tamen non atrocius, quàm superiores imperatores consulem in se sæuiturum. at ille arma omnibus ademit, oppidum diruit. ipsos, bonaq. eorum uendidit. litterasque senatui de rebus ab se gestis misit. quas cum A. Atilius prætor incuria recitasset, atrox res uisa senatui, Statellates, qui uni ex Ligurum gente non tuliſſent arma aduersus Romanos, tum quoque oppugnatos, non ultro bellum inferentes, deditos in fidem populi R. omni ultimæ crudelitatis exemplo laceratos, ac deletos esse, tot millia capitum innoxiorum fidem implorantia populi R. ne quis unquam se postea dedere auderet, pessimo exemplo uenisse, & distractos passim, iustis quondam hostibus populi Romani pacatis seruire.

re. Quas ob res s.c. factum est, placere senatui, M. Popillium cō sulem Ligures pretio emptoribus reddito ipsos restituere in libertatem, bonaq. ut iis, quicquid eius recuperari posset, reddantur curare. arma primo quoque tempore fieri in ea gente, cō sulem de prouincia decedere, cum deditos in sedem suam Ligures restituisset. sequenti anno M. Popillius procos. iterum cum Statellatibus Liguribus pugnauit, ac decem millia eorum occidit. propter cuius iniuriam belli ceteri quoque Ligurum populi ad arma ierunt. consules C. Popillius, & P. Aelius in Ligures profecti. s. c. factum, ut qui Ligurum post Q. Fuluium, L. Manlium consules hostes non fuissent, eos C. Licinius, Cn. Sicinius prætores in libertatem restituendos curarent, agrumq. iis trās Padum consul Popillius daret. Multa millia hominum hoc s.c. restituta in libertatem, transductisq. Padum ager assignatus est. Ita per aliquot annos otium in Liguribus fuit. anno autem DLXXXVII consules ambos M. Claudium Marcellum, & C. Sulpicium Gallum cum iisdem rem prospere gessisse ex mutilatis ipsorum triumphis, qui in Capitolini sextant tabulis, apparet a quibus iidem alpinos Gallos, & Ligures subactos, deletosq. esse in Liuianorum epitomis, & apud Obsequentem est scriptum. postremo uero anno urbis quingentesimo nonagesimo quinto in iisdem tabulis inuenio, M. Fuluium Nobiliorem pro cos. de Liguribus Veleatibus triumphasse. qui annus est a primo huius belli octogesimus. siquidem anno urbis DXV initum scripsimus. Hæc est autem nobilis illa uictoria, de qua scribit, ut opinor, Strabo libro IIII his uerbis: Salyas primos ex transalpinis Gallis populus R. in ditionem redegit, cum diuturnum aduersus & eos, & Ligures bellum gessisset, quòd iter per oram maritimam in Hispaniam impedirent. etenim & terra, & mari latrociniis infesta reddebant omnia, atq. iis opibus erāt, ut uix magnis exercitibus uiam præberēt. octogesimum aūt demū annum bell ū gerentes Romani effecerūt, ut iis, qui publice iter facerent, ad stadia duodecim uia pateret. Nescio aūt an hunc Fuluium Florus intellexerit, (nam multi cū Liguribus Fuluii ante bellum gesserunt) cum dixit: Tandē Ligurum latebras Fuluius igne sepsit. Quo uero anno Ligures in potestatem ita conceſſerint, ut parere prætori populi Ro. coacti sint, parum liquet. Strabo quidem post hoc tempus Romanos, Liguribus deletis, & tributo impositō, eorum remp. descripsisse tradit,

O quod

quod est aliud nihil, quàm eos in prouinciæ formulam redegisse. Quæ uerba mecum ipse contemplans, & cum bellis, quæ post in Liguribus gesta sunt, comparans, in eam adductus sum opinionem, ut putem, Ligures aliquot post annis prouinciæ formam M. Aemilii Scauri consulis uictoria anno DCXXXVIII accepisse. quam sententiam intelligo præterea multis posse me argumentis non leuissimis confirmare. primum enim hic de Liguribus Gatisicis triumphasse in libro de uiris illustribus fertur; deinde eundem etiam in certum ultimæ quasi uictoriæ argumentum Aemiliam in Liguribus uiam strauisse refert Strabo, quam per Pisas, & Lunam usque ad Sabata, & inde per Derthonem perduxit. postremo, quod caput est, post hoc temporis Ligurum, ut sociorum in bellis Romanis fieri mentionem inuenio. Atque de Liguribus quidem hæc hactenus.

De agro, & fœderibus Gallorum. Cap. XXIIII.

EXPOSITIS bellis, ac fœderibus Ligurum, ordo postulat, ut deinceps Gallorum res persequamur. Hi ex transalpina Gallia profecti, Tuscis, ueteribus incolis, per arma pulsis, in his locis sedes posuerunt. Polybius quidem auctor est, loca prima, quæ ad fontes Padi sunt, Laos, & Lebecios, secunda uero Insubres, tertia apud fluuium Cænomanos insediſſe. cis Padum uero, qui ad Apenninum agri pertinent, primum Ananes, post Boios, deinceps ad Adriam Aegones, ultimos uero ad mare Senones occupasse. Liuius autem aliquanto illustrius, Tuscorum, inquit, ante Romanum imperium late terra, mariq. opes patuere. mari supero, inferoq. quantum potuerint, nomina sunt argumento, quòd alterum Tuscum, communi uocabulo gentis, alterum Adriaticum mare ab Adria Tuscorum colonia uocauere Italicæ gentes. Ii in utrunque mare uergentes, incoluere urbibus duodenis terras, prius cis Apenninum ad inferum mare, postea trans Apenninum, totidem, quot capita originis erant, coloniis missis. quin trans Padum loca omnia, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo est, maxime Rhætis, quos loca ipsa efferarunt, ne quid ex antiquo præter sonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent.

retinerent. Hinc Tarquinio Priſco regnante, Gallo s alpes in Italiam tranſcendiſſe ait, Bituriges, Aruernos, Santones, Aeduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, qui fuſis acie Tuſcis haud procul Ticino flumine, cum, in quo conſederant, agrum Inſubrium appellari audiſſent, cognomine Inſubribus pago Aeduorum, ibi omen loci ſecuti urbem condiderint, eamq. Mediolanum appellarint. aliam ſubinde Germanorum (Cæno manorum ſunt, qui legi malint) manum ueſtigia priorum ſecutam, traiectis alpibus, ubi nunc Brixia, & Verona urbes ſunt (locos tenuiſſe Libuos) conſediſſe. poſt hos Saluios ueniſſe; qui præter antiquam gentem Læuos, Ligures incolentes citra Ticinum amnem expulerint. Boios inde, Lingonesq. tranſgreſſos, cum inter Padum, atque alpes omnia tenerentur, Padoratibus traiecto, non Etruſcos modo, ſed etiam Vmbros agro exegiſſe. tenuiſſe ſe tamen intra Apenninum. tum Senones recentiſsimos aduenarum ab Vtente flumine uſque ad Aeſim fines habuiſſe. Atque hic quidem poſt Gallorum irruptionem antiquus huius regionis ſtatus fuit, ut ea trans Padum a Laiis, & Lebeciis, ſiue, ut eſt apud Liuium, Læuis, & Lebuis, præterea ab Inſubribus, & Cænomanis, cis Padum autem ab Ananibus, Boiis, Aegonibus, ſiue, ut ait Liuius, Lingonibus, & Senonibus teneretur. Ego uero Ananes, & Lingones, quorum nullam in bellis Romanis fieri mentionem inuenio, a Boiis accolis hoſtibus ſedibus ſuis euerſos, ac latius Boiorum fines propagatos facile exiſtimarim. ſiquidem & Ligurum cum Gallis, & Gallorum cum Venetis, & ipſorum inter ſe bella grauiſsima conſtat fuiſſe. Quo fit, ut incerti eorum etiam fines pro uictoriæ ac temporis ratione reperiantur. Quocirca ego in agro, & fœderibus Gallorum Ciſalpinorum exponendis, Boiorum tantum, & Inſubrium, & Cænomanorum meminero, quòd reliqui, quantum ipſe coniectura conſequi poſsum, iampridem ab his, ut Senones a Romanis bello deleti fuiſſent. Hi uero ab ortu ſolis Senonibus, teſte Polybio, ab occaſu Liguribus ciſpadanis ad Trebiam amnem adhæſerunt, a meridie quidem Apennino, a ſeptentrione uero Pado concluſi. Quod cum ita ſit, profecto apparet, oppida eorum fuiſse ultra Rubiconem ad mare Rauennam, intus Cæſenam, Forum Liuii, Fauentiam, Forum Cornelii, Claternam, Bononiam, Mutinam, Macros campos, Nuceriam, Regium Lepidi, Tanetum, Parmã, Brixillum, Fidẽ

tiam, & Placentiã: ultra eam enim est Trebia. Cænomanorum incerti feruntur fines. quoniam autem Veronam, quam inter fluit Athesis modo in Venetis, modo in Cænomanis collocari ab antiquis animaduetto, fit, ut ab oriente Cænomanos Athesi flumine terminatos putem, ab occidente Ollio amne. qui nescio an idem sit, atque is, qui a Polybio Clusius uocatur, cum ait Romanos ex Insubribus, Clusio fluuio traiecto, in Cænomanos ueniisse, atque iis sociis assumptis in Insubres infesto agmine rediisse; a septẽtrione Rhætis, & ceteris, qui eas alpes insidebant, barbaris, a meridie Pado. quo in spatio sunt Verona, Brixia, Mãtua, Tridentũ, & Butrist auctore Ptolemæo. Insubres inde, ut ipse coniectura auguror, intra Olliũ, & Ticinum flumina, alpes, & Padum se tenuerunt. de Ticino significat Liuius, cum scribit, Insubres traiectis alpibus præter antiquã gentem Læuos, Ligures citra Ticinum amnẽ incolentes expulisse, eamq. regionem occupasse. oppida hi coluerunt Cremonã, Bergomum, Mediolaũ, Ticinũ, Acorras, & Nouariã. Vltra Ticinũ, & Insubrum regionẽ fuerunt Lebecii, ut ait Polybius, siue Libyci, ut Ptolemæus, siue Lebui, ut Liuius, quos & ipsos Gallos aliquãdo appellat. quibus Vercellas oppidum assignat Ptolemæus. Nã Læui gens, ut ait Liuius antiqua citra Ticinum habitauit, immo uero Ticinum oppidũ, auctore Plinio, cõdidit. Vltra hos erãt Ligures alpini, & Salassi aliiq. Galli alpes Italiæ incolentes, de quibus tertio libro diseramnunc, quod instat, agẽdum. Ex Gallis cisalpinis primi post Senones, quos supra funditus euersos scripsimus, Boii infesta Romanorum arma sensserunt. Nam quo anno antiquis sedibus Senones sunt exturbati, eodem, ut ait Polybius, Boii, cũ rebus suis timentes, solicitatis Etruscis, graui Romanos bello prouocassent, ad lacum Vadimonis a P. Dolabella consule sunt deuicti, qui fuit annus, ut dixi, urbis CDLXX. inde per multos annos otium a Gallis fuit. Quo deinde anno Liguribus, eodem etiam Boiis arma illata esse inuenio Ti. Sempronio Graccho, & P. Valerio Faltone cos. cum quibus Valerio duce dubio euentu pugnatum scribit cum Zonara Orosius. Postero autem anno primum trans Padum legiones missæ, & cum Insubribus acie dimicatum est, tertio Boii cum multitudine sua terrorẽ se Romanis incussuros putassent, ac per legatos Ariminensem agrum, unde paucis ante annis pulsi Senones fuerant, ut suum repetentes, Romanos Arimino excedere iussissent sua spõte deleti sunt

a sociis

a ſociis ipſi ſuis, quos ex tranſalpina Gallia euocauerãt, conuer ſis in ſe armis oppreſsi. Inde ab iis per aliquot annos quies. poſt anno DXXIII M. Aemilio Barbula, M. Iunio Pera cos. Boiis, a-liisq. Gallis pecuniam facientibus, ueriti Romani, ne eam belli in ſe inferẽdi cauſſa parent, edixerũt, ne quis homini Gallo mu-tuam pecuniã daret. Galli comperto, conſules in Ligures exer citum adduxiſſe, dum ſe ut Romam contendant, cõparant, im-prouiſo a conſulibus opprimũtur. Cum autẽ poſt bienniũ, Q. Fa bio Maximo iterum conſule, C. Flaminius tribunus pl. quod ſcri ptum eſt in Catone Tulliano, aduerſus ſenatus auctoritatẽ legẽ pertuliſſet, ut ager Picenus, & Gallicus uiritim diuideretur (Gallicum autẽ intelligebant eum, unde exacti Senones cis Ari minum fuerãt) factum eſt, ut Boii Senonum calamitate edocti, cum ſe iniuriæ eſſe proximos cernerent, inita cum finitimis In-ſubribus ſocietate, Gallis etiam trãſalpinis accitis, qui ad Rho danum accolebant, & a mercede, qua conducti militabant, Geſ ſatæ dicebãtur, quieſcentibus Cænomanis in Etruriã, quæ iam tũ in ditione Romanorũ erat, irruperint, annourbis DXXVIII. aduerſus quos cũ conſules L. Aemilius Papus, C. Attilius Regu-lus maximũ, ſiquãdo unquam alias, ex uniuerſa Italia exercitũ adduxiſſent, (ea cẽtum millia armatorũ fuiſſe traduntur) in-gentes eorũ copias ad Fæſulas profligarunt. XL millia cæſa, de-cem capta, agrum Boicũ ab Aemilio uaſtatum accepimus. Po-ſtero anno Romani ex re priore anno bene geſta in ſpẽ adducti, Gallos ex regionibus circũpadanis eiiciendi, Q. Fuluiũ, T. Man-lium cõſules in Galliã miſerunt. qui cum legionibus fines Boio rum ingreſsi ad deditionẽ eos cõpulerunt, imbriũ, & peſtilen-tiæ, ut placet Polybio, deterriti magnitudine, ne reliquias bel-li perſequerẽtur. Zonaras tamen Boiorũ regionẽ ab hoc tẽpore in poteſtate fuiſſe populi R. tradit. Anno inſequẽti P. Furius, & C. Flaminius conſules per Ligurũ quorundã, quos ſibi ſocios a-ſciuerãt, fines, Inſubrium gentẽ adorti, nobilẽ uictoriã rettule-runt. Quietæ iam res in Gallia futuræ uidebãtur, niſi Inſubres pa cem petẽtes a M. Marcello, & Cn. Scipione cos. occaſionẽ belli quærẽtibus ad arma capiẽda fuiſsent cõpulſi. Hi uero Geſsata-rum armis adiunctis cum in aciem prodiiſsent, Acerris, & me-diolano, quod eorum caput erat, & Como oppidis amiſsis, cum fruſtra traiecto Pado Claſtidium obſediſsent, deditionem fece runt, pecuniis, & agrorũ parte multati. Marcellus triumphauit,
& ter-

& tertia opima spolia Virdumaro rege Gessatarum interfecto rettulit. Atque hoc pacto Galliæ Cisalpinæ pars, quam Boii, & Insubres tenebant, in potestatem, ditionemq. populi R. concessit. Tum uero prouinciam hanc factam inde apparet, quòd sequentibus deinceps annis prætores, qui eam regerent, eò cũ imperio missi sunt. Itaque triennio post Scipione, & Longo cos. coloniæ duæ, Placentia, & Cremona, in agrum, ut scriptum est in Liuianorum epitomis, de Gallis captum sunt deductæ, eaq. claustra aduersus Gallicos tumultus, si qui cis, aut trans Padum excitarentur, oppositæ. eo quo intelligi sine dubio potest, ut Placentia fuit Boiorum, sic Cremonam tum fuisse, non, ut tradit Ptolemæus, Cænomanorum, sed Insubrium. neque enim bello dum Cænomanos populus R. attigerat, immo uero socios tum, & quidem constantes habebat. Cum autem Boii, & Insubres subito defeciissent, uix post multos anno perdomari armis potuerunt. eodem enim anno, ut inquit Liuius, Boii solicitatis Insubribus ad Annibalem in Italiam uenientem se contulerunt, non tam ob ueteres in populum R. iras, quàm quòd nuper circa Padum Cremonam, Placentiãq. colonias in agrum Gallicum deductas ægre patiebantur. quo factum est, ut triumuiri agrarii diffisi Placentiæ mœnibus Mutinam confugerint. Itaque post biennium L. Postumius Albinus prætor e prouincia decedens Boiorum fraude in Litana silua cum exercitu est oppressus. Cannensi inde clade cum omnes Cisalpini Galli populum R. deseruissent, Cremona tamen, & Placentia coloniæ in fide manserunt. Bellum interea Gallicum ardente Punico bello Italia omissum, & in annum urbis quingesimum quinquagesimum quartum est dilatum. quo anno P. Aelius consul Galliam sortitus, cum audisset, a Boiis ante suum aduentum incursiones in agrum sociorum factas, C. Oppium præfectum socium per Vmbriam, agrum Boiorum inuadere iussit. Postero autem anno cum Insubres, Cænomaniq́ue, & Boii excitis Salybus, Iluatibus, & ceteris Ligustinis populis, Amilcare Pœno duce, Placentiam inuasissent, a L. Furio Purpureone prætore magno prœlio uicti. Furium inde C. Cornelius Cethegus consul secutus, qui decreto a senatu Gallico bello, ad Insubres, qui in armis erant, Cænomanis assumptis, profectus, Boios, Insubres, & Cænomanos cæcidit. Cethego autem cum M. Claudius Marcellus succesisset, Comenses prœ-

lio

lio profligauit, atque oppido capto, duo de triginta caſtella in fidem recepit, & cum L. Furio Pupureone collega Boiorum agrum uſque ad Felſinam oppidum populabundus peragrauit. ea urbs, ceteraq. caſtella, & Boii fere omnes præter iuuentutem, quæ prædandi cauſſa in armis erat (tunc in deuias ſiluas receſſerat) in ditionem uenerunt. Biennio interiecto P. Africano, Ti. Sempronio Longo conſulibus L. Valerius Flaccus pro conſule circa Mediolanum cum Inſubribus, & Boiis, qui Dorulace duce ad concitandos Inſubres Padum traiecerant, ſignis collatis depugnauit. x millia hoſtium cæſa. eodemq. anno a Ti. Longo conſule cum Boiis res proſpere geſta. Cuius felicitatem ſecutus L. Cornelius Merula conſul commiſſo ad Mutinam prœlio Boiorum XIIII millia concidit, uiuos cepit mille nonaginta duos, equites ducentos uiginti unum. tres duces eorum, ſigna militaria ducenta duodecim, carpenta LXIII. Poſtero anno Boii adeo quieuerunt, ut etiam ſenatus eorum Cn. Domitio conſuli cum liberis, & præfecti cum equitatu (ſumma omnium mille, & quingenti) ſe dediderint. Inſequenti anno P. Cornelius Scipio Naſica ſummo cum Boiis prœlio congreſſus, eos ad deditionem compulit, ac primo obſidibus ab eorum gente acceptis agri parte fere dimidia multauit, quo ſi uellet, populus R. colonias mittere poſſet. Itaque ſequenti anno decretum, ut eo duæ coloniæ nouæ deducerentur. & poſtero Bononia deducta eſt. Anno inde DLXVI M. Furius prætor inſontibus Cænomanis in pace ſpeciem belli quærens ademit arma. Id Cænomani conqueſti Romæ apud ſenatum, reiectiq. ad conſulem M. Aemilium Lepidum, cui, ut cognoſceret, ſtatueretq. ſenatus permiſerat, magno certamine cum prætore habito, tenuerunt. reddita arma Cænomanis. M. Aemilius uiam Aemiliam per prouinciam ab Arimino Bononiam, & Placentiam, atque inde Aquileiam prope Alpium crepidinem ſtrauit, circumducto, ut ait Strabo, per paludes opere: cuius uiæ ambitum diligenter per ſingula oppida apud Antoninum Pium uideo eſſe deſcriptum. Ab hoc Galliam citeriorem in prouinciæ formam item eſſe redactam, multa teſtimonio ſunt, ſed maxime, quòd hæc prouincia ab eo, ut opinor, Aemiliæ nomen accepit. Nam uia Aemilia, & oppidum Regium Lepidi ab ipſo appellata ſatis magnum uictoriæ nobiliſsimæ dare documentum poſſunt. Quibus addere etiam colonias duas poſſumus Mutinam,

tinam, & Parmam in agro Boiis adempto non ita multo post constitutas. Inuenio apud Catonem in epitomis Italicarum Originum, partem eam, quæ a Rauenna ad Ariminum pertinet, Flaminiæ nomen tulisse. credo a C. Flaminio M. Lepidi collega acceptum. Hæc sunt bella quibus Boii, Insubres, & Cænomani domiti post Romana pace contenti in perpetuum quieuerunt, atque prætori, qui Roma quotannis eò, ut in prouinciam mitteretur, facile dicto audientes fuere. Strabo auctor est, Boios ex finibus suis in loca Danubio uicina translatos cum Tauriscis contra Dacas bellum gerentes radicitus esse sublatos. eosdem etiam funditus interisse, ex Catone refert Plinius, cum eorum centum duodecim tribus fuissent. Polybius Gallos omnes Padi accolas e campis dimotos, præter eos, qui sub alpibus sunt, tradit. Recte. neque enim post hæc tempora ulla in Italia aut Boiorum, aut Cænomanorum memoria celebratur. Insubres autem sua etiam ætate in Italia fuisse Strabo prodidit. unde illud est apud Ciceronem in Pisonem: Insuber quidam fuit, id est mercator, & præco. Quidquid autem Lebuorum, Insubrium, & Cænomanorum Gallorum fuit, id omne uno Transpadanorum nomine postea est appellatum. Quocirca Tacitus libro annalium XVII firmissima transpadanæ regionis municipia Mediolanum, Nouariam, Eporœdiam, & Vercellas uocauit. Pulsis autem, ut dixi, Gallis pleraque Romani ciues occuparunt. declarant frequentes eorum coloniæ Bononia, Mutina, Parma, Placentia, & Cremona. ostendit nomen Togatæ Galliæ, (sic enim est hæc regio postea appellata) quod ab eo ductum uidetur, quia ei prouinciæ Romana toga sit concessa. unde dixit Mart.

Gallia Romanæ nomine dicta togæ.

Toga. Quæ toga adeo fuit ciuium Romanorum propria, ut ne in prouinciis quidem sine ea iis esse licuerit. Quocirca P. Scipioni Q. Maximus, & C. Rabirio Postumo inimici eius crimini dederunt, quòd in prouinciis palliati fuissent. id quod in Rabiriana defensione Cicero scriptum reliquit. Togatam autem di-

Gallia togata. ctam scribit Dio uel ab usu Togæ, uel quod multo, quàm Transalpina Gallia, pacatior esset. Hoc autem nomen ea, ut dixi, regio primum tulit, quam Senones tenuerant. nimirum enim eam Galliam primum Togatæ nomine ornarunt, quæ primum imperio populi R. paruit, ac ciues, moresq. Romanos cum usu

togæ

togæ Romanæ prima accepit. inde autem Boiis, qui finitimi fuerant Senonibus, ut dixi, exturbatis hoc nomen esse communicatum puto. postquam ad hos etiam uictus, cultusq. Romanus est translatus. siquidem Ptolemæus Galliam Togatam a Placentia Rauennam perducit. quo fortasse respexit quoque Festus, cum scripsit Boicum agrum dici, qui fuit Boiorum Gallorum, esse autem in Gallia citra alpes, quæ Togata dicitur. Argumento est etiam hanc regionem ciuibus Romanis fu isse refertam, sermo ipse Latinus, quo ea usa esse fertur adeo, ut etiam e Gallia Romæ fuerint oratores. Itaque quærenti Bruto in libro de claris oratoribus, quis esset urbanitatis color, respondit Cicero: Id tu Brute iam intelliges, cum in Galliã ueneris. audies tu quidem uerba quædam non trita Romæ. sed hæc mutari, dedisciq. possunt. illud est maius, quòd in uocibus nostrorum oratorum recinit quiddam, & resonat urbanius. nec hoc in oratoribus modo apparet, sed etiam in ceteris. Ego memini T. Tincam Placentinum hominem facetissimum cum familiari nostro Q. Granio præcone dicacitate certare. sed Tincam non minus multa ridicule dicentem Granius obruebat nescio quo sapore uernaculo. Quod autem in citeriore Gallia, florente rep. factum dico, idem post etiam Augusti, ut opinor, temporibus, in aliqua Hispaniæ parte euenisse narrat Strabo: Turdetani, inquit, præsertim qui Bætim accolunt, omnino Romanorum mores asciuerunt, nec sermonis sui amplius memores, & Latini plerique euaserunt, & colonos Romanos acceperunt, ut parum absit, quin omnes sint Romani. et quæ nunc constitutæ urbes sunt, in Celtis Pezaugusta, in Turdulis Augusta Emerita, in Celtiberis Cæsarea Augusta, & aliæ quædam coloniæ mutationem rerumpublicarum indicant. ex Iberis autem quicunque huius generis sunt, Stolati, & Togati dicuntur. in quibus etiam Celtiberi omnium olim immanissimi numerantur. Galliæ tamen nostræ longe alia, atque Hispaniæ, fuit conditio. Hispani enim mansuetiores, atque humaniores facti dicuntur: Gallia, Gallis suis expulsis, ciues Romanos, eorumq. cultum, sermonem, humanitatem, ac uirtutem uno tempore accepit. unde eam merito in Antonium Cicero dixit, florem esse Italiæ, firmamentum imperii Ro. ornamentum dignitatis. sed de Gallis Italicis hactenus. nunc transeamus ad Venetos.

De agro, & fœderibus Venetorum, & Carnorum. Cap. XXV.

SVPRA Cænomanos erant Veneti, ſupra Venetos Carni. Venetos alii ex tranſalpina Gallia ab ultimis Oceani partibus, alii, quibus ego potius aſſentior, ex Paphlagonia, poſt Troiæ excidium, cum Antenore Troiano in Italiam ueniſſe, atque ad ſinum Adriatici maris, pulſis inde antiquis incolis Euganeis, ſedes poſuiſſe, litteris prodiderunt. Quidquid autem agri ab occidente Atheſi, ab oriente ſinu Adriatico, a ſeptentrione, ut ait Strabo, Natiſone flumine, a meridie Pado eſt comprehenſum, id totum fuit Venetorum, eaque regio uniuerſa eſt Venetia nominata. oppida in hoc tractu nobiliora fuerunt, Adria, unde ſinus nomen creditur inueniſſe, Altinum, Patauium, Ateſte, Opitergium, Vicetia, Acedum, Belunum, ut auctor eſt, & quidē, ut puto, idoneus, Ptolemæus. Nam Carni a Natiſone flumine uſque ad Formionem, quantum ex Strabonis, & Plinii perſpici monumentis poteſt, oppida tenuerunt Aquileiam, quam aperte extra Venetos fines trans amnem fuiſſe narrat Strabo, Concordiam, & Tergeſte. Vnde illud commode, ut alia multa, Mela, in oris Italiæ proximam eſſe a Tergeſte Concordiam. inter fluere Timauum, deinde Natiſonem non longe a mari Aquileiam attingere: ultra eſſe Altinum. Flumina Venetiæ numerat Plinius Medoacos duos, & Togiſonum, per agrum Patauinum fluentes, Silim per Tauriſanum, Liquentiam per Opitergium, Romatium, Tillauemptum maius, minusq. Anaſsum, quo Varranus defluit, Alſam, Natiſonem cum Turro præfluentes Aquileiam, XII millia paſſuum ab ea, ultra quam VII millia paſſuum Formionem eſſe. Quo tempore Veneti a Romanis uicti, aut omnino bello ullo petiti ſint, adhuc eruere ex tanta annalium uetuſtate non potui. ſocietatem eos quidem cum Romanis iniſſe ante Annibalis in Italiam aduentum, tradit Polybius. ex quo exiſtimari poteſt, nulla eos occaſione, uel nullo potius rerum Italiæ motu poſt fidem ſemel datam uiolaſſe, ſed amicitiam bonis populi R. rebus iunctā in perpetuum caſtiſsime coluiſſe. neque enim ipſos ſe ullo aut Cænomanorum, aut Carnorum finitimorum bello implicuiſſe, ſed ſponte ſe fidei, ac poteſtati Romanorum permiſiſſe accepimus. paruiſſe tamen & ipſos prætori,

ri, qui Galliam cum imperio obtineret, id est in prouinciæ formam esse redactos, & credo,&, cur credam, multas causſas afferre possum. maxime autem,quòd anno DLXVII M.Aemilius Lepidus,cum prouinciam Galliam, etiam tum arma retinentẽ, quanquam assiduis prope bellis afflictam,ac perditam,esset sortitus,dicitur Aemiliam uiam strauisse per prouinciam ab Arimino Bononiam,ac Placentiam,atque inde circunducto opere Mediolanum,Bergomum,Veronã,& Patauium usque ad Aquileiam,tum illius,ut puto,prouinciæ finem,præsertim uero Carnis adhuc bello Romano intactis. quod ille certe non feciſſet, nisi Venetos quoque prouinciam habuisset. Alterum argumentum est, quod sequenti anno, cum Galli quidam transalpini in Venetia,ut inquit Liuius, ædificare oppidum conarentur,id sine prætoris,qui prouinciæ præesset,cõcessu factum molestè tulit senatus. Qua de re placet,quid ad uerbum scripserit Liuius, recitare. Sp. Postumio,inquit,Q.Marcio cõsulibus,Galli transgressi in Venetiam sine populatione, aut bello, haud procul inde,ubi nunc Aquileia est,locum oppido condẽdo ceperunt.triennio post,Q.Fabio Licino,M. Claudio Marcello cos.cum ædificarent, L. Iulio prætori Galliæ mandatum, ut id prohiberet, quoad eius fine bello posset. si armis prohibendi essent, consules certiores faceret.ex his placere, alterum aduersus Gallos ducere legiones. Marcello cõsuli aduenienti cum legionibus Galli se dediderunt. XII millia armatorum erant,arma omnibus adempta.id legatis eorum in senatu querẽtibus,responsum, nec illos recte feciſſe,cum in Italiam uenerint,oppidumq. in alieno agro, nullius Romani magistratus, qui prouinciæ præesset,permissu ædificare conati sint. neque senatui placere deditos spoliari. Aquileia ut colonia deduceretur, decretum. Tertio loco moueor, quòd anno DLXXIII consuli, qui prouinciam Galliam obtinebat, a senatu, negotium datum esse idem testis est Liuius, ut Patauinorum in Venetia seditionem comprimeret, quos certamine factionum ad inteſtinum bellum exarsisse, ipsorum legati attulerant. Patauinis saluti aduentum consulis fuisse. neque aliud, quod ageret in prouincia, cum habuisset, Romam rediisse. postremo, quòd Cæsar, & post Cæsarem D. Brutus, cum hanc Galliam cum imperio regegerent, Patauinos quoque, & Vicetinos in imperio habuisse ueterum litterarum monumenta declarant. Vt autem de

Venetis, sic etiam de Carnis obscurum est, quando uel ui, uel uoluntate in amicitiam uenerint. credo, quòd rerum cum his gestarum una cum ueteribus annalibus memoria prorsus exciderit. integris autem eos uiribus ad annum DLXXXII fuisse, satis plane demonstrat Liuius, cum ita scribit: C. Cassius consul in Gallia, quam sortitus erat, memorabile nihil gessit. & per Illiricum ducere legiones in Macedoniam uano incœpto est conatus. Aquileienses questi in senatu Romæ, coloniam suam nouam, & infirmam, nec dum satis munitam inter infestas nationes Istrorum, atque Illyriorum esse. senatus Carnis, aut Istris bellum a Cassio illatum credere. postero anno Carnorum, Istrorumque, & Iapudum legati uenerunt: duces sibi ab consule Cassio primum imperatos, qui in Macedoniam ducenti exercitum iter monstrarent, pacatum ab se tanquam ad aliud bellum gerendum abisse, inde ex medio regressum itinere hostiliter peragrauisse fines suos, passim rapinas, & incendia facta, nec se ad id locorum scire propter quam causam consuli pro hostibus fuerint. Ac de iis quidem aliud nihil accepimus. Carnos tamen siue armis, siue uoluntate se ad amicitiam Romanorum contulerint, in prouinciæ formam relatos, & Gallis, Venetisque adiunctos, credide rim. siquidem Cæsar cum Galliam hanc proconsule administraret, Aquileiensium, & Tergestinorum, ut populorum ad suum imperium pertinentium, meminit in libris, quos de Gallico bello conscripsit. Factum est autem, ut postea Carni Venetis, quorum nomen late patebat, attributi eorum etiam sibi nomen asciuerint, & Venetiam regionem usque ad Istriam sibi finitimam propagarint. quod uideo sine dubio intellexisse Catonem in epitomis Italicarum originum, cum Venetiam scripsit ab Istria usque ad Padi ostia pertinere. quibus epitomis tantam ego tribuo auctoritatem, quanta incorruptis ueteribus monumentis merito tribuenda est. Venetos autem usque ad extrema reip. tempora nomen retinuisse, præter ceteros ostendit Velleius, cum de M. Antonio ait: Pollio Asinius cum septem legionibus diu retenta in potestate Antonii Venetia, magnis, speciosisque rebus circa Altinum, aliasque eius regionis editis, Domitium iunxit Antonio. nec mirum; cum iidem his temporibus soli fere non modo antiquum nomen, sed pristinam etiam Italici imperii gloriam, siue pacis, siue belli artibus

bus decertandum sit, tueantur, atque in perpetuum pro optima reip. institutione, & ipsorum incredibili prudentia, ac moderatione, retenturi esse uideantur.

De iure prouinciæ Galliæ. Cap. XXVI.

CVM igitur alio bello Ligures, alio Boii, alio Insubres, & Cænomani, alio Veneti, & Carni aut ui, aut uoluntate ad amicitiam, & societatem sint traducti, est tamen una omnium horum, ut iam sæpe significaui, prouincia facta eaq. uno nomine citerior, ac Togata Gallia appellata. in qua hi populi floruerũt, Ligures, Galli, & Veneti. nam ex Gallis Boii, & Cænomani adeo iam tum afflicti erant, & perditi, ut patriis euersi sedibus ne agro quidem quem amiserant, nomen reliquerint. Insubriũ autem ne late quidẽ admodum memoria patuit. illud enim celebrius, ut omnes Galli, aut cispadani dicerentur, aut transpadani. Carni enim Venetis uidentur attributi. Termini autem huius, ut dixi, prouinciæ fuerunt a mari supero Rubico, ab infero Arnus, ab alpibus Ligust inis Varus, a Carnicis Formio flumina. cis Rubiconem primum oppidum erat Ariminum, quod iuris Italici fuit, non prouinciæ Galliæ, cis Arnum Pisæ, ultra Rubiconem in cispadanis Gallis Rauenna, ultra Arnum in Liguribus Luca, ambo ultima prouinciæ Galliæ oppida. Quo factum est, ut Cæsar, cum Galliã pro cõsule obtineret, modo Rauennã, modo Lucã, ut in extrema prouinciæ suæ oppida uentitarit. & Cicero Bruto, Galliã procõsule administrãti, Pætum quendã ex municipio, ut ait, Lucẽsi cõmẽdarit. De Rubicone, Galliæ fine, multa testimonio sunt, uerum illud nobilissimum Ciceronis in Antoniũ. An ille, inquit, faciat, ut exercitũ citra flumẽ Rubiconẽ, qui finis est Galliæ, educeret? Cæsarẽ aũt ĩtellexit, qui cũ cohortes suas esset, ut ait Suetonius, ad Rubiconẽ prouinciæ suæ terminũ cõsecutus, reputãs secũ, quantũ moliretur, cõuersus ad proximos, Etiã nũc, inquit, regredi possumus. quod si põticulũ trãsierimus, oĩa armis agẽda erũt. quod idẽ multis post annis uersibus elegãtissimis Lucanus est persecutus in hũc modũ:

Fonte cadit modico, paruisque impellitur undis
Puniceus Rubicon, cum feruida canduit æstas,
Perque imas serpit ualles, & Gallica certus

Limes

Limes ab Ausoniis disterminat arua colonis.

Atque etiam Ariminum primum oppidum e Gallia in Italiam uenientibus occurrisse, eundem uideo satis diserte ostendisse, cum Ariminenses secum ita conquerentes fecit:

" O male uicinis hæc mœnia condita Gallis,
" O tristi damnata loco. pax alta per omnes
" Et tranquilla quies populos: nos præda furentum,
" Primaque castra sumus. melius fortuna dedisses
" Orbe sub Eoo sedem, gelidaq. sub arcto.
" Nos primi Senonum motus, Cimbrumq. ruentem
Vidimus, & martem Libyes, cursumq. furoris
Teutonici. quoties Romam fortuna lacesit,
Hac iter est bellis.

Quæ causa fecit, ut primis temporibus, quemadmodum Pisas pro Liguria, sic Ariminum pro Gallia communi sermone usurparint, quod tradit libro XXVIII Liuius, cum scribit: Vrbana prouincia Seruilio obtigit, Ariminum (ita Galliam appellabant) Sp. Lucretio. Neque uero Luca tantum, id est finitima Tuscis Ligurum regio, prouinciæ est Galliæ finibus comprehensa, sed etiam prima, & remotissima, in qua Monœci portus fuit. hinc enim de Cæsare ex Gallia prouincia in Italiam irrumpente dixit Virgilius:

Aggeribus socer alpinis, atque arce Monœci.

Quod autem eadem Gallia Venetos, & Carnos inclusi, id non leuissimis ductus coniecturis feci. Venetorum enim, ut dixi, Vicetia, Patauium, & Opitergium fuit, Carnorum Aquileia, & Tergeste. At Cicero in Philippicis ait: Vt omittam alias partes Galliæ, Patauini alios excluserunt, alios eiecerunt, missos ab Antonio. & Dio Patauium primum Galliæ, post Italiæ fuisse oppidum scripsit. & D. Brutus huius Galliæ prætor de Vicetinis in epistolis, ut de iis, qui suo subiecti essent imperio, loquitur, & Cæsar, ut dixi, libro primo, atque octauo de bello Gallico Opiterginorum, Aquileiensium, & Tergestinorum, ut qui ad se, & ad suam prouinciam Galliam pertinerēt, meminit. Iam uero uniuersa hæc regio Gallia Togata, quod nomen antea partium eius tantum fuerat, est appellata. ostendit hoc Hirtius, indicat Cæsar, demonstrat Dio, res prope loquitur ipsa. Hirtius, cum scribit, Cæsarem omnes regiones Galliæ Togatæ percucurrisse, T. Labienum ei præfecisse; Cæsar,

sar, cum se libro VIII ait legionem XII in Galliam Togatam misisse, ad colonias ciuium R. tuendas, ne quod simile incommodum accideret, de incursione barbarorum, ac superiore æstate Tergestinis acciderat; Dio, qui cunctam citeriorem Galliam Togatæ Galliæ nomine appellatam scribit. Itaque probe Mela, & docte, qui Galliam Togatam Carnos, & Venetos incoluisse prodidit, non quòd ea Veneti soli, & Carni tenerentur. sed quòd præter Ligures, & Gallos, & hi Galliæ huius finibus clauderentur. In hanc porro prouinciam tres ab urbe uiæ duxerunt, Flaminia per Ariminum, Cassia per Arretium, Aurelia per Pisas, unde Cicero in Philippicis, Tres, inquit, uiæ sunt ad Mutinam, a supero mari Flaminia, ab infero Aurelia, media Cassia. Hanc ergo regionem armis, quo modo demonstraui, deuictam iniquioribus, quàm reliquam Italiam, in amicitiam fœderibus esse susceptam constat. unde tertio quodam iuris genere est affecta, quod & Latinorum, & Italicorum iure deterius fuit. Visa est autem quodam modo a reliqua Italia segregari, quia non quo modo Italia, sed quo modo exteræ regiones solerent, est administrata. quò illa Tulliana referenda sunt in octaua in Antonium: Maiores nostri tumultum Italicum, quòd erat domesticus, tumultum Gallicum, quòd erat Italiæ finitimus, nominabant. & in decima: Habet inimicissimam Galliam, etiam eos, quibus confidebat, alienissimos Transpadanos, Italia omnis infesta est. Galliæ autem administrandæ ratio ab ipsa prouinciæ, de qua sæpe supra dixi, formula est petita. Redigere uero in prouinciæ formam nihil erat aliud, nisi leges domesticas adimere, & Romanas dare, ac prætorem, qui quotannis prouinciam ex legibus datis administraret, instituere. ex quo fonte illud Suetonii fluxit de Gallia ulteriore; Cæsarem Galliam omnem præter socias, ac benemeritas ciuitates in prouinciæ formam redegisse, eiq. in singulos annos stipendii nomen imposuisse. Neque uero sola tributi annui impositio prouinciam efficit, cum id multis sit etiam Italicis, & exteris imperatum, qui tamen in prouinciæ formam non sint relati. sed legum domesticarum, & patriæ libertatis ademptio, & prætoris, qui eos regat, institutio. regat autem ita, ut & ius de rebus priuatis dicat, & causas publicas cum consilio cognoscat, & imperium atque exercitum belli gerendi causa habeat, ut in libris de antiquo iure prouinciarũ accuratius ostendemus.

demus. Leges autem, quibus singulæ prouinciæ factæ sunt, aliæ, atque aliæ fuerunt, pro arbitrio imperatoris, cuius ductu, atque auspiciis in ditionem ueniſſent, & legatorum, quos senatus ab urbe, parta uictoria, siue quinque, siue decem cum mandatis miſiſſet, ut communi consilio rem conficerent, & prouinciam pro meritis ordinarent. Prima autem prouincia facta est Sicilia, secunda Sardinia, cui adiuncta est Corsica, tertia, ut puto, citerior Gallia, quam Boii & Insubres tenuerant, cui postea etiam, ut dixi, Cænomani, Veneti, Carni, & Ligures aliis, atque aliis temporibus attributi sunt. Itaque augescente prouinciarum numero, prætorum etiam accesſio necesſario est consecuta. neque enim eo, qui inter ciues, & altero, qui inter ciues, & peregrinos ius Romæ diceret, contenti, tertium prætorem, & quartum, qui Siciliam, Sardiniamq. administrarent, crearunt. Galliam uero interea aut tumultuantem per consules, & prætores, aut pacatiorem per proprætores, & proconsules rexerunt. donec quotannis aut consularibus, aut prætoriis ordine mandari est cœpta. siquidem extremis reip. temporibus L. Murena, & Q. Metellus Celer ex prætura, L. Afranius, & C. Cæsar ex consulatu eam administrarunt. Verum, ut aliquando summum huius prouinciæ ius aperiam, ac, quid inter hoc, & Latinorum, Italicorumq. interfuerit, ostendam, dico, Latinos partem Romanæ ciuitatis, aut certe aditum ad Romanam ciuitatem aliquem habuiſſe: legibus suis, non Romanis magistratibus paruiſſe, inter auxilia meruiſſe: Italicos nec Romanæ ciuitatis partem, nec ullum ad Romanã ciuitatem aditum esse adeptos, sed legibus suis, ut Latini, obtemperasse, & pariter in auxiliis militasse: Gallos uero nec ciuitatis Romanæ ullo modo participes, nec legum, aut libertatis suæ compotes fuiſſe, sed in auxiliis tamen, quibus reliquæ omnes prouinciæ erant excluſæ, feciſſe stipendia. Paruiſſe autem eos prætori indicauit C. Albutius rhetor apud Suetonium, qui post liberatam Galliam, in cognitione cædis, Mediolani, apud L. Pisonem procos cum reum defenderet, & cohiberent lictores nimias laudantium uoces, ita excanduit, ut Italiæ, id est Galliæ, statum deplorarit, quasi iterum in prouinciæ formã redigeretur. argumento est etiam, quòd multi eam uel prætorio, uel consulari cum imperio, ut dixi, obtinuiſse reperiuntur. Inter auxilia uero meruiſse, Salluſtii, & Liuii in primis testimonio

ſtimonio planum fieri poteſt. Gallicorum enim auxiliorum meminit Liuius, cum ait libro XLI: M. Iunius conſul bello Iſtrico tranſire in Galliam, & ab ciuitatibus, quantum, quæque poſſet, militum exigere iuſſus. & poſt: Remiſsis auxiliis, quæ Gallis imperauerat. & poſt: Auxiliis protinus per ciuitates Galliæ, colloniasque imperatis. Liguſtinorum bello Iugurthino Salluſtius, cum ſcribit: Miſſæ ſunt eò cohortes Ligurum quattuor, & C. Annius præfectus. deinde: Forte quidam Ligus ex cohortibus auxiliariis miles gregarius caſtris aquatum egreſſus. quid quòd Cicero ad Caninium ſcribit M. Bibulum Syriæ prætorem alarios Trāſpadanos populo remiſiſſe? Huc ad de Plinium, cum inquit libro tertio: L. Aemilio, C. Atilio cos. Italia nuntiato Gallico tumultu ſola ſine externis ullis auxiliis, atque etiam tunc ſine Tranſpadanis equitum LXXX millia, peditum DCC millia armauit. Cænomanos autem, iam tum populi Ro. ſocios Tranſpadanorum nomine intellexit, quorum tamē uiginti millia cum ceteris Italicis auxiliis bello Gallico affuiſſe tradit Polybius. Ex quo intelligi poteſt, hoc ceteris Galliam citeriorem prouinciis præſtitiſſe, quod ex ea auxilia, ut etiam ex reliqua Italia legionibus Romanis ſint accerſita, Siculorum uero, aut Sardorum, aut Hiſpanorum, aut Aſiaticorum, aut reliquorum prouincialum, niſi quid forte extraordinem acciderit, non ſint accepta. Ac de Gallis quidem, & reliquis Italiæ populis in uniuerſum hæc dicta ſint.

CAROLI SIGONII
DE ANTIQVO IVRE ITALIAE
LIBER SECVNDVS.

De multiplici iure ciuitatum Italiæ. Cap. I.

QVI STATVS populorum Italiæ fuerit ab urbe condita usque ad annum sexcentesimum secundum, quo sociale bellum Italici Romanæ ciuitatis caussa conflarunt, superiore libro satis arbitror explicatum. huic libro non populorum, sed ciuitatum iura mandare instituí. qui locus quo uberior, ac fructuosior, eo mihi ad tractandum, ornandum ue difficilior est. sum enim de coloniis, municipiis, præfecturis, & foris uerba facturus, & singulorum inter se differentiam traditurus. quarum rerum & cognitio semper utilissima, & disputatio nunquam non obscurissima fuit; quippe quam ne sua quidem ætate satis expeditam, & facilem fuisse tradidit Gellius, auctor iis, quæ tracto, temporibus aliquanto ille quidem ætate inferior, sed ingenii tamen, & doctrinæ elegantia, omnium consensione, prope æqualis. sapienter id quidem. intellexit enim, credo, uir iudicio, & prudentia acutissimus, omnẽ antiquitatis quæstionẽ multis inuolutam obscuritatibus esse; quæ autẽ tradendis in singularum rerũ præceptis cernitur, quæ & multitudine infinitæ, & tẽporũ inclinationibus uariæ, ac diuersæ esse possunt, innumerabilibus prope errorũ esse, & inscitiæ tenebris circũfusam. Me autẽ ut separatim de singlis ciuitatibus agerẽ, easq. ab uniuersa populorũ disputatione secernerẽ, ea minime, ut puto, contemnenda ratio mouit, quòd non ut omnes populi ius aut Latii, aut Italicum, aut prouinciæ Galliæ sunt adepti, item omnes ciuitates assecutas reperiebam. Quod ut planius intelligatur, illud, repetito aliquanto altius huius orationis exordio, constituendum uidetur, duplicem iam tum ciuitatum Italiæ institutam esse diuisionem, unam artis, alteram iuris. artis, cum earum alias oppida, castella, & uicos dixerunt; iuris, cum easdem in colonias, municipia,

cipia, præfecturas, fœderatas ciuitates, fora, & cõciliabula tri buerunt. De oppidis Italiæ, neminem puto expectare, dum scri bam. neque enim obscura res est, sed ueterum omnium testimo nio patet. Multos autem uicos, multaque item in Italia castel la fuisse, ne dubitandum quidem est, cum & Marsos, & Pelignos uicos, castellaq. quamplurima tenuisse Strabo in Italiæ descri- ptione posuerit, Samnitium multa castella, uicosq. bello dele- tos, Boios, Liguresq. a Romanis acie fusos in sua castella, ui- cosq. sæpe dilapsos Liuius in historiis suis scriptum reliquerit. oppida autem illi, ut hoc quoque addam, frequentiores, & am- piiores quosdam hominum conuentus esse uoluerunt, castella minores, atque angustiores, sed murorum tamen utrosque am bitu septos, uicos sine muris. cuius præcepti quem meliorem, quàm Isidorum, edam auctorem, habeo fere neminem. eius uero hæc ipsa sunt uerba: Vici, & castella, & pagi sunt, quæ nul- la dignitate ciuitatis ornantur, sed uulgari hominum conuen- tu incoluntur, & propter paruitatem sui maioribus ciuitatibus attribuuntur. uicus dictus est a uicinis habitationibus, uel quòd uias habeat sine muris. castrum antiqui dicebant oppidum lo- co altissimo situm, quasi casam altam, a quo castellũ, siue quòd castrabatur ibi licentia habitantium, ne passim uagarentur. Sed de oppidis, & castellis, quæ sunt artis, alius erit diserẽdi locus, nunc quod huius instituti sermonis est, de iis, quæ ex iure ducta sunt, nominibus diseramus. Hæc autem coloniæ, municipia, præfecturæ, fœderata oppida, fora, & conciliabula sunt. de quibus nisi certum, & graue antiquorum attulero testimo- nium, non recuso, quin omnes hanc ut inanem & commenticiã docendi rationem repudient. quid est autem certius, & grauius Cicerone? at ille, cum totam oratorie complecti uellet Italiã, dixit in Sextiana: Nullum erat Italiæ municipium, nulla colo- nia, nulla præfectura, quæ non honorificentissime decreuisset de salute mea. et in Pisonem: Nulla fuit regio, nullum munici- pium, neque præfectura, aut colonia, ex qua non publice ad me uenerint gratulatum & in secunda in Antonium: Horum flagi- tiorum iste uestigiis omnia municipia, præfecturas, colonias, to tam denique Italiam impressit. Adiungamus Marco Quinctum fratrem, qui in libro de petitione consulatus ita præcepit: To- tam Italiam fac ut in animo, ac memoria tibi distributam, com prehensamq. habeas, ne quod municipium, coloniã, præfectu-

ram, locum denique Italiæ esse patiare, in quo non habeas firmamenti, quod satis esse possit. Neque uero aliunde sumpta esse putandum est ea, quæ in libris de limitibus ex priscis hausta legibus extant: Quæ colonia hac lege deducta, quodue municipium, præfectura, forum, conciliabulum constitutum erit. Oppidorum autem fœderatorum nulla in his iccirco mentio facta est, quia, ciuitatem adepta lege Iulia, omnia municipiorũ iam in numerum erant relata. quod post dilucidius apparebit. hoc autem tempore, quoniam de iure Italiæ scribere instituimus, hunc in primis locum purgemus, atque hanc quæstionem præ ceteris expediamus, ut, quid coloniæ, quid municipia, quid præfecturæ, quid oppida fœderata, quid fora, quid conciliabula fuerint, quæ iura a populo Romano obtinuerint, & quænam ex his potissimum in Italia ante bellum sociale floruerint, explicemus, ac tertium librum temporibus post bellum Italicum exquirendis, atque illustrandis reliquamus.

De coloniis. Cap. II.

colonia. COLONIAE igitur (ab his enim placet ordiri) oppida fuerunt, quò populus Romanus ciues suos ad incolẽdum deduxit. Harum antiquissima fuit origo. quippe quæ iam inde a Romulo rege, teste Dionysio, repetatur. Romuli mos. Is autem, ut apud eundem est scriptum, quæ oppida bello cepit, ea neque diruit, neque seruitute multauit, sed fere in agrum de eis captum colonos ab urbe deduxit. qua re uel ad libertatem firmandam, uel ad propagandum imperium fingi accõmodatius nihil potuit. ex quo apparet, uere quodam in loco scripsisse Gellium, colonias fuisse ciuitates ex ciuitate R. quodammodo propagatas. Romuli deinde uestigia ceteri reges, atque exactis regibus senatus, populusque, ac postremo senatus, populique auctoritate, & potestate infirmata Imperatores sunt secuti. siquidem penes hos omnes aliis atque aliis temporibus ius deducendarum fuisse coloniarum inuenio. Cur autẽ illi hunc morem semel usurpatum nunquam postea intermiserint, ut aut quotidie nouas colonias deducerent, aut ueteres renouarent, caussas potissimũ sex reddi posse reperio, dum mecum diligenter ueterum annalium uerba considero; unã ad priores populos coercendos, alterã ad hostium incursiones reprimendas, tertiam stirpis augendæ caussa,

quar-

quartam plebis urbanæ exhauriendæ, quintam seditionis sedandæ, sextam ut præmiis milites ueteranos afficerent. Hæc autẽ omnia nobilissimis antiquorũ monumẽtis adeo perspicua sunt, ut de iis nihil sit, cur laborandum esse uideatur. Nam & Flaccus in lib. de conditionibus agrorum, colonias dictas scripsit, quòd populus R. in ea municipia colonos misisset, uel ad ipsos priorum municipiorum populos coercendos, uel ad hostium incursus repellendos. & Liuius Ecetras Volscis, Nequinum Vmbris, Sinuessam Samnitibus hostibus colonias oppositas prodidit. idemq. Placentiam etiam, & Cremonam uelut claustra ad cohibendos Gallicos tumultus obiecta alio loco scripsit. Iam de Cicerone quid dicã? qui in agraria altera dixit; hoc ingenere, sicut in ceteris reip. partibus, diligentiam maiorum esse spectandam, qui colonias sic idoneis in locis contra suspicionem periculi collocassent, ut nõ oppida Italiæ, sed propugnacula imperii esse uiderẽtur. & in Fonteiana, Narbonem Marcium coloniam ciu. R. speculam populi R. & propugnaculum Gallis oppositum esse dixit, atque obiectum. Nam de augenda stirpe nescio, cur soliciti simus, cum Liuius magistratus Ro. his uerbis colonias, quæ bello Punico imperium detractabant, appellantes inducat: Meminerint, se Ro. inde oriundos, inde in colonias, atq; in agrum bello captum stirpis augendæ causa missos omnia, quæ parentibus debentur, præstare debere. Plebis autem urbanæ exhauriendæ, & seditionis sedandæ causa sæpe colonias esse decretas, facile cum Plutarcho in Coriolano, & Dionysio libro VII sensserim, qui Velitras ea de causa colonos missos litteris prodiderunt. quanquam quid Græcorum testimonium quærimus, cum nostrorum habemus? Liuius hoc idem scripsit libro tertio, cum senatum Antium coloniam dixit decreuisse, ut sine querelis possessorum plebs in agros iret, ciuitas in concordia esset. & libro quinto, cum scriptum reliquit, patres seditionis leniendæ causa coloniam in Volscos, quò tria millia ciuium R. deducerentur, deducendam censuisse. & libro decimo, cum Romæ plebem quietam, & exoneratam deducta in colonias multitudine prodidit. Vnde merito dixit in senatu, cum de ferenda agraria lege contenderet, P. Rullus tribunus pl. plebẽ urbanã nimium in rep. posse, exhauriẽdam esse. & Cicero in primo epistolarum ad Atticum, sed de lege Flauia agraria, quæ promulgabatur ita censuisse scribit, ut, emptione agrorum constituta,

sentina

" sentina urbis exhauriretur, & Italiæ solitudo frequentaretur.
" Postremis autem etiam temporibus illa deducendarum colo-
" niarum causſa celebrari est cœpta, ut emeriti milites in agros
" deducerentur: quæ militares inde coloniæ sunt appellatæ, de
" quibus sequenti libro disputabo.

Quacunque autem de causſa deducerentur, omnino aut sena tusconsulto opus fuit, aut rogatione aliqua populari. quorum utrunque uno legis nomine uideo comprehensum, quæ lex agraria appellata est. de qua, quoniam lubricam quæstionem continet, & ad explicandum difficilem, pluribus nobis uerbis est disputandum. Habuit ergo lex agraria multa capita. nam & agrum definiuit, qui esset diuidendus, & quibus, ac quàm multis hominibus, & per quos, & quo modo, & quibus limitibus esset diuidendus, præscripsit. quibus de singulis nisi diligentius agam, uix tueri me susceptæ disputationis pro dignitate officium posse putem.

Agr. diuiſ. Agri igitur diuidendi ratio, quantum e ueterum monumentis suspicari licet, fuit bipartita. nam aut sine ulla coloniæ mentione plebem Romanam in agris constituerunt, aut eidem ita agros assignarunt, si ex urbe in coloniam, cuius agrum diuisuri essent, proficiscerentur. Vtrunque autem agrum multiplicem fuisse inuenio, nempe aut de hostibus captum, neque dum in publicum redactum, aut publicum populi R. & a populo R. possessum, aut publicum quidem, sed furtim a priuatis potentibus usurpatum, aut denique publico ære diuidendi gratia emptum. Ac reliquæ quidem leges agrariæ omnes, quæ agros uel hostium, uel publicos, uel pecunia publica emptos diuidebant, facile, ac sine motu aliquo ciuitatis sunt perlatæ. quæ uero priuatos diuites possessione pellebat, ac plebem in agris nobilium collocabat, ea nunquam sine maxima turbatione reip. est promulgata. quæ quidem a Sp. Cassio consule primum proposita, deinde quotannis fere per tribunos plebis iactata, ac semper a nobilium factione uariis artibus elusa, atque impedita, a L. Sextio, & C. Licinio tribunis pl. comitia magistratuum haberi prohibentibus ad extremum est perlata. Quæ res ut pateat illustrius, placet nobilissimam quanque agrorum diuidendorum legem, quam ego innenire potui, hoc loco ordine recitare. Primum igitur Romulum regem ex agro publico uiritim diuiso bina iugera singulis assignasse inuenio. testis est huius diuisionis

uisionis præter Dionysium Varro, cuius hæc uerba sunt libro de re rustica primo: Quod attinet ad antiquos nostros, ante bellum Punicum pendebant bina iugera, quòd a Romulo primum diuisa dicebantur uiritim, quæ quòd heredem sequerentur, heredium appellarunt. Numam inde agri a Romulo bello parti, itemq. publici partem, Tullum agrum, quem Romulus primũ, post Numa, possiderant, ac priuatis regiæ familiæ sumptibus destinarant, Seruium agros Veientibus, Cæritibus, & Tarquiniẽsibus ademptos nouis ciuibus diuisisse, auctor est Dionysius. Exactis autem regibus, satis constat, agrum Tarquinii Superbi præter campum, qui Martius dictus est, senatusconsulto plebi fuisse concessum. Post autem, cum perpetuis bellis aliquid quotidie reip. hostilis agri accederet, eũ fere uel colonis expleruntur, uel publicum reliquerunt, donec Sp. Cassius tertium consul, anno ab exactis regibus XXIIII, legem, de qua dixi, promulgauit, ut agri Hernicis adempti pars Latinis, pars plebi Romanæ diuideretur. quam, quoniam adiiciebat muneri agri aliquãtum, quem, ut ait Liuius, publicum possideri a priuatis criminabatur, possessoribus, & senatu aduersante, perferre non potuit. Quocirca addidit Liuius, tum primum legem agrariam promulgatam, nunquam deinde usque ad suam memoriam sine maximis motibus rerum agitatam. Cum Liuio autem non dissentit Dionysius. siquidem agrum, de quo diuidendo Cassius promulgauit, fuisse publicum populi R. incuria magistratuum a diuitibus occupatum prodit. ac Cassio rem ex sententia fuisse processuram, si plebem tantum Romanam, non etiam Latinos, & Hernicos a se paullo ante ciuitate donatos, in agros deduxisset. multis super hac re in senatu sententiis dictis, s. c. tale esse perscriptum: Decemuiri creati e consularibus natu maximi, terminato agro publico, pronuntianto, quantum eius locandum sit, quantum populo diuidendum. ceterum siquis ager communi militia partus erit, is cum sociis in ciuitatem ascriptis diuidi possit ex fœdere. electionem autem decem uirum, & agrorum diuisionem, & cetera, quæ huius negotii erunt, futuri consules curanto. Quod si hæc prima lex fuit agraria, profecto lex de septem iugeribus post reges exactos uiritim plebi diuisis post hanc lata sit, necesse est, siquidem ea a tribuno pl. est lata: qui magistratus uix octo ante annis in remp. erat inductus. eius autem legis meminit libro XVIII Plinius, in hunc

Vrb. condit. CCLXVIII A.C. 483

T. Liuius obst. anno 5 Tiberii ab Vrb. condita 770 a promulgatione legis annis fere quingentis

Senatus consultum

hunc modum: M. Curii post triumphos, immensumq. terrarum adiectum imperio, nota concio est, pernicioſum intelligiciuem, cui ſeptem iugera non eſsent ſatis. hæc autem menſura plebei poſt exactos reges aſsignata eſt. et Columella libro primo, Poſt exactos, inquit, reges Liciniana illa ſeptem iugera, quæ plebis tribunus uiritim diuiſerat, maiores quæſtus antiquis rettulere, quàm nunc nobis præbent ampliſsima ueruacta. miror tamen hac de lege nihil me in Liuianis, aut Dionyſianis annalibus reperire. Inde poſt annos XVII in conſulatu Ti. Aemilii, & L. Valerii uehementius de agrorum, quos diuites poſſidebant, diuiſione per tribunos pl. agi eſt cœptum, cui cum Ap. Claudius eſſet acerrime aduerſatus, die a tribunis pl. dicta, antequam cauſſa ageretur, diem obiit. Triennio poſt tribuni pl. rem agrariam aduerſus poſſeſſores rurſus commouerunt. tũ uero atrox, ut inquit Liuius, fuiſſet certamen, ni Q. Fabius conſul conſilio neutri parti acerbo rem expediſset: T. Quinctii ductu, & auſpiciis agri capti priore anno aliquantum a Volſcis eſse, Antium propinquam, oportunam, & maritimam coloniam deduci poſse. ita ſine querelis poſseſsorum plebem in agros ituram, ciuitatem in concordia fore. hæc ſententia accepta eſt. Anno inde CCCXXXVI, L. Sergio, M. Papirio, C. Seruilio, tribunis militum conſulari poteſtate, captis Lauicis, ſenatus, priuſquam ab tribunis pl. agrariæ ſeditiones, mentione illata de agro Lauicano diuidendo, fierent, cenſuit frequens, coloniam Lauicos deducendam. poſt biennium tribuni pl. Sp. Mecilius, & Metilius ciuitatem turbarunt, cum rogationem promulgaſsent, ut ager ex hoſtibus captus uiritim diuideretur, magnæq. partis nobilium eo plebiſcito publicarentur fortunæ. neque enim ferme quidquam agri, ut in urbe alieno ſolo poſita, non armis partum erat: nec, quod ueniſset, aſsignatum ue publice eſset, præterquam plebs habebat. hæc lex conſilio Ap. Claudii per paratos interceſsores impedita eſt. ſequenti anno tentatũ ab L. Sextio tribuno pl. (ſic enim pergit Liuius) ut rogationem ferret, qua Volas quoque, ſicut Lauicos, coloni mitterentur, per interceſsionem collegarum, qui nullum plebiſcitum, niſi ex auctoritate ſenatus, paſsuros ſe perferri oſtenderunt, diſcuſsum eſt. At uero anno CCCLX, L. Lucretio, Ser. Sulpicio cos. s. c. factum, ut agri Veientani, qui paullo ante, Veiis captis, in poteſtatem uenerat, ſeptena iugera plebi diuiderentur,

derentur, nec patribus familiæ tantum, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur. Quod s. c. nihil ad lem illam de septem iugeribus aut Plinii, aut Columellæ pertinere, ex eo liquet, quòd ea tribunicia rogatio fuisse dicatur. Post quadriennium autem agrarios narrat Liuius Pomptinum agrum tum primum post accisas Volscorum res a Camillo possessione haud ambigua affectasse: cum criminarentur, multo eũ infestiorem ab nobilitate esse, quàm a Volscis fuerit: in possessionem agri publici nobiles grassari, nec, nisi, antequam omnia præcipiant, diuisus sit, locum ibi plebi fore. Anno CCCLXXXV, L. Sextius, & C. Licinius tribuni pl. quos ante cõmemoraui, legem Cassii agrariam tandem pertulerunt, ne quis plus quingẽta iugera agri, centum maioris pecoris capita, quingenta minoris possideret, cuius inter alios Liuius, & Appianus testes sunt. Quid autem quererentur agrarii, ostendit eo in loco Liuius, cum a tribunis primores patrum interrogatos prodit: auderent ne postulare, ut cum bina iugera agri plebi diuiderentur, ipsis plus quingenta habere liceret? ut singuli prope trecentorum ciuium possiderent agros, plebeio homini uix ad tectum necessarium, aut locum sepulturæ pateret ager? Neque uero ita multo post Licinius ipse sua damnatus est, quòd filium emancipando mille iugera agri possideret. Ita perlata lege agraria, quæ possessores uetere possessione deturbabat, quieta post ab hac lege usque ad Gracchos ciuitas fuit. Nam si qua est interea agri diuisio facta, ea non a priuatis possessi, sed ex hostibus capti, aut publici populi Ro. est constituta. nam & anno CDXIII, Latinus ager, quo Latini uicti multati fuerant, Priuernati addito agro, & Falernus, qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen plebi Romanæ diuisus est, bina in Latio iugera, ita ut dodrantem ex Priuernati complerent, data, terna in Falerno, quadrantibus pro longitudine adiectis. & anno CDLXIII, Sabinum agrum uictoria C. Curii partim plebi diuisum inuenio apud Valerium capite de abstinentia. siquidem ille in hunc modum scripsit: M'. Curius decretis a senatu septenis iugeribus agri populo, sibi autem quinquaginta, popularis assignationis modum non excessit, parum idoneum reip. ciuem existimans, qui eo, quod reliquis tribueretur, contentus non esset. quam tamen septem iugerum assignationem

aliquanto post reges exactos, & quidem rogante tribuno plebis, non senatu largiente factam, supra Plinii, & Columellæ testimonio non omnino contemnendo planum fecimus. Eadem ratione ager Gallicus & Picenus, anno DXXV, C. Flaminii tribuni plebis rogatione est diuisus, cuius meminit libro primo Polybius, & præter post Polybium Cicero, cum in Catone maiore scripsit, Q. Fabium Maximum consulem iterum, Sp. Caruilio collega quiescente, quoad potuit, C. Flaminio tribuno pl. restitisse, agrum Picenum, Gallicumq. contra senatus auctoritatem diuidenti. Quam eandem diuisionem intellexit Varro, cum in primo rerum rusticarum libro ita scripsit: Ager Gallicus Romanus uocatur, qui uiritim cis Ariminum datus est. quid quod anno DLII, Cn. Cornelio, P. Aelio cos. cũ de agris ueterum militum relatum esset, decreuerunt patres, ut M. Iunius prætor urbanus, si ei uideretur, decemuiros agro Samniti, Apuloque, quod eius publicum populi R. esset, metiendo, diuidendoq. crearet? Itaque postero anno decretum, ut quot quisque P. Africani militum annos in Hispania, aut in Africa militasset, in singulos annos bina iugera acciperet, eum agrũ decemuiri assignarent. Anno uero DLXXIX, L. Postumio, M. Popilio, cos. cum agri Ligustini, & Gallici, quod bello captum erat, aliquantum uacaret, s. c. factum, ut is ager uiritim diuideretur. Decemuiros in eam rem ex s. c. creauit A. Atilius prætor urbanus. diuiserunt dena iugera in singulos, sociis nominis Latini terna. Iam lex Licinia de quingentis iugeribus libidine diuitum obsoleuerat. cuius rei multa testimonia habemus, & quidem grauissima omnia, Catonis, Liuii, Ciceronis, Appiani. unde post Ti. Graccho tribuno pl. in mentem uenit, eam renouare. quo facto seditiones ueteres iampridem conticescentes exsuscitauit, quibus ipsa demum resp. concidit. Catonis hæc sunt uerba in oratione pro Rhodiensibus, quam anno DLXXXVI habuit in senatu: Quid nunc, ecquæ tandem lex est tam acerba, quæ dicat, siquis illud facere noluerit, mille nummi dimidium familiæ multa esto: si quis plus quingenta iugera habere uoluerit, tanta pœna esto. siquis maiorem pecudum numerum habere uoluerit, tãtum damni esto. atqui nos omnes plura habere uolumus, & id nobis impune est. Liuius autem anno DLXXIX placuisse senatui tradit, L. Postumium consulem ad agrum publicum a priuato terminãdum

in

in Campaniam ire, cuius ingentem modum possidere priuatos paullatim proferēdo fines constabat. Narrat etiam Tullius in agrariis, P. Lentulum, qui fuit princeps senatus, horum temporū æqualis, a senatu in Campaniam missum, ut priuatos agros, qui in publicum Campanum incurrebant, pecunia publica coemeret. Addit Appianus, nobiles homines, ac locupletes partim agrum publicum occupando, partim pauperum coemendo, & possessionibus continuandis agros ad se omnes Italiæ conuertisse, ac sensim plebem ex agris expulisse. quæ caussa Ti. Gracchum plebis R. amantissimum uirum accendit, ut in tribunatu legem Liciniam referret anno urbis DCXX, ne quis plus quingenta iugera possideret. illud præterea adiiciens, ut filiis quidem eorum dimidium habere, non tamen coemi agros, aut uendi liceret, & ut si quis latius agrum patefaceret, triumuiri quotannis ad id creati iudicarent, qua publicus ager esset, qua priuatus. Lex autem, quanquam nobilitate, quæ patriis sedibus mouebatur, aduersante, perlata est. unde iure dixit Cicero in Sextiana: Ti. Gracchus legem ferebat agrariam. grata res erat populo. nitebantur contra optimates. quòd ea discordiam excitari uidebant, & cum locupletes diuturnis possessionibus mouerentur, spoliari remp. propugnatoribus arbitrabantur. Cum autē triumuiri Tiberius ipse cum Caio fratre, & Ap. Claudio socero creati agros diuidere, atq; assignare cœpissent, Tiberius, quòd iterum tribunus fieri uellet, ab optimatibus, qui eius se audaciam, si magistratum continuaret, frangere nullo modo posse uidebant, est necatus. quies interea per decennium Tiberio interfecto, & Appio mortuo, quod ex ueteribus intelligitur annalibus, in rep. fuit. inde M. Flaccus, & C. Gracchus, & G. Carbo triumuiri agro diuidundo creati rursus otium ciuile perturbarunt, cum seuerius ex lege Tiberii agrorum diuisionem exercerent. quibus cum P. Scipio Africanus Aemilianus Italorum, quorum agri diuiderentur, precibus fatigatus aduersaretur, domi & ipse, incerto auctore, est interfectus.

Quin etiam C. Gracchum aliquid rei agrariæ in Tribunatu atti gisse, ostendit Plutarchus, cum scribit, senatū non leges Caii, sed Caium ipsum infirmare, ac tollere uoluisse. Caio enim duas colonias scribenti aduersatos esse, Liuio uero Druso collegæ eius duodecim promulganti, affuisse, atque illum ita pauperibus agros diuidenti, ut uectigal imponeret, ferre non potuisse,

hunc uero uectigal illud etiam remittentem complexos esse. Post autem Caio ipso, quòd, ut ait Cicero, agrarios concitaret, & Flacco triumuiris per optimates occisis, uariis artibus a diuitibus lex Tiberii primum elusa, post abrogata est. siquidem haud ita multo post, teste Appiano, est latum, ut, quod lege Tiberii prohibebatur, agros uendi liceret. qua ratione pauperum agri emptionibus in diuitum potestatem redire cœperunt. Inde Sp. Thorius tribunus pl. legem tulit, ne agri amplius diuiderentur, sed possessoribus in iis relictis uectigal pro iis penderent, eaque pecunia populo diuideretur. neque ita multo post lege alia illud quoque uectigal est abrogatum. quod, meliores, diuersos quidem certe auctores secutus Cicero in Bruto, lege Thoria factum scribit, cum ait, Sp. Thorium agrum publicum uitiosa, & inutili lege uectigali leuasse. cuius etiam legis alia fuisse capita ex secundo libro de oratore perspicuum est, in quo ita scriptum extat: Cum in senatu ageretur de agris publicis, & de lege Thoria, & premeretur Lucilius ab iis, qui a pecore eius depasci agros publicos dicerent. Huius autem legis, aut certe alterius de eadem re per hæc tempora latæ fragmentum ex omni parte mutilatum, ex uetere lapide descriptum, legitur in libro ueterum Romanarum inscriptionum. Inde L. Appuleius Saturninus, tribunus pl. Mario quintum consule adiuuante, legem, teste Appiano, tulit, ut, quem agrum Marius consul in Gallia Cimbris pulsis ademptum in ditionem populi R. redigisset, is populo R. diuideretur. Dicitur etiam Sex. Titius in tribunatu legem agrariam post biennium tuliſſe, cui M. Antonius se consulem restitisse, inquit apud Ciceronem in secundo de oratore, his uerbis: Testimonium sæpe dicendum est, ac nonnunquam etiam accuratius, ut mihi necesse fuit in Sex. Titium, seditiosum ciuem, & turbulentum. explicaui in eo testimonio dicendo omnia consilia consulatus mei, quibus illi tribuno pl. pro rep. restitissem. quæque ab eo contra remp. facta arbitrarer, exposui. de lege autem agraria tuliſſe eum satis perspicue ostendit Valerius libro octauo, cum, ait, Sex. Titium, innocentem, agraria lege lata apud populum gratiosum, quia imaginem Saturnini domi habuerat, suffragiis concionis oppressum. hanc autem abrogatam ut putem, me ea uerba Ciceronis adducunt, quæ sunt apud eum in secundo de legibus: Quid religiosius, quàm leges non iure rogatas tollere,

re, ut Titiam decreto collegii? Eodemque tempore L. Marcium Philippum legem agrariam Gracchanæ similem promulgasse in tribunatu idem ostendit in secundo de officiis, cum ait: In primis uidendum erit ei, qui remp. administrabit, ut suum quisque teneat, neque de bonis priuatorum publice diminutio fiat. pernicioſe enim Philippus in tribunatu, cum legem agrariam ferret, quam tamen antiquari facile passus est, & in eo uehementer se moderatum præbuit; sed cum in agendo multa populariter, tum illud male: non esse in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent: capitalis omnino oratio est ad æquationem bonorum pertinens. qua peste quæ potest esse maior? Anno autem urbis DCLXII, L. ipso Philippo, de quo diximus, consulatum gerente, M. Liuius Drusus tribunus pl. legē de coloniis in Italia deducendis tulit, quæ iampridem decretæ, nondum tamen deductæ fuerant, qua lege, scriptum est apud Appianum, uehementer animos Italorum esse offensos, quòd se per eam uiderent agris orbatum iri, quos ut nunquam diuisos alii ui, alii furto possiderent, & proprios præterea, atque hereditarios amissuros. Druso autem domi, incerto auctore, interfecto, Liuias omnes leges decreto Philippi consulis, & auguris, uno uersiculo senatus esse sublatas traditum est a Cicerone in secundo de legibus. Post aliquot annos L. Sulla dictator legem tulit, ut agri eorum, quos ipse proscripsisset, publici essent. inde in cō sulatu Ciceronis P. Seruilius Rullus legem promulgauit, ut qui agri, quæ loca, quæ ædificia, aliud ue quid, quod publicum populi R. factum esset L. Sulla, Q. Pompeio cō sulibus, id uenderetur. item ut omnia uenirent, de quibus uendendis s. c. facta erant M. Tullio, & Cn. Cornelio cos. & ea pecunia agri in Italia emerentur, in quos coloni a Xuiris deducerentur. ut Campanus ager, & Stellas publicus populi R. diuideretur, Capuam coloni ascriberentur. quæ lex dissuadente consule Cicerone magno plebis est consensu repudiata. Triennio uero post lex a L. Flauio tribuno pl. est promulgata, de qua in hunc modum Cicero scripsit in primo epistolarum ad Atticum Agraria lex a Flauio tribuno pl. uehementer agitabatur, auctore Pompeio, quæ nihil populare habebat præter auctorem. ex hac ego lege, secunda concionis uoluntate, omnia illa tollebam, quæ ad priuatorum incommodum pertinebāt. liberabam agrum eum, qui P. Mucio, L. Calpurnio publicus fuisset. Sillanorum

norum hominum possessiones confirmabam. Volaterranos, & Arretinos, quorum agrum Sulla publicarat, neque diuiserat, in sua possessione retinebam. unam rationem non reiiciebam, ut ager hac aduenticia pecunia emeretur, quæ ex nouis uectigalibus per quinquennium reciperetur. huic toti rationi agrariæ senatus aduersabatur, suspicans Pompeio nouam quandam potentiam quæri. Pompeius uero ad uoluntatem perferendæ legis incubuerat. ego autem magna cum agrariorum gratia confirmabam omnium priuatorum possessiones. is enim est noster exercitus, hominum, ut tute scis, locupletium. populo autem, Pompeioq. satisfaciebam emptione. qua constituta diligenter, & sentinam urbis exhauriri, & Italiæ solitudinem frequentari posse arbitrabar. sed hæc tota res interpellata bello refrixerat. Factum autem eodem anno s. c. ait Dio, ut Pompeii, & Metelli militibus agri diuiderentur, quorum ille e bello Mithridatico, hic ex Cretico reuerterat. Postero autem anno lex Iulia a C. Cæsare consule est lata, optima in primis, ut inquit Dio, & nulla ex parte reprehendenda. quippe qua ciuium R. turba, quæ prope in immensum creuerat, ac sæpius iam seditionibus materiam præbuerat, ad laborem, & ad agriculturam traducebatur; solitudines autem, quæ tum erant per Italiam plurimæ, frequentabantur, ut iam non solum qui confectis erant stipendiis, sed & alii omnes satis uictus haberent, neque ciuitate quid quam in eorum sumptum erogante, nec locupletibus iacturam facientibus. Etenim omnem agrum, qui publicus populi R. erat, excepto agro Campano (hunc enim ob præstantiam exemptum reip. relinquendum censuit) diuisit. reliquum nec inuitis dominis ademit, nec pretium arbitrio diuisorum constituit, sed emi eum a uolentibus iussit, ac tantum numerari pecuniæ, quantum in proscriptionibus iudicaretur. magnam autem eius adesse copiam asserebat, partim ex præda, quam Pompeius inuexerat, partim ex tributis, & uectigalibus iam ante constitutis. Lege hac perlata addidit illud quoque, ut ager Campanus iis, qui ternos, pluresue liberos haberent, diuideretur. Quo de agro Suetonius breuiter ita scripsit: Campum Stellatem cõsecratum, agrumq. Campanum, ad subsidia reip. uectigalem relictum, diuisit extra sortem uiginti millibus ciuium, quibus terni, plures ue liberi essent. Non omnem tamen Campanum agrum in consulatu Cæsaris, aut certe lege Cæsaris esse diuisum,

sum, non obscure mihi uidetur Cicero significare in epistola ad Lentulum, cum ait de se ita: Quin etiam Marcellino, & Philippo cos. nonis Aprilibus, mihi est senatus assensus, ut de agro Campano idibus Maiis frequenti senatu referretur. non potui magis in arcem illius caussæ inuadere, aut magis obliuiscí temporum meorum, & meminisse actionum. & paullo post addit: Pompeium ad se Vibullium misisse cum mandatis, ut integrum sibi de caussa Campana ad suum reditum reseruaret. & multo apertius Cœlius, cum scribit ad Ciceronem, Ser. Sulpicio, & M. Marcello cos. Illud addo, inquit, actiones C. Curionis de agro Campano. de quo negant Cæsarem laborare, sed Pompeium ualde uelle, ne uacuus aduenienti Cæsari pateat. Agros etiam ab eodem dictatore, & post necẽ eius a M. Antonio consule, inde a triumuiris reip. & postremo ab Imp. Augusto diuisos, satis constat. cuius rei testimonia in tertium librum mihi putaui reiicienda, ubi de coloniis militaribus disseram. Atque ex his quidem legibus satis, ut opinor, intelligi potest id, quod in lege agraria primum quæsitum diximus, ut ager definiretur, quem diuidi oporteret, siue de hostibus modo captus, siue publicus populi R. esset, siue a priuatis possessus, siue publico ære de priuatis emptus. Quæ res impulit Appianum, ut M. Brutum ueteranos milites ita post necem Cæsaris in Capitolio alloquentem fecerit, ut diceret, ciues Romanos quondam in agros esse deductos, aut publicos, aut de hostibus captos, aut publica pecunia emptos, postremo autem ciuibus per uim ereptos diuidi esse cœptos. Quanquam Cicero disputans in consulatu aduersus legem agrariam Rulli, negata maioribus traditum, ut agri emerentur. sic enim inquit: Hic ego iam illud, quod expeditissimum sit, ne disputo quidem Quirites, non esse hanc nobis a maioribus relictam consuetudinem, ut emantur agri a priuatis, quo plebs publice deducatur. & addit: Antea, cum erat a tribuno pl. mentio legis agrariæ facta, continuo qui agros publicos, aut qui possessiones inuidiosas tenebant, pertimescebant. Inde concludit, oportere definire, qui agri sint emendi. Libet, inquit, agros emi? primum quæro, quos agros? & quibus in locis? nolo suspensam, & incertam plebem R. obscura spe, & cæca expectatione pendere.
Alterum caput fuit legis agrariæ, quo præscribebatur, cui genere, & cui numero hominum agrorum assignatio constitueretur.

tur. cuius præcepti satis facilis, atque expedita ratio est. Nam, quod ad genus pertinet, satis constat, agros aut uniuerso populo uiritim diuisos, aut plebi Romanæ, aut patribus liberorum, aut militibus, iisque uel peditibus, uel equitibus, uel ciuibus, uel Latini nominis sociis, unde scitum illud est apud Higinum, finitis ampliorum bellorum operibus, augendæ reip. caussa, illustres Romanos uiros urbes constituisse, quas aut uictoribus populi R. ciuibus, aut emeritis militibus assignarent. Ac plebis quidem deducendæ caussam inopia, atque angustia rei familiaris attulerunt, ut agrorum aliquid darent iis, qui nihil possiderent. unde dixit Liuius: Et si belli pars cum Sidicinis restabat, tamen ut beneficio præuenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales rettulerunt. Videntur autem ab diuidendo agro ordinem seruasse tribuum, nimirum ut ab urbanis exorsi ordine inde rusticas persequerentur. quæ res locum Ciceroni dedit Rullum reprehendendi, qui se a Romilia tribu, id est a rusticis initium facturum esse dixerat. Quæsiui, inquit in concione, ex eo Kal. Ianuariis, quibus hominibus, & quemad modum illum agrũ esset distributurus. respondit, a Romilia tribu se initium esse facturum. primum quæ est ista superbia, & cõtumelia, ut populi pars amputetur, ordo tribuum negligatur; ante rusticis detur ager, qui habent, quàm urbanis, quibus ista agri spes, & iucunditas ostenditur? Quod autem dixi, modo pedites, modo equites in agros esse deductos, Liuii testimonio adductus scripsi, qui in hunc modum loquitur de Thuriis: Tria millia peditum iere, trecenti equites. numerus exiguus pro copia agri. & de Vibone: Quadragena iugera agri data in singulos pedites sunt, duplex equiti. & de Aquileia: Tria millia peditum, quibus data quinquagena iugera, centurionibus centena. centena quadragena equites acceperunt. mouit me præterea Pædianus, cuius hæc in commentario Pisonianæ uerba repperi: Placentiam, & Cremonam sex millia hominum sunt deducta, in quibus equites deducendi caussa fuit, ut opponerentur Gallis, qui eam partem Italiæ tenebant. Ex his autem, qui agri cupiditate tenebantur, ii nomina in coloniam dabant. testis est Liuius libro primo, cum scripsit: Plures inuenti, qui propter ubertatem agri in Crustuminum nomina darent. & libro tertio: Iussi nomina dare, qui agrum accipere uellent. Quẽ ad morem respiciens, credo, Virgilius dixit in quinto: Transcribunt

bunt urbi matres, populumq. uolentem. Sæpe etiam numerus eorum, qui deducendi essent, lege est præfinitus. ne longius abeam, hoc ostendit Liuius, cum scribit: Senatus censuit coloniã Lauicos deducendam. coloni ab urbe mille, & quingenti missi bina iugera acceperunt. & alio loco: Senatus Satricum coloniam duo millia ciuium R. deduci iussit. & alibi: Factum s. c. ut duo millia, & quingenti homines Cales scriberentur. Quod si aut plures, aut pauciores, quàm lege præscriptum erat, nomina in coloniam essent professi, tum ad sortem confugiebant, ut ex omnibus educerentur sorte, qui, agro accepto, exirent: Hoc enim Dionysius, & Plutarchus in deductione Velitrarum obseruatum scribunt, iidemque, qui sorte educti essent, a senatu exire coactos adiiciunt. declarat Liuius, qui in alia re tradit, ex senatus decreto consulem colonorum numerum conscripsisse. Numerus autem colonorum pro agri amplitudine, in quem deducebantur, scribebatur. quo factum est, ut modo bina, modo terna, modo quaterna millia, atque amplius scriberentur. Quo in genere Cicero Rullum quoque reprehendit, cum dixit: Tu non definias quot colonias, in quæ loca, quo numero colonorum deduci uelis? post autem de Capua loquens ait: Quinque millia colonorum Capuam scribi iubet. ad hunc numerum quingenos sibi singuli sument. De emeritis autem militibus deducendis, in quibus etiam Italici erant, post dicemus.

Deinceps sequitur, ut, per quos hæc diuisio fieret, exponamus. neque uero dubium est, quin per curatores agrarios, uel triumuiros, uel quinqueuiros, uel septemuiros, uel decẽuiros, uel xxuiros. qui triumuiri, uel Xuiri, agris dandis, uel coloniæ deducendæ sunt dicti. Triumuirum frequens mentio est. memi nit Liuius libro tertio, ubi de Antio loquitur: Triumuiros, inquit, agro dando creant, T. Quinctium, A. Virginium, P. Furium. & de Calibus: Tresuiros coloniæ deducendæ, agroq. diuidendo creauerunt K. Duilium, T. Quinctium, M. Fabium. Quinqueuirum, lib. III: Ad militiam, inquit, quo paratior esset plebes, quinqueuiros Pomptino agro diuidẽdo creauerunt. Septemuiros lege sua creauit M. Antonius cõsul. unde illa sunt Ciceronis in eum: Sed hæc agrorum assignatio paullo ante L. Cæsaris sententia dissoluta est. huic enim assensi septẽuirũ acta sustulimus. Decẽuiros tum creatos prodidit Liuius, cum Samnitem, Apulumque, & Liguſtinum, Gallicumq. agros s. c. di-

S uisos

uiſos ſcripſit, cuius rei ante mentionem fecimus. atque eoſdē poſt etiam lege ſua reſtituit Rullus. xxuiros Cæſar intulit in primo conſulatu, cum legem agrariam tulit. quod inter omnes uideo conuenire. Hi uero curatores modo per conſulem, modo per prætorem urbanum ſunt creati. per conſulem, ut eſt apud Liuium, anno poſt v.c. DLIIII. L. Cornelius cōſul, inquit, creauit triumuiros Narnienſibus colonis ſupplendis. per prætorem urbanum, cum de Samnite Apuloq́. agro eſt actum. Decreuerunt, inquit idem, patres, ut M. Iunius prætor urbanus, ſi ei uideretur, decemuiros agro Samniti, Apuloque. quod eius publicum populi Ro. eſſet, metiendo, diuidendoq́. crearet. & de Gallico: Decemuiros agro dando creauit A. Atilius prætor urbanus. Quæ ratio Rullum etiam ſine dubio mouit, ut decemuiros lege ſua creari iuberet ab eo, prætore, qui primus factus eſſet; ſi is non poſſet, ab eo, qui poſtremus. Creabantur autem comitiis tributis omnibus tribubus aduocatis. Quare Rullo uitio uertit Cicero, quòd decemuiros ſuos per XVII tribus ſorte eductas crearet. Toties, inquit, legibus agrariis curatores conſtituti ſunt triumuiri, quinqueuiri, decemuiri. quæro a populari tribuno pl. ecquando niſi per XXXV tribus creati ſiut? Atque his quidem comitiis magiſtratum tantum, id eſt poteſtatem, ac iuriſdictionem accipiebant, imperium uero, id eſt belli gerendi facultatem, curiatis. Quod enim imperio ornari ſoliti fuerint, docet Liuius, cum ad deducendos in agrum Thurinum colonos triumuiros, quibus in triennium imperium eſſet, creatos prodit. Curiatis autem comitiis eo fuiſſe affectos, cum uetus mandandi imperii conſuetudo, tum Rullus ipſe ſua lege oſtendit, qui Xuiros ſuos agrarios, per XVII tribus creatos curiata lege de imperio lata decorauit. imperio autem opus fuit, quòd ſub uexillo colonos, tanquam exercitum deducerent. Quin etiam ex eadem Rulli lege eoſdem multis miniſtris fuiſſe ornatos apparet, quippe cum dicat Cicero, Rullum tuliſſe, ut Xuiri auſpicii coloniarum deducendarum cauſsa pullarios haberent eodem iure, quo habuerunt treſuiri lege Sempronia. deinde ornat, inquit, eos apparitoribus, ſcribis, librariis, præconibus, architectis, mulis, tabernaculis, ſupellectili. ianitores ex equeſtri loco ducentos in annos ſingulos ſtipatores corporis conſtituit. quæ tamen ut noua in iis Cicero uidetur improbare.

Iam uero modus etiam iugerum agri ſingulis aſsignandorū

in lege

in lege est præfinitus. cuius rei testimonio uerba sunt Liuii, qui de Satrico ait: Duo millia deducta, bina iugera, & semisses agri assignati. item alio loco: Anxur trecenti in coloniam missi bina iugera agri acceperunt. & alibi: Coloniam Latinam in agrum Thurinum deduxerunt. tria millia peditum iere, c c c equites, numerus exiguus pro copia agri. dari potuere quadragena iugera in pedites, sexagena in equites. Apustio auctore tertia pars agri dempta. quo postea, si uellent, nouos colonos ascribere possent. uicena iugera pedites, quadragena equites acceperunt. non est opus pluribus. addo tantum Ciceronem, qui ait, Seruilium Rullum Campani agri iugera dena, campi Stellatis duodena singulis lege sua assignasse. Neque uero solũ iugerum, sed limitum quoque ratio agraria lege est præscripta. Huius rei cum alia multa documento sunt, tum illud in primis, quòd ager coloniarum, ut scriptum est apud Frontinum, diuisus, & assignatus dictus sit, idemq. duas conditiones habuisse feratur, unam, qua plerunque limitibus contineretur, alteram, qua per proximos possessionum rigores. Limitum uero multa genera erant, decumani, Kardines, prorsi, transuersi. decumanus erat ob oriente in occidentem, a meridie in septentrionem Kardo, ab occidente ad orientem prorsi, a septentrione ad meridiem transuersi. & a situ regionum maritimi, & montani, qui ad mare, uel ad montes spectarent. præter hos erant limites actuarii, & linearii. actuarius erat, ut ait Higinus, qui primus actus erat ab eo quintus quisque, quem si numerares cum primo, erat sextus, quoniam quinque centurias sex limites claurent. reliqui medii limites linearii appellabantur in Italia subruncini. Per rigores autem, ut scribit Frontinus, duobus fiebat modis: si in longitudinem esset delimatus, per strigas appellabatur; si in latitudinem, per scamna. strigatum autem agrũ definit Higinus, qui a septentrione in longitudinem in meridianum decurrit; scamnatum, qui eodem modo ab occidente in orientem crescit. erant etiam alia genera multa, de quibus in libris de limitibus disputatur. uerum his nos hoc loco contenti erimus, ut illud demum doceamus, aliarum coloniarum agrum alia ratione esse diuisum, atque assignatum, prout in lege erat comprehensum. Celebrantur autem in hoc genere leges quædam, Sempronia, Mamilia, Cornelia, Iulia. quarum Semproniã Ti. Gracchus tulit, Mamiliã C. Mamilius is, qui propterea Limitanus

mitanus uocatus est, tribunus pl. bello Iugurthino, ut proditū est a Sallustio. Cornelia, & Iulia a Sulla, & Cæsare dictatoribus latæ sunt. quibus legem etiam Augusti imp. adiicere possumus. Vnde scriptum est apud Higinum hoc modo: Actuarii limites extra terminos D.& K.latitudinem habent pedum XII.per hos iter populo, sicut per uiam publicam debetur. ita enim cautum est lege Sempronia, Cornelia, & Iulia. quidam ex his latiores sunt XII pedibus,ut ii, qui sunt per uiam militarem acti. habēt enim latitudinem uiæ publicæ. lineares limites mensuræ tātum disterminandæ causſa sunt cōstituti, & si finitimi interueniunt, latitudinem secundum legem Mamiliam accipiunt. Fuit autem lex Mamilia,quæ in finibus agrorum quinque, aut sex pedum latitudinem præscriberet, quos,ut XII tabulis ante cautum fuerat, usucapi uetaret. cuius rei meminit Aggenus his uerbis:De fine lex Mamilia quinque, aut sex pedum latitudinem præscribit. quoniam hanc latitudinem, uel iter ad culturas accedens occupat, uel circumactus aratri, quod usu capi non potest. iter enim, non qua ad culturas peruenitur,capitur usu,sed id,quod in usu biennio fuit. Eadem lege singulos arbitros regendis finibus datos ostendit Cicero, cum ita loquitur in primo de legibus: Ex hac autem non rerum,sed uerborum discordia controuersia nata est de finibus,in qua,quoniam usucapionem XII tabulæ inter quinque pedes esse noluerunt, depasci ueterem possessionem Academiæ ab hoc acuto homine non sinemus, nec Mamilia lege singuli,sed ex his tres arbitri fines regemus. Factum est autem sæpe, ut noua lege, & nouis limitibus colonia deduceretur, sæpe ut antiqua lege, & antiquis limitibus. antiquas autem leges uoco Semproniam, Corneliam, Iuliam, Augustanam, antiquos limites Gracchanos, Sullanos, Iulianos, Augusteos. Itaque Frontinus in libro de coloniis Aeserniam lege Iulia deductam ait,agrum limitibus Augusteis assignatum, Nuceriam lege Augustana, limitibus Iulianis, Velitras lege Sempronia, Suessullam lege Sullana, Arretium, & Verulas limitibus Gracchanis. Termini autem Augustei,ut est in libro uetere de limitibus,in locis montanis termini erant rotundi ea ratione, quòd Augustus eos recensiuit, & ubi fuerunt lapides, alios constituit,& omnem terram suis temporibus iussit remensurari,ac ueteranis assignari. Cum ergo tanta in limitibus constituendis opera poneretur, causſa apparet,cur Rullus,ut obiicit

cit Cicero, Xuiros suos agrarios finitoribus, atque architectis ornauerit, cur Liuius in triumuiros agrarios Placentinum agrũ metantes impetum a Boiis factum esse prodiderit, & alio loco Xuiros Samniti agro metiendo, ac diuidendo creatos scripserit. Vt autem magis hæc tota de limitibus quæstio illustretur, placet hoc loco uerba quarundam etiam legum, quas ante Augustum latas esse facile, nisi ueteri testimonio reuinctus, credi derim, recitare, ex quibus omnino, quæ limitum obseruatio esset, intelligatur. sunt autem lex Peducea, Alliena, & Flauia. quarum memoria extat in libro de limitibus agrorum, hoc modo: Kaput legis Peduceæ: Quæ colonia hac lege deducta, quod ue municipium, præfectura, forum, conciliabulum cõstitutum erit, qui ager inter fines eorum erit, qui termini in eo agro statuti erunt, quo in loco terminus non extabit, in eo loco is, cuius is ager erit, terminum restituendum curato. utque recte factum esse uelit, idque magistratus, qui in ea colonia, municipio, præfectura, foro, conciliabulo iure dicundo præerit, facito, ut fiat. Kaput legis Allienæ: Qui limites decumani hac lege deducti erunt, quæcunque fossæ in eo agro erunt, qui ager hac lege datus, assignatus erit, nequis eos limites decumanos ne obsepito, ne ue eos arato, ne ue eas fossas obturato, ne ue quis sepito, quo minus aqua ire, fluere possit. si quis aduersus ea quid fecerit, IIII colonis, municipibus ue eius, in quorum agro id factum erit, dare damnas esto. Kaput legis Flauiæ: Qui hac lege coloniam deduxerit, municipium, præfecturam, forum, conciliabulum constituerit, in eo agro, qui ager intra fines ita eius coloniæ, municipii, fori, conciliabuli, præfecturæ erit, limites decumani ut fiant, curato. quique fines ita statuerit, si fines eorum sunt, dum ne extra agrum colonicum, territorium fines ducat, quique termini hac lege statuti erunt, ne quis quem eorum eiicito; ne ue commoueto, sciens dolo malo. si quis aduersus ea fecerit, is in terminos singulos, quos eiecerit, loco ue mouerit, sciens dolo malo XXV in publicum eorum, quorum intra fines is ager erit, dare damnas esto. deque ea re curatoris, qui hac lege erit, iurisdictio, recuperatorumque datio, addictio esto. cum curator hac lege non erit, tunc quicunque magistratus in ea colonia, municipio, præfectura, foro, conciliabulo iure dicendo præerit, eius magistratus de ea re iurisdictio, iudicisque datio,

datio, addictio esto. inque eam rem is, qui hac lege iudicium dixerit, testibus publice duntaxat in res singulas x denunciandi potestatem facito, ita ut rep. fideq. sua uidebitur. Et si is, unde ea pecunia petita erit, condemnatus erit, eam pecuniam ab eo, de ue bonis eius primo quoque die exigito. eiusq. pecuniæ quod receptum erit, partem dimidiam ei, cuius unius opera maxime is condemnatus erit, partem dimidiam in publicum redigito. quo ex loco terminus aberit, si quis in eum locum terminum restituere uolet, sine sua fraude liceto facere, ne ue quid cui is ob eam rem hac lege damnas esto. Ac de legis quidem agrariæ capitibus hæc hactenus. nunc reliqua, quæ ad coloniarum deductionem pertinerent, persequamur.

Lege accepta, aut s. c. facto, curatores, qui ex lege, aut s. c. coloniæ deducendæ, agrisq. dandis erant creati, colonos, qui uel sponte nomina dederant, uel sorte exierant, in agros lege definitos, atque in coloniam sub uexillo, quasi exercitum aliquem deducebant. dux autem deductionis, credo, aliquis e curatoribus agrariis erat. Non sunt hæc dubia, cum certissimo multorum ueterum teneantur testimonio. Docet hoc non obscure Appianus libro II, cum de coloniis loquens ait, multitudinem quondam in fanis, & lucis sub uno uexillo, & uno duce collocatam. ostendit Plutarchus, cum C. Graccho III uiro coloniæ ad Carthaginem deducendam profecto portentum factum ait, quòd uexillum laceratum sit. quin etiam ex eodem fonte illa Ciceronis in Antonium fluxerunt: Casilinum coloniam deduxisti, ut uexillum tolleres, & in Rullum: Nisi forte mauultis, relictis his rebus, atque hac luce reipublicæ in Sipontina siccitate, aut in Salpinorum pestilentiæ finibus Rullo duce collocari. qua in oratione post etiam uexilli meminit, cum a Capua colonos aduersus Romam reductum iri prædicit, his uerbis: Tum illud uexillum Campanæ coloniæ uehementer huic imperio timendum Capua a Xuiris infetetur. tunc contra hanc Romam, communem patriam omnium nostrum illa altera Roma quæretur. Signa autem cohortium in antiquis nummis, quibus coloniæ alicuius deductio significatur, impressa ad huc etiam cernere possumus.

Vbi uero colonos in agris, quò deducendi erant, collocarant, tum aratro urbem, & agrum circumscribebant. de urbe testis est Varro, Dionysius, Plutarchus, alii; de agro unus, quod

quod sciam, Cicero. Varronis hæc in libro de lingua Latina quarto uerba sunt: Oppida, quæ prius erant circumducta aratro, ab orbe, & urbo urbes. & ideo coloniæ nostræ in litteris antiquis scribuntur urbes, quòd item conditæ, ut Roma. & ideo coloniæ, ut urbes conduntur, quòd intra pomœrium ponuntur. Romulum porro tauro, & uacca iunctis urbi condendæ locum circumarasse, ac designasse tradit Dionysius. quin etiam terminos Carthaginis coloniæ, quos C. Gracchus triumuir descripserat, a lupis esse dissipatos refert Plutarchus. Nam de agro sic agit in Antonium Cicero: Casilinum coloniam deduxisti, ut uexillum tolleres, & aratrum circumduceres. cuius quidem uomere portam Capuæ pæne perstrinxisti, ut florentis coloniæ territorium minueretur. Significat enim Antonium Casilini agrum ita dilatasse, ut eum usque ad Capuæ portam perduxerit, atque ea ratione Campanum ipsum territorinm immi nuerit. Vt autem signis militaribus, sic etiam aratro coloniæ deductionem in nummis ueteribus demonstrari, ita notum est, ut testimonium res non desideret.

Vrbe agroque, quo modo dixi, circumscripto, tum uero eos agri diuisionem, ac suæ cuique partis assignationem opinor esse aggressos. unde agros coloniarum diuisos, & assignatos dici notauit Frontinus. Quod munus difficillimum, ac molestiæ sæpe plenissimum uidetur fuisse propter odium colonorum, in quod illi facile poterant assignationis eius causſa incurrere. Qua de re, quoniam difficile est plus intelligere, quàm quantum uetera monumenta significent, nullum uerbum prorsus feciſſem, nisi me grauissima ad id T. Liuii auctoritas adduxisset, qui de triumuiris Ardeæ coloniæ deducendæ ita scripsit: Triumuiri ad coloniam Ardeam deducendam creati Agrippa Menenius, T. Clœlius Siculus, M. Aebutius Elua, qui per minime populare ministerium agro assignando sociis, quem populus Romanus suum iudicasset, cum plebem offendissent, ne primoribus quidem patrũ satis accepti, quòd nihil gratiæ cuiusquam deperant, uexationes ad populum, iam die dicta ab tribunis, coloni ascripti, remanendo in colonia uitauere.

Erit iam huius loci finis, si hæc, quæ dixi, omnia auspicato facta fuisse ostendero. Quod ut omnibus uideatur, id satis magnum argumentum debet esse, quod scriptum est apud Ciceronem in Antonium: Negaui, inquit, in eam coloniam, quæ esset

Auspic. set auspicata deducta, dum esset incolumis, coloniam nouam iure deduci. Ne quid interea de pullariis repetam, qui cum agrariis curatoribus, ut supra docui, sint dati, certe nisi auspiciorum caussa non sunt dati. Huc autem eodem lustratio etiam coloniæ referenda est, cuius auctorem Ciceronem habemus in libris, quos de diuinatione reliquit, cum scripsit, in lustranda colonia ab eō, qui eam deduceret, bonis nominibus, qui eam deducerent, fuisse electos. Quocirca scriptum quoque apud Plutarchum legimus, C. Gracchum in Carthagine deducenda, extis aris impositis tempestate direptis, ac trans fines coloniæ latis ualde esse commotum. Qui mos si quis, unde acceptus sit, roget, respondebo, me arbitrari a Romulo, a quo multa eiusmodi alia, ne dicam omnia, ad posteros permanarunt. ab eo enim Romam coloniam & auspicato, & lustratione adhibita esse deductam diligentissimus rerum Romanarum scriptor litteris prodidit Dionysius.

De iure coloniarum. Cap. III.

EX HAC disputatione iam omnes intelligere posse arbitror, id quod paucis hactenus patuit, quid coloniæ essent, qua de caussa, a quibus, per quos, & quo modo deducerentur. nūc, si quis, quàm multa earum genera extiterint, & in qua inter se illæ uarietate fuerint constitutæ, exquirat, is si paullo diligentius sequentem disputationem attendere it, non multa, ut opinor, quæ in tanta desideret antiquitate, habebit. Est enim mihi deinceps de iure coloniarum quærendum. (si quidem non eadem coloniarum, ac municipiorum, ceterorumq. Italiæ oppidorum iura fuisse comperio.) cuius ignoratione multos adhuc in maximos, & turpissimos errores uideo esse prolapsos. Primum igitur constituendum est, ius coloniarum duplex fuisse, unum earum, quæ ciuium Romanorum, alterum illarum, quæ Latinæ coloniæ dicerentur. Nota diuisio est, quippe quæ sit Liuii clarissimis testata, & consignata monumentis, ueluti cum de Aquileia loquitur: Illud agitabāt, inquit, ut colonia Aquileia deduceretur. nec satis constabat, utrum Latinam, an ciuium Romanorum deduci placeret. postremo Latinam potius deducendā patres censuerunt. & alio loco: Salernum, Buxentumq.

coloniæ

coloniæ ciuium R. deductæ sunt. & post: Q. Aelius tribunus plebis tulit ad plebem, plebesque sciuit, ut Latinæ coloniæ duæ una in Bruttios, altera in Thurinum agrum deducerentur. & alibi: Bononia Latina deducta, Parma, & Mutina ciuium Romanorum. Hoc cognito, iam illud sequitur, ut quæratur, quæ potissimum eas inter se dissimilitudo secreuerit. Sunt, qui nostra memoria scripserint, Latinas esse, in quas homines ex Latio essent adscripti; alii, quæ in Latium essent deductæ. quarum opinionum utraque ita uacillat, & claudicat, ut nulla possit esse infirmior. quid est enim, cur ulla sententia delectemur, quæ aperte Liuiana auctoritate redarguatur? an coloniæ Latinæ sunt, quò Latini adscripti sunt? immo uero quò ciues Romani. siquidem Liuius senatum Romanum ad XII colonias Latinas, quæ bello Punico II defectionem spectabant, ita loquentem inducit: Meminerit, se Romanos, inde oriundos, inde in coloniam stirpis augendæ causa missos. an quæ in Latium sunt deductæ? immo uero, quæ quocunque: quod Bononiæ, & Aquileiæ commemorato exemplo, quæ in Galliam, & Carnos sunt deductæ, facile comprobatur. Vnde autem huius ignoratio iuris manauit? unde, nisi ab ignoratione Latinitatis? Etenim, si, quid inter ciuem Romanum, & Latinum interesset, cognouissent, facile etiam, quid coloniæ ciuium Romanorum a Latinis differrent, intellexissent. Supra autem diximus, ius Latii esse, ut & suffragiorum potestatem, magistratu permittente, haberent, &, si in Latina ciuitate, aut Latii iure donata, magistratum gessissent, ciues Romani ut fierent. unde notum, ac iam tritum est illud Asconii, Strabonem transpadanis ius dedisse, quod haberent ceteræ Latinæ coloniæ, id est, ut petendi magistratus gratia ciuitatem Romanam adipiscerentur. Ergo Latinæ coloniæ erant, quæ ius Latii iuri Quiritium, & Latinæ coloniæ ciuium Romanorum coloniis opponuntur, ob eam causam fit, ut probe concludi possit, si Latinæ coloniæ sint quæ ius habent Latii, Romanas esse quæ donatæ sunt iure Quiritium. Qui autem ius habet Quiritium, is non plenam ciuitatem Romanam, sed partem tantum ciuitatis adeptus est. iure enim Quiritium quid aliud continetur, nisi, ut alio libro docui, ius priuatæ libertatis, connubiorum, patrium, ius legitimi domi nii, ut hereditatis, mancipii, & nexus, usucapionis, & reliquorum, itemque ius testamentorum, & tutelarum? Ergo Roma-

næ coloniæ fuerunt, quæ ius priuatum ciuium Romanorum habuerunt, quod his rebus est comprehensum. Hæc autem iura omnia coloniis Romanis concessa, Latinis interdicta, in ueteribus monumentis perscriptum animaduertere possumus. Nã & Boetius in expositione Topicorum dixit, deductione in Latinas colonias ciues Romanos mediam capitis diminutionem consecutos esse, & Romanam ciuitatem amisisse, hoc est, ut idem interpretatur, neque connubii, neque testamenti, neque mancipii, aut nexus, aut patriæ potestatis ius, quod erat proprium ciuium Romanorum, habuisse. & Vlpianus in Institutionibus scriptum reliquit, Libertinos Latinos neque connubii, neque patriæ potestatis, neque tutelæ recipiendæ ius habuisse. Neque uero aliud sensisse Liuium puto, cum Antium coloniam missam, atque Antiatibus, si ipsi ascribi uellent, ciuitatem datam ait, cum Veliternos colonos ueteres ciues Romanos appellauit, quàm eis coloniis ius esse Quiritium impertitum. Nam quid Tullianum testimonium proferam? qui aliquot colonias hoc iure fuisse præditas non obscure in oratione pro Cæcina ostendit, cum dixit, L. Sullam dictatorem, cum de ciuitate ueterranis adimenda ferret, ita tulisse, ut non sustulerit eorum nexa, & hereditates, sed eo iure reliquisse, quo essent Ariminenses, quos neminem ignorare, XII coloniarum fuisse, & a ciuibus Romanis hereditates capere potuisse. Erant ergo, ut eundem locum diutius urgeam, coloniæ ciuium Romanorum ciuitatis Romanæ iure donatæ illæ quidem, uerum optimo. neque enim iura publica ciuitatis habebant, sed priuata tantum. Quare qui eò ascripti coloni erant, nomine quidem erant ciues Romani, re uero coloni. testem postulatis? non longe abiero. præsto est Liuius, qui libro XXXIIII scribit, Puteolos, Salernum, & Buxentum ciuium Ro. colonias ascripti coloni, qui nomina dederant, cum ob id se pro ciuibus ferrent, senatum iudicasse, non esse eos ciues Romanos; & alio loco narrat, Fe rentinates nouum ius tentasse, ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, ciues Romani essent, id est, ut ego quidem existimo, ius Quiritium adipiscerentur. Neque enim probabile, atque ulla ex parte consentaneum rationi uidetur, Latinos in coloniam Romanam deductos plenum ius ciuitatis asequi uoluisse, cum satis constet, ciues Romanos eò profectos id amisisse. Quoniam autem illud nouum, & ante

inusi-

inusitatum ius uocat Liuius, facile, quid ante in more, ac instituto positum fuerit, intelligere possumus.

Quòd si coloniæ ciuium Ro. partem tantum habuerunt ciuitatis, non integram ciuitatem; profecto dubitandum non est, quin Latinæ omnis expertes fuerint ciuitatis. Id quod cum ipsa suadet ratio, tum exempla uetera non obscure demonstrant. An enim, si Latini coloni ciues essent Romani, Cicero pro Balbo dixisset, T. Matrinium Spoletinum, ex colonia Latina ciuitate esse donatum? & in Bruto, Q. Fuluium Nobiliorem, cum triumuir coloniam deduceret, Q. Ennium ciuitate donasse? & in or. pro Cæcina, ciues Ro. si in colonias Latinas proficiscerentur, Romanam ciuitatem amisisse? & pro domo, qui ciues R. in colonias Latinas proficiscebantur, fieri non potuisse Latinos, qui non erant auctores facti, nomenque dederant? quid opus est pluribus? lex Appuleia, quam idem ille in Balbi defensione commemorat, satis ostendit, nullas omnino colonias optimo iure ciuitatis R. fuisse affectas. cur enim Saturninus ille Appuleius in tribunatu tulisset, ut C. Marius in singulas colonias ternos ciues R. facere posset, si coloniis ciuitas ante patuisset? Si ergo coloniæ omnes aut ius Quiritium tantum habuerunt, aut ius Latii, profecto nec census, nec tributorum, nec stipendiorum, nec suffragiorum, nec magistratuum ius idē, quod ciues Romani, adeptæ sunt. De censu testimonium res nō postulat. siquidem in quaque colonia colonici censores fuerūt, a quibus, ut infra ostendam, ex coloniæ instituto census perage batur. Tributum tamen eos pependisse & milites ad bellum ex formula misisse, non est dubium. Hoc enim XII coloniarum exemplo confirmatur, quæ bello Punico secundo negauerūt esse, unde milites, & pecuniam darent; & XVIII aliarum, ex quibus, ut inquit Liuius, cum quæreretur, ecquid milites paratos haberent, responderunt, & milites paratos ex formula esse, &, si pluribus opus esset, plures daturas, & quidquid aliud imperaret, uelletq. populus R. enixe facturas. ad id sibi neq; opes deesse, animum etiam supereſſe. Adde quòd XII coloniis, quæ imperium abnuerant, eodem bello aliquot post annis ex s. c. imperatum est, quātum quæq. earum coloniarum militum plurimum dedisset populo R. ex quo hostes in Italia essent, duplicatum eius summæ numerum peditum daret, & equites centenos uicenos. si qua eum numerum equitum explere nō posset, pro equite

uno tres pedites liceret dare. pedites, equitesq. quàm locupletissimi legerentur, mitterenturq. ubi extra Italiam supplemento opus esset. si quæ ex iis recusarent, retineri eius coloniæ magistratus, legatosq. mandatum. neque, si postularent, senatum dari, priusquam imperata fecissent. stipendium præterea iis coloniis CXX millia æris, asses singulos imperatum, ut quotannis exigeretur. Habuisse tamen aliquot colonias militiæ uacationem, Liuii testimonio est cognitum, cuius hæc sunt uerba: Dis rite placatis delectum cõsules habebant acrius, intentiusque, quàm prioribus annis quisquam meminerat habitum. nam & belli terror duplicatus noui hostis in Italiam aduentu, & minus iuuentutis erat, unde scriberent milites. Itaque colonos etiam maritimos, qui sacrosanctam uacationem dicebantur habere, dare milites cogebant. quibus recusantibus edixere in diem certam, ut quoquisque iure uacationem haberet, ad senatum deferret. ea die hi populi ad senatum uenerunt, Ostienses, Alsienses, Antias, Anxuras, Minturnenses, Sinuessanus, & a supero mari Senenses. cum uacationes suas quisque recitaret, nullius, cum in Italia hostis esset, præter Antiatem, Ostiensemq. uacatio obseruata est. earumq. coloniarum iuniores iureiurando adacti, supra triginta dies non pernoctaturos se extra mœnia coloniæ suæ, donec hostis in Italia esset. Prætereo, quòd bello Antiochino, cum eædem maritimæ coloniæ, eodem teste Liuio, cogerentur in classem, tribunos pl. appellarunt, a quibus ad senatum reiectis, senatus decreuit, uacationem rei nauales non esse. Quin etiam colonias immunitates aliis alias maiores habuisse, indicat Cicero in Verrem, cum ait: Quæ colonia est in Italia tam bono iure, quæ per hos annos tam commoda uacatione usa sit omnium rerum, quàm Mamertina ciuitas per triennium? De iure autem suffragiorum ferendorum, aut magistratuum Romæ petendorum, quoniam in hoc uetera prope muta sunt monumenta, facile adducor, ut credam, nullum colonis ullis ante legem Iuliam patuisse, nisi, quo modo Latini id, ut supra diximus, per magistratum domi gestum adepti sunt.

De

De republica coloniarum. Cap. IIII.

VTRVM igitur hactenus ad iura coloniarũ aperienda est satis? aliis fortasse, mihi nequaquam. neque enim de earum republica, & ciuitatis ratione aliquid dictum est, in quo maxime coloniarum ius est uersatum. Explicemus igitur, quo ad possumus, hanc etiam quæstionem, aut certe uias quasdam eius tractandæ optimis ingeniis demonstremus. Omnis coloniarum res publica in legibus, & legum curatoribus, meo iudicio, fuit posita. leges uel a populo R. acceperunt, uel ipsæ sibi per senatũ, aut populum condiderunt; legum curatores aut magistratus, aut sacerdotes fuerunt, humanarum illi, hi diuinarum. Leges autem suas quæque colonia habuit præcipuas, a Romanis quidem legibus separatas, sed tamen a Romanis triumuiris datas. ut enim legati a senatu decreti prouincias ordinabant, iisq. leges, ac iura præscribebant, sic curatores coloniarum coloniis. Huius autem antiquitatis multi sunt testes, sed maxime Gellius, qui scripsit, colonias omnes iura, institutaque non sui arbitrii, sed populi R. habuisse; & Cicero, qui de Puteolis, quò deducere coloniam Rullus statuerat, dixit: Puteolos, qui nunc sunt in potestate sua, suo iure, libertateque utuntur, totos nouo populo, atque aduenticiis copiis occupabunt. & Liuius, qui scriptum reliquit, Veliternos, & Circeienses colonos repetisse captiuos suos a Romanis, ut in eos legibus suis animaduerterent. Nam quid Flaccum memorem, omnium disertisime ita loquentem? Territoria inter ciuitates, id est inter municipia, colonias, ac præfecturas alia fluminibus finiuntur, alia summis montium iugis, ac diuergiis aquarum, alia etiam lapidibus positis præsignibus, alia inter binas colonias limitibus perpetuis diriguntur. de quibus territoriis si quando quæstio mouetur, respiciuntur leges ciuibus datæ, id est coloniis, municipiis, ac præfecturis. Item: Ergo fit, ut plura territoria confusa unam faciem limitationis accipiant. aliquibus uero auctores diuisionis reliquerunt aliquid agri eis, quibus abstulerunt, quatenus haberent iurisdictionem, aliquos intra muros cohibuerunt. itaque leges datæ coloniis, municipiisque intuẽdæ erunt. Fuisse quoque præter hæc alias leges ab ipsis colonis latas, argumento

leges q tradidit.

gumento illud est, quòd in coloniis consilium erat & senatus & populi. Senatores autem in coloniis, ut etiam in municipiis, decuriones uocabantur. quod docet Cicero, cum ita loquitur in Sextiana de Capua colonia deducta, cum ante esset præfectura: Qua de caussa & tum conuentus ille Capuæ, qui, propter salutem illius urbis consulatu conseruatam meo, me unum patronum adoptauit, huic apud me P. Sextio maximas gratias egit, & hoc tempore iidem homines, nomine commutato, coloni, decuriones q. beneficium P. Sextii testimonio declarant. recita quæso, quid decreuerint Capuæ decuriones. Significat autem, qui conuentus Capuæ, cum præfectura erat, dicebatur, eundem decuriones post deductam a Cæsare consule coloniam, esse appellatum. Hinc Suetonius in Augusto, Corpus, inquit, decuriones municipiorum, & coloniarum a Nola Bouillas usque deportarunt. & in eodem libro: Quæ de magistratibus urbicis decuriones colonici in suã quisque coloniam ferrent. & in multis ueteribus lapidum monumentis adhuc inuenimus. DEC. COL. quod ualet, Decurio coloniæ. Ceterum Pomponius decuriones dictos existimauit, quòd initio cum coloniæ deducerentur, decima pars eorum, qui deducerentur, consilii publici gratia conscribi solita sit. Numerus uero decurionum nescio an in omnibus coloniis idem fuerit. centum quidem eos certe fuisse in colonia Capua, Cicero in secunda agraria prodidit. Denique ut in senatore Romano, sic In decurione colonico legendo censum esse obseruatum, qui fuerit centum millium, satis aperte ex libro primo epistolarum Plinii perspicitur, cum ait: Esse autem tibi centum millium censum, satis indicat, quòd apud nos decurio es. igitur ut te non decurione solum, uerum etiam equite R. perfruamur, offero tibi ad implendas equestres facultates CCC millia nummum. Magistratus coloniarum præcipuos fuisse inuenio duumuiros, censores, ædiles, & quæstores. Duumuiratus magistratus erat prope cõsulatui, aut præturæ compar. unde scite illud in agrariis Cicero de Capua colonia dixit: Cum in ceteris coloniis duumuiri appellentur, Capuæ se prætores appellari uolebant. & Pomponius de albo scribendo: In albo lex præponi iubet, qui maximo honore in municipio functus est, ut qui duumuiratum gesserit. Item alibi: Is, qui non sit decurio, duumuiratu, uel aliis honoribus fungi non potest. Atque hos quidem esse opinor,

qui

qui etiam duumuiri iuredicundo appellabantur, quorum celebrem adhuc in ueteribus lapidibus extare memoriam animaduertere licet, hac scriptura breui: II VIR. I. D. Inueni tamẽ etiam III uirum coloniæ Auximatis, & IIII uirum coloniæ Signinæ in exemplis his ueterum inscriptionum ad me delatis.

IIIVIR. IN COL. AVXIM. BIS.

Item.

L. VOLVMNIO L. F. POMP. IVLIANO SEVERO IIIIVIRO COL. SIG. PATRONO COLONIAE SVAE SENATV, POPVLVSQVE SIGNINVS.

Censores censum in coloniis egerunt, perinde atque Romani censores Romæ. id quod testimonio cognoscitur Liuii ita scribentis in libris de Bello Annibalis: Decretum est, ut census XII coloniis, quæ imperium abnuerant, ageretur ex formula ab Romanis censoribus data. dari autem placuit eandem, quã populo Ro deferrique Romam ab iuratis censoribus coloniarũ priusquam magistratu abierat. Itaque Nero, & Salinator Romani censores earum coloniarum, quod nunquam ante factum erat, deferentibus coloniarum censoribus censum receperunt, ut quantum numero militum, quantum pecunia ualerent, in publicis tabulis monumenta extarent. quibus ex uerbis apparet etiam, quid in censu coloniarum agendo a censoribus colonicis obseruatum sit. Inuenio etiam in antiquis marmoribus mentionem AEDIL. COLON. PVTEOLANORVM. Illud præterea non prætereundum, quod ad omnes coloniarum magistratus pertinet, etiam in colonia magistratus prætexta usos esse, quod scriptum est in oratione L. Valerii tribuni pl. apud Liuium libro XXXIIII. Sacerdotes porro, ut augures, & Pontifices in coloniis cooptatos, indicat Cicero in secunda agraria, ubi de Capua loquitur. Hinc, inquit, isti decemuiri cum numerum colonorum ex lege Rulli deduxerint, centum decuriones, decem augures, sex Pontifices constituerint, quos illorum animos, quos impetus, quam ferociam fore putatis? An uero certus numerus sacerdotum fuerit, an pro coloniæ magnitudine uariauerit, ut etiam magistratuum, parum habeo explicati, quid aut tradam, aut sentiam. Præter hos magistratus fuerunt etiam patroni coloniarum. Hos Romulus in remp. induxit. ut enim ciues patricios plebeiorum tutores constituit, sic colonis, ac sociis populi Ro. quos uellent, ex ciuibus R. sibi patro-

patronos deligendi, copiam fecit, quorum ope in ciuitate uterentur, siquid esset, quod sua interesset, ac Romæ curandum esset. Horum patronorum tum Dionysium in Romulo uideo meminisse, tum Ciceronem in oratione pro Sylla, cum ait: Primum omnis Pompeianorum, colonorumq. dissensio delata ad patronos est, cum iam inueteraſſet, ac multos annos esset exagitata, deinde ita a patronis res cognita est, ut nulla in re a ceterorum sententiis Sylla dissenserit. & in Philippicis, cum inquit, Antonium uexasse Puteolanos, quòd C. Cassium, quòd Brutos patronos adoptassent. & Suetonium in Augusto, cum ait, Bononienses antiquitus in Antoniorum clientela fuisse. In lapidibus autem ueteribus adeo crebra patronorum coloniæ mentio est, ut nihil possit esse celebrius.

De coloniis ante bellum Italicum deductis. Cap. v.

QVAE de coloniis, & iure, & rep. earum ex ueterum annalium memoria repetere, aut ipse coniectura, iudicio ue complecti potui, ea fere sunt, quæ supra scripsi. reliquum est, ut earum nomina litteris mandem, ac quo quæque anno, & qua lege, quo iure, quoque loco deducta sit, explicem. ne quid a me, quod ad antiquum Italiæ statum pertineat, prætermissum esse uideatur. Initium autem ducam a Romulo, ac singulas deinceps usque ad bellum Italicum persequar. Romulus rex, coloniarum deducendarum auctor, sex, quod in monumentis rerũ ab eo gestarum notatum uidemus, colonias condidit, CAENINAM, ANTEMNAS, CRVSTVMERIVM, MEDVLLIAM, CAMERIAM, & FIDENAS. quarum reliquæ in Sabinis, Medullia, & Cameria in Latio fuerunt. Cæninam, & Antemnas Aborigines, pulsis inde Siculis, tenuerant. in singulas treceni homines missi, cum ipsæ ciuitates tertiam agri partem obtulissent. Crustumerium, Cameria, & Fidenæ Albanorum coloniæ fuerunt. ex quibus Crustumerium post, cum regnante Tarquinio Prisco ad Latinos defeciſſet, armis in potestatem redactum, colonos iterum Romanos accepit. Cameria uero, cum regnante Romulo colonos suos partim interfeciſſet, alios eieciſſet, dimidiam agri partem amisit. Hæc fere Dionysius, qui idẽ multas alias colonias a Romulo deductas, cum

se

se multæ ciuitates initio a Medullia facto eius potestati permi sissent, scribit. Liuius tamen Fidenarum tantum meminit, quas Plutarchus idibus Aprilis deductas, duobus millibus, & quingentis eo missis, litteris consignauit. anno CCCXXVI Ano. 326. colonorum numerus additus, teste Liuio, agerq. iis bello interemptorum est assignatus, qui post biennium a Fidenatibus sunt occisi. Deinde OSTIA in ore Tiberis ab Anco Marcio condita, eademq. colonia est deducta, ut Liuius in primis, ac Dionysius memoriæ prodiderunt. SIGNIAM & CIRCEIOS in Volscis deduxit rex Superbus, illam casu, hanc consilio. Cum enim bello Volscis illato, ac Suessa Pometia capta, in Sabinos profectus præsidium in Volscs reliquisset, idq. per hiemem in agro Signino castra in oppidi modum communisset, Signiæ oppido originem dedit. Circeios autem consulto colonos misit, quòd id oppidum & agro Pomptino, omnium, qui in Latio sunt, maximo, & mari, quod attingebat, esset opportunissimum. Atque ita quidem Dionysius. Nam Liuius, Signiã, Circeiosq. colonos missos, præsidia urbi futura terra, mariq. tantum scripsit. quin etiam idem Ap. Claudio, P. Seruilio cos. an. CCLIX, Signiam suppleto numero colonorum iterum deductam prodidit; Circeios L. Lucretio, Ser. Sulpicio cos. anno CCCLX Diodorus.

Anno autem eo, de quo dixi, CCLIIX ECETRAS in Volscis item deductas significauit Dionysius, cum scripsit, Aurun cos postulasse a senatu, ut agro, quem Romani ademerant Volscis Ecetranis, atque in eum colonos deduxerant, qui præsidio gentis essent, decederent, alioquin se armis eos moturos. An no CCLIX, A. Virginio, T. Veturio cos. Volscis deuictis Veli ternus ager ademptus. VELITRAS coloni ab urbe missi, colonia deducta. sic Liuius: neque uero aliter, nisi quòd aliquanto diligentius, Dionysius: Q. Valerium dictatorem triumphasse, ac dimisso exercitu in agrum Volscis ademptum colonos misisse, lectis pauperibus, qui agrum hostilem custodirent, & seditiosam urbis plebem leuarent. biennio post cum pestilentiæ uis uix decimam partem ciuium reliquisset, Veliternos uastitatem coloniæ questos colonos a Romanis postulasse. itaque triumuiros creatos, qui nouos colonos deducerent. plerisque pestilentiæ metu ire recusantibus, sorte ductos, qui irent, eosdemque ire compulsos esse. atque hoc idem in Coriolano An. 259.

quoque apud Plutarchum est scriptum. Hanc autem coloniam ciuium Romanorum deductam, significat Liuius libro XIII, cum ait, In Veliternos ueteres ciues R. quòd cum Latinis rebellassent, acerbe sæuitum. Anno CCLXI, T. Geganio, P. Minucio consulibus NORBAM in montes deductam, ut arx esset in Pomptino, Liuius, ut seditio sedaretur, Dionysius prodidit. Anno CCLXXXVI, Ti. Aemilio, Q. Fabio consulibus, Fabius rettulit, T. Quinctii ductu, & auspicio agri capti priore anno aliquantum a Volscis esse. ANTIVM propinquam, oportunam, maritimam urbem coloniam deduci posse. ita fine quelis possessorum plebem in agros ituram, ciuitatem in concordia fore. ea sententia accepta. triumuiros agro dando creant T. Quinctium, A. Virginium, P. Furium. iussi nomina dare, qui agrum accipere uellent. Fecit statim, ut fit, fastidium copia, adeoq. pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur. post autem anno CCCCXV, L. Furio, C. Mænio cos. subactis, qui defecerant, Antiatibus, Antium noua colonia missa cum eo, ut Antiatibus permitteretur, si & ipsi ascribi coloni uellent. & ciuitas, teste Liuio, data. M. uero Fabio, Postumo Aebutio consulibus, anno CCCCXIII, s. c. factum est, ut quoniam ciuitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eò præsidii causa aduersus Volscos scriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebẽ, tribunosq. fallerent, iudicii rescindendi consilium initum. consenserant autem, ut multo maiore parte colonorum Rutulorum, quàm Romanorum scripta, nec ager ullus diuideretur nisi is, qui interceptus infami iudicio erat, nec ulli prorsus Romano ibi, quàm omnibus Rutulis diuisus esset, gleba ulla agri assignaretur. sic ager ad Ardeates rediit. triumuiri ad coloniã ARDEAM deducendam creati Agrippa Menenius, T. Cloelius Siculus, M. Aebutius Elua, qui coloni ascripti in colonia remanserunt. Deinde anno CCCXVXVII, L. Sergio Fidenate, M. Papirio, C. Seruilio tribunis militum consulari potestate, oportune captis ex Aequis LAVICIS, senatus, priusquam ab tribunis plebis agrariæ seditiones, mentione illata de agro Lauicano diuidendo, fierent, censuit frequens, coloniam Lauicos deducendam. coloni ab urbe mille, & quingenti missi bina iugera acceperunt. Anno etiam CCCLX, L. Lucretio, Ser. Sulpicio consulibus Liuium uideo VITELLIAE coloniæ meminisse, nec

nec tamen, quando deducta fuerit, aperire: sic enim tantum inquit: Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Aequi expugnant. nec tamen de ea dubitandum est, siquidem ita de eadem scribit in Vitellio Suetonius: Vitellia ab Ianiculo usque ad mare, colonia eiusdem nominis, quam gentili copia Vitellii aduersus Aequicolos tutandam olim depoposciſſent. Anno uero CCCLXVIII cum haud procul seditione res esset, ecce tibi, ut inquit Liuius, eius leniendæ causſa, postulante nullo, largitor uoluntarius repente senatus factus, SATRICVM coloniam duo millia ciuium R. deduci iussit. bina iugera, & semisses agri assignati. Triennio uero interiecto, L Valerio, A. Manlio, & collegis tribunis militum consulari potestate, SVTRIVM in Etruria colonos missos, mihi Velleii auctoritate est persuasum, quippe qui eam coloniam septem post Romam captam annos notat. Diodorus tamen anno post Romam captam Sutrinæ coloniæ meminit, ut Liuius post Punico bello. eo certe anno, & Liuii, & Velleii testimonio certum est, NEPET in Etruria esse deductam. siquidem Liuius ait, quo ad Veliternam militiam paratior plebes esset, triumuiros Nepet coloniæ deducendæ creatos. Anno CCCLXXVII, L. Aemilio, Ser. Sulpicio tribunis mil. consulari potestate, inuenio apud eundem SETIAM, ipsis querentibus penuriam hominum, nouos colonos esse ascriptos. itaque anno CCCCXIII, Priuernates Norbam, & Setiam finitimas colonias esse depopulatos. Velleius tamen Setiam post annum, quàm Sutrium, deductam scribit. Anno inde CDXIX Ti. Veturio, Sp. Postumio consulibus, etsi belli pars, ut ait Liuius, cum Sidicinis restabat, tamen ut beneficio præuenirent desiderium plebis, de colonia deducenda CALES retulerunt. factoque s. c. ut duo millia quingenti homines eò scriberentur, tresuiros coloniæ deducendæ, agroque diuidendo creauerunt K. Duilium, T. Quinctium, M. Fabium. Cales Ausonum fuit. eius item hoc anno deductæ memnit Velleius. post quinquennium uero L. Aemilio, C. Plautio cos. ANXVR trecenti in coloniam missi bina iugera agri acceperunt. Insequenti uero anno FREGELLAS (Sidicinorum is ager, deinde Volscorum fuerat) colonia deducta. Vtriusq; cum Paterculo auctor est Liuius. Anno inde CCCCXXXIX, C. Sulpicio, M. Pœtelio cos. cum Lucerni in Apulia ad internecionem essent cæsi, eò ira processit, ut, cum de coloniis mit-

tendis LVCERIAM consuleretur senatus, multi delendam censerent. præter odium, quod execrabile in his captos esset, longinquitas quoque abhorrere a relegandis tam procul ab domo ciuibus inter tam infestas gentes cogebat. uicit tamen sententia, ut mitterentur coloni. duo millia, & quingenti missi. meminit huius non Liuius solum, cuius hæc uerba sunt, sed Polybius quoque, Diodorus, & Paterculus. Postero anno SVESSA, & PONTIAE coloniæ sunt deductæ. Suessa Auruncorum fuerat. Volsci Pontias insulam sitam in conspectu littoris sui incoluerunt. Ita quidem Liuius. num uero aliter Velleius? etiam. nam Suessam Auruncam triennio post deductam ait, quàm Luceria. Addit præterea eodem anno SATICVLAM in Samnio esse deductam, de cuius deductione apud Liuium scriptum nihil inuenio. cum tamen idem ille post libro XXVII Saticulanorum colonorum meminerit. ex Festinis porro commentariis apparet, Saticulam deductam esse a triumuiris M. Valerio Coruo, Iunio Scæua, P. Fuluio Longo ex s. c. K. Ianuariis, L. Papirio Cursore, C. Iunio iterum consulibus. Iisdem autem consulibus, ut ait Liuius, INTERAMNAM, & CASSINVM ut perducerentur coloniæ, s. c. factum est. sed triumuiros creauere, ac misere colonorum quattuor millia in sequentes consules M. Valerius, P. Decius. Interamnæ idem post etiam meminit L. Postumio, M. Atilio cos. cum ait: Samnites Interamnam coloniam, quæ uia Latina est, occupare conati sunt. Diuersus tamen est ab eo in hoc quoque Velleius, quòd Interamnam biennio post deductam ait, quàm Saticulã Anno CCCCL, L. Genucio, Ser. Cornelio cos. SORAM, atque ALBAM coloniæ deductæ. Albam in Aequos sex millia colonorum scripta, Sora agri Volsci fuerat, sed possederant Samnites. eò quattuor millia hominum missa. Hunc quidem in modum Liuius. Paterculus autem has tantum decennio post Interamnam deductas notat. Post quadriennium, M. Fuluio, T. Manlio cos. NEQVINVM in Vmbris in deditionem populi Romani uenit. colonia eò aduersus Vmbros missa, a flumine Narnia est appellata. Post autem anno DLIIII, P. Villio, L. Cornelio cos. Narniensium legatis querentibus ad numerum sibi colonos non esse, immistos quosdam non sui generis pro colonis se gerere, earum rerum caussa triumuiros creare L. Cornelius consul iussus. creati P. & Sex. Aelii Pæti, & C. Cornelius Lentulus,

Lentulus, teſte Liuio. qui idem anno CCCCLV a conſulibus L. Cornelio, Cn. Fuluio CARSEOLOS in agrum Aequicolarum colonos miſſos ſcribit, cum tamen ſui, ut puto, oblitus, ita in anni CCCCLI rebus exponendis ſcripſiſſet; Nuntiatum a Marſis agrum ui teneri, in quem Carſeoli colonia deducta erat. Anno idem CDLVII, Ap. Claudio II, L. Volumnio II conſulibus, cum de præſidio regionis depopulatæ a Samnitibus agitaretur, placuit, ut duæ coloniæ circa Veſcinum, & Falernum agrum deducerentur, una ad oſtium Liris fluuii, quæ MINTVRNAE appellata, altera in ſaltu Veſcino Falernum contingente agrum, ubi Synope dicitur Græca urbs fuiſſe, SINVESSA deinde ab colonis appellata. tribunis plebis negotium datum eſt, ut plebiſcito iuberetur P. Sempronius prætor triumuiros in ea loca coloniis deducendis creare. Nec qui nomina darent, facile inueniebantur, quia in ſtationem ſe prope perpetuam infeſtæ regionis, non in agros mitti rebantur. Hæc Liuius, qui idem poſt bello Punico ſecundo narrando Sinueſſam Romanam coloniam Samniti oppoſitam ſcribit. Velleius autem aliquanto ſecus, Fabio quintum, Decio Mure quartum utroq; colonos eſſe deductos. Quadriennio interiecto VENVSIAM in Apulia colonia miſſa eſt, teſte Paterculo. Itaque Liuius anno DLIII, P. Galba, C. Cotta cos. triumuiros creatos ſcribit ad ſupplendũ Venuſinis numerum colonorum, quòd bello Annibalis attenuatæ uires eius coloniæ eſſent, C. Terentium Varronem, T. Quintium Flaminium, P. Cornelium, Cn. F. Scipionem. Anno CCCCLXXI C. Fabricio, Q. Aemilio cos. SENA in agrum de Gallis Senonibus captum deducta. quantum ex uerbis Polybii & epitome XI Liuii ſuſpicari licet. Fabio autem Dorſone, Claudio Canina cos. qui fuit annus ab V. C. CDLXXX, COSSA, & PESTVM coloni aſcripti teſte eadem epitoma cum Paterculo. Pæſtum, quæ & Poſidonia Lucanorum, Coſſa Tuſcorũ fuit, utraq; ad mare. poſt autẽ anno DLVII L. Furio, M. Claudio cos. Coſſanis poſtulantibus, ut ſibi colonorum numerus augeretur, mille aſcribi iuſſi, dum ne quis in eo numero eſſet, qui poſt L. Cornelium, & Ti. Sempronium cos. hoſtis fuiſſet. Plutarchus Narniam, & Coſſam a T. Quinctio Flaminino ante conſulatum deductas ſcribit. Inde quinquennio poſt P. Sempronio, Ap. Claudio cos. ARIMINVM in Gallia, & BENEVENTVM in Samnio deductas inuenio apud Velleium, & Eutropium, & Liuiũ & Polybium

Polybium: de quo illud memorablle narrat Festus, Beneuentum, cum colonia deduceretur, appellari cœptum esse melioris ominis caussa, cum eam urbem Græci incolentes ante Maleuentum appellarnet. unde notum illud est apud Plinium: Hirpinorum coloniam Beneuentum auspicatius mutato nomine, quæ quondam appellata Maleuentum. In HADRIAM in Picenum coloni missi, ut scriptum legimus in epitoma XI, credo anno postquam Picentes deuicti sunt, M. Atilio, L. Iulio consulibus. Hadriam Vomano flumine humectatam tradit Silius, eandem in mediterraneis non longe a Matrino amne collocat Strabo. Ab hac nomen inuenisse mare Adriaticum putat P. Victor in Hadriano, cum id ab Adria potius Venetorum ductum constantior fama sit. Deinde FIRMVM, & CASTRVM NOVVM coloni ascripti initio Punici belli, ut ait Velleius, quod anno CDLXXXIX est initum Ap. Claudio, M. Fuluio cos. Castri certe memoria extat etiam in epitoma Liuianorum XI. Firmum Picentum, Castrum Tuscorum fuit, utrunque maritimum. Quocirca Liuius libro XXXVI inter colonos maritimos Ostiam, Fregenas, Castrum nouum, & Pyrgos numerauit. Postero anno AESERNIAM, in Samnitibus deductam apud Liuium libro XVI, & Velleium primo inuenio. eodemq. Velleio teste post annum XVII, AESVLVM, & ALSIVM, colonos esse deductos uideo. Alsium Etruscorum est ad mare. Aesulum nescio an idem sit, atque Asculum Picentum, de quo Plinius. Post biennium uero FREGENAS ad mare Tyrrhenũ deductas, & insequenti anno Torquato, & Sempronio cos. in Sallentinis BRVNDISIVM, narrat Velleius. neque aliter est in epitoma XIX. Cicero natalem diem Brundisinæ coloniæ Nonas Sextilis fuisse in epistolis ad Atticum scriptũ reliquit. Trienio uero interiecto SPOLETIVM in Vmbria est deducta, & post biennium VALENTIAM Velleio teste. Spoletium Latinam coloniam fuisse ostendit Cicero in defensione Balbi, cum ait, T. Matrinium Spoletinum ex colonia Latina a C. Mario ciuitate donatum. anno inde DXXXV, P. Cornelio, Ti. Sempronio cos. CREMONA in Insubribus, PLACENTIA in Boiis deducta. Cremonam tradit Tacitus libro XIX propugnaculum aduersus Gallos trans Padum agentes, si qua alia uis per alpes irrueret, constitutam. de Placentia ita scriptum inuenio in commentario Pediani: In annalibus eorum, qui bellum Punicum secundum

secundum scripserunt, tradi uideo Placentiam coloniam deductam pridie Kal. Ian. Ti. Sempronio. & P. Cornelio consulibus, primo anno eius belli. sex millia hominum noui coloni deducti sunt. in quibus equites deducendi fuit caussa, ut opponerentur Gallis, qui eam partem Italiæ tenebant. deduxerunt trium uiri P. Cornelius Asina, P. Papirius Maso, Cn. Pompeius, alias Gn. Cornelius Scipio. eamq. coloniam LIII deductam esse meminimus. deducta est autem Latina. Neque uero secus est in epitoma XX, Placentiam, & Cremonam in agro de Gallis capto deductas, itemq. apud Polybium libro III. utrasque autem uelut claustra ad cohibendos Gallicos tumultus oppositas alio loco refert Liuius. Inde uero anno DLXIII, L. Cornelio, C. Lælio cos. decreuit senatus, uti C. Lælius, si ei uideretur, sex millia familiarum conscriberet, quæ Placentiæ, & Cremonæ diuiderentur, & ut L. Aurunculeius prætor triumuiros crearet ad eos colonos deducendos. creati M. Atilius Serranus, L. Valerius P. F. Flaccus, L. Valerius C. F. Tappus. consul in supplementum Cremonæ, & Placentiæ colonos scripsit. Quoniam autem Placentiam LIII coloniam fuisse deductam prodit Asconius, placet hoc loco, quæ ex tam multis coloniis per bellum Punicum floruerint, quæque iacuerint, recitare. Liuium enim tantum quadraginta commemorare inuenio, triginta quidem libro XXVII, alias uero in aliis. Triginta, inquit, tum coloniæ populi R. erant. ex his duodecim, cum omnium legationes Romæ essent, negauerunr consulibus, esse unde milites, pecuniamq. darent. eæ fuere Ardea, Nepet, Sutrium, Circeii, Alba, Carseoli, Suessa, Sora, Setia, Cales, Narnia, Interamna. reliquæ XVIII se ad quidquid opus esset præsto futuras respondерunt, Signini, Norbani, Saticulani, Brundisini, Fregellani, Lucerini, Venusini, Hadriani, Firmani, Ariminenses, & ab altero mari Pontiani, Pæstani, Cossani, mediterranei Beneuentani, Aesernini, Spoletini, Placentini, Cremonenses. libro autem XXVII, colonos maritimos, qui sacrosanctam uacationem habere dicebantur, ad senatum ait uenisse, Ostienſem, Alsiensem, Antiatem, Anxuratem, Cinturnensem, Sinuessanum, & a supero mari Senensem, & libro XXXVI, colonis maritimis uacationem rei naualis negatam, quæ erant Ostia, Fregenæ, Castrum nouum, Pyrgi, Antium, Tarracina, Cinturnæ, Sinuessa. ex quo apparet prætermissas ab eo Casinum, Aesulum. &

Va-

Valentiam, haud scio an quia Annibalis partium essent. nam reliquas, Cæninam, Antemnas, Crustumerium, Medulliam, Fidenas, Cameriam, Ecetras, Velitras, Lauicos, Satricum, & Vitelliam aut afflictas crediderim, aut certe non admodum magnis tum fuisse opibus præditas. in his autem illud est obseruatione dignum, Pyrgos coloniam nominari, cuius deductio ignoretur. quas autem hoc loco XII colonias imperium ait abnuisse, eas alio loco Latinas colonias uocat. An. inde DLIIII, L. Cornelio, P. Villio cos. Castrorum portorium, inquit Liuius, quo in loco nunc oppidum est, censores fruendum locarunt, colonosq. eo trecentos (is numerus a senatu finitus erat) ascripserunt. Post biennium uero, C. Cornelio, C. Minucio cos. C. Acilius tribunus pl. tulit, ut quinque coloniæ in oram maritimam deducerentur, duæ ad ostium fluminis VVLTVRNI, LITERNI q. una ad PVTEOLOS, una ad castrum SALERNI, his BVXENTVM adiectum. tricenæ familiæ in singulas colonias iubebantur mitti, iis deducendis triumuiri ii, qui per triennium magistratum haberent, creati M. Seruilius Geminus, C. Minucius Thermus, Ti. Sempronius Longus. Triennio uero interiecto, P. Scipione, Ti. Longo cos. coloniæ sunt deductæ, Puteolos, Vulturnum, Liternum, treceni homines in singulas, item Salernum, Buxentumq. omnes ciuium R. deduxere triumuiri Ti. Sempronius Longus, qui consul erat, M. Seruilius, C. Minucius Thermus. Ager diuisus est, qui Campanorum fuerat. Eodemq. anno Sipontum in agrum, qui Arpinorum fuerat, coloniam ciuium R. deduxere triumuiri D. Iunius Brutus, M. Bæbius Tamphilus, M. Heluius. iisdemq. cos. TEMPSAM, & CROTONEM ciuium R. coloniæ deductæ sunt. Tempsanus ager de Bruttiis captus erat. Bruttii Græcos expulerant. Crotonem Græci habebant. triumuiri C. Octauius, L. Aemilius Paullus, C. Plætorius Crotonem, Tempsam L. Cornelius Merula, C. Salonius * deduxerunt. anno uero DLXIII, Sp. Postumio, C. Marcio cos. triumuiri ad colonos scribendos Sipontum supero mari, Buxentum infero, desertas colonias, ab T. Mænio prætore urbano creati sunt L. Scribonius Libo, C. Tuccius, Cn. Bæbius Tamphilus. Ante uero triennium, in consulatu L. Cornelii, & C. Minucii M. Aelius Tubero tribunus plebis tulerat ad plebem, plebesq. sciuerat, ut Latinæ duæ coloniæ, una in Bruttios, altera in Thurinum

num agrum deducerentur. his deducendis triumuiri creati, qui bus in triennium imperium esset, in Bruttios Q. Nævius, M. Minucius Rufus, M. Furius Crassipes: in Thurinum agrum A. Manlius, Q. Aelius, cuius lege deducebatur, L. Apustius. ea bina comitia prætor urbanus Cn. Domitius in Capitolio habuit. Itaque insequenti anno coloniam Latinam in agrum THVRINVM deduxerunt. tria millia peditum iere, CCC equites. numerus exiguus pro copia agri. dari potuere quadragena iugera in singulos pedites, sexagena in equites. Apustio auctore tertia pars agri dempta: quo postea, si uellent, nouos colonos ascribere possent. uicena iugera pedites, quadragena equites acceperunt. postero uero VIBONEM coloni ascripti ex s.c. plebeiq. scito. mille septingeni pedites ierunt, trecenti equites. triumuiri deduxerunt Q. Nævius, M. Minucius, M. Furius Crassipes. quina dena iugera agri data in singulos pedites sunt, duplex equitibus. Bruttiorum proxime fuerat ager. Bruttii ceperant de Græcis. Strabo Hipponem a Locrensibus conditum, atque Bruttiis a Romanis ademptum Vibonem Valentiam nominatum prodit. An. DLXIII, C. Lælius cos. cum ex Gallia Romam rediisset, ut nouæ coloniæ duæ in agrum, qui Boiorum fuisset, deducerentur, & rettulit, & auctore eo patres censuerunt. Itaque postero anno ante diem III Kal. Ian. BONONIAM Latinam coloniam ex s. c. L. Valerius Flaccus, M. Atilius Serranus, L. Valerius Tappus IIIuiri deduxerunt. tria millia hominum sunt deducta. equitibus septuagena iugera, ceteris colonis quinquagena sunt data. ager captus de Gallis Boiis fuerat. Galli Tuscos expulerant. confirmat hoc extremum Plinius, qui Bononiam Felsinam uocitatam tradit, cum princeps Etruriæ esset. Anno DLXIX, P. Claudio, L. Porcio cos. coloniæ duæ POTENTIA, siue POLLENTIA in Picenum, PISAVRVM in Gallicum agrum deductæ sunt. sena iugera in singulos data: diuiserunt agrum, coloniasq. deduxerunt iidem triumuiri Q. Fabius Labeo, M. & Q. Fuluius Flaccus, & Nobilior. ut prodidit cum Paterculo Liuius. Anno uero DLXXII, C. Claudio, Q. Fabio cos. cum agitaretur, ut colonia Aquileia deduceretur, nec satis constaret, utrum Latinam, an ciuium Romanorum deduci placeret, postremo Latinam potius coloniam deducendam patres censuerunt. triumuiri creati sunt P. Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. postero anno deducta est in agro

Ἱππών.

qui fuerat Gallorum transalpinorum. tria millia peditum, quin quagena iugera, centuriones centena, centena quadragena equites acceperunt. Sed ecce in manibus patria MVTINA, itēq. PARMA. Hæ eodem anno, quo Aquileia Latina decreta est, ciuium R. coloniæ sunt deductæ. bina millia hominum in agrum, qui proxime Boiorum, ante Tuscorum fuerat, octona iugera Parmæ, quina Mutinæ acceperunt, deduxerunt triumuiri M. Aemilius Lepidus, T. Aebutius Carus, L. Quinctius Crispinus. meminit post Mutinæ Cicero in Philippicis, ad laudem inquiens: Quid interest, utrum hanc urbem Antonius oppugnet. an huius urbis propugnaculum, coloniamq. populi R. præsidii causa constitutam? Quo fit, ut in hoc erratum esse Polybii putem, qui Mutinam coloniam initio alterius Punici belli cōmemorat. eodem anno SATVRNIA in agrum Caletranum est deducta. deduxerunt triumuiri Q. Fabius Labeo, C. Afranius Stellio, Ti. Sempronius Gracchus. Iugera in singula dena data. Ptolemæus Saturniam coloniam inter mediterraneas Tuscorum refert. Anno DLXXII, P. Cornelio, M. Bæbio cos. GRAVISCAS colonia in agrum Etruscum de Tarquinienſibus quondam captum est missa. quina iugera agri acceperunt. triumuiri deduxerunt C. Calpurnius Piso, P. Claudius Pulcher, C. Terentius Istra. Hæc quidem Liuius. cum quo dissentit Paterculus, cui Grauiscas eodem anno, quo Aquileiam, deductas placet. Postero anno PISANIS agrum pollicentibus, quo Latina colonia deduceretur, gratiæ ab senatu actæ. triumuiri, teste Liuio, creati ad eam rem C. Fabius Buteo, M. & P. Popilli Lænates. meminit eius & Ptolemæus. Post triennium autem LVCAM colonia duo millia ciuium R. sunt deducta. triumuiri deduxerunt P. Aelius, L. Aegilius, Cn. Sicinius. quinquagena & singula iugera, & semisses agri in singulos data sunt. De Liguribus captus is ager erat. Etruscorum ante, quàm Ligurum fuerat. Ita quidem Liuius. Nam Velleius quadriennio post Aquileiam hanc deductam scribit. quo ex eo dem Cn. Cornelio, M. Fuluio Nobiliore cos. anno DXCIIII, AVXIMVM in Picenum colonos esse missos cognoscitur. eodemq. temporum interuallo RHVDIAS in Messapieis deductas significare uidetur Cicero, cum scribit in Bruto, Q. Fuluium, Nobiliorem, cum triumuir coloniam deduceret, Q. Ennium (fuit ille Rhudinus) ciuitate donasse. Fuluius autem consulatum anno urbis sexcentesimo

teſimo geſsit. inde C. Caſsio Longino, & C. Sextio Caluino cos. anno DCXXIX FABRATERIA in Latio, Velleio auctore, eſt deducta. Poſtero autem, quo Q. Metellus, & T. Flaminius conſules fuerunt, multas colonias a C. Sempronio Graccho tribuno pl. deductas accepimus. ſi quidem ita in epitomis Liuianæ hiſtoriæ ſcriptum extat: C. Gracchus tribunus pl. continuato in alterum annum tribunatu, legibus agrariis latis effecit, ut complures coloniæ in Italia deducerentur, & una in ſolo dirutæ Carthaginis. quo idem triumuir creatus coloniam deduxit. Inuenio autem in Plutarchi, & Appiani hiſtoriis, Gracchum in ſecundo tribunatu de duabus tantum coloniis deducendis Capua, & Tarento tuliſſe. M. autem Liuium Druſum Gracchi collegam ex s. c. legem de duodecim coloniarum deductione, & tribus millibus in ſingulas aſcribendis pertuliſſe. Capuam tamen non eſſe deductam ſatis aperte indicat Cicero, cum in agrariis ait, Gracchos Campanum agrum attingere non eſſe auſos. Ergo ſi uel Gracchi, uel Druſi lege multæ in Italia coloniæ deductæ ſunt, profecto ex eo numero illæ fuerunt, quas poſt annum, quàm Fabrateria, deductas narrat Velleius, SCYLLACIVM, MINERVIVM, TARENTVM, NEPTVNIAM, & DERTHONAM, de qua tamen idem ambigi ait. Sunt qui coniecturam ſecuti in hunc numerum Nolam etiam, Ariciam, & Lauinium referant, quarum poſt Marſico bello, & ciuili Sullano mentio in epitomis uſurpatur hoc modo: Nola colonia in poteſtatem Samnitium cum L. Poſtumio prætore uenit. item: Marius Antium, Ariciam, Liuinium colonias deuaſtauit. non omnes autem XII eſſe deductas, cum alia indicant, tum uero id, quod eſt apud Appianum de M. Druſo huius M. Druſi filio, legem eum de coloniis in Italia deducendis tuliſſe, quæ iampridem decretæ, non dum tamen deductæ fuerant. quam legem poſt s. c. ſublatam diximus. Vltima autem ex iis, de quibus ante bellum Italicum deductis aliquid accepimus, fuit EPOREDIA, C. Mario VI, & L. Flacco cos. Velleio teſte, deducta, ut eſſet præſidio aduerſus Salaſſos, auctore Strabone, tumultuantes. neque poſt hanc ullam ferme aliam, niſi militarem, coloniam deductam eſſe, eidem placet, quas militares in tertium librum reiecimus. Atque de coloniis quidem hactenus expoſitum ſit.

Gracch.

De municipiis. Cap. VI.

SEQVITVR altera quæstio de municipiis, nobilis illa quidem in primis, & cognitione dignissima, uerum tam multis tenebris uel uetustatis, uel inscitiæ occultata, ut nos uix uetera eius indagandæ uestigia in tanta siue rerum, siue temporum, siue monumentorum quasi caligine uideamus. Sed ingredienti, quid susciperem, fuit uidendum, nunc quome incerta plerũque & fallax aura coniecturæ prouexerit, uela danda sunt. Municipia autem in eo præcipue a coloniis diuersa fuisse reperio, quòd, ut traditum est apud Gellium, coloniæ ex ciuitate Romana quasi propagarentur, municipia in ciuitatem extrinsecus uocarentur. Etenim, quod in primo libro de iure ciuili Romanorum docuimus, ciuitas aut singulis, aut uniuersis alicuius oppidi incolis impertita est: uniuersis autem ita, si aut Romam commigrarent, aut in patria sua, id est in municipio remanerent. quorum primi, & secundi ciues Romani, tertii proprio municipum nomine sunt signati. atque ille quidem a Romulo traditus, ut dixi, mos post sæpissime est usurpatus. Hanc uero consuetudinem populus Romanus post urbem a Gallis captam in remp. induxit. siquidem primi municipes fuisse feruntur Cærites, quos ob custodita bello Gallico Romana sacra ciuitatis Romanæ honore affectos accepimus. Municipes autem ex eo nominarunt, quòd ius adepti essent cum populo Romano munera capiendi. Quocirca præclare Vlpianus municipes proprie dictos prodidit, qui in ciuitatem Romanam accepti, munerum participes fierent. egregie etiam Paullus; qui municipes appellatos, quòd munera ciuilia caperent, dixit. Munera uero illi nihil aliud, quàm ciuilium officiorum iura uocarunt. Itaque municipes possumus dicere hòmines iuris ciuium Romanorum participes, & municipium oppidum iure ciuium Romanorum donatum. quod, credo, alio nomine oppidum ciuium Romanorum uocauit Plinius, cum in Hispania citeriore esse dixit colonias XII, oppida ciuium R. XIII, Latinorum ueterum XVII. & post: in ora coloniam Barcinonem, oppida ciuium R. Betulonem, & Illuronem. Municipii porro constituendi multo expeditior, atque procliuior ratio fuit, quàm coloniæ deducendæ. quippe cum ad largiendam ciuitatem

tem satis senatusconsulto fuerit, & plebiscito, id est, ut ex auctoritate senatus de ea ferretur ad populum. unde illa sunt apud Liuium de Priuernatibus: exauctoritate patrum latum ad populum, ut Priuernatibus ciuitas daretur. & de Campanis equitibus, latum ad populum, ut ciues Romani essent. Ciuitatis tamen communicandæ arbitrium penes populum ita fuisse, ut etiam sine patrum auctoritate, cui liberet, ciuitatem dare possent, nescio an apertius ab aliquo tradi possit, quàm a Liuio traditum est alio loco, cum ait, de Formianis, Fundanisq. municipibus C. Valerium Tappum tribunum plebis promulgasse, ut iis suffragii latio esset. ei rogationi quattuor tribunos plebis, quia non ex auctoritate senatus ferretur, cum intercederent, edoctos, populi esse, non senatus ius, suffragiumque, quibus uellet, impertiri, destitisse incœpto. Quæret forsitan aliquis, an uero, rogatione de ciuitate perlata, confecta res erat? non equidem arbitror. Etenim, si ciuitas cum suffragiodata esset, præterea ut a censoribus in certam ex XXXV tribubus conferrentur, requirebatur. Quæ quia ipsa per se satis aperta res est, uno mihi tantum confirmanda uidetur exemplo. Eo anno, inquit Liuius, census actus, nouiq. ciues censi, tribus propter eos additæ Mæcia, & Scaptia. censores addiderunt Q. Publilius Philo, Sp. Postumius. Hi uero Lanuuini, Aricini, Nomentani, & Pedani fuerunt, quos ciues bello Latino populus R. asciuerat. An uero hoc perpetuum ius censorium fuerit, ut addubitem, uerba illa Liuii faciunt, cum ait, rogationem esse perlatam, ut fundani in Aemilia tribu ferrent. atque in hac tribu tum primum ex Valerio plebiscito a censoribus T. Quinctio, M. Claudio censos esse. Hac enim lege tribus expressa est, in qua noui ciues suffragium ferrent, non arbitrio censorum permissa. ex quo intelligi potest, ius, ac beneficium ciuitatis, totum a populo Romano esse profectum. Atque hi quidem proprie municipes dicuntur fuisse, qui ciuitatis Romanæ compotes erant facti.

De iure municipiorum. Cap. VII.

VT AVTEM Coloniarum duo genera fuisse cõperimus, itẽ municipiorum. quã diuisionem nõ aliunde, quàm a iuris dissimilitudine uideo emanasse. quandoquidẽ non eo dẽ omnia municipia iure

iure donata sunt. Etenim quanquam omnibus municipibus ciuitas est tributa, tamen quia ciuitatis, ut diximus, munera, siue iura diuersa fuerunt, nec omnes municipes eodem modo omnia obtinuerunt, uarietas iuris dissimilitudinem quandam pepererit ciuitatis necesse est. Quæ autem hæc iuris diuersitas fuit? nempe, quòd alii ius tantum legionis, alii præter legionem reliqua omnia iura sunt consecuti. Quam differentiam antiquos rerum Romanarum scriptores his uerbis uideo expressisse, ut illis sine suffragio, his cum suffragio ciuitatem communicatam dicant. suffragium enim pro optimo iure ciuitatis acceperunt. nempe, quia nec suffragium est sine tribu, & qui suffragii ius habet, fere magistratus etiam habet. Primum autem municipum genus his mihi uerbis prope depinxisse uidetur Gellius, cum dixit, municipes esse ciues R. ex municipiis suo iure, & legibus suis utentes, muneris tantum cum populo R. honorarii participes, aquo munere capessendo appellatos uideri, nullis aliis necessitatibus, neque ulla populi R. lege astrictos, cum nunquam populus eorum fundus factus esset. primos autem municipes sine suffragii iure Cærites esse factos; concessumq. illis, ut ciuitatis Romanæ honorem quidem caperent, sed negotiis tamen, atque oneribus uacarent pro sacris bello Gallico receptis, custoditisq. hinc tabulas Cærites appellatas uersa uice, in quas censores referri iubebant, quos notæ causa suffragiis priuarent. Quibus ex uerbis perspicuum est, hoc genus municipiorum neque ius Quiritium habuisse, neque alias populi R. leges obseruasse, quòd in his sit, nulla populi R. eos fuisse lege astrictos, cum populus eorum nunquam fundus factus esset. siquidem fundi populi erant, qui ius Quiritium asciuerant. caruisse autem eosdem suffragio, & negotiis, atque oneribus ciuilibus uacasse, ex eo cognoscitur, quod item scriptum est, muneris eos honorarii tantum cum populo R. fuisse participes, id est, tantum honoris causa in Romanam ciuitatem uenisse. unde illud est Liuianum; Campanis equitibus, quia cum Latinis rebellare noluissent, honoris causa ciuitatem sine suffragio datam. honorem autem hoc loco non magistratum uocant. neque enim qui suffragii non sunt compotes honorum esse participes possunt, sed quendam dignitatis gradum, quòd & ciues Romani dicerentur, & in legione tanquam ciues Romani, non in auxiliis ut socii, militarent.

Quod

Quod extremum quanquam est a Gellio prætermissum, habet tamen aliorum ueterum satis graue testimonium. hinc enim extiterunt illa iam trita Festi: Municipes, qui ex aliis ciuitatibus Romam uenissent, quibus non licebat magistratum capere, sed tantum honoris partem. at Seruius filius aiebat initio fuisse, qui ea conditione ciues Romani fuissent, ut rempublicam semper seperatim a populo R. haberent, Cumanos uidelicet, Acerranos, Atellanos, qui æque ciues R. erant, & in legione mererent, sed dignitates non capiebant. Municipium id genus hominum dicitur, qui cum Romam uenissent, nec ciues R. essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum una cum ciuibus Romanis, præterquam de suffragio ferendo, aut magistratu capiendo, sicuti fuerunt quondam Fundani, Formiani, Cumani, Acerrani, Lanuuini, Tusculani, qui post aliquot annos ciues R. effecti sunt. Patefactus est igitur locus, ut non difficile sit, uidere unum, ut dixi, genus fuisse municipum, qui ciues R. essent ea conditione, ut nec suffragium ferrent, nec magistratus caperent, sed munus tantum honorarium obirent, id est, honoris caussa in legione stipendia facerent, ut ciues, non ut socii, in auxiliis. & quod de Cæritibus Strabo dixit, nomine, non re ciues Romani essent. qui iidem quòd suo iure uterentur, & magistratum Romæ neque alteri suffragio suo dare, neque ipsi alieno consequi possent, propterea dicuntur, rempublicam a Romana separatam habuisse. Alterum autem genus municipum fuit eorum, quibus cum suffragii latione ciuitas est data. quod intellexit item Festus, cum ad ea, quæ recitauimus, addidit, altero modo municipium, cum id genus hominum definitur, quorum ciuitas uniuersa in ciuitatem Romanam uenerunt, ut Aricini, Cærites, Anagnini. his enim uerbis eos notatos esse arbitror, qui in ciuitatem cum suffragii iure essent recepti, ut Tusculanos, Aricinos, Lanuuinos. ex quibus municipiis, antiquissimis etiam temporibus, honores Romæ amplissimos cepisse Coruncanios, Iuuentios, Catones, Murenas, Voconios, Scantinios accepimus. Vt autem quibus suffragium non dabatur, suæ leges permittebantur, sic qui suffragio ornabantur, legibus suis spoliabantur, Romanis uero obstringebantur. cuius rei nos inter alios uidetur admonere Liuius, cum ait: Hernicorum tribus populis Aletrinati, Verulano, Ferentinati, quia

quia maluerunt, quàm ciuitates, suæ leges redditæ. & post: tentationem aiebant esse Aequi, ut terrore incusso belli, Romanos se fieri paterentur, quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse, cum quibus licuerit, suas leges Romanæ ciuitatis præoptauerint, quibus legendi, quod mallent, copia non fuerit, pro pœna necessariam ciuitatem fore. Quanquam quid dico Liuium? non ne aperte idem ostendit Cicero in defensione Balbi, inquiens, cum sociis, & Latinis lege Iulia ciuitas data est, magnam contentionem Heraclienſium, & Neapolitanorum fuisse, cum magna pars in iis ciuitatibus iuris sui libertatem ciuitati anteferret. Qua ex re iudicari potest, si illi populi leges suas Romanæ ciuitati ante tulerunt, eos accipiendæ ciuitate legum, ac iuris sui detrimentum fecisse. Vnde illud etiam priscis est litteris consignatum, Latinos usque ad legem Iuliam, id est ciuitatem acceptam, ius quoddam sponsaliorum usurpasse; nempe, quia municipes facti, ciuitatis R. in quam ascripti essent, iura sequi essent coacti. Habebant ergo iura omnia municipes hi, quæ ciues Romani, iure domicilii excepto. domicilium autem curiæ, curias sacra, & iura curiarum sunt consecuta. neque iniuria. nam si curiæ tantum fuerunt in urbe, profecto qui extra urbem habitarunt, curiarum expertes fuerunt. ut in libro etiam de iure ciuium R. primo est dictũ. Si autem curiis uacarunt, profecto ne sacra quidem habuerunt curiarum, sed municipalia. quæ tanta uidentur confecta, & culta esse religione, ut ea, ne si Romæ quidem; quod pro arbitrio poterant, sedem, ac domicilium collocassent, propterea deserere possent. Itaque Festus probe, & docte municipalia sacra definiuit, quæ ab initio habuerunt ante ciuitatem Romanam acceptam, quæ obseruare eos uoluerunt pontifices, & eo more facere, quo adsuissent antiquitus. Neque uero sacris tantum curialibus caruerunt, sed iure quoque suffragii curiatis comitiis ferendi uacarunt, quàm diu in municipio, non Romæ domicilium habuerunt. Commodissima tamen horum fuit conditio, ac fortuna municipum. nimirum, quòd duas prope habuerint patrias, unam naturæ, alteram iuris. ex quo illa nota sunt Ciceronis in Legibus: Ego omnibus, inquit, municipibus duas esse censeo patrias, unam naturæ, alteram iuris. ut ille Cato cum esset Tusculi natus, in populi R. ciuitatem susceptus est. ita cum ortu Tusculanus esset, ciuitate Romanus,

nus, habuit alteram loci patriam, alteram iuris. Item: Auus quidem noſter Cicero in municipio Aripinati reſtitit M. Gratidio ferenti legem tabellariam. quæ cum res eſſet ad ſe delata, Scaurus conſul, utinam, inquit, M. Cicero iſto animo, atque uirtute in ſumma rep. nobiſcum uerſari, quàm in municipali maluiſſes. Quod autem patriam unam iuris eos habuiſſe ait, ni mirum ciuitatem Romanam intelligit, cuius eos iura, & priuata, & publica uſurpaſſe perſpicuum eſt. primum enim legum de libertate beneficio ſunt uſi. quod oſtendit idem, cum de Gauio Compſano, municipe a Verre prætore cæſo, ita exclamauit: Cædebatur in foro Meſſanæ ciuis Romanus. o nomen dulce libertatis, o ius eximium noſtræ ciuitatis, o leges Porciæ, legesq. Semproniæ. deinde etiam connubiorum Romanorum iura ſunt aſſecuti. id quod ex eo perſpici poteſt, & quòd ſponſaliorum ratio apud Latinos, ut diximus, ciuitate accepta, ſit commutata, & quòd multi ciues Romani, iidemq. nobiliſsimi municipum filias in matrimonio habuerint. Quod ſi hæc duo, ut apparet, iura poſſederunt, quis dubitet, quin reliquas etiam iuris Quiritium partes ſint adepti, patriæ poteſtatis, hereditatum, mancipiorum, uſucapionum, teſtamentorum, & tutelarum? Nam de publico iure nullus prope relinquitur controuerſiæ locus. Neque enim quenquam dubitaturum eſſe opinor, quin, ſi tribum habuerint, cenſeri etiam in ea potuerint. Quod me, cum ratio impellit, ut credam, tum etiam Liuii auctoritas, qui ſcripſit, Formianos, & Fundanos in tribum Aemiliam coniectos in ea a cenſoribus Romanis Romæ eo anno eſſe cenſos. Quod ſi ſunt cenſi, ad id certe ſunt cenſi, ut cognita ex cenſu pecuniarum, & iuniorum multitudine, in utroque officii genere reip. ſatisfacerent. Nam ſuffragii ferendi, ac magiſtratus petendi Romæ adeo certum ius municipes habuerũt, ut iidem & in municipio, & in urbe magiſtratus interdum geſſerint. quod non obſcure declarat Suetonius, cum de Octauiis Veliternis municipibus differens ait, proauum Auguſti tribunum militum Punico bello fuiſſe, auum contentum municipalibus magiſteriis, patrem Romæ præturam geſsiſſe. quid autem dico Suetonium? Cicero T. Annium Milonem Lanuuii dictatorem fuiſſe ait, tum cum Romæ conſulatum petebat. & M. Cœlium, qui Romæ ædilis curulis, & prætor fuit, ſumma omnia abſentem Puteolis eſſe adeptum; & alio loco, ſe Marcum fi-

lium in Arpinati municipio ædilem creari uoluisse ad constituendum municipium inquit, cum ambo Romæ consulatum administrarint. Cum autem municipia iura hæc non sui arbitrii haberent, sed Romani, intelligendum est, non iccirco tamen eadem omnium municipiorum iura fuisse. adeo ut uere illud scripserit idoneus auctor Aggenus, antiqua municipia suum priuilegium habuisse, ut alia æquiore, alia inquiore iure uterentur, alia solutiora essent, alia plus pensitarent. ex quo fonte illud Tullianum manauit in Verrem: Quod tam immune municipium est, quod per hos annos commoda uacatione sit usum?

De republica municipiorum. Cap. VIII.

DEINCEPS sequitur, ut de republica municipiorum agẽ dum esse uideatur. Etenim quemadmodum in coloniis, eodem modo in municipiis quandam reip. speciem, atque imaginem fuisse animaduertimus. de qua si quid omnino, quod confici diligentia possit, præteriero, uix ad ullum doctrinæ genus idoneus sim. Quæret aliquis. quæ municipalis reip. forma fuerit? difficile est de singulis dicere. uniuersum autem genus temperatum ex omnibus prope rebus publicis, & pæne Romanæ simile uidetur fuisse. Nam si ordines quæramus, decuriones, equites, & plebem inueniemus; si consilia publica, senatum, & populum; si magistratus, & sacerdotes, in dictatorem, II uiros, IIII uiros, censores, ædiles, & quæstores, & flamines municipiorum incidemus. quæ tamen utrum omnia in omnibus fuerint municipiis, ego haud pro certo unquam posuerim. agamus autem de his sigillatim. Quod ad amplissimum ordinem municipalem attinet, perfacile iudicium est, nisi si a Tulliana recedamus auctoritate. sic enim ille egit, cum Cœlium aduersus crimina inimicorum defendit: Quod obiectum est, municipibus esse adolescentem non probatum suis, nemini unquam præsenti Puteolani maiores honores habuerunt, quàm absenti M. Cœlio, quem & absentem in amplissimum ordinem cooptauerunt, & ea non petenti detulerunt, quæ multis petentibus denegarunt. Summus autem ordo decurionum fuit, quorum insignis apud eundem extat memoria in Cluentiana, cum inquit:

inquit: Ex lacrymis horum existimare potestis, omnes hæc de curiones municipii Larinatis decreuisse lacrimantes. & apud Cæsarem libro primo belli ciuilis, cum ait, decuriones e municipiis a Domitio euocatos. Ergo qui fuit senatus Romæ, idem in municipiis decurionum consilium. In quibus legendis uideo summam curam esse adhibitam. uideo autem apud idoneum omnis antiquæ memoriæ testem Ciceronem in epistola quadã ad Leptam. Quæsiui, inquit, e Balbo, quid esset in lege; rescripsit, eos, qui facerent præconium, uetari esse in decurionibus, qui fecissent, non uetari. quare bono animo sint tui familiares. neque enim erat ferendum, cum qui hodie haruspicinam facerent, in senatum Romæ legerentur, eos, qui aliquando præconium fecissent, in municipiis decuriones esse non licere. Ex decurionum autem ordine decemprimi legebantur, qui, ut scriptum est apud Hermogenianum, tributorum exactioni ita præerant, ut si qua detrimenta fiscus mortuorum causſa contraheret, ipsi suis sumptibus resarcirent. neque uero hos tacitus præteriit Cicero; siquidẽ in Rosciana dixit: Decretum fit decurionum, ut decemprimi statim proficiscantur ad Syllam. Cum autem equitum Romanorum Puteolis, & Teani Apuli, & Luceriæ, & Arpini mentionem in Cœliana, in Cluentiana, & in epistolis ad eundem inueniam, facile eò me adduci patior, ut credam, equitum etiam Romanorum ordinem in municipiis fuisse celeberrimum. cuius antiquitatis ne qua dubitatio in animis residere posset nostris, fecit idem, qui in Cluẽtiana equitem Romanum quendam in municipio suo nobilem commemorauit. Iam uero magistratuum summorum memoriam usurpat Spartianus, cum Imp. Hadrianum ait per Latina oppida dictatorem, & ædilem, & duumuirum fuisse. Nam Milonem in municipio Lanuuino dictaturam gessisse, quis iam ignorat? An uero obscuri esse quattuoruiri possunt, qui sint Ciceronis memoria, & litteris consecrati? Antonius consul, inquit, cum scribit ad T. Pomponium, euocauit litteris e municipiis denos, & quattuoruiri uenerunt ad uillam eius mane. cum esset nuntiatum uenisse Neapolitanos, & Cumanos, postridie redire iussit. & in defensione Cluentii: Oppianicus per Syllæ uim, atque uictoriam Larinum cum armatis aduolauit. quattuoruiros, quos municipes fecerant, sustulit, se a Sylla, & alios præterea treis factos esse dixit. quin etiam idem ad quat

tuoruiros, & decuriones Fregellanos ſcripſit, petens, ut quam poſſeſſionem Valgius Hippianus ab iis in agro Fregellano emereat, eam immunem, & liberam eſſe uellent. Neque uero quattuoruiros ſolum, ſed duumuiros quoque in municipiis fuiſſe inuenio. hoc autem apud Cæſarem belli ciuilis primo, cum ſe duumuiris municipiorum omnium ait imperaſſe, ut naues conquirerent. & alio loco, aurum allatum ab duumuiris Corfinienſibus Domitio reddidiſſe. Cenſores item in municipiis creatos, argumento ſunt tabulæ municipiorum cenſoriæ, quas Cicero in Cluentiana commemorauit, cum dixit, Oppianicum tabulas publicas Larini cenſorias corrupiſſe, decuriones uniuerſi iudicauerunt. Larinum enim fuiſſe municipium indicat, cum addit; grauiter id decuriones Larinatium, cunctoſq. municipes tuliſſe. Quod idem in ceteris omnibus municipiis fuiſſe ſeruatum, facile exiſtimauerim, niſi forte inſigni, ac præcipuo aliquo crimine eiuſmodi iure fuiſſent ſpoliata. Neque uero, quando me in hunc locum deduxit oratio, illud tacitus præteribo, in municipio ita cenſos eſſe municipes, ut ſi eis commodum eſſet, Romæ cenſeri etiam in tribubus poſſent, quas ab initio obtinuiſſent; quod ad ſpeciem duntaxat, & iuris uſurpationem interdum fecerunt, ut poſt bellum Italicum, ciuitate nuper accepta, in cenſura Gellii, & Lentuli, quo anno cuiuſcunque modi multitudinem inquit Aſconius ex municipiis cõ ueniſſe, aut propter comitia ſuffragiorum cauſa, aut ut cenſerentur apud cenſores. Iam ædiles in municipiis creatos docet Suetonius, qui de claris diſputans dicendi magiſtris, in Nouarienſi municipio ediles tradit fuiſſe. Nam quæſtorum meminit C. Gracchus in oratione, cuius memoria apud Gellium uſurpatur, de legibus promulgatis; Flaminis Lanuuini Cicero in Miloniana. Atque his quidem magiſtratibus, ut in coloniis, item in municipiis uti prætextis permiſſum, inquit Valerius aduerſus Catonem differens de lege Oppia abroganda apud T. Liuium. Age uero decurionum conſilium ſenatus ſpeciem retulit, quorum etiam decreta ueteribus litteris, quod ex ſuperioribus intelligi auctoritatibus poteſt, celebrantur, quid plebs, non ne populi? equidem arbitror. Huius enim ſummum fuiſſe ius uideo in legibus ferendis, & magiſtratibus municipalibus creandis. unde peruulgata iam illa ſunt Ciceronis, in legibus, M. Ciceronem auum ſuum M. Gratidio in municipio legem

gem tabellariam ferenti acerrime reſtitiſſe. & in Cluentiana, Oppianicum quattuoruiros, quos municipes feciſſent, ſuſtuliſſe. & in epiſtolis, Tranſpadanos a Cæſare proconſule quattuoruiros creare iuſſos eſſe. Ergo cum corpus quoddam eſſet municipalis reip. etiam unde aleretur, & ſumptus in rep. neceſſarii ſuſtinerentur, publico uectigali opus fuit. Quocirca Cicero ad Cluuium de agro uectigali municipii Attellani, qui eſſet in Callia, ſcripſit, & ad Brutum, de Arpinatis. ſic enim dixit: Arpinatum municipum meorum omnia commoda, omnesq. facultates, quibus & ſacra conficere, & ſarta tecta ædium ſacrarum, locorumq. communium tueri poſsint, conſiſtunt in iis uectigalibus, quæ habent in prouincia Gallia. ad eas uiſendas, pecuniasque, quæ debentur a colonis, exigendas legatos equites Romanos miſimus. Hic eſt autem ager, de quo, ut opinor, ſcripſit Liuius lib. XLII, terna iugera agri Gallici, & Liguſtini ſociis nominis Latini eſſe diuiſa.

De municipiis ante bellum Italicum conſtitutis. Cap. IX.

DEINCEPS nomina municipiorum litteris perſequamur, quæ ante bellum Italicum floruerunt, ac, quod fecimus in coloniis, id in municipiis quoque exponendis retineamus. neque enim in his præclaris ſtudiis renouandis ulla reprehendi iure diligentia poteſt. Exordiamur autem a CAERITIBVS, quos primos municipes prodit Gellius. Hic cum ſacra populi Romani pie, caſteq. bello Gallico cuſtodiſſent, merito anno CCCLXIIII in ciuitatẽ, ſed ſine ſuffragii latione aſciti ſunt. cuius rei nomine populum Romanum accuſat Strabo, quòd optime meritos ſocios nomine tantum ciuitatis, non iure ornauerit. Liuius autem nullo ciuitatis uerbo facto, hoſpitium cum iis tantum publice iunctum ſcribit. Anno in de CCCLXXIII, M. Furio Camillo ſextum tribuno militum conſulari, TVSCVLANIS datam ciuitatem, his uerbis idem tradidit: Tantum fere uerborum a Tuſculanis in ſenatu factũ. pacem in præſentia, non ita multo poſt ciuitatem impetrauerunt. & poſt: Incenſos Latinos ea rabies impetus Tuſculum tulit ob iram, quòd deſerto communi concilio Latinorum non in ſocietatem modo Romanam, ſed etiam in ciuitatem

tatem se dediſſent. poſt anno CCCCXIIII, Tuſculanis, inquit, ſeruata ciuitas, quam habebant. Habuiſſe autem eos ciuitatem cum ſuffragio indicat poſt libro nono, cum narrat, neminem ex tribu Pollia candidatum Papiriam ferre ſolitum, quòd Tuſculani a tribu Pollia una condemnati eſſent. ex quo apparet, eos in tribu Papiria tuliſſe ſuffragium. Quod cum ita ſit, ſatis liquere iam poteſt, iure Tuſculum a Cicero ne municipium antiquiſsimum dictum. ſic enim inquit in Plan ciana: Tuſculani, quia refertum eſt municipium conſularibus, nunquam de M. Catone, nunquam de Ti. Coruncanio municipe ſuo gloriantur. Item: Tu es ex municipio antiquiſsimo Tuſculano, ex quo plurimæ familiæ ſunt conſulares, in quibus eſt etiam Iuuentia, quote reliquis municipiis omnibus non ſunt. & in Fonteiana: Generis antiquitatem Fonteii ex Tuſculo clariſsimo municipio profectam in monumentis rerum geſtarum notatam uidemus, tum autem continuas præturas. Anno CCCCXV, L. Furio, C. Mænio cos. Latinis deuictis, relatum de ſingulis eſt, & pro cuiuſque meritis decretum. LANVVINIS ciuitas data, ſacraq. ſua reddita, cum eo, ut ædes, lucusq. Soſpitæ Iunonis communis Lanuuinis municipibus cum populo R. eſſet. ARICINI, NOMENTANIQ. PEDANI eodem iure, quo Lanuuini, in ciuitatem recepti. Hæc Liuius. datam autem his eſſe cum ſuffragii latione ciuitatem, apparet ex uerbis, quæ poſt ſubiicit; eodem anno cenſum actum, nouosq. ciues cenſos, tribus propter eos additas Mæciam, & Scaptiam. cenſores addidiſſe Q. Publium, & Sp. Poſtumium. cum enim in tribus eos coniectos ait, ſuffragii iure affectos oſtendit. Quod autem eſt apud Liuium de Aricinis, idem ſcriptum eſt etiam a Paterculo. unde Cicero Aricinum municipium antiquiſsimum in tertia in Antonium dixit: Quis contemnat, inquit, Aricinum municipium, uetuſtate antiquiſsimum, iure fœderatum, inde Voconiæ leges, inde Scantiniæ, multæ ſellæ curules & patrum memoria, & noſtra, hinc equites Ro. lautiſsimi plurimi. & Suetonius in Auguſto: M. Atius Balbus paterna ſtirpe Aricinus multis in familia ſenatoriis imaginibus fuctus honore prætura eſt. Quin etiam L. Licinium Murenã Cicero ex Lanuuio municipio antiquiſſimo in eius defenſione ait fuiſse, & T. Milonem in Milonina. Eodẽ autem etiam anno FVNDANIS FORMIANISQ. quòd per fines

nes eorum tuta pacataq. fuisset uia, ciuitatem sine suffragio datam, suffragium autem anno DLXV, M. Valerio, C. Liuio cos. impertitum, narrat Liuius. cuius hæc uerba sunt: De Fundanis, Formianisque municipibus C. Valerius Tappus tribunus plebis promulgauit, ut iis suffragii latio, (nam ante sine suffragio habuerant ciuitatem) esset. huic rogationi quattuor tribuni pl. quia non ex auctoritate senatus ferretur, cum intercederent, edocti, populi esse, non senatus ius, suffragium, quibus uellet, impertiri, destiterunt incœpto. rogatio perlata est, ut in Aemilia tribu ferrent. atque in hac tribu tum primum ex Valerii plebiscito a censoribus T. Quinctio Flaminio, & M. Claudio Marcello censi sunt. Eodemq. anno CCCCXV CAMPANIS EQVITIBVS honoris causa, quia cum Latinis rebellare noluissent, ciuitas sine suffragio data. CVMANOS, SVESSVLOSQVE eiusdem iuris, conditionisque, cuius CAPVAM, esse placuit. ut Liuius scriptum reliquit: nam in Vellei historia est, Campanis, & parti Samnitium ciuitatem sine suffragio post quadriennium datam Sp. Postumio, T. Veturio consulibus. Anno inde CCCCXXI, A. Cornelio, Cn. Domitio consulibus ACERRANOS Romanos factos lege L. Papirio prætore lata, qua ciuitas sine suffragio est communicata, inuenio. Velleius tamen suffragium etiam cõ cessum uidetur significare, cum eos a censoribus Sp. Postumio, & Philone Publilio in ciuitatem receptos ait. suffagium certe eos aliquando impetrasse tradit Festus. Post triennium uero PRIVERNATES in ciuitatem cum suffragii latione ascitos, mihi uideor ex Liuianis posse uerbis affirmare, quæ sunt libro nono. In hanc maxime sententiam, inquit, consul inclinauit animos, identidem ad principes sententiarum consulares, ut exaudiri possent a pluribus, docendo eos demum, qui nihil præterquam de libertate cogitent, dignos esse, qui Romani fiant. itaque & in senatu causam obtinuere, & ex auctoritate patrum latum ad populum est, ut Priuernatibus ciuitas daretur. Eos autem in tribum Vfentinam coniectos docet Festus, cum ait: Vfentinæ tribus initio causa fuit nomen fluminis Vfens, quod est in agro Priuernati inter mare, & Tarracinam. Lucretius: Priuerno Vfentina uenit fluuioq. Vfente. postea deinde a censoribus alii quoque diuersarum ciuitatnm eidem tribui sunt ascripti. Q. autem Marcio, P. Cor-

Cornelio consulibus, anno CCCCXLVII, Hernicorum tribus populis Aletrinati, Verulano, Ferentinati, quia maluerunt, quàm ciuitatẽ, suæ leges redditæ, connubiumq. inter ipsos, quod aliquandiu soli Hernicorum habuerunt, permissum. ANAGNINIS, quique arma Romanis intulerant, ciuitas sine suffragii latione data, concilia, connubiaq. adempta. & triennio post, L. Genucio, Ser. Cornelio consulibus, ARPINATIBVS, TREBVLANISQ. ciuitas impertita, sed sine suffragio Itaque Arpinatibus post suffragium eodem plebiscito, quo Fundanis, & Formianis, est concessum, ipsiq. in tribum Corneliam sunt translati, in eaq. a censoribus. Quo factum est, ut C. Marius Arpini natus, & altus ante legem Iuliam sex Romæ gesserit cõsulatus. Anno uero CCCCLXIIII, M'. Curio, et P. Cornelio consulibus, SABINIS ciuitatem sine suffragio datam narrat Paterculus. at uero CCCCLXXXV, in consulatu P. Sempronii, & Ap. Claudii ius quoque suffragii esse communicatum. an uero tum in Sergiam tribum cõiecti sint, haud hercle affirmauerim. in ea certe suffragium Sabinos tulisse Cicero ostendit in oratione in Vatinium; cum ait: Ob hasce res scias, te seueriſsimorum hominum Sabinorum fortiſſimorum uirorum, Marsorum, & Pelignorum tribulium tuorum iudicio notatum. nec post Romam conditam præter te tribulem quenquam tribum Sergiam perdidiſſe. Bello inde Punico secundo de trecentis equitibus, qui in Sicilia cum fide stipendiis emeritis Romam uenerant, latum ad populum, ut ciues Ro. essent, item ut municipes Cumani essent, pridie quàm populus Campanus a populo Ro. defeciſſet. Possumus etiam suspicari TEANVM Sidicinum, CALES, & FERENTINVM ante legem Iuliam ciuitate fuisse donata, ac municipia facta. siquidem C. Gracchus in ea oratione, quam de legibus habuit promulgatis inter municipia Italiæ hæc omnia rettulit. atque municipes ipsos a magistratibus Romanis uerberatos, tanquam ciues Ro. est conquestus. Atque hæc quidem de municipiis ante bellum Italicum comperi. Addo ad extremum, municipii uocabulum etiam ante legem Iuliam uarie esse acceptum. siquidem & coloniæ, & fœderatæ ciuitates municipia dicta sunt. Hinc enim illud manauit Liuii libro XX bello Punico: ipsi per Appiæ municipia, quæque propter eam uiam sunt, Setiam, Soram,

ram, Lauinium præmisit. & Ciceronis illud in epistolis de Neapoli: Erat ascriptus in id municipium ante ciuitatem sociis, & Latinis datam. & tamen tum Setia, & Sora coloniæ, Neapolis fœderata ciuitas erat. ex quo intelligi potest, uere scriptum esse a Gellio hoc modo: Municipes, & municipia uerba sunt dictu facilia, & usu obuia. & neutiquam reperias, qui hæc dicat, quin scire se plane putet, quid dicat. quotus enim fere nostrum est, qui cum ex colonia populi Romani sit, non & se municipem esse, & populares suos municipes esse dicat. quod est a ratione, & ueritate longe auersum.

De præfecturis. Cap. x.

SED, quoniam de coloniis, & municipiis dictum est, deinceps de præfecturis, quarum perdifficilis, ac perobscura quæstio est, disputandum uidetur. cui si minus, quàm ab antiquorum monumentis acceperat, lucis ac splendoris attulero, peto, ne quis id meæ potius, quàm superiorum sæculorum ignauiæ tribuat, quæ cum ceteris honestissimis artibus clarissimum harum etiam artium lumen usque adeo extingui passa sunt, ut nobis non nisi errorem, noctemq. prodidisse uideantur. Persequemur autem iisdem uestigiis ueterem præfecturarum memoriam, quibus coloniarum, & municipiorum antea indagauimus, aut uias certe harum artium parum hactenus tritas aperientes honestis nostrorum hominum studiis non inutiles esse conabimur. Inter omnes Italicas ciuitates præfecturarum conditio fuit, ac fortuna durissima. sic enim a maioribus erat traditum, ut quæ ciuitates iniquæ, ingratæ ue erga populum R. fuissent, ac fidem datam semel, atque iterum fefellissent, ubi in potestatem, ditionemq. essent adductæ, in præfecturæ formulã referrentur. Formula uero præfecturæ non longe a prouinciæ formula, de qua supra dixi, uidetur abfuisse. ut enim quotannis in prouincias prætores Roma mitti soliti, sic in præfecturas præfecti, qui eas administrarent, ac ius dicerent, unde illæ quoq. insigne hoc præfecturæ nomen hauserũt. Inuenio tamen antiquiorẽ multo præfecturæ fuisse originem, quàm prouinciæ. siquidẽ prima præfectura fuit Collatia iã inde a L. Tarquinio Prisco rege constituta. Quã deditione facta in fidem uenisse Liuius, nõ eadẽ æquitate, qua Crustuminos, Nomẽtanosq.

noſtes, tractatam, ſed armis ſpoliatam, ac pecuniis multatam præſidium etiam cum præfecto accipere iuſſam, Dionyſius auctor eſt. Hoc autem ius totum non populi, ſed ſenatus fuiſſe comperio, nimirum, ut quemadmodum præmia, eodem modo pœnas ciuitatibus pro meritis illarum decerneret, quem morem non tam in præfecturis, quàm in prouinciis conſtituendis diligenter obſeruatum, plurimis ueterum exemplis, atque auctoritatibus admonemur. Quòd ſi quis, quæ omnino fuerint præfecturæ, requirat, paucis ego rem expediam. auctorē nempe adhibebo & quidem ſcriptorem grauiſſimum Feſtum, qui præfecturas prodit uocatas, in quibus & ius dicebatur, & nundinæ agebantur, & erat quædam earum reſpublica, neque tamen magiſtratus ſuos habebant, & in quas legibus præfecti mittebantur quotannis, qui ius dicerent. Neque uero laudanda magni cuiuſdam hominis, & plurimum ſibi in his litteris tribuentis ſententia eſt, qui paullo ante in ſuo quodam aureo duarum pagellarum de prouinciis commentario præfecturarum conditiones tantum eſſe prodidit duas, unam, ut ibi ius diceretur, alteram, ut nundinæ agerentur. hoc enim eſt forum, non præfecturam deſcribere. cuius ratio tum demum plene, cumulateq. perfecta erit. cum non iuriſdictionem ſolum, aut nundinationem dederimus, ſed pro magiſtratibus præfectos ad ius dicendum conceſſerimus, & formam tamen aliquam reliquerimus reipublicæ. Quod quidem aliter eſſe non poſſe, poſt planius, ubi tractare de earum rep. cœpero, demonſtrabo.

De iure præfecturarum. Cap. XI.

EX HAC autem definitione ſatis apparet, præfecturas iure fuiſſe incommodiſſimo uſas. Primum enim quid eſt, quod minus probari poſſit, quàm præfecturas iure Quiritium eſſe donatas, quo multæ etiam coloniæ, multaq. municipia carue runt? deinde uero, qui poſſumus ius Latii, aut Italicum integrum eas retinuiſſe exiſtimare, cum præfectus eò miſſus ſit, qui ius pro arbitrio diceret, non præfecturæ legibus aſtrictus eſſet? niſi uero conſentaneum alicui uidetur, ciues Romanos annuis prætoris urbani edictis deuinctos fuiſſe, præfectos in præfecturis, qui locum prætoris obtinerunt, ius liberum non dixiſſe. Nā quid dicam, præfecturam ne Latii quidem, aut Iralici iuris partem

tem obtinere potuisse, cum speciem, similitudinemq. prouinciæ gesserit, cuius iura longe a sociorum nominis Latini iure fuere diuersa? Ius ergo, ut puto, priuatum omne ab edictis præfectorum Romanorum est profectum. quorum duo genera fuerunt, auctore Festo, unum quattuoruirum, uel sexuirum, qui Romani populi suffragio creabantur, alterum, quos prætor urbanus in quæque loca mittebat legibus. Publicum autem uniuersum est a senatu petitum, nempe census, tributorum, uectigalium, & militiæ. quibus grauissimis præfecturas oppressas esse muneribus, uerisimillimum mihi uidetur. Nam suffragiorum, aut honorum ullam eas partem attigisse, quæ præmia ciuitatum benemeritarum haberentur amplissima, suspicari uix possumus. Neque uero nego, præfecturam ciuitate Romana potuisse donari. illud dico, ad ius præfecturæ ius suffragiorũ non pertinuisse. fieri tamen potuisse, ut aliqua præfectura in ciuitatem sit accepta, confirmo. quod de Arpino in primis libet suspicari. hoc enim & in præfecturis a Festo numeratur, & municipium, id est suffragio, & ciuitate donatum esse perhibetur. recte autem hercle utrunque. Nam & Cicero, cum inquit in epistolis solum ædilitatis magistratum Arpini creatum, conditionem præfecturæ designat. quis enim ius dicit? ædilis? non uidetur. an ut in municipiis quattuoruiri? at, eo teste, non creantur. an præfecti Roma missi? ergo forma est præfecturæ. & cum ciuitate Romana affectum uidemus, municipale ius ipsum statim agnoscimus. Licuit enim idem oppidum, & præfecturam & municipium esse. præfecturam quidem, quatenus eò præfectus iurisdictionis caussa mitteretur, nec in ea magistratus ad ius dicendum crearentur; municipium uero, quatenus iure ciuitatis, uel cum suffragio, uel sine suffragio uteretur. quemadmodum etiam coloniam in ciuitatem ascitam, & coloniam dictam inuenimus, quia forma reipublicæ colonicæ utebatur, & municipium, quia suffragii ius Romæ ferendi erat adepta. unde illa profecta sunt in Antonium: Lautissimum oppidum, nunc municipium, honestisimorum quondam colonorum Suessam fortisimorum militum sanguine repleuit.

De republica præfecturarum. Cap. XII.

IAM uero, quod ait Festus, præfecturarum quandam fuisse rempublicam, ne incommode quidem dictum uidetur. nam in præfecturis & cõsilia publica fuerunt, nec magistratuum aliquot ornamenta desiderata sunt. Neque uero hanc doctrinam quisquam ad Capuæ normam, aut exemplum dirigere uniuersam debet. in quo multos errare animaduerto. Etenim Capua, cum in præfecturæ formam est redacta, asperius multo est, quàm ceteræ solerent præfecturæ, tractata. siquidem ita scriptum de ea inuenio in annalibus Liuianis: Habitari tantum, tanquam urbem, Capuam, frequentariq. placuit. corpus nullum ciuitatis, nec senatus, nec plebis concilium, nec magistratus esse. sine publico consilio, sine imperio multitudinem nullius rei inter se sociam ad consensum inhabilem fore præfectũ ad iura reddenda ab Roma quotannis missuros. Atque hoc idem etiam ante Liuium tradiderat in agrariis Cicero, cum de Capua disputaret. Statuerunt, inquit, homines sapientes, agrũ Campanis ademissent, magistratus, senatum, publicum ex illa urbe consilium sustulissent, imaginem reip. nullam reliquissent, nihil fore, quod Capuam timeremus. itaque hoc perscriptum in ueteribus monumentis reperietis, ut esset urbs, quæ res eas, quibus Campanus ager coleretur, suppeditare posset, ut esset locus comparandis, condendisq. fructibus, ut aratores cultu agrorum defessi urbis domiciliis uterentur, idcirco illa ædificia non esse deleta. Hæc isti. Id autem ita esse, ut dixi, perspicuum est ex eo, quòd progredientibus temporibus Capuæ consilium aliquod publicum uidetur esse permissum, qui est conuentus appellatus. id quod ostendit noster idem in Sextiana, cum ait: Qua de causa & tum conuentus ille Capuæ, qui propter salutem illius urbis consulatu conseruatam meo me unum patronum adoptauit, huic apud me P. Sextio maximas gratias egit, & hoc tempore iidem homines nomine commutato, coloni, decurionesq. beneficium P. Sextii testimonio declarant. patet item ex eo, quòd multa post Campanis beneficii loco, quasi ad pristinam leuandam calamitatem, uidentur esse concessa. quale illud est, quod anno DLXIIII condonatum esse prodit Liuius. Cum Campani, inquit, ubi censerentur, senatum consuluissent (nam antea incertum hoc fuerat) de-

decretum, un Romæ censerentur. Itaque postero anno cum censores M. Marcellus, T. Quinctius ex hoc s. c. eos Romæ censeri coegissent, petierunt, ut sibi ciues Romanas ducere uxores liceret, & siqui prius duxissent, ut habere eas, & ante eam diem nati, uti iusti sibi liberi, heredesq. essent. utraque res impetrata. Neque uero summus solum ordo, qui est conuentus dictus, in præfecturis eluxit, sed etiam equester medius. quod uno Plancii exemplo planum fieri potest. qui, ut inquit Cicero, in Atinati præfectura ea uetustate equestris ordinis fuit, ut pater, auus, ut maiores eius omnes equites Romani fuerint, summum in præfectura honestissima gradum tenuerint. Nam quid dicam de tertio plebis ordine? de quo ille eodem in loco ita pergit: Atinas præfectura plena uirorum fortissimorum sic, ut nulla tota Italia dici frequentior possit. quam quidem nunc multitudinem uidetis iudices in squalore, & luctu supplicem uobis. hi tot equites Romani, tot tribuni ærarii (nam plebem a iudicio dimisimus, quæ cuncta comitiis affuit.) quid roboris, quid dignitatis huius petitioni attulerunt? & pro Rabirio de perduellione: Quid propinqui uestri equites Romani, quid omnis præfectura? Atque hæc quidem de summis præfecturarum consiliis, & ordinibus hactenus. Magistratus autem alios eò Roma missos fuisse constat, alios e præfectura creatos. Roma missos, qui ius dicturi essent, quos præfectos appellarunt, creatos, qui publicæ curationi alicui præessent, ut ædiles, & quæstores. Ac præfectos quidem Festus quatuoruiros, aut sexuiros dictos tradidit. Quos nescio an recte eosdem esse dixerimus, ac sexprimos, quorum meminit Cicero in tertio de natura deorum, cum dixit, L. Alenium ex agro Piceno chirographum sexprimorum imitatum esse: an potius sexprimos in præfecturis decemprimis municipialibus respondisse putabimus. Quin etiam Fundanum præfectum prætorem ab Horatio nominari inuenio in his uersibus:

Fundos Aufidio Fusco prætore libenter
Linquimus, insani ridentes præmia scribæ,
Prætextam, & latum clauum, prunæq. catillum,

Neque enim audiendus est Acro, qui ibi prætorem pro duumuiro accipiendum censet. siquidem præfecturas duumuiros habuisse non est proditum. Aedilem autem ad publica urbis loca sarta tecta tuenda, & quæstorem ad pecuniam præfecturæ publicam

publicam curandam in præfecturis esse creatum, uaide probauerim. cum autem Festus, aut Liuius magistratibus interdictum scribit, non quoscunque intelligere, sed eos, qui iure dicundo præessent, crediderim. Eiusmodi uero ferme reip. forma hodierno die Italicæ pleræque ciuitates utuntur. ut cum præfectum a domino ad iura dicenda accipiant, qui, quòd cũ potestate sit, uulgo Potestas appellatur, ipsæ tamen ædiles, quæstoresq. suos e suo corpore creent, & in magnis sæpe tenebris seruitutis, speciem tamen aliquam reip. lucemq. libertatis aspiciant, quæ partim in consiliis publicis habendis, partim in quibusdam ciuitatis uectigalibus pro arbitrio & colligendis ac in usus ciuitatis conferendis, est collocata.

De præfecturis ante bellum Italicum constitutis. Cap. XIII.

VERVM præsentem Italiæ statum exquirere, nihil sane ad hoc tempus. illud autem est institutæ scriptionis, atque sermonis, quæ potissimum oppida a senatu Romano in præfecturæ quondam formulam sint redacta, perueſtigare. cuius antiquitatis indagandæ grauiorem nobis curam ademit Festus, qui duo fuisse præfecturarum genera docuit, unum, in quas præfecti irent a populo Ro. creati, Capuam, Cumas, Casilinum, Vulturnum, Liternum, Puteolos, Acerras, Suesulam, Atellam, Calatiam: alterum, in quas proficiscerentur, quos prætor urbanus misisset, Fundos, Formias, Cære, Venafrum, Allifas, Priuernum, Anagniam, Frusinonem, Reate, Saturniã, Nursiam, Arpinum, aliaq. complura. Cuius pulcherrimum uiri præceptum uideo egregia aliorum præterea multorum auctoritate, ac testimonio confirmari. Nam de Capua quæ non loquitur historia? Attellanos autem, & Calatinos, quòd grauissime multatos, quia Annibalem armis defendissent, prodat Liuius, eandem fere, quam Campanos pertulisse fortunæ conditionem posumus suspicari. Quod idem de Cumis etiam, & Vulturno, & ceteris Campaniæ oppidis ego facile existimauerim. Nam de Anagnia, & Frusinone suspicionem iniicit Liuius, cum inquit, de Anagninis, quique arma Romanis intulerant, ciuitatem sine suffragio datam, & magistratibus, præterquam sacrorum curatione interdictum. neque enim inter se pugnãt,

ad

ciuitate donari, & magistratibus interdici, quorum alterum ad municipii, alterum ad præfecturæ ius pertinet, alterum præmii fere loco datur a populo, alterum pœnæ a senatu. id quod supra de Arpino diximus, & de Fulgino etiam iudicamus. quippe cum Ciceronem in oratione pro Vareno Fulginum modo præfecturam modo municipium, uideam nuncupare. Quin etiam Reatinæ præfecturæ extat apud eundem memoria in libris, quos scripsit de natura deorum, & Atinatis in Planciana. Neque uero paucas etiam in Piceno fuisse præfecturas ostendit libro primo de bello ciuili Cæsar, cum inquit: Piceni cunctæ præfecturæ, & Cicero, cum in Rabiriana illa nobili ait: Quid propinqui uestri equites Romani, quid omnis præfectura, regio, uicinitas uestra, quid ager Picenus uniuersus? Ac de præfecturis quidem hæc uix e ueteribus eruere litteris, ac priscis annalium monumentis potuimus.

De fœderatis ciuitatibus, & earum iure, & rep. Cap. XIIII.

An igitur, quæret aliquis, præter colonias, municipia, & præfecturas ullum aliud oppidi genus in Italia extitit, quod cum populo R. alicuius iuris societate deinctum fuerit? equidem opinor multa. sed ea fere ante bellum Italicum, & ciuitatem Romanam acceptam omnia. Hæ sunt ciuitates fœderatæ, quæ & oppida fœderata dicuntur. quas nescio an commodius describere possimus, quàm si oppida, quæ neque coloniæ, neque municipia, neque præfecturæ essent, dicamus. Etenim, si uerum quærimus, fœderata ciuitas nullum aliud ius habuit, quàm societatis, & fœderis. atque hoc intellexit quoque, ut opinor, Plinius, cum in Hispania citeriore describenda dixit, oppida fuisse CCXCIIII, in iis colonias XII, oppida ciuium Romanorum XIII, Latinorum ueterum XVII, fœderatorum unum, stipendiaria CXXII. hoc enim idem ualet, ac si dixisset colonias, municipia, fœderata oppida, & præfecturas. Fœderata porro oppida in Italia fuere aut Latii fœdere obstricta, aut Italico, aut Gallico; Latii, ut Tibur, ac Prænestе, Italico, ut Neapolis, Velia, & Heraclea, Gallico, ut Rauenna. Quæ cuiusmodi fœdera, iuraq. fuerint, satis superiore libro est demonstratum. nunc quod cœpimus, id est de oppidis uel Latii iure, uel

uel Italico fœderatis dicamus. Horum ut libertas maior, sic dignitas amplior fuit. siquidem & minus, quàm Gallica oppida fuerunt obnoxia, & minorem populi R. rationem duxerunt. cui rei satis argumenti sit, quòd & suam rempublicam, & leges suas, & suos magistratus habuerunt. Itaque senatus, populiq. in iis oppidis, ut in liberis ciuitatibus memoriam usurpari uidemus. quod, ne frustra singula persequar, uno exemplo Capuæ confirmabo, de qua, cum adhuc fœderata, nec dum in præfecturæ formam esset relata, ita scriptum est apud Liuium: Annibal Capuam flectit iter, luxuriantem longa felicitate, atque indulgentia fortunæ. maxime tamen inter corrupta omnia licentia plebis sine modo libertatem exercentis, senatum & sibi, & plebi obnoxium Pacuuius Calauius fecerat. is cum forte eo anno in summo magistratu esset, iam diu infestam senatui plebem, ratus magnum ausuram facinus, ut, si in ea loca Annibal cum exercitum ueniisset, trucidato senatu traderet Capuam Pœnis, cum mallet incolumi, quàm euersa rep. dominari, nullam autem esse incolumem orbatam publico consilio crederet, rationem iniit, qua & senatum seruare, & obnoxium sibi, ac plebi faceret. Quibus ex uerbis & Campanam fuisse remp. & senatus, plebisq. consilium, & summum in ea magistratum uersatum esse cognoscitur. Quod idem de ceteris iudicium faciendum est, quibus uictis libertas a Romanis concessa fuisse dicitur, ut Tarentinis. Itaque animaduertere possumus, in ciuitates fœderatas exilii causa commigrare ciuibus Romanis fuisse permissum, ut quæ liberæ essent, ac suam remp. in potestate haberent. Quod cum res ipsa testatur, & exempla exulum Romanorum, quæ in hoc genere colligi multa possunt, ostendunt, tum maxime Polybius libro sexto docet, quo loco formam Romanæ exprimit reipublicæ, addens, Tibur, Prænestę, Neapolim, ut in liberas ciuitates ciues R. exilii causa solum uertere solitos. quanquam illi non in oppida fœderata solum se contulerunt, sed sæpe in colonias etiam Latinas, id est, Latii, ut dixi, iure donatas. quippe quæ longius a ciuium R. iure abessent, quàm Romanæ. hinc enim scitum illud est Ciceronis pro Cæcina: In colonias Latinas sæpe nostris ciues aut sua uoluntate, aut legis multa profecti sunt. quam multam si sufferre uoluissent, tamen manere in ciuitate potuissent. Legum porro, ac magistratuum, quibus quæque ciuitas utere-

uteretur, ratio exquiri fortasse potest, inuéniri uero in tanta uetustate qui potest? aliarum tamen alias leges, aliosq. magistratus pro rerum, ac temporum ratione, & cuiusque reip. genere fuisse, non est difficile intelligere. nam Tusculi dictator, & consul antequam Tusculani in ciuitatem reciperentur, fuisse traditur dictatoris meminit Liuius libro VIII. & præter Liuium Cato Originum libro secundo. cum ait, Lucum Dianium in memore Aricino Aegerium Lesbium Tusculanum dedicauisse, dictatorem Latinum; consulis Plinius, cum scripsit libro septimo: L. Fuluius inter insignia Tusculanorum rebellantium consul, eodemq. honore, cum transisset, exornatus confestim a populo Romano. qui solus eodem anno, quo fuerat hostis, Romæ triumphauit ex iis, quorum consul fuerat. Narrat etiam Liuius libro XXVI, Capuæ, antequam deficeret, summum magistratum mediastuticum fuisse. alioq. loco prætorem Capuæ Marium Blosium profitetur. quid quod libro IX. Prænestinum prætorem commemorat, id est, ut ego interpretor, in bello præfectum. Prænestinus, inquit, prætor per timorem segnius ex subsidiis suos duxerat in primam aciem. & libro XXIII. Prænestini cum suo prætore Manitio (scriba is antea fuerat) Prænestæ incolumes redierunt. Quin etiam de censoribus licet aliquid suspicari ex eo, quod apud eundem est scriptum in historia anni DXXC referenda. L. Postumius consul, inquit, edixit, qui socium nominis Latini ex edicto C. Claudii consulis redire in suas ciuitates debuissent, ne quis Romæ, sed omnes in suis ciuitatibus censerentur. Adiungamus his etiam ædilem, & quæstorem, quos a Latinis creatos, declarant ea Strabonis uerba, quibus ius Latii definiuit, ut qui ædilitatem, aut quæsturam apud Latinos gessissent, ii ciues Romani essent. Quod autem supra dixi, fœderatos nullam fere populi R. rationem duxisse, id uere dictum esse, ex eo efficitur, quòd ne magistratui quidē Romano apud se diuertenti ex antiquo fœdere quidquam darent. quod ex hac Liuiana narratione perspicitur, quæ est libro XLII: L. Postumius consul iratus Prænestinis, quòd cum eo priuatus sacrificii in templo Fortunæ faciendi caussa profectus esset, nihil in se honorifice neque publice, neque priuatim factum a Prænestinis esset, priusquam ab Roma proficisceretur, litteras Prænestæ misit, ut sibi magistratus obuiam exiret, locum publice pararet, ubi diuerteretur, iumentaq.

cam exiret inde, præsto essent. ante hunc consulem nemo unquam sociis in ulla re oneri, aut sumptui fuit. ideo magistratus mulis, tabernaculisque, & omni alio instrumento militari ornabantur, ne quid tale imperarent sociis. priuata hospitia habebant. ea benigne, comiterq. colebant. domusq. eorum Romæ hospitibus patebant, apud quos ipsis diuerti mos esset. legati, qui repente aliquo mitterentur, singula iumenta per oppida, iter qua faciendum erat, imperabant. aliam impensam socii in magistratus Romanos non faciebant. iniuria consulis etiam si iusta, non tamen in magistratu exercenda. & silentium nimis aut modestum, aut timidum Prænestinorum ius uelut probato exemplo magistratibus fecit grauiorum in dies talis generis imperiorum. Atque hæc quidem tum erat Italicorum, Latinorumq. oppidorum conditio. num autem eadem etiam Gallicorum? non opinor. Nam cum Gallia prouincia fuerit, profecto Gallica oppida præter magistratus suos quosdam prætorem etiam Romanum habuerunt, cui, ut præfecturæ præfecto, non ius solum dicenti, ac quæstiones exercenti, sed imperium etiam habenti, ut supra diximus, obedirent. Caruisse autem fœderata oppida omnia iure ciuitatis Romanæ, illud argumento est, quòd multos ex fœderatis ciuitatibus nominatim ciuitate donatos legimus. Age enim. Heraclienses fœderati erant, & quidem, ut inquit Cicero pro Archia, æquissimo fœdere: quod ictum esse C. Fabricio consule, Pyrrhi temporibus, scribit in Corneliana, itemq. Camertes. Itaque bello Italico Heraclienſium legionem, & Camertium cohortes duas P. Crassus ciuitate donauit. & P. Cæsium, qui uiuebat Rauennæ, fœderato ex populo, Cn. Pompeius, & Aletrinensem fœderatum M. Crassus ciues fecerunt. quæ omnia ad Balbi defensionem Cicero exempla adhibuit. ut etiam illa: C. Cosinium Tiburtinum fœderato ex populo, damnato Cœlio, ciuem R. esse factum. & Cereris sacerdotes aut Neapolitanas fuisse, aut Velienses fœderatarum sine dubio ciuitatum. at uero ante ciuitatem Velienſibus datam nominatim ad populum latum de Caliphana Velienſe, ut ea ciuis Romana esset. Finis erit huius loci, si hoc addidero, fœderatarum ciuitatum aliquãto uberiorẽ, quàm aliorum oppidorum numerum extitisse. siquidẽ omnia Italiæ oppida præter colonias, municipia, & præfecturas, quas iam commemorauimus, in hunc numerum ascribenda sunt.

De

De foris, & conciliabulis. Cap. XV.

EXTREMVM præceptum est de foris, & conciliabulis, quorum certam inter se differentiam uix in tam obsoleta rerum antiquissimarum memoria inueniri posse existimo, quærere tamen, atque indagare, utile admodum esse puto. Itaque, quoniam rerum omnium ea conditio est, ut ueritas earum crassissimis circumfusa tenebris sine summa contentione erui non posse uideatur, nos, quid in re prope ab omnibus, incredibili ipsius, ut arbitror, difficultate, deserta, proficere possimus, omnibus ingenii uiribus contendamus. Sic igitur statuendum est, fori significationes, quæ multæ a Festo colliguntur, duas uideri præcipue hanc disputationem attingere; unam, cum pro iuris loco, alteram, cum pro nundinationis accipitur. Prioris significationis item mentio fit in commentariis Nonii de sermone Latino, cum ait, Fora locos fuisse, in quibus ius diceretur. Quod præceptum notis illis dicendi generibus uideo comprobari, forum indicere, & forum agere. Forum enim indicere prætores dicebantur, cum locum iurisdicundi, qui conuentus dicebatur, designabant. quod & intellexit Virgilius, inquiens: Indicitq. forum, & patribus dat iura uocatis, & eum uersum interpretans scriptum reliquit Seruius; Forum autem agere, cum conuentum in prouincia iurisdicundi caussa habebant. Quærer aliquis; quem istum Romani conuentum appellarint, respondebo, quemadmodum nuper Ioanni Sario Zamoscio Polono eximiæ doctrinæ, excellentisque ingenii iuueni, idem de me quærenti respondi, conuentum fuisse, ut Institutionum libro primo apertissime demonstrauit Theophilus, certum tempus, ac statum litium dirimendatum caussa inuentũ. Cum n. tempus omne anni Romani prætores bello gerendo cõsumerent, tum hieme, ac tempestatibus eius ab armis recedere coacti indiciis operam dabant, multis ad id iudicibus, qui controuersias eas deciderent, constitutis, qui Recuperatores sunt appellati. dictus est autẽ conuẽtus, quod eò ludices, et litigatores conuenirent. extremo autẽ conuentus die consiliũ habebatur. in quo procedebat prætor in proprio sedẽs tribunali,

eique uiginti uiri, qui peregrini recuperatores dicebantur, asſidebant. Itaque quod Cæſar ſe ex ulteriore Gallia in citerio rem ad conuentus peragendos ueniſſe ſcribit, interpretatur Hirtius is, qui Cæſarianam ſuppleuit hiſtoriam, ad ius dicendum, Cæſarem ſcribens ſuperiore anno ius in Gallia citeriore dixiſſe. Hoc autem dicendi genus frequentauit Cicero in epiſtolis, conquerens, Ap. Pulchrum Ciliciæ proconſule forum egiſſe Tarſi, ſtatuiſſe, decreuiſſe, iudicaſſe, cum ipſe ſucceſſor eius iam prouinciam attigiſſet. & alio loco, narrans, ſe egiſſe forum Laodiceæ omnium dioeceſeum præter Ciliciæ. quod eſt aliud nihil, quàm ius dixiſſe. unde alibi dixit, ſe Q. Voluſium in Cyprum miſiſſe, ut ibi pauculos dies eſſet, ne ciues Romani pauci, qui illic negotiantur, ius ſibi dictum negarent. Iuriſdictionem autem hanc ad priuatas controuerſias, & omnino ad ius Quiritium tuendum pertinere, eo, quo iura ciuium R. perſecuti ſumus, libro oſtendimus. Itaque cum in foris ius dictum tradimus, prorſus quæſtiones publicas remouemus. quas non in foris Italicis, ſed Romæ cognitas fuiſſe, niſi quid forte extra ordinem factum ſit, arbitramur. id quod in Bacchanalium quæſtione uſu ueniſſe narrat Liuius. Eadem ſolitudo, inquit, quia Romæ non reſpondebant, nec inuenieban tur, quorum nomina delata erant, coëgit conſules circa fora proficiſci, ibiq. quærere, & iudicia exercere. Altera, ut dixi, fori ſignificatio locum nundinationis amplectitur, quem pariter prætores in prouinciis indicere, Seruio teſte, ſoliti erant. Atque hoc idem ius uideo prædia etiam ad priuata interdum eſſe tranſlatum. ſiquidem inquit Suetonius, Claudium imperatorem ius nundinarum in priuata prædia a conſulibus petiiſſe; & Plinius in epiſtola ad Valerianum ſcribit, uirum prætorium a ſenatu contendiſſe, ut ſibi inſtituere in agris ſuis nundinas permitteretur. Hæc autem loca proprio uocabulo non fora, ſed diſtinctionis gratia conciliabula dicta eſſe inuenio. nimirum, ut tradit Feſtus, quòd eò in concilium ueniretur. unde eſt illud Liuii libro ſeptimo, legem latam, ne ambiendi magiſtratus gratia nundinas, & conciliabula obire liceret. nempe enim intelligebant, ciues Romanos, qui in agris uerſarentur, eò frequentes mercandi, ac uendendi cauſſa conuenire ſolere. Fuiſſe uero local eiuſmodi, in quibus ius diceretur, alia, in quibus nundinæ tantum agerentur, oſtendit idem aperte,

cum

cum ait alio in loco, ex uicis partim habuisse rempublicam, & ius dictum, partim nihil eorum, & tamen ibi nundinas actas. Quo fit, ut hæc duo coniuncte sæpe a ueteribus proferantur, ut a Liuio libro XL: Decemuiri supplicationem in biduum ualetudinis caussa in urbe, & per omnia fora, & conciliabula ediderunt. & libro XXV: Senatus triumuiros binos creari iussit, alteros, qui citra, alteros, qui ultra quinquagesimum lapidem in plateis, forisque, & conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent. Vt autem colonias, & præfecturas, item fora, & conciliabula ad ius municipiorum redigi potuisse, non obscure Frontinus in libro de limitibus declarauit, cum ita scripsit: Quod si ad hæc reuertamur, hoc conciliabulum fuisse fertur, & postea in municipii ius relatum. nam omnia antiqua municipia suum habent priuilegium. & Aggenus, cum ait: Sunt loca publica coloniarum, ubi prius fuere conciliabula, & postea sunt in municipii ius relata. Atque hæc quidem, quod ad ius Italiæ pertinet, de foris, & conciliabulis dicta sint.

Nunc quoniam multa in Italia oppida fuerunt, quæ Fori nomen tulerunt, ut Forum Appii, Forum Cassii, Forum Liuii, Forum Cornelii, & alia generis eiusdem, nihil alienum me ab huius disputationis officio arbitror esse facturum, si hoc loco, quid de toto hoc genere sentiam, aperuero, atque harum pulcherrimarum artium obscuras, & inusitatas uias omnibus, quoad eius fieri poterit, uestigiis indagatas patefecero. Quod igitur quædam huius nominis, & appellationis in Italia oppida fuerint, id totum è more, institutoq. Romanorum est repetitum. de quo neminem arbitror esse dubitaturum, qui tritas aures ueterum nominum Romanorum usu, ac consuetudine habeat. Cur autem, aut quando singula eorum sint constituta, uix equidem adhuc nisi leui suspicione attingere potui. Nam, quoniam forum & iuris, & nundinationis sedes fuit, factum est, ut ad credendum adductus sim, omnia eiusmodi fora, aut quia iuris, aut quia negotiorum domicilia fuerint instituta, id nominis inuenisse. Hoc autem ita esse probatur etiam exemplo Regii Lepidi, Galliæ citerioris oppidi, quod ita dictum prodit Festus, quia ibi forum habuerit Lepidus. Regium autem cum dicebant, quid aliud, quàm basilicam intelligebant, id est locum, in quo ius, ut Romæ in basilicis, dicebatur? Quo circa Strabo Rhegium Bruttiorum ambigit an ab eo nuncupatum

tum fit, quòd esset quasi regia, siue, ut Græco uerbo utar, basilica. Cum ergo hoc constet, iam nullam illud habet dubitationem, Forum Appii ab Appio, Cassii a Cassio, Cornelii a Cornelio esse ut appellatum, sic etiam constitutum. at a quo Appio, Cassio ue (nam plurimi eius nominis Romæ fuerunt) nihil præter coniecturam afferre possum, quam nunc non inuitus exponam. Me igitur ad hanc opinionem diuturna, ac diligens Romanæ obseruatio antiquitatis adduxit, ut credam, eiusmodi pleraque fora aut a censoribus, aut a prætoribus Romanis condita esse, censoribus, cum uias in Italia sternerent, prætoribus, cum bellum gererent, aut prouincias obtinerent. Cur enim, cum in Appia uia Appii forum, in Flaminia Flaminii, in Aurelia Aurelii, in Aemilia Lepidi fuisse, teste Antonino inueniam, aut aliter possum existimare, aut non ab eodem, a quo uia strata est, forum esse instructum putare? Viam autem Appiam Ap. Claudius Cæcus censor, quod inter omnes constat, a porta Capena usque ad oppidum Capuæ muniuit anno urbis CDXLI. Nam Flaminiam Liuius, Cassiodorus, & Festus a C. Flaminio censore anno CXXXIII stratam litteris prodiderunt. ea uero a porta Flumentana per Vmbriam Ariminum usque perducta est. ut qui Flaminius agrum Gallicum cis Ariminum in tribunatu diuiserat, Gallos cisalpinos in consulatu deuicerat, idem in censura ad finem usque eiusdem agri uiam produxerit. aliam inde Flaminiam uiam C. Flaminius huius filius in consulatu strauit a Bononia usque Aretium, quo cum Aemilia ad Bononiam est coniuncta. quod item in annalibus Liuianis est scriptum. nam aliter est apud Strabonem, qui eam ab urbe Ariminum usque producit. Viam Aureliam ab urbe per Etruriam usque ad Pisas deducit Antoninus, in eaq. Forum Aurelii collocat. ea uero a censore C. Aurelio Cotta (loquor, ut opinor. neque enim præter coniecturam quidquam habeo) anno DXII est strata. M. autem Aemilius Lepidus is, qui bello Gallico confecto uiam Aemiliam ab Arimino Placentiam muniuit, cum forum, teste Festo, in agro, qui est inter Mutinam, Parmamq. haberet, Regium Lepidi in uia Aemilia suo insigne cognomine reliquit. Atque hoc idem de Foro Claudii, & Foro Cassii possumus suspicari, quippe cum uiam Claudiam, Cassiamque per Etruriam ductas, & Forum Claudii, Cassiique Etruriæ fuisse oppida liqueat, & aliquot

quot Claudii, Cassiique censores fuerint, a quibus ut uias munitas, sic fora condita esse consentaneum sit. Iam uero Forum Sempronii in agro Gallico a P. Sempronio Sopho consule, qui Picentes in ditionem, potestatemq; populi R. redegit, Forum Liuii a M. Liuio Salinatore, qui eam prouinciam aduersus Asdrubalem tenuit, Forum Cornelii a P. Cornelio Scipione Nasica, qui in iis locis bello gesto Bononienses agro multauit, Forum Fuluii in Liguribus ab aliquo eorum Fuluiorum, qui cum iis populis bellum gesserunt, esse constituta, nisi si quis grauem uetteris alicuius scriptoris auctoritatem opposuerit, facile opinione mihi patiar persuaderi. Forum autem Iulii in Carnis a C. Iulio Cæsare conditum crediderim, tum cum Galliam ulteriorem, citerioremque pro consule obtinuit. quod idem de Foro Iulio Galliæ Narbonensis existimo. neque enim eos audire possum, qui hæc Cæsaris esse Augusti monumenta putant. quorum ab auctoritate cur discedam, id est causſæ, quòd Forum Iulium Narbonense in epistolis Planci, multo ante quã Cæsar Augustus imperio potiretur, inuenio celebrari. Adde quòd quæ Augustus monumenta reliquit, ea non Iulio, sed Augusti nomine signauit, ut in Hispania Foro Augustanam ciuitatem, & Augustam Emeritam, in Italia Augustam prætoriam, Augustam Taurinorum, nulla alia de causſa, nisi ut ea a patris Iulii monumentis secerneret. Cæsar autem duobus in extremis prouinciæ suæ finibus duo fora uidetur constituisse, unum in ulteriore Gallia, alterum in citeriore. Cur autem hoc ipse, uel ceteri Romani factitarint, equidem honestam quandam laudis, & gloriæ cupiditatem mihi uideor afferre posse, qua præter ceteras gentes populus Romanus semper flagrauit. ut qui armis, atque assidua bellorum contentione gentes omnes deuincerant, idem in terris non solum nobilissima uictoriæ monumenta posteris proderent, sed suo etiam, per quos egregii aliquid gestum esset, nomine libenter ad æternitatem ornarent. hinc uiæ, hinc aquæ, hinc thermæ, hinc arcus, hinc fornices extiterunt, quæ qui curarunt, ac construxerunt, eximio quodam immortalitatis amore, ac studio ducti suo nomine insignita in perpetuum esse uoluerunt. Quod idem de foris etiam conditis uidetur esse iudicandum quæ a principio ad usum uel iuris, uel nundinarum instituta, post incolarum numero aucta, tectis frequẽtata oppidi formam accepisse, ac fori tamen

tamen nomen, pristino iure amisso, ac meliore alio parto uidentur usurpasse. Quibus ex rebus breuiter disputatis intelligi potest, non solum quod ius singulorum & oppidorum, & locorum Italiæ fuerit, sed etiam Italiam nullo modo per proconsules, ut tradidit Appianus, fuisse administratam. Neque enim cum a coloniis, municipiis, præfecturis, fœderatis ciuitatibus, foris & conciliabulis recessserimus, ulla alia in Italia loca reperiemus. quæ ipsa iam nulli proconsulum imperio, aut potestati fuisse permissa ostendimus. Hæc autem administrationis ratio usque ad Imp. Hadrianum uidetur integra permansse. cuius instituto Italiæ regiones præsidum, consularium, & correctorum imperio regi sunt cœptæ. Quo de iure nobis non est his libris propositum disputare.

CAROLI

CAROLI SIGONII
DE ANTIQVO IVRE ITALIAE
LIBER TERTIVS.

De ciuitate Latinis, atque Italicis data. Cap. 1.

INGREDIENTI mihi eam disputationem mandare literis, quam de uniuerso Italiæ post bellum Marsicum iure me hoc tertio libro expositurum esse professus sum, iucunda sane cogitatio alacritatem mihi perficiendæ rei attulit incredibilem. Etenim, quo ad respicere longissime poteram, inde usque memoriam præteriti temporis repetens, uidebam, hoc studium, quod ab omnibus olim desertum iam penitus obsoleuerat, tanta nuper celebrari, atque excoli diligentia esse cœptum, facile ut sperandum sit, breui fore, ut uetus Romanarum rerum notitia, quæ diu terris exterminata omnibus, prope in tenebris iacuit, in antiquas tandem sedes tanquam postliminio restituta, pristinum & splendorem, & ueterem gradum dignitatis obtineat. Quòd si iis, qui in hoc rectissimum studium, atque in hanc honestissimam curam incubuerunt, laus, aut gratia est aliqua tribuenda; ego in primis Octauio Pantagatho, & Paullo Manutio, uiris summo ingenio, & excellenti doctrina præditis, maximam sane tribuendam esse censuerim: quòd, cum artis huius præstantiam admirati ad eam animum adiunxissent, alter doctissimis sermonibus Romæ uberrimum huius doctrinæ seminarium fuit, alter Venetiis ornatissimis ingenii sui monumentis non modo nostrorum hominum, sed exterorum etiam studia commouit. neque enim parum multos hodie in Italia, atque adeo in tota Europa esse intelligo, qui huius disciplinæ pulchritudine capti omne suum in ea studium, omnem operam, atque industriam ponant. quorum si quando monumenta laborum, uigiliarumq. prodierint, nihil erit, opinor, cauſſæ, cur in hoc facultatis genere, quæ nobis a ueteribus tradita sũt, maxime requiramus. Quo ego tam præclaro doctorum hominum iudicio confirmatus eò erectiore, atque alacriore, ut dixi,

animo ad hæc ipsa, quæ instituí, persequenda aggredior. neque enim uereri possum, quenquam tam iniquum iudicem in me futurum, ut, quanquam intelligat, plus me sustuliſſe oneris, quàm meæ imbecillæ sustinere uires posſunt, plus tamen a me postulet, quàm uel ipse per me consequi possim, uel huius ratio, ac natura disciplinæ concedat. Sed ad propositum reuertamur.

Italiæ statum a bello Italico usque ad Augustum imperatorem hoc tertio libro mihi proposui demonstrandum. quo tempore melius aliquanto ius ipsa, quàm antea obtinuerat, est adepta. Vt autem superiora iura ex legibus fœderum, fœdera ex bellis fluxerunt, sic hoc quoque, quod optimum ius Italiæ uoco, lex Iulia peperit, qua ciuitas Latinis, atque Italicis est conceſſa. Ad largiendam uero his ciuitatem populus Romanus Italici belli difficultate, periculoque compulsus est. Quod cum ita sit, relinquitur profecto, ut cauſſam eius belli, ipsumque bellum, & fœdus, & fœderis conditiones exponam, ni ab instituto discedere suſceptæ disputationis uelim. sic enim facilius, quo modo Latini, Italicique in ciuitatem, qui est huius sermonis, ac doctrinæ finis, asciti sint, apparebit. Cum ergo, ut rem altius repetam, hoc iure Latini, atque Italici essent, quod, quemadmodum dixi iam toties, ciuitatis Romanæ iure incommodius erat, propterea de eo amplificando, atque ad optimum ius ciuium Romanorum redigendo iterum, ac sæpius agitarunt, idque a senatu negatum ad extremum aperta defectione ui, & armis extorſerunt. Hoc autem ipsum quantopere concupiſcerent, atque adeo rationibus suis accommodatum existimarent, iam inde ab anno DLVIII maximum, ac certiſsimum illi documentum dederunt, cum, M. Catone, L. Flacco consulibus, nouum ius Ferentinates tentarunt, ut Latini, quod scriptum est apud Liuium, qui in coloniam Romanam nomina dediſsent, ciues Romani essent. Puteolos autem, Salernumque, & Buxentum ascripti coloni, qui nomina dederant, cum ob id se pro ciuibus Romanis ferrent, senatus iudicauit, non esse eos ciues Romanos. Itaque cum uulgo per migrationem, & censum, quod præcaueri consilio non potuerat, sedibus, ac penatibus suis furtim Romam traductis clam in ciuitatem irrepe-

rent,

rent, uisum est faciendum senatui, ut tantæ licentiæ quasi fræna quædam iniicerentur, atque ut in suas quique sedes redigerentur. Quare cum anno DLXVII, Lepido, & Flaminio consulibus, legati socium Lanini nominis, qui toto undique ex Latio conuenerant, magnam multitudinem ciuium suorum Romam commigrasse, ibique censos esse quererentur, Q. Terentio Culleoni prætori negocium, eodem teste Liuio, datum est, ut eos conquireret, & quem C. Claudio, M. Liuio censoribus, post ue eos censores ipsum, parentem ue eius apud se censum esse probassent socii, ut redire eò cogeret, ubi censi essent, qua conquisitione duodecim millia Latinorum domos redierunt, iam tum multitudine alienigenarum urbem onerante. Neque uero mirum uideri cuiquam debet, his legibus, atque edictis ad Italicorum, qui Romam commigrarent, multitudinem cohibendam tum opus fuisse. Nam cum recentibus uictoriis, Punica, Macedonica, atque Asiatica, omnium gentium consensu, uniuersi terrarum orbis imperium Romæ esset constitutum, nusquam se Itali melius, atque honestius, quàm in ipso imperii domicilio fore arbitrabantur. Itaque cum uulgo oppida, agriq. desererentur, tum, anno demum DLXXVI, C. Claudio, Ti. Sempronio consulibus, legationes, ut idem inquit Liuius, socium nominis Latini, quæ & censores, & priores consules fatigauerant, tandem in senatum introductæ, questæ sunt, ciues suos Romæ censos, pleroſque Romam commigrasse. quod si committeretur, perpaucis lustris futurum, ut deserta oppida, deserti agri nullum militem dare possent. Fregellas quoque quattuor millia familiarum transisse ab se Samnites, Pelignique questi sunt. neque eo minus aut hos, aut illos in delectum milites dare. Genera autem fraudis, ut idem addit, duo mutandæ ciuitatis inducta erant. Lex sociis, ac nominis Latini, qui stirpem ex se se domi relinquerent, dabat, ut ciues Romani fierent. ea lege male utendo alii sociis, alii populo Romano iniuriam faciebant. Nam & qui stirpem domi relinquerent, liberos suos quibuscunque Romanis in eam conditionem, ut manumitterentur, mancipio dabant, libertiniique ciues essent: & quibus stirps deesset, quam relinquerent, ut ciues Romani fiebant. postea his

quoque imaginibus iuris spretis, promiscue, sine lege, sine stirpe, in ciuitatem Romanam per migrationem, & censum transibant. Hæc ne postea fierent, petierunt legati, & ut redire iuberent in ciuitates socios, deindé ut lege cauerent, ne quis quem ciuitatis mutandæ caussa suum faceret, ne ue alienaret; & si quis ita ciuis Romanus factus esset, ciuis non esset. Hæc impetrata ab senatu. Legem C. Claudius sociis ex s.c. tulit, & edixit, qui sociis, ac nominis Latini ipsi, maiores ue eorum M. Claudio, T. Quinctio censoribus, postq. ea apud socios nominis Latini censi essent, ut omnes in suam quisque ciuitatem ante K. Nouembris redirent. Quæstio, qui ita non rediisset, L. Mummio prætori decreta est. Ad legem, & edictum consulis adiectum est, ut dictator, consul, interrex, censor, prætor, qui tunc esset apud forum, darent operam, ut qui manumitteretur, in libertatem uindicaretur, iusiurandum daret, qui eum manumitteret, ciuitatis mutandæ caussa manu non mittere. qui non iuraret, eum manumittendum non censuerunt. Hæc in posterum caussa, iurisdictioq. C. Claudio consuli decreta est. Quo tempore L. Papirium Fregellanum orationem pro Fregellanis, & coloniis Latinis in senatu habuisse Cicero prodit in Bruto. Itaque cum quadriennio post censores Q. Fuluius, A. Postumius censum agerent, minorem aliquanto, quàm superiore lustro, numerum inuenerunt, quia L. Postumius consul pro concione edixerat, qui socium nominis Latini ex edicto C. Claudii consulis redire in suas ciuitates debuissent, ne quis eorum Romæ, sed omnes in suis ciuitatibus censerentur. Has autem insidias, atque aucupandæ Romanæ ciuitatis fraudes nimirum intellexit noster idem, cum de Balbo ciuitatis reo dixit: Non furatus esse ciuitatem, non genus suum ementitus, non in aliquo impudenti mendacio delituisse, non irrepsisse in censum dicitur.

Post legem Claudiam non multis annis lata est Papia de ciuitate. quæ tamen quo potissimum anno sit lata, cum eorum temporum una cum ueterum annalium monumentis memoria euanuerit, nobis parum compertum est. Hæc autem lex hoc amplius uidetur habuisse, quàm Claudia, quòd Claudia non nisi sociis nominis Latini esset lata, Papia etiam peregrinis, cum eodem illi fortasse ciuitatis Romanæ adipiscendæ studio, atque hi, efferrentur. si quidem Mamertini, quod oppidum in Sicilia

cilia est, huius legis beneficio M. Crassum, qui se Romæ pro ciue ferebat, Messanam reuocare sunt conati. cuius rei Cicero, cum Balbum defenderet, exemplum adhibuit. Cum iudices, inquit, præseferrent, palamq. loquerentur, quid essent lege Papia de M. Crasso Mamertinis repetentibus iudicaturi, Mamertini publice suscepta caussa destiterunt. Quid quod hac etiam lege damnatum M. Perpernæ eius, qui anno DCXXIII consul fuit, patrem prodit Valerius? M. Perperna, inquit, consul ante, quàm ciuis. cuius enim uita triumphauit, mors Papia lege damnata est. nanque patrem illius nihil ad se pertinentia ciuis Romani iura complexum, Sabelli iudicio petitum redire in pristinas sedes coegerunt. Eodem ergo tempore, cum hunc rerum statum Italia obtineret, Ti. Gracchus tribunatum pl. adeptus est anno urbis DCXX. in quo etsi multa alia parum fortasse e rep. promulgauit, illud tamen ad imperium constituendum aptissime. quòd animos Italicorum, ac sensus intimos perscrutatus, ciuitatem Italiæ, quod extat apud Paterculum, est pollicitus. quam tamen legem, ante ab optimatibus interfectus, ille ferre non potuit. Anno DCCXXVII, M. Iunius Pennus (hic Lepido, & Oreste consulibus, teste, in Bruto Cicerone, ad tribunatum plebis accesit) legem tulit, quæ non ad ciuitatem, & socios, id, quod nunc quærimus, sed ad peregrinos urbe eiiciendos, & usu eius prohibendos pertinuit. Quam quidem legem commemorat Festus. quippe a quo testis citatur C. Gracchus in ea, quam scripsit de lege Penni de peregrinis, uituperat autem Cicero in tertio de officiis. Male, inquit, qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosq. extermi nant, ut Pennus apud patres nostros. usu enim urbis prohibere peregrinos sane inhumanum est. Hoc uero tempore palam, atque aperte Italicos ius ciuitatis R. tentare cœpisse, neque ante, quàm id obtinuerint, conquieuisse inuenio. Etenim cum agraria Ti. Gracchi lege se uetere agrorum suorum possessione euerti uiderent, & P. Scipionem Aemilianum, quo uno patrono eos se retenturos esse confiderent, insidiis inimicorum e medio sublatum esse ipsi una cum locupletibus Romanis omnibus indignissime ferrent, non defuerunt, qui Romæ ad incitandam ad agros defendendos Italiam, dandæ illis ciuitatis auctores essent. Quod Italici alacri, atque libenti animo acceperunt, atque oppidorum nomina, M. Fuluio Flacco consule

legem

legem scribente, professi sunt. uerum indignante, atque aduersante senatu, ac misso, & prope amandato in prouinciam M. Fuluio nihil, ut inquit Appianus, effectum est. Huius autem legis Fuluiæ meminit, ut uideo, Valerius, ubi superbiæ exempla proponit. M. Fuluius Flaccus consul, inquit, M. Plautii Hypsæi collega, cum perniciosissimas reip. leges introduceret de ciuitate danda, de prouocatione ad populum eorum, qui ciuitatem mutare uellent, ægre compulsus est, ut in curiam ueniret. Eodem autem etiam anno Fregellæ a Romanis in Latio defecerunt, Latinis, ut uulgo suspicabantur homines, a M. Fuluio concitatis. Plutarchus C. Gracchum suspectum fuisse tradit, ne socios solicitasset, ac coniurationis Fregellanæ particeps fuisset. Fregellas quidem L. Opimium prætorem cepisse, atque ita ceteros quoque Latini nominis socios male animatos represisse scribit in cõmentario Milonianæ Asconius. Triennio post C. Gracchus tribunus pl. legem, quam Tiberius frater ferre in animo habuerat, Flaccus promulgarat de ciuitate Italis danda, rettulit. Atque hoc quidem tradit Appianus, cuius præter alia hæc etiam uerba sunt: Gracchus multas leges promulgabat de iudiciis, de uiis, de coloniis, & ad omnes Romanorum res Latinos aduocabat, quasi uero senatus homi nibus consanguineis honeste repugnare non posset. reliquis uero sociis, quibus ius suffragii non erat, suffragium in posterum dabat, ut & hos in ferendis legibus suffragatores haberet. Quo facto senatus perturbatus consules edicere iussit, ne quis eorum, quibus suffragii ius non esset, in urbe obuersaretur, neque propius urbem quinque millia passuum esset. Plutarchus item præter ceteras hanc etiam legem a C. Graccho in primo tribunatu promulgatam scribit, qua Italis idem, atque ciuibus Romanis, ius suffragiorum communicabat. in secundo autem cum ad propositas reliquas leges iubendas suffragium plebi, cuius ex cuncta urbis fece maximus ad se concursus factus fuerat, daturus esset, Fannium consulem ex auctoritate senatus socios præter ciues R. omnes edicto exire ex urbe iussisse; Gracchum professum se manentibus eis auxilio futurum, cum familiares quosdam suos a lictoribus consulis trahi uideret, destitisse. Quibus ex uerbis satis aperte intelligi potest, Gracchum, ut ait Appianus, Latinos ad omnes res Romanorum scisscendas uocare, quippe qui nisi ad leges iubendas accer

Græc.

seren-

scerentur, Italis, auctore Velleio, ciuitatem lagiri uoluisse. at Fanniano edicto omnes ex urbe exire iussos. quæ res Ciceronẽ impulit, ut in Bruto scriberet, C. Fannium, qui consul cum Domitio fuit, unam orationem de sociis, & nomine Latino contra Gracchum reliquisse. Quod autem scriptum est apud Sallustium in Iugurthina, nobilitatem per socios, ac Latinum nomen Gracchorum actionibus obstitisse, id ad leges eorum agrarias repudiandas, quibus Italiæ potissimum res, uti diximus, agebatur, referendum uidetur. quam tamen rogatione Sempronia de ciuitate promulgata cum Gracchus in gratiam rediisse opinor. Neque uero dubium est, quin Flacci, & Gracchi, qui primi de ciuitate legem intulerant, nece cognita, uehementius. (& hoc enim tradit etiam Appianus) Italia dolore exarserit. Vniuersos tamen postea omni ciuitatis cogitatione, speque abiecta placatos licet suspicari; Latinos quidem, quòd anno DCXLIII nobilitati, ut scribit Sallustius, ad Mamiliam rogationem occulte impediendam affuerint, & quòd interea legis Seruiliæ, (hæc quo potissimum anno lata sit, est obscurum) beneficium tulerint, qua dabatur, ut si quis Latinus senatorem Rom. accusando condemnasset, is ciuis R. esset. cuius legis Cicero memoriam usurpauit, tum cum Balbum de ciuitate defendit: Italicos uero, quòd non nisi tricesimo post Gracchum, & Flaccum interfectos anno ad ciuitatis petitionem accensi fuerint. id quod iniuria legis Muciæ Liciniæ coacti uidentur primum cogitasse. Nam cum illi summa, ut est apud Pedianum, cupiditate ciuitatis R. flagrarent, & ob id magna pars eorum pro ciuibus R. se gereret, L. Licinius Crassus orator, & Q. Mucius Scæuola pont. max. consules legem de ciuibus regundis tulerunt, ut in suæ quisque ciuitatis ius redigeretur. quæ lex eandem fere habuisse uim uidetur, quam Claudia primum, post Papia, quæ uetustate fortasse iam sua consenuerant. Huius autem legis meminit primum Cicero in III de offic. cum dixit: Esse pro ciue, qui non sit ciuis, rectum est non licere, quam legem tulerunt sapientissimi consules Crassus, & Scæuola. et pro Balbo, ita: Lege Seruilia sapientissimi ciues hanc Latinis uiam populi iussu patere passi sunt, neque in his est hoc reprehensum lege Licinia, & Mucia. Vnde illud est translate dictum in Bruto: Lysiam Timæus quasi Licinia, & Mucia lege repetit Syracusas. Verum

rum hac lege adeo alienati sunt principum Italicorum animi, ut ea uel maxima caussa belli Italici, quod triennio post exortum est, fuerit. Nam cum M. Liuius Drusus tribunus pl. L. Philippo, Sex. Cæsare cos. assiduis Italicorum efflagitationibus fatigatus, legibus multis de agris, de frumento, de iudiciis, de senatu, de coloniis promulgatis hanc etiam de ciuitate Italiæ danda proposuisset, aduocatis in urbem per consules Etruscis, atque Vmbris, uerbo quidem, ut legem de coloniis, qua potissimum uiolabatur Italia, reprehenderent, re ipsa, ut Drusum interficerent, haud ita multo post, antequam hanc de ciuitate legem perferret, domi suæ, incertum a quo, necatus est. Quo facto equites Romani penes quos tum iudicia erant, Q. Varium tribunum pl. Drusi collegam impulerunt, ut legem ferret in eos, qui Italicos ciuitatem petentes clam, palam ue iuuissent. qua lege multi e primoribus urbe sunt exacti. Italici uero cum se Druso, quo uno auctore se ciuitatem impetraturos sperauerant, erepto, & ceteris patronis suis exilio multatis, desertos cernerent, indignationis, atque irarum pleni ad uersus populum R. conspirarunt. Ac primum quidem decreuerunt feriis Latinis, in monte Albano, Philippum, & Cæsarem consules interficere, deinde re patefacta, Q. Seruilio pro cos. ad motus suos comprimendos accurrenti una cum legato eius Fonteio, & omnibus, qui Asculi erant, ciuibus Romanis necem attulerunt. Quam ut ulcisceretur iniuriam populus Romanus, bellum illud iniuit, quod sociale, atque Italicum appellatum est, nempe quòd a sociis Italicis sit commotum. Quod idem etiam Marsicum nominarunt. quòd illud Marsi potissimum, ut inquit Strabo, & eorum imperator Popedius intulerint, ad quos se deinde hi populi applicuerunt, Picentes, Peligni, Vestini, Marrucini, Frentani, Hirpini, Pompeiani, Picentini, Venusini, Iapyges, Lucani, Samnites, atque omnis, ut ait Appianus, ora a Liri fluuio usque ad Ionium sinum. Hi uero, ut addit Diodorus, cum Corfinium, Pelignorum oppidum, belli caput legissent, eò cum alia, quibus magnum parari imperium posset, tum maxime forum, & consilium, & cetera, quibus ad bellum gerendum opus est, pecuniarum, & annonæ copiam contulerunt. quin etiam senatum ex uiris quingentis constituerunt, ex quibus legerent, qui patriam regerent, & communi saluti consulerent. atque his rei bellicæ auctorita-

ctoritatem, ac ius omne permiserunt. illi uero consules bini quotannis,& duodeni prætores ut crearentur,cum statuissent. Q. Popedium Silonem, & C. Papium Mutilum, alterum inter Marsos, alterum inter Samnites auctoritate, & rerum gestarum gloria facile principem consules declararunt. cum autem uniuersam Italiam in partes duas distribuissent, easq. consulares prouincias feciſſent, Popedio partem ab Ocriculis usque ad mare Adriaticum, nimirum quæ occidentem, & septentrionem intuetur, tradiderunt, reliquam uero Italiam, quæ orientem, & meridiem spectat, C. Mutilo concesserunt. Ita cum omnia dextere, atque ad Romani moris similitudinem apte descripsissent, omni cura in bellum incubuerunt, cum Corfinium in Pelignis, communem patriam, Italicum appellassent. unde postea Italicenses usurpati. Aduersus hos magno pedestrium, equestriumq. copiarum apparatu Romani consules cum ueniſſent L. Iulius Cæsar, & P. Rutilius Lupus, primum uario marte, dubioq. pugnarunt, post autem, cum ad alias clades aduersus multis prœliis acceptas, P. etiam Lupus consul tertio idus Iunias, teste in fastis Ouidio, cecidisset, iamque Etrusci etiam, & Vmbri, aliiq. iis finitimi populi, qui ab altera urbis parte incolunt, defectionem spectarent, tum lex, ut ait Appianus, est lata, ut qui populi ad eam diem in fide mansissent, ciues Romani essent. quo nomine Latinos, Etruscos, & Vmbros comprehendisse uisa est. nondum enim eorum quisquam defecerat. Appianus quidem certe Tiburtinos, & Præneſtinos, quas fœderatas ciuitates fuisse in Latio diximus, tum ciuitate donatos diserte scribit. Vmbros autem & Tuscos, cum in tanto tumultu nihil mouissent, in eandem tum esse ascriptos facile mihi persuaserim. de Vmbris enim, ut ciuibus in tribus coniectis, loquitur Cicero pro Murena. Multas sibi tribus, inquit, quæ municipiis Vmbriæ conficiuntur, adiunxit. de Tuscis illud est indicio, quod ait Valerius, ubi de Spurina Etrusco loquitur. Quod sequitur,ait, externis adnectam, quia ante gestum est, quàm Etruriæ ciuitas daretur. Idem autem de Sabinis est iudicandum, quos postremo in Sergiam tribum coniectos(in ea enim suffragium tulerunt)significat noster ille in Vatiniana. Hæc autẽ celeberrima lex Iulia fuit, a L. Iulio Cæsare consule, extremo, ut par est, consulatu,iam mortuo collega,anno post V. C. DCLXIII lata.

qua lege Cicero pro Balbo ſociis, & latinis, Gellius lib. IIII, uniuerſo Latio ciuitatem datam profitentur. Tam diu uero Italici reſtiterunt, donec a Cn. Pompeio conſule, & P. Sulla alterius conſulis L. Catonis legato pluribus prœliis uicti, & iam ad paucos redacti omnium ſuorum conſenſu, communem patriam Corfinium reliquerunt, quòd iam Marſi, atque omnes finitimæ gentes in fidem Romanorum redierant, ac communi Italicorum cauſſa deſerta, cum ab armis recesſiſſent, in ciuitatem lege Iulia aſciti fuerant. Rei uero ſummam in oppidum Samnitium, priore anno de Romanis captum, Aeſerniam tranſtulerunt. Tum uero magnis collectis undique copiis, & ſeruis ad arma uocatis, duce Popedio Silone cum Venuſiam in Apulia amiſiſſent, nec quod implorauerant, a Mithridate Ponti rege, Romanorum hoſte, auxilium impetraſſent, omnem belli gerendi cogitationem depoſuerunt, paucis tantum Samnitibus, qui Nolæ ſe continebant, & Lucanis quibuſdam exceptis. Itaque hoc anno omnes ex lege Iulia in tribus deſcriptos fuiſſe puto a cenſoribus L. Iulio Cæſare, & P. Licinio Craſſo, qui huius rei gratia ante ſolemne quinquennii tempus creati erant. In tribus autem eos non ueteres triginta quinque, ſed in nouas octo diſtribuerunt, eo nimirum conſilio, ne ſi eos in ueteres rettuliſſent, multitudine nouorũ ſuffragiorum nimium ueterum ciuium opes infirmarent. Atque hoc eſſe opinor, quod in epitoma Liuinarum LXX ſcriptũ eſt his uerbis: Italieis populis ciuitas a ſenatu data eſt. Quanquam non ſuo id loco, ut opinor. non enim in Cornelii Cinnæ conſulatu, quod ex eo loco apparet, ſed in Pompeii Strabonis hoc factum eſt. Quo eodẽ anno peregrinis etiam aditum quendam ad ciuitatem R. lege Siluani, & Carbonis tribunorum plebis uideo eſſe factum. peregrinos nunc appello omnes præter Italos. Ea uero lege auctore in oratione pro Archia Cicerone, latum eſt, ut qui fœderatis ciuitatibus aſcripti eſſent, ſi tum cum lex ferebatur, in Italia domicilium habuiſſent ac ſexaginta diebus apud prætorem profeſi eſſent, ciues Ro. eſsent. ad quam legem reſpiciens idem ſcripſit in XIII epiſtolarum hoc modo: L. Manlius Soſis Catanenſis, cum aſcriptus eſſet Neapolim ante ciuitatem ſociis, & Latinis datam, una cum reliquis Neapolitanis eſt ciuis Ro. factus. & pro Archia, Archiã ipſum Anthiochenum, cum aſcriptus eſset Heracleam, quæ

æquiſsimo

æquissimo iure, & fœdere erat, ciuitatem R. esse adeptum concludit. de utraque autem ciuitate sic in defensione Balbi loquitur: lege Iulia, qua ciuitas sociis, & Latinis data est magna contentio Heraclienſium, & Neapolitanorum fuit cum magna pars in iis ciuitatibus iuris sui libertatem ciuitati anteferret. Fuit autem æquum, ut qui ascriptus esset in ciuitatem fœderatam, una cum ea ciuitatem Romanam consequeretur. Quod autem dixi, ciuitatem Italicis populis datam in consulatu Strabonis, non Cinnæ, cum censores, de quibus dixi, ostendunt, quorum munus est ciues in tribus transferre, tum etiam illud maxime, quòd P. Sulpicius, qui anno post Strabonem consulem, Sulla consule tribunatum gesſit, nouos ciues ex octo tribubus in omnes triginta quinque distribuere est conatus. Etenim cum Italici in octo tribus nouas coniecti nihil se ad comitia roboris afferre, ac neruorum, dummodo ueteres XXXV consensissent, intelligerent, sed deceptos rati, ad P. Sulpicium nouarum rerum cupidum confugerunt. Ille uero ad aucupandam eorum gratiam legem promulgauit, ut noui ciues in ueteres tribus transferrentur. qua de lege in epitoma LXXVII, atque in Appiani primo libro scriptum est. uerum hæc lex aut non est lata, aut certe eodem anno a L. Sulla consule, cum in urbem ex Campania cum exercitu reuertisset, ac Sulpicium ipsum, Mariumq. inimicos suos urbe exturbasset, una cum ceteris eius legibus est sublata. Quocirca L. Cinna, qui insequenti anno consulatum gesſit, quo sibi contra Sullam tum absentem opes pararet, eam rettulit, id quod his uerbis proditũ a Velleio esse uideo: Cum ciuitas Italiæ data esset, ut in octo tribus contribuerentur noui ciues, ne potentia eorum, & multitudo ueterum dignitatem ciuium frangeret, plusq. possent recepti in beneficium, quàm auctores beneficii, Cinna in omnibus tribubus eos se distributurum pollicitus est. quo nomine ingentem totius Italiæ frequentiam in urbem acciuerat. ex qua pulsus, consulatus ei quoque abrogatus est. Post autem Cinna IIII consule interfecto, & Cn. Carbone solo consulatum gerente, anno DCLXIX, socios omnes in XXXV tribus distributos possumus suspicari, atque id esse, quod in epitoma LXXX scriptum est: Nouis ciuibus s. c. suffragium datum est. His enim uerbis significari arbitror, nouis ciuibus tum demum suffragium esse concessum, quòd eo primum an

no in xxxv tribus, quod ante eam diem non obtinuerant, sint distributi, quo modo par ius suffragiorum cum ueteribus ciuibus sunt assecuti. Neque uero de facto dubito. quo anno factũ hoc sit, de eo potius ambigo. neque enim ex uerbis epitomarum sæpe certum rerum annum possis eruere. ego uero, siquid in re tanta iudicio, ac coniecturæ dandum est, malim Italicos biennio ante in xxxv tribus coniectos in secundo Cinnæ consulatu, quàm eodem quartum consule iam occiso, & Carbone solo consulatum gerente; primum, quia probabile uidetur, quod Cinna in primo consulatu conatus non potuit efficere, id statim in secundo peregisse, deinde quòd eo anno censores fuisse traduntur, L. Marcius Philippus, & L. Perperna, idq. ante solemnem censorii quinquennii uicissitudinem. quos ad id creatos esse facile putauerim. Nam nisi a censoribus in tribus translatos eos dicamus, legem latam ad populum, qua qui in quaque tribu nominatim suffragarentur, expressum sit, confiteamur necesse est. cuius tamen legis nulla usquam memoria extat. Itaque recte post in epitoma LXXXVI scriptum est, Sullam cum Italicis populis, ne timeretur ab iis, uelut ereepturus ciuitatem, & suffragii ius nuper datum, fœdus percussisse. Quod ipsum cum Scipione, & Norbano consulibus factũ sit, ob eam rem probe Cicero in Philippicis dixit Sullam cum Scipione collocutum de auctoritate senatus, de suffragiis populi, de iure ciuitatis, legis inter se conditiones contulisse. Hoc tamen beneficium post a Sulla uictore, & dictatore ademptum est multis, qui Cinnam, Carbonem, Marium, Scipionẽ, & Norbanum, ceterosq. aduersæ factionis duces aut consilio, aut pecunia, aut copiis iuuerant. quorum alios morte, ut inquit Appianus, alios exilio, alios bonorum publicatione mulauit. cumq. in singulis hominibus insatiabilem suam crudelitatem exercuisset, oppida inde adortus, ea aut arcibus, aut mœnibus nudauit, aut grauissimis impositis tributis prorsus afflixit, aut deductis in eorum agros militibus suis, possessionibus patriis spoliauit, aut iis denique ciuitatem paullo ante a senatu datam eripuit. Vnde merito in eum M. Lepidus consul est in concione dicens apud Sallustium, sociorum, & Latii magnam uim ciuitate pro multis, & egregiis factis data per unum Sullam prohiberi. De agris tamen, non de ciuitate ratum fuisse, docet in oratione pro domo Cicero, cum ait. Populus Romanus,

manus, L. Sulla dictatore ferente, comitiis centuriatis ciuitatē ademit. ademit iisdem agros. de agris ratum est, fuit enim populi potestas, de ciuitate ne tandiu quidem, quādiu illa Sullani temporis arma ualuerunt. Neque uero alia, ut opinor, causa Sallustiū impulit, ut in Catilinæ conuratione scripserit; Etruriam nouarum rerū cupidam cōsule Cicerone fuisse, quòd Syllæ dominatione agros, bonaq. omnia amiserat. Samnitibus quidem, qui Telesino, & Lāponio ducibus infesta urbi signa aduersus se tulerāt, itemq. Volaterranis, & Nolanis, & Arretinis, qui sibi pertinacissime restiterant, inimicissimum ipsum fuisse, multorum testimonio compertum habemus; maxime autem Strabonis ita de Samnitibus scribentis: Samnites postremo a Sulla deleti sunt, quos cum ceteris Italis bello fractis, solos arma retinentes, ac Romam oppugnantes uideret, alios in fuga cecidit, alios abiectis armis se dedentes, ad quattuor millia in uilla publica, qnæ in campo Martio est, trucidauit. factisque proscriptionibus non ante destitit, quàm uniuersum Samnitium nomen deleuerit, aut Italia fugarit. Post autem Sulla dictaturam deponente, aut certe mortuo, omnibus, aut plerisque ius pristinum, ut opinor, est restitutum. uerum quo potissimum legem ferente, nihil sane mihi legisse uideor. illud pro certo affirmare possum, M. Lepidum consulem de Sullanis actis rescindendis cum Q. Catullo, collega suo, post Syllæ mortem contendisse, & bona, agrosque, quos a Sullæ hasta pretio persoluto mercatus erat, se cuique ueterum dominorum reddere paratum esse in concione professum esse. Quocirca Cicero quoque legem Sullæ de ciuitate adimenda ne tandiu quidem ualuisse dixit, quandiu Syllana arma ualuerunt.

Hoc igitur pacto cum Italia ciuitatem Ro. multis laboribus, ac multo sanguine primum meruisset, deinde uero armis, atque populi Ro. benignitate obtinuisset, amissamque recuperasset, tum tanta demum peregrinorum in urbem se rettulit copia, ut noua lege eorum libido fuerit coercenda. Itaque, Dione teste, Cotta, et Torquato cos. anno post urbem conditam DCLXXXVIII, omnes, qui Romæ obuersabantur, Italis exceptis, urbe pulsi sunt, C. Papii tribuni pl. rogatione, cum peregrini in urbe superarent, nec satis digni uiderentur, qui secum habitarent. Hic est autem Papius ille, de quo Cicero: Male, qui peregrinos urbibus prohibent, eosque exterminant,

exterminant, ut Pennus apud patres nostros, Papius nuper, quam eandem legem intellexit in agraria secunda, cum dixit: Lege illa, qua peregrini urbe eiiciuntur Glaucippus excipitur. & in Archiæ defensione. Quid quod non modo post ciuitatem datam, sed etiam post legem Papiam multi in earum ciuitatum tabulas irrepserunt? ex quo apparet, Papias leges duas fuisse, unam de ciuibus, alteram de peregrinis, item unam de ciuitate, alteram de urbe. quos autem non modo post ciuitatem datam, sed etiam post legem Papiam in eorum municipiorum tabulas irrepsisse ait, peregrinos intelligit, qui urbe lege Papia prohibiti, ut ibi esse per legem liceret, furtim sua nomina in tabulis fœderatorum reponi curauerant, ut ex lege Siluani, & Carbonis ciues Romani essent.

De iure ciuitatis Galliæ prouinciæ dato. Cap. II.

HACTENVS quo rerum motu, & quibus legibus Latini, atque Italici Romanam ciuitatem adepti sint, diximus. reliquum est, ut de Galliæ prouinciæ ciuitate eo, quo cœpimus, ordine differamus. Quid igitur? an ego Galliæ prouinciæ nobilissimæ datam esse ciuitatem addubitem? minime uero. extant enim præclari huius muneris insignia ad memoriam testimonia. Nam & Diodorus Ligures, & Strabo Gallos Cisalpinos cum Venetis in ciuitatem acceptos, uterque libro quinto mandarunt. an uero de tempore, quo asciti sunt, ambigam? ne id quidem. quippe cum Strabonem eundem habeam auctorem, Gallos, & Venetos, eodem; quo ceteram Italiam, tempore Romana ciuitate esse donatos. an lege Iulia ciuitas Galliæ data? non, arbitror. lex enim Iulia sociis, & Latinis solis traditur opem tulisse, sed Pompeia, quam Cn. Pompeius Strabo post L. Iulium Cæsarem, unde est lex Iulia, consul, ni mea me coniectura decipit, tulit. Placuit enim Pompeio, cum Iulius lege sua Italicis omnibus in fidem redeuntibus subuenisset, se quoque a Gallis, qui in tanto quieti tumultu fuerant, gratiam inire. Itaque, quod uerisimile uidetur, legem, collega Catone iam extincto, tulit, qua Liguribus, & Cispadanis, & Venetis ciuitatem, Transpadanis uero Latinitatem communicauit. Huius legis præterquam quòd uestigia extant apud Plinium,

Plinium, cum inquit, Cottianas alpes, quia non hostiles fuerant, municipiis ab Augusto attributas lege Pompeia, testis est quoque Alba Ligurum oppidum, quæ ab hoc Pompeio, ut in transpadanis etiam Laus, Pompeia est appellata. Accedit, quod cum transpadanos Latii iure ab eo donatos, ut infra ostendam, pro certo habeamus, cispadanos item præmio aliquo affectos, uerisimile esse arbitramur. præsertim uero cum post hæc tempora cispadanos ius suffragiorum Romæ habere, transpadanos desiderare uideamus. Hinc enim illa sunt Ciceronis de se consulatum petēte in epistolis ad Atticum. Et quoniam, inquit, in suffragiis multum potest Gallia, accuremus legati ad Pisonem. & in Antoniana secunda: Ex omnium omnibus flagitiis nullum turpius uidi, nullum audui, quàm qui magister equitum fuisse tibi uiderere, in proximum annum consulatum peteres, uel potius rogares, is per municipia, coloniasq. Galliæ, a qua cum consulatus noster petebatur, non rogabatnr, petere consulatum solebamus, cum caligis, & lacerna cucurristi. & in III in Antonium: Tantus consensus est municipiorum prouinciæ Galliæ, ut omnes ad auctoritatem huius ordinis maiestatemq. populi R. defendendam conspirasse uideantur. & post de restitutione eius ita Pedianus; Placentini honestissima decreta erga Ciceronem fecerunt, certauerunteq. in ea re cum tota Italia. cum de reditu eius actum est. & deinde de legibus C. Cātonis antiquandis Cicero in epistolis ad fratrem: Magna manus ex Piceno, & Gallia expectatur, ut etiam Catonis rogationibus de Lentulo, & Milone resistamus. & de sacerdotii Antoniani petitione Hirtius: Cæsar, inquit, in Italiam profectus, ut municipia, & colonias appellaret, quibus M. Antonii quæstoris sui commendaret sacerdotii petitionem, aut iis gratiam ageret, quòd frequentiam, atque officium suum Antonio præstitissent. Item: Cæsar, cum omnes Galliæ Togatæ regiones percucurrisset, T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit. quo maiore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. Hinc idem etiam Cicero in Philippicis, cum de Mutina colonia ab Antonio obsessa loqueretur, Galliam prouinciam fortissimorum ciuium uocat, atque incredibilem earum coloniarum, & municipiorum consensum ad salutem populi R. tuendam exclamat. & ad M. Brutum Galliæ prætorem cum scriberet: Ergo omnibus terris inquit, una Gallia

lia communi non ardet incendio. in qua frueris ipſe te, cum in Italiæ luce cognoſceris, uerſarisque in optimorum ciuium uel flore, uel robore. Quod autem tranſpadanis non ius ciuitatis, ſed Latinitatis lege Pompeia conceſſum ſit, docet Aſconius, qui in commentario Piſonianæ ita, ut ſæpe dixi, ſcribit: Cn. Pompeius Strabo Magni pater tranſpadanas colonias deduxit. quas non nouis coloniis conſtituit, ſed ueteribus incolis manentibus ius dedit Latii, ut poſsent habere ius, quod ceteræ Latinæ coloniæ, id eſt ut petendi magiſtratus gratia Romanam ciuitatem adipiſcerentur. Ex his autem coloniis Veronæ, Comi, & Laudi Pompeiæ tantummodo mentionem inuenio. De Verona ſcriptum eſt in Panegyrico Conſtantini Magni, fato euenisse, ut quam coloniam Pompeius aliquando deduxerat, Pompeianus euerteret. & apud Tacitum libro XIX. Quæſitum inde, inquit, quæ ſedes bello legeretur. Verona potior uiſa, patentibus circum campis ad pugnam equeſtrem, qua prævalebant, ſimul coloniam copiis ualidam auferre Vitellio in rem, famamq. uidebatur. Comum narrat Strabo modicum oppidum fuiſse. quod cum incumbentes Rhæti uaſtaſſent, Cn. Pompeius Strabo Magni pater reſtituerit. De Laude Pompeia nihil habeo præter coniecturam ex nomine ipſo conceptam. Neque enim eos laudare poſsum, qui inter Tranſpadanos Venetos numerant, & oppida Venetorum in hunc etiam numerum ſine ullo uetere teſte aſcribūt. primum, quòd cum Tranſpadanos Romani dixerunt, ii Gallos tantum Cænomanos, & Inſubres intellexerunt, deinde quòd Venetos non iure Latii, ſed ciuium R. donatos inuenio. Cum ergo deteriore Tranſpadani, quàm reliqui Itali iure eſsent, propterea & ipſi ſæpe, ut in ciuitatem acciperentur, egerunt. Itaque Cotta, & Torquato cos. an. DXXXVIII, M. Craſsus, & Q. Catulus inter ſe ſumma ui decertaſse a Dione traduntur, quòd alter eorum Tranſpadanis ciuitatem dare uellet, alter uetaret. iidemq. cum infecta re abdicaſſent, ne per ſequentes quidem cenſores quicquam eſse perfectum. eodem uero anno Cæſarem, addit Suetonius, Latinas colonias de ciuitate agitantes adiſse, atque ædilem curulem cum Cn. Piſone conſpiraſse, ut ille foris, ipſe Romæ ad res nouas conſurgeret per Lambranos, & Tranſpadanos; deſtitutum utriuſque conſilium morte Piſonis. Quod autem Cæſar in ædilitate Præſtare non potuit,

Verona

potuit, id in primo consulatu uidetur tentasse, ut aliqua ex parte Transpadanorum petitioni satisfaceret. quanquam nisi de Como quicquam nominatim accepimus. de quo est scriptum in Strabonis commentario v, Cæsarem quinque millia hominum Comum deduxisse. ex quibus maxime illustres quingentos Græcos fuisse. eos tamen ciuitate donatos, atque colonos adscriptos haud ibi habitasse, sed oppido nomine Nouocomi imposito Nouocomenses oppidanos omnes dixisse. Quocirca aliquot post annis M. Marcellus consul, Cæsari inimicus ad senatum rettulit, ut colonis, quos rogatione Vatinia, quod scribit Suetonius, Cæsar Nouumcomum deduxisset, ciuitas adimeretur, quod per ambitionem, & ultra præscriptum data esset. Ciuitatem autem intellexit, non quæ Nouocomensibus ueteribus incolis data esset, quæ nulla erat, sed quæ quingentis colonis Græcis adiectis. Quod autem ait Appianus, Cæsarem Nouocomum ad Latii ius redegisse. quorum qui annuum gerebant magistratum, ciuis Romanus erat, intelligendum item est de nouis incolis Græcis, quos quia Comum Cæsar ascripserat, etiam iure Latii, quo ueteres incolæ lege Pompeia donati fuerant, decorauerat. Quare, ut idem scribit, Nouocomensem quendam, qui domi magistratum gesserat, ac propterea se pro ciue Romano ferebat, uirgis cædi in Cæsaris contumeliam Marcellus consul iussit, quo eodem respexit etiam Cicero, cum in v epistolarum ad Atticum scripsit: Marcellus fœde in Comensi. etsi ille magistratum non gesserat. erat tamen Transpadanus. ita mihi uidetur non minus stomachi nostro Cæsari feciſſe. nimirum enim significat, Marcellum non minus stomachi suo Cæsari, id est Pompeio feciſſe, cum Comensem a Strabone Magni patre lege ornatum, quia Transpadanus erat, uerberauit, quàm Cæsari ipsi inimico suo, a quo Nouocomum ascriptus fuerat. Neque uero aliunde factum, ut bello ciuili Cæsar Transpadanos amicos habuerit. quod in epistolis sæpe innuit Cicero. ut ibi: Cæsar Gallias ambas habet inimicissimas præter Transpadanos. & lib. VII ad Atticum: Transpadani, & plebs Romana erit cum Cæsare. & lib. v: Nondum satis huc erat allatum, quo modo Cæsar perferret de auctoritate perscripta, eratq. rumor de Transpadanis, iussos quattuor uiros creare. et Cœlius ad Ciceronem: Rumores de Comitiis Transpadanorum Cumarum tenus caluerunt.

Comitia uero intelligit, quibus quattuoruiri crearentur, qui erat municipiorum magistratus. ut si Cæsar iussisset a Transpadanis creari quattuoruiros, ius quoddam uideretur ciuitatis iis, & municipii speciem concessisse. Sæpe autem de Transpadanorum ciuitate in senatu agitatum, ostendit uox illa Curionis apud Ciceronem in III de officiis: Male Curio, inquit, cum causam Transpadanorum æquam esse dicebat, addebat tamen: Vincat utilitas. quasi enim significabat, Transpadanis ciuitatem deberi, sed quia id parum reip. expediret, negandam esse. Postremo quod efficere Cæsar in consulatu, & in imperio non potuit, id, ubi primum potestas data est, præstitit. siquidem Transpadanos omnes in prima dictatura, teste Dione, in ciuitatem ascisuit. unde D. Claudius dixit apud Tacitum: Cum Transpadani in ciuitatem recepti, solida domi quies, & aduersus externa floruimus. Ita autem recepti sunt, ut & magistratus petere Romæ, & in senatum legi possent. quod in oratione contra D. Claudium positum est apud eundem: An parum est, quod Veneti, & Insubres curiam irruperint, nisi cœtus alieni generum, uelut captiuitas inferatur? Quanquam autem Gallia in ciuitatem ascita erat, non tamen eodem, quo reliqua Italia, libertatis iure fruebatur, sed adhuc prouincia erat, & prætori obtemperabat. Post autem, anno DCCXI, placuit M. Lepido, M. Antonio, & C. Cæsari Octauiano IIIuiris reip. constituendæ, ut ex decreto diui Cæsaris libera esset, & ad reliquæ ius Italiæ traduceretur. ut lib. V Appiani historiæ traditum est. Quo spectans etiam Dio lib. XXXX VIII scriptum reliquit, C. Cæsarem Octauianum IIIuirum reip. anno postero ex Gallia Togata pecunias, & milites coegisse, quæ ob id ad Italiæ formam redacta erat, ne quis in posterum prouinciæ nomine intra alpes exercitum haberet. Finis autem a septentrione fuit flumen Formio. sic enim inquit Plinius: Vltra Tergeste VI millia passuum Formio amnis antiquus auctæ Italiæ terminus. auctam autem intelligit a Rubicone ad alpes, non naturæ, sed iuris finibus propagatam. Atque ita Italia aperte usque ad alpes promota, & Gallia in posterum prouincia appellari desita est, cum iam uniuersa in partem ciuitatis, & imperii Romani esset uocata. id quod me ab initio demonstraturum esse pollicitus sum.

De

De iure ciuitatis coloniis, præfecturis, fœderatis ciuitatibus, foris, & conciliabulis dato. Cap. III.

NEQVIS autem putaret, cum uniuersos Italiæ populos ciuitate a populo Romano donatos ostenderim, colonias, præfecturas, fœderata oppida, & fora, ac conciliabula non eodem iure fuisse ornata; quanquam hoc superiore disputatione probatum satis uideri poterat, uisum est tamen faciendum, ut retinendi instituti mei causa, id ipsum sigillatim in horum etiam unoquoque confirmarem. Vt ergo coloniis nullis ante legem Iuliam ius suffragii patuit, sic post legem Iuliam, aut Pompeiam omnibus esse permissum dico. nisi forte id paucæ aliquot aut scelere suo non obtinuerint, aut post insigni aliqua calamitate amiserint. Habuisse autem colonias suffragium, quis ueterum scriptorum non loquitur? indicat Cicero, cum de se post reditum ad Quirites inquit ita: Nullus in eorum reditu motus municipiorum, & coloniarum factus est. at me in patriam ter suis decretis Italia cuncta reuocauit. & pro domo: Quid ego illa diuina, atque immortalia municipiorum, & coloniarum, & totius Italiæ decreta commemorem? & in secunda in Antonium: Municipia, colonias, præfecturas num aliter iudicare censetis? & pro Sylla;¶ Adsunt pari studio Pompeiani, qui ita de ambitione, & suffragiis suis cum colonis dissenserunt, ut idem de communi salute sentirent. cum Cicerone autem facit Hirtius, in cuius historia ita scriptum inuenimus: Cæsar in Italiam profectus est, ut municipia, & colonias appellaret, quibus M. Antonii quæstoris sui commendaret sacerdotii petitionem, aut iis gratias ageret, quòd frequentiam, atque officium suum Antonio præstitissent, simulq. se, atque honorem suum insequentis anni commendaret. Nam quid notum, uel potius nobile illud ex commentariis Suetonii proferam? Augustum Italiam duodetriginta coloniarum numero deductarum ab se frequentasse, & iure, ac dignatione urbi quodammodo pro parte aliqua adæquasse, excogitato genere suffragiorum, quæ de magistratibus urbicis decuriones colonici in sua quisque colonia ferrent, & sub diem comitiorum obsignata Romam mitterent. Neque uero quin idem quoque præfecturis

fecturis ius suffragii, & magistratus sit impertitum, dubitandum uidetur, cum huius antiquitatis locupletissimum habeamus Tullii testimonium. qui in Planciana ita disputat in Laterensem Plancii accusatorem: Primum utrum magis fauere putas Atinates, an Tusculanos suis? alteri, cum huius Cn. Saturnini patrem ædilem, cum prætorem uiderunt, quod primus ille non modo in familiam, sed etiam in præfecturam illam sellam curulem attulisset, mirandum in modum lætati sunt. alteri (credo, quia refertum est municipium consularibus) nunquam intellexi uehementius suorum hospitum honore lætari. & paullo post. Huius præfectura plena uirorum fortissimorum sic, ut nulla tota Italia frequentior dici possit. quam quidem nunc multitudinem uidetis iudices in squalore, & luctu suppli cem uobis. hi tot equites R. tot tribuni ærarii (nam plebem a iudicio dimisimus, quæ cuncta comitiis affuit) quid roboris, quid dignitatis huius petitioni attulerunt? non enim tribum Terentinam, sed dignitatem, sed oculorum coniectum, sed solidam, & robustam, & assiduam frequentiam attulerunt. Quod autem fœderatæ ciuitates municipiorum ius, id est tribuum, & suffragii, & magistratus adeptæ sint, multi sunt testes, sed nescio quo modo uno maxime delector eo ipso, quem paullo ante commemoraui, Tullio. cuius hæc in defensione Syllæ cũ uerba contemplor, nihil quæro amplius. At si nos, inquit, tibi peregrini uidemur, qui sumus e municipio. quorum iam & nomen, & honos inueterauit & huic urbi, & hominum famæ, & sermonibus, quàm tibi illos competitores tuos peregrinos uideri necesse est, qui iam ex tota Italia delecti tecum de honore & de omni dignitate contendunt? quorum caue tu quenquam peregrinum appelles, ne peregrinorum suffragiis obruare. Nõ est hoc fortasse satis. nunc quid ille idem in Planciana dicat, attendamus. Iam municipia, inquit, coniunctione etiam uicinitatis mouentur. nemo Arpinas non Plancio studuit, nemo Soranus, nemo Casinas, nemo Aquinas. totus ille tractus Venafranus, Allifanus. iisdemq. nunc a municipiis adsunt equites Romani publice cum legationis testimonio. Ergo ut alia in te erant illustriora Laterensis, sic te Plancius hoc non solum municipii, uerum etiam uicinitatis genere uincebat; nisi forte te Lauicana, aut Bouillana, aut Gabina uicinitas adiuuabat. quibus ex municipiis uix iam, qui carnem Latinis petant inue-

inueniuntur. item in oratione pro domo, in qua, dum se decretis Italiæ reuocatum comitiis centuriatis gloriatur, in hæc uerba erupit: Ille ille populus dominus est regum, uictor, atque imperator omnium gentium, quem illo clarissimo die uidisti, tum cum omnes principes ciuitatis, omnes ordinum, atque ætatum omnium suffragium se non de ciuis, sed de ciuitatis salute ferre censebant. cum denique homines in campum non tabernis, sed municipiis clausis uenerunt. Quid quod in epistolis prodidit, Atellanos, & Volaterranos municipes sibi in suis honoribus affuisse? Nam Pædiani nota est auctoritas, qui in diuinationis commentario posuit, rusticam plebem ex municipiis Romæ conueniisse, aut propter comitia suffragiorum caussa, aut ludorum, aut ut censerentur apud censores. Hi uero omnes erant ex iis oppidis, quæ lege Iulia paullo ante in ciuitatem ascita fuerant, neque dum censa in tribubus xxxv. siquidem Italia in tribus a Philippo, & Perperna censoribus est conjecta. cumq. nisi post annos decem, & septem censores in ciuitate nulli fuissent, ad eos, qui primi declarati sunt, Lentulum, & Gellium ex tota Italia frequentissimi uenerunt, non quòd in municipiis non censeri suis possent, sed ut ius nouum, & multo sudore partum tandem aliquando usurparent. Postremo uero conciliabulis etiam ciuitatem esse communicatam, uideo satis perspicue docuisse Aggenum, auctorem minime contemnendum, cum scripsit: Sunt loca publica coloniarum, ubi prius fuere conciliabula, & postea sunt in municipii ius relata. Quod cum ita sit, sane iam caussa patet, cur post legem Iuliam multa oppida et municipiorum, et coloniarum nomine decorata sint, multa item præfecturæ, et municipia appellata. quid enim aliud esse censemus, nisi quòd quatenus colonos habuerunt, coloniæ, quatenus præfectos, præfecturæ nomen tulerunt, ut autem suffragii iure donata sunt, eatenus municipia sunt nuncupata? Cum autem suffragii ius una cum tribu obtinuerint, factum est, ut sæpe tribus ipsas pro populis Italiæ ciuitate donatis ueteres usurparint. ut Suetonius, cum scripsit, Cæsarem testamento suo legasse populo Ro. quadringenties, tribubus tricies quinquies. et Martialis, cum dixit:

Dat populus, dat gratus eques, dat thura senatus,
Et libant Latiæ tertia dona tribus.

Vterque enim distinguẽs populum a tribubus, populi nomine plebem

plebem Romanam uidetur intelligere, tribuum uero Italiam. Quòd si quis tribuum nomina, in quibus quæque aut colonia, aut præfectura, aut fœderata ciuitas post ciuitatem impetratam suffragium tulerit, requisierit, næ ille laborem inanem susceperit. Mihi enim ne hanc quidem inuestigandæ antiquitatis partem negligenti, contigit, ut ueterum lapidum titulos perlegens, ac obseruans paucarum tantum quarundam certas tribus inuenerim. Mutinæ quidem, patriæ meæ, Polliam, Veronæ Publiliam, Sutrii Velinam, Cæretis, & Tudertis Clustuminam, Florentiæ Scaptiam, Atestis Romiliam, Brixiæ Fabiam, Vicetiæ Meneniam, Clusii Arnienſem, Tergestis Pupiniam, Aletrii Publiliam, Arretii Pomptinam. Nam Atinam in Terentina suffragatam docet Cicero in Planciana. Eorum uero lapidum exempla, qualia Onuphrius Panuinius, Veronenſis, homo in ista ipsa disciplina, quæ nunc dimissa reuocatur, in primis probatus, mihi tradidit, ne quem fallam, hoc loco subscribam:

Mutinæ.

Q. AMBILIVS T. F.
POL. TIRO MVTIN
MILES COHORT. VII PRAET.
Ↄ GRAECINI. VIXIT ANN
XXXII. MILITAVIT AN. XII

Romæ

D. M.
M. BALLONIO
M. F. POL. PAVLLO
MVTINA
MIL. COH. X. PR. Ↄ
FRONTONIS MIL. ANN
VIII. VIX. ANN. XXXVI.

Romæ

M. APICIVS
M. F. PVB.
PVDENS
VERONA
MIL. COH. XII. PR.
MIL. AN. XVI.
VIXIT ANN. XXXIIX.

Brixiæ

Q. MINICIO
Q. F. FAB. POB.
MACRO
IIIIVIR VERON
Q. VERON. ET BRIX.
MINICIA MATER
D. D.

Sutrii

DIIS MANIBVS
T. VALERIO T. F.
VEL. VICTORI
DECVRIONI SVTRI
IIVIR I. D. ITERVM
QVINQVENNALI
CVRATORI PECVNIAE
PVBLICAE. PONTIFICI
PATVLCIA EXOCHE
CONIVX
FECIT.

Cærete.

TI. CLAVDIO DIVI AVG. F.
AVG. PONT. MAX. TRIB. POT. $\overline{XX}$

L. PAVLLVS L. F. CLV. ATTICVS
PRAEFECTVS FABRVM CAER.
&c.

In agro Tudertino

L. IVLIO L. F.
CLV. MARCIANO
AED. IIVIR. TVDER
VICANI VICI MARTIS
TVDERT. EX AERE COLL.
OB MERITA EIVS L. D. D. D.

Romæ

Q. GARGENNIVS
L. F. SCA
CELER
FLORENTIA MIL.
COH. XI. PRAET.
VIX. ANN. XXXV
MILIT. ANN. VI.

Romæ

L. CASSIVS L. F.
ROM. NIGER
DOMO ATESTE
MIL. COH. I. PR.
MIL. ANN. XVII.
VIX. ANN. XXXVII

Vicetiæ

M. ENNIVS M^I F
MEN. VICETINVS
SCR. AED. CVRVLIVM
ARMENTARIVS DECVRIAE
DECVRIO VICETIAE.

Clusii

Q. GAVIVS Q. F.
ARN. CLEMENS
CLVSII EVOC
AVG.
A QVESTIONIBVS.

Feltri

Q. CAEDIVS P. F.
PVB. SEX VIR
TERGESTAE V. F.
VINISSA Q. F. MAXV
VXOR
APRVSIDIA C. F. SE
MATER
CAEDIVS FRATER

Ferentini

C. IVLIO C. F. PVB. RVFO
VETERANO COH. VI PR
ↃAQVILA MAXIMI
PRAETORI AED. IIII VIRO I. D.
MVNICIPI ALETRI
C. IVLIVS C. F. RVFINVS FRATRI
BENEMERENTI, ET SIBI
POSTERISQ. SVIS

Tiferni.

C. ANINIVS C. F. POM. GALLVS
DOMO ARRETIO EQ. LEG. IIII
SCYTH. MILITAVIT IN
PR. AN. XVII
EVOCAT. AN. II.
EQ. IN LEG. SCYTHIC
AN. XVIIII.

De coloniis militaribus. Cap. IIII.

SVPERIORE libro colonias omnes a populo R. post urbem conditam usque ad belli Italici tempora deductas, quas quidem inuenire potui, exposui, quæque earum fuerit conditio, iusq. ostendi: nunc, quod se facturum esse negauit Paterculus, ut militares persequeretur, ego, quemadmodum ante pollicitus sum, exequar. Hoc autem eò studiosius, quòd quas ille se prætermittere iccirco est professus, quia earum, ut ait, causſæ, auctores, & nomina præfulgerent, ea nobis omnia hoc tempore obscurisimis sunt ex ignorantiæ tenebris educenda. Quanquam de causſa militarium coloniarum non est, cur admodum laboremus, nisi ab earum sententiarum auctoritate recedamus, quas paullo ante ex certis ueterum monumentis attulimus. Deduci enim militares coloniæ iccirco sunt solitæ, ut ueterani milites prœliorum diuturnitate fessi præmiũ aliquod aliquando caperent laborum suorum. Actorum autem nomina uere præfulgere dixit Velleius. quid enim L. Sulla, C. Cæsare dictatoribus, M. Antonio, M. Lepido, & C. Octauiano III uiris reip. & ipso met imperatore Augusto potuit esse illustrius? quos omnes, parta ciuili uictoria, inimicorum suorum agros militibus, per quos uicerant, diuisisse, litteris proditum est. Huius autem consuetudinis a Sulla initium introductum, post a Cæsare probatum esse, cum aliis argumentis multis ducor ad opinandum, tum præcipue uerbis M. Bruti, eius, a quo Cæsar oppressus est, quæ sunt in concione eius ad ueteranos, ut opinor, in Capitolio, apud Appianum. Vos, inquit, pro rebus gestis aduersus Gallos, & Britannos præmia, quæ olim dabat populus, referetis, qui nec suis, nec innocentibus hominibus agros adimebat. neque illis aliena donabat, neque iniuria facienda gratiam referri oportere putabat. idemq. hostes uictos non omni agro, sed parte multabat, in eamq. emeritos deducebat, ut essent, quasi hostium, quos deuicissent, custodes. cumq. sæpe agri armis parti non essent satis, publicos quoque diuisit, aut alios emit. hoc pacto deducere populus solebat sine cuiusquam solicitudine, ac molestia. Sulla uero, & Cæsar, quòd patria armis occupata, custodibus, & satellitibus aduersus eam ege-

egerent, neque uos in ciuitates ueſtras dimiſerunt, neque uobis agrum emerunt, neque publicum diuiſerunt, neque dominis pretia perſoluerunt, ſed Italiæ innoxiæ, lege belli, agros, uillas, ſepulchra, & fana extorſerunt. quibus rebus nos ne alie nigenas quidem hoſtes unquam exuimus, ſed decima ſolum fructuum multauimus. illi uero agros ſocium Latini nominis diuiſerunt, & uos in eos frequentes ſub ſignis, & ordine militari deduxerunt. Hæc eo loco Brutus. De Cæſare autem, & Auguſto adeo perſpicue loquitur Higinus, ut id reuocari in dubium nullo modo poſſe uideatur. Verba autem eius, quibus hoc docet, hæc ſunt: Multis legionibus contigit bellum feliciter tranſigere, & ad laborioſam agriculturæ requiem primo tyrocinii gradu peruenire. nam cum ſignis, & aquila, & primis ordinibus, ac tribunis deducebantur. modus agri pro portione officii dabatur. ferunt quidam, indictum poſtea modum belli, & expleta centeſima hoſtium congreſsione ad colendum reductos terrarũ agros. Diuus Iulius, uir acerrimus, & multarum gentium domitor tam frequentibus bellis militem exercuit, ut dum uictorias numerat, congreſsione multitudinis obliuiſceretur. nam milites ultra ſtipendia emerita detinuit recuſantes, deinde ueteranos dimiſit, mox eoſdem ipſos ueniam cum milite rogantes recepit, & poſt aliquot bella facta in pace dimiſit. æque D. Auguſtus in aſsignata orbi terrarum pace exercitus, qui ſub Antonio, aut Lepido militauerant, pariter & ſuarum legionum milites colonos fecit, alios in Italia, alios in prouinciis. quibuſdam deletis hoſtium ciuitatibus nouas urbes conſtituit. quoſdam in ueteribus oppidis deduxit, & colonos nominauit, Quin etiam M. Antonius conſul apud Appianum in ea oratione, qua Cæſari acta ſeruanda eſſe ſuaſit, illud poſuit, Cæſarem milites una cum armis, quibus meruerant, atque iiſdem ordinibus in agros deduxiſſe. Et quo intelligi poteſt, quæ res Tacitum adduxerit, ut ita in libro XIIII annalium ſuorum ſcriptum reliquerit, Nerone IIII & Coſſo conſulibus: Veterani Tarentum, & Antium aſcripti non tamen infrequentiæ locorum ſubuenere. non enim, ut olim, uniuerſæ legiones deducebantur cum tribunis, & centurionibus, & ſuis cuiuſque ordinis militibus, ſed ignoti inter ſe diuerſis manipulis ſine rectore. Neque uero obſcurum iam etiam alicui eſse poteſt, quid in his uerſibus Lucanus uoluerit:

" Quæ ſedes erit emeritis, quæ rura dabuntur,
" Quæ noſter ueteranus aret, quæ mœnia feſsis?

Nimirum enim colonias militares intellexit, atque deſcripſit. in quas milites ueteranos eſse deductos, cum nomen ipſum eſt argumento, tum uero quòd multæ etiam earum a nominibus legionum, quæ in iis eſsent collocatæ, ſibi nomen pepererunt, ut Secundanorum, Sextanorum, Septuanorum, Octauianorum, Decumanorum, Vndecumanorum, & reliquarum generis eiuſmodi. Quod ergo, ut ad rem redeam, a Paterculo expectandum erat, qui & æqualis fuit eorum, de quibus loquimur, temporum, & rerum R. ſatis accuratus ſcriptor, ac diligens habitus eſt, ut militarium coloniarum nomina exequeretur, id nunc nos tam multis ſæculis inferiores, dabimus operam, ut quo quo modo poſsimus, ad exitum perducamus. Is enim cum duo coloniarum genera conſtituerit, unum earum, quæ ſenatus iuſſu deductæ ſint, alterum militarium, priores illas ita enumerat, ut poſt Eporœdiam Mario v i, & Valerio conſulibus deductam nullam fere, niſi militarem, eſſe deductam ſcribat. quarum nos initium a Sulla ſumendum eſſe exiſtimamus. Ab eo uero bis colonias eſſe deductas inuenimus, primum in priore conſulatu, poſtquam ex Campania cum exercitu in urbem reuerſus Marium ſenem, & Sulpicium, ceterosq. inimicos ſuos urbe exterminauit, deinde poſtquam ex Aſia uictor regreſſus, reſpublica ex manibus inimicorum recuperata, dictaturam inuaſit. prioris deductionis in epitoma Liuianorum ſeptuageſima fit mentio, quo loco ſcriptum eſt; L. Sullam ciuitatis ſtatum ordinaſſe, colonias deduxiſſe, poſterioris in octogeſima nona, ubi Sullam x l v i i legiones in agros captos deduxiſſe, & eos iis diuiſiſſe narratur. Hoc autem idem in Appiani græca hiſtoria eſt, qui centum uiginti millia hominum a Sulla eſſe deducta prodidit. Quas deductiones M. Lepidus conſul, Sullæ inimicus, in concione ita illuſit, teſte Salluſtio: Maximam mihi fiduciam, inquit, parit uictor exercitus, cui per tot uulnera, & labores nihil præter tyrannum quæſitum eſt. egregia ſcilicet mercede, cum relegati in paludes, & ſiluas contumeliam, atque inuidiam ſuam, præmia penes paucos intelligerent. Quas tamen colonias, aut quam multas ille deduxerit, nihil eſt memoriæ proditum. Veriſimile uero uidetur; ipſum, ut acerbiſsimus erat hoſtis inimicorum ſuorum, pleraq. oppida eorum, qui aduerſus ſe arma tulerant, ut pro inimicis

ſuis

suis steterant, esse acerrime persecutum. Ex his autem Etruriam fere totam contra eum uenisse accepimus, Senas, Clusium, Saturniam, Arretium, Vollaterras, Fæsulas. & ex Latio Prænestinos, Signinos, & Norbanos. ex Vmbris Spoletinos, & Interamnates, ex Pelignis Sulmonenses, ex Campania Capuanos, & Nolanos, Samnitum magnam partem, qui Nolam tenebant, & ex Gallis Cisalpinis Fauentinos, & Rauennates. Quod in historiis Appiani, Plutarchi, Strabonis, & Flori perscriptum uidemus. Qua ratione adductus auctor in primis bonus Sallustius in coniuratione Catilinæ scripsit, Syllæ dominatione Etruriam agros, & bona omnia amisisse. Quæ uero oppida suspicari possumus, a Sulla esse deducta (neque enim teste in agrariis Tullio omnes agros, quos publicauit, etiam assignauit,) in Etruria sunt, Fæsulæ, Arretium, Cortona, & Volaterræ. FAESVLARVM uestigia non dubia apparent in oratione tertia Ciceronis in Catilinam, cum ille inquit: Ex iis colonis, quos Fæsulas Sulla deduxit. & alio loco: Hi sunt homines ex iis colonis, quos Fæsulis Sulla constituit. Quin etiam de ARRETINIS facilis est coniectura, ex eo, quod idem in defensione Murenæ posuit, Catilinam circunfluentem colonorum Arretinorum & Fæsulanorum exercitu alacrem incedere. Quod si Arretium coloni sunt missi, profecto etiam CORTONAM, quæ ab Arretio non multum abest. cuius coloniæ meminit Dionysius libro primo. neque eam ante Sullæ tempora esse deductam, apud quenquam scriptum legimus. De VOLATERRIS traditum est in epitoma octogesima nona: Sylla Volaterras, quod oppidum adhuc in armis erat, obsessum in deditionem accepit. & in oratione pro domo: Sulla uictor rep. recuperata, comitiis centuriatis, ciuitatem Volaterranis, cum etiam tum essent in armis, eripere non potuit. & in primo epistolarum ad Atticum: Syllanorum hominum possessiones confirmabam, Vollaterranos, & Arretinos, quorum agrum Sylla publicarat, neque diuiserat, in sua possessione retinebam. & in tertio decimo epistolarum: Volaterrani Syllani temporis acerbitatem subterfugerunt. Age uero exeamus e Tuscis, & ueniamus in Latium, ecce in manibus PRAENESTE, qua ciuitate nulla Sullæ caussæ fuit infestior, nulli Sulla ipse acerbior. obsideri diu se ab eo passi sunt Prænestini. Itaque Præneste capto, et C. Mario adolescente,

adoleſcente, qui oppidum tenuerat, iam extincto, quinque ille millia Prænestinorum, quod prodidit Valerius, extra mœnia municipii euocatos, acerbiſſima morte multauit. quattuor millia, & ſeptingentos diræ proſcriptionis edicto iugulatos in tabulas publicas rettulit. Agrum autem eorum diuiſit, atque oppido, quantum augurari coniectura poſſum, colonos aſcripſit. De agro ſignificat Cicero in agrariis, cum ait: Coement præterea: nam ſi dicent, per legem id non licere, ne per Corneliam quidem licet. at uidemus agrum Prænestinum a paucis poſsideri. De colonia loquitur idem in Catilinam: Quid cum te Prænestе K. ipſis Nouembris occupaturum nocturno impetu eſſe conſideres, ſenſiſti ne illam coloniam meo iuſſu eſſe munitam? Age uero, non ne de BOVILLIS etiam ex uerbis Frontini in libro de coloniis licet aliquid opinari? Bouillæ, inquit, lege Sullana eſt circunductum. iter populo non debetur. agrum eius ex occupatione milites tenuerunt in ſortem. Nunc in Campaniam tranſeamus. Ex iis NOLA a Samnitibus magno conatu iam inde ab Italico bello occupata, ſummo tandem a Sulla labore recuperata Sullanos & ipſa colonos accepit. Id quod non obſcure tradidit Frontinus, cum agrum Nolanum Sullæ militibus fuiſſe aſsignatum ſcripſit. Quod idem de SVESSVLA iudicium faciendum eſt, de qua idem ille ita ſcriptum reliquit: Sueſſula oppidum muro ductum, lege Sullana deducta. iter populo non debetur. ager eius ueteranis militibus Sullanis in iugeribus eſt aſsignatus. Poſſumus etiam in hunc numerum referre POMPEIOS, quippe cū in oratione Sullana a Cicerone eius rei admoneamur. Diſiunxit, inquit, P. Sulla Pompeianos a colonis, ut hoc diſsidio, ac diſſenſione facta oppidum in ſua poteſtate eſſet, & Pompeianos haberet, cum ab hoc illa colonia deducta ſit, & cum commoda colonorum a fortunis Pompeianorum populi R. fortuna diuiſerit, ita carus utriſque eſt. Poſtremo uero CAPVAM etiam colonos a Sylla eſſe aſcriptos duobus, quod notarim, in locis prodit Frō tinus, uno cum ait, Capuæ agrum, antequam a Cæſare Capua deduceretur, lege Sullana fuiſſe aſsignatum, altero, cum inquit: Calatia oppidum muro ductum. iter populo debetur pedes x. Coloniæ Capuenſi cum territorio ſuo a Sulla Felice adiudicata olim ob hoſticam pugnam. Neque uero aliud quidquam uoluiſse Plinium puto, cum ſcripſit libro ſexto: Falernus ager a ponte Campano Iæua petentibus urbanam coloniam Syllanā nuper

nuper Capuæ contributam incipit. Accedit, quòd Cicero, cum in Rullum trlbunum pl. consul loqueretur, qui legem de Capua colonia deducenda promulgarat, quam postea Cæsar in consulatu pertulit, ita loquitur, ut eam ab aliis antea parum bonis ominibus deductam ostendat. quo in loco Sullanam, credo, deductionem significauit. sic enim dixit: Neque te P. Rulle omina illa M. Bruti, atque auspicia a simili furore deterrent. nam & ipse, qui deduxit, & qui magistratum Capuæ ceperunt, & qui aliquam partem illius deductionis, honoris, muneris attigerũt, omnes acerbissimas impiorum pœnas pertulerunt. & post de eadem re: Cum ueniſsem Capuam coloniam deductam, L. Considio, Sex. Saltio, quemadmodum ipsi loquebantur, prætoribus. nam cum ceteris in coloniis duumuiri appellentur, hi se prætores appellari uolebant. Est autem uerisimile, cum alia Sullæ acta post mortem eius rescinderentur, hãc quoque deductionem esse labefactatam. idq. causam Rullo attulisse, ut in consulatu Ciceronis de eadem deducenda cogitaret. cuius legem a plebe R. incredibilem consulis eloquentiam admirata esse repudiatam accepimus. Ac de Sullanis quidem coloniis hactenus: nunc persequamur Cæsarianas. quarum primam esse inuenio CAPVAM, ab eo in primo consulatu deductam. nam reliquas post ciuilem uictoriam uidetur constituisse. Hocex Paterculi historia aperte cognoscitur, in qua scribit, Cæsarem in consulatu legem tulisse, ut ager Campanus plebei diuideretur, suasore legis Pompeio. atque ciuium circiter XX millia eo esse ascripta, & ius iis restitutum post annos circiter CLII, quàm bello Punico a Romanis Capua in præfecturæ formam erat redacta. Quod idem est etiam apud Ciceronem, Appianum, & Dionem. quanquam quo in hoc genere locupletiore utar teste, quàm ipsomet Cæsare? Is autem ita scribit libro primo de bello ciuili: Capuæ primum sese confirmant. & colligunt, delectumq. colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt. Vnde illud est apud Frontinum: Capua muro ducta colonia. Iulia Felix iussu imperatoris Cæsaris a XXuiris est deducta. iter populo debetur pedes centum. ager eius lege Sullana fuerat assignatus. Non esse autem hanc militarem deductam, satis ex eo apparet, quòd plebi Romanæ diuisus est ager, ut priore libro demonstraui, non emeritis militibus assignatus. Post autem idem dictaturam adeptus multas deduxit, & quidem omnes, ut arbitror, militares.

litares. quorum aliquot ex intimis antiquitatis penetralibus eductas, ut instituimus, indicabimus. Vna igitur CASILINVM. Hoc Ciceronis testimonio cognouimus in Antonium ita loquentis: Deduxisti coloniam Casilinum, quòd Cæsar ante deduxerat. omni auspiciorum iure turbato Casilinum coloniam deduxisti, quo erat paucis ante annis deducta. Item: Consuluisti de Capua tu quidem, sed idem de Casilino respondissem, posses ne ubi colonia esset, eo coloniam nouam deducere. negaui in eam coloniam, quæ esset auspicato deducta, dum esset incolumis, coloniam nouam iure deduci, colonos nouos adscribi posse rescripsi. Neque uero Casilini solum, sed CALATIAE quoque ueteranos Cæsarem constituisse intelligo, dum Paterculi, & Ciceronis uerba considero. quorum ille ita scribit libro posteriore: Octauius primum a Calatia, mox a Casilino ueteranos exciuit paternos, hic uero libro extremo epistolarum ad Atticum hoc pacto: Octauius ueteranos, qui Casilini, & Calatiæ sunt, perduxit ad suam sententiam. nec mirum quingenos denarios dat. cogitat reliquas colonias obire. Quæ sunt præterea coloniæ reliquæ? difficile est scire, suspicari procliue. una est, credo, MINTVRNAE, de qua hoc extat apud Frontinum: Minturnæ muro ducta colonia deducta a C. Cæsare. iter populo non debetur. altera ANCON, cuius meminit libro quinto de bellis ciuilibus Appianus, cum ait, legiones duas, quæ Anconem erãt deductæ, cum essent Cæsari Octauiano patriæ, Antonio affuisse. præterea uero LANVVIVM, & VVLTVRNVM colonos a Cæsare fuisse ascriptos a Frontino accepimus. uerba eius hæc sunt: Lanuuium muro ductum. colonia deducta a D. Iulio. Item: Vulturnum muro ducta colonia. iussu imperatoris Cæsaris est deducta. iter populo debetur pedes xx. ager eius in nominibus uillarum, & possessionum est assignatus. Quin etiam de VOLATERRANIS libet aliquid suspicari. cum agrum Volaterranum ab eo diuidi iussum significet in epistolis ad Q. Valerium Cicero. itemq. de VEIIS, & CAPENA, cum ita idem scribat ad Pætum de agris, & municipiis, quæ a Cæsare diuidebantur: Veientem agrum, & Capenatem metiuntur. & in libro Frontini ita sit: Veii colonia. ager eius militibus est assignatus ex lege Iulia. postea deficientibus his ad urbanam ciuitatem ad sociandos censuerat diuus Augustus. Postremo uero opinari non nihil de iis etiam coloniis possumus, quæ Italiæ nomen tulerunt,

lerunt, ut de FANO, quæ Iulia Feneſtris, SVTRIO, quæ Iulia Sutrina, HISPELLO quæ Iulia Hiſpella, DERTHONA, quæ Iulia Derthona ueterum teſtimonio lapidum ſunt appellatæ. utquemadmodum Cæſar Capuam, quam Iuliam Felicem a ſe appellauit, deduxit, ſic reliquas etiam, quæ Iulio nomine ſunt affectæ, ab eodem eſſe deductas putemus. Hæ ſunt Cæſaris ueteranorum coloniæ, quibus peragratis M. Antonium conſulem ſtipatum armis ad ſenatum retuliſſe de actis Cæſaris in ſecunda aduerſus Antonium Cicero dixit. Deinceps ſequuntur Antonianæ. Has Cæſare interfecto a M. Antonio conſule deductas eſſe, non eſt dubium. Veſtigia enim huius doctrinæ perſpicua extant in libris Philippicis Ciceronis, in quibus ita de CASILINO diſputat aduerſus M. Antonium: Caſilinum coloniam deduxiſti, quo erat paucis ante annis deducta, ut uexillum tolleres, & aratrum circumduceres. cuius quidem uomere portam Capuæ pene perſtrinxiſti, ut florentis coloniæ territorium minueretur. & alio loco: Addit Antonius, quos ipſe cum Dolabella dederit agros, teneant ii, quibus dati ſunt. hic eſt Campanus ager, & Leontinus, quæ duo maiores noſtri annonæ perfugia ducebant. Huc accedit teſtis locupletiſsimus Plutarchus, qui in uita Antonii nos admnet de PISAVRO inquiens: Prodigium ante prœlium Actiacum extitit. quòd Piſaurum oppidum non longe ab Hadria, quò Antonius colonos aſcripſerat, terræ hiatu labefactatum eſt. Nam quid illa trita commemorem, quæ Cicero contra M. & L. Antonios fratres incenſo ſæpe animo dixit: Omnem Italiam L. Antonio diuidendam dedit. Item: Hic pecunias noſtras æſtimabat, poſſeſsiones notabat, & urbenas, & ruſticas. diuidebat agros quibus, & quos uolebat. tantum quiſque habebat poſſeſſor, quantum reliquerat diuiſor Antonius. Item: Nucula, & Lento diuiſores Italiæ ea lege, quam ſenatus per uim latam iudicauit. & illa: Multi fuerunt multis in legionibus per tot annos. his quoque diuiſit Semurium. campus Martius reſtabat. ſed hæc agrorum aſsignatio paullo ante Quirites L. Cæſaris ſententia diſſoluta eſt. huic enim aſſenſi ſeptemuirum acta ſuſtulimus. Quo ex fonte querelæ illæ iam notæ manarunt M. Antonii, cum ad ſenatum ſcripſit: Veteranorum colonias deductas lege, & ſenatuſconſulto ſuſtuliſti. cui reſpondit in ſenatu Cicero: Nos ſuſtulimus, an contra lege comitiis centuriatis lata ſanximus? uide ne tu ueteranos, qui erant perditi, perdideris, in

eumq. locum deduxeris, ex quo ipsi iam sentiunt, se nunquam exituros.

Relinquamus Antonianas, & ad triumuirales pergamus. Triumuirales appello, quæ triumuirum reip. decreto sunt deductæ. nam constituisse eos colonias, quæ non loquuntur historiæ? Quas tamen illi potissimum constituerint, quoniam res est, quæ non ita omnibus patet, in eo nobis uidetur esse diligenter elaborandum. Illud autem inter antiquissimos rerum Romanarum auctores constat, negotium C. Cæsari Octauiano ab Antonio, & Lepido collegis esse datum, ut in coloniis milites emeritos collocaret, quorum opera Brutum, Cassiumq. deuicerant. unde illa extiterunt, quæ sunt apud Suetonium: Partitis post uictoriam officiis, cum Antonius orientem ordinandum, Octauius ueteranos in Italiam reducendos, & murum, neque possessorum tenuit gratiam, alteris peli se, alteris non pro spe meritorum tractari querentibus. Cum autem Appianus XVIII colonias tum decretas esse prodiderit, ac septem tantum nominarit, CAPVAM, RHEGIVM, VENVSIAM, BENEVENTVM, ARIMINVM, NVCERIAM, & HIPPONEM; reliquas ex Frontini libro non incommode uidemur posse colligere, Arretium, Aquinum, Falisçam, Florentiam, Fœdaturas, Formias, Telesiam, Tuder, Venafrum, Volaterras, & Vlubras. de quibus uideò sic scriptum esse: ARRETIVM muro ducta lege triumuirali. iter populo non debetur. ager eius militibus est assignatus. AQVINVM muro ducta colonia. lege triumuirali deducta. iter populo debetur p. LXXX. ager eius peremnis militibus est assignatus. Colonia Iunonia, quæ appellatur FALISCA a triumuiris est assignata. & modus iugerationis est datus, in qua limites intercisiui sunt directi lege agraria. C. Cæsaris auspiciis, & M. Antonii, & M. Lepidi pont. max. colonia FLORENTIA deducta, a triumuiris assignata lege Iulia. centuriæ Cæsarianæ in iugera per kardines, & decumanos, termini rotundi pedales, & distant a se pedes IICCCC. Colonia FOEDATVRAE ea lege, qua ager Florentinus in centuriis singulis iugera CC. termini lapidei, alii, sextantes, alii molares. FORMIAS oppidum triumuiri sine colonis deduxerunt. iter populo non debetur. ager eius in absoluto recedit. pro parte in lacineis est assignatus, finitur terminis siliceis, & Tiburtinis. TELESIA muro ducta colonia, a triumuiris deducta. iter populo debetur p. XXX.

p. XXX. ager eius limitibus Augusteis in nominibus est assignatus. TVDER fida colonia ea lege, qua & ager Florentinus in centuriis singulis iugera CC. termini lapidei, alii saxei, alii molares. VENAFRVM oppidum triumuiri deduxerunt sine colonis. iter populo debetur pedes XX'. ager eius in lacineis limitibus intercisiuis est assignatus, sed summa montium iure templi deæ ab Augusto sunt concessa. VOLATERRAE colonia lege triumuirali est assignata in centurias singulas iugera CC. decumanis KARDINIBUS est assignata, quam etiam ueterani in portionibus diuisam pro parte habuerunt. in quos limites cepit interualla pedum CD. de quibus centuriis unusquisque miles accepit iugera XXV, & LXXXV. VLVBRAE oppidum a triumuiris erat deductum, postea a Druso Cæsare extinctum. ager eius in nominibus est assignatus. Iter populo non debetur. Hæ sunt XVIII coloniæ, quas a triumuiris decretas, ab Octauio deductas libet suspicari. alias quærent alii, quibus ultra præscriptam triumuirum legem tota fere ab Octauio occupata esse Italia dicitur. siquidem in eadem Appiani historia scriptum est: obiectum esse ab Antonio Cæsari Octauiano, quòd cum XVIII oppida ueteranis assignare debuisset, totam fere Italiam diuisisset, & cum XXVIII legiones eò deducere debuisset, XXXIIII deduxisset. quod ne Dio quidem dissimulauit. Postremo colonias etiam alias duodetriginta ab Octauio post uictum ad Actium Antonium, & præclara uictoria pacem & urbi, & orbi terrarum partam, tum cum iam Augustus diceretur, inuenio apud Suetonium his uerbis scriptum: Ad hunc modum urbe, urbanisq. rebus administratis Italiam duodetriginta coloniarum numero a se deductarum frequentauit, & ut Romam suffragia mitterent de magistratibus urbicis, statuit. & apud Dionem ita libro LI: Cæsar Romam reuersus ad remp. constituendam, militibus aliis pecunias distribuit, iis uero, qui sub se perpetuo stipendia fecerant, agros etiam assignauit. populis enim, qui cum Antonio senserant, deletis, & oppida, & agros eorum militibus condonauit. & apud Higinum: D. Augustus in assignata orbi terrarum pace, exercitus, qui sub Antonio, aut Lepido militauerant, pariter & suarum legionum milites colonos fecit, alios in Italia, alios in prouinciis. quibusdam deletis hostium ciuitatibus, nouas urbes con-

stituit, quosdam in ueteribus oppidis deduxit, & colonos nominauit. illas quoque urbes, quæ deductæ a regibus, aut dictatoribus fuerant, quas bellorum ciuilium interuentus exhauserat, dato iterum coloniæ nomine, numero ciuium ampliauit, quasdam & finibus. & apud Flaccum: Illarum urbium maxima finium pars data est coloniis, quæ in remotiora loca, & longe a mari positæ uidebatur, ut numerus ciuium, quem multiplicare diuus Augustus conabatur, haberet spatia, in quæ subsistere posset. Quæ autem hæ coloniæ XXVII fuerint, parum explicata memoria est. ex his enim tantum XII apud Frontinum inueni, Soram, Teanum Sidicinum, Puteolos, Acerras, Aletrium, Atellam, Caudium, Beneuentum, Cumas, Grauiscas, Nuceriam, alias apud alios, Augustam Taurinorum, Bouianum, Capuam, & Ariminum. Frontini hæc uerba sunt: SORA muro ducta colonia, deducta iussu Cæsaris Augusti. iter populo debetur pedum XV. ager eius limitibus Augusteis ueteranis est assignatus. TEANVM, quod est & Sidicinum, colonia deducta a Cæsare Augusto. iter populo debetur p. LXXXV. ager eius limitibus metricis omnibus est assignatus. PVTEOLI colonia Augusta. Augustus deduxit. Iter uno latere populo debetur p. XXX. ager eius in iugeribus ueteranis, & tribunis legionariis est assignatus. ACERRAE muro ducta colonia. D. Augustus deduci iussit. iter populo debetur p. IXXX. ager eius in iugeribus est assignatus. ALETRIVM muro ducta colonia. Augustus deduxit. iter populo non debetur. ager eius per centurias, & strigas est assignatus. ATTELLA muro ducta colonia, deducta ab Augusto. iter populo debetur p. CXXI. ager eius in iugeribus est assignatus. CAVDIVM muro ductum. iter populo debetur p. L. a Cæsare Augusto coloniæ Beneuentanæ cum territorio suo est adiudicata. ager eius ueteranis fuerat assignatus. postea mensuratus, limitibus est censitus. CVMAE muro ducta colonia, ab Augusto deducta. iter populo debetur pedes LXXX. ager eius in iugeribus ueteranis pro merito est assignatus iussu Claudi Cæsaris. GRAVISCAE colonia ab Augusto deduci iussa est. NVCERIA muro ducta colonia, deducta iussu imperatoris Augusti. iter populo debetur pedes LX. ager eius limitibus Iulianis lege Augustana militibus est assignatus. Hæc ex Frontino. AVGVSTAM porro TAVRIANORVM, & CAPVAM ab Augusto deductas significat Plinius. nam Augusta ab eo colonia nominatur, nomen autem

tem Augustæ, a quo ipsa deducta sit, indicat. libro autem decimo octauo, capite undecimo de Capua ita scribit: Extat diui Augusti decretum, quo annua uicena millia Neapolitanis numerari iussit a fisco suo, coloniam deducens Capuam. De BOVIANO suspicari libet, quia a Plinio Bouianum undecumanorum uocatur, quòd eò undecumanæ legionis milites sint ascripti. De ARIMINO admonet lapis ita inscriptus. PATRONO COL. AVG. ARIMIN. Ac de militaribus quidem coloniis hæc accepimus.

De Istria ad Italiam adiuncta. Cap. V.

NVNC, quoniam plerique eorum, qui de Italiæ situ, regionibusq. scripserunt, Italiam non Carnis, sed Istris, nec Tergeste oppido, sed Pola, nec Formione ámne, sed Arsia circumscribunt, ut eorum, quibus hæc res aliquem iniicere dubitationis scrupulum possit, quæstioni occurram, placet, quemadmodum Italiæ a me definitæ Istria sit adiuncta, atque a Formione ad Arsiam propagata, ostendere. ita tamen, si paucis ante, quid de Istrorum bellis inuenerim, exposuero. Istris arma primum illata sunt anno DXXXXII a P. Scipione, M. Minucio consulibus. caussam bello attulerunt naues Romanorum ab eis captæ, ac direptæ. Quibus partim ui, partim uoluntate ad deditionem adductis, facile fuit, ut sequentes consules C. Lutatius, & L. Veturius sine pugna usque ad alpes penetrarent. quod in Eutropii, & Zonaræ commentariis inuenitur. Inde usque ad annum DLXX quietæ in Istria res fuerunt. tum uero M. Marcellus consul Gallis transalpinis, qui oppidum in agro Aquileiensi condiderant, ex prouincia pulsis. bellum Istricum moliri cœpit, litteris ante ad senatum missis, ut sibi in Istriam traducere legiones liceret. neque ita multo post Romam comitiorum caussa est reuocatus. Hunc autem intellexisse Plinium puto, cum scripsit ita: Ab Aquileia ad XII lapidem deletum oppidum etiam inuito senatu a M. Claudio Marcello, L. Piso auctor est. Post biennium L. Duronio prætori Apuliam decretam, & Istros adiectos pergit Liuius, quòd Tarentini, Brundisiniq, nunciabant, maritimos agros infestos transmarinarum nauium latrociniis esse. Inde anno DLXXV, A. Manlius consul decreto Istrico bello profectus

ab

ab Aquileia castra ad lacum Timaui posuit. imminet mari is lacus. & collatis signis male, castris præsertim amissis, pugnauit. post recuperata pugna Istrorum ad octo millia cæcidit. Postero anno C. Claudius consul Istriam est sortitus; qui antequã ad bellum ueniret, M. Iunius, & A. Manlius, qui priore anno consules fuerant, cum Aquileiæ hibernassent, principio ueris in fines Istrorum exercitu inducto quatuor millia eorum in acie cæciderunt, eosq. ad pacem petendam datis obsidibus coegerunt, cumq. Nesactium oppidum, quo se principes Istrorum, & regulus ipse Aepulo receperat, summa ui oppugnarent, eò Claudius consul exercitum adduxit, atque oppidum cepit, rex, ne in manus hostium perueniret, sibi necem consciuit. duo deinde oppida Mutila, & Faueria ui capta, & deleta. Istria tota trium oppidorum excidio, & morte regis pacata est. omnesq. undique populi obsidibus datis in ditionem uenerunt. An uero hoc bello, an eo potius, quod post anno DCXXV a C. Sempronio Tuditano consule gestum est, Istria prouincia facta sit, parum mihi constat. De Tuditano uero, quem Plinius Istros domuisse prodidit, ita in Liuianorum epitomis scriptum est: Sempronius consul contra Iapudas primo male rem gessit, mox uictoria cladem acceptam emendauit uirtute D. Bruti. quem eundem cum Illyriis rem gessisse apud Appianum, de Iapudibus triumphasse, in tabulis Capitolinis inuenio. Iapudes autem in alpibus a tergo Istrorum fuerunt. Hunc igitur in modum Istria in potestatem redacta tam diu cum Illyrico prouincia fuit coniuncta, dum ab imp. Augusto Italiæ est attributa. Hoc autem Melæ, Plinii, & Strabonis præclara litterarum monumenta docent. Mela enim in describendis Italiæ partibus Carnorum tantum, & ultimi eorum oppidi Tergestis meminit, in Illyrici autem, Istriæ. Plinius ita loquitur, ut Formionem primis temporibus Italiæ finem esse significet, nouissimis autem Arsiam. sic enim ait: Vltra Tergeste sex millia passuum Formio amnis, antiquus auctæ Italiæ terminus, nunc uero Istriæ. & post: Oppida Istriæ ciuium R, Aegida, Parentium, colonia Pola, quæ nunc Pietas Iulia, abest a Tergeste centum millia passus. mox oppidum Nesactium, & nunc finis Italiæ fluuius Arsia. Strabo autem, qui Augusti fuit æqualis, Istriam Italia comprehensam ab Augusto uidetur innuere, cum ait, Italiam usque ad Polam Istricum oppidum, qui nunc sunt principes, produxerunt.

Istria.

Cuius

Cuius rei omnem plane, ut uideo, sustulit dubitationem Plinius, qui cum Italiam ab Augusto in regiones undecim distributam prodat, in decima Venetos & Carnos cum Istris, ut iam ab Augusto Italiæ attributis, enumerat.

De alpibus, ac fœdere, iureq. gentium alpinarum. Cap. VI.

SATIS factum officio, & muneri meo putarem, si hoc loco institutam disputationem deponerem. suscepi enim ueterem Italiam illustrandam, quæ non alpibus, sed intra alpes includitur. quod me hactenus pro opibus effecisse, nemo adeo alienæ industriæ inuidus erit, qui non facile fateatur. sed me & antiquitatis studium, & suscepti muneris amor longius aliquanto etiam prouehit, ut de populis alpinis aliquid dicam, qui si non omnino Itali fuerunt, at certe aliquo modo Italiam attigerunt. Sunt ergo mihi primum alpes omnes, quæ tuentur Italiam, describendæ, & populi earum notandi, deinde quando uicti, quo fœdere donati, quo iure affecti fuerint, exponendum. Inuenio in commentariis rerum Italicarum Sempronianis, alpes tres in partes fuisse diuisas, unam a Nicæa ad Penninum, eamq. a Liguribus esse insessam, alteram a Pennino ad Ocram montem, tertiam Taurisanam usque in Istriam. Narrat etiam ex Polybii auctoritate Strabo, per alpes in Italiam uias fuisse quatuor, unam per Ligures proxime mare Tyrrhenum, alteram per Taurinos, qua usus sit Annibal, tertiam per Salassos, quartam per Rhætos. Porro autem alpium multæ fuerunt partes, si multa earum, quæ in ueteribus sunt monumentis, nomina intuemur. nam maritimæ in primis, Cottiæ, Graiæ, Rhæticæ, & Carnicæ alpes commemorantur. Maritimæ siue a Nicæa, siue, ut ait Polybius, a Massilia usque ad uada Sabatia peruaserunt, auctore Strabone, eæq. a Liguribus maxime Intemeliis, & Ingaunis sunt habitatæ, unde oppida eorum nomen inuenerunt, Albium Intemelium, & Albium Ingaunũ, Albia, ut inquit Strabo, quasi Alpia dicta. Easdem autem a Comatis Liguribus cultas auctor est Dio li. LIIII. unde illud est Plinii: Capillatorũ Ligurum plura esse genera ad confiniũ Ligustici maris. Supra hos uero in alpibus, ut opinor, fuerunt Ligures Vagienni, qui sunt ad fontes Padi, teste Plinio, qui e monte

te Vesulo manat. & horum autem meminit quoque Silius, cum dixit: Et pernix Ligus, & duri per saxa Vagenni. Inde sunt Taurini Ligures. de quibus ita scriptum in Strabonis commentariis est: Meduli imminent maxime Isari,& Rhodano confluentibus. ex altera uero parte, quæ spectat Italiam, & Turini habitant, gens Liguſtica, & alii Ligures. horum uero ager est, qui dicitur Ideonni, & Cottii. Per hos autem populos Taurinorum alter fuit ex Gallia in Italiam transitus, quo ut dixi, usus est Annibal, quem ex Alpibus in Taurinos degressum Polybius, & Liuius litteris prodiderunt. Ex uerbis autem Strabonis perspicuũ est, alpes Cottias Taurinis populis esse finitimas, quod idem confirmare uidetur Plinius, cum ait: Cottianæ ciuitates, Caturiges, & ex Caturigibus orti Vagienni Ligures. Ammianus quidem Marcellinus Cottias alpes a Segusio initium ducere scripsit. Segusionem autem oppidum non longe a Taurinis collocat Plinius, cum ita pergit: Oppida Vibiforum, Segusio, coloniæ ab alpium radicibus Augusta Taurinorum, inde nauigabili Pado. Post Taurianos, inquit Strabo, & Padum sunt Salassi. super quos in uerticibus sunt Ceutrones, Caturiges, & Varagri, & Nantuates, & lacus Lemanus, per quem fertur Rhodanus, & fons fluuii. non longe uero ab his sunt fontes Rheni, & mons Adula, ex quo effluit Rhenus ad septentrionem,& ex altera parte Abdua, qui in Larium lacum influit, qui est ad Comum. in Alpibus autem Medulorum duo fontes sunt, ex quorum altero Druentia amnis in Rhodanum præcipitat, ex altero Durias per Salassos in Padum. Salassos autem opinor tenuisse Graias, quæ dictæ sunt, alpes, siquidem inquit Plinius, Augustam prætoriam Salassorum iuxta geminas alpium faucesGraias,atque Penninas fuisse. Strabo autem Salassorum regionem magnam ait fuisse in profunda ualle, locum undique cingentibus montibus. iis autem, qui ex Italia traiicere in Galliam ulteriorem uelint, per hanc uallem uiam esse Lugdunum. hanc deinde in duas partes scindi. quarum alteram accliuem, per Penninum ducere, iumentis inuiam per summas alpes, alteram uero per Ceutrones plaustris commodiorem. Quibus ex rebus satis intelligi posse opinor, Salassos a Duria flumine ad Abduam peruenisse. Supra Comum autem ad alpium radicem, ut inquit Strabo, ab una parte sunt Rhæti orientem uersus, & Vennones, ab altera uero Lepontii, & Tridentini, & Stoni, & alii modici populi Italiam obtinentes.

obtinentes. et alio loco, Rhæti, inquit, ad Italiam ſpectant ſupra Comum, & Veronam. ipſi uero uſque ad loca, per quæ Rhenus fertur, porriguntur. huius uero gentis ſunt etiam Lepontii, & Camuni. Vindelici uero, & Norici exteriorem montium crepidinem tenent. Rhætorum ferocisſimi Rucantii, & Cotuantii. De quibus omnibus ita etiam Plinius: Rhæti, & Vindelici omnes in multas ciuitates diuiſi. uerſo deinde in Italiam pectore Alpium Latini iuris Euganeæ gentes. ex iis Triumpilini uenalis cum agris ſuis populus, dein Camuni, compluresq. ſimiles. Lepontios Tauriſcæ gentis Cato arbitratur. ceteri Lepontios relictos ex comitatu Herculis ex interpretatione Græci nominis credunt. eiuſdem & Graios fuiſſe poſitos in tranſitu, Graiarum Alpium incolas, præſtantesq. genere Euganeos. caput eorum Stonos. Rhætorum Vennones, Saruneteſq. ortus Rheni amnis accolunt. Lepontiorum, qui Viberi uocantur, fontem Rhodani, eodem alpium tractu. Addo hoc, etiam Rhæticas alpes a ualle Volturrena, cuius Cato meminit, exordium ducere, ac per eam in Larium lacum Abduam amnem deferri. Extremæ ſunt Carnicæ alpes, quas deinceps his uerbis complexus eſt Strabo: Poſt Rhætos, & eorum populos, qui Adriatico ſiuui, & agro Aquileienſi proximi ſunt, non nulli ex Noricis, & Carni inſident. ex Noricis autem ſunt etiam Tauriſci. Inde Iapudes ab utraque montium parte incolunt. eorum oppida Metulum, Arupenum, Monettium, Vendum. Ocra uero humillima pars eſt alpium, qua cum Carnis iunguntur, & per quam onera ex Aquileia in Pamportum plauſtris deferuntur. Nec longe aliter Plinius, qui inquit: Incolæ alpium a Pola ad Tergeſtis regionem Secuſſes, Subocrini, Attali, Menocaleni, iuxtaq. Carnos quondam Tauriſci appellati, nunc Norici. Atque hæc quidem de alpium Italicarum deſcriptione ac ſitu hactenus. nunc quo fœdere hi populi in amicitiam ſint recepti, aperiamus. Iam igitur Gallia citerior omnis, & maxima Ligurum pars erat pacata, & legibus, ac prætori R. obediebat, cum alpinæ adhuc gentes a bello erant intactæ. Quod ſignificauit Polybius, cū dixit, Gallos Padi accolas breui a Romanis ſpoliatos agris eſſe præter eos, qui ſub alpibus habitarent. Bellū autem hoc crebræ eorum in prouinciam R. excurſiones excitarunt. primus, quantum ego cōpererim, alpinis Gallis arma intulit M. Claudius Marcellus, anno DLXXXVII. a quo Alpinos Gal

los subactos in epitomis Liuianis scriptum inuenio. Reperio etiam, L. Crassum consulem anno DCLVIII in citeriore Gallia cum alpinis populis decertasse, scriptum autem est hoc in Rhetoricis apud Ciceronem: L. Crassus consul, inquit, quosdam in citeriore Gallia nullo illustri, neque certo duce, neque eo nomine, neque eo numero præditos, ut digni essent, qui hostes populi Ro. dicerentur, quòd tamen excursionibus, & latrociniis infestam prouinciam redderent, consecutus est, & confecit. Gessit etiam cum iis bellum Q. Metellus Celer prætor Galliæ citerioris, Murena, & Silano consulibus, anno DCXCI. quod extat in epistola eius ad Ciceronem. Idem fecit post eum D. Brutus, cum prouinciam Galliam obtineret. quod ex eius epistola ad Ciceronem cognoscitur, in qua ita scribit: Progressus sum ad Inalpinos cum exercitu, nomen captans imperatorium. rem autem & ipsum ibi bene gessisse, apparet ex triumpho, quem ei, ut inquit Cicero in Philippicis, senatus decreuerat e prouincia decedenti. sed quinam potissimum hi hostes in alpibus, cum plurimi esse possint, extiterint, pro certo proponere non ausim. De quibus autem comperti aliquid habemus, hi fere sunt. Maritimæ alpes a Capillatis Liguribus cultæ M. Crasso, Cn. Cornelio cos. ann. DCCXXXIX imp. Augusti auspiciis in seruitutem sunt redactæ, teste Dione, cum eo usque liberæ fuissent. De iure autem, & conditione earum sub Augusto ita sentit Strabo, ut scribat, ex Liguribus, qui inter Varum, & Genuam sunt, maritimos eosdem cum Italicis esse, ad montanos præfectum quendam ex equestri ordine missum. at uero anno DCCCXV, Nero imp. nationes alpium maritimarum ad ius Latii redegit, quod uoluit, credo, Plinius, cum Capillatorum Ligurum multa genera Latio donata scripsit. Cum autem alpinas gentes omnes auspiciis Augusti domitas acceperimus, Vagiennos etiã, & Taurinos Ligures ab eo in ditionem adductos possumus suspicari, præsertim uero cum is utriusque uictoriæ monumenta reliquerit, Augustam Vagiennorum, & Augustam Taurinorũ, quarum Plinius meminit. qui idem Vagiennos, & Caturiges Latio donatos prodidit. Cottias alpes Cottio regi suo obedientes Augustus non attigit. Indicat hoc Marcellinus, cum ait: Cottias alpes Cottius perdomitis Galliis solus in angustiis latens, inuiaq. locorum asperitate confisus, lenito tandem timore in amicitiam Octauiani principis receptus, molibus

bus magnis extruxit ad uicem memorabilis muneris compendiarias, & uiantibus oportunas medias inter alias alpes uetustas. Vnde merito dixit Plinius, cum de trophæo Augusti de gentibus Alpinis erecto loqueretur, Non esse additas Cottianas ciuitates XII, quæ non fuerunt hostiles, sed item attributas municipiis lege Pompeia. Suetonius autem auctor est, Cottias alpes defuncto Cottio post ab imp. Nerone in prouinciæ formam esse redactas. Quod autem proditum memoriæ est, Cn. Pompeium, cum in Sertorium iret, alpes alio itinere, quàm Annibal, traiecisse, & bellum in alpibus inter Padi, & Rhodani fontes gesisse, quod & in epistola Pompeii est apud Sallustium, & apud Appianum libro primo, profecto intelligendum, non cũ aliis, quàm cum his populis ab eo decertatum esse. Aduersus Salassos primus, ut opinor, exercitum adduxit Ap. Claudius Pulcher consul anno DCX. Hunc narrat Orosius, cum uictus decem millia peditum amisisset, reparata pugna quinque millia hostium cæcidisse. Vnde an. DCXXXIII. Mario VI, & Flacco cos. Eporœdiam coloniam deductam ad cohibendas Salassorum hostium incursiones scripsit Strabo, a quo eodem reliqua, quæ ad Salassorum bella pertinent, cognouimus. Salassorum, inquit ille, magna regio est in profunda ualle, cum undique cingant locum montes. habet autem aurifodinas, quas obtinebant Salassi, tum cum res eorum florebant, ut & eorum florebant, ut & eorum quoque locorum aditum tenebant. quæ causa bella inter eos etiam sæpe accendit. Rerum autem potitis Romanis & aurificium, & agrum amiserunt. montium autem iuga tenentes, aquam publicanis, qui aurificium exercerent, uenundabant, & cum iis sæpe lucri cupiditate contendebant. ut nunquam Romanis prætoribus, qui eò mitterentur, caussæ belli deessent. postremo partim bellis attriti, partim conciliati opes tamen magnas habebant, & multa damna latrociniis inferebant iis, qui per suos montes iter facerent. quippe a quibus D. Brutus Mutina fugiens data uiritim drachma se redemerit. Messalla etiam cum prope illos hibernarer, mercedem lignorum persoluit, quæ partim ad naues, partim ad hastas conficiendas rapuerat. postremo Cæsar Augustus eos fun ditus sustulit, & uniuersos sub corona uendidit in Eporœdiam coloniam translatos. ibi autem breui resistere potuerunt. donec gens ipsa extincta est. Aliorum igitur capitum sex & trigin

Ap. Claudius.

D. Brutus.

ta millia censa sunt, qui ætate militari essent, octo millia. omnes autem Terentius Varro prætor sub hasta uendidit. tribus autē millibus Romanorum deductis Augustus oppidum Augustam constituit, quo in loco Varro castra prætoria habuerat. & nunc finitima regio usque ad summa montium iuga pacata est. Hæc Strabo. quæ eadem a Dione libro XLIX uideo confirmari, cum scribit, Salassos, aliosq. qui cum Salassis res nouas moliebātur, a Messalla, & Varrone esse deuictos. a Varrone autem eorum opes ita accisas, ut certam pecuniæ summā dare coegerit, & qui militarem ætatem haberent, uendiderit; cum eo, ut nemo intra uiginti annos liberaretur, & opimum eorum agrum diuiserit, & Augustam prætoriam illis condiderit. Sequuntur Rhæti. & hos etiam cum Lepontiis, & ceteris finitimis populis ab Augusto perdomitos apud Strabonem inuenio. in eius enim commentariis ita scriptum est: Supra Comum ad alpium crepidinem sunt Rhæti, & Vennones, alia ex parte Lepontii, & Tridētini, & Stoni, & alii multi parui populi Italiā tenentes, qui prioribus tēporibus latrocinia exercebant, & inopia laborabant. nunc uero alii deleti sunt, alii uero omnino mansuefacti, ut cum antea trāsitus per eorum montes pauci, & difficiles essent, nunc ex multis locis, & tuti ab iis sint, & faciles. quorū causa una est custodia. addidit enim Cæsar Augustus, ad tollendos latrones, uiarum custodes, quantū potuit. non enim ubique naturæ uim afferre per petras, & rupes præcipites potuit, quarum aliæ uiæ imminent, aliæ uero decidunt. Ex his autē Camunii, & Venii P. Silio duce uicti sunt, teste lib. LIV Dione, atque inde etiā reliqui. Nā cum sequenti, ut ille ait, anno M. Libone, Calpurnio Pisone cos. Rhæti, qui inter Noricū, & Galliam ad alpes Italiæ Tridentinas incolunt, Galliam sibi finitimam incursarent, atque ex Italia prædas agerent, & Romanis sociisq. per agrū suum euntibus detrimenta inferrent, mares autem necarent non solum, qui apparerent, sed etiā qui in uentribus essent, ea causa Augustus primū in eos Drusum misit, qui, hostibus in montibus Tridentinis primo impetu fusis, imperatoria ornamenta obtinuit. postea uero quàm ex Italia pulsi in Galliā irruperūt, Tiberiū misit. qui cum ex multis partibus ambo in eorū agrum infestis signis impetū fecissēt, & ipsi, & legati sui eum illis terrorem incusserunt, ut dissipatos singulos facile deleuerint, reliquos uero rebus suis diffidētes in potestatem redegerint. Noricos inde, qui cū Pannoniis in Istriā inuase-

inuaserant, P. Silius idem, in seruitutem adduxit. ut ait Dio. Nam Strabo Noricos, in quibus & Taurisci sunt incursantes una æstate a Tiberio, & Druso fratribus repressos narrat. Extremi sunt Iapudes. Et hos uirorum robore præstantes, cum populationibus essent infesti, tãdem omnino a Cæsare debellatos, idem tradit. Quod idem apud Dionem etiam in hanc sententiã scriptũ esse inuenio: Cæsar in Iapudas profectus, eos, qui citra montes haud procul a mari habitbãt, nullo negotio in ditionem adduxit, qui uero iuga, & latera incolebant, eos non sine maximo labore perdomuit. Etenim cũ Metulum oppidum suum maximum cõmunissent, multos sæpe Romanorũ impetus retuderunt, multas machinas incenderunt, & Cæsarem ipsum a lignea turri quadã murũ conscẽdere conatũ uulnerarunt. tandem uero ubi nihilominus destitit, & exercitũ aduocauit, de pace se agere uelle simulantes, præsidium in arcẽ acceptum nocte trucidarunt, & in ædes igne illato alii se, alii uxores etiam, & liberos occiderunt, ut nihil prædæ inde ad Cæsarẽ peruenerit, cum etiam captiui haud ita multo post sponte sibi manus intulerint. Hæc autem omnia cũ aut Augusti auspiciis, aut ductu imperioq́. eius sint gesta, propterea in trophæo Alpium ab eo deuictarũ hæc, teste Plinio, fuerunt inscripta: Imp. Cæsari diui F. Augusto pont. max. imp. XIIII. tribuniciæ pot. S. P. Q. R. quòd eius ductu, auspiciisq́. gentes Alpinæ omnes, quæ a mari supero ad inferũ pertinebant, sub imperiũ populi R. sunt redactæ. Gẽtes Alpinæ deuictæ. Triumpilini, Camuni, Vennotes, Venonetes, Hisarci, Breuni, Naunes, Focunates, Vindelicorũ gentes quattuor, Cõsuanetes, Virucinates, Licates, Catenates, Abisontes, Rugusci, Suanetes, Collucones, Brixentes, Lepontii, Viberi, Nantuates, Seduni, Veragri, Salassi, Acitauones, Medulli, Vceni, Caturiges, Brigiani, Sontiontii, Ebroduntii, Nemaloni, Edennates, Esubiani, Veamini, Gallicæ, Triulatti, Ectini, Vergunni, Eguituri, Nementuri, Oratelli, Verusi, Velauni, Suetri. Exposui, quæ de Italia, atque Italiæ iure assiduo studio ex summa annaliũ uetustate eruere potui. lætorq́ue, me tandem ad laboris utinam tam gloriosi, quàm, ut spero, utilis, optatum exitum peruenisse. reliquum est, ut, posteaquã ciuitatem Romanam, Italiamq́. ipsam satis, ut his temporibus, atque hac opum imbecillitate potuit, explicuimus, deinceps Romanæ quosdam quasi per uictoriæ gradus, prouinciarum populi R. iura uetera, quæ huic maxime coniuncta disputatio est, eo, quo instituimus, ordine persequamur.

LOCI AVCTORVM IN HIS LIBRIS AVT DECLARATI, AVT ALIO MODO RECITATI.

in quo illud notandum, in ſingulis paginis citatis plures eiuſdem auctoris locos poſſe reperiri.

A

ACRONIS. 62.b.79.a
Aggeni. 73.a.82.b.93.b.96.a.
Antiatis. 5.a.
Antiquorum lapidum. 7.a.60.b.67.b.97.a.101.b.103.b.
Antiquorum nummorum. 68.a.74.a
Antonini. 48.a.
Appiani. 15.b. 19.b. 31.b.38.b.40.a.60.a.61.a.62.a.63.b.70.a.70.b.84.a.88.a.88.b.93.b.98.a.99.a.102.a
Aſconij Pædiani. 15.b.61.a.88.a.93.b.
Auctorum de limitibus agrorum. 63.a
Auctorum, qui ſcripſerunt panegyricos. 93.a
Auctoris libri de uiris illuſtribus. 45.a

B

BOETII. 65.b
Bruti. 34.b.50.b.

C

CAESARIS. 34.b.73.b.74.b.81.b.
C. Gracchi. 76.b.85.a
Capitolinorum faſtorum. 27.a.28.a.32.b.41.b.45.a
Caſſiodori. 92.a
Catonis. 30.a.51.b.81.a
Cincij. 12.a
Ciceronis in epiſtolis familiaribus. 51.a.62.a.74.a.74.b.75.b.78.a.82.b.99.b.101.a.106.a.
In epiſtolis ad Atticum. 3.b.9.b.55.a.61.a.67.b.74.a.93.a.94.a.99.b.
Ad Q. Fratrem. 93.b.
De Inuentione. 106.a.
De Oratore. 6.b.
In Bruto. 19.a.48.b.60.a.60.b.65.b.69.a.87.b.88.a.93.a.
De legibus. 69.b.62.a.73.a.
De natura deorum. 79.b.
De officijs. 5.b.6.b.88.b.91.a.94.a
in Catone. 30.b.60.b
pro Sex. Roſcio. 74.a.
in Verrem. 66.a.73.a
pro Fonteio. 55.a.75.b
pro Cæcina. 5.a.65.b
pro Cluentio. 40.b.74.a.b
in Agrarijs contra Rullum. 55.a.60.b.61.a.62.b.63.b.64.a.67.a.b.68.a.74.a.b.78.a.90.b.99.a.b
in Catilinam. 99.a.b
pro C. Rabirio. 77.a.79.b
pro Murena. 76.a.89.a.99.b
pro Archia. 82.b.92.b.92.a
poſt reditum ad Quirites. 102.a
pro domo. 91.a.99.a

pro

pro Vareno. 79.*b*
pro Sylla. 68.*b*.94.*b*.95.*b*.99.*a*
pro Plancio. 10.*b*.75.*b*.79.*a*.*b* 94.*b*.95.*b*
pro Sextio. 15.*a*.54.*b*.60.*a*.67 *a*.78.*b*.
in Vatinium. 76.*b*.90.*a*
pro Cœlio. 73.*a*.*b*
pro Balbo. 4.*b*.6.*a*.10.*a*.11.*a*. 12.*a*.28.*a*.34.*a*.65.*a*.67.*b*.72.*a* 87.*b*.88.*b*.90.*a*
pro Milone. 73.*a*.74.*a*.*b*
in Pisonem. 48.*b*
pro Rabirio Postumo. 48.*b*
in Filippicis in Antonium. 49.*b*. 51.*b*.52.*a*.54.*a*.61.*b*.64.*a*.68. *a*.69.*b*.75.*a*.78.*a*.91.*a*.95.*a*. 101.*a*.*b*
Cœlius. 62.*a*.94.*a*
Columella. 56.*a*.60.*a*

D

Dionis. 13.*b*.48.*b*.50.*b*.91.*a*. 93.*a*.*b*.105.*a*.106.*b*.107.*a*. 108.*b*
Diodori. 8.*b*.17.*b*.18.*a*.23.*a*. 28.*a*.35.*b*.66.*b*.89.*b*
Dionysii. 9.*a*.*b*.10.*b*.15.*b*.20.*b*. 24.*a*.32.*b*.33.*a*.*b*.40.*b*.54.*b*.65 *a*.70.*b*.108.*a*

E

Epitomæ Catonis. 20.*a*.24.*a*.32. *a*.41.*a*.48.*a*.104.*a*
Eutropij. 28.*b*.30.*b*.67.*a*. 103.*a*

F

Festi. 4.*a*.11.*a*.*b*.12.*b*.48.*b*.66. *a*.67.*a*.72.*b*.76.*b*.77.*b*.78.*a*. 79.*b*.82.*a*.*b*.84.*a*
Flacci Siculi. 3.*b*.54.*b*.67.*b*
Flori. 16.*a*.21.*a*.24.*a*.28.*b*.29. *b*.29.*b*.30.*b*.31.*b*.32.*b*.34.*a*.36. *b*.41.*b*.45.*a*
Frontini. 61.*b*.64.*a*.82.*a*.100. *a*.101.*a*.*b*

G

Gellij. 4.*a*.12.*a*.13.*a*.39.*b*.53.*b*. 54.*b*.67.*a*.70.*b*.72.*b*.74.*b*.76.*b*

H

Horatij. 78.*a*.
Higini. 60.*b*.62.*b*.95.*a*.102.*a*.
Hirtij. 93.*a*.95.*a*.

I

Isidori. 54.*a*.
Iuuenalis. 19.*a*.

L

Liuij. 4.*b*.5.*b*.6.*a*.7.*b*.8.*b*.10. *b*.11.*a*.13.*a*.14.*a*.15.*a*.16.*a*.*b*. 17.*b*.19.*a*.20.*b*.22.*b*.23.*a*.*b*.25. *a*.26.*a*.28.*a*.29.*b*.30.*a*.33.*a*. 34.*b*.35.*b*.36.*b*.37.*b*.38.*a*.39. *a*.*b*.41.*a*.*b*.44.*a*.45.*b*.46.*b*. 50.*a*.51.*b*.53.*a*.54.*b*.55.*a*.56. *a*.60.*a*.61.*a*.64.*a*.*b*.65.*b*.66. *b*.67.*a*.68.*a*.69.*b*.71.*a*.*b*.72.*a*. 73.*a*.71.*a*.75.*b*.76.*b*.77.*a*.78.*b*. 79.*a*.80.*a*.81.*a*.82.*a*.*b*.83.*a*. 86.*a*.*b*.95.*a*.104.*a*.
Epitomæ Liuianæ. 30.*b*.32.*b*.47. *b*.67.*b*.69.*b*.91.*a*.99.*a*.106.*a*.
Lucani. 19.*a*.51.*a*.99.*a*
Lucretij. 76.*a*.

M

Marcellini. 106.*b*
Martialis. 48.*b*
Melæ. 29.*b*

N

Nonij. 81.*b*.

O

Oroſii. 37.b.46.b.107.a
Ouidij. 98.b.

P

Paulli Iuriſconſulti. 70.b.
Planci. 83.b.
Plauti. 95.b.
Plinij. 4.a.b.8.a.b.18.a.19.a.20 b.27.a b.28.b.29.b.31.b.32.a 35.a.36.a.37.b.38.b.41.a.48. b.49.b.56.a.60.a.67.a.b.69.b. 70.b.80.a.81.a.97.a.105.a. 106.b.108.b.
Plinij minoris. 16.a.67.a.
Plutarchi. 6.b.9.b.14.b.15.b. 31.a.33.a.41.b.55.b.70.a.
Polibij. 3.a.7.a.10.a.14.a.19.a. 20.a.24 b.29.b.30.b.31.b.40. b.45.b.46.a.47.a.49.b.
Pomponij Iuriſconſulti. 67.b.
Ptolomæi. 8.a.27.a.29.b 32.a. 46.b.69.a.
P. Victorij. 67.b.

Q

Q. Fratris de petitione. 54.b.

S

Saluſtij. 7.b 14.a.15.b.20.a.52 b.62.a.87.b.99.a.107.a.
Seruij. 81.b.82.a.
Silij. 32.a.b.35.b.36.a.105.a.
Spartiani. 74.a.
Strabonis. 8.a.10.a.15.b.18.b. 19.a.25.a.27.a.28.b.30.b.31. a.32.a.34.a.b.45.a.48.b.49.b. 54.a.68.a.69.a.72.a.83.a.89. a.90.a.91.a.9 .a.95.a.105.a. 106.a.107.a.108.a.
Stephani. 19.b.26.a.
Suetonij. 4.b.5.b.51.a.52.a.61. b.67.b.66.a.73.a.74.b.76. a.84.a.

T

Taciti. 4.a.48.b.68.a.93.a.94. a.99.a.
Tzetzis. 19.a.

V

Valerij. 7.b.60.b.87.b.99.b.
Varronis. 5.a.56.a.64.a.
Vegetij. 14.a.
Velleij Paterculi. 14.a.34.a.50. b.66.a.67.a.b.69.b.70.a.75.b. 76.87.a.88.b.98.a.99.a.
Virgilij. 6.a.33.a.51.a.60.b.
Vlpiani Iuriſconſulti. 70.b.
Zonaræ. 24.b.28.b.37.b.41.b.

ACERRAE colonia. 102. b
Acerræ præfectura, 79. a
Acerranis ciuitas data, 75. a
Aediles coloniarum, 81. b
Aediles in municipijs, 74. a
Aedilis in præfectura, 79. a
Aemilia dicta Galliæ citerioris pars, 5. a
Aequicolarum oppida, 8. b
Aequi in Latio non Latini habiti, 8. b. 9. b.
Aequi Latinorum concilium non inierunt, 8. b
Aequi Latinarum feriarum non fuerunt participes, 8. b
Aequi quo iure donati, 17. b
Aequicolæ qui, 8. b
Aequorum bella, 9. b
Aequorum oppida, 8. b
Aesernia colonia, 3. a
Aesernia arx belli Italici post Corfinium amissum, 90. a
Aesis Italiæ terminus. 48. a
Aesulum colonia, 67. b
Ager cui generi hominum diuidere tur, 60. b
Ager diuidendus multiplex, 55. b
Ager emebatur ære publico diuiden di gratia, 68. a
Ager Falernus diuisus, 60. a
Ager Gallicus, & Picenus diuisus, 60. b
Ager Latinus diuisus, 60. a
Ager Liguſtinus, & Gallicus diuisus, 60. b
Ager Priuernas diuisus, 60. a
Ager Sabinus diuisus, 60. b
Ager Sānis, Apulusq; diuisus, 60. b
Ager Stellas, & Campanus diuisus a Cæsare, 61. b
Agrarij curatores imperio ornabantur. 61. b
Agrarij curatores ministris ornabantur, 61. b
Agrarij curatores quibus comitijs et a quo magistratu crearentur, 61. a
Agrarij curatores quot creari soliti, 61. a
Agri coloniarum diuisi, assignati. 64. b
Agri contra legem Liciniam coempti & continuati, 60. a
Agri diuidēdi multorū generū, 61. b
Agri diuidendi ratio duplex, 55. b
Agri iugerum modus in lege agraria præscribebatur, 61. a
Agro in diuidendo ordo tribuum seruabatur, 62. b
In Agrum partim sponte dabant nomina, partī sorte educebātur, 62. b
In Agrū, qui diuideretur, modo pedites, modo equites deducebātur, 62. b
Agrum R. quis primus diuiserit, & reliqui deinceps, 55. b
Alba colonia, 45. a
Alba Pompeia unde dicta, 90. b
Aletrium colonia, 102. b
Aletrium in Publilia tribu, 96. b
Alifæ præfectura, 79. b
Albia unde dicta, 105. a
Alpium descriptio, 104. b. 105. b
Alpium partes, 104. a

Alpinorum bella, 106. *a*
Alpinæ gentes ab Augusto deuictæ, 108. *a*
Alpes maritimæ a quibus cultæ, 106. *b*
Alpium maritimarũ ius. 106. *b*
Alpes Cottiæ, 105. *a*. 106. *a*
Alsium colonia, 67. *b*
Anagnia præfectura, 79. *a*
Anagninis ciuitas data, 76. *b*.
Ananes, 28. *b*
Antemnæ colonia, 68. *b*
Antium colonia, 66. *a*
Anxur colonia, 66. *a*
Apuli proprie qui dicti, 28. *b*
Apuliæ partes duæ, 28. *b*
Apulorum ager & oppida, 28. *b*
Apulorum bella & fœdera, 28. *b*
Apulorum tria genera, 29. *a*
Apulorum Peucetiorum, & Dauniorum nomina euanuerunt. 43. *a*
Aquileia colonia, 69. *b*
Aquinum colonia, 101. *b*
Ardea colonia, 73. *a*
Aricia colonia, 70. *a*
Aricia municipium, 75. *b*
Ariminum colonia, 67. *a*. 101. *b* 102. *b*.
Ariminũ primũ oppositũ Gallis, 51. *a*
Ariminum pro Gallia usurpabatur, 51. *a*
Arpinatibus ciuitas data, 76. *a*
Arpinum præfectura & municipium, 78. *a*. 79. *b*
Arretium colonia, 99. *a*. 101. *a*
Arretiũ in Pomptina tribu, 96. *a*
Asculum Picenum colonia, 67. *b*
Ateste in Romilia tribu, 96. *a*
Atina præfectura, 79. *b*
Atina in Terentina tribu, 96. *b*
Attella colonia, 102. *b*
Attella præfectura, 79. *b*
Aurunci Campaniæ populi, 25. *b*
Ausones Campaniæ populi, 25. *b*
Ausonum ager, & oppida. 18. *b*
Ausonum bella, fœdera, & iura, 61. *a*. 19. *a*
Auximum colonia, 69. *a*
Augusta Taurinorũ colonia, 102. *b*. 106. *a*
Augusta Vagienorum, 106. *a*
Augusta Salassorum, 107. *a*

B

BENEuentũ colonia, 67. *a*. 101. *b*
Boij, 45. *b*. 46. *a*
Boij deleti, 48. *b*
Boij ne nomen quidem agro reliquerunt, unde pulsi sunt, 51. *b*
Boiorum oppida, 46. *a*
Bouianum colonia, 102. *a*
Bouillæ colonia, 99. *a*
Bononia colonia, 68. *b*
Brixia in tribu Fabia, 96. *a*
Brundisium colonia, 67. *b*
Bruttiorum ager, & oppida. 27. *b*
Bruttiorum bella, 27. *b*
Bruttiorum ius imminutum, 40. *a*
Buxentum colonia, 68. *b*

C

CAENINA *colonia*, 68. *a*
Cænomani, 46. *a*
Cænomani ne nomen quidem agro reliquerunt, unde pulsi sunt, 51. *a*
Cænomanorum oppida, 46. *a*
Cære præfectura, 79. *b*
Cære in tribu Clustumina, 96. *b*
Cærites primi municipes sine suffragio, 70. *b*. 71. *a*. 75. *a*

Cala-

Calabria, quæ, 27.*b*
Calatia colonia, 106.*b*
Calatia præfectura, 79.*b*
Cales colonia, 66.*a*
Cales municipium, 76.*a*
Cameria colonia, 68.*b*
Campaniæ descriptio, 24.*b*
Campaniæ oppida, montes flumina, 24.*b*
Campaniæ bella, & fœdera, 25.*a* 26.*a*
Campaniæ tertia pars Picentinis data, 26.*b*
Campaniæ laus, 24.*b*
Campaniæ partes tres, 24.*b*
Campani pro Capuanis, 25.*b*
Campanis equitibus ciuitas data, 76.*a*
Campanorum ius dispar, 39.*a*
Campanorum fœdus, 26.*b*
Camuni deuicti, 107.*b*
Capena colonia, 101.*a*
Capua colonia, 100.*b.* 102.*a.* 103.*a*
Capua præfectura, 78.*b.* 79.*a*
Caraceni, 35.*b*
Carni Gallia inclusi, non tamen Galli, 52.*a*
Carni Venetis attributi, 50.*a*
Carnicæ alpes, 96.*b*
Carnorum bella, & fœdera, 50.*a*
Carnorum ager, & oppida, 49.*a*
Carseoli colonia, 67.*a*
Casilinum præfectura. 66.*b*
Casilinum colonia, 100.*b.* 101.*b*
Cassinum colonia, 66.*a*
Castella quid, 54.*a*
Castrum quid, 54.*a*
Castrum nouum, 68.*a*
Castrorum colonia, 68.*b*
Caudium colonia, 103.*a*
Censores in municipijs, 75.*b*
Censores in colonijs, 67.*b*
Circeij colonia, 65.*a*
Ciues noui in tribus conijciebantur a censoribus, 71.*b*
Ciuitas R. quot modis daretur, 70.*b*
Ciuitatis dandæ arbitrium penes senatum, & populum, 71.*b*
Ciuitatum Italiæ diuisio, 53.*b*
Clusium in tribu Arniensi, 96.*a*
Coloni ex colonijs R. ciues erant nomine, 65.*a*
Coloni deducebantur in agros a curatoribus agrarijs sub uexillo, 63.*a*
Coloni non habuerunt suffragium ante legem Iuliam, 66.*b*
Coloni quidam noua iura tentarunt, 86.*b*
Coloniæ quid. 54.*b*
Coloniæ aliæ ciuiũ R. aliæ latinæ, 64.*b*
Coloniæ aliæ alijs magis immunes, 66.*b*
Coloniæ aliquot uacationes habebant, 66.*b*
Coloniæ ante bellum Italicum deductæ, 68.*a. & deinceps.*
Coloniæ aratro describebantur, 63.*b*
Coloniæ C. Gracchi, 70.*a*
Coloniæ ut censerentur, tributum cõferrent, militarent, 66.*a.* 66.*b*
Coloniæ ciuium R. quæ, 65.*a.* 65.*b*
Coloniæ deducebantur, aut lege, aut S. C. 55.*a*
Coloniæ XII *M. Drusi,* 70.*a*
Coloniæ fideles, & infideles populo Romano bello Annibalis. 68.*a*
Coloniæ florentes bello Annibalis. 68.*a*

Coloniæ Latinæ expertes omnis ciuitatis R 66. a
Coloniæ Latinæ quæ, 65. a
Coloniæ lustratio quid, 64. a
Coloniæ militares, 55. b. 95. a. 98. b
Coloniæ militares a Sulla deductæ, 99. a. a Cæsare, 100. b. ab Antonio, 101. b. a triumuiris, 101. b. ab Augusto, 102. a
Coloniæ nullæ ius suffragiorum, aut magistratuum habuerunt, 67. b
Coloniæ pars ciuitatum Italiæ, 54. a
In Coloniam, aut sorte, aut uoluntate ibant, 61. a
Coloniarum auctor Romulus, 54. b
Coloniarum deducendarum causſæ sex, 54. b. 55. a
Coloniæ auspicato deducebãtur, 64. a
Coloniarum decuriones, 67. b
Coloniarum duumuiri, triumuiri, quattuoruiri iuredicundo, censores, ædiles, 67. a. 68. a
Coloniarum iura duo, 64. b
Coloniarum leges, quæ, 66. a. 67. b
Coloniarum magistratus qui, 66. a 67. b
Coloniarum patroni, 68. a
Coloniarum resp. qualis, 67. a
Coloniarum sacerdotes, qui, & quot, 68. a
Colonis ciuitas data, 94. b
In Colonijs Latinis exulare ciues R. poterant, 80
Comẽsis a Marcello uerberatus, 93. b
Comum ornatum a Cæsare, 93. a
Comum colonia, 93. a
Comum ornatum a Pompeio Strabone, 93. a
Conciliabulum quid, 84. a
Conciliabula fieri possunt municipia, 92. b
Conciliabulis ciuitas data. 104. b
Conuentum agere quid, 82. a
Conuentus in præfecturis, quis, 78. b
Corfinium oppidum delectum ab Italicis arx belli contra Romanos, & Italicum appellatum, 89. a
Cortona colonia, 99. b
Cossa colonia, 67. a
Crater sinus Campaniæ, 24. b
Cremona colonia, 67. b
Croto colonia, 68. b
Crustumerium colonia, 68. b
Cumanis ciuitas data, 75. b
Cumæ præfectura, 80. a. colonia, 103. b
Cumani Campaniæ populi, 24. b

D

Dauni, qui, 28. b
Decemprimi in municipijs, 73. b
Decemuiri agrarij, 61. a
Decuriones unde dicti, 67. b
Decuriones coloniarum, 67. b
Decuriones municipiorum, 73. b
Decuriones legebantur ex censu, 67. b
Decuriones legendi obseruatio, 74. b
Deditionis formula, quæ, 6. b
Derthona colonia, 101. b
Dictator in municipijs, 74. a
Duumuiri in municipijs, 73. b. 74. b
Duumuiri in colonijs, 67. b
Duumuiri iuredicundo. 67. b

E

Ecetrae colonia, 65. a
Eporœdia colonia, 86. a. 107. a
Equites R. in municipijs, 74. a
Etruriæ descriptio, 20. a

Etruriæ oppida, 20.*a*
Etruriæ bella, 20. 21. 22. 23
Etruriæ concilium ad fanum Vulturnæ, 20.*b*
Etruscorum principes populi XII. 20.*b*
Etruscorum fœdera, 21.*a*

F

FABRATERIA *colonia*, 69.*b*
Fæsulæ colonia, 99.*a*
Falisca colonia, 102.*b*
Ferentinæ caput sub monte Albano, 11.*b*
Ferentinum municipium, 76.*b*
Ferẽtinates nouũ ius tentarunt, 85.*b*
Fidenæ colonia, 67.*b*
Flamines in municipijs, 74.*b*
Flaminia regio a Raucana ad Ariminum, 48.*b*
Florentia in tribu Scaptia. 97.*b*
Florentia colonia, 102.*b*
Fœdeturæ colonia, 102.*b*
Fœdus quid, 5.*b*
Fœderum tria genera, 6.*a*
Fœderis formula, 5.*b*. 6.*a*
Fœderis feriendi solemnitas, 5.*b*
Fœdus iniquum, æquum quale, 6.*a.b*
Fœderatæ ciuitates quæ, 80.*a*
Fœderatæ ciuitates multæ. 81.*b*
Fœderatæ ciuitates carebant ciuitate Romana, 81.*b*
Fœderatæ ciuitates nihil dare debebant magistratibus R. apud se diuertentibus, 80.*b*
Fœderatæ ciuitates pars ciuitatum Italiæ, 54.*a*
Fœderatarum ciuitatum magistratus, 80.*b*
Fœderatarum ciuitatum iura, 80.*a*
Fœderatarum ciuitatum censores, dictatores, consules, prætores, 80.*b*
Fœderatarum ciuitatum resp. 80.*a*
In Fœderatis ciuitatibus exulare ciues R. poterant, 80.*a*
Fœderatis ciuitatibus ciuitas data, 94.*b*
Fora, quæ, 82.*a*
Fora fieri possunt municipia, 82.*b*
Fora cur suo nomine, Romani ornarint, 84.*b*
Fora Italica aut a censoribus, aut a prætoribus R. condita, 83.*a*
Fora pars ciuitatum Italiæ, 54.*b*
Fori significationes duæ, 82.*a*
Formiæ præfecturæ, 80.*a*. *colonia*, 102.*b*
Formianis ciuitas data, 76.*a*
Forum Appij, & Cassii, & similia unde dicta, 83.*a*
Forum Appij, a quo, 83. *a*
Forum Aurelij, a quo, 83.*b*
Forum Claudij, a quo, 83.*b*
Forum Cornelij, a quo, 83.*b*
Forum Flaminij, a quo, 83.*a*
Forum Fulvij, a quo, 83.*a*
Forum Iulij Carnicum, a quo, 83.*b*
Forum Iulij Narbonẽse, a quo, 83 *b*
Forum Sempronij, a quo, 83.*b*
Forum continet iurisdictionem tantum. 82.*a*
Forum continens nundinationem tãtum uocatur conciliabulum. 81.*a*
Forum agere quid, 82.*a*
Forum indicere quid. 82.*a*
Fregellæ colonia, 66.*a*
Fregellarum defectio, 88.*a*
Fregenæ colonia, 67.*b*
Frentanorum ager, & oppida. 29.*a*

Frentanorum bella, & fœdera, 29.a
Frusino præfectura, 75.b
Fulginum præfectura, & municipium, 79.b
Fundanis ciuitas data, 75.b
Fundi præfectura, 79.b
Fundi populi, qui, 12.b

G

GALLI *cisalpini alij cisPadani, alij transPadani, 48.b*
Gallia cisalpina in prouinciæ formam redacta, 47.a 55.a.b. 56.a. 60.a.b.
Gallia togata a quibus administrata, 51.a
Gallia togata post ciuitatem impetratã adhuc erat prouincia, 94.a
Gallia togata referta ciuibus Ro. 49.a
Gallia togata quæ, & cur dicta, 49.a
Gallia togata sermone Latino usa, 49.a
Gallia togata libertate donata, 94.a
Galliæ prouinciæ ciuitas data, 92.a
Galliæ prouinciæ ius, 3.b. 4.a
Galliæ prouinciæ durior cõditio, 7.a
Galliæ citerioris termini, 51.a
Galliæ citerioris situs, oppida, populi, & flumina, 40.a. 41.a
Galliæ ciuitates quomodo administrarentur. 81.b
Gallis cispadanis ciuitas data. 92.a 82.b
Gallorum populi, 45.b
Gallorum in Italiam transitus,
Gallorum cisalpinorum bella, 46. 47. 48
Gallorũ ager, & oppida, 45.a. 45.b
Gessatæ Galli, 47.b
Grauiscæ colonia. 69.b. 103.a

H

HARDIA *colonia, 67.a*
Heredium, quid, 55.a
Heraclea ciuitas fœderata, 80.a 81.b
Hernici quo iure donati, 18.b
Hernicorum ager, & oppida, 17.b
Hernicorum bella, & fœdera, 17.b
Hirpini populi, 36.a. 36.b
Hippo colonia, 102.a. 69.a

I

IAPVDES, *qui, 104.a*
Iapudes deuicti, 108.a
Iapyges, qui, 28.b
Iapygia, quæ, 27.a
Iapygia ultima, 27.b
Inducia, quid, 5.a
Inducia ex iure gentium, 5.b
Insubres, 46.a
Insubrum oppida, 46.a
Interamna colonia, 66.b
Isthmus, qui, 27.a
Istria ut ad Italiam adiuncta, 103.a
Istrorum bella, 95.a
Istria prouincia facta, 104.b
Italia descripta a Polybio, 3.a
Italia a natura usque ad alpes propagata. 3.a
Italia populo R. mari, Rubicone, & Arno concluſa, 3.a
Italia ad alpes a populo R. promota, 94.a. 94.b
Italia in tribus XXXV *translata. 92.a*
Italia nunquam per proconsules administrata. 59.a

Italiæ

Italiæ iura tria, 7.a
Italiæ populi qui bello Italico interfuerint, 90.b
Italiæ ciuitas data, cur, 86.a
Italiæ populi iuxta naturæ diuisionem, & iuris, 3.b
Italiæ, quæ hoc libro traditur, administratio, usque ad Imp. Hadrianum peruenit, 84.a
Italiæ iura ex fœderibus, 4.b
Italiæ terminus Formio flumẽ, 94.b
Italiæ terminus Arsia flumen, 104.a
Italiæ præsens ciuitatum resp. 79.a
Italici, qui, 19.b.20.a
Italici ciuitatis R. cupidi, 86.a
Italici aperte de ciuitate R. agere incipiunt, 88.b
Italici in tribus VIII *nouas descripti,* 91.b
Italici agitant, ut in XXXV *tribus ueteres redigantur,* 91.b
Italici lege ĩ suas sedes redacti, 86.b
Itali per migrationem & censum clãcies R. fiebant, 86.b
Italici Drusi morte commoti Italicũ bellum commouerunt, 90.a
Italici belli principium, & exitus, 90.a.b. & deinceps.
Italicis lex data, ut qui domi stirpem relinquerent, cines R. fierent, 40.a
Italicum ius, quale, 3.b.38.a
Italici Iuris partes, 38.a
Italicum ius in quo Latij iure fuerit deterius, Galliæ uero iure superius, 39.a
Italicorum ius imminutum bello Punico, 39.b
Italicum uocatum est ab Italicis Corfinium, 108.b
Italicorum enumeratio. 20.a
Italicorum ius seruatum, & auctum, 39.b
Italicorum fraudes in aucupanda ciuitate R. 87.a.87.b
Italis plerisque L. Sulla uictor ciuitatem ademit. 92.a
Italis restituta ciuitas post mortem Syllæ, 8.b
Italorũ agros L. Sylla diuisit, 92.b
Iura Italiæ. lege Italia,
Iura Italiæ unde emanarint, 3.b
Iura populorum, 4.a
Iurisdictio ad quæ pertineat, 82.a
Ius Latij quod, 65.a
Ius Quiritium quod, 65.b

L

LAEVI, 46.a
Laij, 46.a
Lanuuium municipium, 75.b
Lanuuium colonia, 100.b
Latij ius, uel Latinitas, 4.a
Latij ius quale, 12.b
Latij ius opponitur iuri Quiritium, 12.b
Latium duplex, 8.b
Latij ueteris descriptio, 8.b
Latij noui descriptio, 8.b
Latini, qui. 7.b.8.a.8.b
Latini non habuerunt ius Quiritium, 13.a
Latini urbe sæpe pulsi a suffragijs, cur, 15.a
Latini ut socij uarie usurpati, 7.b
Latinorum bella, 9.10.11
Latinorum oppida, 8.b
Latinorum definitio, 8.a
Latinorum sponsaliorum ratio, 13.a
Latinorum concilium, quale, 100.b

Latinorum tributa, qualia, 13.b. 16.a.
Latinorum ius magistratuum Romæ petendorum, 15.b
Latinorum census, qualis, 13.b
Latinorum fœdera, 9.10.11
Latinorum militia qualis, 14.a.b
Latinarum feriarum ratio qualis, 9.a.
Latinæ feriæ a quo institutæ, 8.b
Latinorum suffragiorum ius, quale, 14.b.
Lauinium colonia, 70.b
Laus Pompeia colonia, 93.a
Leges de limitibus Peducea, Allienа, & Flauia, 63.a
Leges de limitibus Sempronia, Mamilia, Cornelia, Iulia. 62.b
Leges omnes de agris diuidendis latæ, aut promulgatæ, 55. & deinceps,
Legis agrariæ auctores, 55.b
Legis agrariæ capita, 55.a
Lex agraria modum iugerum, & limitum rationem continebat, 61.b
Lex agraria, quæ priuatos possessione pellebat, difficilis, 55.b
Lex agraria, quãdo perlata, 55.b
Lex agraria quoties promulgata, 55.b
Lex Aebutia, 4.a
Lex Appuleia agraria, 60.b
Lex Appuleia de coloniis, 66.a
Lex Cassia agraria, 56.a
Lex C. Semproniy Gracchi de ciuitate Italis danda, 90.a
Lex C. Semproniy Gracchi agraria, 60.a.
Lex Claudia de ciuibus regũdis, 87.a
Lex de septem iugeribus, 56.a
Lex Flauia agraria, 61.a
Lex Iulia agraria. 61.62
Lex Iulia de ciuitate, 89.a
Lex Licinia de quingentis iugeribus, 60.a
Lex Licinia de quingentis iugeribus relata, 60.a
Lex M. Fuluiy Flacci de ciuitate Italis danda, 88.a
Lex Martia agraria, 60.b
Lex Mucia Licinia de ciuibus regundis, 88.b
Lex L. Cinnæ de Italicis in XXXV *tribus ueteres transferendis,* 89.b
Lex Papia de peregrinis, 91.a
Lex Papia de ciuibus regundis, 87.b
Lex Penni de peregrinis, 87.b
Lex Pompeia de ciuitate cisPadanorum, & Venetorum, & Latinitate transPadanorum. 91.a. 93.a
Lex Rulli agraria, 61.a
Lex Seruilia de ciuitate, 90.b
Lex Siluani, & Carbonis de iis, qui fœderatis ascripti essent ciuitatibus, 89.a
Lex Syllæ agraria, 61.a
Lex Sulpicy de Italicis in tribus redigendis, 88.b
Lex Thoria agraria, 60.b
Lex Tiberij agraria, 60.a
Lex Tiberij agraria eluſa, & abrogata, 60.b
Lex Tiberij de danda ciuitate Italiæ, 87.b
Lex Titia agraria, 60.b
Lex Vatinia de ciuitate Nouocomẽsium, 93.b

Ligurum ager, oppida, populi. 40
Ligurum bella, & fœdera. 41.*b*. 42.*b*.43.*b*.44.*a*.44.*b*
Ligures domiti, & in prouinciæ formam redacti. 45.*a*
Ligures Galliæ citerioris populi. 40.*b*
Ligures capillati. 105.*a*
Ligures Taurini. 105.*a*
Ligures Vagienni. 105.*a*
Ligures aliquot in Samnium traducti Corneliani, & Babiani dicti. 43.*b*
Liguribus ciuitas data. 91.*b*
Limes decumanus, quid. 62.*a*
Limes Kardo, quid. 62.*a*
Limites actuarij, quid. 62.*a*
Limites linearij, quid. 62.*a*
Limites Gracchani, Sullani, Iuliani, Augustei. 62.*a*
Limites prorsi, & transuersi, qui. 62.*a*
Limites per rigores. 62.*a*
Limites per scamna. 62.*a*
Limites per strigas. 62.*a*
Limitum genera multa. 62.*a*
Limitum ratio habebatur in lege agraria. 6.*a*
Lingones. 46.*a*
Luca colonia. 69.*b*
Lucanorum ager, & oppida. 27.*a*
Lucanorum bella, fœdera. 27.*a.b*
Luceria colonia. 66.*a*

M

MAGNA *Græcia, quæ.* 28.*a*
Marrucinorum ager, & oppida. 34.*b*
Marrucinorum bella, & fœdera. 34.*b*.35.*b*
Marsi primi bellum commouerunt Italicum. 88.*b*
Marsicum bellũ cur dictum. 88.*b*
Marsorum ager, & oppida. 34.*a.b*
Marsorum bella, & fœdera. 34.*b*.35.*b*
Medullia colonia. 68.*a*
Messapiorum ager, & oppida. 27.*b*
Messapiorum bella. 28.*b*
Messapyges, qui. 28.*b*
Militares coloniæ. lege Coloniæ.
Mineruium colonia. 70.*a*
Minturnæ colonia. 67.*b*
Munera, quid. 70.*b*
Municipalia uectigalia. 75.*a*
Municipalis ordo amplissimus. 73.*b*
Municipalis plebs. 75.*a*
Municipes & in municipio, & Roma censeri poterant. 70.*a*
Municipes curiatis comitijs non interfuerunt. 72.*a*
Municipes curijs, & sacris curiarum uacarunt. 72.*a*
Municipes cum suffragio etiam honores Romæ ceperunt. 73.*a*
Municipes cum suffragio omnia iura ciuitatis R. habuerunt præterquam domicilij 72.*a*
Municipes cum suffragio, qui. 71.*b*
Municipes legem de libertate habuerunt. 70.*a*
Municipes omnes iuris Quiritium partes usurparunt. 70.*a*
Municipes primi, qui. 70.*b*
Municipes sine suffragio, qui. 71.*b*.72.*b*
Municipes sacra municipalia non

deſeruerunt Romæ. 70.a
Municipes unde dicti. 70.b
Municipia ante bellum Italicum deducta. 75.a
Municipia non eadem iura omnia habuerunt. 70.a
Municipia pars ciuitatum Italiæ. 54.a
Municipia quæ. 70.b
Municipij conſtituendi ratio. 70.b
Municipij uocabulum uarie uſurpatum. 76.b
Municipiorum cenſores. 74.b
Municipiorum decemprimi. 73.b
Municipiorum equites R. 73.b
Municipiorum decuriones. 73.b
Municipiorum flamines. 74.b
Municipiorum iura. 71.a
Municipiorum quæſtores. 74.b
Municipiorum reſp. 73.b
Municipium patriæ duæ. 73.a
Mutina colonia. 69.b
Mutina in tribu Pollia. 97.a

N

NEAPOLIS ciuitas fœderata. 80.a.81.b
Nepet colonia. 65.b
Neptunia colonia. 70.b
Nequinum colonia. 66.b
Nola colonia. 79.a.110.a
Nomentum municipium. 75.b
Norba colonia. 66.a
Norici deuicti. 107.b.108.b
Nouum comum cur dictum. 93.a
Nuceria colonia. 101.b.103.b
Nundinatio ad priuata prædia transferebatur. 91.a
Nurſia præfectura. 80.a

O

Oenotri, qui. 27.b
Oenotria, quæ. 27.b
Opici Campaniæ populi. 24.b
Oppida, quid. 54.a
Oſcorũ ager, & oppida. 18.b
Oſcorum bella, fœdera, & iura. 18.b.19.b
Oſtia colonia. 65.a

P

PACTIO quid. 5.a
Parma colonia. 69.b
Patroni coloniarum. 68.a
Pediculi, qui. 29.a
Pedum municipium. 75.b
Pelignorum ager, & oppida. 34.b.35.a
Pelignorum bella, & fœdera. 34.b 35.b
Pentri Samnitum populi. 36.a
Peregrini urbe pulſi. 91.a
Peucetij, qui. 28.b
Piceni præfecturæ multæ. 79.b
Picentum ager, & oppida. 30.b
Picentum bella, & fœdera. 27.a
Picentes agro multati. 30.b
Picentes in Campaniam translati. 30.b
Picentini ex Piceno in Campaniam translati. 26.b.27.a
Picentinorum ius imminutũ. 40.a
Piſæ pro Ligurum prouincia uſurpatæ. 41.a
Piſæ colonia. 69.b
Piſaurum colonia. 85.a.101.b
Placentia colonia. 67.b
Plebs pro populo urbano poſita. 96.b
Pæſtum colonia. 67.a

Pompeij colonia. 100.*a*
Pontiæ colonia. 66.*a*
Potentia, siue Pollentia colonia. 69.*b*
Potestas cur pro prætore usurpata hoc tempore in Italia. 79.*b*
Præfectura donata ciuitate. 78.*a*
Præfecturæ pars ciuitatum Italiæ. 54.*a*
Præfecturæ constitutæ ante bellum Italicum, quæ. 79.*b*
Præfecturæ, quæ. 77.*a*
Præfecturarum formula. 77.*a*
Præfecturarum iura. 77.*a*.78.*a*
Præfecturarum conuentus. 79.*a*
Præfecturarum magistratus. 79.*a*
Præfecturarum præfecti aut quattuoruiri, aut sexuiri. 79.*a*
Præfecturarum resp. 78.*a*
Præfecturarum ordines tres. 79.*a*
Præfecturis ciuitas data. 95.*a*
Præneste colonia. 99.*b*
Præneste ciuitas fœderata. 80.*a*
Prænestini ciuitate donati. 89.*a*
Prætor pro præfecto. 79.*a*
Prætutianorum ager, & oppida. 30.*a*
Priuernatibus ciuitas data. 75.*b*
Priuernum præfectura. 80.*a*
Prouincia prima, secunda, tertia, quæ. 51.*a*
Prouinciæ forma, quæ. 68.*b*
Puteoli colonia. 51.*a*
Puteoli præfectura. 80.*a*

Q

QVATTVORVIRI, *qui.* 74.*a*
Quattuoruiri coloniæ. 67.*a*
Quattuoruiri municipiorum. 74.*b*
Quattuoruiri præfecturarum. 79.*a*
Quinquecuiri agrarij. 61.*a*

R

RAVENNA *ciuitas fœderata.* 80.*a*. 81.*b*
Reate præfectura. 80.*a*
Regium Lepidi. 14.*a*
Regium Lepidi, unde dictum, & a quo conditum. 83.*a*
Rhæti deuicti. 107.*b*
Rhætorum regio qualis. 105.*b*
Rhegium colonia. 102.*b*
Rhudiæ colonia. 69.*b*
Rubico flumen finis Italiæ. 30.*b*. 51.*a*

S

SABINORVM *ager, & oppida.* 32.*b*. 33.*a*
Sabinorum bella, & fœdera. 33.*b* 34.*a*
Sabinis ciuitas data. 66.*b*. 148.*a*
Salassorum regio. 105.*b*
Salassorum bella. 107.*a*
Salernum colonia. 68.*b*
Sallentina, quæ. 27.
Sallentinorum ager, & oppida. 28.*a*
Sallentinorum bella. 28.*a*
Samnitum ager, & oppida. 36.*a*
Samnitum laus. 36.*b*
Samnitum bella, & fœdera. 36.*b* 37.*a*
Samnites a Sulla deleti funditus. 91.*b*
Sanates populi. 4.*a*
Saticula colonia. 66.*a*
Satricum colonia. 66.*a*
Saturnia colonia. 70.*a*. 67.*b*
Saturnia præfectura. 79.*b*
Scyllacium colonia. 70.*b*

Sena colonia. 67.*b*
Senones deleti,& sedibus euersi. 31.*b*
Senonum ager, & oppida. 30.*b*
Senonum bella. 30.*a* 31.*b*
Senonum regio Gallia togata dicta. 31.*b*
Senonum regio Italiæ attributa, & Vmbria appellata. 31.*b*
Septemuiri agrarij. 61.*b*
Setia colonia. 66.*a*
Sexprimi in præfecturis. 79.*a*
Sexuiri in præfecturis. 79.*a*
Signia colonia. 65.*a*
Sinuessa colonia. 67.*a*
Sidicini Campaniæ populi. 24.*b*
Sociale bellum cur dictum. 89.*a*
Societatis iura tria. 4.*b*
Sora colonia. 66.*b*
Spoletium colonia. 67.*b*
Sponsio quid,& quomodo fieret. 4.*b*
Sponsio ut infirmetur. 4.*b*
Suessa Pometia colonia. 66.*a*
Suessula colonia. 100.*b*
Suessula præfectura. 79.*b*
Suessulanis ciuitas data. 76.*a*
Sutrium colonia. 66.*a* 101.*b*
Sutrium in tribu Velina. 97.*a*

T

TARENTINORVM *bella.* 28.*a*
Tarentinorum colonia. 69.*b*
Teanum Sidicinum municipium. 76.*b*
Teanum Sidicinum colonia. 102.*b*
Telesia colonia. 102.*b*
Tempsa colonia. 66.*a*
Tergeste in tribu Pupinia. 97.*b*
Termini Augustei. 62.*b*
Thurij colonia. 68.*b*
Tibur ciuitas fœderata. 80.*a*
Tiburtini ciuitate donati. 89.*b*
Toga Romanorum propria. 48.*b*
Togata Gallia quæ dicta. 61.*a*
Transpadani, qui. 48.*b*
Transpadani iure Latij donati. 93.*a*
Transpadani agitant de ciuitate R. adipiscenda. 93.*a*
Transpadanis Cæsar amicus. 93.*a*
Transpadanis data ciuitas a Cæsare dictatore. 94.*a*
Trebulanis ciuitas data. 76.*b*
Tribus pro populis Italiæ posita. 96.*b*
Tribus singulorum oppidorum Italiæ. 97.*a*
Triumuiri coloniæ. 67.*b*
Triumuiri agrarij. 61.*b*
Tuder colonia. 102.*b*
Tuder in tribu Clustumina. 96.*b*
Tusci ciuitate donati. 89.*b*
Tusculum municipium. 75.*a*

V

VALENTIA *colonia.* 67.*b*
Veij colonia. 101.*b*
Velia ciuitas fœderata. 80.*a* 81.*b*
Velitræ colonia. 65.*a*
Venafrum colonia. 102.*b*
Venafrum præfectura. 80.*b*
Veneti Gallia inclusi, non tamen Galli. 52.*a*
Venetorum ager, & oppida. 49.*b*
Veneti nomen, & imperium retinent. 50.*a*
Venetis ciuitas data. 93.*a*
Venetorum regio in prouinciæ formam redacta. 49.*b*. 50.*b*
Venetorum fœdus. 49.*b*
Venij deuicti. 107.*b*

toga. 48.

Venusia colonia. 67. *a* 102. *b*
Verona colonia. 93. *a*
Verona in tribu Publilia. 92. *b*
Vescinorum populi.
Vestinorum ager, & oppida. 34. *b* 34. *b*
Vestinorum bella, & fœdera. 35. *b* 35. *b*
Vexillum coloniæ. 63. *b*
Via Aemilia per Galliam togatam. 48. *b*
Via Aemilia per Ligures. 45. *a*
Viæ a Roma in Galliam togatam tres. 52. *a* 68. *b*
Vibo colonia. 96. *b*
Vicetia in tribu Menenia. 54. *a*
Vici quid. 65. *a*
Vigintiuiri agrarij. 65. *b*
Vitellia colonia. 102. *a*
Vlubræ colonia. 89. *b*
Vmbri ciuitate donati. 31. *a*
Vmbria perducta usque ad Rubiconem. 31. *a*
Vmbrorum oppida. 31. *a*
Vmbrorum situs. 31. *b*
Vmbrorum bella, & fœdera. 99. *b.* 101. *a* 102. *a*
Volaterræ colonia. 8. *a*
Volsci etiam trans Vsentem. 18. 19
Volsci in Latio non Latini habiti. 8. *a*
Volsci quo iure donati. 17
Volsci Latinorum concilium nõ inierunt. 8. *a*
Volsci Latinarum feriarum participes non fuerunt. 8. *a*
Volscorum bella. 8. *a*
Vtens, qui fluuius. 30. *b*
Vulturnum colonia. 68. *b.* 100. *b*
Vulturnum præfectura. 79. *b*

REGESTVM.

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V
X Y Z AA BB CC DD EE FF GG HH II.

Omnes sunt duerniones.

VENETIIS, M. D. LXIII.

EX OFFICINA IORDANI ZILETI.

Errata in libris de iure Italiæ corrigenda.

2.	a.	13	uetuſtatem	uetuſtate
6.	a.	10	cæſa ac porca	ac cæſa porca
9.	a.	7	Cauertanos	Caruentanos
10.	b.	1	proceſſum	percuſſum
10.	b.	7	maiora	maiore
12.	b.	8	opponerentur	opponeretur
14.	a.	20	Ex equo	Ex quo
15.	a.	15	ſuffragij	ſuffragia
16.	a.	18	induſiſſe	indulſiſſe
20.	b.	19	tanque	tanquam
23.	a.	13	in uiam	inuiam
25.	a.	27	Sedicini	Sidicini
25.	b.	38	CLXXII Lentulo	CLXXIIII L. Lentulo
27.	b.	5	inſiderunt	inſederunt
		6	Bruttiores	Bruttios
		20	Canlio	Manlio
		33	Legariam	Lagariam
28.	a.	33	Cinio	Minio
		39	Syrri	Pyrrhi
29.	a.	13	C. Publilius	Q. Publilius
29.	b.	17	finiſſimum	finitimum
32.	a.	16	tum Strabo	cum Strabo
34.	a.	12	M. Curio	M'. Curio
36.	a.	30	Pulmonem	Sulmonem
37.	b.	18	M. Curio	M'. Curio
		32	M. Curius	M'. Curius
38.	a.	16	par	pax
39.	a.	4	Mærites	Cærites
		12	Maſſiano	Caſſiano
43.	a.	4	Gn.	Cn.
		31	Liguri	Ligure
		33	Conſulare	Conſularem
44.	b.	5	a trans	dele, a
44.	b.	18	Popilli	Popillij
45.	a.	19	ijdem	ijſdem
46.	b.	11	Butriſt	Butrium
		16	Mediolaum	Mediolanum
		17	Acorras	Acerras
47.	a.	5	parent	pararent
47.	b.	10	eo quo	ex quo
49.	b.	26	Opitergium	Opiterginum
50.	a.	40	habuiſſe ueterum	habuiſſe uideatur, ut ueterum
55.	a.	39	ſed de	ſe de
56.	a.	7	poſſiderant	poſſederant
60.	a.	3	lenem	legem

	21	ipſe ſua	ipſe lege ſua
	34	C. Curij	M'. Curij
60. b.	9	anguſtia	anguſtiæ
62. a.	26	caurent	clauderent
63. a.	13	inter	intra
63. b.	3	ut rep.	ut è rep.
64. a.	35	deperant	dederant
65. a.	31	Q. Valerium	M'. Valerium
65. b.	20	CCCCXIII	CCCXI
	32	CCCXVXVIII	CCCXXXVIII
68. a.	35	Cinturnenſem	Minturnenſem
	37	Cinturnæ	Minturnæ
68. b.	12	C. Minucio	Q. Minucio
	19	C. Minucius	Q. Minucius
	24	C. Minucius	Q. Minucius
69. b.	26	C. Fabius	Q. Fabius
70. a.	3	Flaminius	Flamininus
72. a.	28	Municipium	municipium dici
72. b.	1	ciuitates	ciuitatem
75. b.	26	Q. Publium	Q. Publilium
	38	Milonina	Miloniana
76. a.	12	Flaminio	Flaminino
	15	SVESSVLOS	SVESSVLANOS
76. a.	21	lege L. Papirio	lege a L. Papirio
77. b.	39	obtinerunt	obtinuerunt
78. b.	18	agrum	ſi agrum
80. b.	36	noſtris	noſtri
87. a.	19	DCCXXVII	DCXXVII
89. a.	18	aduerſus	aduerſis
89. b.	24	Liuinarum	Liuianarum
90. a.	16	ſed de	ſe de
92. b.	11	Laudi	Laudis
97. b.	18	Actorum	Auctorum
98. b.	39	ut	ac
100.b.	39	Italiæ	Iuliæ
101.a.		Feneſtris	Faneſtris
	21	admnet	admonet
101.b.	14	& murum, neque	& municipalibus agris collocandos recepiſſet, neque ueteranorũ, neque
102.b.	7	uidebatur	uidebantur
	38	TAVRIANORVM	TAVRINORVM
104.b.	5	Turini	Taurini
	19	Taurianos	Taurinos

Αριστον μὲν ὕδωρ. χρυσὸς δὲ ὡς αἰθόμενον πῦρ.

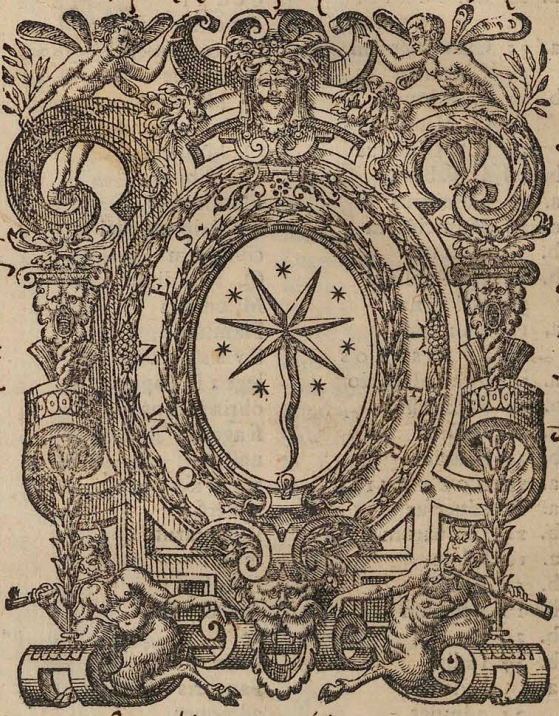

Χάρις, χάριν τρέφει. καὶ χάρ νήπτει χέρα.

μέγας κίνδυνος, ἀνάλκιν δ' φῶτα λαμβάνει.

Χάρις, ἅπαντα τεύχει, τὰ μείλιχα θνητοῖς.

Bibl. Jag.

LVCILLIVS.

Virtus est. homini scire id. quod quæq; habeat res
Virtus. scire hoi rectu. vtile. qd sit honestu
Quæ bona. quæ mala; Item qd inutile. turpe, inhonestu.
Virtus. quærenda rei finē scire moduq;
Virtus. diuitijs pciu p soluere posse.
Virtus. id dare. q reipā debetur honori
Hostē esse. atq; inicu hoim. moruq; maloz.
Contrà, defensore hoim. moruq; bonoz
Hos magnificare. his bn velle. his viuere amicu
Comoda pterea priæ. sibi pma putare.
Deinde parentu: tertia ia postremaq; nostra.

